

41

KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI 3. CİLT

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

41.
KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI
3. CİLT

17-21 HAZİRAN 2019
DİYARBAKIR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3654/3
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 187/3

YAYINA HAZIRLAYAN
Dr. Adil ZME

17-21 Haziran 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen 41. Uluslararası Kazı,
Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Diyarbakır Dicle niversitesi'nin
katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Kapak ve Uygulama
Başak Kitap

e-ISSN: 2667-8845

Kapak Fotoğrafı : Prof. Dr. Vecihi zkaya,
Krtik Tepe Kültürü Uygarlığın İlk Yetkin Deneyimi

Not : Kazı raporları, dil ve yazım açısından Dr. Adil zme tarafından denetlenmiştir.
Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Ankara 2020

41. ULUSLARARASI KAZI, ARAşTIRMA VE ARKEOMETRİ SEMPOZYUMU BİLİM KURULU

SCIENTIFIC COMMITTEE OF 41TH INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF EXCAVATIONS, SURVEYS AND ARCHAEOOMETRY

Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA	Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK	Laodikeia Kazı Başkanı
Prof. Dr. Douglas BAIRD	Boncuklu Höyük Kazı Başkanı
Prof. Dr. Havva İŞKAN IŞIK	Patara Kazı Başkanı
Prof. Dr. Annalisa POLOSA	Elaiussa Sebaste Kazısı Başkanı
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL	Harran Kazı Başkanı
Prof. Dr. Nicholas D. CAHILL	Sardis Kazı Başkanı
Prof. Dr. İrfan YILDIZ	İçkale Artuklu Sarayı Kazı Başkanı
Prof. Dr. Engelbert WINTER	Doliche Kazı Başkanı
Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE	Alexandria Troas Kazı Başkanı
Prof. Dr. Marcella FRANGIPANE	Aslantepe Kazı Başkanı
Doç. Dr. Aytaç COŞKUN	Zerzevan Kalesi Kazı Başkanı

ULUSLARARASI KAZI, ARAşTIRMA VE ARKEOMETRİ SEMPOZYUMU YAYIN KURALLARI

Göndereceğiniz bildiri metnlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak gönderilmesi, kitabın zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır. Bildirilerin yazımında kitaptaki sayfa düzeni esas alınarak;

- * Yazıların A4 kağıda, üstten 5.5 cm. alttan 5 cm. soldan 4.5 cm. sağdan 3 cm. lik bir boşluk bırakılarak, 10 punto ile, bir satır aralığı olacak şekilde, Times New Roman fontu ile en fazla 10 sayfa yazılmalı,
- * Başlık 14 punto, büyük harf ve bold olacak şekilde yazılmalı,
- * Bildiri sahiplerinin isimleri başlığın altında, sağ üstte yer almalı, alt alta sıralanmalı ve unvan kullanılmamalı,
- * Metinde ana başlıklar büyük harflerle ve italik, alt başlıklar, baş harfleri büyük ve italik olarak yazılmalı,
- * Metin içinde geçen yabancı sözcük ve terimler, örneğın “in-situ” italik olarak yazılmalı,
- * Metin içinde Milattan Önce gibi çok alışıl gelmiş kısaltmalar dışında kısaltma kullanılmamalı, Milattan Önce ve sonra kısaltması: M.Ö., M.S. Erken Tunç Çağı: ETÇ olarak kullanılmalıdır.
- * Bölge adlarının ilk harfleri, aynı şekilde yer, coğrafya ve kurum adlarının ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Örneğın: Doğı Anadolu, Yakın Doğı, Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Dicle Nehri, Ankara Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu gibi.
- * Ölçü ve ağırlıklar m. cm. mm. lt. gr. şeklinde yazılmalı,
- * Dipnotlar metnin altında ve metin içinde numaraları belirtilerek, 8 puntoda yazılmalı,
- * Dipnot ve kaynakçada (bibliyografya) kitap ve dergi isimleri italik yazılmalı,
- * Harita, çizim ve resimler 15 adetten fazla olmamalı, fotoğraflar JPG veya TIFF olarak gönderilmeli, gönderilen resimlerin çözünürlüğünün en az 300 pixel/inch olmalı,
- * Çizimlere (Çizim: 1), resimlere (Resim: 1), haritalara (Harita: 1) olarak alt yazı yazılmalı ve kesinlikle levha sistemi kullanılmamalı,
- * Yayım için telif anlaşması gerektiren Googleearth gibi görseller kullanılmamalı,
- * Bildirilere, ilk sayfanın altında, dipnotlardan önce bütün yazarların mutlaka isim, unvan, e-mail ve yazışma adresi yazılmalıdır.

Yayınlanacak bildirisayısının artması, kitapların zamanında basımını güçleştirdiğinden, bildirilerinizin sempozyum sırasında teslim edilmesi ya da en geç 1 Ağustos tarihine kadar, yayinlar@ktb.gov.tr e-mail adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan ve geç gönderilen bildiriler kesinlikle yayınlanmayacaktır.

PUBLICATION INSTRUCTIONS

The papers presented in the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as before.

In order to complete a high-quality print in time, we kindly request you to send the paper texts in the format specified below:

1. Texts should be written in 10 pages on A4 paper, with Times New Roman and 10 type size within a space of 13.5x19 cm. Line spacing should be 10 points.
2. Heading should be written in bold with 14 typesize and with 14 points of line space. Main headings should be written with capitals, sub-headings with lower letters. Both types of headings should be written in italics.
3. Footnotes should be placed at the bottom of the pages, with their numbers indicated in the text. Footnote texts should be written with 8 type size and line space of 8 points.
4. Book and periodical titles in the footnotes and bibliography should be written in italics.
5. Total number of drawings and photos should not exceed 15. Photos should be either in JPG or TIFF format with at least 300 dpi solution and sent in a separate file.
6. Captions should be added to drawings (Drawing:), photos (Photo:), and maps (Map:). Plate system should not be used.
7. Authors must indicate their names, titles and contact information in their papers.
8. Digital text of the paper should be added to the print-out and both texts should be identical. Otherwise the digital version will be considered default.

As sudden accumulation of papers makes it difficult to complete printing in time, papers should either be submitted during the symposium or sent to yayinlar@ktb.gov.tr until the 1st of August.

The papers that fail to comply with those instructions or that are sent after the deadline will not be published on no account.

İÇİNDEKİLER

Kaan İREN, Sedef ÇOKAY KEPÇE, Çiçek KARAÖZ, Özgün KASAR Daskyleion 2017 ve 2018 Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları	1
Kadir PEKTAŞ, Saim CİRTİL, Banu BÜYÜKGÜN ÇELEBİ Beçin Kalesi 2018 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları	21
Kimiyoshi MATSUMURA Büklükale Kazısı 2018	35
Korkmaz ŞEN, Mikail ERCEK, Yunus Emre KARASU, Azad ÖRMEK Bitlis Kalesi Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları	49
K. Levent ZOROĞLU, R. BOZKURTTAN, B. ÖZDEMİR Kelenderis 2018 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları	63
V. Macit TEKİNALP, Hacer SANCAKTAR, Şener YILDIRIM, Fulya SEVİÇ Arykanda 2018 Yılı Çalışmaları	87
Marcella FRANGIPANE, Francesca BALOSSİ RESTELLI The Excavations At Arslantepe-Malatya. The 2018 Campaign	109
M. SEYER und Mitarbeiter Limyra 2018	125
Mehmet IŞIKLI, Hazal OCAK, Buket BEŞİKÇİ Van Ayanis Kalesi 2018 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları	145
Mehmet ÖNAL Harran 2018 Yılı Çalışmaları	157
Mehmet ÖZHANLI, Hakan ALPASLAN, Z. Tuçe GÜNGÖR, Ersin ÖZEN, Ali GÜNDOĞAN Pisidia Antiokeia 2018 Yılı Kazı ve Düzenleme Çalışmaları	181
Mehmet TEKOC AK Anemurium Kazı ve Restorasyon Çalışmaları:2018	197
Mustafa DEMİREL, Gizem KARTAL, Eşref ERBİL, Zeynep Beyza AĞIRSOY, İsmet Berkan ERDEM, Pınar PERÇİN, Burcu Cemre BAL, Murat MUTLU, Metin KARTAL Kızılın Kazıları (II) 2018 Sezonu	221

Mevlüt ELİÜŞÜK	
2018 Yılı Hasankeyf Kazıları	237
Michael BLÖMER, Dilek ÇOBANOĞLU, Engelbert WINTER	
2018 Yılı Doliche Kazı Sezonu	257
Michael HOFF, Timothy HOWE, Asena KIZILARSLANOĞLU, Rhys TOWNSEND	
The Antiochia Ad Cragum Archaeological Research Project: 2018 Season	275
F. Mine TEMİZ, Demet KARA	
Hatay Arkeoloji Müzesi Aktepe Türkmen Mezarlığı Kurtarma Kazısı 2018	287
Mirko NOVAK, Deniz YAŞIN	
Sirkeli Höyük 2018 Yılları Çalışmaları	307
Muharrem ÇEKEN, Alptekin YAVAŞ, Mesut DÜNDAR, Tolga BOZKURT, Gökhan MERİÇ	
Kubadabad Saray Külliyesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları	323
Demet KARA, Murat AKAR	
Hatay Arkeoloji Müzesi Altınözü Toprakhisar Höyük 2018 Yılı Kurtarma Kazısı	341
Murat ARSLAN, Nihal TÜNER ÖNEN	
2018 Yılı Phaselis Kazı Çalışmaları	351
M. KADIOĞLU, C. ÖZBİL, M. ADAK, B. TEKKÖK KARAÖZ, Ö. VAPUR	
Ç. GENÇLER GÜRAY, Ç. H. BORA	
2018 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (9. Sezon)	365
Mustafa BEYAZIT, Yasemin BEYAZIT, Alper ATICI, Meryem CANSEVEN, Hasan Hüseyin BAYSAL	
Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kavaklıpınar Mevki Kale-i Tavas	
Mezarlığı Kazıları 2018	389
Mustafa BÜYÜKKOLANCI, Doç. Dr. Gülgün YILMAZ, Sinan MİMAROĞLU	
Fuat YILMAZ, Fırat BARANAYDIN, Elif KARABACAK	
2018 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları	403
Mustafa DEMİREL	
Antalya Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda Perge Antik Kenti 2018 Yılı Kazıları	423
Mustafa ŞAHİN	
İznik Gölü Bazilika Sualtı Kazıları 2017-2018 Ön Rapor	443

L. D'ALFONSO, A. TRAMERI, A. MANTOVAN, N. LOVEJOY, L. CASTELLANO, E. DALKILIÇ R. CASAGRANDE, N. HIGHCOCK, B. YOLAÇAN, M. DERADA Archaeological Excavations (Tr) At Niğde-Kınık Höyük: Excavations Report 2018	463
Nicholas CAHILL Sardis, 2018.....	487
Nuran ŞAHİN, Onur ZUNAL, Gülşah GÜNATA, Hakan AYCAN Klaros 2018.....	507
Nurettin ARSLAN, Caner BAKAN, Beate BÖHLENDORF-ARSLAN 2018 Yılı Assos Kazı Çalışmaları	523
Nurettin KOÇHAN, Korkmaz MERAL Kyzikos 2017 ve 2018 Yılı Çalışmaları	541
Nurettin ÖZTÜRK, Berna KAVAZ KINDİĞİLİ, Gencay GÜLOĞLU, İsmail ÖZCİHAN 2018 Yılı Tralleis Kazıları	559
Olivier Can HENRY, İpek DAĞLI DİNÇER Labraunda 2018 Yılı Çalışmaları	571
Orhan BİNGÖL Magnesia Kazıları 2011-2018.....	491
Osman DOĞANAY, Bülent İŞLER, Nesrin Aydoğan İŞLER Tyana 2018 Yılı Kazıları	613
Osman ERAVŞAR, Lokman TAY Alanya Kalesi 2018 Yılı Çalışmaları	623
Ömer ÖZYİĞİT 2018 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları.....	645

DASKYLEİON 2017 ve 2018 KAZI, KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Kaan İREN*
Sedef ÇOKAY KEPÇE
Çiçek KARAÖZ
Özgün KASAR

Balıkesir İli, Bandırma İlçesi, Ergili Mahallesi'nde yer alan ve Manyas Gölü'nün hemen kıyısında kurulmuş olan Daskyleion İlkçağ kentinde arkeolojik kazı çalışmaları Akrodaskyleion, Aşağı Şehir ve tümölüslerden oluşan Güney Nekropolis alanında gerçekleştirilmiştir (Resim: 1). 5 Haziran-24 Ağustos tarihleri arasında sürdürülen 2017 kazılarına Uzman Gökhan Akkul Bakanlık Temsilcisi olarak katılmıştır. 2018 yılı çalışmaları ise 3 Temmuz-14 Eylül tarihleri arasında yürütülmüş ve Bakanlık Temsilcisi olarak Uzman Nedit Akiner görev yapmıştır. Kazı çalışmalarımız arkeologlar, restoratörler, mimar ve jeofizik uzmanlarının katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

A. AKRODASKYLEİONDAKİ ÇALIŞMALAR

Akropoliste Kült Yolu yapı kompleksinin güney kısmında konumlanan, 2006-2009 yıllarında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan, Ortaçağ'dan M.Ö. 6. yüzyıl ortalarına kadar tarihlenen tabakaları ve yapı evreleri ortaya çıkarılmış olan "Üç Odalı Yapı"nın "C Mekânı" adı verilen odasının güney kısmında, I-XXXII, I-XXXIII, J-XXXII ve J-XXXIII plankareleri içinde kalan alanda çalışılmıştır. Bu alanda, 2016 yılı çalışmaları ile Lydia Dönemine tarihlenen mutfak mekânı açığa çıkarılmıştır (Resim: 2).

2017 ve 2018 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda söz konusu mekânın geçirdiği evreleri saptayabilmemiz mümkün olmuştur. Buna göre

* Prof. Dr. Kaan İREN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Arkeoloji ve Arkeometri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Muğla-TÜRKİYE.
Prof. Dr. Sedef ÇOKAY KEPÇE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul-TÜRKİYE.
Araş. Gör. Çiçek KARAÖZ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Muğla-TÜRKİYE.
Öğr. Gör. Özgün KASAR, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Arkeoloji ve Arkeometri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Muğla-TÜRKİYE.

söz konusu alanın ilk evresi, ana kaya üzerinde açılan çeşitli boyut ve derinliklerde çukurları içermektedir. Çukurların bazılarında, olasılıkla adak amacıyla yerleştirilmiş tüm veya tüme yakın gri monokrom seramikler ve ağırlıklar daha önceki kazı çalışmalarında bulunmuştu. Ancak 2017 yılı kazısında açılan çukurlarda bu türden adak işlevli eserler bulunmamıştır. Bunun yerine homojen buluntu veren bir çukurdan ele geçirilen kırmızı üzeri siyah bir kulp parçası ve çift renkli üzerinde toplu sarmal motifi yer alan bir gövde parçası, çukurun ve dolayısıyla söz konusu katmanın M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenmesine yardımcı olmaktadır (Resim: 3).

Bir süre sonra çukurların işlevini yitirdiği, bazılarının birleştirilerek duvarlar için bir temel oluşturduğu anlaşılır. Bu amaçla kullanılmayan diğerleri ise taşlarla doldurulmuş, zemin tesviye edilmiştir. Zemin tesviyesinin ardından bir mekân oluşturularak alan ikinci evresinde kullanılmaya başlamıştır. Bu evrede mekânın ortasında ana kayaya oyulmuş olan bir çukurun üzerine bir ocak yerleştirilmiştir (Resim: 4a). Ocağın içinde ve çevresindeki yanık alandan çok sayıda tahıl, tohum ve balık kılıcı ele geçirilmiştir. Böylece mekânın bu evrede bir mutfak olarak kullanıldığı anlaşılmış, M.Ö. geç 7.-erken 6. yy.da bir yangınla sona erdiği *in-situ* seramik buluntular yardımıyla saptanmıştır.

Alanın Lydia Döneminde gerçekleşmiş üçüncü kullanım evresinde, mekânı bölen daha ince yeni duvarlar inşa edilmiştir. Mekânın işlevinde bir değişikliğin yaşanmadığı bu evrede, mekânı bölen duvarlardan birine bir kerpiç ocağın yaslandığı saptanmıştır (Resim: 4b). Ancak kötü bir şekilde yıkılmış olduğu için formunu tam olarak belirleyebilmek mümkün olamamıştır. Yine aynı evrede kullanım görmüş, mekânın ortasında yer alan bir başka kerpiç ocağa daha rastlanmıştır. Bu ocaklar, ana kayada daha erken bir evrede açılmış olan çukurların taşlarla doldurulması, ardından kırık seramik parçalarıyla bir tesviye yapılması, son olarak da kerpiç blokların “U” oluşturacak şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Resim: 4c). Lydia mutfağının ikinci (alanın ise üçüncü) kullanım evresinin de, *in-situ* bulunan bir Attika bantlı *kyliks*ine göre, yaklaşık M.Ö. 540 civarında bir yangınla sonlandığı anlaşılmaktadır. Bu evreden sonra mutfak işlevini yitirmiş olmalıdır. Hemen üzerine oldukça geniş duvar kalınlığına sahip bir Akhaimenid Dönemi binası inşa edilmiştir. Bu evre de yangınla sona ermiş gibi görünmektedir.

Bu alanda 2018 yılı çalışmaları kapsamında, mutfağın doğu ve batı sınırlarının tespit edilmesi, varsa diğer kültür katmanlarının açığa çıkarılarak bel-

gelenmesi amaçlanmıştır (Resim: 5). Bu bağlamda Akhaimenid Döneme ait “Üç Odalı Yapı”nın kuzey sınırını oluşturan kalın duvarın doğusunda marn zemin ile karşılaşmıştır. Kesitte de takibi yapılabilen marnlı bölgenin tabakalarının okunabilmesi amacıyla, “step trench” yöntemiyle kazılmıştır. Marn zeminin altında, büyük olasılıkla zemin tesviyesi amacıyla yapılmış olan dere taşları ile karşılaşmış, ardından sırasıyla sarı renkli toprak bir yürüme zeminini ve bu zeminin altında tekrar dere taşları gözlemlenmiştir (Resim: 6). Bu tabakalardan daha aşağıdaki bir seviyede kısmen korunmuş bir kerpiç yüzey ile karşılaşmıştır. Zemin olarak işlev görmüş olabileceği düşünülmüştür. Kerpiç parçasının kesitinin temizlenmesi sırasında, altından, üzerinde sağa yönelmiş otlayan yaban keçisi bulunan, M.Ö. 640-630’a tarihi Doğu Yunan esinli bir *oinokhoeye* ait gövde parçası ve bir Korinth *aryballos* gövde parçası ele geçirilmiştir (Resim: 7).

Bu alanın güneydoğusuna doğru ilerlendiğinde, “anakaya çukurları ev-resinin” sonlanmasının ardından kireç taşlarından bir döşeme inşa edildiği (Resim: 8) ve aynı evre içerisinde bir zamanda bir duvarın bu döşemenin üzerine yapıldığı saptanmıştır. Alanı güneydoğuda sınırlayan bu duvarın sonraki bir evrede mekânı sınırladığı ve yakın bir seviyede açığa çıkarılan kerpiç yüzeyin, bu mekâna zemin oluşturduğu düşünülmektedir. Bu mekânın, mutfak olarak kullanıldığı düşünülen mekândan daha farklı bir işlevle kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Mutfak mekânının batı sınırının açığa çıkarılması için çalışmalar yürütülmüştür. Kahverengi toprakta yapılan seviye inme çalışmalarında tunç bir kulak sondası, Attika üretimi *kyliks*, M.Ö. 5. yüzyıla tarihli bir bolsal ve içe çekik ağızlı kâse parçaları ile kemik parçaları ele geçirilmiştir. Açmanın kuzeyinde bazı kısımlarda kesilen bir duvar ile karşılaşmıştır. Duvarın açığa çıkarılması için yapılan çalışmalarda, bir adet iki kanatlı tunç ok ucu, Korinth *aryballos* gövde parçası, üzerinde siyah figür tekniğiyle yapılmış palmet olan Attika *kyliks* gövde parçası ve minyatür *olpe* ele geçirilmiştir. Kuzey ve güneyde duvarın takibinin yapılamadığı kısımlarda sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Duvarın kesildiği alanların, daha geç bir dönemde duvar taşlarının yerinden alınmasıyla tahrip edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bunlardan güneydekinde yürütülen seviye inme çalışmalarında toprakta karbon parçaları gözlemlenmiştir. Yürütülen kazılarda yoğun korozyonlu tunç bir sikke ve bir ağırşak ele geçirilmiştir. Duvarın korunmadığı alanın kuzey kısımda da toprağın yoğun karbon içerdiği tespit edilmiştir. Bu alanda yürütülen

Çalışmalarda bir adet bikonik ağırsak, ördekbaşı biçimli oyuncak (?) parçası (Resim: 9), *diskoid* formlu bir ağırlık, daldırma firnis tekniğinde yapılmış dışa çekik ağızlı bir kâse ele geçirilmiştir. Ayrıca yoğun karbon içeren tabakanın ardından kesitte kuzey-güney doğrultulu olarak kesit boyunca devam ettiğini gözlemleyebildiğimiz kerpiç bir zemin tespit edilmiştir.

Bu alanda restorasyon çalışmaları kapsamında mutfağın ikinci evresine ait, duvara yaslı ocağın arazide korunamayacağı düşünülerek, söz konusu ocağın belgelenip kazı evinde korunmasına karar verilmiştir. Ayrıca, önceki yıllarda açığa çıkarılmış olan bir duvarın, hava koşulları sebebiyle tahrip olduğu saptanmış, duvarın üzerine oturduğu toprağın akmasıyla oluşan boşluklar restorasyon çalışmaları ile orijinaline uygun olarak tamamlanmaya çalışılmıştır. Elenmiş toprak, taşçık, kireç, saman, su ve bağlayıcı madde (PVA) ile karıştırılarak, kesitte açılan boşluklar doldurulmuştur.

Alandaki bir diğer çalışma, mutfağa ait arkeobotanik materyal içeren tabaka toprağının, *flotation* (su ile yüzdürme) sistemi ile karbonlaşmış tohumlardan ayrıştırılması işlemidir. Bu işlemle elde edilen çok sayıdaki tohum (Resim: 10) ve kazı çalışmalarında elde edilen buluntular, devam eden arkeometri çalışmaları ile değerlendirilecektir. Bu çalışmaların sonucunda, Daskyleionun Lydia Dönemine ait mutfak kültürünü, kullanılan mutfak kaplarının yanı sıra beslenme ve pişirme alışkanlıklarını aydınlatmak hedeflenmektedir.

Akrodaskyleion'da 2017-2018 kazı sezonunda çalışmaların yürütüldüğü bir diğer alanda da (G-XXXIII plankaresi) Akhaimenid Döneme ait kültür tabakalarını ve bir kısmı açığa çıkarılmış olan duvarları takip etmek amaçlanmıştır. Burada yürütülen çalışmalarda 2012 yılında ortaya çıkarılmaya başlanan doğu-batı doğrultulu duvarın devamı açılmıştır. Duvarın doğu tarafından, hem zeminde hem de duvarın alt seviyelerinde takip edilebilen sarı renkli kil taban ve sıvanın devam ettiği görülmüştür. Açmanın içinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu olarak mekânı ikiye bölen duvarın batısında döküntü içinde çok miktarda çatı kiremidi *in-situ* olarak ele geçirilmiştir (Resim: 11). Açmanın kuzey kenarında yer alan duvar taşlarının hemen altında 19 adet, açmanın başka çeşitli yerlerinde de yine çok sayıda tüm durumda istiridye kabukları yığınlar halinde ele geçirilmiştir. Çalışma sırasında ele geçirilen dikkat çekici buluntular arasında dört adet bronz sikke, bir adet bronz bıçak, Fenike işi fayans parçası ve boncuk, Korinth ve Lydia üretimi seramik parçaları yer almaktadır.

B. AŞAĞI ŞEHİRDEKİ ÇALIŞMALAR

B.1. U-XXVIII Plankaresi

T-XXVIII plankaresindeki basamaklı giriş yapısının güneyinde yer alan kare planlı yapının ortaya çıkarılmasına 2011 yılında başlanmış fakat zaman ve işgücü yetersizliği nedeniyle tamamlanamamıştır. 2014 kazı sezonunda söz konusu yapının T-XXIX ve T-XXX plankarelerinde devam eden kısmını ortaya çıkarmak ve kulenin önünde bulunan andezit blokların kullanım amacını saptamak, andezit blokların altında farklı evrelere ait yapılanmanın olup olmadığını ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Bu amaçla, sonraki yıllarda açılan sondajlarla kare planlı yapının altında çok daha erken bir evreye ait, *glacis* yapısını andırır basamaklı bir duvar bulunmuştur. 2018 yılı çalışmalarında *glacis* yapısına dair daha fazla bilgiye ulaşmak ve aynı zamanda batıdaki T-XXVIII plan karesinde yer alan basamaklı giriş yapısının alt kısmında görülen tabakaları açığa çıkartmak amaçlanmıştır. Devam ettiği gözlemlenen taş blokların kuzeybatısındaki kesitten bir adet bronz sikke ile bir adet Korinth üretimi seramik gövde parçası ele geçirilmiştir. Bu taş blokların kuzeyinde Tomris Bakır dönemi kazılarında ortaya çıkarılmış olan ve “Hellenistik Yol” olarak adlandırılan kente giriş yolunun taş bloklarının altına doğru ilerlediği, dolayısıyla “Hellenistik Yol”dan daha erken bir döneme tarihlendiği anlaşılmıştır. Bu düzgün kesme taş blokların kuzey ve güneyindeki kesitlerde daha önceki seviyelerde karşılaşılan tipte dolgu taşların devamı görülmüş ve blok taşların kaydığı ya da kaldırıldığı kanısına varılmıştır (Resim: 12).

B.2. BJ-XLIV Plankaresindeki Çalışmalar

2017 yılında kamulaştırılan ve Daskyleion’un aşağı şehir kesimine dâhil edebileceğimiz 92 numaralı parselde 2018 kazı sezonunda çalışmalara başlanmıştır. Parselin kuzeydoğu köşesinde açılan açmada yer yer kerpiç izlerine rastlanmıştır. Bu alanda ele geçirilen buluntular arasında çok sayıda kiremit parçası, turuncu hamurlu bezemesiz, gri monokrom ve siyah firnisli seramik parçaları bulunmaktadır. Ayrıca tarihlenebilir malzemeler arasında kandil parçası, kotyle gövde parçası, mermer taklidi Lydia gövde parçası bulunmaktadır. Bu çalışmalar ve yapılacak yeni jeofizik etüdler doğrultusunda, bu alandaki çalışmalara 2019 yılında da devam edilmesi planlanmaktadır.

C. GÜNEY NEKROPOLİS ÇALIŞMALARI

2017 yılında Güney Nekropolis alanında T 1, T 7 ve T 8 tümülüslerinde, 2018 yılında ise jeofizik etüdler doğrultusunda T 8 Tümülüsü’nde çalışılmıştır.

C.1. T1 Tümülüsündeki Çalışmalar

2000 yılında kaçakçılar tarafından tahrip edilen, 2001 yılında¹ kazısı yapılan T1 Tümülüsü'nün yakın bir zamanda tekrar tahrip edildiği anlaşılmış ve bu durum tespit edilir edilmez ilgili birimlere bilgi verilmiştir. Söz konusu alanda mevcut mimarinin belgelenmesi amacıyla alanda yeniden kazıya başlanmıştır. Tümülüsteki çalışmalar, mezar odası ve mezar odasının önü olmak üzere iki alanda devam etmiştir.

Mezar odasının önünde kaçak kazıcılar tarafından bir çukur açıldığı ve daha önce belgelenen üç mermer blok taşın kırıldığı saptanmıştır. Tümülüsün *dromosunu* oluşturan duvar, sadece batı tarafta küçük boyutlu yuvarlak taşlardan oluşmaktadır (Resim: 13), doğu tarafta ise herhangi bir duvar sırası ile karşılaşılmamıştır. Açığa çıkarılan *dromosun* takip edilebilen uzunluğu 2,90 m.dir.

Mezar odasının girişinde kabaca şekillendirilmiş andezitten bir lento taşı yer almaktadır (Resim: 13). Mezar odasının içinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu, 2,46 m. uzunluğunda, 1,60 m. yüksekliğinde, 1,22 m. genişliğinde bir lahit bulunmaktadır. Kaçak kazıcılar tarafından lahdin batı kısmında odanın duvar blok taşlarından birinin çıkarıldığı ve lahdin batı yüzünde bir delik açıldığı saptanmıştır. Lahit kapağının doğu yüzünde yer alan yaklaşık 81 cm. çaplı iki yay biçimli iz dikkat çekicidir. Bu izlerin, lahdin tekerlekli bir araba ile mezara taşınması için yapılmış olabileceği düşünülmektedir (Resim: 14).

T1 Tümülüsü'nde 2001 yılındaki kazı çalışmalarında bir adet *alabastron*², bir adet *lydion*³, bir aynaya ait olduğu düşünülen tunç parçaları ve bir zara ait olduğu düşünülen, üzerinde matkap delikleri bulunan fildişi parçaları ele geçirilmişti. Söz konusu bu buluntulara göre T1 Tümülüsü M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenmektedir.

C.2. T7 Tümülüsündeki Çalışmalar

Güney nekropolis alanının bugünkü Bandırma-Manyas yoluna en yakın konumunda yer alan T7 Tümülüsü de, kaçak kazıcılar tarafından yoğun bir biçimde tahrip edilmiştir. Bu alandaki çalışmalarda olasılıkla kaçak kazıcı-

¹ Bakır, Gürtekin-Demir, Tanrıver 2003, 493-94.

² Roosevelt 2014, s. 285-97.

³ Lydion kap formları üzerine detaylı araştırma için bkz. Greenewalt 1966, s. 226.

ların yaptığı tahribat sonucunda yerinden oynatılan ve temizlik çalışması öncesi bir bölümü dışarıdan görülebilen iki blok tespit edilmiştir. Bunların mezar odası duvarına ya da giriş kapısına ait olabilecekleri düşünülmüştür. Bloklardan birinin kısa kenarlarından birinde 0,10x0,10 cm. boyutlarında, çam ağacından kesilmiş ve kurşunla kaplanmış iki adet zıvana bulunmaktadır. Açığa çıkarılan her iki blok üzerinde detaylı belgeleme çalışmasının yapılmasının ardından gerekli izinlerin sağlanmasıyla ahşap kenet parçasından arkeometrik analiz için örnek alınmıştır.

Bu alanda yapılan çalışmalar sonucunda açığa çıkarılan büyük boyutlu her iki bloğun yakın çevresinde bir başka mimari elemana rastlanmazken, daha detaylı kazı çalışmaları tepenin diğer taraflarında başka bir gömünün yapılıp yapılmadığının anlaşılması için gelecek seneye bırakılmıştır.

C.3. T8 Tümülüsündeki Çalışmalar

T1 Tümülüsü'nün yaklaşık 20 m. batısında yer alan bu tümülüs de kaçak kazıcılar tarafından yoğun bir biçimde tahrip edilmiştir. 2017 kazı sezonunda tümülüste, temizlik çalışmaları ve hasar tespiti yapmak, korunagelen eserleri belgelemek amaçlanmıştır. Tümülüsün doğu eteğinde andezit taşından bir lahit teknesinin kaçak kazıcılar tarafından parçalandığı tespit edilmiştir. Andezitten yapılmış ve yalnızca teknesinin tabanı korunan lahdin dış yüzeyinin kabaca şekillendirildiği görülmüştür.

Bu tümülüste yapılan çalışmalarda ikinci bir lahde daha rastlanmıştır. Büyük bir bölümünün toprak altında kaldığı görülen, ancak daha önceden tahrip edilerek soyulduğu anlaşılan lahit açığa çıkarılmıştır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde konumlanmış lahit, 0,74 x 2,82 cm. ölçülerindedir. Lahdin etrafı şekilsiz, büyük taşlarla doldurulmuştur. Bunların, duvar işlevi görmesi amacıyla yerleştirildiği düşünülmektedir. Lahdin çevresinde yapılan çalışmaların yanı sıra, lahit içindeki toprak temizlenmiş, herhangi bir buluntu ele geçmemiştir.

2018 kazı sezonunda T8 Tümülüsü'nde önceki yıl yapılan jeofizik çalışmalarıyla tespit edilen anomalilerin araştırılması amacıyla çalışılmıştır. Tümülüste iki alan belirlenip iki ayrı sondaj açılmıştır. I No.lu sondajda üst seviyelerde görülen sert killi toprağın kaldırılmasının ardından doğu-batı doğrultusunda uzanan dolgu taşlar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu seviyede alanın genelinde küçük boyutlu döküntü taşlar görülmüştür. Bahsi geçen büyük boyutlu taşların bir diğer tümülüsün *krepis* duvarına ait olabileceği

düşünülse de devamının görülmemesi sebebiyle çalışmalara son verilmiştir (Resim: 15). II No.lu sondaj olarak belirlenen alanda ise büyük boyutlu düğümlü taşlar ile karşılaşmış ve aynı seviyede pişmiş toprak lahit parçaları ile modern buluntular ele geçirilmiştir.

D. JEOFİZİK ÇALIŞMALARI

Daskyleion İlkçağ kentinde 2017 yılında yürütülen jeofizik çalışmalarında Jeoradar ve kent civarında tespit edilen tümülüsler üzerinde de ERT araştırmaları kapsamında ölçüm alanları ve hatları, ölçülen noktaların memleket koordinatlarındaki değerleri olarak bir Trimble R4 GNSS sistem GPS kullanılarak belirlenmiştir. Kazı alanı yakınında tespit edilen künk borunun devamlılığının araştırılması ve tümülüslerin *dromos* ve mezar odalarının tespitine yönelik yapılan jeofizik çalışmaların verileri değişik sinyal analiz ve görüntü işleme yöntemleri ile zenginleştirilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sonucunda elde edilen farklı jeoelektrik ve jeoradar görüntüleriyle alanda bulunan gömülü arkeolojik yapıların olası planları belirlenmeye çalışılmıştır. Jeoelektrik çalışmalar tümülüsler üzerinde ışınsal olarak 60-30 m.lik hatlar üzerinde ölçüme uygun lokalitelerde yapılmıştır. Elektriksel resistivite verileri bu hatlar üzerinde Supersting R1 tipi bir ölçüm cihazı yardımıyla 1 m. elektrot aralığı kullanılarak toplanmıştır Daskyleion arkeolojik alanında nekropol alanındaki altı tümülüs üzerinde yapılan ERT ve kent alanındaki bir bölgede de künk yapısı ve çevresini araştırmak amacıyla yapılan jeoradar çalışmalarının sonuçlarında elde edilenler genel hatlarıyla aşağıda sunulmaktadır.⁴

Alanda künk yapısını belirleme amacıyla yapılan jeoradar çalışmalarının sonuçlarında da künk yapısı boyutlarının küçük olması dolayısıyla doğrudan belirlenememekle birlikte, bu yapı ile ilişkili olabilecek bazı anomalik hatların bu yapıyı gösterebileceği düşünülmüş ve bununla ilişkili ayrıntılı veriler rapor içinde sunulmuştur. Bunun dışında çalışma yapılan alanlarda yoğun bir yapılaşmayı gösteren duvar, taban ve benzeri yapısal öğelerle ilişkili sonuçlar hem radargramlarda hem de derinlik kesmelerinde ortaya çıkarılmıştır.

⁴ İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Uygulamalı Jeofizik Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mahmut G. Drahor önderliğinde bir ekip geçtiğimiz kazı sezonlarında höyüğün doğusunda yer alan düzlükteki AF-XVII Plankaresi çevresinde ve Daskyleion Güney Nekropolisi içinde yer alan altı tümülüste jeofizik etüt gerçekleştirmiştir.

2018 yılı aralık ayında yürütölen jeofizik çalışmasında iki farklı alana odaklanılmıştır⁵. Bunlardan ilki, aşğı kentte yer alan ve AF-XVII plan karesinde açığa çıkarılan künk sisteminin devamını ve çevresindeki yapılaşmayı anlamak için yapılan çalışmalardır. İkinci alışma ise, yeni kamulaştırılan ve BJ-XLIV plankaresinde kalan alandır.

E. ARKEOMETRİK ÇALIŞMALAR

2018 yılında Lydia mutfağından önceki yıllarda ele geçen kazı toprağıının yüzdürölerek elenmesine (flotation) devam edilmiştir. Öte yandan Daskyleion madeni buluntuları üzerine yapılan kapsamlı belgeleme ve araştırma çalışmasının bir devamı olarak Daskyleion kazılarında ele geçirilmiş ve Bandırma Müzesi'nde korunan bazı madeni buluntular üzerinde müze ve Bursa Kültür Varlılarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü görevlileri denetimde Olympus marka Vanta model taşınabilir XRF cihazı ile analiz çalışması yapılmıştır. Ayrıca bu cihazla kazıda bu sene ele geçen ve restorasyonu gerekli madeni buluntular üzerinde öncelikle analiz yapılmış daha sonra söz konusu eserler üzerinde koruma ve onarım çalışmalarına başlanmıştır.

F. ÇEVRE DÜZENLEME VE KORUMA ÇALIŞMALARI

Daskyleion İlkçağ kentinin üzerinde yer aldığı Hisartepe Höyüğü'nün doğu yamacında kentin girişinin bulunduğu yerde (iki Ortaçağ kulesinin arasında) akropolisin tepesine ulaşımı daha kolay ve güvenli hale getirebilmek amacıyla demir merdivenler yerleştirilmiştir. Öte yandan 2013 yılında kazısı yapılan Phryg surunun üzerine örten demir kontrüksiyonlu çatının 2017 kış aylarında şiddetli kar yağışı nedeniyle yıkılması sonrasında yeni bir çatı hazırlanmış ve yerleştirilmiştir.

G. YAYINA YÖNELİK VE DİĞER ÇALIŞMALAR

Kazı çalışmalarının yanı sıra yayına ve çeşitli araştırmalara yönelik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi Kültürel Miras Yönetimi Bölümü'nden Ç. Yavşan, Daskyleion'da bugüne kadar ele geçirilmiş olan su kabuklularını araştırmak için çalışmalar gerçekleştirmiştir. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden G. Ünver Daskyleion'un graffitolu ve dipintolu seramiklerini konu alan BAP Projesi kapsamın-

⁵ Adı geçen alışma, Kültür ve Turizm Bakanlığı Müzeler Genel Müdürlüğü izni, Bandırma Müzesi denetimi ile kazı ekip üyeleri eşliğinde, Tespit Mühendislik tarafından gerçekleştirilmiştir.

da gerçekleştirdiği depo çalışmasında, inceleyeceği seramikleri ayırmıştır. Ayrıca ekip üyelerinden Ö. Kasar, Daskyleion madeni buluntuları konulu doktora tezi, Ç. Karaöz, Daskyleion buluntusu Attika seramikleri, Y. Kirman ise Daskyleion buluntusu ağırlık ve ağırşaklar konulu lisans tezi için belgeleme çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir.

Daskyleion kazılarının ana sponsoru olan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ayrıca Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi⁶, İstanbul Üniversitesi⁷, Türk Tarih Kurumu, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, Üçer İnşaat, Banvit, Ünal Çiftliği, Birka Hijyen Sistemleri ve Yücel Kerestecilik'e destekleri için teşekkürü borç biliriz.

KAYNAKÇA

İren, K., Atalar, B., "Daskyleion'da Lydia Mutfağı", *Aktüel Arkeoloji* 59, 2017, s. 18-20.

Bakır, T., Gürtekin Demir, R. G.; Tanrıver, C., "Daskyleion 2001", Ankara 2002, s. 491-501.

Roosevelt, Ch., "Stone Alabastra in Western Anatolia", *New Approaches to Old Stones: Recent Studies of Ground Stone Artifacts*, Yorke M. Rowan, Jennie R. Ebeling, N, Londra ve New York 2014, s. 285-97.

Greenewalt, Crawford Hallock, *Lydian Pottery of the Sixth Century B.C.: The Lydion and Marbled Ware*, University of Pennsylvania, Doktora Tezi, 1966, s. 226.

⁶ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından çalışmalarımız kapsamında, 15/142 numaralı "Daskyleion İlk Çağ Kentinde Bulunan Kare Planlı Yapının Ortaya Çıkarılması ve Arkeolojik Olarak Araştırılması", 17/206 kodlu "Daskyleion'da Ele Geçen Tunç Okucları için Veritabanı Oluşturulması" başlıklı, 178/261 kodlu "Daskyleion İlk Çağ Kenti Akropolisindeki Lydia Dönemi Yapı Kompleksinin Araştırılması" başlıklı, 17/095 kodlu "Daskyleion İlk Çağ Kentinden Ele Geçen Bir Grup Tunç Ok Ucunun Arkeolojik Olarak Araştırılması" başlıklı, 17/128 kodlu "Daskyleion Madeni Buluntuları" başlıklı, 15/202 kodlu "Daskyleion Kazılarında Ele Geçen Seramikler Üzerinde Eski Yunanca Graffiti ve Dippinti Araştırmaları" başlıklı projeler desteklenmiştir.

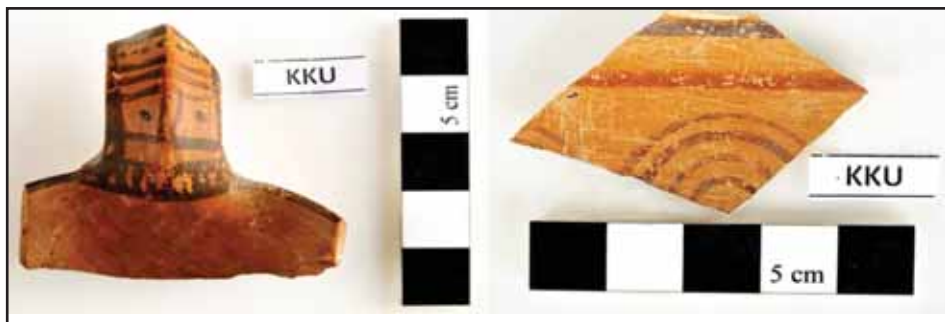
⁷ İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından çalışmalarımız kapsamında SBA- 2016-21847 numaralı "Daskyleion Kare Planlı Anıtsal Yapının Köken Araştırması", SBA-2017-26115 kodlu "Daskyleion Lydia Mutfağı'nda Bulunmuş Gri Keramikler" başlıklı proje desteklenmiştir.

Resim: 1

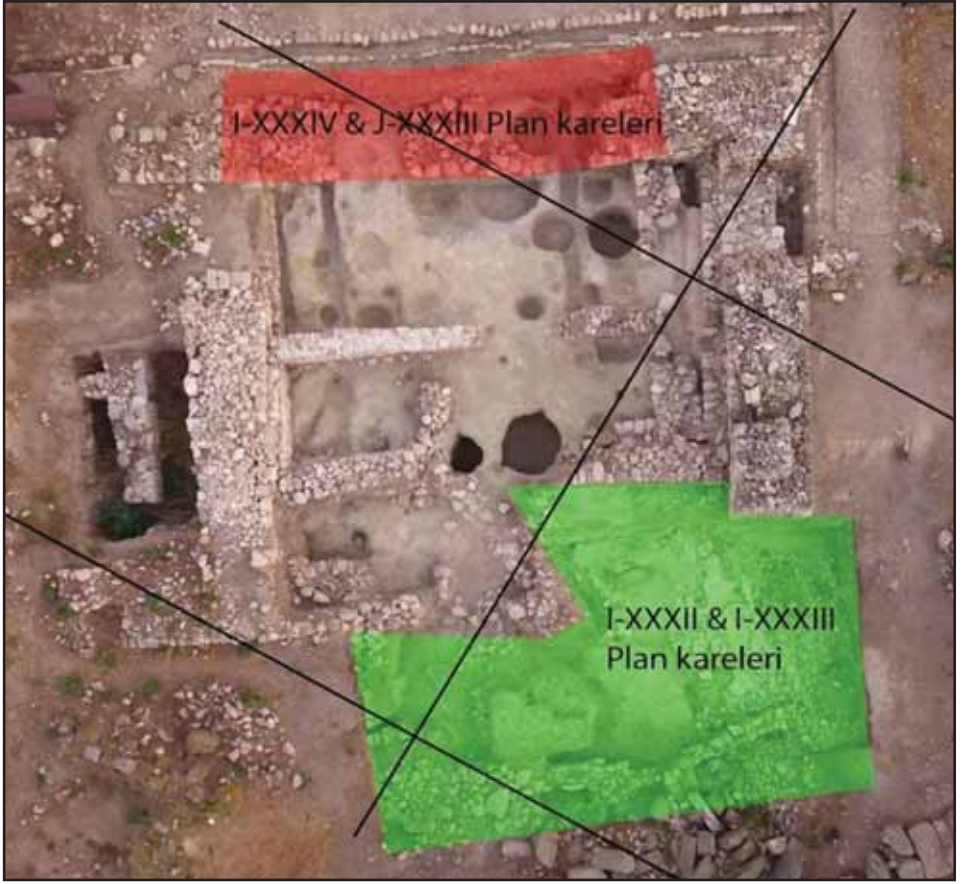
Resim: 2

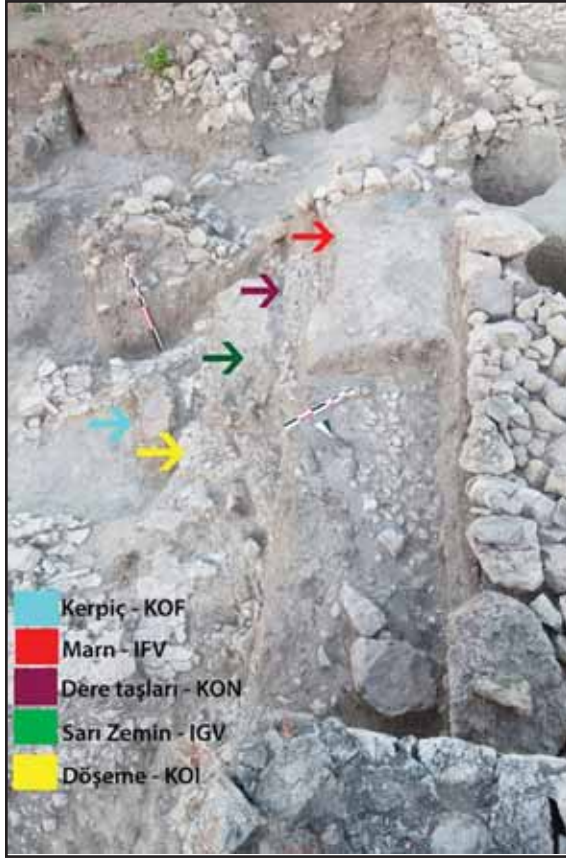
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

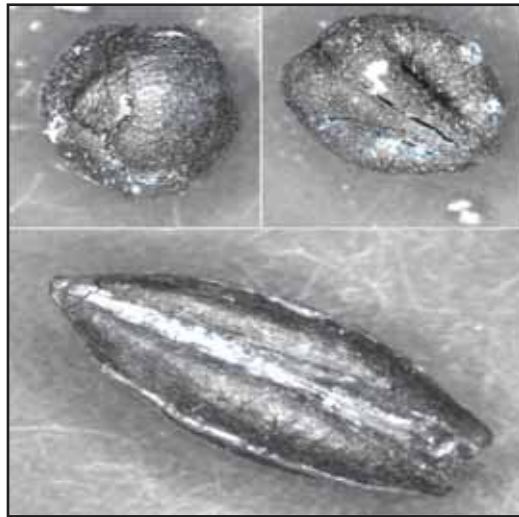
Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

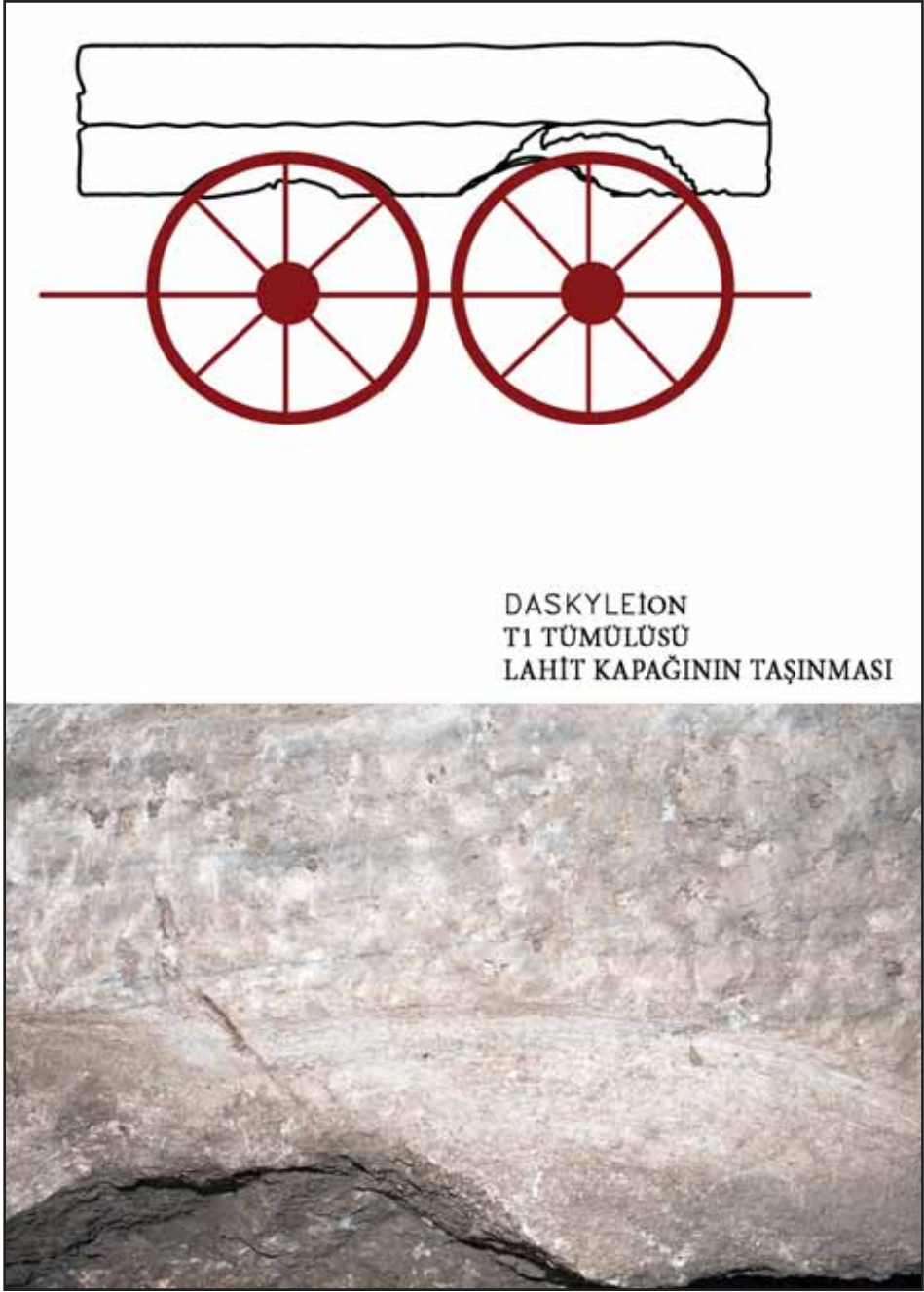
Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

BEÇİN KALESİ 2018 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Kadir PEKTAŞ
Saim CİRTİL
Banu BÜYÜKGÜN ÇELEBİ

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni doğrultusunda Beçin Kalesi'nde 2018 yapılan kazı çalışmaları, 16.05.-21.12.2018 tarihleri arasında yapılmıştır.

Bakanlık Temsilcisi olarak Amasya Müzesi Müdürlüğü'nden Alper Atmaca ve İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden Serkan Camcı ile Milas Müze Müdürlüğü'nden Oğuzhan Kaçar'ın denetiminde Beçin Kalesi'nde yürütülen çalışmaların raporları dönemler halinde Bakanlığa sunulmuştur.

Alan yoğun olarak bitki örtüsüyle kaplandığından kazı çalışmaları öncesinde kapsamlı bir yüzey temizliği yapılmıştır.

KAZI ÇALIŞMALARI

Yelli Cami Çevre Tespit ve Hazire Kazısı

Beçin Kalesi Kazısı resmi açılışı 16.04.2018 tarihinde yapılmış, işçi alımıyla birlikte 24.04.2018 tarihinde çalışmalara başlanmıştır. Öncelikle Yelli Cami güzergâhında ve ayrıca yapı çevresinde restorasyona yönelik tespit kazısı yapabilmemiz ve çalışma emniyeti için yabancı ot temizliği yapılmış, temizlik çalışması 02.05.2018 tarihinde tamamlanmıştır (Resim: 1, Çizim: 1).

Tespit kazısına 03.05.2018 tarihinde yapının doğu duvarından başlandı. Cami duvarının 2 m. dışında bir hat oluşturuldu. Bu hat yapının daha sonraki kazı evrelerinde de cami dış duvarları çevresine paralel şekilde uygulandı.

* Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, D100 Karayolu Yanyol 34700 Üsküdar-İstanbul/TÜRKİYE. pektaskadir@hotmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Saim CİRTİL, Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, D/1 Kampüs/Denizli/TÜRKİYE. scirtil@pau.edu.tr
Öğr. Gör. Banu BÜYÜKGÜN ÇELEBİ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Milas Sıtkı Koçman Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü MYO. Muğla/TÜRKİYE. banubuyukgun@mu.edu.tr

Doğu duvarında açma içerisinde 1x1 m. boyutlarında sondaj kazısı yapılmış, yaklaşık 0,70 metrede temel topuğuna rastlanınca yapının emniyeti açısından kazısı sona erdirilmiştir.

Yelli Camii'nin batı duvarının çevresinde yapılan ilk kazılarda, duvarın başlangıcından itibaren mezarların başladığı anlaşılmıştır. Burada yapılan definler ve doğal toprak akıntısının oluşturduğu bir tümsek gözle tespit edilebilmektedir (Resim: 2).

Tespit kazılarından sonra toprağa yapılmış olan doğrudan insan definlerinden de yola çıkarak restorasyon uygulaması yapılacak olan Yelli Cami'nin hazire (mezarlık) alanının yapının bütünlüğünü sağlaması açısından kazısının yapılmasına karar verildi. Cami etrafında yapılan, duvar çevresince 2 metrelik açıklığa sahip batı duvarı paralelinde bulunan hazire alanında mezar yapılarının mevcut durumu da dikkate alınarak 5x5metrelik açma düzeminde kazı alanları belirlendi.

Kazının ilerleyen döneminde aynı yöntem doğu duvarında da uygulanmıştır. Yapılan Hazire kazısında yapının batı duvarından 5x5 metreye tamamlanan açmalarda yapının temel seviyesine indikçe doğrudan toprağa yapılan definlerden bazılarında üst üste gömüler tespit edilmiştir. Burada dikkate değer bir husus da iskeletlerin birçoğunun tam olarak ele geçmemesinden başka bazı mezarlarda farklı bireylere ait iskelet parçalarının bir arada karışık olarak bulunmasıdır.

Kazılarda bulunan insan iskeletlerinin üzeri jeotekstil ile örtülmüş, onun da üzerine elenmiş kazı toprağı serilerek geçici koruması sağlanmıştır. Ayrıca doğrudan toprağa yapılan definlerin üzerlerine gelecek şekilde daha yakın dönemlere ait mezarların da yapıldığı tespit edilmiştir.

AH 80 plankaresinde aileye özel olarak bölündüğü düşünülen iki defin alanı tespit edilmiştir. Bu alanları çevreleyen duvarların dış yüzeyleri işlenmiş küfeki taşlarla örülmüş, iç kısımları ise moloz taş örme olarak yapılmışlardır. İkinci aile mezarlığında iki adet sıva kaplı mezarın baş tarafında kırık durumda mezar taşı parçası ele geçmiştir. AH 80 plankaresinin ortasında yer alan mezar yapısı, Anadolu'da benzerlerine az da olsa rastlanan ve İslam öncesi ölü gömme gelenekleriyle bağlantı kurabileceğimiz tonoz örtü düzenlemesine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan tespitte doğrudan toprağa yapılmış olan definlerde bireylerin iskeletleri ya doğal afet hareketlerinden ya da toprak altında yaşayan canlıların vermiş olduğu tahribattan dolayı dağılmışlar; birden fazla bireyin iskeletleri

birbiri içine karışmış ve hatta iskeletlerin bir bölümünün yok olmasına neden olmuştur. Bu nedenle doğrudan toprağa yapılan definlerin sağlıklı olarak bir sayımı yapılamamıştır. Ayrıca defin üzerinde mezar yapıları olan bölümlerde üstteki mezar kaldırılmadığı için de altında başka bir mezar yapısı/defin olup olmadığı tespit edilememiştir.

Hazire alanı içerisinde yapılan kazıda ağırlıklı olarak amorf sayılacak seramik parçaları, profil veren seramik parçaları, çiviler, tanımlanamayan metal obje parçaları ve sikkeler ele geçirilmiştir.

Yelli Cami'nin doğu cephesinde var olabileceğini düşündüğümüz bir su yapısını (belki bir şadırvanı) bulabilmek amacıyla doğu duvarında bulunan ana giriş kapısını tam karşısından görecektir şekilde 5x5 metrelik iki açma ve güney duvarının kesiştiği yerde bir açma yapmaya karar verilmiştir.

Bu alanda yapılan çalışma sonucunda mimari bir unsura rastlanılmamıştır. Ancak bu alanda bir insan iskeleti ile parçalar halinde kafatası ve iskelet parçaları bulunmuştur. Bulunan bu iskelet ve iskelet parçaları üzerlerine jeotekstil ve toprak örtülerek geçici olarak koruma altına alınmıştır.

04.08.2018 tarihi itibarıyla Yelli Cami restorasyon projesi revizyonu için tespit kazısıyla başlayan ve hazire kazısı ile devam eden kazılar sona erdirilmiş ve restorasyon uygulamalarına geçilmiştir.

Seymenlik Kapısı Yakınındaki Alanların Kazısı

02.08.2018 tarihinde kazısı önceki yıllarda da sürdürülmüş olan Beçin Kalesi dış surları Seymenlik Kapısı önündeki yeni alanlar kazı için hazırlanmıştır.

Kazı çalışmalarına BG 59, BG 60, BH 59 ve BH 60 açmalarında başlanmıştır. Daha sonra ortaya çıkarılan mimari unsurların devamını bulmak için BH 58'in tamamı, BG 58, BI 58 ve BI 59'un bir kısmı kazı süresi ve mevsim koşulları elverdiği ölçüde kazılmıştır (Resim: 3, Çizim: 2).

Bu alanda kazı çalışması yapılmasının amacı, Seymenlik Kapısı önünde daha önceki yıllarda başlatmış olduğumuz kazılarla ortaya çıkmaya başlayan sokak dokusunun tamamının ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. 2018 yılı kazı çalışmalarında sokak dokusu tespit edilmiş olmakla birlikte, ortaya çıkan mimari öğelere bakıldığında yapısal bütünlüğü sağlayacak şekilde bir bulguya rastlanılmamıştır. Bu nedenle 2019 yılı kazı sezonunda bu alandaki çalışmaların tamamlanması düşünülmektedir.

Mimari unsurların yanı sıra etütlük olarak seramik parçaları, çiviler, metal objeler, sikkeler, cam parçaları, hayvan kemikleri ve amorf nitelikte seramik ve metal parçaları da kazılar sırasında bulunmuştur (Resim: 4, Resim: 5).

RESTORASYON ve KONSERVASYON

Yelli Cami Restorasyon Uygulaması

Yelli Cami'nin statik inceleme ve fizibilite raporu değerlendirmeleri sonucunda Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Restorasyon Dairesi Başkanlığı, Muğla Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü ile kazı başkanlığımız arasında yapılan görüşmeler neticesinde 28.09.2018 tarihinde çalışmalara başlanmıştır.

Yapının günümüze kadar olan yıpranma ve malzeme yorulmalarından kaynaklanabilecek yıkılma ve çökme tehlikelerini önlemek amacıyla öncelikle askıya alınması için yapıya ahşap askılama yapılmıştır (Resim: 6).

Yapıda yapılan incelemeler sonrasında 2008 yılında restorasyon projesinin hazırlanmaya başladığı ve 2010 yılında Koruma Kurulu tarafından projenin onaylanmasından sonra geçen on yıllık süre zarfında yapıda bozulmaların durmadığı ve son yıllarda yaşanan depremlerle arttığı tespit edilmiş ve projenin revize edilmesini zorunlu hale gelmiştir. Ancak bunun uzun sürmesi bütçemizin elverdiği ölçüde öncelikle yapının güçlendirilmesini hedeflemiştir. Bunun için yapı duvarlarında boşalan dolgunun yerine yeni dolgu taşı uygulaması yapılmıştır. Ayrıca dış cephedeki küfeki kaplama taşlarından eksilenler, orijinal yerlerinde oluşan boşlukların ölçüleri alınarak buna göre imalatı yapılmış ve yerlerine yerleştirilmiştir. Böylece aynı zamanda caminin dayanım gücü arttırılmıştır.

Yapının restorasyonuna güney cepheden başlanmıştır. Hasar görmüş güney cephe tarafı pencere ve sıralı köşe taşları için küfeki taşı, tamamlanacak yere göre ölçüsü alınarak kesilmiş ve çift taraflı tarakla yontularak hazırlanmıştır (Resim: 7).

Onaylanmış restorasyon projesi, binanın kaymasını önlemek için kuzey duvarı bitiminde beton topuk yapılmasını önermektedir. Temel topuklarının yerini belirlemek için kuzey duvarın dışında tespit kazısı yapılmış; tarım toprağı olarak nitelendirdiğimiz kısmın sıyrılmasından hemen sonra ana kayaya rastlanmıştır. Buna ilişkin herhangi bir veriye ulaşamadığından ve kuzeye doğru yapının açılması durumu söz konusu olduğundan ile Rölöve ve

Anıtlar Müdürlüğü ile birlikte alınan karar sonrasında kuzey tarafta bulunan yamaçta istinat duvarı yapılarak kaymanın durdurulması planlanmıştır. Uygulamanın yapılacağı alanın hemen komşu parsel bitişiği olması nedeniyle parsel sahiplerinden muvafakat alınmış, ve uygulama tamamlanmıştır.

Karapaşa Medresesi Restorasyon Projesi

2018 yılında Kazı Başkanlığımızca hazırlatılan Karapaşa Medresesi rölöve, restitüsyon ve restorasyon projesi için 21.09.2018 tarihinde başlayan ve beş gün süren bir sondaj çalışması yapılmıştır. Bu sondajın amacı, hazırlanan restorasyon projesi değerlendirmesi için medresenin giriş kapısı önü ve arkasında bulunan zeminin ve medresenin avlusunda olması muhtemel havuz vb. mimari unsurların varlığının tespitidir (Resim: 8).

Surların Konservasyonu

Beçin Kalesi dış surlarındaki doğal nedenler ve insan tahribatı sonucunda meydana gelmiş olan yıkılma ve gediklerin kısmen tamamlanması, Kazı Başkanlığımızın 2010 yılından itibaren düzenli olarak yaptığı bir uygulamadır. 2018 yılında da aynı amaçla Seymenlik Kapısı'nın devamındaki surlarda konservasyon çalışması gerçekleştirilmiştir. 21x2.25x3.15 m. boyutlarında büyük bir bölümü çökmüş bir sur duvarı ve aynı duvarın devamında bulunan büyükçe bir gedik, orijinal dolgu ve kaplama düzenine göre aslına uygun olarak tamamlanmıştır. (Resim: 9).

KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Seramik

2018 yılı çalışmalarında ele geçirilen seramikler kırmızı ve beyaz hamurlu, sırlı ve sırsız farklı tekniklerde ve formlarda günlük ihtiyaca cevap veren kaplara ait tüm ya da çoğunlukla kırık parçalardan oluşmaktadır. Ele geçirilen seramik buluntular kırmızı hamurlu ve beyaz hamurlu seramikler olarak iki grupta incelenmiştir.

Kırmızı hamurlu seramikler; Milet işi, kazıma (sgraffito/champleve), renkli sır altına boyama, tek renk sır, baskı tekniği ve sırsız (baskı ve kazıma teknikli) seramikler gibi gruplar altında incelenmiştir.

2018 yılı Beçin kazılarında ortaya çıkarılan "Milet tipi" seramiklerin büyük bölümü küçük ve kırık parçalardan oluşmaktadır. Kap tipleri, tabak ve

kâselerdir. Kaidelerden itibaren, yarı küresel derin ve yayvan şekilde gelişen gövdeler daha küçük formdaki kâseleri içermektedir. Seramiklerin bezemesinde bitkisel motifler, çizgisel kıvrımlardan oluşan bezemeler, S kıvrımları ve geometrik motiflerin kullanıldığı görülmektedir.

Ele geçen sgraffito (ince kazıma) ve champleve (kalın kazıma-oyma) tekniğinde bezemeli seramikler tek renk sırlı, astar kazıma ya da astar üzerine boyalı kazıma olmak üzere kendi içlerinde ayrı ayrı değerlendirilmişlerdir. Buluntular arasındaki kazıma tekniğindeki tek renk sırlı seramiklerin bezemesinde; diyagonal ve helezonik bezemeler, yatay S kıvrımları ile bitkisel, çizgisel motifler ve insan betimlemelerinin yapıldığı görülmektedir. İstenilen desen çizildikten sonra seramikler yeşil renkli şeffaf sırla sırlanmıştır. Astar üzerine boyalı kazıma örneklerinde ise; beyaz astarlı zemin üzerine şeffaf sarı veya açık yeşil renkli sıraltında, desen ince ve kalın kazıma tekniğinde çizilmiş olup, iki ya da üç renkle boyanmıştır. Seramik yüzeyine boyalar kontursuz boyama üslubunda, serbest fırça hareketleriyle sürülmüştür. Dış yüzey yeşil ve kahverengi sırlıdır.

Beğin Kalesi kazısında ele geçirilen seramiklerin büyük bir grubunu tek renk sırlı seramikler oluşturmaktadır. Uygulanması en kolay tekniklerden biri olması nedeniyle, günlük hayatta en çok kullanılan, buna paralel olarak üretimleri fazla yapılan seramiklerdir.

2018 yılı çalışmalarında tek renk sırlı seramiklerin büyük çoğunluğunu kâseler ve tabaklar oluşturmaktadır (Resim: 10, Çizim: 3). Halkın günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üretildiği için kapların büyük bir kısmı kâse biçimindedir. Kazıda bu grup seramiklerden tüm kâseler ile ağız, dip ve gövde parçaları ele geçirilmiştir. Kendi içinde çok çeşitli tiplere ayrılan kâselerin form ve boyutları hakkında bilgi sahibi olmaktayız. 2018 yılı buluntularından kâse ve tabakların dışında bir adet yeşil sırlı, tüme yakın testi ve yine tüme yakın bir adet kandil bulunmuştur. Kandilin taban kısmı sırsız, geniş düz dipli, basık elips gövdeli, silindirik uzun boyunlu, yuvarlak ağızlı ve tek kulpludur. Boyundan gövdeye bağlanan kulp, tek parça olarak applike edilmiştir. Fitil deliğinde yanık (is) izleri, sırlarında yer yer dökülmeler görülmektedir (Resim: 11).

Buluntular arasında sırsız seramikler yoğun grubu oluşturur. Halkın lüks denilebilecek sırlı seramiklerin yanı sıra mutfak ve günlük kullanım eşyaları içerisinde yer alan sırsız seramikleri daha çok kullandıkları görülmektedir. Bunlar pişirme kabı, tava, maşrapa, testi, ibrik, sürahi, küp, *pithos*, kapak gibi farklı kap türlerine ait parçalardır. Sırsız seramiklerin baskı teknikli grubu;

genellikle testilere ait gövde ve dip parçaları halinde ele geçmiştir. Testilerin gövde kısımlarının iki parça halinde imal edildikleri anlaşılmıştır.

Kazı çalışmalarında beyaz hamurlu mavi-beyaz tekniğinde İznik seramikleri de ele geçirilmiştir. Daha az karşılaştığımız bu grupta ağız, gövde ve dip kenarlarına yakın küçük parçalar ortaya çıkarılmıştır.

Sonuç olarak; 2018 yılı çalışmalarında ele geçirilen kırmızı hamurlu seramiklerin, diğer yıllarla karşılaştırıldığında daha nitelikli teknik ve bezemele-re sahip olduğu görülmektedir. Bu da ekonomik geliri yüksek olan insanların seramik çeşitliliğini, estetik kaygılarını göz önünde bulundurarak zevklerine göre çeşitlendirmiş olduğunu göstermektedir.

Beçin Kalesi kazılarında şimdiye kadar ele geçirilen seramikler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, hem farklı dönemlere ve merkezlere ait ithal ürünlere, hem de oldukça zengin yerel üretime ait seramik gruplarıyla karşılaşılmıştır. Halkın günlük kullanımına yönelik üretilen kırmızı hamurlu seramiklerin yanı sıra, lüks objeler isteyen seçkin tabaka için üretilmiş beyaz hamurlu seramiklerinde kullanılmış olduğu görülmektedir. Ayrı çevreler için üretilmiş seramik gruplarının bir arada görülüyor olması motif, teknik ve kap formlarının üretim çeşitliliğini göstermekle birlikte burada yaşayan ailelerin ekonomik düzeylerini de göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Sikke

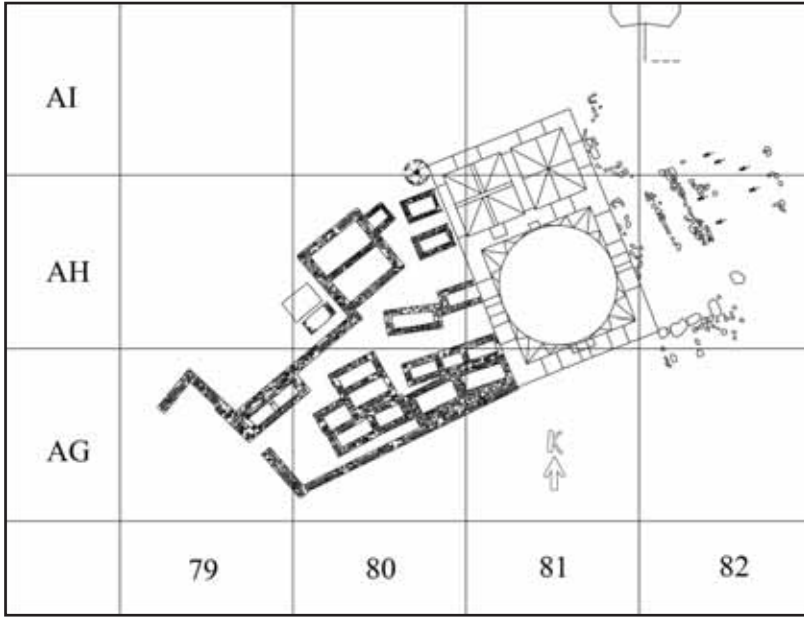
Beçin Kalesi 2018 yılı kazı sezonu boyunca toplam 179 adet sikke ele geçirilmiştir. Ele geçirilen 179 adet sikkenin, 173 adet bronz, 6 adet gümüş malzeme içeriklidir. Eserlerin, 86 adetinin konservasyon işlemini gerçekleştirmiştir. Bunlardan 46 adet sikke tanımlanabilecek durumdadır. Bu sikkelerin Menteşe ve Osmanlı dönemlerine tarihlendirilmektedir (Resim: 12).

Beçin Kalesi 2017 yılı kazı sezonunda bulunan metal objeler günlük kullanım eşyaları, mimari aksam, kapı aksam, süs eşyaları ile tarım savaş aletleri olarak gruplandırılabilirler.

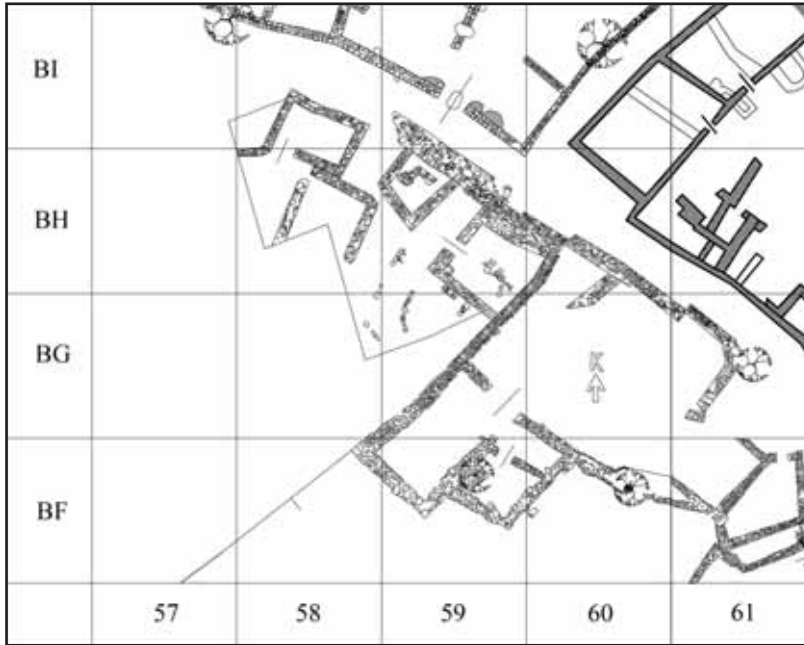
SOSYAL-ATÖLYE ÇALIŞMALARI

Beçin Sanat Kampı

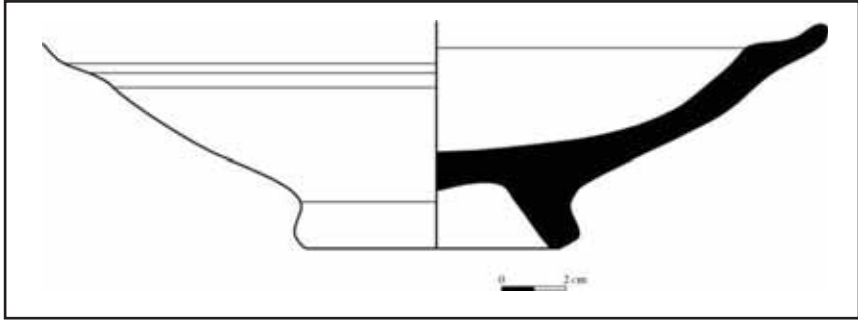
Kazı Başkanlığımız tarafından 2018 yılı kazı sezonunda kazımıza katılım sağlayan öğrencilerimize ve ekip üyelerine fotoğraf ve baskı resim teknikleri konusunda atölye çalışması düzenlenmiştir. Bu çalışma 04 -12.08.2018 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

Çizim 1: Yelli Cami Çevre tespit ve hazire kazısı.

Çizim 2: Seymenlik Kapısı yakınındaki alanların kazısı.

Çizim 3: Tek renk sırlı tabak.

Resim 1: Yelli Cami çevre tespit ve hazire kazısı.

Resim 2: Yelli Cami'nde çıkan defin.

Resim 3: Seymenlik Kapısı yakınındaki alanların havadan görünümü.

Resim 4: Seymenlik Kapısı yakınındaki alanların kazısında bulunan metal obje.

Resim 5: Seymenlik Kapısı yakınındaki alanların kazısında bulunan seramik kâse.

Resim 6: Yelli Cami ahşap askı uygulaması.

Resim 7: Yelli Cami batı ve güney cephe uygulama sonrası.

Resim 8: Karapaşa Medresesi giriş bölümü.

Resim 9: Sur duvarı konservasyon.

Resim 10: Tek renkli sırlı tabak.

Resim 11: Tek renk sırlı kandil.

Resim 12: Sikkelerden bir örnek.

BÜKLÜKALE KAZISI 2018

Kimiyoshi MATSUMURA*

Büklükale, Ankara'nın yaklaşık 100 km. güney doğusunda, Kırıkkale İli, Karakeçili İlçesi'nde ve Ankara'dan Konya yolu üzerinden Kaman'a giden otoyolun Kızılırmak'ı geçmeden hemen sol tarafında yer almaktadır.

2018 yılı kazı çalışmaları, 28 Mayıs–19 Temmuz 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcisi olarak Kaman Kalehöyük Müzesi'nden Sanat Tarihçi Pempe Gürsoy görevlendirilmiştir.

Büklükale'de yapılan arkeolojik çalışmaların amacı, M.Ö. II. bin, özellikle Hitit İmparatorluk Çağında bir bölgesel şehrin araştırılması ve Kaman-Kalehöyük'te tespit edilen İç Anadolu kronolojisindeki Hitit İmparatorluk Çağına ait boşluğun doldurulmasıdır. Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü Başkanı, Dr. Sachihito Omura'nın başkanlığı altında, 1991, 2006 ve 2008 yılında yapılan yüzey araştırmaları sonrasında burada başlatılan kazı çalışmaları, 2009 yılından beri sürdürülmektedir. Şimdiye kadar yapılan kazı çalışmalarda Osmanlı Döneminden, Eski Tunç Dönemine kadar kültür tabakaları tespit edilmiştir.

2018 yılındaki çalışmaların amacının birincisi, Karum dönemi kyklopien tarz mimarinin araştırılması, ikincisi ise Geç Demir Çağına ait mimari tabakasını kaldırarak Hitit Döneminin araştırılmasıydı. Bu amaç doğrultusunda bu yıl yapılan arkeolojik çalışmalar 2009 yılından bu yana devam eden kayalık tepenin üzerinde sürdürülmüştür.

Birinci amaç olan Karum Dönemi araştırması, tepenin en yüksek noktasında (Resim: 1), 2016 sezonunda yapılan çalışmalarda Osmanlı mimarisi ile bozulmuş Helenistik Dönem mimarisi tespit edilmiştir. Bu yıl bu dönem üzerinde gerekli çalışmaları tamamladıktan sonra tepe üzerinde tespit edilen Eski Asur Ticaret Kolonileri Dönemi saray mimarisine ait şiddetli yangın tabakasına ulaşılmaya çalışılmıştır (Resim: 2).

Bu çalışmalar sırasında kuzey-doğudan güney-batıya doğru açılan ve içerisi taşlarla doldurulmuş şekilde, genişliği yak. 2 m. ve 1 m. derinliğinde

* Doç. Dr. Kimiyoshi MATSUMURA, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü, Çağırkan, Kaman, Kırşehir/TÜRKİYE. k.matsumura@jiaa-kaman.org

paralel şeklinde iki kanal tespit edilmiştir. Ayrıca açma genelinde kanalı ve tabakayı bozan çok sayıda çukura rastlanmıştır. (Resim: 3) N1W1 ve N1W2 açmalarında tespit edilen bu kanalların Geç Demir Çağı mimarilerini ve bu mimarilerin altındaki kırmızı yangın tabakasını bozduğu tespit edilmiştir ve bu yüzünden Helenistik Döneme ait olduğu düşünülmektedir. Fakat, bu kanalların ne amaçla yapılmış olduğu hakkında henüz kesin bilğimiz yoktur.

Kanallar üzerindeki çalışmalar tamamlandıktan sonra açmalardaki kanaldan eski olarak düşündüğümüz mimariler arasındaki ilişkileri anlamak amacıyla kazı çalışmalarına devam edildi. N1W1 açmasında R180 odası ve ondan daha eski olan R179 odası tespit edilmiştir. Oda R180 kaldırıldıktan sonra R179 odasının kalın çift yüzlü W455 duvarı tamamen ortaya çıkmıştır. Demir Çağına ait olduğu düşünülen bu şekilde temel olabilecek kalın duvar, daha önceki yıllarda tepenin kuzey bölgesinde tespit edilen taş döşeli büyük mimari ile ilişkilendirebileceğini düşünülmektedir. Daha sonra bu iki açmada Demir Çağının mimariler kaldırılınca, onların hemen altında M.Ö. II. binyıla ait Karum Dönemi yangın tabakasına ulaşıldı (Resim: 4).

Böylece daha önce tepe üzerinde tespit edilen büyük yangın geçirmiş saray mimarisinin devamı tespit edilerek bu mimarinin batıya doğru uzandığı anlaşılmıştır. Ancak yangın tabakası üzerinde kazı çalışması yapılmadı. Açmalarda tespit edilen bu mimarilerin devamı önümüzdeki sezonlarda araştırılacaktır ve tepe üzerindeki bu kyklopien tarzlı saray mimarisinin tümü ortaya çıkarılıp, Karum Dönemi sonundan Hitit Dönemi başına tarihlenen geçiş dönemi hakkındaki bilgilerin artmasına katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Bu seneki ikinci amaç olan Hitit Dönemi araştırmaları, tepenin kuzey bölgesindeki alanlarda araştırılmıştır (Resim: 5). Ancak bu seneki en önemli sonucu, Geç Demir Çağı sur duvarının iç kısmındaki çalışmalarda bulunan ve onunla çağdaş olan yarım-bodrum şeklinde inşa edilen mimariden gelmiştir. Bu bölgede geçen yıl tespit edilen Geç Demir Çağı mimarisi üzerinde araştırmalara devam edilmiş ve bu mimarinin toplam dört safhalı olduğu tespit edilmiştir.

4. Safha olan en geç dönem R157 numaralı bodrum odasıdır ve bu odanın P292 ambar çukuru tarafından bozulduğu geçen yıl tespit edilmiştir (Resim: 6a).

3. Safhada, R174 numarası verilen bodrum tipi odadır. Odanın güneyinde bir oda girişi olduğu anlaşılmıştır (Resim: 6b).

2. Safha ise, R174 numaralı odanın batısında ikinci bir oda bulunduğu tespit edilmiştir (Resim: 7).

1. Safha: En erken safha R182 odasıdır. Üst safhada iki odalı olan bina bu safhada tek mekân olarak kullanılmıştır (Resim: 8). Odanın batı kısmı P359 çukuru tarafından bozulmuştur. Bu çukur, büyüklüğü ve derinliği, hem de taban üzerindeki kalın beyaz bitki fosilli tabakadan dolayı geçen yıl kazılan P292 ambarının bir benzeridir. R182 numaralı oda içerisinde yapılan araştırmalarda odanın kuzey doğu köşesinde ve güney batı köşesinde birbirine benzer H62 ve H63 ocakları bulunmuştur (Resim: 9). Ocaklar odanın köşesine taban kazılarak çukur şeklinde yapılmış ve iç kısmı sıvanmıştır. Ocağın önüne de bir çukur kazılarak bu kısımda ateş yakılmış ve kültü önünden alınmıştır. H63 ocağının doğu tarafında ise çakıllarla yapılan bir taş döşeme tespit edilmiştir. Bu ocak tipine Büklükale’de ilk kez burada rastlanmıştır ve Kaman-Kalehöyük kazılarında bu tür ocak şimdiye kadar bulunmamıştır. Bundan dolayı bu yapının değişik kültüre ait olabileceği düşünülmektedir, ya da farklı fonksiyon olan bir bina olma ihtimali vardır.

Bu oda içerisinde ve H62 ocağının hemen güneyinde iki takım, bir at üzerine binmiş süvari figürü bulundu (Resim: 10a). Bu tür figürler Demir Çağında Suriye ya da Kıbrıs bölgesinde yoğun şekilde mevcuttur, fakat aynı özellikleri taşıyana henüz rastlanmamıştır. Geç Demir Çağına ait olan R182 odasının gerek mimari yapısı gerekse buluntu yönünden bu döneme ışık tutması açısından çok önemli olduğunu düşünülmektedir.

Bu döneme ait çalışmalarda ağırşaklar ve işlenmiş kemik gibi buluntular çıktıysa da, bu binanın 2. safhasına ait R181 oda tabanı üzerinde bulunan kemikten yapılmış düğme şeklinde, üzerinde dağ aslanı motifi olan bir süs eşyası özellikle İskitler’e ait hayvan stilini taşıdığı için önemlidir. (Resim: 10b) Bu tür İskitler’e ait kemik eserler Anadolu’da Sardis’te tespit edilmiştir ve kılıç kınında süs olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir (Greenewald et al. 1990: Fig. 34). Benzer örneklerden biri de Kaman-Kalehöyük’te bulunmuştur (Takahama 1999: 178, Photo 1a, b). Uzun gaga ağızlı kuşbaşı motifi ile süslenmiş bu eserin benzeri yine Sardis’te bulunmuştur. Büklükale’de bulunan dağ aslanı motifinin en yakın benzer örneği ise Moskova’da Puşkin Müzesi’nde altından yapılmış bir eserdir.

Anadolu’da Karadeniz’in kuzey kesimlerden gelen Kimmerler ile İskitlerin en hareketli dönemi M.Ö. 7. yüzyılın başından M.Ö. 6. yüzyılın sonuna kadardır ve bu dönem içerisinde Kızılırmak civarında Lydia ile Media

arasında savaş olduğunu ve bu savaşın M.Ö. 585'teki güneş tutulması ile sona ermiş olduğunu Herodot'un "Tarih" eserinden bilinmektedir.

R182 odasının kuzeyinde, odanın dış taban araştırması yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda W11 sur duvarında bir merdiven bulunmuştur. Tespit edilen bu merdivenin en alttaki basamağının seviyesi göz önüne alındığında, W11 sur duvarı ile R182 çağdaştır. Kazı yapılan bu alanda bu mimarının altında başka bu dönemle ilişkili hiçbir mimari yapının olmaması, bu düşünciyi güçlendirmektedir.

Ayrıca W11 sur duvarının dış kısmında çalışmalara devam edilmiştir (Resim: 11). W11 sur duvarının dış kısmında toprak doldurmak için yapılmış olduğu düşünülen "destek duvarları" tespit edilmiştir. Bu duvarlarının yüzünü gösteren bölmeler boşaltıldı ve bu duvarların altında, bunlardan daha eski olan ve biraz farklı yönde beş destek duvarlarının yapılmış olduğu anlaşılmıştır (Resim: 12). Bu dolgu toprakların tabakalaşmasını anlamak için kesitler de incelenmiştir.

Böylece açmada destek duvarların nasıl inşa edildiği hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu kısımda yamacın dik olması nedeni ile erken safhadaki beş duvar yapılarak yamaç düzleştirildi ve sonra üzerine hemen hemen aynı doğrultuda üç destek duvar inşa edilmiş, sur duvarının dış kısmını toprakla doldurularak güçlendirildiği düşünülmektedir.

W11 sur duvarı üzerinde yapılan incelemelerde, surun dört kademedan oluştuğu ve her kademe arasına, duvarı düzlemek amacıyla yuvarlak ağaçların döşendiği anlaşılmıştır (Resim 13, 14). Tespit edilen bu ağaçların cinsini ve yaşını öğrenmek amacıyla her kademedan ağaç örnekleri alınmıştır.

Bu sene elde edilen Geç Demir Çağı hakkındaki bulgular, Anadolu'da şimdiye kadar yeteri kadar araştırmamış olan Kimmer ya da İskit tarihi hakkında önemli katkılar sağlayacağı ümit edilmektedir.

Bu sene bu bölgede yapılan çalışmalarda Demir Çağı ait çalışmalar tamamlanamamıştır ve Hitit tabakasına inilememiştir. Fakat bu bölgedeki Geç Demir Çağı hakkında önemli sonuçlar elde edildiği düşünülmektedir. Sur duvarının dış kısmında yapılan çalışmalarda, destek duvarlarının arkasına doldurulan topraklardan yoğun olarak M.Ö. II. binyıla ait seramik, bulla, ağırşak ve bronz iğne gibi buluntular açığa çıkartılmıştır. Burası büyük ihtimalle bu döneme ait tabakayı bozarak doldurulmuştur. Gelecek sezonda Demir Çağı tabakalarının altındaki Hitit İmparatorluk Çağına ait tabakaları araştırmayı planlamaktayız.

KAYNAKÇA

Greenewalt Jr, C. H., N. D. Cahill, H. Dedeolu and P. Herrmann.

1990. The Sardis campaign of 1986. Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies, pp. 137-177.

Takahama, S.

1999 Bone Ornaments with Bird Head Design Excavated from Kaman-Kalehöyük. AAS VIII, pp. 167-178.

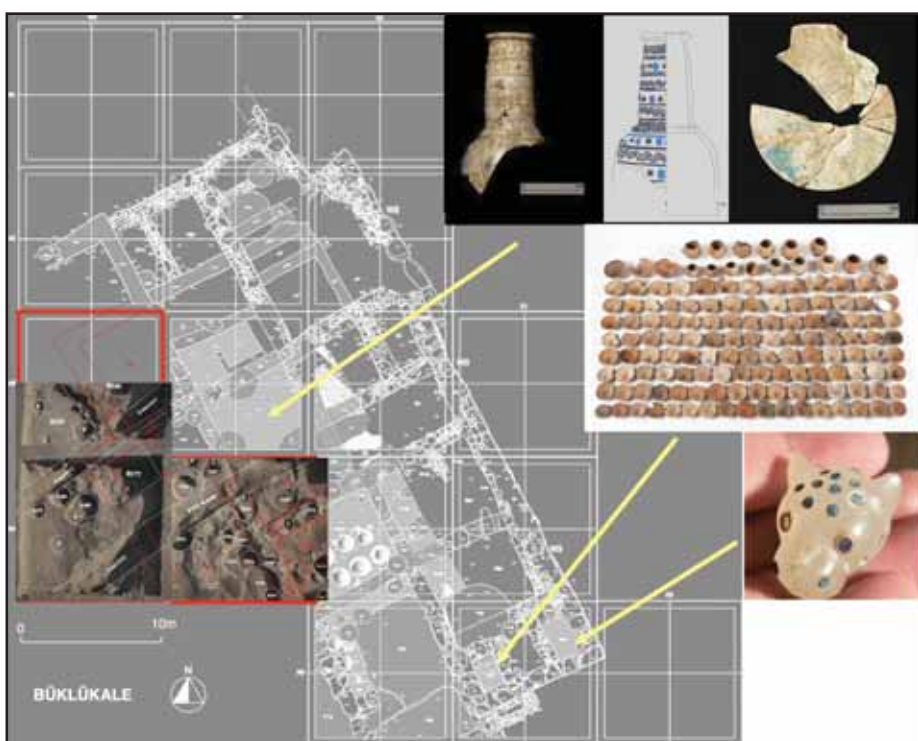
Resim: 1

Resim: 2

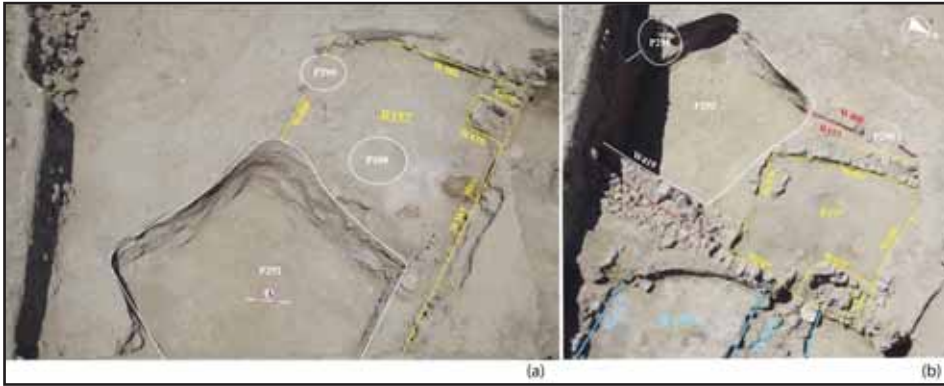
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

BİTLİS KALESİ KAZISI 2018 YILI ÇALIŞMALARI

Korkmaz ŞEN*

Mikail ERCEK

Yunus Emre KARASU

Azad ÖRMEK

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 05.04.2018 tarih ve 94949537-160.02.02-E.297501 sayılı yazı ve eki Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 05.04.2018 tarih ve 94949537-160.02.02(13) 296717 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla ilgili Olarak Müzeler Tarafından Yapılacak Sondaj ve Kazılar İzin Belgesi" doğrultusunda Bitlis Kalesinde; Ahlat Müzesi Müdürlüğü, Müze Müdür Vekili Mikail Erçek'in başkanlığında, Bitlis Eren Üniversitesi, Sanat Tarihi, Türk İslam Sanatları Ana Bilim Dalı'ndan Dr. Korkmaz Şen'in bilimsel koordinatörlüğünde ve müze temsilcisi olarak Bitlis Etnografya Müzesi'nden Arkeolog Azat Örmek'in denetiminde kazı çalışmaları, 26.06.2018-26.10.2018 tarihleri arasında 10 işçi, 2 uzman olmak üzere toplam 12 kişi ile sürdürülmüştür. Kazı çalışmalarımız, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın göndermiş olduğu ödenekle yapılmıştır.

BİTLİS KALESİ KAZI ÇALIŞMALARININ GEÇMİŞİ

Bitlis Kale kazısı, ilk önce 2004 yılında T.C. Bakanlar Kurulu'nun kararı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün resmi izniyle Prof. Dr. Kadir Pektaş tarafından gerçekleştirilmiştir. Arkeolojik çalışmalar; Kadir Pektaş başkanlığında 2010 yılına kadar devam etmiş, 2010 yılı itibarıyla de Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi adına Doç. Dr. Gülsen Baş başkanlığında 2015 yılına kadar sürmüştür. 2015 yılından sonra kazı çalışmaları 2018 yılına kadar durdurulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi Korkmaz ŞEN, Bitlis Eren Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE.
Mikail ERCEK, Arkeolog, Ahlat Müze Müdür. V. Bitlis/TÜRKİYE.
Araş. Gör. Yunus Emre KARASU, Bitlis Eren Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE.
Azad ÖRMEK, Arkeolog, Bitlis Etnografya Müzesi, Bitlis/TÜRKİYE.

2018 YILI ÇALIŞMALARI

Ahlat Müze Müdürlüğü başkanlığında sürdürülen kazı çalışmaları kapsamında belirlenen iki alanda öncelikle jeoradar ve elektrik öz direnç tomografi (EÖT) ölçümleri yapıldı. Jeofizik ölçümlerinden elde edilen bazı veriler doğrultusunda Kalenin güney surları ile daha önceki yıllarda ortaya çıkarılan Hamam arasında kalan, Alan-1 diye belirlenen alanda, P-R. 14-15 (A-1, A-2) plankarelerinde kazı çalışmalarının yapılması kararlaştırıldı (Harita: 1).

P-R. 14-15 (A-1) AÇMASI

26.06.2018 tarihinde 6x5 m. ölçülerinde, P-R. 14-15 (A-1) diye belirtilen yerde 2 uzman ve 5 işçi ile birlikte kazı çalışmalarına başlandı (Resim: 2). Açmanın yüzey ot temizliği yapıp fotoğrafı alındıktan sonra seviye indirme çalışmalarına gidildi. Yüzeye yakın derinliklerde yoğun bir şekilde yıkıntı moloz taş ile sırsız seramik parçalarına rastlanıldı. -0.26 m. seviyesinde açmanın batı kesitinde 1.40 m. uzunluğunda 24 cm. genişliğinde dikdörtgen formlu kesme taştan örülü kuzey-güney yönünde uzanan ve doğuya bakan yüzünde sıva izleri olan 1 No.lu duvar diye isimlendirdiğimiz bir duvar kalıntısı ortaya çıkarıldı. Açmada kesit ve seviye düzeltme çalışmaları sırasında -26 cm. seviyesinde açığa çıkarılan 1 No.lu duvar kalıntısının devamı olan ve güneybatı yönünde uzanan duvarın tamamı ortaya çıkarıldı. Duvarın doğuya bakan yüzünün sıvalı olması nedeniyle buranın bir mekânın iç yüzü olabileceği değerlendirildi. Duvar toplam uzunluğu 3.70 m. olarak belirlendi.

-1.30 m. seviyesinde 1 No.lu duvar yapısını dikey yönde kesip ve doğu yönünde uzayan oldukça geniş tutulan ikinci bir duvar kalıntısı tespit edildi. Yan yana dizili 3 sıra kesme taştan örülü 4.50 cm. uzunluğunda 1.10 m. genişliğinde olan bu duvar, 2 No.lu duvar diye isimlendirildi.

Mimari yapılarıdaki bütünlüğü görebilmek ve röleve planlarının bir bütün olarak çıkarılabilmesi için 03.08.2018 -16.08.2018 tarihleri arasında P-R. 14-15 (A-1) açmasının doğusunda yer alan ve önceki kazı döneminde kazısı tamamlanmış R-16 açmasının iç temizliği yapıp R-16 açması ile P-R. 14-15 (A-1) açması arasındaki kesitlerin kaldırılarak açmaların birleştirilmesi yoluna gidildi. Birleştirme sırasında önceki kazı dönemlerinde ortaya çıkarılmış olan duvar yapıları basit onarım kapsamında sağlamlaştırıldı.

Daha önceki yıllarda, doğu yönündeki bitişik açmalarda ortaya çıkarılan mimari yapıların zemini -1.45 m. de son bulmaktaydı. Ancak P-R. 14-15 (A-1)

açmasında yaptığımız çalışmada belirtilen derinlikte zemine dair herhangi bir veriye ulaşılamadı. Bu nedenle 28.08.2018 tarihinde 3x3 m. ölçülerinde sondaj şeklinde seviye indirme çalışmasına karar kılındı. -1.70 m. seviyesinde sondajın kuzey kesitinde doğu-batı yönünde uzanan 3.10 m. uzunluğunda 0.60 m. genişliğinde üçüncü bir duvar yapısına rastlanıldı. Bu duvarı kuzey güney yönde kesen dördüncü bir duvar temel kalıntısına ulaşıldı. Üst üste inşa edilmiş iki ayrı mekânın varlığı tespit edildi. Duvarların farklı seviye ve farklı boyutlarda olmaları sebebiyle farklı dönemlerde inşa edildiklerini göstermekteydi. Sondaj çalışmasında yoğun bir şekilde kül ve pişmiş toprak kalıntısına rastlanıldı. -3.54 m. seviyesinde 2019 yılı kazı sezonunda devam edilmek üzere sondaj çalışmasına son verildi.

Sondaj çalışmasında dikkate değer bir husus ise normalde yoğun bir şekilde ortaya çıkarılan tütün lülelerinin -1.45 m. seviyeden sonra birden bire kesilmesidir. Tütünün ve tütün lülelerinin Bitlis'e gelişi göz önünde bulundurulduğunda -1.45 m. seviyesinin alt kotundaki yapıların 18. yy. öncesi yapılaşmaya ait olabileceğine dair güçlü bir kanıt olabileceği değerlendirilmektedir¹. Sondajda ortaya çıkarılan sikkelerin de 18. yy. sonrasına ait olmamaları ve çıkan iki Roma (1057-1065) sikkesinin varlığı da fikrimizi güçlendirmektedir (Resim: 4). 2019 yılında da sondajda sürdüreceğimiz çalışmalar ile birlikte daha fazla bilgi elde edilmesi beklenmektedir.

P.14-15 (A-2) AÇMASI

10.07.2018 ile 28.08.2018 tarihleri arasında 4 işçi ve bir uzman ile birlikte kalenin güney surları ile hamam istinat duvarının güneyinde, daha önceki yıllarda kazılmış olan P-16 açmasının batısında, P-R. 14-15 (A-1) açmasının kuzey bitişiğinde 6x5 m. ölçülerinde P.14-15 (A-2) açmasının sınırları belirlenerek kazı çalışmalarına başlandı (Resim: 4). Yüzey ot temizliği yapıldıktan sonra fotoğraflama işlemine geçildi. Yüzey sıfır olarak kabul edilip seviye indirme çalışmalarına başlanıldı.

Seviye inildikçe açma genelinde moloz taş, sırlı ve sırsız olmak üzere farklı iki mal grubuna ait seramik parçalarına rastlanıldı (Resim: 5). Yine açma genelinde farklı formlarda, çoğunluklu olarak yuvarlak çanaklı ve disk kaideli lüleler kırık halde ele geçirildi. 2018 kazı sezonun ilk sikkesi -24 cm.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şen, K., Karasu, Y.E. (2019). "2018 Yılı Bitlis Kale Kazısı Kaideli, Süzgeçli Çanaklı Lüle Buluntuları", Atatürk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 189-206.

derinlikte bulundu. Açma genelinde seviye inildikçe lüle ve sikkeler yoğun olarak ele geçirilmeye başladı. P.14-15 (A-2) açmasının kuzey kesitinde buluntuların yoğunlaşması ve yığıntı şeklinde moloz taşların bulunması açmayı kuzeye doğru 1.43 m. ölçülerinde genişletmeyi zorunlu kıldı. Seviye inildikçe açmanın doğu tarafında işlevi tam olarak belirlenemeyen- 1.40 m. derinlikte zemine ulaşılan dört basamaklı mimari bir yapıya rastlanıldı. Bu merdivenli yapının güney ucundan başlayıp batı yönünde ilerleyen tek sıra örgülü farklı döneme ait işlevi anlaşılamayan bir duvar kalıntısı ortaya çıkarıldı. Mekânın orta yerine denk gelecek şekilde zemin taşlarının altına yerleştirilmiş bir mezar bulundu. Yapılan incelemede ayak kısmında yanıkların olduğu belirlendi. Doğu-batı yönünde uzatılmış yüzü kibleye dönük, yastık ve sırt taşlarının olması bir Müslüman mezarı olduğunu göstermiştir. Aynı mezarın kuzey yönünde, hamam yapısıyla P.14-15 (A-2) açmasını birbirinden ayıran duvarın hemen dibinde ikinci bir mezar (M-2) daha tespit edildi. Bu mezarın zemin taşlarının üzerinde yer almaktaydı. Özellikle iskelet üzerinde herhangi bir çürümenin olmaması M-1 mezarına göre daha geç döneme tarihlenebileceği yönünde değerlendirilmiştir. Her iki mezar ayrıntılı fotoğraflandıktan sonra açılıp temizlendi. Akabinde gerekli incelemelerin yapılması için müzeye teslim edildi. Açmanın kuzeydoğu köşesinde D-2 karelağında ocak yapısı olduğu düşünülen küllü alana rastlanıldı. 36x24 cm. ölçülerinde olan ocak fotoğraflandı ve küller analiz edilmek üzere alındı.

Daha sonra kesit düzeltmeleri yapılmaya başlandı. İlk olarak daha önceki yıllardan kalan P.16 açmasının doğu kesiti dikkatli bir şekilde indirildi. Çeşitli seramik buluntularına rastlanıldı. Daha sonra P.16 açmasının kuzey kesit düzenlemesine geçildi. P.16 açmasının kuzey kesiti indirilirken işlevi tam olarak belirlenemeyen dikdörtgene yakın mimari bir yapı ortaya çıktı.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Seramik Buluntuları

Seramikler 2018 yılı Bitlis Kale kazısı çalışmaları sırasında ele geçirilen en yoğun buluntu gruplarından birini oluşturmaktadır. P-R. 14-15 numaralı alanlarda yapılan kazı çalışmalarında bulunan Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait seramikler üslup, bezeme ve form açısından oldukça çeşitlilik gösterir. Çalışmalar sırasında ele geçirilen yarı mamul ve üç ayak buluntuları bölgedeki seramik buluntularının bir kısmının yerel üretim olduğuna işaret eder. Ayrıca irili ufaklı çok sayıda Kütahya üretimi olan fincanlar

kahve tüketiminin yoğunluğunu ve bölgenin ekonomik durumunu hakkında bilgi verir. Kütahya üretimi fincan örnekleri dışında ithal olduğu düşünülen ve ticaret yoluyla gelen seramikler bölgenin önemini ve ticari konumunu gösteren en somut buluntulardır. Kazıma, tek renk sırlı boyama ve sıraltı boyama tekniğiyle yapılmış seramik buluntuları 14-18. yüzyıl arasında farklı dönemlere tarihlendirilmektedir.

2018 yılı Bitlis Kale kazısında A-2 olarak isimlendirilen sondaj çalışmasında ise yapı kalıntılarının bulunduğu alandan farklı ve daha erken döneme ait seramikler ele geçirilmiştir. Sondaj sırasında kaba, çok katkılı ve gevşek dokulu seramik hamurundan yapılmış bir tablaya da ulaşılmıştır.

Lüle Buluntuları

2018 yılı Bitlis Kale Kazısında ele geçirilen en yoğun buluntu grubunu lüleler oluşturmaktadır (Resim: 6). Ele geçirilen 337 adet lüle içerisinde basık yuvarlak çanaklı, yuvarlak çanaklı, kaideli süzgeçli çanaklı², disk çanaklı, karinalı çanaklı, lale çanaklı, silindir çanaklı, torba biçimli çanaklı lüleler görülür (Çizim: 1). Özellikle dış yüzeyi siyah renkli ve perdahlı olan kaideli, süzgeçli çanaklı ve basık yuvarlak çanaklı lülelerin yerel üretim olduğu düşünülmektedir. Diğer lüle örneklerinin ise ithal olduğu anlaşılmaktadır. Tütün üretiminin yapıldığı bilinen Bitlis'te özellikle 19. yüzyılda lüle üretiminin de yapıldığı anlaşılmaktadır.

Metal Buluntular

Metal buluntular içerisinde özellikle sikkelerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Her iki açmada toplam 88 adet sikke ele geçirilmiştir. Ele geçirilen sikkelerden 21 âdeti P-R. 14-15 (A-1) açmasında bulunmuş, bunlardan 4 âdeti ilk açmada, 4 âdeti doğu yönündeki kesitlerin kaldırılıp açmaların birleştirilmesi sırasında ve 15 adedine ise sondajda rastlanıldı (Resim: 9). P-R. 14-15 (A-1) plankaresinde ele geçirilen sikkelerin 1 tanesi gümüş olup geri kalanları ise bakırdandır. Bakır sikkelerin okunabilenlerinin genelinde bitkisel motifin etrafına dizilen inci sırası gözlemlenmektedir. Sondajda rastlanılan 2 adet sikkenin doğu Roma'ya X. Dukas (Constantin) Sikkesi (M.S 1057) ve

² Kaideli, Süzgeçli çanaklı lüle buluntuları hakkında tarafımızca yapılan yayın için bakınız: Şen, K., Karasu, Y.E. (2019). "2018 Yılı Bitlis Kale Kazısı Kaideli, Süzgeçli Çanaklı Lüle Buluntuları", Atatürk Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 189-206.

1065-1071 tarihli sikkelerdir. 67 adet sikke ise P.14-15 (A-2) açmasında ele geçirildi. Bu plan karedeki sikkelerden 2 tanesi gümüş diğerleri bakırdan imal edilmişlerdir.

Sikkelerin özellikle yoğun bulunduğu P.14-15 (A-2) plankaresinde, sikkelerin kalınlığı ile aynı olan sikkelerin yarıçapları kadar kesilmiş küçük metal plaklar bulunmuştur. Bu mekânın daha önce veya yakınındaki bir mekânda sikkelerin darp edilmiş olabileceğini ve bu metal plakalarında sikke basımından sonra arta kalan malzeme olabileceğini akla getirmektedir.

Bunlarla birlikte sondajda metal saplı bitkisel süslemeli bir bıçak sapı ele geçirilmiştir.

Süs Eşyaları

Her iki açmada da daha önceki kazı sezonlarında ortaya çıkan malzemeler ile paralellik göstermektedir³. Özellikle çeşitli malzemelerden yapılmış farklı renklerden boncuk taneleri, yüzükler, küpeler ve kemikten yapılmış saç iğnesi dikkat çeken örnekleridir (Resim: 10).

Basit Koruma ve Onarım Faaliyetleri

Kalenin kuzey doğu tarafında yer alan ağaçların mimari yapı kalıntılarına zarar vermesi ve insan hayatını tehlikeye düşürmesi nedeniyle kaldırılmaları yönünde kurula rapor sunuldu. Kazıya 3 yıl ara verilmesinden dolayı daha önce ortaya çıkarılan mimari yapıların tahrip olması nedeniyle bakım ve basit onarımları işlemleri yapıldı. Kazı kapatılmadan önce kalenin bütün yüzeyi tekrar itina ile otlardan temizlendi. 2018 yılı açma alanları jeotekstil malzemeyle kapatılıp drone çekimleri yapıldı. 2018 açma alanı ve daha önceki yıllarda doğu tarafında yapılan kazı alanının ilk kez planı çıkarıldı.

Laboratuvar İşlemleri

Kazı evine gelen objelerin uğradığı bozulma düzeyi görsel analiz sonucunda tespit edilip, gerekli görülen koruma yöntemleri uygulanmıştır.

³ PEKTAŞ, Kadir, "2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı", 28.Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı I, (29 Mayıs -2 Haziran 2006) Kocaeli, Ankara, 2007, 501-518.

PEKTAŞ, Kadir, "Yılları Bitlis Kalesi Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları", 29.Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı I, (28 Mayıs -1 Haziran 2007) Kocaeli, Ankara, 2008, 245-262.

BAŞ, Gülsen, *Bitlis Kalesi Arkeolojik Kazı Çalışmaları (2011-2015)*, Ege Yayınları, İstanbul, 2018.

Metal objelerin korozyon ve kirlilikten arındırılması için mekanik temizleme yöntemi uygulanmıştır. Çalışma sırasında bisturi, çeşitli boylarda uçları, dişçi motoru ve cam elyaf kalemi temizleme aracı olarak kullanılmıştır, etanol ihtiyaç duyulan kısımlarda kullanılmıştır, hassas bölgelerde mercek kullanılarak işleme devam edilmiştir.

Metal objelerin mekanik temizleme işleminin ardından, Birleştirme işlemi için ise %15 lik pb72 ara katmanından sonra Uhu hard yapıştırıcı kullanılmıştır. Metal buluntular silikajel poşetleriyle beraber kutulanmıştır. Taş ve cam buluntuların temizliği saf su ve yumuşak fırçalar ile yapılmıştır.

Diğer Bilimsel Faaliyetler

Kazı çalışmalarıyla birlikte daha önceki kazı sezonlarında da tespit edilmiş olan Bitlis Kalesi'ne ait bir kitabe metni tamamen çözümlendi. Kitabe, kalenin kuzey surlarının doğuya bakan tarafında yer almaktadır (Resim: 11). 2004 yılında Kadir Pektaş tarafından tespit edilmiş ve kitabe ile ilgili "*Kalenin çarşıya bakan batı surları üzerinde, bugüne kadar pek dikkat çekmemiş bir kitabe yer almaktadır. İki satır hâlinde düzgün sülüs hatla yazıldığı anlaşılan kitabe, 16. yy. ortalarında yapılan bir onarıma işaret etmektedir.*"⁴ şeklinde tanımlanmıştır.

Kitabenin yazılışı

امر بتجديد هذا القلعة المباركة الشريفة اللطيفة لرفعة السلطان العظما لا عدلا لا جلالا لكر مسطانس

ليمان بن سلطان سليم شاه المرحوم المظفور في تار يخسنة اثني وار بعينو وتسعمائة

Okunuşu: *Emerebitecdidihazihi'l-kala'ti'l- mübareketi's-şerifeti'l-latifeti'r-ra-fia'ti es-Sultanu'l-A'zamü'l-A'delü'l-ecellü'l-ekrem es-Sultan Süleyman bin Sultan Selim Şah el-merhum el-mağfur fi tarihi senetiisneyini ve erba'in ve tis'imi'e.*

Anlamı: Bu yüksek, latif, şerif ve mübarek kalenin yenilenmesine; en yüce, en âdil, en heybetli ve en cömert Sultan, merhum ve mağfur Sultan Selim Şah'ın oğlu, Sultan Süleyman H. 942 (M. 1535-1536) senesinde emretmiştir.

Kitabeden kalenin Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1535-6 yılında tamir ettirildiği anlaşılmaktadır⁵.

⁴ Kadir Pektaş, 2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı1. Cilt. 29 Mayıs- 2 Haziran 2006 Çanak-kale, s. 505.

⁵ Şen, K. "Bitlis Ulu Camii Ve Bitlis Kalesine Ait İki Önemli Kitabe" Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2018, s. 147-156.

Sonuç olarak 2018 yılı Bitlis Kale kazısında P-R 14-15 numaralı açmalarda yapılan çalışmalarda çok sayıda lüle, seramik yanı sıra süs eşyaları, sikke gibi metal buluntular ele geçirilmiştir. 2015-2018 yılları arasında kazı çalışmalarının durmuş olması sebebiyle alanda 2010-2015 yılları arasında gün yüzüne çıkarılan mimari kalıntılar oldukça yıpranmış ve açma kenarlarındaki topraklarda kayma ve çökmeler meydana gelmiştir. 2018 yılı Bitlis Kale kazısı çalışmalarında P, R 14-15 numaralı açmalarda kazı işlemleri devam ederken alanın diğer kısımlarında da durum tespit işlemleri yapılmıştır.

KAYNAKÇA

BAŞ, Gülsen, *Bitlis Kalesi Arkeolojik Kazı Çalışmaları (2011-2015)*, Ege Yayınları, İstanbul 2018.

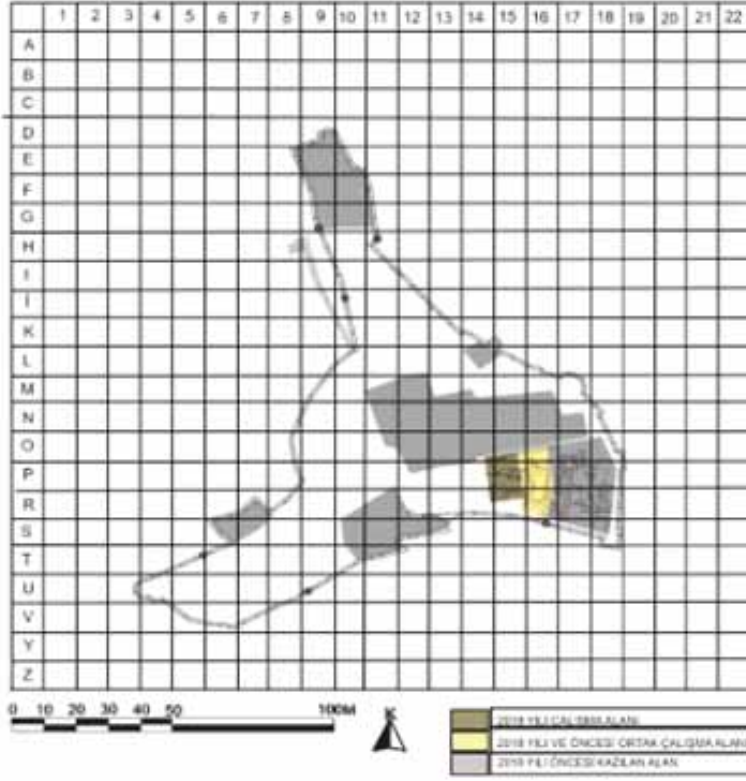
PEKTAŞ, Kadir, “2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı”, *28.Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı I*, (29 Mayıs -2 Haziran 2006) Kocaeli, Ankara 2007, 501-518.

PEKTAŞ, Kadir, “Yılları Bitlis Kalesi Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları”, *29.Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı I*, (28 Mayıs -1 Haziran 2007) Kocaeli, Ankara 2008, 245-262.

PEKTAŞ, Kadir, 2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*. 29 Mayıs- 2 Haziran, Çanakkale 2006 , s. 501-518.

ŞEN, Korkmaz. “Bitlis Ulu Camii Ve Bitlis Kalesine Ait İki Önemli Kitabe” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2018, s. 147-156.

ŞEN, Korkmaz, Karasu, Y.E, “2018 Yılı Bitlis Kale Kazısı Kaideli, Süzgeçli Çanaklı Lüle Buluntuları”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 189-206.

Harita 1: Bitlis Kalesi plankare haritası.

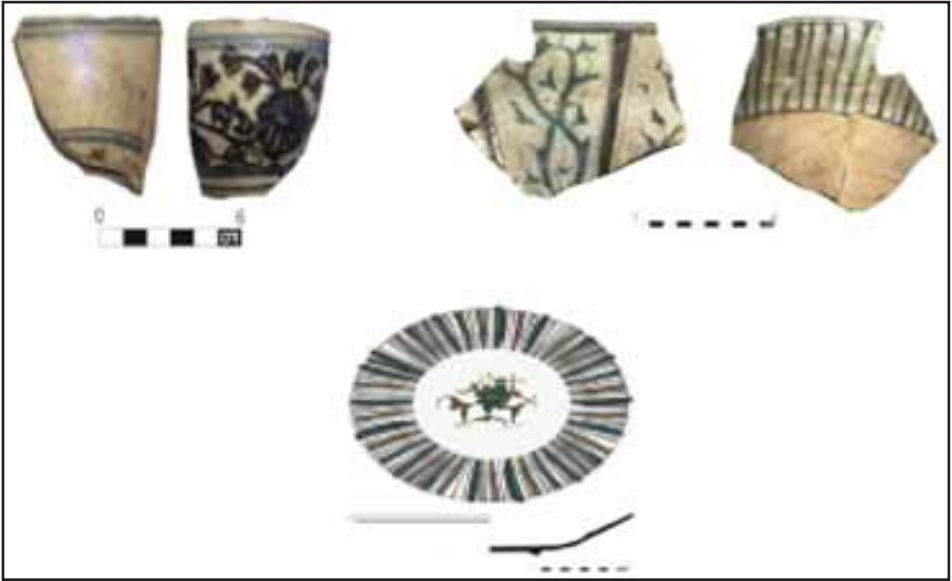
Resim 2: P.R. 14-15 açması.

Resim 3: Doğu Roma X. Dukas (Constantin) sikkesi (M.S. 1057).

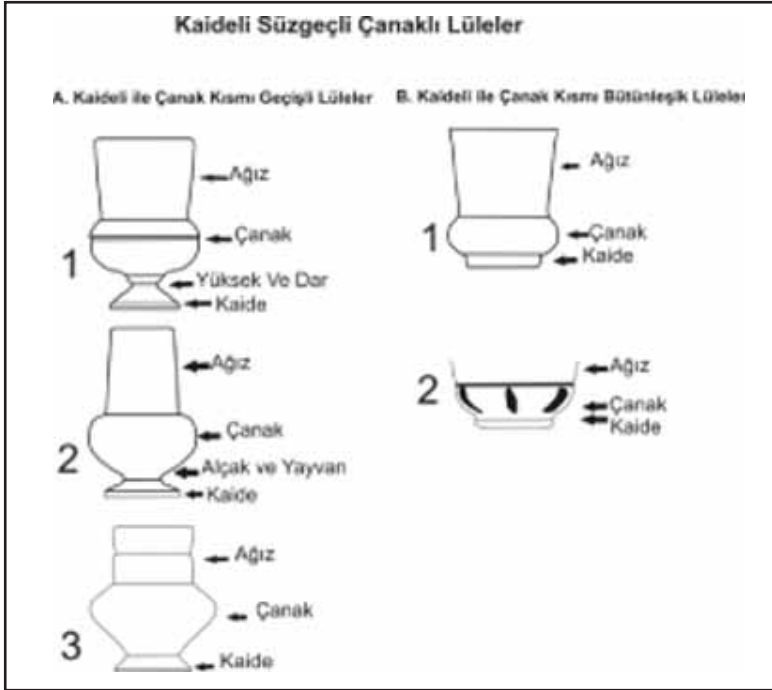
Resim 4: P.14-15 Açması.

Resim 5: Sırlı seramik örnekleri.

Resim 8: Bitlis Kalesi'nde bulunan lüle örnekleri.

Çizim 1: Bitlis Kalesi'nde bulunan kaideli süzgeçli çanaklı lüle tipolojisi.

Resim 9: Osmanlı Dönemi sikke örnekleri.

Resim 10: Süs objeler ve kemik saç iğnesi.

Resim 11: Bitlis Kalesi'nde yer alan kitabe.

KELENDERİS 2018 YILI KAZI ve ONARIM ÇALIŞMALARI

K. Levent ZOROĞLU*
R. BOZKURTAN
B. ÖZDEMİR

Mersin İli Aydınıcık İlçesi'nde Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Batman Üniversitesi'nin ortak projesi olarak yürütülen Kelenderis kazılarının 2018 yılı çalışmaları 09.7/31.08.2018 tarihleri arasında gerçekleştirildi¹. 2018 yılı arazi çalışmalarımız 2 alanda yürütüldü (Harita). Bunlardan biri Batı Nekropolü/İşlikler alanı (KI 108), diğeri ise, Agora Bazilikası'nın kuzeyindeki Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsisli 723 ve 724 numaralı parsellerdir (KL-KM 111). Arazideki bu çalışmalara koştut olarak depo tanzim, malzeme temizlik ve onarımları da yapıldı.

1. BATI NEKROPOLÜ KAZILARI

Kelenderis yerleşim alanının güneybatısındaki bu alandaki kazılarımız 2011 yılından beri sürdürölmektedir. 2017 kazı sezonu çalışmalarında K.16 BN TM I kodlu mezar yapısının kuzeydoğusundaki üç odanın dolgusu kaldırılmış ve bu sırada içinde çoğu sağlam şekilde Geç Antik Çağa tarihlenen çeşitli vazolar, sikkeler ve diğeri malzeme bulunmuştu. Önceki yıllarda da bu alanda benzerlerini bulduğumuz bu malzemeye dayanarak bu alandaki Roma İmparatorluk Çağı mezar yapılarının işlevlerinin sona ermesinin ardından bunların tadil edilerek işliklere dönüştürüldüğü, bu işliklerin Geç Antik Çağa, M.S. 7. yy. ortalarına kadar kullanıldığı, bu evrenin

* Prof. Dr. K. Levent ZOROĞLU, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Faköltesi Arkeoloji Bölümü Batı Raman Kampüsü-Batman/TÜRKİYE.

Ar. Gör. Ramazan BOZKURTAN, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Faköltesi Arkeoloji Bölümü Batı Raman Kampüsü-Batman/TÜRKİYE.

Ar. Gör. Batuhan ÖZDEMİR, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Faköltesi Arkeoloji Bölümü Batı Raman Kampüsü-Batman/TÜRKİYE.

¹ Hüseyin Akıllı (Restorasyon), Ezgi Karasu (Restoratör); Yük. Mimar Sema Uğurlu; Arkeolog Hanife Biçen, Arkeolog Kübra Dilber; Arkeolog Hülya Altun'dan oluşmuştur. Bakanlık Temsilcisi olarak Mehmet Çelik görev yapmıştır. Kazılarımızı desteklerinden dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Batman Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Aydınıcık Belediye Başkanlığı'na şükranlarımızı sunarız.

de bir yangınla son bulduğu şeklinde bir değerlendirme yapmıştık². 2014 yılından beri Kelenderis araştırmalarımıza konu olan bu alanda stratigrafi bağlamında henüz ele alamadığımız konu ise, Roma İmparatorluk Çağı mezarlarının inşa döneminden önceki evrede söz konusu alanda daha erken döneme giden mezar veya başka kalıntıların olup olmadığıydı. 2018 yılı kazıları bu soruna, yani Roma İmparatorluk Çağı öncesinin araştırılmasına yönelik olarak gerçekleştirildi. Bu bağlamda 2015 yılı kazıları sırasında K.16 BN TM I kodlu mezarın güneyinde yer alan oldukça büyük bir avlunun (Ü. 340) yaklaşık 0,30-0,40 m. kalınlıktaki dolgusu tesviye edilerek ana toprağa kadar inilmesi planlandı³. Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra 2016 ve 2017 kazıları sırasında K.16 BN TM I kodlu mezara sonradan eklenmiş bir odanın zemininde kısa süreli tesviye yapıldı.

1.1. K.16 BN TM I Kodlu Mezar Yapısının Avlusu ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar

K.16 BN TM I kodlu mezar yapısının güneyindeki avlu ilk kez 2014 yılı kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkan 295 ve 500 ünit numaralı mekânların birleştirilmesi sonucu belirendi. Avlunun tamamı ise 2015 ve 2016 yılı kazılarında ortaya çıktı⁴ (Plan: 1, Resim: 1). Bu iki kazı döneminde avlunun içindeki dolgunun indirilmesiyle avluyu oluşturan dört duvarın üç tanesi tam olarak ortaya çıkarıldı, aynı zamanda bunun içerisine sonradan inşa edildiği anlaşılan bazı duvarlara ait temeller bulundu. Buna göre avlunun doğu duvarı (Ü.291) aynı zamanda Ü.350 kodlu caddenin de batı duvarını oluşturmaktadır ve bunun avluya ait kısmı 4,30 m. kadar bir uzunluğa sahiptir. Bu duvarda, avlu zeminine yakın seviyede sonradan kapatılmış girişe ait bir eşik taşı vardı. Avlunun güney duvarı (Ü.752) ise daha üst seviyede olup uzunluğu 7,90 m. olarak ölçülmüştü. Avlunun kuzey duvarı (Ü.545) aynı zamanda buradaki yan yana yapılmış iki tonozlu mezarın cephe duvarı olup, bunun üzerindeki mezar girişleri de sonraki dönemde kapatılmış durumdaydı. Yalnızca kuzey ucundan bir parçanın belli olduğu avlu batı duvarı (Ü.795) tam olarak açılmamış olsa da, uzunluğu 5,80 m. olarak ölçülmüştü. 2015 kazı sezonunda sıraladığımız bu özelliklere sahip olan avlunun dolgusu yaklaşık +5,70-5,60 m. seviyelerine kadar indirilmiş, bu sırada Ü.545 ve Ü.752 kodlu

² Zoroğlu, Bozkurtan, Özdemir 2019.

³ Batı Nekropolü kazılarında ortaya çıkan kalıntıların planı için bkz.: Zoroğlu, Bozkurtan, Özdemir 2019, 563, Plan 3.

⁴ Zoroğlu 2017, 85-86, Res. 14. 38.

duvarları birbirine bağlayan, böylece avluyu kuzey-güney yönlü olarak ikiye bölen bir duvar (Ü.415) bulunmuştu. Bu duvarın ikiye böldüğü avluda biraz daha yüksek seviyede bırakılan iki alan Ü.765 ve Ü.935 olarak kodlanmıştı. Diğer taraftan, avlunun batı duvarına yakın kısmında, Ü.778 olarak kodladığımız bir temel kalıntısı yüzünden burada seviye daha yüksek (+6.80 m.) seviyede bırakılarak bununla Ü.795 kodlu duvar arasında Ü.796 olarak kodlanan bu teras oluşmuştu.

1.1.1.Avludaki (Ü.340 ve Ü.765 Kodlu Alanlar) Tesviye Çalışmaları

2018 yılı kazı çalışmalarımız yukarıda özellikleri ve kodları verilen avludaki duvar ve temel kalıntılarının arasındaki dolgunun kaldırılarak daha alt seviyelere, yani ana toprağa kadar inmek şeklinde yürütüldü. Bu programa bağlı olarak önce, Ü.340 kodlu alanın kuzeyden itibaren Ü.899 kodlu duvara kadar olan kısmının seviyesini indirdik (Resim: 2). Bunun sonucunda zeminde yer yer siyahlaşmış bölümler ortaya çıktı, aynı zamanda Ü.899 kodlu duvar parçasının doğu-batı yöndeki devamını bulduk. Bu yeni duruma bağlı olarak Ü.340 kodlu alanın kodu Ü.5035, Ü.899 kodlu duvar Ü.5001 olarak yeniden kodlandı, zemindeki siyahlaşmış alana ise Ü.5031 numarası verildi. Bu şekilde, varlığı önceki yıllarda bilinen Ü.5001 kodlu 0,60 m. genişlikte ve 2,30 m. uzunluktaki duvarın Ü.415 kodlu duvarın doğusunu iki mekana ayırdığı anlaşıldı. Bu duvarların inşasının işlikler öncesinde mi, yoksa işlikler döneminde mi yapıldığı konusu henüz muğlaktır.

Bu aşamadan sonra Ü.5001 (eski Ü.899) kodlu duvar ile Ü.752 kodlu duvar arasındaki Ü.765 kodlu yeni mekanda tesviye yapıldı ve burada harçlı bir zemine rastlandığında buraya da Ü.5036 şeklinde yeni bir kod numarası verildi.

Ü.340 ve Ü.765 kodlu bu alanlardaki dolgunun kaldırılması sırasında farklı dönemlere ait pişmiş toprak vazo parçaları ile değerlendirilebilir birkaç sikkeler, metal objelere ait parçalar bulundu. Bu sikkelerden biri (Ü.5016) İmparator Philippus I Arabus'a (244-245) ait olup, büyük bir olasılıkla alanın henüz mezarlık olarak kullanıldığı dönemdir (Resim: 3/1). Yine aynı yerde bulduğumuz İmparator Valens'in (364-378) bir sikkesi (Ü.5011) (Resim: 3/2), alanın mezarlık olma niteliğini yitirip işliklerin yapılmaya başladığı döneme işaret etmesi bakımından önemli bir veridir⁵. Kısmen temizlenebilen son

⁵ Alanda hem mezarlara konan malzemenin, hem de alanın Geç Antik Çağdaki kullanımıyla ilgili eşyaların bir arada bulunuyor olması geçen yıllarda da karşılaştığımız olağan durumlardan biriydi.

sikke (Ü.5024) ise İmparator Honorius'a (395-401) aittir ve yine ışıklar döneminden olmalıdır.

1.1.2. Ü.340/Ü.5035 Kodlu Alandaki Çalışmalar

Yukarıda belirtildiği gibi, Ü.340 kodlu alanın zemininde beliren siyahlaşmış toprağa ulaşıldığında Ü.5035 olarak yeniden kodlanan alanda seviye indirme çalışmaları ayrı olarak sürdürüldü. Bu çalışmalar sırasında yoğun şekilde seramik parçaları, çoğu aşınmış bakır sikkeler, bronz objelere ait kırık parçalar ve cam parçaları bulundu. Temizlenebilen sikkelerden biri (Ü.5084) İmparator II. Licinius'a (321-322) (Resim: 3/3), diğeri (Ü.5074, Resim: 3/4) İmparator II. Constantinus'a (337-340) ait olup, bunlar da olasılıkla alanın ışık olarak kullanıldığı dönemdendir

Seviye indirildikçe alandaki siyah zeminin giderek genişlediği görüldü. Bunun güneyinde, Ü.5001 kodlu duvara yakın kısımda, ortalama 1 m. çapında, hemen hemen daire şeklinde gri-kırmızı renklerin hakim olduğu bir alan (Ü.5080) belirdi (Resim: 4). Özellikle bu alanda yoğun olmak üzere farklı dönemlerden karışık malzeme gelmeye başladı. Bu buluntulardan p.t. vazo ve cam parçalarıyla birlikte, benzerlerine önceki yıllarda rastladığımız pişme özürlü malzemenin gelmesi dikkat çekicidir. Tarihlenebilir malzeme arasında bir kandil parçası (Ü.5068, Resim: 5/1) ve bronz bir figürinin sol koluna ait parça (Resim: 5/2) olasılıkla ışıklar öncesinden, yani Roma İmparatorluk Döneminden olup, belki de buradaki mezarlardaki armağanlardandır⁶. Aynı alanda ele geçirilen buluntuların bir kısmı ise, bizi daha da erken dönemlere götürecek niteliktedir. Seçtiğimiz örneklerden ilki Klasik Çağ siyah astarlı bir kaseye (Ü.5099) ait parça olup (Resim: 5/3) olasılıkla Attika'dan ithal veya onun iyi bir taklididir⁷. Bunun bu alanda bulunuşu ise, başta belirttiğimiz gibi, alanın daha erken kullanımı için önemli bir ipucudur. Dikkat çeken diğer buluntu ise, kaliteli kilden elde şekillendirilmiş p.t. bir boğa figürinidir⁸ (Ü.5078). Başı ve ayakları eksik olan bu eser görünüşüyle Demir Çağı veya daha erken örnekleri anımsatmaktadır (Resim: 5/4).

⁶ 4 cm uzunlukta olan ve dirsekten itibaren kısmı korunmuş olup, avucunun kapalı ve içinde boşluk olması dikkate alındığında elinde bir obje tuttuğu anlaşılmaktadır.

⁷ Y.: 2,6 cm. Kelenderis'te hem yerleşim alanında, hem de kaya mezarlarında azımsanmayacak sayıda Attik vazoların bulunduğunu hatırlatmak isteriz. Onlardan biri olan bu parça olasılıkla sosluk veya benzeri küçük kasedir.

⁸ Uz.: 6,5 cm; çok kaliteli açık kahverengi kilden yapılmış olan bu figürinin Tunç Çağından sağlam bir benzeri için bkz. Ökse 2006, 34, Fig. 40.

Ü.5035 ve bunun içinde beliren Ü.5080 kodlu alanlardaki bu çalışmalar sonunda zeminde küçük kireçtaşı parçaları içeren ve alanın kuzeyindeki yamaçlardan gelen sellerin taşıdığı alüvyondan oluşan kırmızı renkteki ana toprağa ulaşıldı. Bundan sonraki aşamada Ü.5001 kodlu duvarın güneyindeki Ü.765/5036 numaralı alandaki tesviye çalışmaları başlatıldı.

1.1.3. Ü.765/5036 Numaralı Alandaki Tesviye Çalışmaları

Ü.5001 kodlu duvarın güneyinde, Ü.752 kodlu duvara kadar olan bu alanda yürütülen tesviye sırasında alanın doğusunu sınırlayan Ü.291 kodlu duvarla güneyindeki Ü.752 kodlu duvarın köşe yaptığı yere yakın konumda kaliteli kireç ve kum harcıyla yapılmış fakat epeyce tahrip görmüş sıvalı bir zemin (Ü.5043) ortaya çıktı. Ortalama 0.50 m. genişlik ve 0.60 m. uzunluktaki bu alanı kaplayan zeminin kalınlığı en fazla 0.3-0,4 cm. kadardır. Niteliği ve buradaki varlığı hakkında fazla bir ipucu vermeyen bu sıvalı zemin belgelendikten sonra kaldırıldı ve derinleşme sürdürüldü⁹. Bu sırada alanın güneyini sınırlayan Ü.752 numaralı duvarın hemen önünde, bir bölümü duvarın altında olmak üzere yeni bir duvar (Ü.5201) bulundu (Resim: 6). Küçük, moloz taşlarla örülmüş olan bu duvarın avludaki daha erken bir yapıya ait olup olmadığı belli olmadığı gibi, sıvalı zemin kalıntısıyla ilişkisi konusunda da bir şey söylemek zordur. Hemen hemen doğu-batı doğrultusundaki bu duvarın uzunluğu 8 m.yi bulmuş olsa da, batı yönde giderek Ü.752 kodlu duvarın altına doğru girmiştir.

Bu odada da kırmızı renteki ana toprağa ulaşıldıktan sonra çalışmalara son verildi.

1.2. Ü.415 Kodlu Duvarın Güneyindeki Çalışmalar

Avluyu hemen hemen ortasından iki dilime ayıran Ü.415 kodlu duvarın güneyindeki dolguyu kaldırmak üzere tesviyeye başlamadan önce, duvarın güneybatı bölümünü oluşturan ve 2015 yılı kazıları sırasında biraz yüksekte bıraktığımız alanın (Ü. 935) tesviyesi yapıldı ve Ü.340 ve Ü.935 kodlu her iki alanın seviyeleri eşitlendi; ardından tüm alan Ü.5041 şeklinde yeniden kodlanarak çalışmalar sürdürüldü (Resim: 1, 7).

⁹ 2013 yılı kazıları sırasında, atriumlu ev tipindeki mezar yapısının kuzey odasının (Ü.64) zemininde gerçekleştirdiğimiz derinleşme sırasında bazı duvarlar ve buradaki kireç harçlı zemine benzeyen bir zemin ortaya çıkmış, bunun olası bir ölü yatağı olabileceğini belirtmiştik. Bu yüzden söz konusu Ü.5043 kodlu zeminin de benzer işlevi olabileceği düşünülse bile elimizdeki kalıntı hala yeterli bir veri olmaktan uzaktır.

1.2.1. Ü.5041 Kodlu Alandaki Çalışmalar

Ü.415 kodlu duvarın batısındaki alanda dolgu oldukça ince olup, bunun kaldırılması sırasında bir tane bakır çivi¹⁰ (Ü.5045, Resim: 5/5), şerit ve sarmaşık süslü krater parçaları¹¹ (Resim: 5/6) ve cam parçaları bulundu. Bu durumda seviye indirme çalışmalarına başlamadan önce, alanın batısında, asıl zeminden yaklaşık 0.50 m. yüksekte bırakılan Ü.796 kodlu terasın seviyesinin Ü.5041 kodlu alanın seviyesine indirilerek benzer buluntuların çıkabileceği alana erişilmesinin daha uygun olacağı düşüncesiyle tesviye çalışmalarına bir süre ara verildi.

1.2.2. 796/5105 Kodlu Alandaki Çalışmalar

Yukarıda belirtildiği gibi, geçen yıl buluntularına ulaştığımız işlikler seviyesindeki bu terastaki tesviye çalışmalarında önce terasın avluya bakan kısmında bulunan ve tek sıra moloz taş ve toprak harcıyla örülmüş olan temel kalıntısı (Ü.778) belgelendikten sonra kaldırıldı. Bunun ardından ortalama uzunluğu 6.30 m., genişliği kuzeybatı yönde 1.40 m. güneydoğu yönde ise 1.80 m. olan bu teras Ü.5105 şeklinde yeniden kodlanarak çalışmalar başlatıldı. Burada yaklaşık ilk 0.20 m. kara tesviyeden sonra alanın güney duvarına (Ü.732) yakın konumda biri büyük ve sağlam, diğeri küçük iki künk ile mermer levha parçaları ortaya çıktı (Resim: 7). Künklerden büyük olanın bağlantı yerlerinde hiçbir harç kalıntısı olmaması, bunun kullanılmamış olduğunu göstermektedir¹². Buna karşılık, daha dar ve kırıkları olan diğer künkün içinde ve kenarlarında harç ve kireç kalıntılarının olması, bunun kullanılmış olduğuna işaret etmektedir. Bunların bulunduğu Ü.5105 kodlu alanda halihazırda bir su veya kanalizasyon sistemiyle ilgili bir künk sırası

¹⁰ Env. No. K.18 BN LMN 009, 5,7 cm uzunluktaki çok iyi korunmuş konik başlı gövdesi ise hafif köşeli olan bu çivinin benzerleri için bkz.: Ghalili, Rosen, Sharvit 2010, 62, fig. 2.

¹¹ Bunlardan dikkat çeken bir örneğin ölçüleri: Y.: 9,7; G.: 10,4 cm olup, mat siyah/kahverengi boya ile süslenmiş olan bu krater parçasının benzer örnekleri için bkz. Woolley 1938, 26, Fig. 10; Lehmann 1996, Taf. 37/208-1, 2 (Al Mina) ve Schierup 2013, 263-264, Pl. 5.5; Figs. 3.8-9.

¹² Env. No: K.18. BN. LMN.022; çapı geniş uçta 0.29 m, dar uçta ise 0.20 m; uzunluğu 0.36 m olan bu künkün et kalınlığı da 2 cm kadardır. Bunun geniş kenarı dışta kalınlaştırılarak bir bilezik şeklini almışken, diğer ucu borunun 0.30 m uzunluğundan sonra set yaparak daraltılmış ve 5 cm bu şekilde uzatılmıştır. Bu dar kısmın bir sonraki borunun geniş ucuna bağlandığı anlaşılmaktadır. İçerisinde ve üzerinde herhangi bir kireç veya harç izi bulunmayan bu borunun su için yapılmış olması olasıdır.

olmasa da, öyle anlaşılıyor ki, bu malzeme bu civarda var olan künklerin onarımları sırasında kullanılmak üzere buraya getirilmişti¹³.

Alanın kuzey duvarına doğru yürütülen tesviye sırasında toprak renginin siyahlaşmaya başladı ve dolguda çatı kiremidi parçaları ve iyice paslanmış demir çivilerin bulundu. Belki de bir yangına ve yanıp çöken çatıyı işaret eden bu durum, kısa bir tesviye sonrasında ortaya çıkan devrilmiş ve kırılmış 4 adet *amfora* ve birkaç depo küpünün belirmesiyle iyice netlik kazandı (Resim: 8). *Amforalar* Geç Roma A1 (LRA 1) tipine ait olup (Resim: 5/7 ve 8), benzerleri önceki yıllarda K.16 BN TM I kodlu mezarın işliklere dönüştürülen odalarında da bulunmuştu¹⁴. Dolayısıyla avlunun hemen hemen asıl seviyesinin biraz üzerindeki bu tabakada ele geçirilen buluntular avlunun da, mezar odaları gibi, işlik olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Burada dikkatimizi çeken diğer bir durum da, *amforalardan* birinin içinde ve ağzından dışına taşmış gibi görünen siyahlaşmış, yani kömürleşmiş (?) bir kalıntının olmasıydı (Resim: 8). Henüz analizi yapılmamış olsa da bunun reçine kalıntısı olabileceğini düşünüyoruz.

Bu katmanın tesviyesi sırasında ayrıca yukarıda sözünü ettiğimiz *amforalarla* çağdaş olan bir *unguentarium*¹⁵ (Ü.5151) (Resim: 5/8), Kıbrıs Geç Roma kırmızı astarlı gurubundan bir tabak parçası¹⁶ (Ü.5158) bulundu (Resim: 5/9). Ancak aynı alanda biraz daha aşağı seviyede bu kez Helenistik Çağa ait seramik parçaları da gün ışığına çıktı ki, bunlardan tipik örneklerden biri bir ticari *amforaya* ait kaide¹⁷ (Ü.5177) (Resim: 5/10) diğeri bir *kantharos* (Ü.5177) karın parçasıdır¹⁸ (Resim: 5/11).

¹³ Önceki yıllarda nekropolün ortasından geçen yolun (Ü.350) içerisinde, farklı seviyelerde 2 farklı dönemde yapıldığı anlaşılan su sistemine ait künk sırası bulmuştuk ve kırık olan künkün şekil ve ölçüleri bunlardan biriyle de uyumaktadır. Bu sistemin ilk bulunuşuyla ilgili bilgi için bkz.: Zoroğlu, Tekocak 2013, 240, Res. 10.

¹⁴ Zoroğlu, Bozkurtan, Özdemir 2019, 559-560, Res. 9 (Ü.1434 küçük tipi), 10 (Ü.1458, Ü.1416). Ne yazık ki, vazoların (Ü.5041, Ü.5042, Ü.5043 ve Ü.5044) tamamının boyunları dışında gövdelerinin tamamı küçük parçalara ayrılmıştır. Bunlar geniş karınlı tipe ait olup, Elaiussa-Sebaste'de bir sarıncıta bulunan benzerleri ve bunların üretimiyle ilgili olarak bkz. Borgia 2008, 1041-1051, Fig. 8-12.

¹⁵ Env. No: K.18 .BN.LMN.023; Y. 17,5 cm; kahverengi kırmızı killi; ağız eksik; sislendir boyun, ince uzun oval gövde sivri dip; gövde üzerinde yatay yatay yivler. Şekil bakımında ampulla'lara benzeyen, ancak üzerinde damga bulunmayan bu vazonun kıyaslanabilir örnekleri için bkz.: Hayes 2008, 116, 288, Fig. 56, Pl. 90 (1786), Pl. 91 (1778, 1783).

¹⁶ Y.: 3,5; G. 5,3 cm. Bunun oldukça sağlam örnekleri 2018 kazı sezonunda da bulunmuştu; bkz. Zoroğlu, Bozkurtan, Özdemir 2019, 556 ve not. 7, Res. 6 (Ü.3884, Ü.3889).

¹⁷ Y.: 8,3; açık deve tüyü rengi killi bu vazonun dip kısmı topaç şeklinde tamamlanmıştır.

¹⁸ Y.: 14,2; mat siyah astarlı olup, omuzunda dil motifi yer almaktadır.

Buradaki seviye avlunun geri kalan kısmının (Ü.5041) seviyesine indirildikten sonra avluda kazı alanı genişlemiş oldu ve eklenen bu son bölüm dikkate alınarak alan Ü.5190 olarak yeniden kodlandı, tesviye çalışmaları bu başlık altında yürütüldü.

1.2.3. Ü.5190 Numaralı Alandaki Seviye İndirme Çalışmaları

Ana toprağa oldukça yaklaşılmış olduğundan bu alanda yürütülen kısa süreli tesviye sonrasında yine kırmızı renkte killi toprak ve çakıldan oluşan zemin ortaya çıktı. Ancak alanın hemen hemen orta yerinde, bir ucu Ü.415 numaralı duvarla sonlanan ve diğer ucu Ü.5190 kodlu alanın batısındaki kesite kadar uzanan 0.60 m. genişlik ve 3,80 m. uzunluktaki bölümde gri renkteki dolgunun devam ettiği görüldü. Ü.5191 olarak kodlanan bu bölümde tesviyeye devam edildiğinde burasının kanal şeklinde ana toprağa açılmış bir çukur olduğu anlaşıldı. İçi tamamen temizlenen bu kanalın derinliği 0,25 m.ye ulaştığında, burada da ana toprak gün yüzüne çıktı (Resim: 9).

Büyük bir olasılıkla burası bir zamanlar buradaki bir duvarın temel taşlarının yerleştirildiği bir yatak olmalıydı ve ışıklar döneminde, belki de avlu içerisindeki uygulamalar sırasında malzemesi alındığı için boşalan bu temel yatağı dolgu toprağıyla dolmuştu. Gerçekten de yukarıda ele aldığımız Ü.5001 kodlu duvarın aksına uygun olarak uzanan bu temel yatağının bir bölümüne ait taşlar Ü.415 kodlu duvarın altında hala açıkça görülmektedir (Resim: 9). Bu durumla ilgili değerlendirmelerimiz yine gelecek kazı sezonunda yapacağımız çalışmalarla netlik kazanacaktır. Temizlik sırasında ilk seviyeden itibaren dolguda az sayıda da olsa p.t. vazo ve cam parçaları ile kemikten yapılmış bir iğne parçası bulundu.

1.3. Alandaki Diğer Çalışmalar

Bu başlık altında 2017 ve önceki yıllarda bu alanda gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılan mekanlardaki temizlik ve bu sırada bulunan malzeme kısaca tanıtılacaktır.

1.3.1. Ü.3572 Numaralı Mekandaki Çalışmalar

K.16 BN TM I kodlu mezar kompleksinin Ü.3572 kodlu mekanını mezarın asıl odası olup, burada sırt duvarına yakın kısmında önceki yıllarda çalışmalar tamamlanmıştı. Burada biraz daha tesviye yapılarak odanın

içine sonradan yapılmış basit bir bölme daha anlaşılır duruma getirildi. Bu çalışmalar sırasında 7 adet bronz sikke (Ü.4074-4080), cam ve seramik parçaları (Ü.4083) toplandı.

1.3.2. Ü.1286 Numaralı Mekandaki Çalışmalar

Burası 2016 kazı sezonunda KI.16 BN TM I numaralı mezarın güney-batısında, yapıya ışıklar döneminde eklenen odalardan biridir (diğeri Ü.1268). Kazılar sırasında bu bölümün de olasılıkla büyük bir yangın sonrasında tahrip olduğu ve zemin toprağının kızıla dönüştüğü, içinde terk edilmiş malzemenin bulundukları yerlerde tahrip olduğu görülmüştü. Odanın doğu duvarı KI 16 BN TM I numaralı mezar yapısının batı duvarını oluştururken, batı duvarı açma kesiti içinde kalmış durumdaydı¹⁹. Bu yüzden öncelikle söz konusu batı duvarını da ortaya çıkarmak üzere yüzeyden itibaren açmanın batısında genişletme yapıldı ve ilk seviyelerde yine yangından zarar görmüş seramik parçaları, birkaç parça halinde p.t. bir şişe²⁰ (Ü.4098) ve cam parçaları bulundu. Zemin tesviyesi sırasında, odanın özellikle batı köşesinde, yangından dolayı yer yer kızıllaşmış ve siyahlaşmış dolguda kabaca 1.45x1.00 m. ölçülerindeki alana yayılmış küp parçaları (Ü.4100) bulundu. Askıya alınan bu malzemenin çevresinde sürdürülen tesviye sırasında benzer malzeme ve bir sikke ele geçirildi.

Hem duvar örgü özellikleri, hem de içerisinde bulunan p.t. vazolar bu odanın da Geç Antik Çağda K.16 BN TM I kodlu mezar yapısının batı duvarının dışına sonradan eklendiğini ortaya koymaktadır ve bu da bu alan için öteden beri yaptığımız değerlendirmelere yeni bir kanıt olmaktadır.

1.3.3. Batı Nekropolü Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Başta da belirttiğimiz gibi, 2018 yılı kazı sezonunda Batı Nekropolü'ndeki çalışmalarımızın temel amacı, özellikle M.S. 2. ve 3. yüzyıllara ait mezar yapılarının bulunduğu ve sonradan ışıklara dönüştürülen bu alanda daha erken dönemlere ait kültür varlıklarının izlerini araştırmaktır. Bunun için seçtiğimiz alan K.16 BN TM I kodlu mezar kompleksinin güneyindeki avlu

¹⁹ Bu odanın halihazır genişliği 2.50 m kadar olup, batı kesitinin uzunluğu 2 m, doğu duvarında kalan kısmı ise 1.20 m kadardır. Yüzey toprağının deniz seviyesinden yüksekliği ise ortalama +6.50/+6.55 m kadardır.

²⁰ Y.: 36 cm. Parçalar birleştirilerek eksikler alçıyla tamamlanmıştır; deve tüyü rengi oldukça kaliteli killidir.

olmuştur. Mezarların odaları gibi avluda da Geç Antik Çağda işliklere ait mekanların yapıldığı burada bulunan malzemeyle kesin olarak kanıtlanmış oldu. Ortalama +5.30 m. seviyesinde ulaştığımız ana toprak zemin buradaki diğer iskan görmemiş yerlerde olduğu gibi yamaçlardan gelen alüvyonun taşıdığı kırmızı toprak ve çakıl taşlarından oluşmaktadır ve genelde bu seviyede kültür tabakaları sonlanmaktadır. K.16 BN TM I kodlu kompleks mezar yapısının avlu seviyesinin bu ham zemin üzerindeki kalınlığının en fazla 0.30 m. kadar olması, bunun altında bir mimari tabaka oluşmasını engellemiştir. Aynı şekilde, Geç Antik Çağda mezar yapılarının önündeki bu avluda da işliklere ait mekanların inşa edilmesi, kısmen tahrip olmuş mezar yapılarının eklemeler yapılarak kullanılmasına engel olmamış, fakat özellikle avludaki olası daha erken döneme ait mezarları ve bunların tabakasını yok etmiştir. Alanda bulduğumuz Roma Çağı öncesine ait malzeme değer verilerdir. Bu yüzden gelecek kazı sezonlarında bu alanda erken dönem malzeme araştırmasının yapılmasının gerekli olduğu kanısındayız.

2. AGORA KAZILARI

Kelenderis'te 2018 yılı projemizin ikinci çalışma yeri Agora Alanı'nın kuzey doğusundaki KL 111 ana plankaresinin içinde kalan yerdir. Burada da geçen yıllarda yürüttüğümüz kazılar sırasında alanı kuşatan çitin içinde başlattığımız tesviye çalışmalarına devam edilmiş ve kazı alanımız çitin dışına da kaydırılmıştır²¹. Amacımız bu alandaki dolgu seviyesini de olabildiğince Geç Antik Çağ zemin seviyesine indirmektir.

Kazılacak alanın kuzeyinde, biraz daha yüksek seviyedeki teras üzerinde Liman Hamamı, güneyinde ise deniz seviyesinden en fazla 1,50 m. yüksekte, Osmanlı Döneminde inşa edilen depo yapıları (günümüzde Kelenderis Kazı Evi) bulunmaktadır²².

²¹ Bu alandaki önceki yıl yapılan kazılar hakkında bkz.: Zoroğlu, Bozkurttan, Özdemir 2019, 547-549, Plan 2, Res. 1. Bu çalışmada güdülen diğer amaç ise antik kentin yerleşim alanının en çukur bölümünü oluşturan Agora Alanında yapılacak bir gezi güzergahının başlangıç noktalarından birini oluşturan bu olası ziyaretçi girişini sağlamak bakımından zemin seviyesinin düşürülmesi, ayrıca kış yağmurlarıyla oluşan göllenmenin alandan tahliyesinin sağlanması için bir yol oluşturulması da vardır.

²² Bu çalışmada güdülen diğer amaç ise antik kentin yerleşim alanının en çukur bölümünü oluşturan Agora Alanında yapılacak bir gezi güzergahının başlangıç noktalarından birini oluşturan bu olası ziyaretçi girişini sağlamak bakımından zemin seviyesinin düşürülmesi, ayrıca kış yağmurlarıyla oluşan göllenmenin alandan tahliyesinin sağlanması için bir yol oluşturulması da vardır.

2.1. 4100 Ünit Numaralı Alandaki Çalışmalar

2017 yılı kazıları sırasında Ü.4000 olarak kodladığımız ve Ü.3435 kodlu istinat duvarıyla Ü.3525 kodlu mermer basamaklara kadar olan alandaki dolgu kaldırılarak burada, Roma İmparatorluk Döneminden olduğunu düşündüğümüz ve olasılıkla anıtsal bir girişe ait olması gereken basamakların ilk sırasının altındaki ikinci sırası da ortaya çıkarılmıştı²³. Bu sezon öncelikle söz konusu basamaklarla Agora Alanını çevreleyen tel çit arasında kalan ortalama 0,50 m. yükseklikte olan dolgunun seviyesinin basamaklar seviyesine indirildi. Ü.4100 olarak kodlanan bu dolgu küllü, gri renkteki toprak ve moloz taşlardan oluşmaktaydı. Alanın doğu-batı yönde uzunluğu 5 m., genişliği ortalama 3.50-5.00 m. arasında değişmektedir. İlk 0.15 m.lik seviyede herhangi bir mimariye bağlı olmayan, kısa ve dar bir sütun gövdesi parçası (Ü.4104) bulundu. Yerinde, dikine duran bu parça şimdilik bulunduğu şekliyle bırakılarak sürdürülen çalışmalar sırasında +3.80 m. seviyesine kadar ulaşıldı. Bu sırada bazı kaba seramik parçaları ve modern malzeme dışında dikkate değer bir buluntu ve mimariye rastlanmadı. Yaklaşık olarak 0.40 m. derinliğe inildiğinde yassı taş ve yoğun kireç harcıyla yapılmış bir kalıntının üst yüzeyi belirdi. Bunun bir bölümü alana giriş kapısı ve bunun her iki tarafındaki tel çit panolarının bulunduğu bölüme uzandığından, çalışmalarımızın daha iyi yürütülmesini sağlamak üzere çitler sökülerek kazı alanı çitin dışına doğru genişletildi. Genişleyen bu alan Ü.4107 olarak kodlandı.

2.2. 4107 Ünit Numaralı Alandaki Çalışmalar

Yukarıda tanımladığımız ilk katman kaldırıldıktan sonra dolgudaki döküntü taşlar azaldı, toprak rengi nispeten daha açık kahverengine dönüştü. Ortalama +3.70 m. seviyelerinden itibaren geç dönemlere ait kaba seramik parçaları gelmeye başlasa da, bunlarla birlikte yine modern malzeme bulundu. Buradaki çitin kaldırılmasından sonra oluşan seviye farkını kaldırmak üzere kuzeybatı ve güneydoğu yönlerde alanın genişletilmeye başladı. Alanın genişlemesine ve tel çitin kaldırılmasına bağlı olarak tüm alan Ü.4110 olarak yeniden kodlandı ve alanın ölçüleri 2.50x11.00 m. ye ulaştı (Resim: 12, Plan: 2).

²³ Zoroğlu, Bozkurttan, Özdemir 2019, 548, Plan 2, Res. 1.

2.3. 4110 Ünit Numaralı Alandaki Çalışmalar

Başta belirttiğimiz amaç doğrultusunda yeniden kodlanan alanda dolgunun seviyesinin indirilmesi sürdürüldü. Burada da ilk 0.30-0.40 m.de oldukça sert ve içerisinde yoğun moloz taş ve modern atıkların da olduğu bir tabaka kaldırıldı. +4.06 m. seviyesine ulaşıldığında açmanın içinde kireç harcı ve yassı, az işlenmiş moloz taşlarla örülmüş kalıntı daha da anlaşılır duruma geldi (Plan: 2, Resim: 12). Bunun çevresini kaplayan moloz taşlar temizlendi ve seviye yaklaşık 0.20-0.30 m. kadar indirildi. 2.40x2.80 m. ölçülerindeki bu kalıntının olasılıkla bir paye olduğu anlaşıldı ve Ü.4115 olarak kodlandı. Bunun çevresindeki tesviye çalışmalarında zemindeki toprağın giderek yumuşadığı çok açık gri renge dönüştüğü görüldü. Seviyenin +3.75 m.ye kadar indirilmesiyle alanı sınırlayan tel çitin bulunduğu kuzey kesite yakın yerde neredeyse kuzey-güney yönlü uzanan ve güney ucu Ü.4115 kodlu payenin güney doğu cephesine temas eden bir duvar belirdi; bu da Ü.4121 olarak kodlandı. Genişliği 0.84 m., açma içindeki uzunluğu 2.60 m. kadar olan duvarın her iki yanındaki dolgunun seviyesinin biraz daha indirilmesiyle bunun da paye gibi, yine hafifçe yontulmuş yassı kireç taşları ve kireç harcıyla örülmüş olduğu görüldü. Bu şekilde, geçen yıllarda bulduğumuz basamaklara ek olarak, bu yılki kazılarda yukarıda sözünün ettiğimiz olası paye ile birlikte buna bağlı bir duvardan oluşan kalıntılar Liman Hamamı ile Osmanlı depo yapılarının arasındaki alanda da bazı yapıların varlığını ortaya koydu.

Gelişen bu durum üzerine hem söz konusu Ü.4121 kodlu duvarın tamamını açmak, hem de bunun güneydoğu köşesinde beliren başka bir duvarla bağlantısını bulmak, aynı zamanda amaçladığımız seviye indirme çalışmalarını sürdürmek üzere Ü.4110 kodlu açmayı doğu ve güney yönde genişletmeye başladık. Bu çalışmalar sonunda Ü.4121 kodlu duvarın payeye temas ettiği +4.33 m. seviyesinde, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan yeni bir duvar daha belirdi. Hem mimarisi hem de bulunduğu seviye bakımından öncekiyle aynı özelliklere sahip olan bu yeni duvar Ü.4125 olarak kodlandı. Bunun da genişliği 0.80 m. kadar olup bir ucu Ü.4121 numaralı duvara temas etmekte, diğer ucu ise açmanın kuzeydoğu kesitine girmektedir ve bu haliyle duvarın uzunluğu 4.20 m.yi bulmaktadır. Diğer taraftan, bu görünümüyle söz konusu her iki duvarın olası bir oda oluşturdıklarını dikkate alarak bunların arasındaki alanı Ü.4110 kodlu alandan ayırarak, Ü.4129 olarak yeniden kodladık ve bundan sonraki aşamada kazılarımızı hem söz konusu olası odanın içinde, hem de odanın dışında kaldığını düşündüğümüz Ü.4110 kodlu alanda ayrı ayrı sürdürdük.

Ü.4110 kodlu alanda devam eden çalışmalarda ise, ortalama 3.70-3.50 m. arasındaki seviyede, alanın güneyine düşen kazı depo duvarının ortalama 1.80-2.00 m. kuzeyinde doğu-batı yönlü olarak uzanan bir duvar belirdi. Malzemesi ve örgü düzeni bakımından öncekilerle bir bağlantısı ve benzerliği olmayan 0.50 m. genişliğindeki bu duvar kalıntısının başlangıçta yaklaşık 1.30 m. kadarlık kısmı ortaya çıktı ve bu haliyle Ü.4141 olarak kodlandı. Ancak uzandığı batı ve doğu yöne doğru sürdürülen çalışmalarda duvarın uzunluğu 8 m.ye ulaştı. Oldukça küçük moloz taş ve toprak harcıyla örülmüş bu duvarın her iki ucunda da herhangi henüz bir bağlantısı bulunamadı. Bu durumda söz konusu duvarın güneyinde 2.60 m. genişliğindeki dar bir koridor oluştu. Bu şekilde önceki alandan ayrılan bu yeni alan Ü.4143 olarak kodlandı. Duvarın her iki yanındaki dolgunun seviyesi ortalama 0.50 m. kadar indirildiğinde alanın hemen hemen ortasında yumuşak kireçtaşı bloklarla yapılmış yeni bir kalıntı belirdi. Ü.4149 olarak kodladığımız bu kalıntının ve Ü.4141 duvarın çevresindeki dolgunun kaldırılarak seviye 3.20 m.ye indirildiğinde hem Ü.4141 kodlu duvarın hala aşağı doğru devam ettiği hem de bu duvarın batı ucunun Ü.4115 kodlu payenin güney yan cephesine bağlanmış olduğu ortaya çıktı (Plan: 2, Resim: 12). Bu seviyedeki karşılaştığımız diğer bir önemli durum da alanın ortasında Ü.4149 kodlu kalıntının daha da belirginleşmiş olmasıdır. Buna göre, bu kalıntının doğuya bakan cephesi dışında kalan üç tarafı düzgün yontulmamış yumuşak kireç taşı bloklarla oluşturulmuş dar ve kısa duvarlarla çevrilidir. Kabaca 0.60x0.60 m. ölçülerindeki bu kalıntının duvarlarını oluşturan blokların genişliği ise 0.15 m. kadardır. Bunun batı duvarının üstünden, ortada olmak üzere kabaca 0.40 m. uzunlukta bir blok daha bulunmaktadır. Bu haliyle U biçimli bu kalıntının duvarlarının aşağıya doğru indiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle duvarları tam olarak ortaya çıkmadan bu kalıntının işlevinin ne olduğunu söylemek zordur.

Çalışmalarımızın bundan sonraki aşamasında, bu alandaki tesviye doğu ve kuzeydoğu yöne doğru genişletildi. Buradaki Ü.4149 kodlu kalıntının batı ve kuzeybatısındaki genişleme alanında yoğun küllü, gri-siyah topraktan oluşan bir zemin ortaya çıktı ve tesviye sırasında bir ucu Ü.4149 kodlu kalıntıdan başlayan ve güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanan yeni bir duvar belirmeye başladı. Ü.4121 kodlu duvara hemen hemen paralel şekilde uzanan ve bir ucu da Ü.4125 kodlu duvara bağlanan bu duvar oldukça iri ve düzeltilmiş yassı, kireçtaşlarıyla örülmüş olup, Ü.4152 olarak kodlandı. Bu durumda Ü.4110 kodlu alanın içinde de olası yeni bir mekân daha belirmiş oldu ve burası Ü.4154 olarak kodlandı. Söz konusu bu mekânı oluşturan son

duvarın kalınlığı 0.50 m. kadardır. Dolayısıyla malzeme benzerliği olsa da bu yeni duvar öncekilere göre daha incedir.

2.4. 4129 Ünit Numaralı Olası Oda İçindeki Tesviye Çalışmaları

Açmanın genişletilmesi sonrasında gün ışığına çıkan Ü.4121 ile Ü.4125 No.lu duvarların oluşturduğu Ü.4129 kodlu olası odanın içindeki dolgunun seviyesini gerekirse temel seviyesine indirerek hem duvarların daha iyi anlaşılmasını, hem de mekan dolgusu içindeki malzemeyi tespit etmek üzere başlattığımız çalışmalarda oldukça yumuşak, hatta kumlu olan dolgu toprağı ortalama 0,50 m. daha indirildi. Bu sırada Ü.4125 kodlu duvarın güney ucundan kuzeye doğru 4,20 m. mesafede bu duvara bağlanan yeni bir duvar belirdi. Bu şekilde söz konusu mekanın hiç olmazsa doğu cephesinin genişliği bu şekilde anlaşılmış oldu. Bu yeni duvar açmanın buradaki kesitine girmekte olup, uzunluğu en fazla 1,30 m. kadardır. Söz konusu bu duvar Ü.4130 olarak kodlandı. Bu şekilde tam olmasa da üç duvarı belirlenen Ü.4129 kodlu odanın içindeki dolguyu biraz daha indirdik. Ancak 0,90 m.ye ulaşıldığı halde sürekli kumla karışmış toprak geldi. Burada herhangi bir zemine ulaşamadığımız için gelecek sezonda sürdürmek üzere çalışmalar sonlandırıldı.

2.5. Agora Alanı Kazılarının Değerlendirilmesi

Kelenderis Liman Hamamı'nın güneydoğusunda, bu yapıya göre daha alt seviyede ortaya çıkan bu yapı kalıntısı henüz anlaşılır bir plan vermekten uzaktır. Buna karşılık önceki yıllarda buluna mermer iki basamak ile paye arasında bir ilişki söz konusu olabilir. Ancak bu konuda da net bir karar vermek zordur. Bu bakımdan ortaya çıkan kalıntılar hakkında bir yorum yapmak yerine gelecek kazı sezonunda yürütülecek çalışmaların sonucunu beklemek istiyoruz. Diğer taraftan kazı alanımızın agora alanı dışında ve hamam ile liman arasında bulunması bunun liman ile ilgili bir tesis olduğunu düşündürmektedir. Bu kalıntının Kelenderis Mozaığı'nde hamama en yakın yapı olarak gözükken büyük binanın olma olasılığı konusunda da şimdilik bir şey söylemek istemiyoruz.

3- BAKIM VE ONARIM ÇALIŞMALARI

2018 yılı kazı sezonunda yukarıda anlatılan arazi çalışmalarından başka, özellikle depoda bekleyen onarılabılır vazolar tamamlandı. Ayrıca, bulunduğu-

muz sikkelerin uygun olanları ve diğer metal objeler restorasyon ekibimiz tarafından temizlendi ve belgelenerek Silifke Müzesi'ne teslim edildi.

Arazideki koruma çalışmalarından biri de K.16 BN TM I kodlu mezarın mozaik zeminli girişinde gerçekleştirildi. Buradaki çoğu tahrip olmuş taban mozaığının koruması ve bu yılki bakımı 2016 kazılar sırasında gerçekleştirilmiş, kazı sezonu sonunda üzerini sac örtüyle kapatmıştık. Bu çatı kazı sezonu içinde restorasyon ekibimiz tarafında açıldı ve mozaığın durumu incelendi, herhangi bir olumsuzluk olmadığı saptanan mozaığın üzerine koruyucu olarak seyreltilmiş paraloid B52 sürüldü.

KISALTMALAR

Borgia, E. 2008: "La cisterna" şurada: "Note preliminari su un complesso industriale per la produzione di anfora Late Roman I a Elaiussa Sebaste (Cilicia)", (V. Iacomi ile birlikte), *L'Africa romana*.

Ghalili, E., B. Rosen, J. Sharvit, J. 2010: "Artifact Assemblages from Two Roman Shipwrecks off the Carmel Coast", *Israel Antiquities Authority*, 63, 61-110.

Hayes, J. W. 2008: *The Athenian Agora, Vol. 32, Roman Pottery: Fine-Ware Imports*, Princeton-New Jersey.

Lehmann, G. 1996: *Untersuchungen zur späten Eisenzeit in Syrien und Libanon*, Münster.

Ökse, T. 2006: "Early Bronze Age Greaves at Gre Virike (Period II B): An Extraordinary Cemetery on the Middle Euphrates", *JNES*, 65, 1-38.

Schierup, S. 2013: "Al Mina Pottery in the National Museum Denmark", *Danish Studies in Classical Archaeology, Acta Hyperborea* 13, 251-299.

Woolley, L. 1938: "Excavations at al Mina, Sueidia. I. The Archaeological Report", *JHS* 58/1, 1-30.

Zoroğlu, L. 2009: *CVA Turkish Republic, Silifke Museum I*, İstanbul.

Zoroğlu, L., M. Tekocak 2013: "Kelenderis 2011 Yılı Kazıları", 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı 28 Mayıs-1 Haziran 2012, Çorum (Çorum)* Cilt 3, 235-246.

Zoroğlu, K. L. 2017: "Kelenderis 2015 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı 23-27 Mayıs 2016, Edirne (Ankara)* Cilt 3, 73-94.

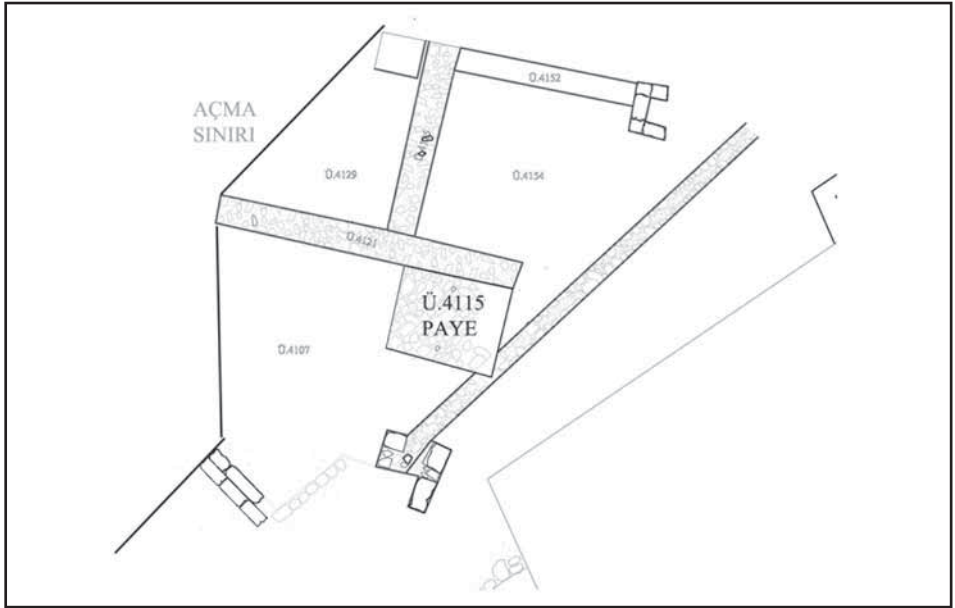
Zoroğlu, K.L., R. Bozkurtan, B. Özdemir 2019: "Kelenderis 2017 Kazı ve Onarım Çalışmaları", şurada: 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı 7-11 Mayıs 2018, Çanakkale (Ankara)*, Cilt 2, 547-569.

Harita: Kelenderis yerleşim alanı.

Plan 1: Avlunun 2018 çalışmalarının sonrasındaki vaziyet planı.

Plan 2: Agora Alanı kuzeydoğusundaki açma.

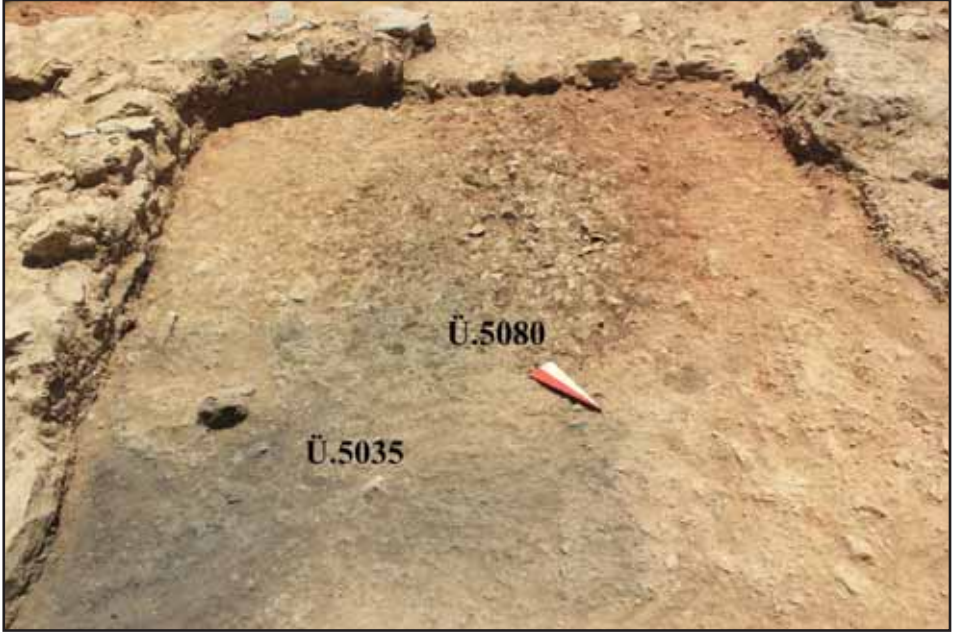
Resim 1: Avlunun görünüşü ve 2015 kodları.

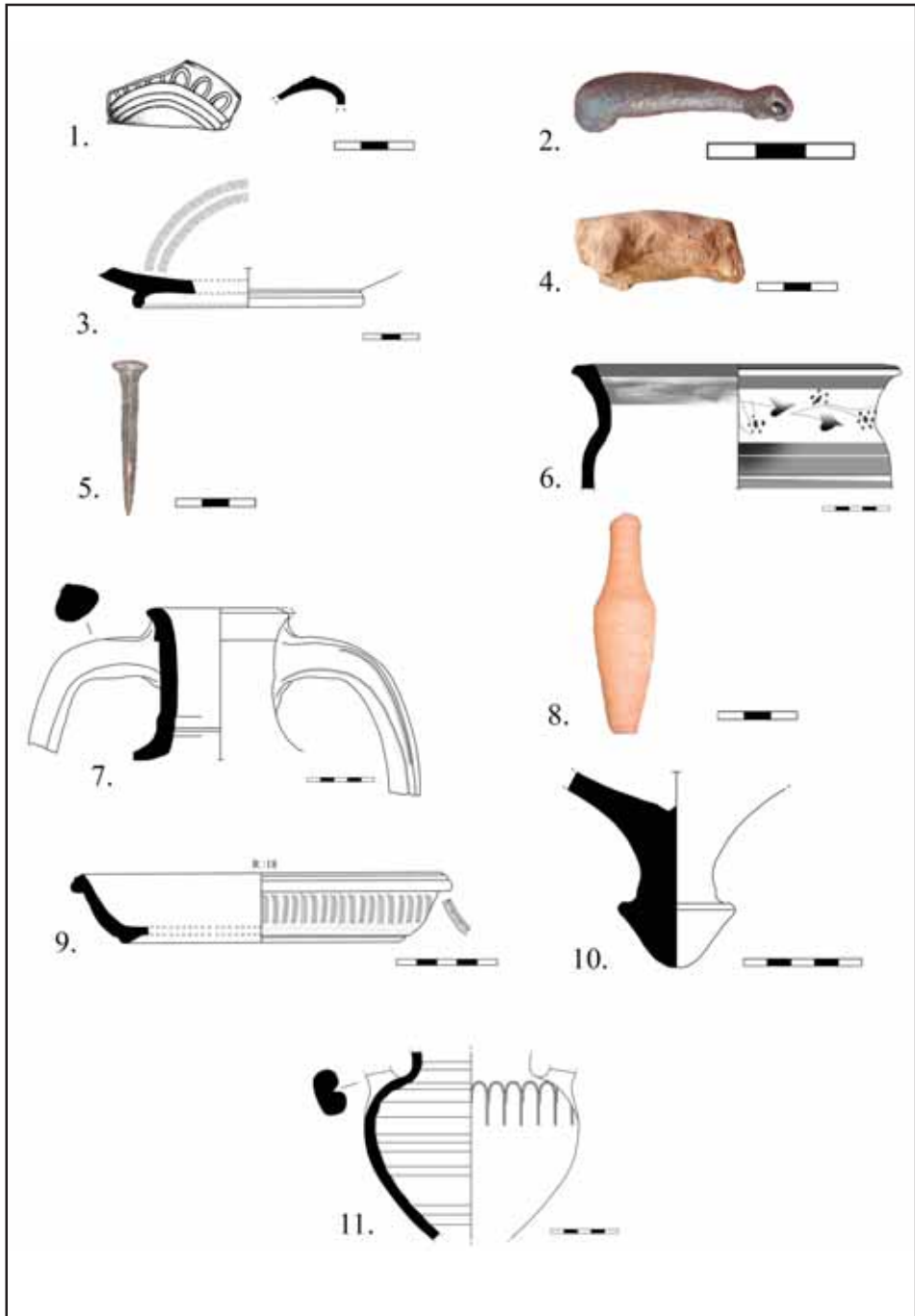
Resim 2: Ü.340/Ü.5035 kodlu alan (kuzeyden).

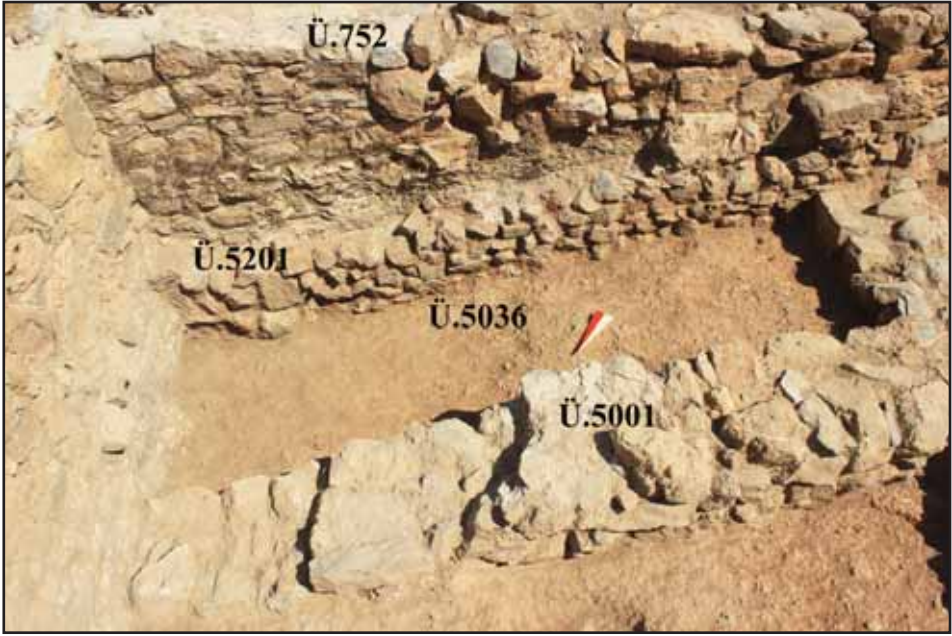
Resim 3: Ü.340 ve Ü.765 kodlu alanlarda bulunan sikkeler.

Resim 4: Ü.340 ve 5080 kodlu alanlar.

Resim 5: Buluntular toplu.

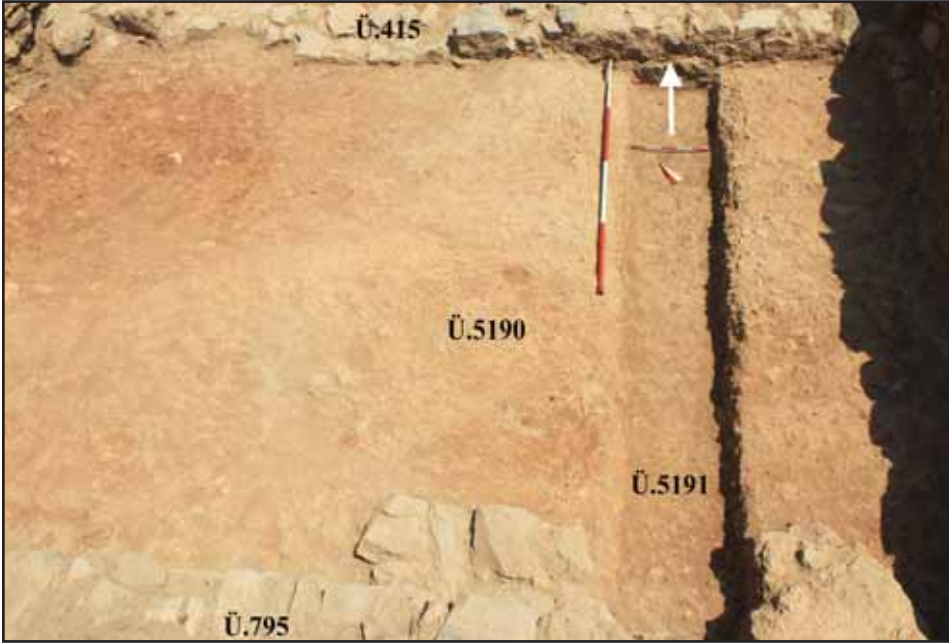
Resim 6: Ü.765/Ü.5036 kodlu oda ve Ü.5201 kodlu temel kalıntısı.

Resim 7: Ü.796/5105 kodlu alan solda büyük künk.

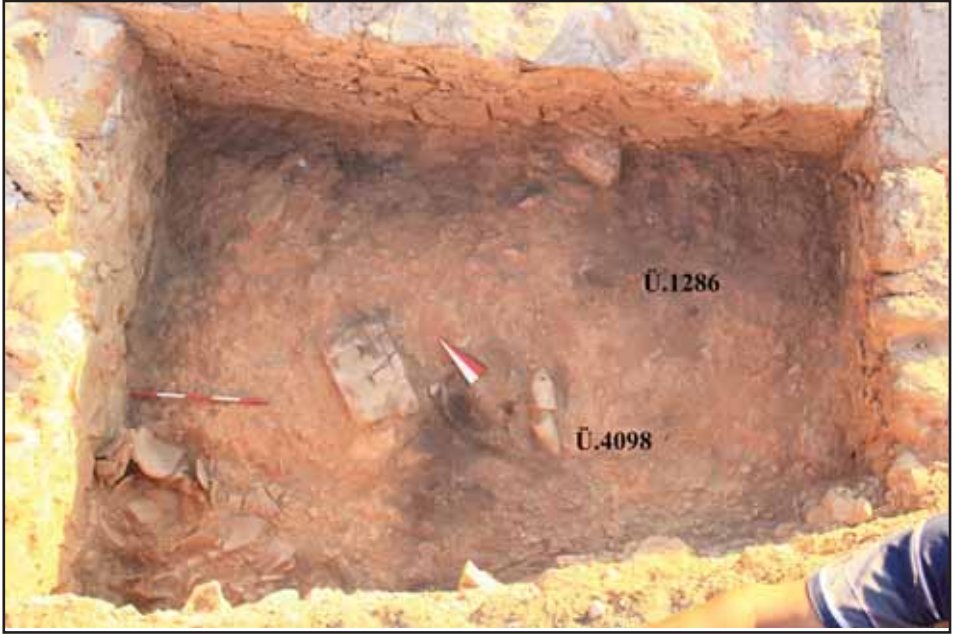
Resim 8: Ü.796/5105 kodlu alanda bulunan vazolar.

Resim 9: Ü.5190 kodlu alan ve Ü. 5191 kodlu temel yatağı.

Resim 10: Ü.3572 kodlu alandaki tesviye sonrası durum.

Resim 11: 1286 kodlu oda ve içindeki buluntular.

Resim 12: Agora ve çitin dışındaki kalıntılar.

ARYKANDA 2018 YILI ÇALIŞMALARI

V. Macit TEKİNALP*
Hacer SANCAKTAR
Şener YILDIRIM
Fulya SEVİÇ

GİRİŞ

Arykanda Antik Kenti 2018 yılı kazı sezonu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 08.07.2018-28.10.2018 tarihleri arasında yapılmıştır¹. 2018 yılı kazı ve konservasyon çalışmaları kentin akropolisinde, Geç Antik Çağ Mahallesi'nde ve Arif Kale'de (Harita: 1) yürütülmüştür.

KAZI ÇALIŞMALARI

Akropolis Çalışmaları

Hacer SANCAKTAR

Kentin akropolisinde 1980'lerde başlatılan ve son olarak 2003 yılında olmak üzere belirli aralıklarla kazılar yürütülmüştü. Akropolis, 827,48 metre kotundan başlayan ve yaklaşık 900,00 metre kotuna kadar kuzeye doğru devam eden teraslar üzerine kurulmuştur (Harita: 1). Güneyden kuzeye doğru ilk üç terasta kamu yapılarının yer aldığı akropoliste en üst kottaki dik kayalığa kadar konutlar devam etmektedir. Kamu yapılarının

* Doç. Dr. Macit TEKİNALP, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 06800 Ankara/TÜRKİYE. macit.tekinalp@gmail.com
Dr. Öğr. Ü. Hacer SANCAKTAR, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 66100 Yozgat/TÜRKİYE. hancer.sancaktar@bozok.edu.tr
Dr. Öğr. Ü. Şener YILDIRIM, Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 33343 Mersin/TÜRKİYE. seneryildirim@mersin.edu.tr
Araş. Gör. Fulya SEVİÇ, Trakya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Edirne/TÜRKİYE. fulyasevic@gmail.com

¹ Kazı çalışmalarına Hacettepe Üniversitesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Mersin Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden ve lisans öğrencilerinden oluşan bir ekip ve Bakanlık temsilcisi olarak Samsun Müzesi'nden Uğur Akyüz katılmıştır. Başta Sn. Uğur Akyüz olmak üzere, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürü S. İbrahim Acar'a, Müdür Yardımcısı Metin Karataş'a, Antalya Arkeoloji Müzesi Müdürü Mustafa Demirel ve Müdür Yardımcısı Ahmet Çelik'e ve uzmanlarına teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca özverili çalışmalarından dolayı tüm kazı ekibine teşekkür ederiz.

ve alt teraslardaki konutların sözü edilen yıllar arasında kazı çalışmaları yapılmıştır. Dördüncü terastan itibaren kuzeye doğru devam eden teraslarda yüzeyde konutlara ait duvar izleri takip edilebilmektedir. Geçmiş yıllarda Ticaret Agorası ve üst teraslarda yapılan kazı çalışmalarında Hellenistik ve Roma Dönemleri'ne ait önemli kamu yapılarının yer aldığı ve nitelikli eserlerin ele geçtiği bu alanda, sivil mimari örneklerini ve kentin yerleşim tarihini daha iyi anlayabilmek için kazılar tekrar başlatılmıştır².

1A Numaralı Açma (AKR-1A)

2018 yılı kazı sezonunda akropoliste alanı kuzeyden sınırlayan dik kayalığın hemen önündeki üst terasta yer alan konut, yüzeydeki izlerden doğu-batı yönünde anakayaya oyulmuş üç birimden oluştuğu görülmüştür (Plan: 1). 6,47 x 8,32 m. ölçülerinde ve doğu-batı yönündeki dikdörtgen planlı orta birimin kazısı tamamlanmıştır. Doğru, kuzey ve batı yönlerinde anakayanın kesilmesi ile oluşturulmuş yapının güney duvarı kaba yonu taşlarla örülmüştür. Kuzeyden güneye doğru 2,52 m. ye kadar 880,56 m. kotunda mekânın anakaya zeminine ulaşılmıştır. Mekânın anakaya zemininde kabzası bronz olan demir hançer ve hançerin hemen altında M.S. 244-249 yılları arasına tarihlendirilen bronz Roma Eyalet sikkesi *in-situ* olarak bulunmuştur³ (Resim: 1). 2,52 m. den 3,71 metreye kadar ise teras genişletilerek yakın çevreden alınan daha erken döneme tarihlenen buluntular ise zemin dolgu malzemesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Zemin dolgusunda, örneklerini Lykia Bölgesi'nde Xanthos⁴, Patara⁵ ve Hacimusalar Höyüğü'nün Hellenistik tabakalarından tanıdığımız iki bronz ok ucu ve on iki sikke ele geçmiştir (Resim: 1). Bu sikkelerden dördü M.Ö. 4. yy. a, ikisi M.Ö. 3. yy. a,

² Akropoliste 2003 yılına kadar kazısı yapılarak açığa çıkarılan yapılar için bkz. Bayburtluoğlu 2003. Arykanda Antik Kentinde 2003 yılına kadar kazısı yapılan konutlar, doktora tezi kapsamında çalışılmıştır (Gürgezoğlu 2006).

³ *Pisidia Bölgesi – İslinda Kenti*

Marcia Otacilia Severa MS 244-249 (I. Philippus'un Karısı)

Ö/OTAK – CEUhpA CE. Otacilia Severa'nın drapeli büstü, sağa d., omuzlarında hilal.

A/İeNAETON. Merkezde Ιω / ΝωΝ.

Æ 11,48gr 29,3mm 6h Buluntu Yeri: Akr-1 Kod 880,42 Sr 513 X: 1.40 Y: 6.70 Kazı Env. No.: Ary 18 S 514

SNG von. Aul. Pisidien 5043.

⁴ De Courtils 2001, 236, Res. 22.

⁵ Şahin 2018, 54-55, 151, Kat. No. D5.

beşi M.Ö. 1. yy. a, ikisi M.S. 2.-3 yy. a tarihlendirilmektedir.⁶ Mekânın zemin dolgusunda ele geçirilen sikkelerden M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenenler Makedonia Krallığı, M.Ö. 3. yy. a tarihlenenler ise Ptolemaios ve Seleukos krallıklarına aittir⁷. Sikkelerle uyumlu olarak zemin dolgusunda tespit edilen seramikleri değerlendirdiğimizde de çoğunluğunun Geç Klasik ve Hellenistik Dönemde kullanılan siyah astarlı kaplara ait parçalar olduğu saptanmıştır. Mekânın taban kontekstinde ele geçirilen buluntular dikkate alındığında ise yapının Geç Hellenistik - Erken Roma Döneminde inşa edildiği ve M.S. 3. yüzyıl sonuna kadar kullanımının devam ettiği anlaşılmaktadır.

2 Numaralı Açma (AKR-2)

Akr-2 olarak adlandırılan konut, akropolisin orta kesiminde kuzey-güney yönündeki merdivenli ana yolun hemen doğusunda yer alır (Plan: 2). İki kattan oluşan 5,56 x 5,65 m. ölçülerindeki yaklaşık kare planlı konuta güneyden eksenin batısında 1,86 m. genişliğindeki kapıdan girilmektedir (Resim: 2-3). Konutun 856,70 m. kotundaki zemin katı 3,23 x 5,56 m. ölçülerindedir. 859,08 m. kotundaki birinci katının kuzeyde 2,47 m. lik kısmı anakayanın kesilmesi ile oluşturulmuştur. Birinci katın güneyindeki ahşap zeminin anakayanın doğu ve batısına oyulmuş ahşap giriş yuvaları üzerine oturduğu anlaşılmaktadır⁸. Birinci katın kuzeyindeki anakaya zemine oyulmuş biri dikdörtgen ve dördü dairesel formlu olmak üzere toplamda beş adet depolama çukuru tespit

⁶ Yalnızca bir sikke kötü kondisyonu nedeniyle okunamamaktadır.

⁷ *Ptolemaios Krallığı - Aleksandreia.*

II. *Ptolemaios* (MÖ 283-246)

Ö/ Zeus Ammon'un diademli başı, sağa dönük.

A/ Şimşek demeti üzerinde kanatları açık kartal, sola dönük; sol alanda monogram, X üzerinde kalkan.

Æ 15,16gr 26,4mm 12h Buluntu Yeri: Akr-1 Kod 879,30 Sr 559 X: 1.10 Y: 7.20 Kazı Env. No.: Ary 18 S 567.

Ref.: Lorber 2018, 46-48, No. 185-187, 190-191.

Seleukos Krallığı - Sardes.

II. *Antiochos* (MÖ 261-246).

Ö/ Apollon'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ ΒΑΣΙΛΕΩΣ - ANTIOXOY. Tripod.

Æ 5,04gr 19,6mm 12h Buluntu Yeri: Akr-1 Kod 880,28 Sr 513 X: 6.55 Y: 1.70 Kazı Env. No.: Ary 18 S 520.

Ref.: SNG Cop. Syria, 88-95.

⁸ Doğudaki giriş yuvası 858,39 m. kotunda, yüksekliği 0,44 m., genişliği 0,35 m. ve derinliği 0,27 m.'dir. Batıdaki giriş yuvası 858,31 m. kotunda, yüksekliği 0,76 m., genişliği 0,60 m. ve derinliği 0,25 m.'dir.

edilmiştir. Bu depolama çukurlarının ikincisinde üst kısmı kırık ve eksik olan pişmiş toprak *in-situ* kap ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3). 858,31 m. kotunda batıdaki giriş yuvasının içerisinde Roma Dönemi'ne tarihlendirilen define niteliğindeki dört adet bronz sikke *in-situ* olarak tespit edilmiştir⁹. Konutta yapılan çalışmalarda ele geçen toplam yirmi altı adet sikke ve seramikler Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmektedir. Çalışmalarda ayrıca günlük kullanıma yönelik seramik parçaları, mutfak aleti ve bronz kap gibi buluntular ele geçmiştir (Resim: 4). Ele geçen buluntular dikkate alındığında anakayaya oyulu ve ahşap kirişlerle desteklenen iki katlı konutun M.S. 3. yüzyıl sonuna kadar kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

Sebasteion Temenosundaki Çalışmalar

M1, M2, M3 ve M4 Numaralı Mekânlar (Akr M1-M4)

Kentin akropolisinin kuzeybatı sınırında yer alan Sebasteion doğusunda kuzey- güney doğrultulu merdivenli yol ve bouleuterion sınırlandırmaktadır. 2018 yılı kazılarında sebasteionun kuzeyinde ve batısında birbiriyle bağlantılı dört mekândan oluşan bir yapı ortaya çıkarılmıştır¹⁰ (Plan: 2 Resim: 5). Yapının batısını falezleri oluşturan anakaya üzerine oturtulan bir duvar, doğusunda ve güneyinde ise sebasteion ile sınırlanmaktadır. Bu yapı kompleksine 2,81 x 7,13 m. ölçülerindeki M1 mekânının kuzeyinden doğuya doğru anakayaya yapılmış ve kötü korunmuş basamaklar ile inilmektedir. Yapıya girişi sağlayan mekânın kuzeybatısındaki ana kapı günümüze ulaşmamıştır. Ancak mekânın batısındaki izlerden yapıya girişin anakayaya yapılmış dönen basamaklar ile sağlandığı anlaşılmaktadır. M1 numaralı mekânın doğusunda eksende M3 mekânına ve güneyinde M2 mekânına geçişi sağlayan iki kapı bulunmaktadır¹¹. M1 mekânının doğusunda 4,33 x 5,01 m. ölçülerinde M3 mekânı bulunmaktadır. Mekânın güneydoğu köşesinde 1,00 x 1,14 m. ölçülerinde 0,44 m. yükseklikte toprak harç kullanılarak kaba yonu taşlarla örülmüş bir seki açığa çıkartılmıştır. Mekânın kuzey duvarında, kuzeybatı köşeden 0,56 m. uzaklıkta 0,53 m. genişliğinde bir

⁹ Söz konusu sikkelerden ikisi İmparator III. Gordianus adına Lykia Bölgesi kentleri tarafından basılan Korydalla ve Phaselis darplarıdır. Diğer iki sikke ise İmparator III. Gordianus için basılan merkezi darplardır.

¹⁰ Sebasteion'un *naosunun* batısında M2 mekânı, kuzeybatısında M1 ve kuzeyinde ise M3 ve M4 mekânlarından oluşan yapı kompleksidir.

¹¹ M1 mekânının doğusundaki kapının genişliği 1,52 m., güneyindeki kapının genişliği ise 1,43 m.'dir.

pencere bulunmaktadır. M3 mekânının doğusunda eksenden güneye kayık 0,94 m. ölçülerindeki bir kapı ile M4 mekânına geçilmektedir. M3 mekânı ile M4 mekânı arasındaki kapı açıklığının hemen kuzeyindeki duvar içerisinden dokuz sikkeden oluşan bir define ele geçmiştir (Resim: 6-7). 4,14 x 4,96 m. ölçülerindeki M4 mekânının kuzeydoğu köşesinde 0,74 m. ölçülerinde doğusundaki bir başka mekâna geçişin sağlandığı bir kapı saptanmıştır. Sebasteion'un *cellas*ının batısında 6,30 x 6,98 m. ölçülerinde M2 mekân yer almaktadır. M2'nin kuzeyinde yaklaşık eksendeki 1,40 m. genişliğindeki bir kapı ile M1 mekânına geçiş sağlanmaktadır. Mekânın anakaya üzerine inşa edilen güney ve batı duvarları, güneybatı köşesinde bir kavis yapmaktadır. Mekânın tabanı anakaya üzerine dolgu yapılarak oluşturulmuştur.

Söz konusu yapı kompleksini oluşturan dört mekânda ele geçirilen buluntuların önemli bir kısmı kült ile ilişkilidir. Bu buluntular; Zeus ve Hermes Thot figürinleri, Artemis figürlü aplik, kemik Herakles kompozisyonu, Aphrodite tasvirli yüzük taşı, minyatür bronz taht ve kireçtaşı *luterion* ve mermer heykelcik parçaları ile kaideleri ve bronz heykel kaideleri, gibi eserlerin yanı sıra seksen yedi adet sikkedir bulunmuştur (Resim: 6-7). Ele geçirilen bu buluntulara göre dört mekândan oluşan yapı Sebasteion ile ilişkili olmalıdır. Ayrıca ele geçirilen buluntular dikkate alındığında zemini anakaya olan yapının M.S. 3. yüzyıl sonuna kadar kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

ARİF KALE ÇALIŞMALARI (Plan: 3)

V. Macit TEKİNALP

Şener YILDIRIM

Fulya SEVİÇ

2018 yılında Arif Kale yerleşiminde Batı Hamam'da ve *decumanus maksimus*un batısında olmak üzere iki farklı alanda kazı çalışmaları yürütülmüştür. Arif Kale'de ayrıca Dr. Öğr. Üy. Şener Yıldırım tarafından yerleşimin belgelenmesi çalışmalarına devam edilmiştir.

Batı Hamam Kazı Çalışmaları

2018 yılında, kazısına 2015 sezonunda başlanılan Batı Hamam'ın tepidarium (BHM-4A/B), caldarium (BHM4B) ve vestibul (BHM 5) mekânlarında devam edilmiştir.¹² (Plan: 4, Resim: 8)

¹² Geçmiş yıllardaki kazılarda Batı Hamam'ın apodyterium, frigidarium ve praefurnium açığa çıkarılmıştır.

*Frigidarium*un kuzeybatısındaki 1,07 metre genişliğindeki kapı¹³ ile girilen *tepidarium* iki mekândan oluşmaktadır. 1,69 x 3,33 metre ölçülerindeki ilk bölüm zeminden ısıtılmamaktadır. Mekânın korunan zemini 560,09 metre kotundadır. Zeminde yer yer korunan harç üzerindeki izlerden tabanın orijinalinde kireç taşı plakalarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak duvarlarda ısıtma sisteminin bir parçası olan terrakota çivilere ait izler bulunmaktadır. Mekânın batı duvarında, yaklaşık eksende¹⁴ 561,90 metre kotunda başlayan 0,90 metre genişliğindeki pencerenin alt kısmı korunmuştur. Mekânın batı duvarında, yaklaşık eksende 1,48 metre genişliğindeki¹⁵ bir kapının sonradan kapatıldığı diletasyon derzlerinden anlaşılmaktadır. Kapatılan bu kapı üzerinde- doğu yüzeyinde ısıtma sistemine ait terrakota çivilerin uç kısımları izlenebilmektedir. Dolayısıyla da sonradan örülerek kapatılan bu kapı, inşaat sırasında bazı karar değişiklikleri yapılmış olabileceğini veya daha büyük olasılıkla da burada bulunan daha erken döneme ait bir yapının hamama dönüştürülmüş olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Bu mekânın doğusunda, yaklaşık eksendeki 1,0 metre genişliğindeki kapıdan *tepidarium*a geçilmektedir. *Tepidarium* ile *frigidarium* arasında yer alan benzer mekânlar Arykanda'da VI Numaralı hamamda da karşımıza çıkmaktadır. Benzer bir uygulama Kibyra antik kentindeki geç dönem hamamında da uygulanmıştır.¹⁶

Tepidarium ve *caldarium*u birbirinden ayıran duvarın neredeyse tamamı yıkılmıştır. Kuzey- güney yönündeki duvara ait izler sadece kuzeyde izlenebilmektedir. 0,56 metre kalınlığındaki duvar, hamamın doğu duvarından 4,70 metre, batıdan ise 3,23 metre uzaklıkta, kuzey- güney yönünde yaklaşık 1,60 metre genişliğinde inşa edilmiş iki yuvarlak kemerle oluşturulan bir sistemin üzerine oturmaktadır.¹⁷ Dolayısıyla da kuzeyde korunmuş duvar izinden yola çıkarak, *tepidarium*un 3,21 x 3,53 metre ölçülerinde olduğu anlaşılmaktadır.

¹³ Bu kapı mekânın kuzeydoğu köşesinden 1,40 metre uzaklıkta başlamaktadır. Kapının eşik kotu 560,46 metredir.

¹⁴ Pencere, kuzeybatı köşeden 0,50 metre uzaklıkta başlamaktadır.

¹⁵ Diletasyon, kuzeybatı köşeden 1,35 metre uzaklıkta başlamaktadır.

¹⁶ Özüdoğru- Tarkan 2018, 199.

¹⁷ Kemerlerden güneydeki 0,57 metre; kuzeyindeki ise 0,67 metre genişliğindedir ve güneydeki kemerin yayı merkezinde 560,07 metre, kuzeydeki ise 559,97 metre kotundadır. *Tepidarium* ve *caldarium*u birbirinden ayıran duvar pilaeeler ile taşınan zemin üzerine oturtulması strüktürel açıdan dayanıklı olmayacağından, zemin altında oluşturulan bu kemerli sistem üzerine inşa edilmiştir.

*Tepidarium*un tuğla kaplı zemini 558,84 metre kotundadır. Tabanı tümüyle sökülmiş olan mekânın tabanı on yedi pilae ile taşınmaktaydı.¹⁸ Pilaeler kenarlarda kare ve dikdörtgen tuğlalarla orta bölümde ise yaklaşık 0,27 metre çapındaki dairesel tuğlalar kullanılarak oluşturulmuştur.

Hamamın içten 3,21 x 4,65 metre ölçülerindeki *caldarium*unun 0,305 x 0,305 metre ölçülerindeki tuğlalar ile kaplı zemini 559,01 metre kotundadır. *Tepidarium* gibi tabanı tümüyle sökülmiş olan *caldarium*un orijinal tabanı yirmi sekiz pilae ile taşınmaktadır.¹⁹ Kuzey ve batı duvarlara birleşik olanlar kare ve dairesel tuğlalarla diğerleri ise genelde 0,27-28 metre çapındaki dairesel tuğlalar kullanılarak yapılmıştır.

Tepidarium ve *caldarium*u birbirinde ayıran yuvarlak kemerli düzenlemenin üzerine inşa edilen kuzey- güney yönünde bir kısmı korunmuş olan eşiğin kotu 560,30 metre olarak ölçülmüştür. Dolayısıyla da hamamın ısıtılan mekânlarının orijinal kullanım kotu bu eşikten daha alt kotta yaklaşık 560,20-15 metre seviyelerinde olmalıdır.

Batı Hamam'ın *tepidarium* ve *caldarium*unun ısıtılması için terrakota çivilerin kullanıldığı sistem tercih edilmiştir. Terrakota çiviler²⁰ geç dönemde hamamın tabanı ile birlikte duvarlardaki mermer ve kireç taşından kaplama levhalarını devşirme olarak kullanmak için tümüyle kırılmışlardır.²¹ Bu iki mekândaki kazılarda terrakota çivilere ait yaklaşık üç yüz civarında parça ele geçmiştir. Fakat sadece 0,283 m. uzunluğunda bir tane terrakota çivinin tam olarak ele geçmiştir. Terrakota çivilerin baş kısımları dairesel olup çapları 0,10-11 m., cidarları ise 0,011- 15 m. arasında değişmektedir. Sonrasında ortalama 0,05 m. çapındaki boyun kısmı ve ardından da ortalama 0,08 m. çapında bir omuz bölümü gelmektedir. Ardından da kare kesitli çivi kısmı daralarak devam etmektedir. Çivilerin yaklaşık 0,10-08 metrelik kısmı duvara sabitlenmektedir. Çivilerin dairesel kesitli boyun kısmına 0,02-3 m. kalınlığındaki tuğlalar yerleştirilmekte, harç içerisinde kalan ön kısmın

¹⁸ Pilaelerin korunan en üst kotu 560,09 metredir.

¹⁹ Pilaelerin korunan en üst kotu 560,28 metredir.

²⁰ Bu terrakota çiviler çarkta imal edilmiştir. Omuz bölümünden duvara sabitlenen uç kısmına doğru daralan koni biçimli bölüm sonrasında bıçak benzeri bir aletle kesilerek kare kesitli olarak şekillendirilmiştir.

²¹ Hamamdaki yıkım işinin buluntuların durumuna göre aynı zamanda yapıldığı anlaşılmaktadır. İlk önce zemin kaplamaları, ardından da duvar kaplamaları terrakota çivi hizasından kırılarak sökülüştür.

da kireç taşı levhalar ile kaplanmaktadır. Duvardaki *in-situ* parçalarından çivilerin yatayda ve dikeyde birbirinden yaklaşık 0,50-60 metre aralıklarda yerleştirildiği anlaşılmaktadır. *Tepidarium* ve *caldarium*ın ısıtılması için duvar ile kaplama sistemi arasında yaklaşık 0,15 metrelik boşluk oluşmaktadır. Bu teknik Likya Bölgesinde yaygın olarak kullanılmaktadır.²²

Tepidarium ve *caldarium*ın orijinalinde doğu- batı yönündeki tek bir beşik tonozla örtülü olduğu, güney duvarın batısında çok az bir bölümü korunmuş olan tonoz yayı başlangıcından ve batı duvarda korunmuş olan tonoz alınlığından anlaşılmaktadır.

Batı Hamam'a batısından sur duvarına bitişik, 4,94 x 7,96 ölçülerinde kuzey- güney yönünde inşa edilen mekâna decumanus maksimustan 1,33 metre genişliğindeki lento ve söveli bir kapıdan girilmektedir.²³ Mekânın kullanım kotu 560,12 metre olarak ölçülmüştür. Mekânın kuzeybatı köşesinde üstü 561,05 metre kotunda, 0,84 x 1,68 metre ölçülerinde kaba yonu taşlardan yapılmış bir seki açığa çıkartılmıştır.²⁴ Mekânın kuzeyinde, kuzey duvardan 1,38 metre uzaklıkta doğu- batı yönünde 0,46 metre kalınlığındaki bir duvarın 2,24 metrelik bölümü korunmuştur. Bu duvar ise yapının erken evresine ait olmalıdır. Mekânın doğusunda yaklaşık eksende, dairesel zeytin ezme taşını çevreleyen yarım daire şeklinde bir duvar batıya doğru 1,77 metre girinti yapmaktadır.

BHM-5 Numaralı mekânın doğusunda geç dönemde zeytinyağı işliğine dönüştürülen mekân, 560,49 metre kotundadır. İki mekân arasındaki kot farkı yaklaşık 0,35 metredir.²⁵ Bu veriden yola çıkarak Batı Hamam'ın girişinde *apodyterium* ile bağlantılı olan bu mekânı (BHM-5) şimdilik vestibulum olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.²⁶

²² Aktaş 2015, 36.

²³ Kapının eşik kotu 560,47 metre olarak ölçülmüştür.

²⁴ Bu platform bir tezgâh yâda seki olarak yapılmış bir platform olabilir. Ancak bir merdiven sahanlığı olma olasılığı vardır.

²⁵ Bu mekânın doğu duvarında, güneyde bulunan kapı ile hamamın 560,17 metre kotundaki *frigidarium* mekânına geçilmektedir. 2016 yılında kazısı tamamlanan *frigidarium*ın zemininin geç evrede zeytinyağı işliğine dönüştürülürken doldurulduğu 2017 yılında mekânın güneyinde yapılan sondaj ile saptanmıştır.

²⁶ Bu mekânın işlevini ve hamam ile bağlantısı konusundaki sorunları açıklığa kavuşturmak için bazı sondajlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Decumanus Maksimus'taki Kazı Çalışmaları (Plan: 5, Resim: 9)

Yerleşimi doğu batı yönünde kat eden ve kente girişin sağlandığı iki ana kapıyı birbirine bağlayan *decumanus maksimus* toplamda 94,40 metre uzunluğundadır. 2018 yılındaki Kazılara batı kapıdan başlanmış ve doğu yönüne doğru devam edilmiştir. Bu çalışmalarda caddenin 32,00 metrelik kısmı açığa çıkartılmıştır. Yol üzerinde farklı boyutlarda toplamda on iki açma yapılmıştır.

Yerleşimin batısındaki kapıya Elmalı- Finike yolundan, kuzey- güney yönünde inşa edilen sur duvarını takip eden ve ancak sadece yaya olarak kente yaklaşmaya olanak veren dar bir patika ile ulaşılmaktadır. Kentin Batı kapısından ayrıca Aykırıtça- Arykandos'a inen dik patikaya ve surun güneyindeki alt teraslardaki az sayıdaki konuta ulaşılmaktadır.

Batı kapıdan yerleşime girildiğinde 5,90 metre genişliğindeki cadde Batı Hamam hizasında genişleyerek 7,03 metreye ulaşır. Batı kapının hemen kuzeyinde, sur duvarı ile 7 Numaralı yapının arasında kalan surun seyirdim kısmına çıkabilmek için kullanılan yaklaşık 1,60 metre genişliğinde sekiz basamaklı bir merdiven açığa çıkartılmıştır.²⁷ *Decumanus Maksimus* batı kapıdan başlayarak, kuzeyinde; 7 Numaralı yapının 15,85 metre uzunluğundaki güney cephesi, güneyinde ise 23,46 metre uzunluğundaki Batı Hamam'ın kuzey cephesi ile sınırlanmaktadır. Yerleşimi kuzey- güney yönünde kat eden Cardo 1 (C1) ve Cardo 5²⁸ (C5) bu alanda birleşmekte ve cadde dört yolun birleştiği bu kavşakta kuzeye yönelerek bir meydan oluşturmaktadır. *Decumanus maksimus* bu meydan düzenlemesinden sonra 7 Numaralı yapının doğu duvarından doğu giriş kapısına kadar 77,36 metre daha devam etmektedir.²⁹

Kazı çalışmalarında caddenin orijinal kullanım kotu olarak kentin batı kapısının 561,31 metre olan eşik kotu dikkate alınarak kazı çalışmalar sürdürülmüştür.³⁰ Yol üzerinde sadece *decumanus maksimus*un Cardo 1 ile köşe yaptığı *insulade* inşa edilen Kilise 1'in (8 Numaralı Yapı) güneyindeki alanda devşirme bloklardan oluşan 560,56 metre kotunda bir zemin

²⁷ Bu merdivenin ilk basamağı 560,96 metre kotundan başlamakta ve surun yaklaşık 565,15 metre kotundaki seyirdim kısmına kadar devam etmektedir.

²⁸ Kuzeyde Cardo C1 2,90 metre genişliğindeki ve güneyindeki Cardo C5 ise 2,72 metre genişliğindedir.

²⁹ 7 Numaralı yapının doğu duvarından *decumanus maksimus*un

³⁰ Ayrıca batı kapıdan yaklaşık 22,00 metre uzaklıktaki Batı Hamam'ın kuzeydoğu köşesinden düşmüş büyük boyutlu yapı taşı 560,74 metre kotundadır.

saptanmıştır. 2014 yılında *decumanus maksimusta* Doğu Hamam hizasında yapılan kazılarda açığa çıkartılan yolun kotu ise 559,35 metre olarak ölçülmüştür. *Decumanus maksimus* batıdan- doğuya doğru eğimli olarak yapılmıştır. Bu eğimin temiz ve atık suyun akışının sağlanması amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kazı çalışmalarında caddenin batısında, eksenden güneye kaymış olarak devşirme mimari bloklar ve kaba yonu taşlar kullanılarak yapılmış, ortalama 0,80 metre genişliğinde, 17,08 metre uzunluğunda, yol kotundan³¹ yer yer 0,60 metre daha üst kotta harçsız bir duvar ortaya çıkartılmıştır. Bu duvarın yerleşimin geç döneminde caddenin kuzeyindeki 7 Numaralı yapının güney portikosunun kapatılmasının ardından oluşturulan toprak dolgu bir platformu güneyinden sınırlayan bir duvar olduğu anlaşılmıştır. Harçsız bu duvar batıda mezar yapılarından getirildiği anlaşılan kline blokları ile başlamaktadır. Sonrasında kaba ve az kaba yonu taşlarla devam eden duvarın içerisinde bir Artemis heykelciği bulunmuştur. Bu platform üzerinde herhangi bir duvar bölüntüsü saptanmadı.

Bu duvarın güney-batı köşesinden doğusuna doğru, 12,74 metre uzaklıkta başlayan doğu- batı yönünde 2,06 x 2,39 metre ölçülerinde düzgün kesme taşlardan örülmüş, korunmuş en üst kotu 561,67 metre olan bir platform görülmektedir. Dört yolun birleşiminde yer alan aynı zamanda bir meydan özelliği taşıyan alanın ortasındaki bu platformun üzerinde, örneklerini Balkanlarda Geç Antik Dönemde kurulan kentlerden bildiğimiz yüksek kaideli üzerinde anıtsal bir sütun bulunma olasılığı vardır.

Decumanus maksimusun genel olarak sıkıştırılmış toprak bir zemini olduğu anlaşılmaktadır. Şimdilik sadece 8 Numaralı yapı hizasında doğu-batı yönünde 7,50 metrelik bir alanın büyük boyutlu taşlarla kaplı olduğu anlaşılmıştır.³² Yolun bu bölümünde yapılan açmalarda çoğunluğu küçük parçalar halinde, olasılıkla da cadde üzerindeki Kilise 1'den (8 Numaralı Yapı) kırılıp caddeye atılmış bitkisel ve geometrik bezemeli kireç taşından yapılmış liturjik taş eserler ele geçirilmiştir.

Decumanus maksimusun genişliği Doğu Hamam hizasında 4,30 metredir. Batıya doğru devam edildiğinde Doğu Hamam'ın kuzey duvarının güneye

³¹ Yol kotu doğuda 560,78 metre, batıda ise 560,83 metredir.

³² Yolun bu bölümünde açığa çıkartılan devşirme zemin kaplama taşlarının en büyükleri: 1,15 x 1,98 metre; 1,39 x 1,55 metre; 0,80 x 1,08 ölçülerindedir. Zeminin bir bölümü zaman içerisinde parçalanmıştır.

doğru kademelenmesi nedeniyle yol güneyde yaklaşık 1,20 metre daha genişlemekte ve caddenin genişliği yaklaşık 6,50 metre olmaktadır.

Yerleşimde 2014 yılından sonra yapılan kazılardan ele geçirilen sikke buluntularına göre Arif Kale yerleşiminin M.S. 4. yüzyılın sonlarında veya M.S. 5. yüzyılın başlarında planlanıp inşa edilmeye başlandığını düşünülmektedir. Arif Kale'nin 11 Mayıs 330 tarihinde resmi açılışı yapılan İstanbul'dan sonra Anadolu'da Geç Antik Dönemde planlı olarak inşa edilen az sayıdaki kentlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır.

Batı Hamamı'nda bulunan aslan kabartmalı üçgen alınlık parçası, batı sur kapısına yakın konumda yol üzerinde bulunan mezar yapılarında kullanılan kline parçaları Roma Dönemine ait devşirme parçalardır. Devşirme olarak kullanılmış bu mimari parçaların Arykanda antik kentinin doğusunda bulunan ve bugünkü modern yola kadar inen nekropolisindeki mezar yapılarından sökülerek kullanıldığını düşünmekteydik. Bu görüşümüz halen geçerliliğini korumaktadır. Ancak *decumanus maximus*un kuzeyindeki Kilise 1'nin (8 Numaralı Yapı) naosunda bulunan yuvarlak altar ile Arykanda'da tiyatrosunun skene binasını taşıyan payelerden birinin bu yapıda kullanılmış olması Arif Kale'de sadece yakın çevredeki mezar yapılarına ait mimari parçaların değil, Kilise gibi önemsenen bazı yapılar için daha uzaktan da mimari elemanların taşınma zahmetine girildiğini göstermektedir.

2018 yılındaki çalışmalar sırasında kente batıdan girişin sağlandığı kapının yakınlarında başlayan ve *decumanus maximus*un cardo (C1) ile kesiştiği köşeye kadar devam eden, geç dönemde yapılan dolgunun arasında bir Artemis heykelciği ele geçmiştir. Bu heykelcik, Geç Antik Dönem'de planlı olarak inşa edilen kentin kurulduğu bu bölgede Roma İmparatorluk Dönemine inen bir yerleşimin olma ihtimalini de ortaya çıkarmıştır. Fakat Arif Kale yerleşiminde izlenebilen yapıların malzeme- teknik verilere dayanarak Roma Dönemi yapılarından devşirilen sınırlı mimari parçaların dışında Geç Antik Dönem öncesinde inşa edilmiş olabileceğini düşündüren herhangi bir yapı kalıntısı henüz saptanmamıştır. Yerleşimde ortaya çıkan bu yeni sorunları da dikkate alan araştırmalara devam edilecektir.

KAYNAKÇA

Aktaş, Ş., "Patara Küçük Hamam: Kazı Öncesi Düşünceler", *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı* (edts. Havva İşkan – Fahri Işık), Patara VII.1, İstanbul 2015, ss. 33-46.

Bayburtluoğlu, C., *Yüksek Kayalığın Yanındaki Yer*, İstanbul 2003.

De Courtils, J., "Xanthos, Rapport sur la Campagne de 2000", *Anatolia Antiqua – Eski Anadolu IX*, Paris, 2001, ss. 227-241.

Gürgezoğlu, A., *Arykanda Konut Mimarisi* (Ankara Üni. Yayınlanmamış Doktora Tezi 2006).

Lorber C. C., *Coins of the Ptolemaic Empire, Part I, Vol. II*, New York 2018.

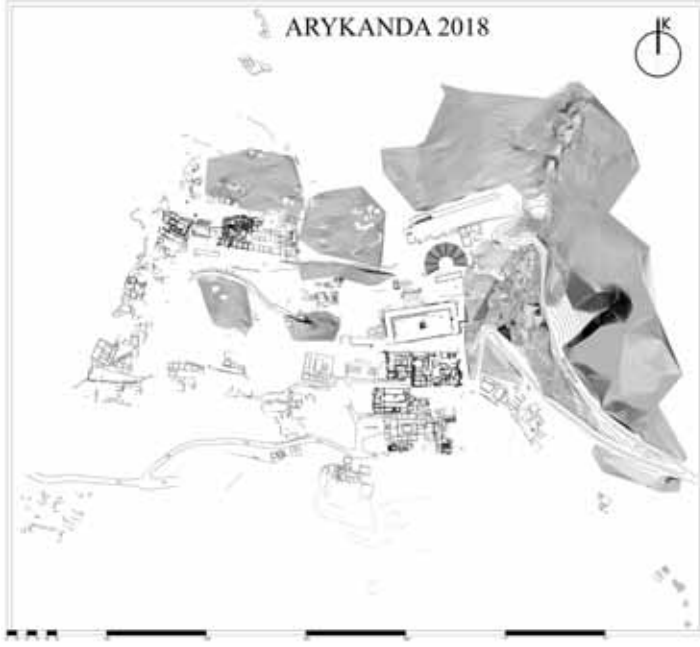
Özüdoğru Ş., Tarkan D., "Kibyra Geç Antikçağ Hamamı", *Adalya* 21, 2018, ss. 175-210.

Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung H. von Aulock, Vol. 12 Pisidien, Lykaonien, Isaurien, Berlin 1964.

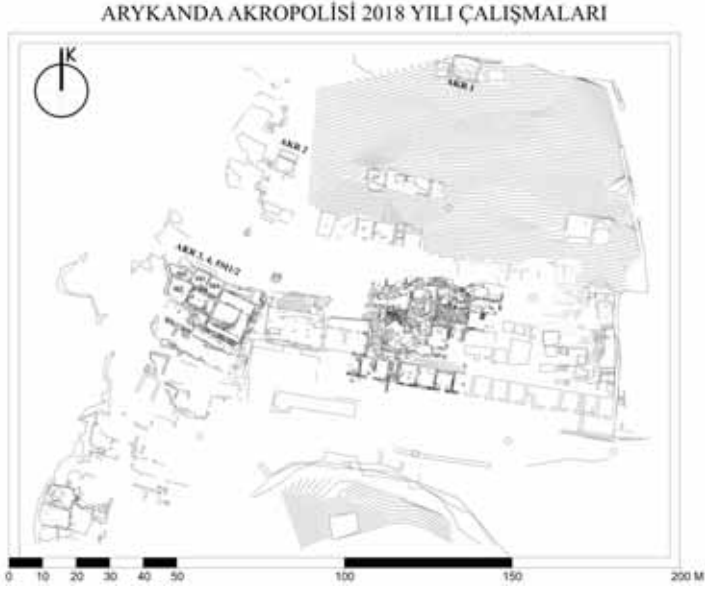
Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum, Syria: Cities, Part 36, Copenhagen 1959.

Şahin, F., *Patara Metal Buluntuları*, Patara V.2, İstanbul 2018.

ARYKANDA PLAN VE RESİMLER

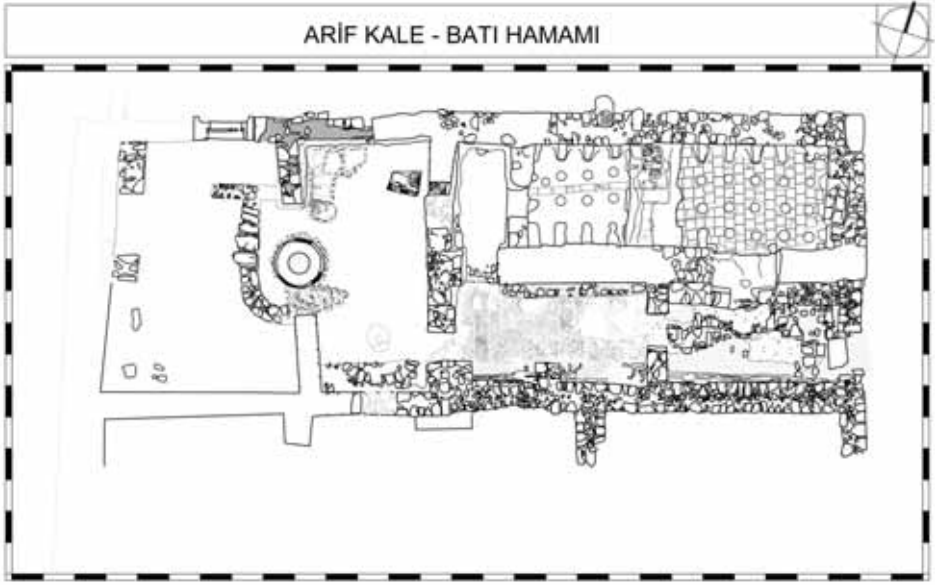
Plan 1: Arykanda kent planı.

Plan 2: Arykanda akropolis planı.

Plan 3: Arif Kale Yerleşim Planı (2018).

Plan 4: Arif Kale, Batı Hamam planı (2018).

Plan 5: Arif Kale, Batı Hamam ve *Decumanus maksimusun* batısı (2018).

Resim 1: 1A Numaralı açma (AKR 1A).

Resim 2: 2 Numaralı açma (AKR 2).

Resim 3: 2 Numaralı açma (AKR 2).

Resim 4: 2 Numaralı açmada (AKR 2) ele geçirilen buluntular.

Resim 5: M1, M2, M3 ve M4 numaralı mekanlar (Akr M1-M4).

Resim 6: M1, M2, M3 ve M4 numaralı mekanlar (Akr M1-M4).

Resim 7: M1, M2, M3 ve M4 numaralı mekanlarda (Akr M1-M4) ele geçirilen buluntular.

Resim 8: Arif Kale, Batı Hamam *caldarium* ve *tepidarium* mekânları (2018).

Resim 9: Arif Kale, *decumanus maximus*un batısı (2018).

THE EXCAVATIONS AT ARSLANTEPE-MALATYA. THE 2018 CAMPAIGN

Marcella FRANGIPANE*
Francesca BALOSSİ RESTELLI

The 2018 excavation season at Arslantepe was dedicated to investigating two main periods in the site sequence in two different areas of the mound (Fig. 1), namely:

1 - The early occupation phases of the so-called Period VII, preceding the construction of the two Temples, C and D, and ascribable to the Late Chalcolithic 3 in the general Greater Mesopotamian sequence, which were investigated in the western zone of the mound, where they had already been reached and partially uncovered in the previous 2017 campaign;

2 - The late Iron Age levels (Iron Age II) in the north-eastern upper part of the mound, where the excavations in the area of the inner citadel had resumed, after many decades, in 2016.

THE LATE CHALCOLITHIC LEVELS IN THE WESTERN AREA OF THE MOUND

The excavations in the Western area of the mound cover a very wide area of about 300m², north of the area excavated in 2017. The purpose was to conduct a detailed investigation of the long sequence of the Late Chalcolithic 3 and 4 levels (Period VII) in the “élite” quarter of the settlement, where a complex of large residential buildings had been built, one above the other, in the course of the first half of the 4th century BCE, showing traces of wall paintings and mudbrick columns along some of the walls, occupying the upper western area of the ancient mound (Frangipane 1993, 2012).

As the excavations extended westwards, immediately to the north-west of Temple C, and the first levels found revealed the corner of a house (Fig. 2) from the later Period VIA (the Palace period) which had been amply excava-

* Prof. Dr. Marcella FRANGIPANE, Università degli Studi “La Sapienza” di Roma/ITALY.
Francesca BALOSSİ RESTELLI, Università degli Studi “La Sapienza” di Roma/ITALY

ted in the 1990s (Frangipane 2010). This house, that had been badly damaged to the west by Roman and then Byzantine age terracing work, was completely excavated, and showed that these later terracing operations had removed whatever had remained on the west of the residential area of the palace in that zone. After documenting and removing various pottery fragments found *in situ* on the ground, the whole structure was removed.

Underneath it there was an interesting pit filled with objects and intact jars belonging to the final phase of the post-Temple and pre-Palace Period VII (Fig. 2). The materials found in this pit exhibited unusual features which have not been found in any other context, combining features that were still typical of period VII objects with several novel features that anticipated the new repertoire of period VIA. Together with these elements linking the pit to a transitional phase between the two periods VII and VIA that had never before been documented by any other evidence, pottery items were identified bearing features belonging to the northern Middle Uruk repertoire, which were also the first to be found at Arslantepe. All the materials found in this pit are currently undergoing restoration and study.

THE LATE CHALCOLITHIC 3-4 (PERIOD VII, 3800-3400 BCE)

In the earliest phase reached in the course of these excavations, new imposing buildings were brought to light, completing the ground plan of an interesting residential complex forming an evident élite area (Frangipane and Balossi Restelli 2019; Frangipane et al. in print).

Work continued in 2018 in the northernmost area in order to conduct a detailed examination of the succession of residential levels and reached the earliest phase of the monumental residences of the whole area (Fig. 3). Construction work had been very intense. Five main phases were identified from Period VII, each one with several sub-phases, with the partial rebuilding of several structures. In some cases, large rooms had been subdivided into smaller areas using dividing walls, while external areas and small lanes had been transformed in different ways several times by repaving them with many layers of shards and pebbles. It is interesting to note how small lanes in the intermediate phases had symmetrically surrounded a kind of block of buildings containing several rooms on 3 sides (Fig. 4), showing that in this area, the residential zone had been planned according to a kind of regular “urban plan” (Balossi Restelli in print). This is further confirmed by the fact that the structures always faced in the same direction.

Between two construction phases of one of the rooms in this block, a series of small shallow furrows were found in more or less parallel lines (Fig. 5a-b), containing only ash (in most cases) and domestic animal bones (mostly goats and sheep), and some of the furrows possibly relating to a single animal. These may represent some form of ritual linked to the reconstruction of the buildings, or to funeral rituals which had already been documented in 2017 in the southern zone of this neighbourhood (Frangipane et al. 2019 - Kazi). Precisely in the pebbled open area in fact, four infant burials had been discovered in the last campaign - 3 in jars (Fig. 5d) and one in a small stone cist - together with several small pits full of ashes and sherds (Fig. 5c). In this new area investigated in 2018, one further adult inhumation was also found and the discovery under another dwelling of a small stone cist similar to the infant burial unearthed in 2017, but this time empty, suggest that some rituals may have been performed, symbolically linked to child burials. What is interesting here is that these particular rituals and burials have only been found in the élite areas and are reminiscent of similar customs and ideologies found in earlier sites (Ubaid and Late Chalcolithic) in Mesopotamia, where concentrations of child and infant burials have been found close to important buildings in the settlement (Jasim 1985; Tobler 1950).

Lastly, in 2018 work in various parts of this broad area reached the level of the 'buildings with columns' (building XXV), which, while still waiting to be fully excavated, are clearly showing the existence of two floor phases. To the south, a room with a large column or plastered base was full of *in situ* materials with the floors much lower than those found in the buildings more to the north, which would indicate the beginning of a series of terracing works towards the south where temples C and D would subsequently be built.

New C14 dating has confirmed that the structures were built around 3700-3600 BCE, and thus belong chronologically to Late Chalcolithic 3.

THE NORTH-EAST AREA - IRON AGE II (PERIOD III, NEO-HITTITE)

Work resumed to excavate the zone opened in 2016 on the top of the hill towards the inside of the citadel, some distance from the town walls (Frangipane et al. 2017). The remains of quite large, but seriously damaged, buildings were discovered here superimposed upon each other in four main successive phases, each one with construction sub-phases, and all belonging to the mature Neo-Hittite age (Iron Age II).

Beneath the remains of the most recent buildings belonging to the Neo-Assyrian period and the final phases of the Neo-Hittite period, fragmentary remains had been brought to light in 2016 of some more domestic-type mud brick structures by the side of a large rectangular structure in the centre of the area excavated (Fig. 6). These structures all seem to be standing to the south and to the west adjacent to a large monumental rectangular hall, running east-west in the northern part of the excavated area, bounded by powerful walls whose stone foundations had been partially brought to light by the Puglisi-Pecorella excavations in the 1960s (Puglisi and Meriggi 1964; Pecorella 1975).

The continued reconstruction of quite imposing buildings in this area makes it particularly interesting for the reconstruction of the Iron Age sequence at the site, even though the erosion damage caused by the long exposure of some of the zones, and the removal of soil when trenches were dug in the course of old excavations, makes it difficult to clarify the stratigraphic relations. The main purpose of the research conducted here in the 2018 campaign was to investigate these relations and try to understand the nature of these buildings. Having reached the floors of the rooms in these buildings, the various construction phases and the interesting changes in their use emerged very clearly.

Under the levels excavated in 2016, one level emerged with installations and domestic implements mostly connected with cooking (Fig. 7 and 8): a large square room showed cooking utensils and tools scattered on the plastered floor, such as a *tandır*, two round hearths and a larger rectangular fireplace. It was connected to a smaller room, with thinner mud-brick walls, which may be described as a kitchen. Here, a complete grinding set, composed of grinding slabs with upper grinders, a large basin made of the bottom of a clay-plastered broken *pithos*, where flour was probably collected and processed, were put on a platform; a small *tandır* was on the opposite corner of the room, together with a rectangular fireplace and another shallow basin, all suggesting that the main activity in the room had been bread-making. It was a kind of 'kitchen' and contained other domestic implements and one unbroken jar.

These domestic-type structures had been built after the abandonment of the large building 46 with its monumental hall to the north, partially reusing the debris from it.

This building with a hall, constituting phase 5 (Fig. 9), has been fully excavated to reveal the flooring, but the walls had been long been demolished

in the following reconstruction phases, leaving in place the huge blocks of stone foundations forming a kind of large stone platform protruding from the external mud-brick wall façades. The hall measured 15 x 10m, and three columns or pilasters, aligned along the room's longitudinal axis, must have supported the hall's roofing. Two other rooms had been built against the northern side, which appeared to have been a smaller entrance and a large elongated room, with a sort of mudbrick platform/podium in the centre facing a large stone pillar, originally standing by the long wall. Although no *in situ* materials have been found in Building 46, judging from the floor plan, its huge size and its monumental character, as well as from the presence of foundations supporting posts and pillars and the platform/podium, this may well have been a public building, probably of a ceremonial/ritual character.

The succession of structures with more domestic functions alternating with other more monumental buildings in the central part of the neo-Hittite citadel would suggest that a series of quite important political and social transformations had taken place there in the course of this post-imperial period.

The material brought to light from these architectural phases is also characterised by a fascinating combination of elements of continuity and change. Further investigations will be needed though in order to come up with an exhaustive and accurate interpretation of these crucial developments following the collapse of the Hittite Empire, and heralding in the new Melid Kingdom.

In addition to the restoration, study and monitoring of the conditions in the 4th millennium BCE Palace in 2018, working jointly with personnel from the Turkish Ministry of Culture and Tourism we completed all the formal documentation required to have Arslantepe listed as UNESCO World Heritage Site, and in October the *1st International Symposium on Arslantepe* was held in Malatya, attended by scholars from several countries, with the financial support of the Malatya Valiğili, the Battalgazi and Malatya Büyük Şehir mayors, and the İnönü University, under the auspices of the Turkish Ministry of Culture and of "La Sapienza" University of Rome.

SELECTED BİBLİOGRAPHY

Balossi Restelli, F. in print - *Arslantepe Period VII. Late Chalcolithic 3-4 Developments in the Upper Euphrates Malatya Plain*, Rome: Sapienza Università di Roma.

Frangipane, M. 2012 - Fourth Millennium Arslantepe: The Development of a Centralised Society without Urbanisation, *Origini* 34: 19–40.

Frangipane, M. 2015 - IV. Binyılda Malatya, Arslantepe’de Tapınakların Toplum Üzerindeki Sosyal ve Ekonomik Rolu, *Journal of Archaeology and Art. Arkeoloji ve Sanat* 148: 11–26.

Frangipane, M. (ed.) 2010 - *Economic Centralisation in Formative States. The Archaeological Reconstruction of the Economic System in 4th Millennium Arslantepe*, Rome: Sapienza Università di Roma.

Frangipane, M. 1993 - Local Components in the Development of Centralized Societies in Syro-Anatolian Regions, in *Between the Rivers and Over the Mountains - Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, edited by Marcella Frangipane, Harald Hauptmann, Mario Liverani, Paolo Matthiae, and Matcheld Mellink, 133–62. Rome: Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche e Antropologiche dell’Antichità.

Frangipane, M. and Balossi Restelli, F. 2019 - Arslantepe, Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Arasında Güney Doğu Anadolu’da Buluşma ve Karşılıklı İlişki Kurma Mekanı, *Journal of Archaeology and Art. Arkeoloji ve Sanat* 160: 1–20.

Frangipane, M., Balossi Restelli, F., Di Nocera, G.M., Erdal, Y.S., Manuelli, F., Mori, L. in print - Arslantepe, Malatya: Recent Discoveries in the 2017-2018 Seasons, in *The Archaeology of Anatolia. Recent Discoveries (2017-2018)*, edited by Sharon Steadman. Cambridge: Cambridge Scholars publishing.

Frangipane, M., Balossi Restelli, F. Erdal, Y.S. 2019 - The 2017 Excavation Campaign at Arslantepe-Malatya, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 40.

Frangipane, M., Manuelli, F., Vignola, C. 2017 - Arslantepe, Malatya: Recent Discoveries in the 2015 and 2016 Seasons, in *The Archaeology of Anatolia Volume II. Recent Discoveries (2015-2016)*, edited by S.R. Steadman and G. McMahon, 66–93. Cambridge.

Jasim, S.A. 1985 - *The Ubaid Period in Iraq. Recent Excavations in the Hamrin Region*. British Ar. Oxford: Archaeopress.

Pecorella, P.E. 1975 - *Malatya III. Rapporto Preliminare Delle Campagne 1963-1968. Il Livello eteo imperiale e quelli neoetei*. Rome: Centro per le antichità e la storia dell’arte del vicino oriente.

Puglisi, S.M. and Meriggi, P. 1964 - *Malatya I. Rapporto Preliminare Delle Campagne 1961 e 1962*, Rome: Centro per le antichità e la storia dell’arte del vicino oriente.

Tobler, A.J. 1950 - *Excavations at Tepe Gawra*, Philadelphia: University of Pennsylvania.

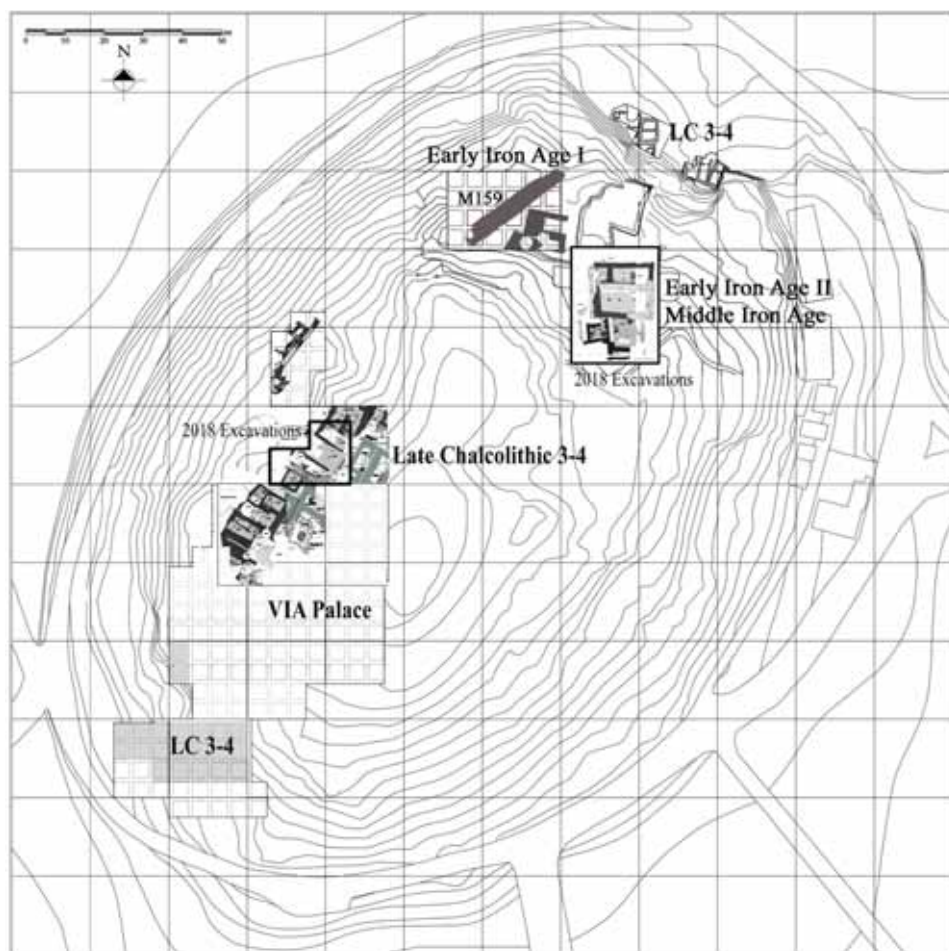

Fig. 1: Arslantepe mound with the position of the trenches of the 2018 campaign.

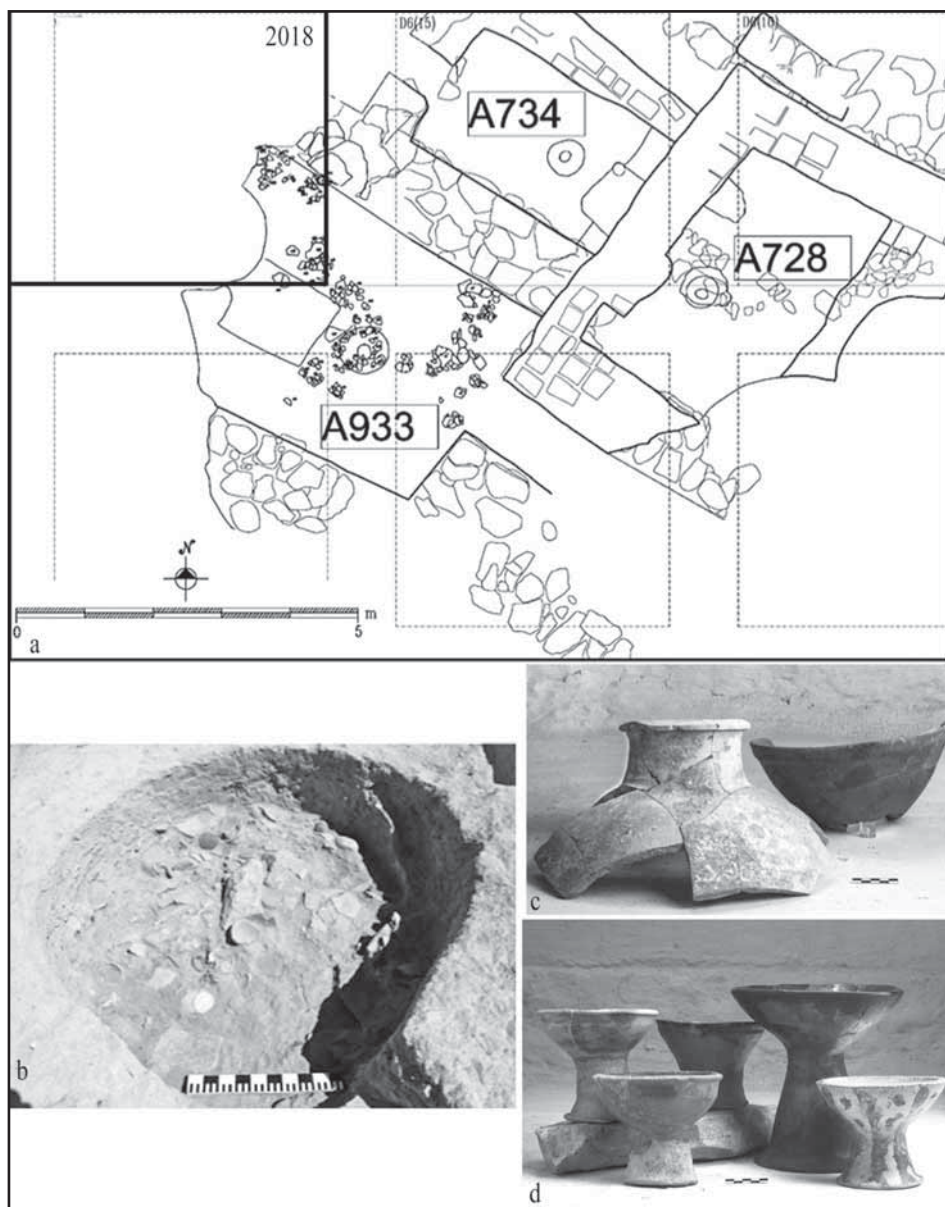

Fig. 2: a) Period VIA elite residences with indication of NW corner of A933 excavated in 2018; b) Period VII Pit K1915 and its ceramic materials (c and d) of local tradition and foreign influence.

Fig. 3: Plan of elite residences of period VII excavated in 2017 and 2018, in the highest point of the mound.

Fig. 4: Pebble streets bordering domestic elite residences of Period VII.

Fig. 5: Period VII ritual pits with animal bones and ashes (a, b); ritual pits with ashes and pottery (c); child pot burial (d).

Fig. 6: Neo-Assyrian and Neo-Hittite buildings excavated in the 2018 campaign.

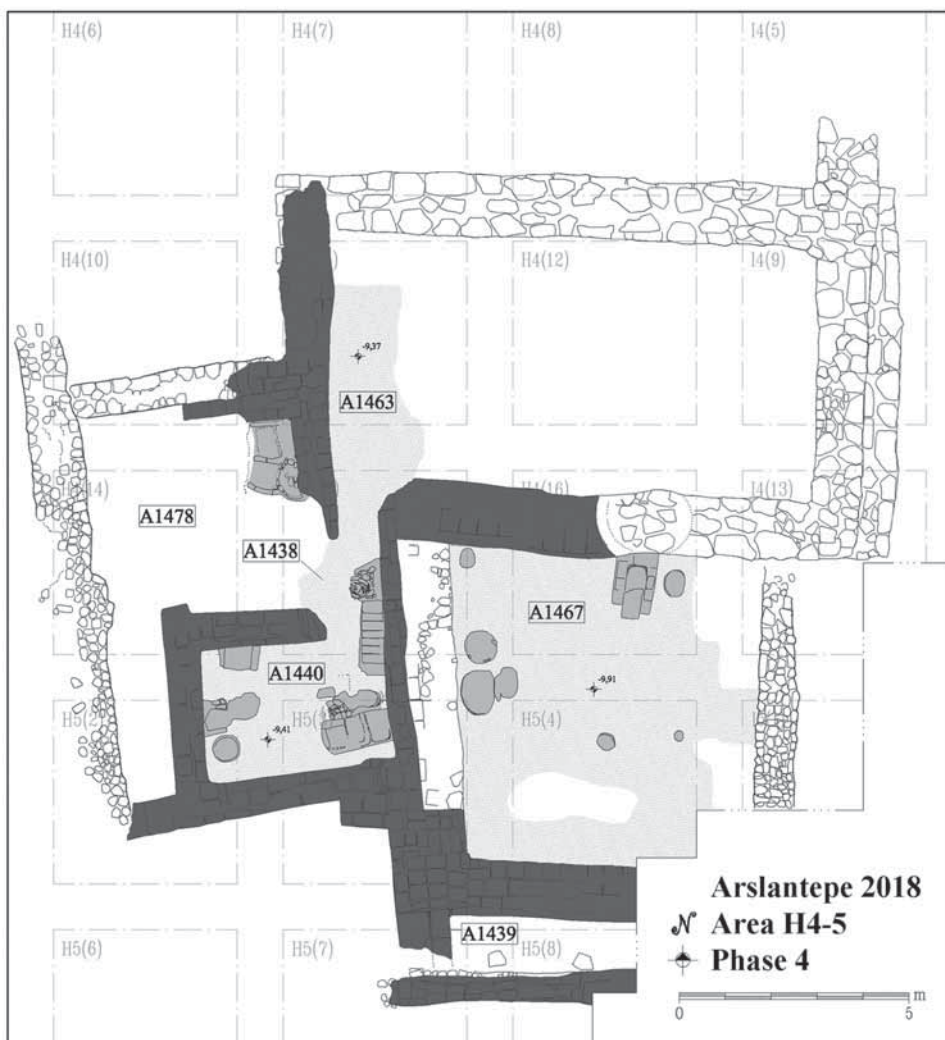

Fig. 7: Phase 4 of the Iron Age levels with domestic and kitchen structure.

Fig. 8: Details of the Iron Age kitchen with grinding area and implements, ovens, and silos.

Fig. 9: Monumental building 46 of the Iron age, with possible ceremonial function.

LIMYRA 2018

M. SEYER und Mitarbeiter*

Die Kampagne 2018 in Limyra, die unter der Leitung von Martin Seyer und der Zeynep Kuban stattfand, dauerte vom 13. 08. bis zum 12. 10.¹ Unser Dank gilt der Generaldirektion für Kulturgüter und Museen des Ministeriums für Kultur und Tourismus für die Erteilung der Grabungsgenehmigung sowie Herrn Umut Alagöz und Frau Yıldız Şahin vom Museum für anatolische Zivilisationen in für das Entgegenkommen und die Hilfe, die sie der Grabung als Regierungsvertreter entgegenbrachten.

1. FORSCHUNGSSCHWERPUNKT ZUR URBANISTIK IN LIMYRA

Der Schwerpunkt der Forschungen sollte in der Kampagne 2018 auf der Entwicklung der Urbanistik vor allem in der hellenistischen Epoche liegen. Dazu waren mehrere Grabungen, geoarchäologische und geophysikalische Untersuchungen sowie ein Projekt zur Erfassung der in der spätantiken Stadtmauer wiederverwendeten Spolien geplant, die von bauhistorischen und epigraphischen Arbeiten zu einem kaiserzeitlichen Torbau südlich des Ptolemaions und einem intraurbanen Survey flankiert werden sollten. Von diesen geplanten Forschungsarbeiten konnte aufgrund der verspätet erteilten Grabungsgenehmigung allerdings nur ein Teil durchgeführt werden.

Grabung in der Weststadt Limyras

A. DOLEA

Die Grabungen in der Weststadt Limyra, bei denen der Sektor des Jahres 2016 erweitert und ein weiteres Areal zwischen den Grabungen am Westtor

* Dr. Martin SEYER, Österreichisches Archäologisches Institut, Franz Klein Gasse 1, A-1190 Wien – ÖSTERREICH.

Prof. Dr. Zeynep KUBAN-TOKGÖZ, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ayazağa Kampüsü, TR-34469 Maslak, İstanbul – TÜRKEL.

¹ An der Kampagne nahmen folgende Mitarbeiter und Mitarbeiterinnen teil: S. Baybo, S. Bellibaş, P. M. Bes, H. Brückner, G. Çimen, A. Dönmez, S. Defant, A. Dolea, N. Gail, J. Hangartner, R. Hügli, F. Işık, H. İşkan, K. Kainz, D. Karakurt, M. Koçak, J. Kreuzer, K. Kugler, C. Kurtze, M. La Torre, A. Leung, B. Marksteiner-Yener, S. Mayer, D. Oberndorfer, F. Onur, B. Orakçılar, U. Quatember, D. Schwarcz, R. Sporleder, G. Stanzl, A. Symanczyk, E. Tekin-Bellibaş, E. Üstündağ, M. Wörrle.

2011/2012 und "Polis West" 2016 geöffnet wurden, fanden zwischen dem 14. August und dem 6. Oktober statt.

Limyra Polis West (Abb. 1)

Das Untersuchungsgebiet des Jahres 2016 wurde in Richtung Westen, Norden und Osten erweitert, um Situationen im Zusammenhang mit Stratigraphie und Strukturen zu klären. Im westlichen Teil des Areals wurde eine runde Struktur mit einem Außendurchmesser von 7 m vollständig freigelegt. Aussehen, Füllschichten im Inneren (Steine verschiedener Größe, Branntkalk, Holzkohle), ein Präfurnium an der Südseite sowie Mörtel- und Holzkohlenschichten knapp westlich der Struktur verweisen auf eine Funktion als Kalkofen. Die stratigraphischen Beziehungen zwischen dem Ofen und den umliegenden Bauten in Richtung Norden und Osten deuten darauf hin, dass dieser nach der Aufgabe des benachbarten Gebäudes in Betrieb ging. Der vorläufige chronologische Hinweis für diese Aufgabe weist in die erste Hälfte des 7. Jahrhunderts n. Chr.; es ist sehr wahrscheinlich, dass Baumaterialien (Steine, Holz) einem in unmittelbarer Nähe gelegenen Haus entnommen, in die Konstruktion integriert und als Brennstoff (oder wiederverwerteter Rohstoff) für den Ofen verwendet wurden. Außerdem zeigt eine Reparatur von dessen östlicher Außenseite auf einer Ausgleichsschicht mit Asche, dass der Ofen zu diesem Zeitpunkt bereits eine Weile in Betrieb war. Diese Schicht überdeckt teilweise die Wände des Hauses, was auf eine Änderung der Funktion und der Entwicklung dieses Areals schließen lässt.

Die nachantike Stadtmauer von Limyra wurde bereits in der Mitte des 7. Jahrhunderts n. Chr. massiv repariert und verstärkt. Ein Kalkofen in der Nähe der Befestigungsmauern unterstreicht die Notwendigkeit von Reparaturarbeiten vor allem angesichts der militärischen Bedrohung durch die Einfälle von Sassaniden und Arabern zu dieser Zeit.

Zwei Pflasterungen nördlich und östlich des Ofens weisen auf die Nutzung des Gebiets als öffentlicher Raum in der Spätantike hin. Die Chronologie wird durch das Fragment einer Sarkophaginschrift unterstützt, das als Pflasterstein verbaut wurde und in die Mitte des 3. Jahrhunderts n. Chr. datiert. Aufgrund verschiedener Niveaus, der Machart und der Ausrichtung ist offensichtlich, dass die Pflasterung nördlich des Ofens früher als die andere entstand. Die Bedeutung dieses Sektors wird durch die komplexe Situation in Bezug auf städtische Merkmale in der spätantiken und der frühbyzantinischen

Epoche zum Ausdruck gebracht, während die Installation des Ofens eine Transformation des Areals zu industriellen Aktivitäten widerspiegelt. Diese Umgestaltung deutet auf eine Änderung der Prioritäten und eine Anpassung der Architektur an die unmittelbaren Bedürfnisse der Zeit hin.

Limyra Westtor (Abb. 2)

Die Grabung in diesem Sektor dauerte vom 24. September bis zum 6. Oktober. Das Hauptziel bestand in einer Überprüfung der Ergebnisse der geophysikalischen Untersuchungen, die mehrere massive Strukturen an dieser Stelle offenbart und den Eindruck eines befestigten Tors an dieser Stelle erweckt hatten. Die Ausgrabungen deckten massive Mauern auf, bei denen es sich hauptsächlich um Spolienmauerwerk handelt. Darunter sind vor allem zwei Blöcke einer Statuenbasis mit einer Inschrift aus dem 2. Jahrhundert n. Chr. zu nennen, die von einem Mitglied der aus mehreren weiteren Inschriften bekannten limyräischen Familie des Ornimythos geweiht wurde.

Im westlichen Teil des Sektors wurde eine Konstruktion freigelegt, bei der es sich wahrscheinlich um einen Wasserkanal handelt. Da bislang lediglich Strukturen aus der spätantiken Epoche ergraben werden konnten, ließ sich die Theorie, dass die hellenistische Stadtmauer exakt an dieser Stelle verlief, vorläufig nicht belegen, doch könnte es sich bei einer älteren Struktur, auf der die in diesem Arela freigelegte Südmauer aufsitzt, durchaus um diese handeln. Hier wird die Kampagne 2019 nähere Aufschlüsse bringen.

Verglichen mit dem Grabungsareal Polis West sind die Schichten im Bereich Westtor stark durchmischt; sie enthielten zahlreiches Fundmaterial, insbesondere Keramik und Tierknochen aus verschiedenen Füllschichten. Vorläufig ist es nicht möglich, spezifische Informationen über die Funktionalität dieses Bereichs hinzuzufügen, da in diesem Sektor keine homogenen Schichten angetroffen wurden. Hier sind die Ergebnisse der nächsten Grabungssaison abzuwarten.

Geoarchäologische Untersuchungen

H. BRÜCKNER, F. STOCK, A. SYMANCZYK

Die geoarchäologischen Studien erfolgten im Zeitraum 16.–31.08. Insgesamt wurden zehn Bohrungen (Lim 31 – Lim 40) durchgeführt (Abb. 3), welche die Forschungsergebnisse der Kampagnen 2015 und 2016 ergänzen sollten.

Bohrungen in unmittelbarer Umgebung des Kenotaphs für Gaius Caesar

Drei Bohrungen (Lim 31–33) unmittelbar westlich des Kenotaphs für Gaius Caesar sollten die Hypothese testen, ob in diesem Bereich eine Straße von der Weststadt Limyras südwärts zur Küste verlief. Alle Bohrungen erreichten den gewachsenen Fels aus Kalkstein. Darüber liegen mehrere Kulturschichten der verschiedenen Besiedlungsphasen der Weststadt. Eine eindeutige Evidenz für die vermutete Straße gab es nicht, doch könnte der Befund zwischen 1,47 und 1,67 m Tiefe in Bohrung Lim 33 – ein behauener Kalkstein über horizontal gelagertem Ziegelbruch und Mörtel – als Substruktion für eine Straße interpretiert werden. Keine der drei Bohrungen enthält Fundmaterial aus vorrömischer Zeit.

Bohrungen nahe dem Westtor

Fünf Bohrungen (Lim 36–40) wurden in der Nähe des Westtors abgeteuft. In Lim 36 fand sich Fundmaterial aus spätantiker und byzantinischer Zeit; ab 1,51 m u.F.² konnte der Bohrer nicht weiter in den Untergrund eindringen (vermutlich anstehender Kalkstein).

Die mehrere Meter südlich von Lim 36 liegenden Bohrungen Lim 37–40 mussten bei 0,7 m u.F. beendet werden. Die Synopse der Bohrkerne lässt in dieser Tiefe eine Konzentration von größeren Kalksteinen erkennen, bei der es sich um eine Straßenpflasterung unbekannter Zeitstellung handeln könnte.

Bohrungen zwischen dem östlichen und dem westlichen Bereich der Unterstadt

Lim 34 erfolgte als Ergänzung zu den Bohrungen Lim 12 und Lim 16–19, die 2016 an gleicher Stelle abgeteuft worden waren. Dabei bestätigte sich im Wesentlichen die Stratigraphie von 2016: Vom Bohrende bei 8 m bis 5,45 m u.F. treten feinkörnige Seesedimente mit eingeschalteten Torfen auf. Zwischen 5,45 und 5,25 m liegt eine Schicht mit Geröllen, die unter Einbezug der Ergebnisse aus 2016 als Fazies eines Seeufers interpretiert werden kann. Sie datiert auf 2286–1966 BC (Holz in 5,45–5,42 u.F.; Probe Lim 34/31' H). Darüber folgen wieder Seesedimente. Vermutlich kam es aufgrund seismischer Aktivität (Subsidenz) zur erneuten Seephase. Die ältesten Kulturschichten bei 4,40–4,30 m u.F. können als ein Versuch gedeutet werden, das Terrain am

² unter Flur, unter der heutigen Geländeoberfläche

Seeufer zu konsolidieren. Torf bei 4,39 m u.F. datiert auf 1396–1058 BC (Probe Lim 34/24' T)³. Für einen ebenfalls anthropogen beeinflussten Abschnitt bei 3,60–3,45 m liegt ein ¹⁴C-Alter von 756–404 BC vor (bei 3,41–3,57 u.F.; Probe Lim 34/21' S). Eine ständige Besiedlung lässt sich ab 2,90 m u.F. aufwärts nachweisen. Die ältesten bestimmbaren Keramikfunde um 2,30 m u.F. sind späthellenistisch/frühkaiserzeitlich.

Diese Stratigraphie bestätigt sowohl die 2016 gewonnenen Erkenntnisse als auch die bereits von E. Öner beschriebene generelle Landschaftsentwicklung in Limyra und der Ebene von Finike⁴.

Bohrungen am Osttor nahe der vermuteten Synagoge

Die 9 m umfassende Bohrung Lim 35 (Abb. 4) zeigt ebenfalls die für Limyra typische Stratigraphie: Von 9 bis 4 m treten feinkörnige Seesedimente auf. Eine Grobsandsandschicht zwischen 8,25 und 7,75 m repräsentiert das temporäre Seeufer oder fluvialen Eintrag. Eine eingeschaltete Torflage bei 5,86–5,83 m u.F. datiert auf 1611–1328 BC (5,83 m u.F.; Probe Lim 35/25' T). Bei 2,80 m u.F. beginnen Kulturschichten mit Kalksteinen und Keramik, ab 1,60 m auch Ziegel und Mörtel. Holzkohle in einer Tiefe von 1,73 m datiert auf 388–116 BC (Probe Lim 35/7' HK). Der oberste Bohrmeter besteht aus massiven Kalksteinen

Archäologische Bauaufnahme des Ehrenbogens für Ornimythos

U. QUATEMBER, M. WÖRRLE, A. K. Y. LEUNG

Nach einer Unterbrechung in den Jahren 2016 und 2017 konnte die Arbeit am Ehrenbogen für Ornimythos fortgesetzt werden. Es handelt sich dabei um ein Monument für einen prominenten Bürger von Limyra, vermutlich den zur Zeit um die Einrichtung der Provinz Lycia durch Claudius

³ Alle in diesem Abschnitt zitierten Alter sind Radiokohlenstoffalter, die im ¹⁴C-Labor der Universität zu Köln gemessen wurden (Laborkennung: COL, Leiterin: Frau Prof. Dr. J. Rethemeyer). Angegeben sind jeweils kalibrierte Alter mit 2σ-Vertrauensintervall, um 95,5% aller Fälle zu erfassen. Weil die Kalibrierungskurve in den hier interessierenden Altersbereichen mehrere Plateaus aufweist, umfassen die 2σ-Bereiche relativ große Zeiträume.

⁴ Öner, E. (2013): Likya'da Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları, Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat fakültesi Yayın No: 182; İzmir. – Öner, E. & S. Vardar (2018): Holocene geomorphology of Finike Plain and geoarchaeology of Limyra. ASEAD CİLT 5 SAYI 5 Yıl 2018, pp. 1-23 (Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE), ISSN: 2148-9963 (auf Türkisch)).

führenden Politiker dieser Polis und darüber hinaus einen der maßgeblichen Repräsentanten des Lykischen Bundesstaates.

Im Rahmen des interdisziplinären, von der Gerda Henkel Stiftung finanzierten Projekts, untersucht Michael Wörrle (München) die Inschrift, Ursula Quatember (Graz) und Andrew K. Y. Leung (Wien) erstellen eine Rekonstruktion des Monuments. Eine möglichst präzise und detaillierte Rekonstruktion des Ehrenbogens bildet die Grundlage für seine architekturhistorische Einordnung. Diese ist insbesondere im Zusammenhang mit der kultur- und gesellschaftsgeschichtlichen Deutung des Bauwerks von Interesse.

In der Kampagne 2018 lag der Schwerpunkt auf der Dokumentation der erhaltenen Bauteile (Abb. 5). Von besonderer Bedeutung war die Autopsie an den Keilstenen des Bogens, bei der letzte offene Fragen zur Rekonstruktion der Inschrift und zur Anbringung der Architekturglieder geklärt werden konnten.

Spätklassisch/frühhellenistische Keramik

K. KUGLER

In der Kampagne 2018 wurde begonnen, die restliche Fundkeramik der Grabungen in den Hanghäusern durchzusehen, deren diagnostische Fragmente ca. 200 Stück betragen. Gemeinsam mit den bearbeiteten Fragmenten aus der Kampagne 2016 konnten insgesamt 570 diagnostische Stücke in die Datenbank aufgenommen werden. Diese wurden außerdem alle gezeichnet und zum Fotografieren vorbereitet. Damit ist die Bearbeitung der Keramik aus den Grabungen in den Hanghäusern vor Ort vorläufig abgeschlossen. Die entnommene Keramik besteht zu einem großen Teil aus schwarzer Glanztonware, einigen Stücken limyräischer Streifen – und Wellenbandkeramik, einigen Fragmenten hellenistischer Reliefware, sowie hellenistischer Feinkeramik (Abb. 6) und früher Eastern Sigillata A.

Im Anschluss an die Fertigstellung des Materials aus den Hanghaus-Grabungen wurde die Keramik aus Nekropole V sowie einigen ausgewählten Gräbern aus anderen Nekropolen durchgesehen, von denen bislang nur einige wenige Stücke publiziert sind. Aus diesem Grund wurden 85 diagnostische Stücke nach modernem Standard erfasst, analysiert, gezeichnet und zum Fotografieren vorbereitet (Abb. 7). Das bearbeitete Material beinhaltet schwarze Glanztonware, hellenistische Fein – und Reliefware, sowie frühe Eastern Sigillata A.

Auch wurde die Keramik aus den geoarchäologischen Bohrungen der Jahre 2016 und 2018 untersucht. Die Fragmente wurden gesichtet, gezählt und einer ersten Bestimmung unterzogen.

Spättrömisch/frühbyzantinische Keramik

P. M. BES

Ein Aspekt der Keramikforschung während der Kampagne 2018 war die Wiederaufnahme der Studien spättrömischer Keramik laufender Grabungen. Zwischen 29. 8. und 23. 9. konnte die Dokumentation der Sondagen am Westtor und Osttor der Grabungen von 2011 und 2012 beendet werden; dieses Material wird momentan zur Publikation vorbereitet. Eine interessante Schlussfolgerung ergibt sich aus der chronologischen Bestimmung: Während das Material aus der Umgebung des Osttors mit Schwerpunkt aus dem 6. und 7. Jahrhundert n. Chr. stammt, datiert ein verhältnismäßig großer Anteil vom Westtor bereits ins 5. und frühe 6. Jahrhundert n. Chr. Diese Chronologie spiegelt sich auch in der Keramik der Grabung in der Weststadt von 2016 – unweit des Westtors – wider. Im Material der stratigraphisch relevanten Schichteinheiten von 2016, das im letzten Jahr studiert werden konnte, ließ sich ein großer Anteil ebenfalls dem 5. und frühen 6. Jahrhundert zuordnen, woraus sich Schlüsse für die urbane Entwicklung dieses Stadtteils von Limyra ziehen lassen.

Mit der Untersuchung der Keramik aus den Grabungen des Jahres 2018 in der Weststadt wurde ebenfalls begonnen, diese erbrachte interessante, wenn auch vorläufige Ergebnisse. Alle beurteilten Schichteinheiten enthielten chronologisch durchmisches Material, zumeist spättrömischer und noch jüngerer Zeitstellung. Das war auch für das spätere Material der Fall, das teilweise von der äußeren Wand des Kalkofens bedeckt war. Hier wurde eine erhebliche Menge ergraben, die neben der spättrömischen Ware auch noch markant unterschiedliche Keramik enthielt. Diese enthält ein begrenztes typologisches Repertoire – zumeist Kochtöpfe, kleine Krüge und Amphoren (Abb. 8). Besonders die Kochtöpfe, die zu einem einzigen Typus zu gehören scheinen, konnten in Limyra bereits zuvor identifiziert werden. Ihre Typologie sowie Besonderheiten der Amphorenfragmente wie auch das Fehlen glasierter Waren deuten auf eine vorläufige Datierung dieses Materials in die frühbyzantinische Periode, etwa in das späte 7. und 8., möglicherweise auch noch in das 9. Jahrhundert n. Chr.

Handelsaktivitäten betreffend zeigt die spätrömische Keramik der Grabungen der Jahre 2016 und 2018 ein ähnliches Muster wie diejenige der Grabungen der Jahre 2011 und 2012 am Westtor. Wie von einer Küstenstadt zu erwarten, wurden erhebliche Mengen an Material sehr unterschiedlicher Herkunft gefunden. Bei den Amphoren handelt es sich ausschließlich um Importware, zumeist aus weiter östlich gelegenen Gegenden: Late Roman Amphora 1 aus dem östlichen Kilikien (möglicherweise auch Zypern), Late Roman Amphora 5 und Agora M334 aus der Gegend zwischen Caesarea Maritima und Akko und Late Roman Amphora 4 aus der Region um Gaza. Ein kleinerer Anteil stammt aus dem ägäischen Raum (Late Roman Amphora 3, Agora M273) und der Gegend am Schwarzen Meer. Tafelgeschirr mit Überzug wurde zumeist importiert (Zypern, westliches Kleinasien und Tunesien), eine gewisse Menge wurde wahrscheinlich an einer oder mehreren Stellen im südlichen Lykien produziert. Wie für das spätrömische Limyra allgemein üblich, wurden nahezu alle Koch- und Gebrauchswaren im südlichen Lykien hergestellt.

Ein Fragment – die untere Wand und der Fuß höchstwahrscheinlich einer Amphore – das in einem spätrömischen Kontext der Grabung 2012 am Westtor gefunden wurde (Abb. 9), ist von besonderem Interesse. Es tritt in einem fabric mit hohem Kennzeichnungsgrad – als fabric 2 bezeichnet – auf, das durch jüngste Analysen in Südostlykien angesiedelt werden kann und auf eine mögliche Produktionsstätte für Amphoren hinweist. Ein Herkunftsort nicht zu weit von Limyra wurde für fabric 2 bereits angenommen, da dieses häufig und in einer großen Vielfalt von Formen wie z. B. großen Krügen, Pithoi, Becken und Mortaria auftritt. Dieser Fund wirft mehrere Fragen auf, wie z. B. nach dem Verteilungsmuster dieses fabric. Da es sich um ein singuläres Fragment handelt, besteht die Möglichkeit, dass es ein Abfallstück darstellt, was die große Bedeutung allerdings nicht mindert.

2. Nachantike Keramik sowie Aufarbeitung der Keramik aus den Theaterthermen

B. YENER-MARKSTEINER

Die Arbeiten im Jahr 2018 konzentrierten sich in erster Linie auf die Erstellung einer Funddatenbank der Grabungen an den Theaterthermen (2007–2010) für die Publikation. Im Rahmen dieser Arbeiten konnte die digitale Funddokumentation der Jahre 2007–2010 abgeschlossen werden.

Ferner wurde einer bestimmten Keramikgruppe besondere Aufmerksamkeit innerhalb des Fundmaterials aus den Theaterthermen gewidmet. Diese hier aufgrund ihrer markanten roten Tonfarbe als "rote Keramik" bezeichnete Ware (Abb. 10) wurde in Limyra bisher stets mit Keramik des 7./8. Jahrhunderts n. Chr. vergesellschaftet gefunden, unterscheidet sich von dieser allerdings augenmerklich in Erscheinungsbild und Gestaltung. Eine genaue Datierung verwandter Keramik aus Lykien, aber auch der unmittelbar benachbarten Gebiete ist bisher aufgrund fehlender Kontexte umstritten. Die Grabungen in den Theaterthermen erlauben es zum ersten Mal, diese Materialgruppe kontextuell näher zu untersuchen. Der stratigraphische Ablauf der bisherigen Grabungen in Limyra sowie die Zusammensetzung des keramischen Fundmaterials indiziert eine Datierung dieser Keramik bereits ins 8.–9. Jahrhundert n. Chr., wodurch die rote Keramik ein Zeugnis der materiellen Hinterlassenschaft eines in Limyra bisher kaum erforschten Zeitraums darstellt.

Während des zweiwöchigen Forschungsaufenthalts in Limyra wurde die Fundzusammensetzung der für die rote Keramik relevanten Schichten untersucht und näher dokumentiert. Da die Herkunft dieser Ware aufgrund bislang fehlender naturwissenschaftlicher Untersuchungen noch unbekannt ist und möglicherweise von einer regionalen, jedoch bisher unbekannten Tonlagerstätte ausgegangen werden muss, wurden zusätzlich zu den bereits in den Jahren 2008 und 2014 nach Wien gebrachten Proben 43 weitere Scherben während der Arbeiten in Limyra für naturwissenschaftliche Untersuchungen vorbereitet.

Der Datierungsrahmen des Gräberfeldes an den Theaterthermen und dessen gemischten Bestattungsformen sowie die Forschungslücke für die mittelbyzantinische und die nachfolgenden Epochen regten ein Forschungsvorhaben dieser Epoche in Limyra an, welches im Rahmen eines Forschungsstipendiums an der Zweigstelle des ÖAI in Athen im Jahr 2019 ausgeführt wird.

Ferner wurden im Jahr 2018 die Kochkeramik und die Amphoren eines frühkaiserzeitlichen Fundkomplexes in der Weststadt aus den Jahren 2002–2003 in die Publikationsvorbereitung einbezogen. Das Tafelgeschirr aus dem Fundkomplex wurde bereits im Rahmen einer Dissertation bearbeitet und zur Publikation eingereicht.

Wissenschaftliche Bearbeitung: B. Yener-Marksteiner

Im Herbst 2018 wurde die wissenschaftliche Aufarbeitung der Metallfunde durch einen kurzen Forschungsaufenthalt in Limyra begonnen. Der Forschungsschwerpunkt dieser Kampagne lag auf der Dokumentation der Funde aus Eisen, Bunt- und Edelmetallen, die während der Grabungen zwischen 2011 und 2018 in der Weststadt von Limyra gefunden wurden. Im ersten Schritt wurde eine Datenbank erstellt, um alle Metallfunde nach bestimmten Kriterien (Beschreibung, Maßangaben, etc.) aufzunehmen. Insgesamt mehr als 1000 vollständig oder teilweise erhaltene Objekte bzw. Fragmente wurden registriert. Daher wurde sowohl ein umfassender Überblick über das gesamte Fundmaterial ermöglicht, als auch das Forschungspotential dieser Materialgruppe aufgedeckt.

Nach derzeitigem Forschungsstand kann der zeitliche Rahmen durch zwei Pfeilspitzen festgelegt werden. Eine dieser Pfeilspitzen ist dreiflügelig, versehen mit einer Tülle und einem rhombischen Blatt (Abb. 11) und wird in spätarchaisch/frühklassische Zeit datiert. Das Vorkommen dieses Typs an bestimmten Fundstellen ist eng mit den militärischen Konflikten zwischen Griechen und Persern verbunden. Das andere Stück hat ein flaches, paralleloides Blatt, Dornschaftung sowie den sog. Angelknoten als besonderes Merkmal und wird in die spätbyzantinisch/frühosmanische Zeit (11.–14. Jh.) datiert. Diese Funde sind als hochwertige Indizien zur Interpretation des archäologischen Kontexts und somit zur Geschichte der antiken Stadt Limyra zu betrachten.

Außer Angriffswaffen ist eine reiche Vielfalt der Objekte zu beobachten, die alle unterschiedliche Segmente des ehemaligen Alltagslebens widerspiegeln und dementsprechend unter dem Sammelbegriff *Instrumenta Domestica* zusammengefasst werden können. Verschiedene Werkzeuge (z. B. Meißel, Stichel und Spindelhaken) weisen auf handwerkliche Geräte (z. B. Gewichte, Laufwaagen) und wirtschaftliche Aktivitäten hin. Eine hohe Menge an Schlacken lässt sogar auf eine lokale industrielle Erzeugung (vermutlich Eisenverarbeitung) schließen.

Schmuck und Kleidungsbestandteile, überwiegend aus der früh- und mittelbyzantinischen Zeit, sind ebenfalls unter den Funden gut repräsentiert. Zu einer der mannigfaltigsten Fundgruppen gehören die Ohrringe, die in der byzantinischen Zeit nicht unbedingt in den Ohren, sondern herabhängend

von einem Kopftuch als Anhänger getragen wurden. Diese stellen einfachere bis komplexere Varianten unterschiedlicher Typen dar; wie z. B. ein Ohrring aus Runddraht mit Haken-Ösenverschluss und andere Ohringe, verziert mit mitgegossenen oder getriebenen kugeligen oder zylindrischen Metallperlen.

Ein Anhängerkreuz mit Kreisaugenverzierungen lenkt unsere Aufmerksamkeit auf die persönliche Bedeutung, in diesem Fall auf den religiösen Aspekt, dieser Objekte. Solche Anhänger treten bereits ab dem 5./6. Jh. n. Chr. auf und bleiben – wahrscheinlich als Amulette – bis ins 12. Jh. im Gebrauch. Vermutlich aus gleichem – ideologischem – Hintergrund sind die vier dreieckigen Durchbrüche an dem festen, spitzovalen Beschlag einer frühbyzantinischen Schnalle in Form eines gleicharmigen Kreuzes angeordnet (Abb. 12). Ähnlich wie auch das Anhängerkreuz weist die Schnalle mehrere durch Ringpunzen gestaltete Verzierungen auf. Bisher war dieser Schnallentyp (inkl. der beschriebenen Verzierungselemente) aus einem sicheren archäologischen Kontext aus Lykien, sogar aus der gesamten Provinz Asia Minor nicht bekannt.

Der zukünftige Forschungsplan ist die Fortsetzung der wissenschaftlichen Auswertung des oben angeführten vielversprechenden Fundmaterials einschließlich der Interpretation aller archäologischen Zeugnisse in enger Kooperation mit den anderen Projektmitgliedern.

Wissenschaftliche Bearbeitung: D. Zs. Schwarcz

Glasfunde

S. BAYBO

Im Zentrum der Aufnahme und Dokumentation der Glasfunde aus Limyra standen die Fundobjekte der Grabungen „Polis West“ 2016 und 2018 sowie „West Gate“ 2018.

Im Bereich des Areals Polis West des Jahres 2016 wurden insgesamt 1.098 Glasscherben geborgen. Neben 626 unprofilierten Gefäßfragmenten bestand die zahlenmäßig am stärksten vertretene Fundgruppe aus Bechern und Öllampen mit gerundetem Rand aus der spätrömisch-frühbyzantinischen Epoche sowie S-Profillampen mit unbearbeitetem Rand, Öllampenstäben, Randteilen henkeliger Lampen und Bodenfragmenten von Kelchen. Mund-, Boden- und Halsstücke von Flaschen sowie mit Glasband verzierte Schalenfragmente traten hingegen seltener auf. Daneben fanden sich 148 Fragmente von Fensterglas, 15 Stück Glasschlacke und zwei Stück Rohglas, die in Boden- und Mauerresten entdeckt wurden. Als häufigste Farbe der

Glasfunde aus diesem Areal lässt sich hellblau (türkis) konstatieren, daneben finden sich vor allem hellgrüne und gelblich-ölgrüne Fragmente.

Aus demselben Areal wurden im Verlauf der Grabung 2018 4.147 Glasfragmente, davon 484 profilierte Stücke geborgen, daneben fanden sich 50 Stück Glasschlacke und ein fehlerhaftes Produkt. Zum gegenwärtigen Zeitpunkt lässt sich noch nicht sagen, in welchem Zusammenhang diese auffallend große Menge an Glasfunden auf engem Raum zu interpretieren ist. Denkbar sind entweder industrielle Wiederherstellung oder gezielte Entsorgung. Für eine nähere Bestimmung ist eine Kontextualisierung mit dem archäologischen Befund notwendig, die nach einer weiteren Grabungskampagne möglich sein wird.

Das Fundspektrum im Bereich der Grabung "West Gate" des Jahres 2018 deckt Becher/Lampen mit gerundetem Rand, S-Profillampen mit unbearbeitetem Rand und Öllampenstäben, Randteile von henkeligen Lampen, Bodenfragmente von Kelchen (Abb. 13), Fragmente von Flaschenfüßen, Flaschenböden sowie Randstücke von Schalenformen ab. Insgesamt konnten aus diesem Areal bislang 156 Glasfunde untersucht werden, die Dokumentation von Funden aus älteren Grabungen ist für die Kampagne 2019 geplant. Die Publikation der Ergebnisse ist im Rahmen der Grabungen in der Weststadt von Limyra geplant.

3. Restaurierung, Denkmalpflege

Neben der Konservierung von Bodenfunden wurde durch die Restauratoren E. Tekin-Bellibaş und S. Bellibaş ein umfangreiches Restaurierungs- und Konservierungskonzept für die in situ befindlichen Ruinen Limyras erstellt. Während der Kampagne 2019 sollen mit dem Leiter der AG "Cultural Heritage", D. Oberndorfer, die Prioritäten der notwendigen Arbeiten bestimmt und in weiterer Folge umgesetzt werden.

Abb. 1: Limyra Polis West 2018; Foto C. Kurtze.

Abb. 2: Limyra West Tor 2018; Foto C. Kurtze.

Abb. 3: Luftaufnahme mit den Bohrungen der geoarchäologischen Geländekampagnen 2015 und 2016 (grün) sowie 2018 (gelb) innerhalb des Grabungsgeländes (Bearbeitung H. Brückner).

Abb. 4: Bohrung Lim 35 am Osttor nahe der vermuteten Synagoge. Geländeoberfläche: oben links, Endteufe bei 9 m u.F.: unten rechts; Außendurchmesser der jeweils 1 m langen Bohrsonden: 6 cm (0–6 m) bzw. 5 cm (6–9 m). (Foto H. Brückner).

Abb. 5: Umdrehen eines Geison-Blocks zur Dokumentation der Oberseite (Foto U. Quatember).

Abb. 6: Lokale, hellenistische Feinkeramik aus Limyra (Foto R. Hügli).

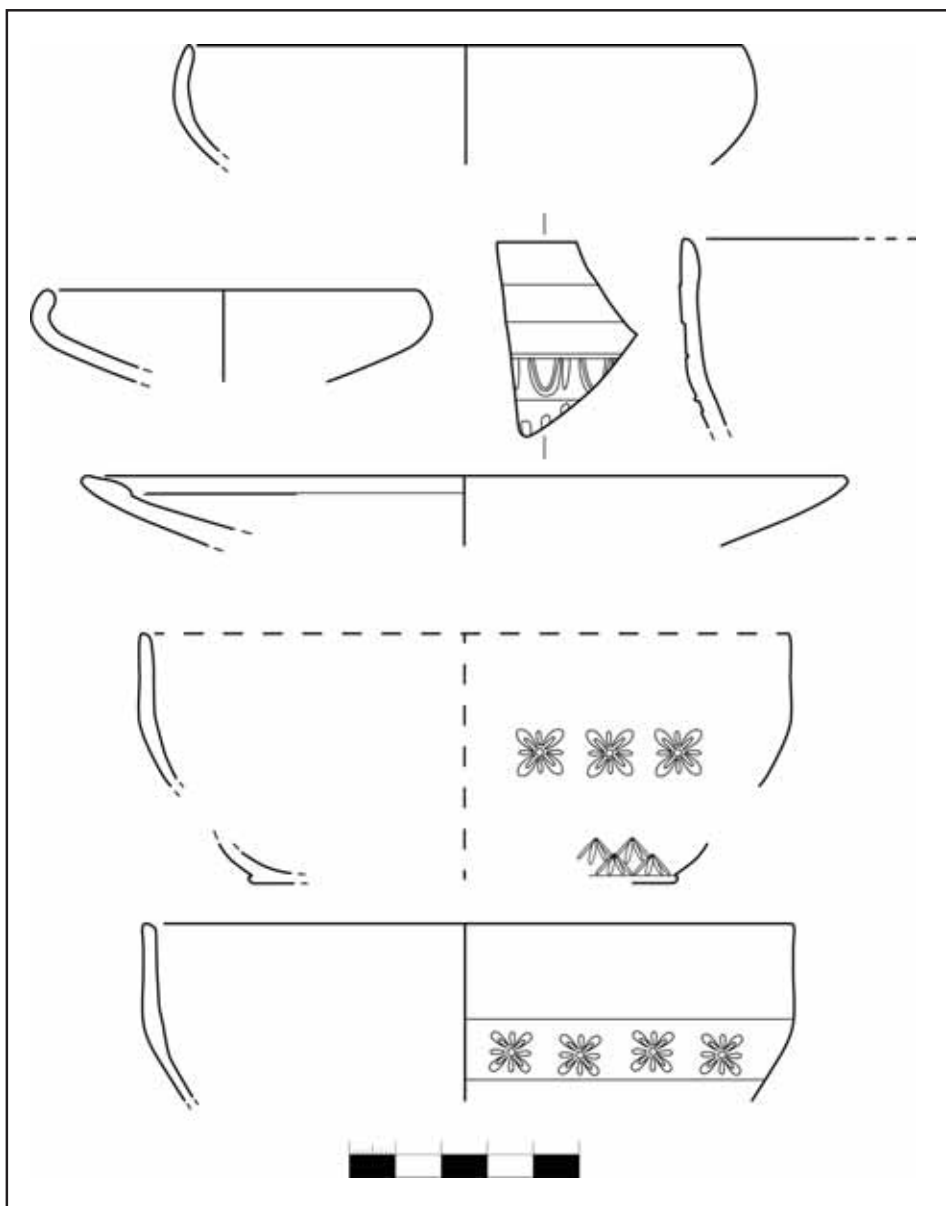

Abb. 7: Hellenistische Keramik aus den Grabungen in den Hanghäusern sowie den Nekropolen II und V (Zeichnung K. Kugler).

Abb. 8: Auswahl frühbyzantinischer Keramik aus Schichteinheit 1034 der Grabung "Polis West 2018" (Foto R. Hügli).

Abb. 9: Untere Wand und Fuß einer wahrscheinlich im südöstlichen Lykien hergestellten Amphore (Foto N. Gail).

Abb. 10: "Rote Keramik" aus Limyra (Foto R. Hügli).

Abb. 11: Limyra, Weststadt, eine dreiflügelige Pfeilspitze spätarchaischer / frühklassischer Zeitstellung (Foto: N. Gail, J. Kreuzer).

Abb. 12: Limyra, Weststadt, eine frühbyzantinische Schnalle mit festem, spitzovalem Durchbruchbeschlag (Foto: N. Gail, J. Kreuzer).

Abb. 13: Bodenfragmente von Glaskelchen der Grabung "West Gate 2018" (Foto N. Gail, J. Kreuzer).

VAN AYANİS KALESİ 2018 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Mehmet IŞIKLI*
Hazal OCAK
Buket BEŞİKÇİ

Van'ın 38 km. kuzeyinde, Van Gölü'nün doğu kıyısında, Ağartı Köyü sınırları içerisinde yer alan ve Urartu'nun bilinen son kalesi olan Ayanis Kalesi'ndeki kazı çalışmaları, 1989 yılından beri kesintisiz olarak yaklaşık 30 yıldır devam etmektedir¹. Ayanis Kalesi 2018 yılı kazı ve onarım çalışmaları, Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve ilkeleri doğrultusunda, "pasif korumaya yönelik-acil müdahale" gerektiren alanlarda yoğunlaştırılmıştır. Her yıl olduğu gibi öncelikle "doğu sur duvarları, kuzeydoğu sur duvarları, güney sur duvarları ve Tapınak Alanı'nda detaylı çevre temizliği yapılmıştır. Ardından kazı ve onarım çalışmaları Tapınak Alanı'nda yoğunlaştırılmıştır. Bu sezon çalışmalar, 2 adet araştırma görevlisi, 1 adet doktora, 5 adet yüksek lisans, 2 restoratör, 13 lisans öğrencisinden oluşan bir ekiple sürdürülmüştür².

KAZI ÇALIŞMALARI

2018 yılı kazı sezonu dâhilinde yürütülen kazı ve onarım çalışmaları, Tapınak Alanı içerisinde yer alan A Açması E-27-28 gridleri, C Açması B-27 gridi ve E Açması'nda yapılmıştır. A ve C açmaları, 2016 yılı çalışmaları

* Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Erzurum/ TÜRKİYE, mehmet.isikli@gmail.com, Arkeolog Hazal OCAK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Van/ TÜRKİYE, hazalocak@gmail.com, Arkeolog Buket BEŞİKÇİ, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Erzurum/ TÜRKİYE, buketbesicki@gmail.com.

¹ A. Çilingiroğlu, - M. Işıkli, 25. Yılında Ayanis Kalesi Kazıları, *Dün Bugün ve Gelecek*, , 2014, Erzurum, s.309-323.

² Atatürk Üniversitesi'nden Araş. Gör. Oğuz Aras, Araş. Gör. Ayşegül Akın Aras, Gülşah Öztürk, Buket Beşikçi, Vedat Sezer, Muhammet Akdoğan, Sefa Köse, Aslıhan Keskin, Cumhur Keser, Ebru Keser, İlhan Özgör, Mesut Mutlu, Muhammet E. Solak, M. Baturay Yağcı, Rümeyza Beşik, Y. Emre Codur, Yusuf Güler, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden Hazal Öcak, Saadet Kaya, Batman Üniversitesi'nden Selman Kartal, Cahit Yiğittekin, Uşak Üniversitesi'nden Kübra Işık'a katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

sırasında açığa çıkarılmış olan ve tapınak yapısının doğusunda konumlanmış mekân içerisinde, E Açması ise tapınak yapısının güneyinde yer almaktadır.

1. Tapınak Alanı (VI No.lu Alan) E Açması

Tapınak *cellas*ının ve podyumlu salonun güneyinde kalan E Açması'nın, E 27/28 gridlerinde kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların amacı, 2017 yılında açığa çıkarılmış olan, zemini su mermeri döşeli mekân ile Tapınak Alanı'nın güneyi arasında herhangi bir bağlantı olup olmadığı anlamaya yöneliktir. 2018 yılı kapsamında doğu-batı yönde 13 metre, kuzey-güney yönde ise 18 metre ölçülerine sahip bir alanda çalışmalar yapılmıştır. Alanın geniş olması sebebiyle alan, E-27 ve E-28 gridlerine ayrılmış ve çalışmalar bu iki açmada sürdürülmüştür.

E-28 gridinde, yüzey toprağı ve belgelenecek kaldırılan Ortaçağ tabakasının ardından 2.05 metre derinlikte düzenli kerpiç bloklardan oluşan duvarın varlığı tespit edilmiştir. Duvarın üst yüzeyinin, kuzey-güney yönlü 5 metre, doğu-batı yönlü ise 3.60 metrelik alan içerisine yerleştirilmiş olan çeşitli boyutlarda ki kerpiç bloklardan oluştuğu görülmüştür. 3.60 metreden sonra döküntü kerpiçlerin olduğu gözlenmiştir. Üst yüzeyde korunmuş olan 15 adet kerpiç blok bulunmaktadır. Bu bloklar sırasıyla, 50x50 cm., 35x50 cm., 35x20 cm. ve 56x20 cm. olmak üzere farklı boyutlardadırlar. E-27 gridi içerisinde ise tapınağı çevreleyen ve *cella*nın güneyinde kalan doğu duvarın 2.90 metreden sonra doğuya doğru dönüş yaptığı tespit edilmiştir. Tapınak Alanı'nın doğusuna doğru oluşan bu dönüş, 4 metre devam etmekte ve E-28 gridi içerisinde bulunan duvara yaslanmaktadır. E-27 ve E-28 gridleri içerisinde yer alan iki duvarında yangına maruz kaldığı görülmüştür. Bahsi geçen yangın izlerine rağmen kerpiç duvar üzerinde sıva parçaları ve mavi boya kalıntılarına rastlanmıştır. İki ayrı açmada açığa çıkarılan kuzey ve doğu kerpiç duvarların kesişmesi ile beraber açmalar birleştirilmiş ve tek alanda çalışmalar sürdürülmüştür. E-27 gridi içerisinde kalan kuzeybatı köşeden 3.40 metre derinlikten itibaren bronz parçalar gelmeye başlamıştır. 3.60 m. derinliğe ulaşıldığında ise açmanın batısında demir ok uçları, 2 adet demir miğfer, bronz sadak ve kalkan parçaları açığa çıkarılmıştır. 3.80 metre derinlikte ise kuzeybatı köşede yanmış ahşap parçaları ile birlikte su mermeri obje ve demir ok ucu bulunmuştur. Bu seviyeye kadar herhangi bir zemin izine

rastlanmamış ve çalışmaların zemin tespitine yönelik sürdürülmesi planlanmıştır³.

Açmanın batısından metal buluntuların üst üste gelmesi sebebiyle burası 4.18x2.20 cm. ölçülerinde bölünmüş ve seviye inme çalışmaları bu alanın çevresinden devam etmiştir. Söz konusu bölüm üzerinden yoğun biçimde demir ok uçları, bronz sadak ve kalkan parçaları, bronz miğfer parçaları gelmeye devam etmiştir. Açmanın kuzey ve doğu duvarlarının kesiştiği bölümde seviye inilmesi ile birlikte yanık ahşap dolgusuna rastlanmıştır. Doğu duvarın güney hattının takip edilmesi ile doğu-batı yönlü uzanan su mermeri bloklar tespit edilmiştir. 157x42 cm., 124x55 cm., 80x85 cm. boyutlarındaki 3 adet bloktan oluşan su mermerlerinin, bir giriş olduğu tahmin edilmiş ve basamak yapıldığı görülmüştür.

Açmanın batısında bulunan alan üzerinde devam eden çalışmalarla metal eserlerin yanı sıra su mermerinden yapılmış olan silindir mührü rastlanmıştır. Üst üste neredeyse yığılmış olarak bulunan tüm eserler belgelenecek kaldırılmış ve restorasyon çalışmaları için laboratuvara taşınmıştır. Böylelikle eserlerin kaldırılması sonucu oluşan yükselti de açma seviyesi ile eşitlenmiş ve açmanın batı duvarını oluşturan kerpiç bloklar açığa çıkarılmıştır. E Açmasının zemini düzeltilerek bir sonraki kazı sezonunda zemini bulmaya yönelik devam etmek üzere çalışmalara son verilmiştir. Kazı çalışmalarının durdurulmasının ardından alanın üzeri önceki sezon olduğu gibi çatı örtüsü ile kapatılarak koruma altına alınmıştır⁴.

2. Tapınak Alanı (VI) C Açması B-27 Gridi

C Açması B-27 gridi, podyumlu salon olarak adlandırılan mekânın kuzeydoğusunda kalmaktadır. Açmada başlatılan çalışmaların önceliği, mekânı sınırlayan duvarın takibi üzerine olmuştur. Bu bağlamda kuzey-güney yönlü olarak 4.30 m., doğu-batı yönlü olarak ise 3.15 m. ölçülerinde ki alanda çalışmalar yürütülmüştür. Çalışmalarla birlikte 53 cm. derinlikte Ortaçağ tabakasının varlığı tespit edilmiş ve ulaşılan düzensiz taş blokları belgelenecek kaldırılmıştır. Ardından devam edilen seviye inme çalışmaları ile 1.15 m. derinliğe ulaşıldığında yoğun yangın izleri ile karşılaşmıştır. Bahsi

³ M. A. Özdemir- M. Işıklı, "Van Ayanis Kalesi'nden Ele Geçen Ok Uçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Masrap E-Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 11, 2017, s.46-62.

⁴ M. Işıklı- Ş. Zor-İ. Aslan, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, "Van Ayanis Kalesi 2017 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 2018, Ankara, s.603-617.

geçen yangın tabakası 4.25 m. derinliğe kadar devam etmiş ve bu seviyede yangına maruz kalmış olan zemin açığa çıkarılmıştır. Açma içerisinde kalan doğu ve kuzey duvarların zemine yakın bölümlerinde yer yer korunmuş ve yanmış olan kerpiç sıvanın varlığı gözlenmiştir. Alanda yapılan çalışmalar sonucu, altın parçaları, bronz çivi, mozaik parçaları, boncuk ve çeşitli bronz parçaları ortaya çıkarılmıştır.

C açması B-27 gridinde yürütülen çalışmalarla birlikte podyumlu salonun kuzey ve doğu sınırları tamamen açığa çıkarılmış ve alan koruma altına alınarak, çalışmalar sonlandırılmıştır.

3. Tapınak Alanı (VI) A Açması E-28 Gridi

A Açması E-28 grid numaralı alan, podyumlu salonun güneyinde yer alan ve zemininin belli bir bölümü su mermerleri ile döşeli mekânı kapsamaktadır. 2018 yılı kazı sezonu dâhilinde bu alanda yürütülen çalışmalar zemini bulmaya yönelik sürdürülmüştür. Önceki sezonda açığa çıkarılan ve mermer zeminin doğusunda kalan yanık kerpiç tabakasının zemin olmadığı anlaşılmış ve seviye inme çalışmaları ile başlanmıştır. Alanda 9 cm. seviye inilmesiyle beraber döküntü olduğu anlaşılan kerpiçler tespit edilmiştir. Mermer zeminin güneyinde yer alan duvar üzerinde ise mermerlerin seviyesinde 4 adet ahşap yuvası ortaya çıkarılmıştır. Alanın batı bölümünde ise zemine yönelik yapılan çalışmalarla birlikte kuzey-güney uzantılı, sıvalı duvar tespit edilmiştir. Söz konusu duvarın tespit üzerine bulunan hat takip edilmiş ve seviye inilmiştir. Kuzeye doğru takip edilen sıva hattının, daha önceki çalışmalarla bulunmuş olan ve niş olabileceği düşünülen yerde döküldüğü görülerek, çalışmalar durdurulmuştur. Niş olduğu düşünülen bölümün üzerinde duran "V" biçimli döküntü kerpiç temizlenerek alanın hattı belirlenmeye çalışılmıştır.

Açmada zeminin tespit edilememesi ve çalışma süresinin de kısıtlı olması sebepleriyle çalışmalar sonraki sezonda devam edilmek üzere sonlandırılmıştır.

RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Her yıl olduğu gibi, 2018 yılında da öncelik, konservasyon ve restorasyon çalışmalarına yönelik olmuştur. Konservasyon çalışmaları, laboratuvar ve arazi olmak üzere iki alanda yürütülmüştür. Arazi çalışmaları, Tapınak Alanı'nın kuzey ve batı duvarını oluşturan kerpiçlerin aşınması göz önüne

alınarak, bu kerpiçleri korumaya yönelik başlamıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar sırasında VI No.lu Alan, E-27 gridi ve B-27 gridinden elde edilen buluntuların restorasyon ve konservasyonu laboratuvar ortamında yapılmıştır.

Laboratuvar ortamında yapılan restorasyon ve konservasyon çalışmaları, toplamda 152 adet eseri kapsamaktadır. Öncelikle bulunduğu haliyle fotoğraflanan eserlerin mekanik temizliği yapılmıştır. Kırılmış olarak ortaya çıkarılan eserler, uygun metot ve malzemelerle onarılmış ve koruma altına alınmıştır. Eserler temizlik ve onarım işlemlerinden sonra da fotoğraflanmıştır.

Daha önceki yıllarda güney sur, anıtsal kapı ve tapınak *cellasının* kuzey duvarına uygulanan pasif koruma işlemlerinin başarılı olduğu gözlenmiştir. Bu sebeple Tapınak Alanı'nın batı ve kuzey duvarlarında da aynı uygulamanın yapılması kararlaştırılmıştır ve aynı teknik ve yöntemle kerpiç korumalar yapılmıştır.

2017 yılı kazı sezonunda orijinal kerpiçlerin doğa koşullarından korunmasını sağlamak amacıyla Tapınak Alanı kuzey duvar, *cellanın* güneybatısında yer alan rizalitli duvar ve A Açması E28 gridinde yer alan güney duvarda kerpiç örülmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu bağlamda 2018 kazı sezonunda kuzey ve batı duvarlarının örülmesi hedeflenmiş ve söz konusu duvarlardaki çalışmalar tamamlanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Tapınak Alanının orijinal olarak korunan kerpiç blokları koruma altına alınarak, alanın detaylı mimari planı yeniden düzenlenmiştir.

Kerpiç uygulamalarındaki amacımız, tapınak alanını çevreleyen ve korunmuş olan duvarların daha fazla tahrip olmasını engellemektir. Bu amaçla 2017 yılında başlattığımız pasif koruma çalışmaları ön planda tutulmuştur. Çalışmalar kapsamında öncelikle tapınağın batı ve kuzey duvarının kabarmış olan kerpiçleri tıraşlanmış ve yeni blokların oturtulacağı düz zemin elde edilmiştir. Yapılan yeni kerpiçler, genel mimaride kullanılan orijinal kerpiç blokları ile aynı ölçülerde yapılmıştır. Ayanis Kalesi'nde kullanılan kerpiçlerin 35x52x12 cm. boyutlarında olduğunun tespit edilmesinin ardından kerpiç kalıpları da bu ölçülere uygun olarak yapılmıştır. Ölçülerinin yanı sıra tıraşlama sonucu elde edilen toprak, su ve katkı oranları da yine orijinal kerpiçlere uygun olacak biçimde yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda hazırlanan kerpiçlerde %20 oranında saman katkı kullanılmıştır. Hazırlanan bloklar bir gün güneşte bekletildikten sonra dik duruma getirilmiş ve iki gün daha güneşte bekletilmiştir. Kuruyan kerpiçlerle öncelikle tapınak alanının

batı ve kuzey duvarlarında uygulamalar yapılmıştır. Daha sonra ise Tapınak Alanı A Açması içerisinde yer alan podyumlu salonun doğu duvarını korumaya yönelik kerpiç bloklar örülmüştür. Bu uygulamalar için kullanılan toplam kerpiç sayısı 1800 olarak belirlenmiştir.

Ayanis Kalesi kazı ve onarım çalışmalarının yanı sıra 2018 yılı kazı sezonunun öncesinde yerel yönetimlerin desteği ile çevre düzenlemeleri yapılmıştır. Bu düzenlemeler dâhilinde ahşap yürüme yolları, bilgilendirme levhaları, seyir terasları, kalenin etrafının tel örgü ile çevrelenmesi ve otoparklar yapılmıştır.

Bu sezon; podyumlu salonun doğu ve kuzey sınırını belirlemek ve önceki yıllarda açığa çıkarılan tapınak alanının güneyindeki depo odalarının devamını bulmaya yönelik olarak çalışmalar sürdürülmüştür. Yapılan çalışmalar neticesinde podyumlu salonun mimari planı net olarak belirlenmiştir. Tapınak depoları⁵ olarak adlandırılan mekânların ise doğuya doğru devam ettiği anlaşılmıştır. Ancak payelerin ve kerpiç duvarların yıkılmış olmasından kaynaklı olarak eserler üst üste yığılmış durumda ortaya çıkmıştır. Her ne kadar mekânın zeminine ulaşılammış olsa da tespit edilen duvarlar, buranın bir oda olabileceğine işaret etmiştir. Kazı çalışmalarının yanı sıra yürütülen restorasyon ve konservasyon çalışmaları dahilinde pasif koruma yöntemlerinin sunduğu olumlu sonuçlar, bizleri kerpiç duvarların yine aynı tekniklerle koruma altına alınması gerektiğine yöneltmiştir.

KAYNAKÇA

Batmaz A., Ayanis Kalesi'ndeki Haldi Tapınağı'nın Depo Odaları, *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II*, 2015, Cambridge.

Çilingiroğlu A.- Işıklı M. 25. Yılında Ayanis Kalesi Kazıları, *Dün Bugün ve Gelecek*, , 2014, Erzurum.

Işıklı M. - Zor Ş. - Aslan İ., 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, "Van Ayanis Kalesi 2017 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 2018, Ankara.

Özdemir M. A. - Işıklı M., "Van Ayanis Kalesi'nden Ele Geçen Ok Uçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Masrap E-Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 11, 2017.

⁵ A. Batmaz, Ayanis Kalesi'ndeki Haldi Tapınağı'nın Depo Odaları, *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II*, 2015, Cambridge, s.183-187.

Resim 1: E Açması kazı çalışmaları öncesi ve sonrası.

Resim 2: E Açması kerpiç duvar hatları.

Resim 3: E Açması'nın batısında eserlerin üst üste gelmesi sebebiyle bölünen alan.

Resim 4: E Açması'nın doğusunda tespit edilen su mermeri bloklar.

Resim 5: E Açmasından ele geçirilen buluntuların bir kısmı.

Resim 6: C Açması kazı çalışmaları öncesi ve sonrası.

Resim 7: Tapınak Alanı A Açması E 28 gridinde niş olduğu düşünölen alan.

Resim 8: A Açması E 28 gridinde tespit edilen ahşap yuvaları.

Resim 9: Pasif koruma amaçlı duvarlardaki kerpiçlerin örölerek korumaya alınması.

Resim 10: Çevre düzenlemesi kapsamında yapılan çalışmalar.

HARRAN 2018 YILI ÇALIŞMALARI

Mehmet ÖNAL*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle, Şanlıurfa İli, Harran İlçesi, Harran Örenyeri'nde 09 Nisan-17 Aralık 2018 tarihlerinde¹ başkanlığımızda kazı çalışmaları yapıldı². Dr. Nurettin Yardımcı hocamız kazımızın Onursal Başkanı dır.

Harran'da yapılan arkeolojik kazı çalışmaları, Kazı Başkan Yardımcısı Arş. Gör. S. İrem Mutlu, Uzman Semih Mutlu, Arş. Gör. Sevcan Ölçer, 13 arkeolog, 1 sanat tarihçi, 5 restoratör, 1 antropolog, 32 arkeoloji öğrencisi ve 83 İŞKUR işçisiyle gerçekleşti. Şanlıurfa Müze Müdürlüğü Uzmanı Abdullah Taş ve Ömür Keskinan Bakanlık Temsilcileri olarak kazıya katıldı. Yapılan restorasyon ve kazı çalışmalar şunlardır.

I. ULU CAMI'NİN DOĞUSU

Ulu Cami'nin doğusunda, daha önce büyük oranda meydana çıkardığımız Çarşı Hamamı, Şadırvanlı Avlu, Maksem/Kuyu ile Miskçi Dükkanı'nda kazı çalışmaları yapıldı. Ayrıca Çarşı Hamamı'nda restorasyon ve konservasyon çalışmaları da tamamlandı.

* Prof. Dr. Mehmet ÖNAL, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Şanlıurfa/TÜRKİYE. monalbze@gmail.com

¹ Harran Ören Yeri 2018 yılı kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİMM ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yatırım bütçesinin maddi katkısıyla, Şanlıurfa Valiliği, Harran Kaymakamlığı'nın kazı evi tadilatı, Harran Üniversitesi HUBAK, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin servis ve iae katkılar ve Harran Belediye Başkanlığı'nın taşıt desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü ile Şanlıurfa Müze Müdürlüğü kazımıza her konuda destek olmuşlardır.

² Şanlıurfa Valisi Sayın Abdullah Erin'e, Şanlıurfa Büyükşehir Belediye Başkanı Nihat Çiftçi'ye, Harran Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ramazan Taşaltın'a, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hasan Akan'a, Harran Kaymakamı Ömer Faruk Çelik'e, Harran Belediye Başkanı Mehmet Özyavuz'a, Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürü Aydın Arslan ve personellerine, Şanlıurfa Müze Müdürü Celal Uludağ ve uzmanlarına, Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Ferhat Karagözlü ve ekibine, anılan kurul üyelerine, Gaziantep Rölöve Müdürlüğü ve ekibine, Bakanlık Temsilcilerimize, Kazı Başkan Yardımcısı Arş. Gör. İrem Mutlu'ya, Uzman Semih Mutlu'ya, Yrd. Doç. Dr. Mahmut Aydın, Arş. Gör. Sevcan Ölçer'e ve kazı ekibime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

1. ÇARŞI HAMAMI 2018

2014-2017 yıllarında Çarşı Hamamı'nda yapılan arkeolojik çalışmalarda hamamın sıcaklık ve soyunmalık bölümleri tamamen, ılıklik ise kısmen meydana çıkarılmıştı. Bu yılki kazı çalışmalarında, ılıklik bölümü tamamen, külhan ise kısmen gün ışığına çıkarıldı (Resim: 2). Hamam, kuzey-güney yönünde sıcaklık, ılıklik bölümü aynı aks üzerindedir³. Batı ve güneyinde soyunmalık mevcuttur. Doğusunda ise sıcak su deposu ve külhan ile soğuk su deposu ile su dağıtım havuzu bulunmaktadır. Hamamın bu yılki kazısı arkeologlar Gülperi Ekinci ve Emine Karatoprak tarafından gerçekleştirilmiştir.

Yapılan çalışmalarda ılıklik bölümünün yıkıntısı üstüne III. dönemde hamamın taban taşları sökülerek bazı basit mekanların yapıldığı görüldü. Bunlar, ılıklikta geniş ağızlı, düz tabana doğru daralan gövdeli bir *pitosa* andıran iki su haznesi, dikdörtgen basit havuzcuklar ve tandırdan oluşan bir işlik (Resim: 3), Sıcaklık bölümü orta apsisin tabanına tuğla döşenmesi, orta apsis önüne yan yana üç tandır yapılması, sıcaklık girişinin güney-doğu köşesine basitçe bir havuzun yapılmasıdır. Doğu sıcaklığında da görülen benzer yapılaşmalar, Çarşı Hamamı'nın Moğollar tarafından yakılıp yıkılmasından hemen sonra, mesken amacıyla bir müddet kullanıldığını göstermektedir.

Restorasyon Çalışmaları

Harran Çarşı Hamamı'nın restorasyon ve konservasyon projesi, taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına ait katkı payından karşılanmıştır. Restoratörlerin 8 ay süren çalışması neticesinde, anılan hamamın restorasyon ve konservasyonu tamamlandı. Söz konusu projede uzman restoratörler M. Rahim Yıldız, Cihat Yorulmaz, Erdoğan Yıldız, İsmail Yılmaz ve Orhan Kaya çalışmıştır (Resim: 1).

2. MİSKÇİ DÜKKANI 2018

Bu yıl, daha önceki tabakaları anlamak amacıyla Miskçi Dükkanı'nın salonunda bir sondaj yapıldı. İşlik-deponun Eyyubiler Dönemine ait tabanı altında ise kısmen derinleştirildi. Bu çalışmalar Arkeologlar İsa Azak ve İbrahim Yılmaz tarafından gerçekleştirildi.

³ Çarşı Hamamı'nın makalesi, *Harran ve Çevresi Arkeoloji* kitabında yayınlanacaktır (Baskıda).

İşlik-Depo

7H/d6(3) No.lu açmanın a-b-c/6-7-8-9 plankarelerinde bir önceki yapı evresini anlamak amacıyla kazı çalışmaları yapıldı. Birim 3 olarak adlandırılan son evre yapısına ait sıkıştırılmış toprak taban kaldırılarak zemin altı kademeli bir şekilde kazıldı. +368,80 seviyesinde gözlemlenen yoğun küllü yıkıntı katı birim 4 olarak adlandırıldı. Bu yangın katından alınan kömürleşmiş malzemenin MAM'a yaptırılan Karbon 14 ile yaş tayini analizi M.S. 1154-1252 tarihlerini verdi. Bu tarih aralığı hem Zengi Atabeyliği hem de Eyyubileri kapsamaktadır. Açmada yangın katının altında +368,68 seviyesinden itibaren kahverengi yıkıntı dolgu toprağın (Birim 5) olduğu görüldü. +368,68/368,36 seviye aralığında birim 5'te yapılan kazı çalışmaları neticesinde yoğun kürevi konik kap parçaları ve cam parçalarına rastlandı.

Açmanın a-b/8 ve b-c/8 plankarelerinde yer alan iki küçük mekanı +368,70 seviyesinden itibaren ortaya çıkarılan tuğla örgülü duvar ayırmaktadır. +368,73 seviyesinden itibaren gözlemlenen, mekânın doğusunu sınırlayan kuzey-güney yönlü, sıvalı tuğla duvarı 90 derecelik açıyla birim 6 duvarını kesmektedir. +368,39 seviyesinde sıkıştırılmış toprak zemin birim 8 bulunur. Bu taban altındaki dolgu toprakta, kazı çalışmalarında +368,36/368,04 seviye aralığındaki birim 9'da, kürevi konik kap parçaları ve tüme yakın perdahlı kırmızı astarlı testi bulundu (Resim: 4). Oval gövdeli, düz dipli, bu testinin içindeki dolgu toprağını boşaltırken silindir formu bir şişeye rastlandı. 14 cm. yükseklikte ve 10 cm. gövde çapında olan bu şişenin tabanı kırılmış olup eksiktir. Aynı odada bulunan diğer silindir gövdeli üç şişenin dip kısmının kürevi konik kaplardaki gibi sivri olması nedeniyle, bu şişenin de sivri dipli olduğu düşünülmektedir. Testi, odanın hücre duvarının altında bulundu. Testinin etrafında kürevi konik kap parçaları da görüldü. Tuğladan yapılan bu duvarın, anılan yapının II. evresine ait olduğu düşünülmektedir. Bu evrede 12 yüzyılın 3. çeyreğinde meydana gelen depremde bu şişe raftan düşerek testinin omzunu kırıp, içine girmiş olmalıdır. Çarpmanın etkisiyle şişenin sivri dip kısmı da kırılmıştır. Deprem sonrası odanın küçük hücrelere bölünmesi esnasında anılan testinin de duvar altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu silindir gövdeli şişenin ağzı silindirik dar deliklidir. Ağız biçim olarak kürevi konik kapların ağzının tıpa tıp aynısıdır. Bir tıpayla korunduğunu düşündüğümüz bu dar delik, içindeki sıvının dökülmemesi için yapılmış olmalıdır. Sık dokulu kalın ve sert hamurludur. Dış astarı açık grimsi zeytin rengindedir. Silindir gövdeli, az yükseltilmiş geniş omuzlu, kısa boyunludur. Şişenin alt bölümü eksik olup gövde üzerinde kalıplama

teknğinde yapılan ejder formlu birbirine dolanmış iki yılan karşılıklı olarak ağızları açık biçimde tasvir edilmiştir. Yılanların her iki tarafında üstü çizgi desenli sanki yaprağı andıran oval kabartmalar arasında baskı tekniğinde yapılan çiçek rozeti ile sahnenin dört köşesinde üçgen desenleri bulunur. Aynı yılan ve rozet desenlerinin kabın gövdesinde dört defa tekrar edildiği görülür.

Birbirine dolanan yılan betimlerinin Filistin Arkeoloji Müzesi'nde de olduğu⁴ belirtilir. Wasington'da özel bir koleksiyonda M.S. 12. yüzyılın sonlarına tarihlenen bir kürevi konik kabın üstünde de birbirine dolanmış, ağızları açık yılan betimleri⁵ vardır. Selçuklu Döneminde yapılan darüşşifa ve maristan gibi sağlık kuruluşlarının kapılarında veya duvarlarında sağlık sembolü olarak yılan betimleri bulunur. Bunlardan ejder/yılan betimi ise Çankırı'daki M.S. 13. yüzyıla tarihlenen darüşşifada⁶ görülmektedir.

İlaç şişelerinin hoş koku şişeleriyle birlikte bulunması nedeniyle, Miskçi Dükkanı'nda hem kozmetik hem de ilaç imal edildiği ve satıldığı düşünülmektedir.

II. KALE-SARAY'DA (İÇKALE)

1. SARAY-HAMAMI

2017 yılında sürdürülen Saray Hamamı çalışmalarda 1 No.lu sıcaklık ve soğukluk kısmen, soyunmalık ile 2 No.lu sıcaklık ise tamamen meydana çıkarılmıştı⁷. 2018 yılında ise 12J-10A-D açmalarında sürdürülen çalışmalarda hamamın 1 No.lu sıcaklık ve soğukluk ile ılıkılık, sıcak su deposu, külhan ve 2 No.lu koridor tamamen meydana çıkarıldı. Bu çalışmalar sanat tarihçi Ruhan Kılıç ve Arkeolog Mehmet Coşkun tarafından gerçekleştirilmiştir.

a) Ilıklık

Soyunmalık ile 1 No.lu sıcaklık arasında yer alır (Plan: 1 Resim: 6). Soyunmalıktan 0.80 m. genişliğindeki kapıdan ılıkılığa girilir. 2.70x1.85 m. ölçüsünde dikdörtgen planlı bu odada güney duvarına bitiştirilen 1.68x0.92

⁴ Ettinghausen, R. "The Uses of Sphero-conical Vessel in the Muslim East" *Journal of Near Eastern Studies* 24: 1965:227.

⁵ Ettinghausen 1965:227, Pl. L,A

⁶ Öney, G., Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürü, *Belleten Cilt XXX.130 (1969)*; s.162; Alsan, S.Ş., *Türk Mimari Süsleme Sanatında İkonografik Figürler*, Ankara 2017: 48.

⁷ Önal, M. "Harran 2017 Yılı Çalışmaları" 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt Ankara 2019*: 632-650.

m. ölçüsünde bir seki bulunur. Sekinin üstü düzgün kesilmiş kireç taşı levhalarla, yanları ise batısı mermer, kuzeyi kireç taşı levhalarla kaplanmıştır. Güney köşesinde ahşap direk yuvası bulunur. Tabandan 0.53 m. yüksekliğinde divan şeklindeki bu sekinin üstü de muhtemelen ahşap kaplı olmalıydı. Sekinin batısında kol dayamak amacıyla yükseltilmiş kısmın yerden yüksekliği 0.95 m.dir. Tuğladan yapılmış bu kısmın genişliği 0.20 m.dir.

1 No.lu Sıcaklık'ın kuzeybatı eyvanı, ılıkığa girişi sağlayacak şekilde yapılmıştır. Sıcaklık ve ılıkık arasında 1.1m. uzunluğunda kısa bir koridor oluşturulmuştur. Sıcaklık zemininden 16 cm. yüksekte bulunan bu koridorun eni 0.70 m.dir. Bu koridorun oluşmasına neden olan batıda yer alan kemer ile sıcaklığa girişi sağlayan eyvan kemerinin oturması için yapılmış tuğla, taşıyıcı ayaktır. Tuğla ile örülerek yapılmış olan bu ayak 0.90x0.98 m. ölçülerinde olup ılıkık mekanını daraltmış, burada küçük bir koridor oluşmasını sağlamıştır. Bu koridorun her iki tarafında köşede metal söveler bulunur. Kapı milinin yuvası olan bu söveler ahşap kapılara ait olmalıdır. Ilıklıktan 1 No.lu sıcaklığa çift kapıdan girilmektedir.

Mekanın kuzey-güney doğrultulu uzanan 0.40 m. kalınlığında 2.30 m. uzunluğunda olan duvarda tuğla ve taş malzeme beraber kullanılmıştır. Doğu-batı doğrultulu kuzey duvarı 3.66 m. uzunluğunda, 0.48 m. kalınlığındadır. Duvar yüzeylerinde sıvalar yer yer korunmuştur. Duvarlarda 4 kat sıva tespit edildi. Mekanın tamamen tuğla örülü aynalı tonozlu üst örtüsü yer yer korunmuştur. Üst örtü tabandan 3.20 m. yüksektedir.

Kireç taşı ile kaplanmış zeminde soyunmalığa doğru 0.10 m. eğim mevcuttur. Sekinin etrafını dolanan 0.12 m. genişliğinde sığ bir su kanalı mevcuttur. Bu kanalda metal yüzük ve küpe bulundu. Bu nedenle, bu hamamda kadınlar da yıkanmış olmalıdır.

1 No.lu Sıcaklık

Bu yıl sürdürülen çalışmalarda kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki iki eyvan ile doğu sıcaklığına geçişi sağlayan kemer gözü önündeki yıkıntı AAA kodundaki 1.birim ile batıda bulunan kemer gözü üzerindeki yıkıntı toprak ve taş malzeme kaldırılmıştır. Kazı çalışmaları +390.60 seviyesinde başlayıp +384.84 seviyesi olan zemin hizasında sonlandırılmıştır.

Altıgen formulu sıcaklığın dört kenarına eyvanlar, doğu ve batı kenarlarına ise kemer gözleri inşa edilmiştir (Plan: 1, Resim: 7-8). Hamam kuzeybatı kenarında bulunan eyvan, sıcaklıktan ılıkığa geçişi sağlayacak şekilde

düzenlenmiştir. Bu eyvanın genişliği 1.40 m., yüksekliği ise 2.10 m.dir. Bu eyvanın dip duvarı ılıklik mekanına doğru devam etmekte, bir giriş eyvanı halini almaktadır. Kuzeydoğuda bulunan eyvan derinliği 0.65 m., eyvan dip duvar uzunluğu 1.45 m.dir. Eyvan sivri kemerinin yerden yüksekliği ise 2.10 m.dir. Bu mekanda kireç taşı ile tuğla malzemenin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ancak burada düzenli bir almasıık duvar düzeninden bahsetmek mümkün değildir. Eyvan kemer alınlığında tuğla malzemenin düzenli kullanımı ile oluşturulmuş sivri kemer mevcuttur. Eyvan dip duvarının kemer karnına doğru devam etmesi ile oluşmuş penetrasyon, kalenin batı koridorundaki giriş kapısının aksındaki büyük eyvanda da aynı uygulama gözlenmiştir. Eyvan kuzeydoğu köşesindeki kireç taşı kurna üzerine düşen moloz taşlardan dolayı tahrip olmuştur.

Batı sıcaklık mekanının doğusunda bulunan kemer gözü 1.69 m. genişliğinde, 2.28 m. yüksekliğindedir. Bu kemer gözü içerisine kesme kireç taşından yekpare bir su teknesi yerleştirilmiştir. Teknede iç içe kırılmış *in-situ* iki çömlek bulundu. Bu çömlerden biri uzun silindir gövdeli alt kısmı düğme biçimindedir⁸. Bu taşın biçimlendirilmesi ile oluşturulmuş su teknesinin üzerinde, duvarın içinde çeşme, teknenin altında ise biriken suyun tahliyesi için yapılmış gider mevcuttur. Kireç malzeme ile çok defa sıvandığı anlaşılan çeşme duvarlarında, tahribattan dolayı ortaya çıkmış alttaki cehennemlik kısmında dolaşan sıcak havanın hem duvarları ısıtmak hem de bu dumanın mekandan uzaklaştırılmasının sağlayacak olan, dikey olarak yerleştirilmiş tüteklik burada yer almaktadır. Bu sıcaklık bölümü hem dairevi formlu kurna, hem de dikdörtgen formlu tekneli olmasıyla diğer odalardan farklıdır.

İki sıcaklık mekanı arasında bulunan sivri kemerli açıklık 1.80 m. genişliğinde, 2.10 m. yüksekliğindedir. Bu kemer gözü içerdeki sıcaklığı muhafaza etmeyi sağlamak amacıyla perde duvarlarla daraltılmıştır. Perde duvarlardan kuzeydeki 0.64 m. uzunluğunda, 1.54 m. yüksekliğindedir. Güneydeki perde duvar ise 0.50 m. uzunluğunda 0.60 m. yüksekliğindedir. Arada bırakılan, geçiş amaçlı boşluk ise 0.66 m.dir. Hem kemerde hem de perde duvarlarda tuğla malzeme üstünde ise çok katmanlı kireçten harç ile sıvanmıştır.

⁸ Anılan çömlek, Harran kazılarında bulunan Orta Çağ seramiklerini doktora çalışması olarak hazırlamakta olan Arş.Gör. Sevcan ÖLÇER tarafından nadir olarak belirtildi.

3) Sıcak Su Deposu

2 No.lu sıcaklığın güney bitişiğinde sıcak su deposu bulunur. Bu mekanda kazı çalışmalarına +391.72 seviyesinde başlanıp +388.48 deniz seviyesine kadar yürütüldü. Dikdörtgen planlı, sivri tonozlu bu odanın tam merkezinde dairevi şeklinde kazan boşluğu vardır (Resim: 8). Metal kazanı günümüze ulaşmamıştır.

Sıcak su deposu 1.80x3.36 m. ebadında 1.45 m. yüksekliğindedir. Güney duvarı kesme blok taşlardan, diğer duvarları ve tonozu tuğla örülüdür. Bağlayıcı olarak Horasan harcı kullanılmıştır. Kuzey duvarı 0.65 m. yüksekliğinde korunmuştur. Tabandan 0.75 m. yüksekliğe kadar tuğlalar yatay örülürken, bu yükseklikten itibaren başlayan tonozunda tuğlalar dikey örülüdür. Tonozda 0.30x0.50 m. ölçüsünde bir fener yer alır. Tonoz kalınlığı 0.30 m.dir. Duvarlarındaki çift katlı sıva yer yer korunmuştur. Üstteki sıvanın iyi tutması için alttaki sıva çentiklenmiştir. Çentikli sıva yer yer korunarak günümüze ulaşmıştır. Duvar alt kenarlarına Horasan harcında 0.13 m. genişliğinde meyilli süpürgelik yapılmıştır. Odanın tabanı sert killi topraktır. Mekanın kuzey duvarının tahrip olması, Moğol yağması esnasında metal kazanın mekan dışına çıkarılması esnasında olmalıdır.

Daire planlı kazan boşluğu 1.00 m. çapında, 2.10 m. derinliğindedir. Boşluk kenarı kazanın oturması için tabana doğru yaklaşık 0.25 m. girintilidir. Boşluğun etrafındaki oda tabanı kazanın sökülmesi esnasında kısmen tahrip olmuştur. Bu boşluk silindir şeklinde külhanın ocağının zeminine kadar uzanır. Boşluk tuğla ile örülmüş, bağlayıcı olarak horasan harcı kullanılmıştır. Kazan boşluğunun kuzeyindeki duvarda zeminden 0.53 m. yüksekte bir künk yer alır. 7 cm. çapındaki bu künk kazanın suyunu sağlamıştır. Boşluğun batısında zeminden 0.10 m. yüksekte yan yana duran, 8 ve 9 cm. çapındaki künkler ise kazandan sıcak suyu hamamın sıcaklık bölümüne taşımış olmalıdır.

Bu deponun batı duvarında 2 No.lu sıcaklığa açılan oda tabanından 0.38 m. yüksekte 0.56x0.44 m. ölçüsünde pencere bulunur. Sıcak su deposundaki suyun kontrolü, ısınan suyun buharından istifade etmek ve gerektiğinde depoda tamirat yapabilmek için bu tip pencerelerin yapıldığı⁹ ifade edilir.

⁹ Önge Y. *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995 :44

4) Külhan

Sıcak su deposunun doğu bitişiğinde külhan yer alır. Külhanın ocağı sıcak su deposunun altındadır. Ocağın yanmasını sağlayan odunların istiflendiği ve ocakta oluşan küllerin toplanarak tahliyesinin yapıldığı bu oda dik-dörtgen planlıdır. Kazı çalışmasında odanın en üstünden itibaren yaklaşık 3.59 m. kalınlığında tuğla kırıkları ve az taşlı kahverengi toprak dolguya, taban üstünde de 1.00 m. kalınlığında küle rastlanıldı. Bu oda 1.75x3.65 m. ebadında, 4.32 m. yüksekliğindedir. Kuzey ve batıda iki girişi vardır. Kuzeydeki 0.80x1.86 m. ölçüsündeki kapıdan sıkıştırılmış sert topraklı oda tabanına iki taş basamakla ulaşılır.

Odanın batısında, oda tabanından 0.50 m. yüksekte ocak kapısı mevcuttur. Bu kapının solunda oda içine uzanan 1.02 m. uzunluğunda 0.10 m. genişliğinde ve 0.32 m. yüksekliğindeki blok taş, odanın güney-doğu köşesine küllerini biriktirmek için bir mekan oluşturur. Bu kısmın tam üstündeki tonozda bulunan 0.80x0.80 m. ölçüsündeki fener açıklığı da küllerin kova yardımıyla buradan tahliye edildiğini akla getirmektedir. Odanın kuzey-doğu köşesindeki 0.60x1.10 m. ölçüsündeki açıklık ise koridordan odaya odun taşınması için olmalıdır.

Odanın sıcak su deposu ile arasındaki duvar tamamen tuğla örülü olup, bağlayıcı olarak horasan harcı kullanılmıştır. Diğer duvarların tamamı kesme blok taşlarla örülmüştür. Odanın güney duvarını sert kireç taşından yapılan saray duvarı oluşturmaktadır. Bu duvar taşları diğer duvar taşlarına göre daha sağlam ve yıpranmadan günümüze ulaşmıştır. Diğerlerinde ise erime ve çatlamalar görülmektedir. Doğu ve batı duvarları 0.55 m. genişliğindedir. Odanın üstü tuğla tonoz örtülüdür. İki farklı tonoz görülür. Giriş önünün üstü beşik tonoz, odanın diğer bölümü sivri tonozludur. Beşik tonoz diğerinden daha aşağıdadır. Beşik tonoz tabandan 2.95 m. yüksekten itibaren, sivri tonoz ise tabandan 3.62 m. yüksekten başlamaktadır. Tonoz kalınlığı 0.30 m.dir.

Sıcak su deposunun altında ocak bulunur. Kazı esnasında tabandan 2.00-0.50 m.de tuğla kırıklarının olduğu kahverengi toprak, bu seviyeden itibaren ise yoğun küle rastlanıldı. Ocak tuğladan örülü olup, bağlayıcı olarak horasan harcı kullanılmıştır. Üstündeki kazanı ısıtmaya yarayan dairevi planlı ateş yerinden oluşur. Odun konulan kapısı doğudandır.

Dairevi planlı ocak sıcak su deposuna kadar dairevi planlı boşluk şeklinde 2.00 m. kadar yükselir. Gövdesi en altta 1.32 m. en üste ise 1.00 m. genişliğindedir. Tam üst kısmında olması gereken metal kazanı günümüzde görül-

emektedir. Ocağın batı duvarında, tabandan 0.80 m. yüksekte 0.45x0.30 m. ölçüsünde bir ısı kanalı bulunur. 0.97 m. kadar derinliği tespit edilebilen bu kanal sıcaklık ve ılıklığın döşemesi altındaki boşluklara sıcak hava akışını sağlamış olmalıdır.

Ocağın üçgen alınlıklı kapısı 0.85x0.55 m. ölçüsündedir. Ocağın tuğla döşeli tabanı giriş seviyesinden 0.38 m. daha aşağıdadır. Girişten tabana doğru 45 derecelik bir meyil bulunur. Giriş önünde 0.70x0.40 m. ölçüsünde düzgün kesme blok taş vardır. Ocak kapısı külhan tabanından 0.50 m. yüksektedir. Kademeli görünümlü bu kapı, batı duvarına 0.25 m. girintilidir. Metal olması gereken kapısı günümüzde görülmemektedir.

6) 2 No.lu Koridor

Külhanın kuzeyinde 4.47x1.33-2.35 m. ebadında L planlıdır. duvarındaki 0.77 m. genişliğindeki kapıdan L planlı olan bu koridora geçilir. Bu girişin karşısında 0.85 m. genişliğindeki 5 adet taş basamaktan oluşan bir merdiven bulunur. Bu merdivenler sarayın bir mekanına ulaşıyor olmalıdır. Merdivenlerin sonundaki mekanla ilgili bilgiye gelecek yıl yapılacak kazı çalışmasıyla ulaşılabacaktır.

Mekanın kuzey, doğu ve batı duvarlarında tuğla, güney duvarında ise kireç taşı malzeme kullanılmıştır. Üst örtüsü 3.50 m. yükseklikte olup, tuğla örülü beşik tonozdur. Tabanı sıkıştırılmış küllü topraktır.

7) Soğukluk (Havuzlu Sekizgen Mekan)

2017 yılında yapılan kazı çalışmasında bu mekanın büyük bölümü meydana çıkarılmıştı. Bu yıl yapılan çalışmalarda ise giriş holü ve nişler ortaya çıkarıldı (Resim: 5).

1 No.lu koridordan girilen hol 1.87x1.28 m. ölçüsündedir. Bu holden 1.45 m. yüksekliğinde ve 0.68 m. genişliğindeki kapıyla bu mekana girilir. Kapı düz atkı taşlıdır. Holün duvarları 3.10 m. yüksekliğinde korunmuştur. Kuzey-batı köşesinde devşirme olarak kullanılan pembe mermer sütun kaidesi bulunur. Batı duvarı almaşık örgülüdür. Diğer duvarları kesme taş örgülü, horasan harç bağlayıcılıdır. Güney duvarı girişe doğru kavisli biçimdedir.

Bu mekandaki nişlerde yapılan çalışmalarda 3 adet tuvalet, bir adet depo tespit edildi. Tuvaletlerin tabanında 0.35 m. genişliğinde ve 0.45 m. derinliğinde taş kanallar bulunur. Meyilli olan bu kanallar, kanalizasy-

ona bağlanan atık su kanalı olmalıdır. Bu mekanların eşik seviyesindeki tabanında muhtemelen ahşap döşeme olmalıydı. Duvar örgüsündeki 0.15 m. taş çıkıntıları taban döşemesinin varlığını desteklemektedir. 2 No.lu tuvaletin doğu duvarındaki 0.84 m. genişliğindeki kısım devşirme taşlarla ve az sayıda tuğla örülü olup, bağlayıcı olarak çamur kullanılmıştır. Bu kısmın orijinalde Soyunmalığa bağlı kapı girişi olduğu belirgindir. Bu giriş hamamın II. evresinde kapatılmıştır.

Su Haznesi: Havuzlu sekizgen mekanın kuzey duvarında su haznesi bulunur. Bu hazne 1.97x0.55 m. ebadında ve 1.75 m. yüksekliğindedir. Alt kısmı taşa oyulmuş tekne (0.70 m. derinliğinde), bunun üstü ise tuğla örülüdür. Teknenin içi zift ile tuğla duvarları kireç harcıyla sıvalıdır. Güney duvarında oval formlu künk yer alır. Künk çapı 0.15 m., çeşme tarafındaki deliği 4 cm.dir. Bu künkün 0.63 m. aşağısında bir musluk deliği yer alır. Su haznesinin doğu duvarında 1 No.lu koridor tabanından 1.25 m. ve 1.70 m. yüksekte çift künk hatları yer alır. Her iki künk hattının da bağlantısı hazne içinde görülmektedir.

8) 1 No.lu Depo

Havuzlu sekizgen mekanın batı bitişiğinde 12J-10A Açması'nda, 1.20x1.60 m. ebadında 1 No.lu depo bulundu (Resim: 5). 1 No.lu koridora açılan holden 0.97 m. genişliğindeki kapıdan bu odaya girilir. Almaşık örülü duvarları yer yer 2.45 m. yüksekliğinde korunmuştur. 0.60 m. yüksekliğinde korunan batı duvarında köşelerde kesme blok taş, araları ise Horasan harç bağlayıcılı tuğla örülüdür. Batı duvarına bitişik tek sıra tuğla örülü seki mevcuttur. Tabanı tuğla döşelidir. Tuğla ölçüleri 25x25 ve 27x27cm. arasında değişmektedir. Tuğla kalınlığı 4.5 ve 5.5 cm.dir.

Bu odada taban üstünde yoğun küllü toprak içinde çömlek, cam parfüm şişesi, metal objeler, cam parçaları ve buğday taneleri bulundu. Ayrıca Arpa yazılı yanmış rulo kağıt ele geçirildi (Resim: 5).

III. HARRAN HÖYÜK 2018

S. İrem MUTLU

Harran Höyüğü'nün kuzeyinde 2014 yılından itibaren başlatılmış olan kazı çalışmalarında ilk olarak basamaklı açma kazı tekniği referans alınarak, 8F/E5 ve 8F/E6 karelaajlarında 10x10 m. boyutlarında iki adet açma açılmıştır. İlk etapta bu açmaların 5x5 m.lik alanı olan doğu bölümünde çalışmalar

yürütülmüştür. 2018 yılı çalışmalarında ise aynı alanda höyüğün hem güneyindeki 8F/E6 Açması'nın doğu bölümünde hem de bu açmanın hemen kuzeyindeki 8F/E5 Açması'nın batısında çalışmalar devam ettirilmiştir. Ayrıca bu açmalara ek olarak daha önce Nurettin Yardımcı döneminde¹⁰ çalışılmış olan alanda da çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). Açmalarda meydana çıkarılan mimari kalıntılar ve buluntular dönemsel olarak şu şekildedir.

İslami Dönem

Höyüğün İslami dönemlerini temsil eden tabakalar, 8F/E5 ve 8F/E6 açmalarında ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu açmalarda açığa çıkarılan mimari yapılar, çanak-çömlek ve küçük buluntu verileri değerlendirildiğinde, bu alanda İslami Dönem'in üç evreli olduğu tespit edilmiştir. İslami Dönemin geç evresine ait olduğu belirlenen konut mimarisine ait olduğu anlaşılan bir kısmı oldukça derin temelli çukurlar açılarak yapılmış çapraz veya balıksırtı teknikte tuğladan örülmüş duvarlardan oluşan mekanlar, tandırlar, ocaklar, depolama çukurları ortaya çıkarılmıştır. Genel olarak iki açmada kazılan alanlarda İslami Döneme ait konut ve pişirme ile bağlantılı iki evreli avlu ve mekanlar ortaya çıkarılmıştır.

Demir Çağ

Demir Çağa ait tek ve önemli mimari yapı ve buluntulara daha önce Nurettin Yardımcı döneminde açılan açmaların bulunduğu alanda devam edildiğinde rastlanılabilmektedir. Bu alan içerisinde 9G/1A Açması'nın güney kesiti düzleştirme çalışmaları esnasında, açmanın güney kesiti boyunca doğu-batı yönlü 6,5 m. uzanan kerpiç bir duvar tespit edilmiştir. Belli bir kısmı çökmüş olan ve her biri standart bir şekilde 45x45 cm. ölçülerinde olan duvarın şu ana kadar tespit edilmiş olan yüksekliği ise yaklaşık olarak 3 m. olarak ölçülmüştür (Resim:11a).

Bu kerpiç duvarın devamını gözlemlemek amacıyla açmanın güney kısmında yeni bir açma açılmıştır. Çalışmalar sırasında Yeni Babil Dönemine tarihlendirilen ve daha önce Nurettin Yardımcı'nın da ortaya çıkardığı Sin

¹⁰ YARDIMCI, N. (1985) "Harran 1983", VI. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara; YARDIMCI, N. (1992) "1991 Harran Kazıları", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 431-446; YARDIMCI, N. (1993) "1992 Harran Kazıları", XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 513-532; YARDIMCI, N. (1998) "Harran", XXXIV, Uluslararası Assirioloji Kongresi. Türk Tarih Kurumu Ankara; YARDIMCI, N. (2007) *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Harran*, İstanbul.

Tapınağı'na ait olduğu düşünülen toplam 15 adet çivi yazılı tuğla ve parçaları ile aynı alanda silindir tablet parçası ele geçirilmiştir (Resim:11b-c). Bu alanda yapılan çalışmalarda ele geçirilen seramik grubu da İslami Dönem ve Demir Çağı olmak üzere karışık saptanmıştır.

Orta Tunç Çağı

Orta Tunç Çağı ait bulgular her ne kadar tabakaya ait mimarisiyle birlikte henüz tam ortaya çıkarılamamış olsa da özellikle çanak-çömlek verileri ve diğer grup buluntularla bu dönemin varlığı tespit edilebilmiştir. Buna göre 9G/1B ve 1A açmalarında döneme ait önemli bir buluntu 73 cm. çapında depolama küpüdür. Söz konusu küpün oturduğu tabanı bulmak amacıyla derinleşme çalışması yapıldığı sırada ise küpün tabanı ile hemen hemen aynı seviyelerde doğu-batı yönünde uzanmış yüzü kuzeye bakan, *hocker* pozisyonunda yetişkin bir kadın iskeleti ile onun hemen ayaklarının altında yine *hocker* pozisyonunda yatırılmış yeni doğmuş olduğu düşünülen bir bebek iskeleti bulunmuştur (Resim: 12). Hem depolama küpünün hem de iskeletlerin çıkarıldığı alanda ele geçirilen çanak-çömlek verilerinin alanın Orta Tunç Çağı başına tarihlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

8G/10A açmasında ortaya çıkarılan ve sınırları tam olarak belirlenemeyen kerpiç bir mekana ait bir alan içerisinden alınan kömürleşmiş materyaller içeren toprak örneğinden yaptırılan Karbon 14 analizleri sonucunda bu mekan ve çevresinin Orta Tunç Çağı II evresine ait olduğu tespit edilmiştir. Nitekim aynı alandan ele geçen çanak-çömlek verileri ile de desteklenmektedir.

Erken Tunç Çağı-Orta Tunç Çağı Geçiş Dönemi

8F/E5 açmasının güneyinde İslami Döneme ait yapılar tamamen kaldırıldıktan sonra sıkıştırılmış topraktan yapılmış bir taban ve bu tabanla bağlantılı 130 cm. çapında, etrafı 12 cm. kerpiçle çevrelenmiş, ortası küllü ve en üstünde yuvarlak çakıl taşlarla kaplı oval bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Aynı çakıl taşlı oval yapılara bu yapının hemen kuzeydoğusunda, İslami Dönem çukur ve ocağın tahrip ettiği alanlarda da rastlanılmıştır. Buna göre, Erken Tunç Çağının son evrelerinde kurulan yarı-yerleşik grupların muhtemel varlığı, bu alanlardan ele geçirilen çanak çömlek gruplarının Erken Tunç Çağı sonu ve Orta Tunç Çağı geçişe ait özellikler göstermesi ve mimarideki basitlik bir arada değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir.

Erken Tunç Çağı IV evresi

Söz konusu evreye ait kerpiçten yapılmış duvarlardan oluşan beş oda E5 ve E6 açmalarında açığa çıkarılmıştır. 8F-E5 açmasının güneydoğusunda Erken Tunç Çağı IV mekânının 1 No.lu ana duvarının, E6 Açması'nın kuzeydoğusunda devam ettiği gözlenmiş ve E5 açmasında ortaya çıkarılan Erken Tunç Çağı IV mekanların devamının takibine yönelik çalışma bu alanda gerçekleştirilmiştir. E5 açmasının odaları ile bağlantılı olarak saptanan odalardan ilki olan Oda B1, 8F/E5 açmasından uzanan bir ana duvar ve bu ana duvarla bağlantılı doğu duvarlarından oluşmaktadır. Yine aynı açmada yer alan Oda B2 ise Oda B1'in hemen güneyinde tespit edilmiştir.

8F/E6 Açması'nın hemen kuzeyinde bulunan 8F/E5 Açması'nın doğusunda yine E6 Açması'nda ortaya çıkarılan odaların devamı niteliğinde iki oda daha açığa çıkarılmıştır ve bu odaların da ana duvarla bağlantılı küçük, depolama amaçlı kullanıldığı düşünülen odalar olduğu, doğu-batı yönlü uzanan ortak ara duvarlarla birbirlerinden ayrıldıkları anlaşılmaktadır. (Resim: 13a)

8F/E5 ve E6 açmalarında ortaya çıkarılan mal grupları; yalın basit seramikler (Resim 13c), metalik seramikler, yatay bant boya bezemeli –Fırat bant boyalı, dalgalı boya hatlı mal grubu (combed wash ware) (Resim: 13b) ve mutfak kapları oluşturmaktadır. Ayrıca Suriye'de Erken Tunç Çağı sonuna tarihlendirilen pişmiş toprak insan ve hayvan figürinleri, pişmiş toprak oyuncak araba tekerlekleri odaların içlerinde ve mekan dışında ele geçmiştirlerdir (Resim 13: d-f).

IV. DİĞER ÇALIŞMALAR

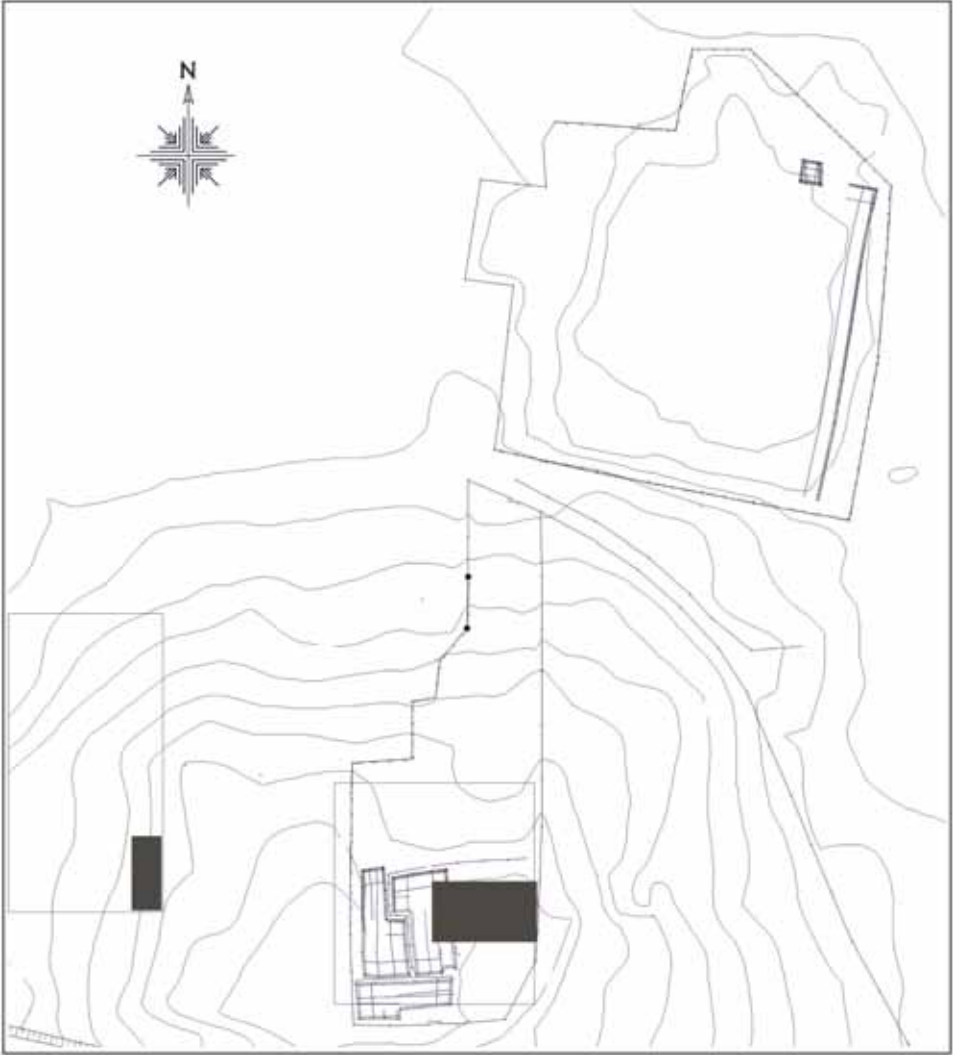
Harran Ören Yeri kazısında ele geçen küçük buluntuların temizlik, gruplama, numaralandırma, çizim ve fotoğraflama çalışmaları yapıldı. Kazı evi çalışmaları, Arş. Gör. İrem Mutlu gözetiminde arkeologlar Ümmügülsüm Gentir, Emine Atas, Ayşegül Aslan, Sedanur Akıl, Mizgin Ay ve Fuat Erhan tarafından gerçekleştirildi.

Arş. Gör. İrem Mutlu Harran kazılarında bulunan Tunç Çağı seramiklerini, Arş. Gör. Sevcan Ölçer ise Harran kazılarında bulunan Ortaçağ seramiklerini doktora çalışması olarak hazırlamaya devam ettiler.

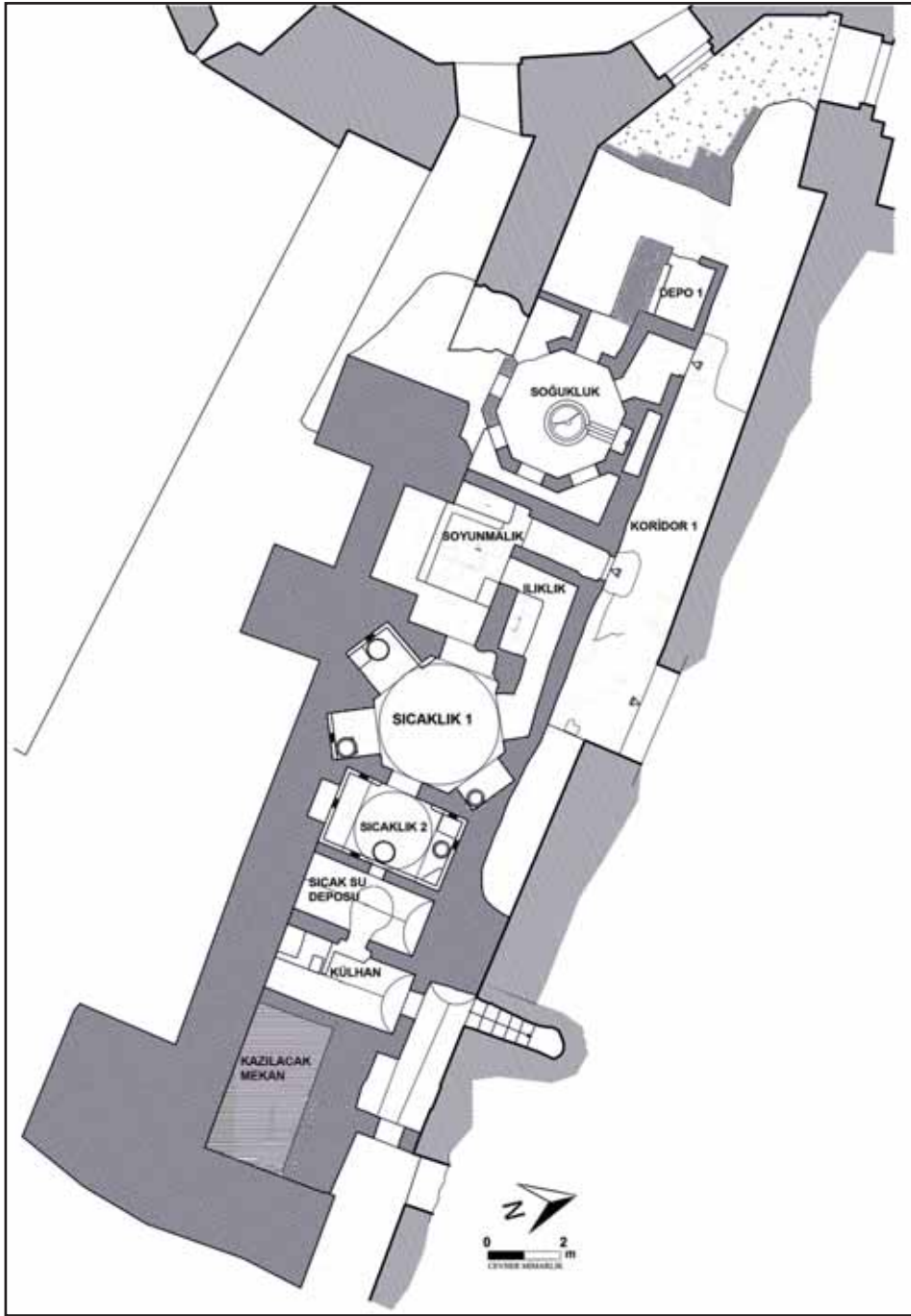
Kazı Çalışmana katılan öğrenciler: Ayşegül Çelik, İshak Temelli, Medine Tatal, Zehra Aldeniz, Rabia Uygur, Fatma Aslan, Hasan Şahin, Abdullah Ay, Ramazan Kılıç, Deniz Uysal, Makbule Süzen, İbrahim Çağatay, İsmail Kaya, Buşra Yıldırım, Şükran Cihan, Mahmut Şengel, Mustafa Hüseyin Birden,

Esengül Soğan, Mahmut Kızılelma, Ekrem Başkale, Zeliha Alkan, Havvagül Çelik, Yunus Karakuş, Fatma Zehra Işık, Rukiye Özyurt, Şükran Tutaman, H.Kübra Özberber, Fatma Çelik, Gülnur Tören, Dilara Yurt, Mehmet Salih Demirel, Mustafa Alkaç.

Harran Örenyeri kazı çalışmaları bitiminde 81 adet envanterlik, 44 adet de etütlük eser Şanlıurfa Müze Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

Harita 1: Harran'da höyük çalışılan alanlar (2018 yılında yapılan çalışmalar).

Plan 1: Saray Hamamı.

Resim 1: Restorasyon ve konservasyon çalışmalarının görünümü, Çarşı Hamamı.

Resim 2: Sıcak su deposu ve külhanın metal kazanının konulduğu yer, Çarşı Hamamı.

Resim 3: Sonraki yerleşimciler tarafından yapılan işlik, tandır v.b. yapıların görünümü, Çarşı Hamamı.

Resim 4: Silindir gövdeli PT şişenin bulunduğu yer, Miskçi Dükkanı.

Resim 5: Depoda bulunan yanmış kağıt rulo, çömlek ve cam parfüm şişesinin görünümü. M.S. 13.yy. Saray Hamamı.

Resim 6: Ilıklık, üsten görünümü, Saray Hamamı.

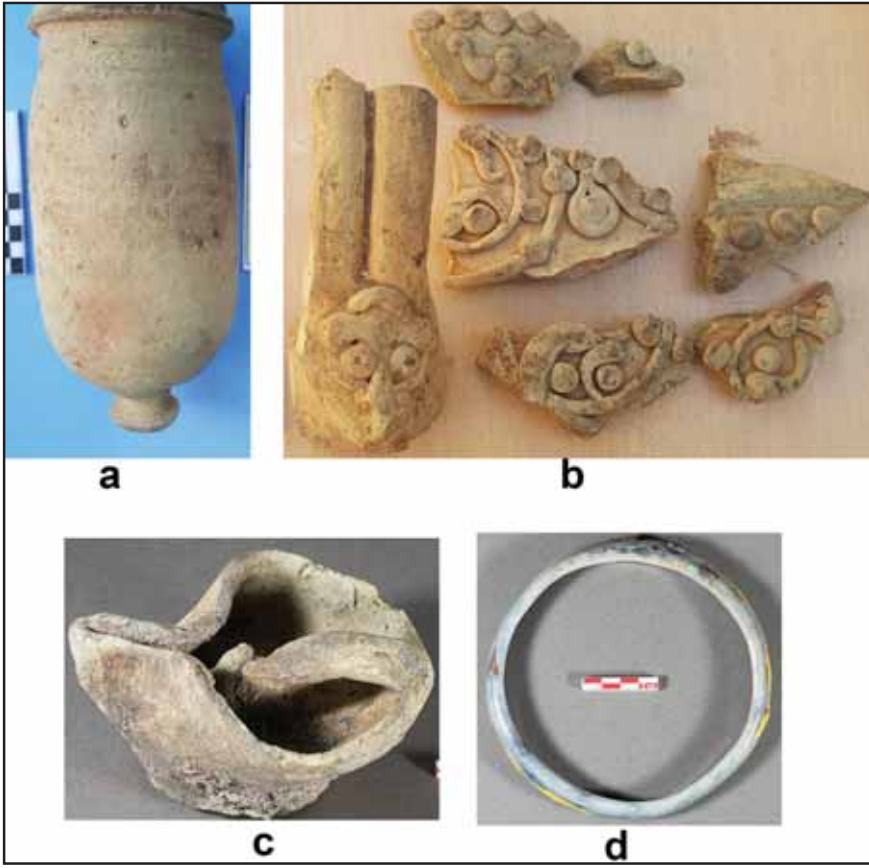
Resim 7: Sıcaklık 1'in üstten görünümü, Saray Hamamı.

Resim 8: Sıcaklık 1'in içten güneyden görünümü, Saray Hamamı.

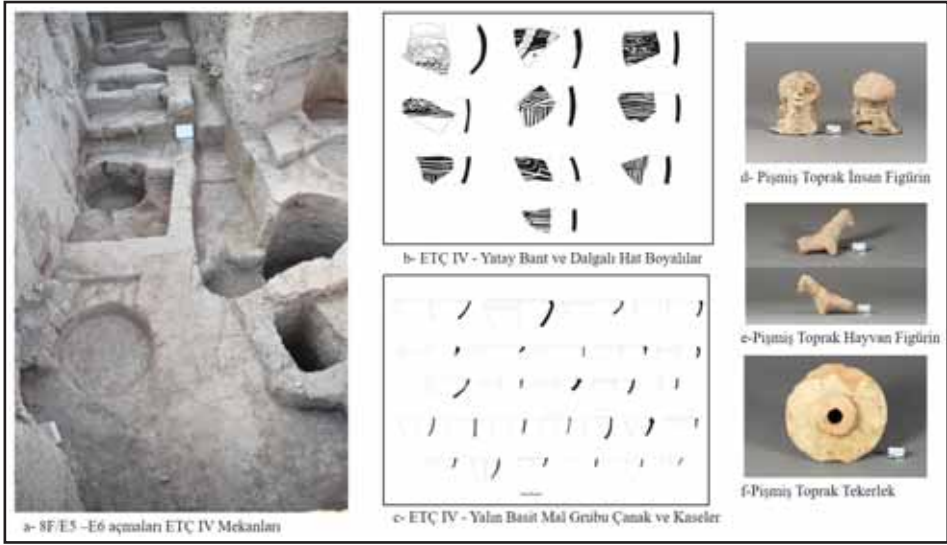
Resim 9: Sıcak su deposu ve k lhanın metal kazanının konulduğu kısmın g r n m , Saray Hamamı.

Resim 10: Silindir gövdeli çömlek, barbutin teknikli kap parçaları, PT kandil ve cam bilezik, Saray Hamamı.

Resim 11: Demirçağ duvarı, çivi yazılı tablet ve tuğla, Harran Höyük.

Resim 12: Erken Tunç Çağı IV. mimari ve buluntular, Harran Höyük.

Resim 13: 9G-1A Açması, Orta Tunç Çağı iskeletler, Harran Höyük.

PİSİDİA ANTİOKHEİA 2018 YILI KAZI ve DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Mehmet ÖZHANLI*
Hakan ALPASLAN
Z. Tuçe GÜNGÖR
Ersin ÖZEN
Ali GÜNDOĞAN

Pisidia Antiokheia Antik Kenti 2018 yılı düzenleme ve kazı çalışmaları 28 Haziran - 31 Aralık 2018 tarihleri arasında, Men Tapınağı ve Kutsal Alanı ile St. Paul Kilisesi'nde gerçekleştirildi. Kazılan bu alanlarda açığa çıkarılan mimari yapıların restorasyon ve konservasyon işlemlerinin yapılmasının yanı sıra bulunan diğer eserlerin de temizlenmesi, konservasyonu ve belgeleme işlemleri atölye ve depo çalışmalarıyla tamamlandı.

Men Tapınağı ve Kutsal Alanı Kazı ve Düzenleme Çalışmaları

Tapınağı çevreleyen *temenos* içerisinde, tapınağın doğusunda yan yana sıralanmış olan *oikoslarda*¹ ve Küçük Tapınak'ta temizlik, düzenleme ve kazı çalışmalarına devam edildi.

Temenosun İçerisinde Yapılan Çalışmalar

Temenosun kuzey ve kuzey batı köşesinin tamamı atık topraktan arındırıldı (Resim: 1). *Temenos* içerisindeki zemin, ana kayanın düzleştirilmesiyle elde edilmiştir. *Temenos*u çevreleyen *stoanın* zemini bir basamak yüksekliğinde, diğer bölümlerden daha yüksektir. *Stoanın* üst örtüsünü taşıyan sütun

* Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, mehmetozhanli@sdu.edu.tr
Öğr. Gör. Hakan ALPASLAN, Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Meslek Yüksekokulu, Antalya/TÜRKİYE, hakanalpaslan@akdeniz.edu.tr
Öğr. Gör. Z. Tuçe GÜNGÖR, Akdeniz Üniversitesi, Demre Dr. Hasan Ünal Meslek Yüksekokulu, Antalya/TÜRKİYE, tucegungor@akdeniz.edu.tr
Ersin ÖZEN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur/TÜRKİYE, ersinozen3@gmail.com
Ali GÜNDOĞAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur/TÜRKİYE, ali.gundaogan@gmail.com

¹ Çok farklı anlamları içinde barındıran *oikos* kelimesi, burada konut anlamında kullanılmamıştır.

altlıklarının üzerine konulduğu düzgün dikdörtgen bloklar, stoayı çerçevelemektedir. Bu bloklar dışında, tapınağın çevresinde ve stoanın zeminindeki döşemenin tamamı sökülüştür. Kaldırılan yığma toprağın içerisinde çıkan, tapınak ve *temenos* duvarına ait bloklar yerlerine konuldu, diğerleri ise belgelenerek *temenos* dışında oluşturulan taş tarlasına alındı. Dolgu toprak içerisinde çok az seramik parçaları ve yoğun bir biçimde stoaya ait kireçtaşı sütun parçaları vardı. Ayrıca, mermer adak steli, heykel parçaları, metal çivi, kapı aksamları ve cam eser parçaları da ele geçirildi. Zemin üzerinde bulunan sikkelerin çoğunluğu Konstantin Hanedanlığı'na (M.S. 305 – 363) aittir. Dolgu içerisinde çıkan yazıt parçalarının büyük bir kısmı Ramsay ve ekibi tarafından okunmuş ve yayınlanmıştır. Ancak, bir blok üzerinde *tekmorium*dan bahseden yeni bir yazıt bulundu. Daha önce kazılmamış alanlar sadece zemine yakın bazı yerlerdi. Çalışılan alanın tamamı kazılıp devredildiği için orijinal bir katmana rastlanmadı.

Oikoslarda Yapılan Çalışmalar

Tapınağın *temenos* duvarının doğusundan doğuya doğru yan yana sıralanmış *oikos*ların bazıları 2017 yılında kazılmış ve *oikos*lar batıdan doğuya doğru numaralandırılmıştır. 2017 yılında 2, 4, 5, 6, ve 7 numaralı *oikos*lar kazıldı ve diğerlerinin üzerinde yoğun şekilde taş ve moloz dolgu bulunduğundan bir sonraki kazı sezonuna bırakıldı. Ancak, bırakılmış olan 1 ve 3 No.lu *oikos*larda kaçak kazı yapılmış ve yapılar yoğun şekilde tahrip edilmiştir. Kaçak kazıcılar 1 No.lu *oikos*un tamamını, 3 No.lu *oikos*un ise bir bölümünü kazmışlardı. Bu yılki çalışmalara kaçak kazı çukurlarının temizlenmesiyle başlandı. Çalışmalar 1, 3, ve 7 No.lu *oikos*lar ile 1 No.lu *oikos* ile tapınağın *temenos* duvarı arasına yapılmış olan mekanlarda yapıldı.

Oikos 1

Kaçak kazıcıların kazıp yığdıkları toprak içerisinde çok sayıda mermer heykel ve adak steli parçası, ağırşak ve sikkeler ele geçirildi. Yığılan toprak boşaltıldıktan sonra *oikos*un kuzey duvarına bitişik yaklaşık 1 m. yükseklikte ve 1 m. genişlikte bir seki ortaya çıktı (Resim: 2). Sekinin üzerinde büyük, farklı mermer heykellere ait iki adet sol el ile 2 adet kandil, bir adet gümüş sikke bulundu. Ellerden bir tanesi *pyxis* benzeri bir kap tutmaktadır. Bunlar dışında heykellerin gövdelerine ait parçalar ile çok sayıda el ve ayak parmağı da görüldü. Roma Geç Cumhuriyet Dönemine tarihlendirilen sikke,

şimdilik alanda bulunan en erken sikke olma özelliğini taşıdığından oldukça önemlidir. *Oikosun* farklı yerlerinde ise bronz sikkeler, kandiller, ağırşaklar, cam eser ve seramik parçaları açığa çıkarıldı. *Oikosun* zemini kalın bir harç tabakası ile duvarları ise üzeri boyalı düzgün bir sıva ile sıvanmıştır. Sadece alt kenarı korunmuş olan duvar sıvasının üzerinde, yeşil ve bordo renklerle çizilmiş kenar bordürü içerisine beyaz ve aşı kırmızısı renklerde yapılmış panolarda, neyin resmedildiği anlaşılamamaktadır (Resim: 3). Büyük düzgün bloklarla örülmüş olan megaron planlı *oikosun* içerisinde sekiye yakın bir alanda, batı duvarına bitişik ve doğu duvarının önünde duran düzgün blokların işlevi şimdilik anlaşılamadı. *Oikosun* doğusunda, geç dönemde farklı bir mekân yapılmıştır. Dikdörtgen planlı bu mekâna giriş, 1 No.lu *oikostan* sağlanmaktadır. Arkadaki mekâna geçişi sağlayan kapı ise bu mekânın kuzey duvarının batı köşesindedir. Zeminden yüksekte kalan kapı açıklığına iki basamakla çıkılmaktadır. Kuzeyde 1 No.lu *oikosun* arkasında kalan bu mekânın kazısı yapılmadı. Doğudaki dikdörtgen mekânda yapılan kazılarda ise *in-situ* buluntulara rastlanıldı. Mekânın doğu duvarı boyunca zemin üzerinde iç içe duran çok sayıda pişmiş toprak seramik kaplar, düştüğü şekli ile bulundu (Resim: 4). Duvarın yaklaşık 50 cm. batısında bir sıra biçiminde açığa çıkarılan kapların, duvara bitişik ahşap bir rafın devrilmesi sonucu düştükleri açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Birçoğu aynı usta tarafından yapılmış olduğu belirlenen kapların çoğunluğunu, ince cidarlı daldırma tekniği ile astarlanmış kâseler oluşturmaktadır. Seramikler kaldırıldıktan sonra zeminin altında bir yanık tabakası açığa çıkarıldı. Erken döneme işaret eden bu zemin içerisinde bulunan seramikler daha kaba bir işçilik göstermektedir. İlk evresinde yangın geçirmiş olan yapının ikinci evreye ait zemini sıkıştırılmış topraktan oluşmaktadır.

Tapınağın *temenos* duvarı ile 1 No.lu *oikos* arasında kalan alan, *oikos* olarak adlandırıldı. Burada yapılan kazılarda üç bölümden oluşan bir mekân açığa çıkarıldı (Resim: 5). İşlevi tam olarak belirlenemeyen mekânlarda yoğun biçimde çiviler, seramik ve cam parçaları bulunurken, ortadaki küçük mekânda çıkan yanmış kireç dikkat çekiciydi. Ayrıca, çok sayıda aşık kemiği ile terrakotta Men başı da buluntular arasındadır.

Oikos 3

Burada yapılan çalışmalar tamamlandığında, bu *oikosun* geç dönemde güneydeki *ante* bölümünün kapatılarak bir mekân oluşturulduğu ve kuzeyde açılan yeni mekânlarla bir konuta ya da başka işlevde kullanılan bir yapıya

dönüştürüldüğü görüldü (Resim: 6). *Oikosun* ilk evresinde, kuzeydoğu köşede, kırık kiremitlerden, köşenin formuna uygun oval bir seki örülmüş ve içi toprak dolu olan bu sekinin üzeri sağlam kiremitlerle kapatılmıştır. Kiremitlerin üzerinde bulunan yoğun kül buranın, geç dönemde küllük olarak kullanıldığını belgelemektedir. Sekinin öncesinde ne amaçla yapıldığı anlaşılamadı. Sekinin batısında, duvarın dibine yığılmış yanmış kireç bulunurken, güneyinde ise yığılı bir biçimde kil durmaktaydı. Bu alanda Erken İmparatorluk Dönemine ait kaliteli kırmızı astarlı seramik parçaları dağınık halde ele geçirildi. Seramikler dışında ağırşaklar, kandiller, çivi ve kapı aksamaları ile cam eser parçaları, bronz sikkeler ve aşık kemikleri bulunan buluntular arasındadır. Aşık kemiğine geçirilmiş olan altın bir halka oldukça dikkat çekicidir. Ana kayanın düzleştirildiği zeminde bir döşeme ya da sıva korunmamıştır. Duvarları basit moloz taşlarla örülmüştür.

Oikos 7

Kazısı geçen yıldan yarım kalan bu yapının çalışmaları tamamlandığında, yapının farklı evreleri olduğu, geç dönemde genişletilerek altı odadan oluşan konut ya da kültle ilgili organizasyonların yapıldığı bir mekâna dönüştürüldüğü anlaşıldı (Resim: 7). Çift kanatlı ana giriş kapısı güneyde olan yapıya, kuzeyden de girişi sağlayan tek kanatlı bir kapı vardır. Yapının giriş holünde, bir parçası geçen yıl bulunan mermer bir adak stelinin diğer parçası da bulundu. Yapının kuzey doğusunda bulunan 7x6 m. ölçülerindeki mekân salon olarak kullanılmış olmalıdır. Bu salonun içerisinde güney duvarının hemen dibinde, başında bant bulunan bir erkek büstü ile üzerinde iki hilal ve yunanca yazıt olan bir adak steli sağlam olarak açığa çıkarıldı. Saçları Büyük İskender'in saçlarına benzer modellendirilmiş olan büst, Geç Hellenistik Döneme aittir. Kimin betimlediğini yazmak şimdilik zor. Adak stelinin üzerindeki yazıt ise Antiokheia'da bulunan bir cemaatten söz etmektedir. Ayrıca, kandil, sikke, çiviler, aşık kemikleri ile cam eser ve seramik parçaları buluntular arasındaydı. Salonun batı duvarına bitişik, yere sabitlenmiş ve yarısı korunmuş olan büyük bir seramik kabın içerisinde sadece kül olması, kabın küllük olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

Küçük Tapınak

Men Tapınağı'nın kuzeyinde bulunan yüksek tepenin üzerine ana kayanın düzleştirilmesiyle inşa edilmiş olan tapınak, ele geçirilen buluntulardan

dolayı Tanrıça Hekate Tapınağı olarak isimlendirildi. Bir kazı çalışması yapılmayan tapınakta Ramsay ve ekibinin yaptığı kazılar ile kaçak kazıcıların kazıp yığıldığı topraklar boşaltıldı ve duvarlara ait bazı bloklar yerlerine konuldu. Tapınağın *cellas*ında bulunan, köşeleri kırılmış, altıgen sunak dik bir biçimde yerleştirildi (Resim: 8). Burada yapılan çalışmalarda kandiller, seramik – cam parçaları, metal çiviler ile üç adet bronz sikke bulundu. Sikkeler Konstantin Hanedanlığına, iki adet pişmiş toprak kandil ise M.S. 4 yüzyıla tarihlendirilmiştir.

St. Paul Kilisesi'nde Yapılan Kazı ve Restorasyon, Konservasyon Çalışmaları

Üç nefli bazilikal planlı kilise, arazinin eğimine uygun bir biçimde inşa edilmiştir. Kilisenin apsis kısmı iki, diğer bölümler ise tek katlıdır. Düzgün büyük bloklarla yapılmış olan apsis, içte yarım daire dışta altıgen biçimindedir. Apsisin alt katını aydınlatmak için asimetrik üç pencere bulunmaktadır. Kilisede yapılan kazı ve araştırmalar sonucu planı çıkarılmış olan yapı, birçok çalışmaya konu edilmiştir. Ancak, özellikle Dr. Taşlıalan'ın kilise çevresinde iş makineleriyle yaptığı kazılar birçok veriyi ortadan kaldırmıştır. Kilisenin doğusundaki ve güneyindeki geniş bir alan kilisenin temel seviyesinin altına kadar kazılmış ve düzleştirilmiştir. Bu alanlarda nelerin olduğu bilinmiyor. Yapı ile ilgili yapılan yayınlarda bu durum hiç dikkate alınmamıştır.

2018 yılı kazı çalışmaları kilise apsisinin içerisinde ve kuzey doğu köşesinde yapıldı. Açığa çıkarılan ve de daha önce kazılmış alanlarda tahrip olmuş duvarlarda konservasyon işlemleri gerçekleştirildi.

Apsis İçerisindeki Kazı ve Konservasyon Çalışmaları

Apsisin bir bölümü, Dr. Taşlıalan'ın kazıları sırasında kazılmış ve apsis yuvarlaklığı boşaltılmıştır. Ancak, bir önlem alınmadığı için 4 m. yüksekliğindeki dolgu toprak kesiti yıkılmış ve kazılan alanın büyük bir bölümü tekrar dolmuştur. Kuzey köşede kısmen açılmış olan tonoz da büyük oranda yıkılıp tahrip olmuştu. Dolgudan arındırılan alt kat, doğuda büyük oranda ana kayanın tıraşlanmasıyla elde edilmiş olan bir duvarla sınırlandırılmıştır. Kayanın olmadığı alanlarda ise duvar, çimento harcıyla tutturulmuş taşlarla örülerek tamamlanmıştır. Duvarın güney tarafında tuğladan, iki adet kör kemer teknik olarak örülmüştür. Yüzeyi gri kille sıvanmış ve beyaz kille perdahlanmış duvarın orta kısmına yakın bir yerde

küçük bir niş açılmıştır (Resim: 9). Alt kat apsisi 13 m. 40 cm. uzunluğundadır. Orta nefin olduğu alanın zemininde bulunan iki adet *in-situ* altık ve iki adet iz, üst katın dört sütün tarafından taşındığını belgelemektedir. Kuzey nef bölümü ise küçük taşlarla ve çimento ile yapılmış bir tonozla kapatılmıştır. Dr. Taşlıalan ve onun öncesinde yapılan kazılar sonucu meydana gelen tahribatlar yüzünden tonozun ortası yıkılmıştır. Tonoz duvarları, taş temel ve almaşık düzende, altta üç sıra tuğla üzeri taş ve tekrar altı sıra tuğla olacak biçimde örülmüştür (Resim: 10). Tuğlaların arasında kalın çimentolu harç kullanılmıştır. Kuzey nefi taşıyan bu bölümün zemini orta neften daha aşağıdadır. Bu bölüm bir duvarla çevrelenerek kapalı bir mekân dönüştürülmüştür. Mekânın kuzey duvarında yaklaşık 2 m. yüksekliğinde, köşelere yakın yerde, pişmiş topraktan iki su künk hattı bulunmaktadır. Bu mekânın işlevi şimdilik tam olarak anlaşılamadı.

Güney nef bölümünde ise doğudaki sütün ayaklarının arası taş bir duvarla kapatılmıştır. Duvarın hemen arkasında, kısmen ana kayanın düzleştirilmesiyle oluşturulan, kenarları kalın harçla sıvanmış bir havuz açığa çıkarıldı. Havuzun zemini kalın kare tuğlalarla döşenmiştir. Bu havuzun kuzey köşesine yakın bir noktada zemin tuğlası sökülmüş yuvarlak ocak biçiminde bir yer açılmıştır (Resim: 11). Bu alanda yoğun biçimde tamamen yanmamış ahşap, işlenmiş kemik parçaları, çiviler ve üzerinde anahtar deliği bulunan bronz bir levha bulundu. Anahtar deliği bulunan levha, ahşap bir sandığın kilit yeri kaplamasıdır. Ahşap bir sandık içindekilerle birlikte burada yakılmıştır. Yanık tabakanın içerisinde bulunan dikdörtgen kalın küçük camlar da ahşap kutunun/sandığın üzerine aplatılmış olmalıydı.

Apsis içerisinde yapılan çalışmalarda çok az seramik parçalarının yanı sıra mermer bir heykele ait sağ el ve kuzeydeki mekânın girişinin batı köşesinde orijinal dolgu içerisinde, M.S. 4 yüzyıla tarihlenen küçük bronz bir kandil bulundu.

Çalışmalar tamamlandıktan sonra doğudaki duvarın üzeri yaklaşık 1 m. yükseltilerek kilisenin taban mozaığının seviyesine çıkarıldı. Kuzeydeki tonozun üzerine ise geçici bir çatı yapıldı.

Kilisenin kuzeydoğu dış köşesinde başlatılan kazıda ise geç dönemde moloz taşlardan yapılmış bir bina açığa çıkarıldı. Büyük bir yangınla yıkıldığı anlaşılan yapıda kalın bir yangın tabakası ve kül gözlemlendi. Yapı dört bölümden oluşmaktadır (Resim: 12). En kuzeyde tabanı mozaikli bir avlu (mozaikler açılmadı) bulunmaktadır. Mozaikli avlunun yanında, tabanı kalın sıva üzerine kalın tuğlalarla döşenmiş bir mekân yer almaktadır. Bu

mekânın apsis biçiminde düzenlenmiş doğu köşesinde mermer kaplı bir havuz vardır. Bu mekândan ortadaki mekâna suyun akıtıldığını gösteren su künkleri duvar içerisinde görülmektedir. Ortadaki bölümde ise *hypokaustum* sistemine ait tuğlalar ele geçirildi (Resim: 13). Bu mekânın güney duvarına bitişik, kırık kiremit, tuğla ve taşlarla çevrenmiş havuz benzeri dikdörtgen bir alan bulunmaktadır. Güneydeki bölümün doğu ve batı ucu apsis olarak kapatılmıştır. Apsislerin kuzey duvarlarında su künkleri görülmektedir. Künkler, apsisin içerisinde bir havuz varmış izlenimi vermektedir. Ancak, bu alanda havuza yönelik bir döşem görülmedi. Zemini yükseltilmiş olan yapıda farklı kullanım evreleri olduğu birçok yerden anlaşılmaktadır. Apsis içeresine oturtulmuş olan havuzlar ikinci evrede kaldırılmış olmalıdır. Yapının doğusunda başka bir yapıya ait bir duvarın çok az bir kısmı açıldı. Yapı içerisinde seramik parçaları dışında ağırşaklar, dört adet korozyonu yüksek bronz sikke ve bir adet kurşun ağırlık ele geçirildi. Üzerinde haç işareti bulunan ağırlık oldukça iyi korunmuştur.

Kilisenin kuzeyinde bulunan avlunun doğusundaki koridor, kiliseye ve avluya girişi sağlamaktadır. Bu koridorun zemini renkli taşlarla yapılmış mozaikli bir tabandan oluşmaktadır. Mozaik taban uç uca serilmiş iki halı biçiminde iki pano olarak yapılmıştır (Resim: 14). Birinci panoda kenarları saç örgüsü ve dalga motifli bir bordürle çerçevelenmiş dikdörtgen mozaığın her bir köşesinde daire içerisinde bir rahip/rahibe betimlenmiş ve rahiplerin araları daire içerisinde kuş motifleri ile doldurulmuştur. Ortada baklava dilimi biçiminde yapılan motifin köşelerinde birer balık işlenmiştir. Baklava diliminin güney köşesinde bir pano içerisinde yunaca bir yazıt bulunmaktadır. İkinci panonun kenar bordürü diğeriyle aynıdır ancak, farklı süsleme programında, ortada daireler içinde çiçek motifleri yapılmıştır. Temizlenip konservasyon işlemleri yapılan mozaik, karasal iklim dikkate alınarak uygun bir biçimde tekrar kapatıldı.

Sonuç

Men Tapınağı'nın çevresinde ve *oikoslarda* yapılan çalışmalar sonucu elde edilen yeni veriler, tapınağın M.S. 400 yılından sonra kullanılmadığını kesin olarak belgelemiştir. Bu tarihten sonra tapınağın yanı başına inşa edilen kilise ile yeni dinin, alana tamamen egemen olduğu ve buranın Hristiyanlık kutsal alanına dönüştürüldüğü görülmektedir. Ancak, tapınakta, *temenos* duvarları üzerinde ve *oikoslarda* Hristiyanlığın en büyük sembolü olan haç işaretinin yapılmamış olması ve alanda Hristiyanlığa ait arkeolojik verilerin yokluğu,

Hristiyanların eski inançtan çekindiklerini göstermektedir. Yıkılan tapınak ve *oikos*lar virane bir şekilde bırakılmıştır. Kazısı tamamlanan *oikos*larda bulunan eserlerin tamamı Hristiyanlık öncesi dönemlere aittir. Ele geçirilen Roma Geç Cumhuriyet Dönemine ait gümüş sikke ve mermer büst, *oikos*lardaki eserlerin son pagan İmparator Julianus (M.S. 361 – 363) döneminde, paganizmin tekrar canlandırılması sırasında farklı dönemlere ait birçok eserin bir araya toplanmış olduğu yönündeki düşüncemizi doğrulamıştır.

Bu yıl açılan *oikos*lardan sadece 1 No.lu *oikos*un kült alanı olarak kullanıldığı, diğerlerinin ise konut ve başka amaçlar için kullanılmak üzere değiştirildiği görüldü. 1 No.lu *oikos*un içerisinde sivalı ve farklı renklerle boyanmış olması, diğer *oikos*ların da içerisinde nasıl olduğu konusunda önemli bir veri sunmaktadır.

*Oikos*larda ele geçirilen seramik örnekleri, seramik kronolojisi açısından son derece önemlidir. *İn-situ* bulunan seramiklerin tamamı yerel işçilik göstermekle birlikte, diğer buluntularda dikkate alındığında hiçbiri M.S. 4. yüzyıl sonrasına ait değildir. Çünkü *oikos*ların son kullanım tarihi M.S. 4. yüzyılın son çeyreğidir. Özellikle ince cidarlı, daldırma tekniği uygulanmış olan kâseler, Antiokheia üretimleri olmalıdır. Ele geçirilen seramiklerin neredeyse tamamı sunu ve servis kaplarıdır. *Oikos*larda bulunan seramikler, 5. yüzyıl ve sonrasına tarihlenen birçok seramiğin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini de zorunlu kılmıştır.

Kilisede yapılan çalışmalarda ise kilise apsisinin alt kat kazısı tamamlanarak, arazinin eğimine uygun inşa edilmiş olan kilisenin alt katının nasıl olduğu anlaşıldı. Kilisenin dış kuzey doğusunda kazısı yapılan geç döneme ait yapının işlevi tam olarak belirlenememekle birlikte öneriler yapabilecek bazı ipuçları elde edildi.

Resim 1: Men Tapınağı, *temenos* içi.

Resim 2: *Oikos* 1.

Resim 3: *Oikos* 1, duvar sıvası.

Resim 4: *Oikos* 1'in kuzeyinde bulunan mekândan *in-situ* pişmiş toprak kap buluntuları.

Resim 5: Tapınağın *temenos* duvarı ile 1 No.lu *oikos* arasında kalan alan.

Resim 6: *Oikos* 3.

Resim 7: *Oikos* 7.

Resim 8: Hekate Tapınağı.

Resim 9: St. Paul Kilisesi, alt kat doğu duvarı.

Resim 10: Kuzey tonoz duvarı.

Resim 11: Güney nef, havuz.

Resim 12: Hamam kompleksi (?).

Resim 13: *Hypokaustum* sisteminin olduğu mekan.

Resim 14: Mozaik.

ANEMURIUM KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI:2018

Mehmet TEKOCAK*

Mersin İli, Anamur İlçesi, Ören/Batıkent Mahallesi'nde yer alan Anemurium antik kentinde ilk kez 2016 yılında Anamur Müze Müdürlüğü ile birlikte başlatmış olduğumuz çalışmalarımız, 2018 yılında Bakanlar Kurulu Kararlı kazılar arasına alınmıştır. Anemurium antik kenti kazısı 2018 yılı sezonu; Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 19.06.2018 tarih ve 94949537-160.01.01 (33)-519610 sayılı [Proje Numarası MK013306(2018)] izni ile başkanlığında oluşturulan bir ekip tarafından temizlik, kazı, koruma, konservasyon, restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları şeklinde 09 Temmuz 2018 tarihinde başlamış ve 29 Kasım 2018 tarihinde de sona ermiştir¹. Ayrıca tespit, belgeleme ve restorasyon projelerinin hazırlanması çalışmaları da yürütülmüştür. Böylece 09 Temmuz'da başlayan çalışmalarımız büyük bir özveri ve başarı ile aralıksız olarak 144 gün sürmüştür.

GİRİŞ

Kilikya Bölgesi'nin Dağlık Kilikya olarak adlandırılan bölümünde kalan Anemurium antik kenti, günümüzde Mersin İli'nin Anamur İlçesi sınırlarında yer almaktadır. Antik kente, Anamur-Antalya kara yolunun 8. km.sinden sapılarak deniz tarafına doğru 2 km. daha gidilerek ulaşılmaktadır. Kentin ismi "Rüzgârlı Burun" anlamına gelmektedir. Anemurium, ülkemizin güney kesiminin en uç noktasına konumlanmış olup 152 m. rakıma kadar yükselen ve Toros Dağları'nın Akdeniz'e nadiren kuzey-güney istikametinde sokulan

* Doç. Dr. Mehmet TEKOCAK, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 42031 Kampüs-Konya/ TÜRKİYE, mtekocak@yahoo.com

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Selçuk Üniversitesi'ne izin ve maddi desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmalarımızda Anamur Müzesi'nden Arkeolog Murat Kaleağasıoğlu ve Arkeolog Deniz Toprak bakanlık temsilcisi olarak görev yapmışlardır. Her iki bakanlık temsilcimize de kıymetli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. 2018 yılı çalışmalarımıza farklı üniversite ve branşlardan birçok akademisyen bilim heyeti üyesi ve öğrenci katkıda bulunmuşlardır. Benim için çok kıymetli olan ekip üyesi arkadaşlarıma ve öğrencilerime sağlamış oldukları değerli destek ve emeklerinin yanı sıra özverili çalışmaları için çok teşekkür ederim. Onlarla birlikte bu işleri yapıyor olmak benim için büyük onurdur.

bir parçası olarak kabul edilen bir tepenin² güney ve doğu yamacının denizle birleştiği yerde kurulmuştur (Resim: 1-2).

Kent ilk kez, 19. yüzyılda Albay F. Beaufort'un "Karamania" adlı kitabında zikredilerek bilim dünyasına tanıtılır³. Bu tarihten uzunca bir süre sonra ilk yüzey araştırmaları 1962-1965 yılları arasında E.A. Rosenbaum, G. Huber ve S. Onurkan'dan oluşan bir ekip tarafından gerçekleştirilir. Sistemli kazılar ise 1966 yılında E.A. Rosenbaum tarafından başlatılır⁴. 1967-1968 yılları arasında ise L.C. Smith kentin farklı noktalarında kazılar yürütür⁵. 1969 yılında yine E.A. Rosenbaum çalışmalara devam eder⁶. 1971 yılında J. Russell tekrar kazılara başlar ve bu çalışmalar 1976 yılına kadar sürdürülür⁷. Daha sonra 1979 yılından 1987 yılına kadar kentte bazı yapılarda aralıklarla restorasyon faaliyetinde bulunur⁸. 1980'li yılların sonundan, ara ara küçük çaplı çalışmalar olsa da, 2016 yılına gelene dek kentte ciddi anlamda hiçbir çalışma yürütülmemiştir.

2016 yılında Anamur Müzesi başkanlığında, şahsımın bilimsel danışmanlığında oluşturulan ekip tarafından "Anemurium Antik Kenti Arkeolojik-Bilimsel Tespit, Belgeleme, Restorasyon ve Restorasyon Projeleri Hazırlık Çalışmaları" adı altında kentte yeniden çalışmalara başlanmıştır. Söz konusu bu çalışmalara 2017 yılında da aynı şekilde devam edilmiştir. 2016 yılı çalışmaları kapsamında; *palaestra*, Büyük Hamam, Küçük Hamam, Halk Hamamı, Hazine Kilisesi, Nekropol Kilisesi, nekropol alanında yer alan A II 11, A II 14, A VI 21, B IV 2, A VII 14, A VIII 13 kodlu mezarlar, Baldakenli Mezar ile su kemerlerinde tespit ve belgeleme çalışmaları yürütülmüştür⁹. Bunun yanı sıra *odeonda* yine tespit ve belgelemenin yanı sıra, kalıntının lazer taraması yapıp rölövesi çıkarılmıştır (Resim: 3a-b). Ayrıca *odeonun* kuzeydoğusunda yer alan mozaikli kısmın yine lazer taraması işi gerçekleştirilirken özellikle sahil kısmında ve kent içerisinde dağınık vaziyette duran mimari blokların koordinatlarının alınması çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim: 3c). Ayrıca

² Bu tepe için yayınlarda kimi zaman "Karagedik Dağı" kimi zaman da "Kargagedik Dağı" ismi kullanılmış olmasına karşın bu isimlerin doğruluğu konusunda henüz kesin bir veriye ulaşamadık.

³ Beaufort 2003, 193-199; Rosenbaum - Huber - Onurkan 1967, VII; Russell 1980, 32.

⁴ Rosenbaum 1968, 5-8.

⁵ Smith 1968, 137-144; Smith 1969, 177-184.

⁶ Alföldi - Huber - Akat - Taylor 1970, 37-39.

⁷ Russell 1973, 201-219; Russell 1974, 153-165; Russell 1975, 121-139; Russell 1976, 93-96; Russell 1977, 133-145; Russell 1978, 911-923; Russell 1981, 263-290.

⁸ Russell 1988, 191-208.

⁹ Tekocak 2018, 65-77.

A II 11 kodlu mezarın C Mekanı'ndaki zemin mozaikleri restore edilmiştir (Resim: 3d). Bu sezonun son çalışması olarak da daha önce koordinatları alınmış olan ve sahilde bulunduğu için de uzun yıllardır deniz suyunun tahribatına maruz kalan dağınık vaziyetteki mimari blokların bir sonraki yıl taşınmak üzere tespit ve belgelemelerinin yapılması olmuştur.

2017 yılında başta yapılardaki bozulmalar ve bunların giderilmesine yönelik restorasyon projelerinin geliştirilmesi olmak üzere kentte çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda ilk olarak akropolde yer alan surların etrafındaki yoğun bitki örtüsünün temizliği yapılmıştır. Daha sonra *odeonda* tekrar çalışmalara başlandı. Burada temizlik çalışmalarının yanı sıra orkestra ve tonozlu galerilerde bulunan zemin mozaiklerinin durum tespiti ve detaylı çizimleri yapılarak (Resim: 4a), yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri tamamlanmıştır. Bu çalışmayla eş zamanlı olarak Küçük Hamam'da temizlik, tespit, belgeleme, statik hesaplama için yapıda temel kazısı ve 4. Mekan'ın (*apodyterium*) tabanını kaplayan zemin mozaığının restorasyonu gerçekleştirildi (Resim: 4c-d). Bunun dışında Nekropol Kilisesi'nde temizlik ve düzenleme çalışmalarının yanı sıra bazilika ile nekropolde yer alan A III 5, A II 12, B I 32, B II 11, ANR17.NKR.001 No.lu mezarlarda tespit ve belgelemeler yapılmıştır. Bir diğer önemli çalışma ise antik kentin sahilinde dağınık vaziyette duran ve bu sebeple tahribata maruz kalan mimari blokların korunaklı bir alana taşınması ve belirli bir düzen içerisinde adeta sergilenir hale getirilmesi olmuştur (Resim: 5). Ayrıca sualtı ekibimiz tarafından sualtında kalmış olan taşınmaz kültür varlıkları ile kıyı kesimdeki yapıların toplu bir şekilde ele alan kıyı haritasının çıkarılmasına yönelik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir (Resim: 4b).

2018 YILI ÇALIŞMALARI (Resim: 6)

T.C. Bakanlar Kurulu'nun 30.04.2018 gün ve 2018/11704 sayılı kararı ile Bakanlar Kurulu Kararlı kazılar arasında yerini alan Anemurium antik kenti kazısı 2018 yılı çalışmaları; çevre düzenleme, temizlik, kazı, koruma, konservasyon ve restorasyon çalışmaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda; Nekropol Kilisesi, III 10 C Kilisesi, III 5 Hamamı'nda bitki/moloz taş temizliği, çevre düzenleme, kazı ve 3D Lazer tarama ile belgeleme ve Küçük Hamam'da (III 15) bitki/moloz taş temizliği, çevre düzenleme ve 3D Lazer tarama ile belgeleme çalışmaları yürütülmüştür. Bunların dışında Nekropol Kilisesi'nin *bema*, güney nef ve C.2. Mekanı'nda yer alan zemin mozaiklerinde ve III 5 Hamamı'nın *caldarium* mekanının apsisinde bulunan duvar moza-

iğinde konservasyon ve restorasyon faaliyetlerinde bulunulmuştur. Ayrıca laboratuvar çalışmaları kapsamında arazide ele geçirilen sikke, cam, metal ve seramik buluntuların temizliği ile belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Nekropol Kilisesi Çalışmaları

Nekropol Kilisesi, antik kentin kuzeyinde yer almakta olup nekropol sahası içerisine inşa edildiği için de bu adla anılmaktadır. Doğu-batı yönlü olan yapı, günümüzde kentin içerisinden geçen yolun hemen batı tarafında, hafif eğimli bir tepenin üstünde, kente hakim konumdaki düzlük bir alana inşa edilmiştir (Resim: 7a-b). Nekropol Kilisesi çalışmalarına ilk olarak kilisenin iç kısmında (kuzey koridor, kuzey nef, orta nef, güney nef, *şapel*, *baptisterium* ve *narteks*) bitki temizliği ile başlandı. Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra A ve B Alanı'nda bitki temizliği ve çevreye dağılmış durumdaki moloz taşları kaldırma çalışmaları yürütüldü. Yine bu alanlarda yer yer engebeli bir görünüme sahip olan toprak zeminin tesviyesi yapılarak alan daha düz bir hale getirildi. Bu çalışmalar neticesinde A Alanı'nın batısında, 1. Mekan'ın kuzey beden duvarının dışında, ancak bu duvara bitişik şekilde inşa edilmiş iki duvar kalıntısına rastlandı. Moloz taş ve kireç harç örgülü bu duvarlardan doğuda olanı yaklaşık 2.52x0.57 m. ölçülerinde olup "A.1. Duvarı" olarak adlandırıldı. Hemen paralelinde, yaklaşık 2.70 m. mesafede, açığa çıkan ikinci duvar ise 4.75x0.55 m. ölçülerinde olup "A.2. Duvarı" olarak adlandırıldı. Söz konusu duvarların iç yüzeylerinin sıvalı olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı kesin olmamakla birlikte burada bir havuz veya sarnıç? olabileceği düşünülmektedir burası 5. Mekan olarak adlandırılmıştır (Resim: 8a). C Alanı'nda da benzer çalışmalar gerçekleştirildi ve devamında alanın ortaya yakın bölümünde bir duvar kalıntısına rastlandı. Bu duvar ortalama 4.50x0.50 m. ölçülerinde olup "C.1. Duvarı" olarak adlandırıldı. Çalışmaların devamında C.1. Duvarı'na paralel olarak yapılmış 5.33x0.46 m. ölçülerinde yeni bir duvara (C.2. Duvarı) daha rastlandı. C.2. Duvarı'nın güney beden duvarı ile kesiştiği 1.40x1.50 m.lik bölüm moloz taşlarla, devamındaki 3.80 m.lik bölüm ise düzgün dörtgen kesilmiş beş adet kireç taşı blokla yapılmıştır. Bahsi geçen bu duvarın ortaya çıkmasıyla C Alanı'nda farklı mekanlar oluşmuştur. Bu haliyle C.2. Duvarı'nın batısındaki alan "C.1. Mekanı", C.1. Duvarı ile C.2. Duvarı arasındaki mekan "C.2. Mekanı", C.1. Duvarı'nın doğusundaki alan ise "C.3. Mekanı" olarak adlandırılmıştır (Resim: 8a). Batıda bulunan C.1. Mekanı'nın güneybatısında, güneyden kuzeye geçişi sağlayan üç basamaklı bir giriş tespit edildi (Resim: 8b). Bu basamaklardan üstten ikisi yerel moloz

taşlarla yapılmışken, en alttaki basamak devşirme şekilde kullanılan bir sütun gövdesinin düzleştirilmesi marifetiyle oluşturulmuştur. Basamaklardan en üstte olanının üzeri daha sonraki evrede iki sıra moloz taşla kapatılmıştır. En üstteki basamak 1.10x0.20 m., ikinci basamak ise tahribata maruz kaldığından iki parçaya ayrılmış vaziyette olup ortalama 1.10x0.75 m., en alttaki basamak ise 1.20x0.28 m. ölçülerindedir. Basamakların bulunmasıyla birlikte, kilise hakkında daha önce söylenenlerle ilgili farklı yorumların yapılabileceği anlaşıldı. Muhtemelen kilise dışından bu basamaklar yardımıyla zemini kayarak taş döşeli C.1. Mekanı'na inilmekte, buradan da *narteks*in batısında yer alan girişten basamaklar yardımıyla kilisenin *narteks* kısmına geçilmekteydi. C.2. Mekanı'nın ortasında bulunan moloz taşlar kaldırıldıktan sonra burada bir zemin mozaığıne rastlandı (Resim: 8c). Oldukça fazla tahribata maruz kalan zemin mozaığının ne yazık ki 1.30x0.70 m.lik bölümü günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu zemin mozaığında mavi, pembe ve beyaz renkli *tessera*larla yapılmış geometrik motiflerin yanı sıra olası bir yazıta ait izler bulunmaktadır. Ayrıca mekan içerisinde yer yer blokaj zemine rastlanmış olması, kuvvetle muhtemel bu mekanın da tamamen mozaikle kaplı olabileceğini göstermiştir. D Alanı olarak adlandırılan bölümde de yığın şeklinde bulunan moloz taşlar kaldırılarak alanın zemini düzeltildi. Bu çalışmalar sırasında alanın ortaya yakın kesiminde, bir yüzünde sıva izleri olan duvar yıkıntısına ve yan yatmış vaziyette bir sütun başlığı ile sütun gövdesine rastlandı. Söz konusu mimari parçaların *narteks* zemininden 0.75 m. daha yukarıda ele geçirilmiş olması bunların *narteks*in batı duvarı üzerinden buraya devrilmiş olabileceğini düşündürmüştür. 1, 2, 3 ve 4. mekanlar ile bu yıl tespit ettiğimiz 5. Mekan'da da bitki temizliği ve seviye düzenleme çalışmaları yürütüldü. Bu mekanlardan 2. Mekanı doğuda sınırlayan duvarın güney ucunu açığa çıkartmak için çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar neticesinde bahsi geçen duvarın D Alanı'na doğru, *narteks* batı beden duvarından daha alt seviyede paralel olarak devam ettiği belirlendi. Söz konusu duvar, D Alanı içerisinde bulunan dolgu içerisinde kaldığı için tam manasıyla ne kadar devam ettiği ve ne maksatla yapıldığı şimdilik anlaşılamamıştır. Kemerli bölümün batısında bulunan dar ve uzun koridor görünümlü 3. Mekan'daki çalışmalarda, mekanın güney tarafında iki duvara rastlandı. Burada 8. kemer ayağından başlayıp batı duvarına doğru dik bir şekilde uzanan duvar "3.M. 1.Duvar" olarak adlandırıldı. Duvarın inşasında toprak harç ve moloz taş kullanılmış olup yaklaşık 0.60x3.40 m. ölçülerindedir. 3.M. 1.Duvara paralel olarak yaklaşık 2.00 m. mesafede bir başka duvara ise "3.M. 2.Duvar" adı verildi. Bu duvar kireç

kum harcı ile inşa edilmiş olup 9. kemer ayağından batı duvarına doğru dik bir şekilde uzanmaktadır. Söz konusu duvar 3.40 x 0.55 m. ebatlarındadır. Yukarıda bahsi geçen duvarların ortaya çıkmasıyla birlikte 3. Mekan'ın kendi içerisinde üç alt mekanı (3a, 3b ve 3c Mekanı) belirlendi. Bu mekanlardan 3.M. 1.Duvar'ın kuzeyinde kalana "3c Mekanı", 3.M. 1.Duvar ile 3.M. 2.Duvar arasındaki mekana "3b Mekanı", 3.M. 2.Duvar'ın güneyindeki mekana ise "3a Mekanı" adı verildi (Resim: 8a). Bahsi geçen 3a Mekanı'nda seviye düzenleme çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar sırasında bir depo kabına ait olabilecek seramik parçasına rastlandı. Ayrıca mekanı doğuda sınırlayan kemerli sıranın, kemer ayaklarının ön kısmında kaide veya paye şeklinde bir temelin olduğu gözlemlendi (Resim: 8d). Moloz taşlarla oluşturulan bu kaide veya payelerin üst yüzeyleri düzleştirilmiştir.

Tüm bu çalışmalarda; kapı lento parçası, eşik taşı, Korinth Tipi sütun başlığına ait parçalar, sütun gövdesine ait parçalar, sütun kaidesi parçası gibi mimari elemanlar, biri tüm birisi tüme yakın iki pişmiş toprak kandil¹⁰, farklı formlarda birçok seramik parçası, sikke¹¹, cam kaide ve kulp parçaları (bunların birçoğu muhtemel cam kandillerin kaide kısmıdır.), demir çiviler, bronz levha parçaları ve bronz yüzük gibi malzemeler ele geçirildi (Resim: 9).

III 10 C Kilisesi Çalışmaları

III 10 C Kilisesi, kentin merkezi sayılabilecek bir noktasında, eğilimli bir araziye inşa edilmiştir (Resim: 10a-b). 1978 ve 1985 yılında kısa süreli kazı ve araştırmalar gerçekleştirilen kilisenin üç nefli bir bazilika olduğu ve girişinin *narteksin* güneyinde yer almaktadır. Ancak uzun yıllardır herhangi bir çalışmanın yapılmaması sebebiyle meydana gelen dolgu ve bitki örtüsü bu yapıda temizlik çalışmasını zorunlu kılmıştır. Bu sebeplerle yapı ve çevresinde bitki temizliğinin yanı sıra dağınık vaziyette bulunan moloz taşları kaldırma ve seviye düzenleme çalışmaları yürütüldü. İlk etapta kilisenin dışındaki alanlarda yani A, B, C ve D Alanı'nda bitki temizliği ve seviye düzenleme çalışmaları yapıldı. Daha sonra *narteks* bölümünde, mekanın beden duvarları ile neflere geçiş ve zemin seviyesini tespit etmek amacıyla mekan içerisindeki molozlar kaldırıldı. Bu çalışmalar neticesinde *nartekse* beş basamakla inildiği tespit edildi (Resim: 10c). Bu basamaklardan en üstte bulunanı, yani eşik

¹⁰ Bu kandiller MS 5. yüzyıl-MS 6.yüzyıl başına tarihlenmektedir.

¹¹ Ele geçirilen en erken tarihli sikke, I. Valerian'a (MS 253-260) aittir. Bunun yanı sıra genel olarak 4. yüzyıla tarihlenen sikkeler ile en geç MS 7. yüzyıla tarihlenen sikkeler ele geçirilmiştir.

taşı, yerel kireç taşından olup 1.65 m. uzunluğunda, 0.60 m. genişliğindedir. Basamakların yükseklikleri ortalama 0.20 m. dir. Çoğunluğu kireç taşı olan bu basamaklar 1.65x0.25 m. ölçülerindedir. Fakat beşinci basamak ise diğerlerinden değişik olup farklı ebatlardaki moloz ve kayrak taşlarının üst yüzlerinin düzleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Beşinci basamakta ise 1.75x0.60 m. ölçülerindedir. Bu son basamaktan 0.12 m. sonra *narteks* zemini başlamaktadır. Yukarıda bahsi geçen basamakların batısında seki görünümünde bir bölümün bulunduğu ve bu seki üzerinde dağılmış vaziyette seramik parçalarının/kırık çatı kiremitlerinin olduğu gözlemlenmiştir. *Narteks*in ortaya yakın bir bölümünde özellikle orta nef girişine denk gelen kısmın hemen önünde, kayrak taşlarından oluşturulmuş bir zemin kalıntısına rastlandı (Resim: 10c). Fakat bu zeminin çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca bu bölümde dağılmış veyahut orijinal yerinden oynamış durumda zemin taşları da görülebilmektedir. Bu zeminin özellikle güney ve kuzey yönde çok fazla tahrip olduğu anlaşıldı. *Nartekste* yapılan çalışmaların nihayetinde *narteksten* yapının ana mekanlarına yani güney, orta ve kuzey nefe geçişi sağlayan ve eşik taşları oldukça sağlam durumda üç adet giriş tam olarak ortaya çıkarıldı (Resim: 10c). *Narteksten* kuzey nefe geçişte bulunan eşik taşı 1.25x0.52 m. ölçülerinde olup kireçtaşı malzemeden yapılmıştır. Eşik taşının büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Bunun yanı sıra kuzey nefte, eşikten 15 cm. aşağı kotta 4 adet kare formda pişmiş toprak levha ile oluşturulmuş zemin döşemesi açığa çıkarıldı. Bahsi geçen bu zemin döşemesinin mekanın geri kalanında da devam edip etmediği ya da başka bir amaçla yapıp yapılmadığı konusu bu aşamada kesinlik kazanmamıştır. Çalışmaların devamında, kuzey nefin doğusundan kuzey *pastophoriuma* kadar uzanan ve kuzey beden duvarına bitişik şekilde, kireç harç ve moloz taş kullanılarak yapılmış bir duvar veya olası seki? olabileceğini düşündüğümüz bir düzenleme ile karşılaşıldı. İç yüzü sıvalı olduğu anlaşılan bu mimari uygulama yaklaşık 5.00 m. uzunlukta, 0.05 m. yükseklikte, 0.20 m. genişliktedir. Yine kilisenin içinde yürütülen çalışmalar, *narteksten* orta nefe oldukça geniş bir açıklık ile girildiğini göstermiştir. Buradaki girişte kireç taşı malzemeden yapılmış 1.72x0.72 m. ölçülerinde bir eşik taşı bulunmaktadır. Eşik taşı üzerinde kapıların oturduğu yuvalara dair küçük oyuklar izlenebilmektedir. Orta nefin kuzeyinde ve güneyinde aynı yöne devrilmiş sütunları görülmektedir. Bu sütunlardan kuzey ve güneyde üçer adet olduğu anlaşılmıştır (Resim: 10b-c). Sütunlardan 5 tanesinin granitten, bir tanesinin de konglomera cinsi taştan yapılmıştır. Ayrıca hepsinin aynı yöne devrilmiş olması ilginçtir ki bu da bir depremle açıklanabilir. Güney nef

girişinde kireç taşı malzemeden yapılmış büyük bir eşik taşı bulunmaktadır. Bu eşik taşı 1.80x0.60 m. ölçülerinde olup üzerinde ahşap kapıların kullanıldığını gösteren ve kapıları sabitlemek için kullanılan oyuklar seçilebilmektedir. Bu eşikten 0.30 m. aşağı inilince güney nef zeminine ulaşılmaktadır. Oldukça uzun bir koridor görünümünde olan güney nefi, doğuda güney *pastophorium* odasının girişinin de olduğu duvarın sınırlandığı açıkça görülebilmektedir. Kuzey nefte olduğu gibi güney beden duvarı önünde de duvar hattı boyunca uzanan, güney beden duvarına bitişik şekilde, kireç harç ve moloz taş kullanılarak yapılmış seki? şeklinde bir uygulama ile karşılaşıldı. Söz konusu bu mimari uygulama doğruya doğru devam ederek güney *pastophorium* girişinde son bulmaktadır. 0.40 m. genişliğe sahip bu mimari uygulamanın (seki?) güney nefin batı yönünde temel izleri seçilebilmekteyken, doğu yönünde 0.30 m. kadar yükselerek devam ettiği görülmüştür. Var olan izler bu uygulamanın da ön yüzünün kireç harçla sıvalı olduğuna işaret etmektedir. Güney nefte gerçekleştirilen seviye düzenleme çalışmalarının son etabında özellikle güney nefin batısında şu anki zemin seviyesinde birtakım duvar temeli izlerine rastlandı. Duvar temelleri güney beden duvarı önünden başlayıp güney nefi dikey kesmekte ve kuzeye doğru uzanmaktadırlar. Güney nef girişinin hemen önünde bulunan temel duvarı 1.04x0.60 m. ebatlarındadır. Bu temel duvarının doğusunda kalan diğer temel duvarı ise 1.94x0.51 m. ölçülerindedir. Güney nefte moloz dolguyu kaldırma ve seviye düzenleme çalışmalarının ardından söz konusu nefin seviyesi diğer neflerdeki zeminlerle eşit hale getirilmiştir. Öyle ki önceki yıllarda açılan sondaj çukurunun (J. Russell tarafından açılan) batısında ve doğusunda seviye indirme çalışmaları tamamlanmış, sondaj çukuru ile güney nefin zemin seviyesi hemen hemen aynı kota getirilmiştir (Resim: 10c).

Apsisli bölümde yürütülen çalışmalarda ise orta nef ile apsisi birbirinden ayıran *bema* duvarına (BM. 1.Duvar) rastlandı (Resim: 10b-c). Bu çalışmalar hemen *bema* duvarının önünden başlayarak apsis içine doğru devam etmiştir. Buradaki molozlar kaldırıldıktan sonra apsis bölümünün içinde yarım daire görünümlü, apsise bitişik şekilde yapılmış bir oturma sırası (*sinthronon*) ortaya çıkartılmıştır (Resim: 10d). Söz konusu bu duvar 2.50 m. çapında, 0.30 m. yükseklikte ve 0.25 m. genişliktedir. BM. 1.Duvarı'ndan 1.67 m. doğuda apsisi sınırlayan bir duvar daha tespit edilmiştir. Söz konusu duvar 3.82x0.35 m. dir. Bu duvarın güney ve kuzey köşesinden doğruya uzanan ve apsis ile birleşen 1.30x0.20 m. ölçülerinde uzantılarının olduğu anlaşılmıştır. Kilisenin kuzey ve güney *pastophorium* bölümlerindeki çalışmalar sayesinde buradaki

mekanlar daha da algılanır hale getirilerek, bu iki mekanı birbirinden ayıran toprak harçlı duvar (P.1.Duvar) ortaya çıkartıldı. Ayrıca Kuzey *pastophorium*-da yürütülen çalışmalarda; bir kısmı muhtemelen apsis duvarı veyahut doğu beden duvarından koparak düşen toprak harçlı, bir kısmı da kireç harçlı moloz yığınlar açığa çıkarıldı. Bu yığınlar kaldırıldıktan sonra mekan içerisinde kireç harçtan oluşan dörtgen görünümlü ince bir duvarlarla oluşturulmuş havuz formunda bir düzenlemeyle karşılaşıldı. Bu kalıntı/mimari düzenleme 2.50x0.50 m. ölçülerinde olup doğu kısmı mekanın doğu beden duvarıyla birleştirilmiştir. Duvarların iç ve dış yüzlerindeki sıva kalıntılarını yer yer takip edebilmek mümkündür. Kilisenin ana bölümlerinin dışında, kuzeyinde, 1. Mekan olarak adlandırılan mekanın mahiyetinin anlamak amacıyla çalışmalar yürütülmüş ve sonucunda bu alanın kendi içerisinde üç ayrı alt mekanının (1A, 1B ve 1C Mekanları) olduğu anlaşılmıştır (Resim: 10b-c). 1A Mekanı'ndan doğu duvarı üzerindeki bir açıklıkla 1B Mekanı'na geçilmektedir. 1B Mekanı'nı güneyde sınırlayan duvar üzerinde kuzey nefe bir giriş, kuzey duvarı üzerinde de bir başka girişin olduğu göze çarpmaktadır. Bu geçişlerden kuzeyde olanının (1.85 m.) her iki yanında sütun gövdesi bulunmaktadır. Muhtemelen kiliseye en dışta kuzey yönünden yani A Alanı'ndan giriş burası olmalıdır. 1B Mekanı'nın doğu duvarı üzerindeki giriş (1.23 m.) aracılığıyla 1C Mekanı'na geçiş sağlanmaktadır. 1C Mekanı'na geçildiğinde ise hemen kuzey tarafta duvar üzerinde yükselen ve ne maksatla yapıldığı henüz anlaşılamayan bir mimari uygulama göze çarpmaktadır. Yine bu mekanda kuzey duvarı üzerinde yer alan bir girişle (2.70 m.) A Alanı'na geçmek ve güney duvarı üzerindeki giriş (1.10 m.) yardımıyla da kuzey *pastophorium*a geçmek mümkündür. Bu yapıdaki çalışmalar sırasında Korinth tipi sütun başlıkları ve başlık parçaları, mermer levha parçaları (*templon* levha parçaları), *mortarium* parçaları, *templon* korkuluk payeleri, İon tipi başlığa ait parçalar, sütunce parçaları, *templon* levha parçaları, Attik İon tipi sütun kaidesi, haç işaretli sütun başlığı, farklı formlara ait seramik parçaları, yoğun çatı kiremidi parçası ve zemin levha döşemesi parçaları, sikke, cam kaide parçaları, demir çivi, bronz yüzük, bronz kolye ucu, ayinlerde kullanılan obje gibi kilise hakkında önemli bilgiler sunan birçok değerli buluntu ele geçirildi (Resim: 11).

III 5 Hamamı Çalışmaları

Anemurium III 5 Hamamı, antik kentin merkezinde, günümüzde ziyaretçi otoparkı olarak kullanılan alanın hemen doğusunda yer almaktadır. Yapıda;

1966 ve 1967 yıllarında kazı ve araştırmalar yürütülmüş, elde edilen veriler doğrultusunda da yapının işlevi ve kullanım tarihleri için önerilerde bulunulmuştur¹². 2018 yılı çalışmaları başlangıcında III 5 Hamamı da tıpkı diğer kalıntılar gibi neredeyse algılanabilirliğini yitirmiş vaziyetteydi (Resim: 12a). Bu yüzden yapının içerisinde ve çevresinde bitki temizliğinin yanı sıra moloz dolgu kaldırma çalışmaları yürütüldü (Resim: 12b). Ayrıca yapının dışında bulunan alanlarda seviye düzenleme çalışmaları gerçekleştirildi. Özellikle C Alanı'nda yürütülen çalışmalarda alanın batısında bir mekan tespit edilmiş ve "10. Mekan" olarak adlandırılmıştır. Yine C Alanı'nda gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde alanın ortaya yakın bir kısmında bir başka yeni mekana (11. Mekan) daha rastlandı (Resim: 12b). Fakat söz konusu bu yeni mekanların ölçüleri ve ne maksatla yapılmış olabilecekleri ile ilgili şimdilik herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak gelecek yıllarda burada yapılacak çalışmalar sonucunda bununla ilgili kesin verilere ulaşılabileceği şüphesizdir.

Küçük Hamam (III 15 Hamamı) Çalışmaları

Küçük Hamam, Hazine Kilisesi'nin doğusunda, III 10 C Kilisesi'nin kuzeydoğusunda antik kentin kuzeyde sahile yakın bir bölümünde düz bir alana inşa edilmiştir. Yapımında moloz taş ve kireç harcı kullanılmıştır. Anemurium'daki diğer hamamlara kıyasla daha küçük boyutlu olduğu için de "Küçük Hamam" olarak adlandırılmıştır. Yapıda 1971, 1973, 1975 ve 1976 yıllarında kazı ve restorasyon çalışmaları yapılmıştır¹³. Şehrin en iyi korunmuş yapılarından birisi olan hamam, birbirine bitişik dikdörtgen planlı 6 farklı mekandan oluşmaktadır (Resim: 13a). Bu yıl yapının iç mekanlarında ve dışındaki alanlarda bitki temizliği, yapı içerisinde ve çevresinde yığınlar halinde görülen moloz dolgu kaldırma çalışmaları ve toprak dolgu alma çalışmalarının yanı sıra seviye düzenleme faaliyetleri de yürütüldü (Resim: 13b). Bu çalışmalar neticesinde 5. Mekan'ın doğusunda iki giriş açığa çıkarıldı (Resim: 13c). Bu girişlerden güneyde olanı yapı dışına açılmakta olup 1.36 m. genişliktedir. 0.56 m. genişliğindeki diğer giriş ise hamamın doğu duvarının dışında, dörtgen görünümlü ve zemininde su kanalının bağlandığı küçük bir odaya açılmaktadır. Yine 5. Mekan'da yürütülen çalışmalar sonucu yer yer yerel kayrak taş ile yapılmış döşeme zemine rastlanması, mekanın tamamen bu şekilde kaplı olduğunu ortaya koymuştur (Resim: 13c). Ancak

¹² Alföldi 1968, 5-12; Smith 1968, 137-138.

¹³ Russell 1975, 125-126; Russell 1977, 138; Russell 1981, 266-267.

oldukça fazla tahribata maruz kalan kayrak taşı döşeli zeminin ne yazık ki kabaca 1.90x1.90 m.lik kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca zemine yakın noktalarda sütun kaidesi, Korinth Tipi sütun başlığı gibi mimari parçalar ile M.S. 4 - 7. yüzyıllar arasına tarihlenen bronz sikkeler ele geçirildi. Yapılan bu çalışmalar sonucu 5. Mekan'ın hamama ilk kullanım evresinden sonraki bir dönemde eklendiği ortaya konmuştur. Erken evresinde üç adet tonoz örtülü dikdörtgen mekandan (*caldarium*, *tepidarium*, *frigidarium* ve *praefurnium*) oluştuğu gözlenen yapının 4 ve 5. mekanları sonradan eklendiği düşünülmektedir. Külhan (*praefurnium*) bölümünde (6. Mekan) yapılan çalışmalarda ise bitki temizliği ve moloz taş dolguyu kaldırma çalışmalarının ardından hamamla ilişkili birtakım mimari unsur açığa çıkarıldı (Resim: 13d). Mekanın güney tarafında seramik fırını olarak kullanıldığını gösteren kalıntılar yer almaktadır. 2.30x2.30 m. ölçülerindeki seramik fırını kısmen tahrip olmasına rağmen yine de ana hatları ile gözlemlenebilmektedir. Külhan bölümünün asıl zemininden 1.85 m. yüksekte bulunan bu fırın, hamamın işlevi dışında özellikle M.S. 6 - 7. yüzyılda da farklı amaçlar doğrultusunda kullanıldığını göstermektedir. 6. Mekan'ın kuzeyinde yapılan çalışmalarda mekanın batı duvarı üzerinde 1.35 m. ölçülerinde mekana giriş-çıkışı sağlayan kapı açıklığı tespit edilmiştir (Resim: 13d). 6. Mekan'ın batı duvarının hemen önünde, bu duvara bitişik şekilde, kuzey-güney yönlü inşa edilmiş, bir duvar açığa çıkarılmıştır (Resim: 13d). "L" formunda bir görünüm sergileyen duvar 4.74x0.55 m. ölçülerinde ve 0.41 m. yüksekliğinde olup giriş kısmının hemen önünden başlamaktadır. Söz konusu duvar içerisinde su kanalı izlerinin olduğu görülmüştür. Muhtemelen tahliye kanalı olarak kullanılmaktaydı. 6. Mekan'ın kuzey tarafında 1. Mekan ile ilişkili mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır (Resim: 13d). Bu kalıntılar özellikle 1. Mekan'ın *hypocaust* sistemi ile bağlantılı unsurlardır. Burada kuzey duvarına bitişik şekilde yapılmış 5 basamaklı bir merdiven bulunmaktadır. Merdiveni oluşturan basamaklar ortalama 0.70x0.25 m. ebatlarında ve 0.24 m. yüksekliktedir. Hemen bitişiğinde ise arasındaki boşluktan 1. Mekan'ın alt zeminine kolayca ulaşımın sağlandığı iki destek duvarı görülmektedir. Buradaki destek duvarları ortalama 1.14x0.63 m. ölçülerinde ve 1.45 m. yüksekliğindedir. Yukarıda bahsettiğimiz merdivenler ise buradaki servis, düzenleme ve kontrol için yapılmış olmalıdır. Bu mekandaki çalışmalar sırasında bir bronz kulp parçası, seramik ve cam kap parçaları ele geçmiştir. Yapının iç mekanlarındaki çalışmaların tamamlanmasından sonra A Alanı'nda bitki temizliği ve moloz taşları kaldırma çalışması yürütüldü. Yine söz konusu alanda yer yer engebeli bir görünüme sahip olan bölümlerin tesviyesi yapılarak alan daha düz bir seviyeye getirilmiştir.

B Alanı'nda, A Alanı'nda yapılan benzer çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar sırasında sikkeler ve bronz ağırlık ele geçirildi. Bu sikkeler arasında, ancak hamamın dışında, M.S. 654-659 tarihli bir adet altın sikke (ANR18.H III 15.YZY. DH.001) yer almaktadır (Resim: 14). Ön yüzünde II. Constans ve IV. Constantinus, arka yüzünde üç basamaklı kaide üstünde *potent* betimi vardır. C, D ve E Alanları'nda da benzer çalışmalar gerçekleştirildi. Özellikle D Alanı'ndaki çalışmalarda M.S. 4. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıla tarihlenen bronz sikkeler ile bronz halkalar, mimari blok ve seramik parçaları bulunmuştur (Resim: 14).

Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları

Nekropol Kilisesi'nin bema bölümünde ve güney nefinde eski dönem kazı ekibince ortaya çıkartılan zemin mozaiklerinde koruma ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirildi. Ayrıca III 5 Hamamı'nın *caldarium* mekanı apsisinde yer alan ve üzerinde ana figür olarak kuyruğunu açarak büyük bir görsel zenginlik oluşturan tavus kuşlu duvar mozaiklerinde de benzeri bir çalışma yürütüldü. Eski kazı ekibince bu mozaiklerde bir takım restorasyonlar yapılmıştır. O günden bugüne bir daha herhangi bir çalışma yapılmamış olan mozaikleri açtığımızda oldukça kötü durumda oldukları görülmüştür. Bu yüzden de hiç vakit kaybetmeden restorasyon çalışmalarına başlandı. Bu kapsamda mozaiklerde öncelikle büyük bir titizlikle temizlik çalışması ardından da koruma amaçlı restorasyon çalışmaları yürütülmüştür. Yukarıdaki mozaik zeminlerin yanı sıra 2018 yılı seviye düzenleme çalışmaları sırasında C.2. Mekanı'nın ortaya yakın bir bölümünde büyük çoğunluğu tahrip olmuş durumda bir başka mozaik zemine rastlandı. Mozaik zemini açığa çıkarma çalışması tamamlandığında mozaik çok kötü durumda olduğu, birçok kısmında yer yer çöküntülerin meydana geldiği ve yatak harcının özelliğini kaybetmesi nedeniyle de *tesseraların* dağıldığı anlaşılmıştır. Bu mozaik zeminde de koruma amaçlı restorasyon çalışmaları gerçekleştirildi (Resim: 15).

Bema'daki Birince ve İkinci Mozaik ile Güney Nef Ortasındaki¹⁴ Zemin Mozaiklerinde Yürütülen Çalışmalar

Nekropol Kilisesi'nin bema kısmında yer alan iki mozaik (1. mozaik zemin 5.70x2.40 m. 2. mozaik zemin ise 2.00x0.65 m. ölçülerinde) zemin ile güney

¹⁴ Güney Nefin ortasında yer alan mozaik (2.01x1.61 m.), şapel bölümünün batıda yer alan giriş duvarı ile ikiye bölünmüştür. Duvarın hem doğusunda hem de batısında tek parça olarak devam etmektedir. Bu yıl sadece mozaik zeminin batısındaki bölümde çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

nefin ortasında yer alan mozaik zeminde eski kazı ekibinin çalıştığı dönemde küçük çaplı restorasyon çalışmaları yapılmış, ardından bu mozaiklerin üzeri geotekstil ve kumla kapatılmıştır. Söz konusu mozaiklerin üzeri aradan geçen uzun yıllardan sonra tekrar açılmış ve çok kötü durumda oldukları görülmüştür. Mozaiklerin dolgu toprak bölümlerinin temizliği yapılmış, geçmiş dönem kazıları sırasında koruma amaçlı yapılmış olan beton kenar bantları ve boşluk (*lacuna*) alanlarındaki beton kısımlar sökülerek temizlenmiştir. Daha sonra *tesseraların* dağılmaması için kâğıt bant ile etrafı sağlamlaştırılmıştır. Mozaik zemin üzerinde oluşan kalkerli alanlarda mekanik yüzey temizliği yapılmıştır. Mozaikli bölümün etrafına dağılmış *tesseralar* toplanmış, yapılan harç (kum, taş kırığı, kiremit tozu, hidrolik kireç ve kaymak kireç) yardımıyla mozaikte meydana gelen boşluklar yeniden tamamlanmıştır. Bu tamamlama işlemi özellikle geometrik motifler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Son olarak üzerine taypar bez ve onun da üzerine ince bir kum serilerek koruma altına alınmıştır.

C.2. Mekanı Zemin Mozaiğinde Yürütülen Çalışmalar

C.2. Mekanı'nda yapılan temizlik ve seviye düzenleme çalışmaları sırasında mekanın orta kısmında yer alan moloz taşların kaldırılmasıyla birlikte büyük çoğunluğu tahrip olmuş durumda 2.09x1.72 m. ölçülerinde bir zemin mozaiği parçası ortaya çıkartılmıştır. İlk kez tarafımızca bulunan bu mozaik üzerinde geometrik motifler ve olası bir yazıta ait izler bulunmaktadır. Söz konusu bu süslemeler mavi, pembe ve beyaz *tesseralar* kullanılarak oluşturulmuştur. Yatak harcının özelliğini yitirerek topraklaşmasından kaynaklı enjeksiyon imkanı ortadan kalkmıştır. Mozaik zemin üzerine düşen moloz taşlardan dolayı mozaik üzerinde meydana gelen büyük tahribat ve çöküntüler sebebiyle mozaiğin kaldırılıp düzeltilmesine dönük restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. Panellerin kaldırılması sonrası "*nucleus*" ve "*rudus*" tabakasındaki zemin, ağaç kökleri ve çöküntülerden dolayı sağlamlığını yitirmiş olup uygulanacak alan için düz zemin olması adına taşlarla yeni bir zemin hazırlanarak aralarındaki boşluklar da çakıllar yardımıyla doldurulmuştur. Daha sonra kaldırılan mozaikler bu yeni oluşturulan harç zeminine iyice oturtulmuştur. Eksik alanlardaki *tesseralar* harç üzerine yerleştirildikten sonra mozaiğin genel temizliği yapılarak etrafındaki boş kalan yerlerin harç ile tamamlaması yapılmıştır. Son olarak mozaiğin üzerine taypar bez ve onun da üzerine ince bir kum serilerek koruma altına alınmıştır.

III 5 Hamamı Caldarium Mekanı Apsis Mozağında Yürütölen Çalışmalar

III 5 Hamamı'nda *caldarium* mekanı apsisinin yarım kubbesinde yaklaşık 3.00x1.80x1.50 m. ölçülerinde mozaikli bir bölüm bulunmaktadır. Burada kuyruğunu açmış pozisyonda geneli cam *tesseralardan* oluşmuş bir tavus kuşu figürü ana sahneyi oluşturmaktadır. Bu figürün sağında ve solunda madalyonlar içerisinde birer adet *Putto*, korunmuş olan yüzeylerde bitkisel motifler, üst konturunu oluşturan geometrik motif kuşağı ve alt konturu oluşturan kırmızı arka plan üzerine beyaz taş *tesseralarla* yazılmış tek sıra yazıt bulunmaktadır. Söz konusu mozaik yüzeyde; 3 mm-5 mm ebatları arasında değışkenlik gösteren, mavi ve yeşil tonlarını oluşturan cam, kah-verengi tonlarını oluşturan pişmiş toprak ve beyaz-kırmızı renklerde farklı doğal taşlar *tessera* olarak kullanılmıştır. Mozaik yüzeyi, ne zaman yapıldığı bilinmeyen, horasan harcı ile iki kez kapatılmıştır. Yüzeydeki bazı *tesseralar* kopmuş olup bunların izleri "*bedding*" katmanında görülebilmektedir. Mozağın önce tahrip olduğu ve tahrip olan yüzeyinin kapatıldığı, daha sonra bu yüzeyin yukarıdan aşağı kazınması suretiyle tahrip edildiğı ve ikinci katman kapatma harcyla kapatıldığı düşünülmektedir. Mozaik üzerindeki cam ve pişmiş toprak olarak belirtilen *tesseraların* bir bölümü tahrip olmuştur. Taş *tesseralar* ise diğerlerine nazaran daha iyi durumdadır. Mozaikli yüzeyin mevcut durumunun korunması, sağlamlaştırılması, genel görünümünün ortaya çıkarılması ve ileride oluşabilecek bozulmaların minimum seviyeye indirilmesi için gerekli işlemler titizlikle yapılmıştır. Mozaikli yüzeyin kompozisyonunun görülmesini engelleyen, harçla kapatılmış bölgeler durumlarına göre hassas bir şekilde açılmıştır. Bu harçlı yüzeyin kaldırılması ile yüzeyde kalan birikmiş kalker tabakası, su ile yumuşatılarak yüzeyden ayrılmıştır. Yüzeydeki harcın kaldırılmasıyla ortaya çıkan ve mekanik müdahaleyle temizlenemeyen kalker tabakasına kimyasal işlem uygulanmıştır. *Nucleus* ve *bedding* katmanının doğal sebeplerden dolayı zayıfladığı bölgelerde harç sağlamlaştırması gerekli görölmüştür. Bu bölgelerde boşluk olan yerler tespit edilip harç enjeksiyonu işleminin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için *primal*-su çözeltisi enjekte edilmiştir. Kanal yolları açılan bölgelere hidrolik kireç-eleneş taş tozu-kaymak, kireç-eleneş dere kumu kullanılarak yapılan harç karışımı enjekte edilmiştir. İlerleyen dönemlerde dökölmesi muhtemel olarak öngörölen *tesseraların* çevresi hazırlanan harç ile kenar bantları çekilerek oluşacak olan tahribatın en aza indirilmesi sağlanmıştır. Mozağın korumasız bir yüzeyde olması ve doğal etkenlerden kolay etkilenebileceğinden dolayı yüzeye %5 oranında asetonla çözeltinmiş Paraloid B72 kimyasalıyla yüzey koruması yapılmıştır. Kimyasal oranının düşük tutulmasının sebebi

ise güneş ışığının oluşturabileceği zararın minimum seviyede olması ve mozaığın üzerinde kötü görüntü oluşturmamasıdır.

SONUÇ

Yukarıda genel hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız “Anemurium 2018 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları” her şeyden önce aradan geçen uzun bir süreçten sonra, bölgenin en önemli ve en büyük liman kentlerinden birisi olan Anemurium’da yeniden bilimsel çalışmaların başlatılmış olması yönünden fevkalade büyük önem taşımaktadır.

2018 yılı uzun çalışma sezonunda farklı yapı ve alanlarda çok önemli işler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda; antik kentte bitki/çevre temizliği, koruma ve restorasyonlar ile yapılarda seviye düzenleme kazı çalışmaları yürütülmüştür. Nekropol Kilisesi’nde gerçekleştirilen çalışmalar sayesinde yapıya ait yeni kalıntılar ve bilgilere ulaşılmıştır. Özellikle kilisenin güneyindeki C Alanı’nda ortaya çıkartılan duvar kalıntıları ve basamaklar, muhtemelen daha geç bir dönemde yapının halen kullanım gördüğünü ortaya koymaktadır. Öyle ki C.2. Mekanı’nda yer alan ve asıl kilise zemininden daha yüksek kotta bulunduğumuz, zemin mozaığının üzerindeki motiflere bakarak M.S. 5. yüzyılın sonlarında yapılmış olabileceğini söyleyebiliriz. Burada ele geçirilen M.S. 4 - 7. yüzyıl aralığındaki buluntular ise kilisenin dönem dönem onarımlar görse de kamusal maksatlı işlevini sürdürdüğünü göstermektedir. Ayrıca C.2. Mekanı’ndaki zemin mozaığının hemen 10 cm üzerinde bulunan Anemurion darplı I. Valerianus (MS 253-260) sikkesi oldukça önemlidir. Nekropol Kilisesi’nin yanı sıra III 10 C Kilisesi’nde de benzeri çalışmalar yürütülmüş ve sonucunda da yapı ile ilişki mekanlar açığa çıkartılarak daha algılanabilir hale getirilmiştir. Özellikle kuzeyde yürütülen çalışmalar sayesinde bu yönden kiliseye geçişlerin olduğu ve kilisenin daha geç dönemleri ile ilişkili yeni mekanlarının olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu çalışmalar sırasında ortaya çıkartılan sikkeler, bu kilisenin de dönem dönem onarımlar ve eklemeler olsa da M.S. 4. yüzyılın sonundan M.S. 7. yüzyıla kadar kullanıldığını göstermiştir. Kiliselerin dışında; III 5 Hamamı da daha algılanır bir görüntüye kavuşturulmuş ve yine burada da kayda değer birtakım bulgulara rastlanmıştır. Bu yıl ki çalışmalarda hamamın kuzeyinde yeni mekanlar ortaya çıkartılmış ancak şimdilik bunların hamamla ilişkili olup olmadığı hususunda henüz yeterli veriler elde edilememiştir. Ayrıca Küçük Hamam’da yoğun moloz dolgu kaldırılmış, bu sayede yeni yapı kalıntıları gün yüzüne çıkarılmış ve bahse konu olan kalıntıların tespit ve belgelemeleri (raporlama, fotoğraflama ve 3D Lazer tarama gibi) yapılabilmiştir. Ele geçirilen buluntular ışığında ve

yapıda kullanılan toprak harç ve dolgu amaçlı kullanılan seramik parçaları, hamamın orijinal mimarisinden daha geç bir döneme ait olduğunu göstermektedir. Çalışmalar esnasında ele geçirilen tüm bulgular bu yapının M.S. 4. yüzyılın ortalarından M.S. 7. yüzyıla kadar kullanıldığına işaret etmiştir.

KAYNAKÇA

Alföldi, E., G. Huber, A. Akat, P. Taylor, 1970. "Excavations and Restorations at Anemurium (Eski Anamur) 1969", *Türk Arkeoloji Dergisi*, VIII-2, Ankara, s. 37-39.

Alföldi, E., 1968. "Excavations and Restoration in Anemurium, 1966", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XV-I, Ankara, s. 5-12.

Beaufort, F., 2003. *Karamanya*, (çev. Ali Neyzi-D. Türker), Pera Müzesi Yayınları, İstanbul.

Rosenbaum, E.A., G. Huber, S. Onurkan, 1967. "A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia", *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, No. 8, Ankara.

Rosenbaum, E.A., 1968. "Excavations and Restoration in Anemurium, 1966", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XV-I, Ankara, s. 5-12.

Russell, J., 1974. "Excavations at Anemurium (Eski Anamur), 1972", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXI-2, Ankara, s. 153-165.

Russell, J., 1975. "Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1973", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXII-2, Ankara, s. 121-139.

Russell, J., 1976. "Excavations at Anemurium (Eski Anamur 1974)", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIII-1, Ankara, s. 93-96.

Russell, J., 1977. "Excavations at Anemurium (Eski Anamur)- 1975", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIV-2, Ankara, s. 133-145.

Russell, J., 1978. "Recent Excavations at Roman Anemurium (1969-1973)", *The Proceedings of The Xth International Congress of Classical Archaeology*, Vol II, Ankara, s. 911-923.

Russell, J., 1980. "The Changing Face of a Roman City", *Archaeology*, Vol. 33, No.5, s. 31-40.

Russell, J., 1981. "Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1976", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXV-1, Ankara, 263-290.

Russell J. 1988: Russell, "Anemurium (Eski Anamur), 1987", *Recent Archaeological Research in Turkey, Anatolian Studies*, Vol. 38, s. 191-192.

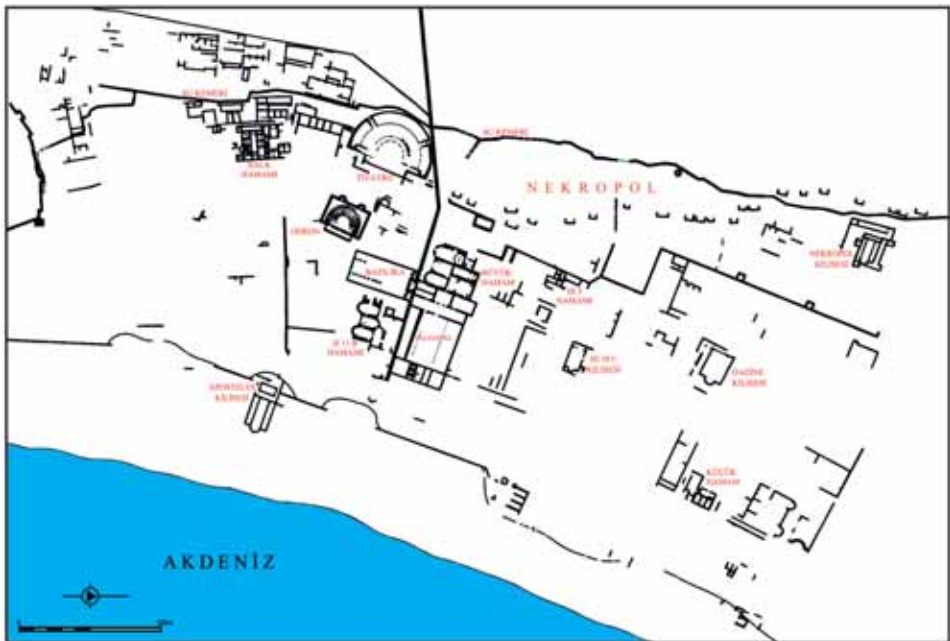
Smith, L.C., 1968. "Excavation Report, Eski Anamur (Anemurium), 1967", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVI-I, Ankara, s. 137-144.

Smith, L.C., 1969. "Excavation Report, Eski Anamur (Anemurium), 1968", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII-2, Ankara, 177-184.

Tekocak, M., 2018. "Akdeniz'de Bir Liman Kenti: Anemurium (Anemurion)", *Selçuk Bakış (Selçuk Üniversitesi Haber ve Tanıtım Dergisi)*, Yıl:12, Sayı: 48, Konya, s. 65-77.

Resim 1: Anemurium'un konumunu gösterir harita.

Resim 2: Anemurium kent planı.

a- Anemurium Odeonu.

b- Odeon'da 3D Lazer Harema çalışmaları .

c- Mimari blokların koordinatlarının alınması çalışmaları.

d- A II 11 Nolu Mezar'daki zemin mozaïği restorasyon çalışmaları.

Resim: 3

a- Odeon'da temizlik çalışmaları.

b- Sualtı çalışmaları.

c- Küçük Hamam genel görünüşü.

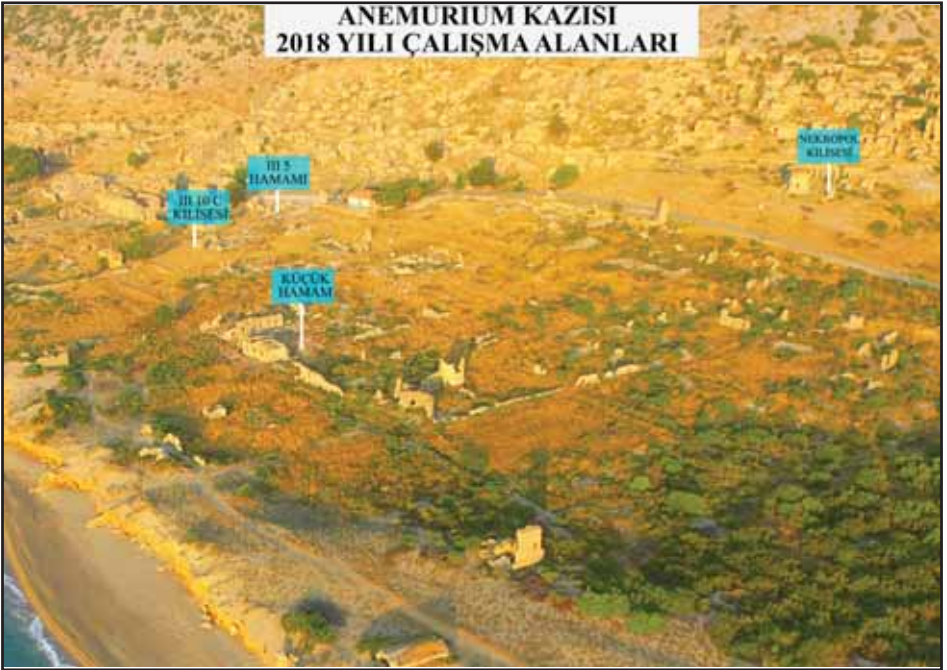

d- Küçük Hamam'daki zemin mozaïğinin restorasyon öncesi ve sonrası görünümü.

Resim: 4

Resim 5: Sahildeki mimari blokların taşınması ve koruma altına alınması.

Resim 6: Anemurium Kazısı 2018 yılı çalışma alanları.

a- Nekropol Kilisesi'nin çalışmalar öncesi görünümü.

b- Nekropol Kilisesi'nin planı.

Resim: 7

a- Nekropol Kilisesi'nin çalışmalar sonrası görünümü.

b- C.1. Mekanı'nda ortaya çıkarılan basamaklar.

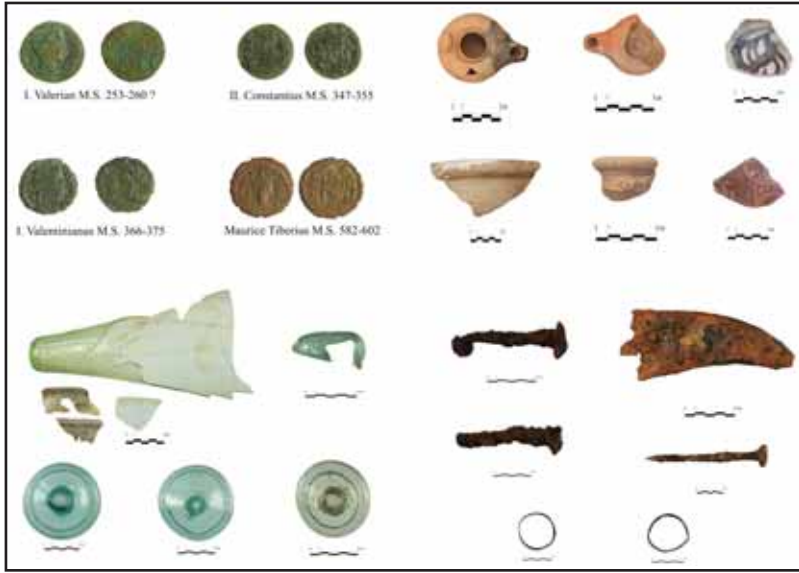

c- C.2. Mekanı'nda ortaya çıkarılan zemin mozaiği.

d- Kemerlerin önünde ortaya çıkarılan ayak/payeler.

Resim: 8

Resim 9: Nekropol Kilisesi'nde ele geçirilen buluntu örnekleri.

a- III 10 C Kilisesi'nin çalışmalar öncesi görünümü.

b- III 10 C Kilisesi'nin planı.

c- III 10 C Kilisesi'nin çalışmalar sonrası görünümü.

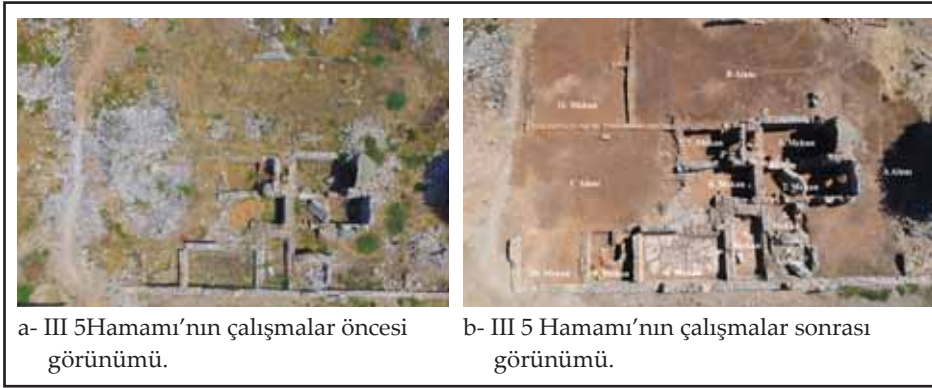

d- Apsis'te ortaya çıkarılan oturma sırası (sinthronon).

Resim: 10

Resim 11: III 10 C Kilisesi'nde ele geçen buluntu örnekleri.

Resim: 12

b- Küçük Hamam'ın çalışmalar sonrası görünümü.

d- Küçük Hamam 6. Mekan
(Praefurnium).

II. Constantine IV. Constantinus
M.S. 604-610

Maurice Tiberius M.S. 582-602.

II. Constantine M.S. 337-347

I. Justinian M.S. 527-565

a- Nekropol Kilisesi, Bema birinci zemin mozaïği restorasyon öncesi ve sonrası görünümü.

b- Restorasyon çalışmaları.

c- Nekropol Kilisesi C.2. Mekan'daki zemin mozaïğinin restorasyon öncesi ve sonrası görünümü.

d- Zemin Mozaïği restorasyon çalışmaları.

e- III 5 Hamamı, Caldarium apsisindeki mozaïğin restorasyon öncesi ve sonrası görünümü.

f- Restorasyon çalışmaları.

Resim 15: 2018 yılı restorasyon çalışmalarından örnekler.

KIZILIN KAZILARI (II) 2018 SEZONU

Mustafa DEMİREL*
Gizem KARTAL
Eşref ERBİL
Zeynep Beyza AĞIRSOY
İsmet Berkan ERDEM
Pınar PERÇİN
Burcu Cemre BAL
Murat MUTLU
Metin KARTAL

I. GİRİŞ

2018 yılı kazılarımız 28.08.2018-28.09.2018 tarihleri arasında yürütülmüştür¹. Kızılın Antalya merkez Döşemealtı İlçesi Yağca Mahallesi sınırları içindedir. 2018 yılı çalışmaları Nato teli ile çevrili ve Kızılın terası olarak isimlendirdiğimiz alanın otlarla kaplı kısımlarının temizliği ile başlatılmıştır. Söz konusu teras GPS koordinat verilerine dayanarak deniz seviyesinden 380 metre, hemen önündeki ova seviyesinden 40 metre ve Antalya Tufa Ovası'ndan yaklaşık 80 metre yüksektedir.

* Mustafa DEMİREL, Antalya Müzesi Müdürü, Antalya Müzesi Müdürlüğü Konyaaltı-Antalya/TÜRKİYE, mustafa.demirel@kultur.gov.tr
Dr. Öğretim Üyesi Gizem KARTAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, gkartal@ankara.edu.tr
Arş. Gör. Eşref ERBİL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, erbilesref@gmail.com
Arkeolog Zeynep Beyza AĞIRSOY, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Ankara/TÜRKİYE, zeynepbeyzaagirsoy@gmail.com
Arkeolog İsmet Berkan ERDEM, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak/TÜRKİYE, i.berkanerdem@gmail.com
Arkeolog Pınar PERÇİN, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara/TÜRKİYE, ppercin@ankara.edu.tr
Arkeolog Burcu Cemre BAL, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara/TÜRKİYE, cemre.bal@yandex.com
Arkeolog Murat MUTLU, Ankara/TÜRKİYE, muratmutlu1961@gmail.com
Prof. Dr. Metin Kartal, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, kartalm@ankara.edu.tr
¹ Antalya Müzesi Müdürlüğü adına yürüttüğümüz kazımızın Kazı Başkanı Mustafa Demirel, Kazı Bilimsel Sorumlusu Prof. Dr. Metin Kartal'dır.

II.2018 YILI ÇALIŞMALARI

II.1.KÖKTEN ALANI KAZILARI

Kökten Alanı olarak isimlendirilmiş olan üst terasın kuzey-güney yönünde belirlenmiş olan D, E, F, G, H, I ve J karelerinin doğu-batı yönünde kesiştikleri 16 ve 17 plankarelerinin bulunduğu 14 metrekairelik alanın hemen üzerinde birikmiş olan humuslu güncel toprak *in situ* seviyelere ulaşılan değin kazılmaya başlanmıştır (Resim: 1-2). Bu alanda 2017 yılında belirtmiş olduğumuz fay aynasının (Demirel ve diğ., 2019: 653) üzerinden düşmüş olan iri kaya blokları ile karşılaşmış (Resim: 2) ve bunların büyük bir bölümü yerlerinden alınarak alanın kazısının yapılabilmesi için uygun bir düzlem yaratılmıştır (Resim: 3). Bu kısım aslında Kılıç Kökten'in kazı yaptığı (Kökten, 1959) kesitin hemen üzerinde yer alır. Bu alanın humuslu toprağı temizlendikten sonra 1'er metrekairelik plankareler şeklinde Pleistosen Dönem kazıları sistematik bir biçimde başlatılmıştır (Resim: 4). Kazı, 1'er metrekairelik plankarelerde ve her birinin derinliği 10 cm. olan arkeolojik tabakalar şeklinde "kartezyen koordinatları" sistemiyle yapılmıştır. Bu alanda kazıya başlamamızın ve derinlemesine kazı yapmamızın nedenleri vardır. Bunlardan birincisi 1959 yılında Kökten'in yapmış olduğu kazıdan arta kalan ve bozulmuş yüzeyleri olan kesitin düzenlenmesidir. Bu şekilde dökülme ve toprak akmalarına neden olan erozyon önlenmiş olacaktır. Buradaki kazı amacımızın bir diğeri ise Kızılın stratigrafisi hakkında hiçbir şey bilmiyor olmamızdır. Dolayısıyla elde edeceğimiz derinlemesine kesit ve kazılar neticesinde, öncelikle stratigrafi ve depolanma süreçleri anlaşılacak, bununla birlikte katlaşım içindeki arkeolojik materyallerin nitelikleri öğrenilecektir. Son olarak katlaşımın tarihlendirilme çalışmalarının yapılmasına olanak sağlayacak olması bu kesit çalışmasının yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Kazı toprağı üst kısımlarda kahverengimsi-kızıl renkliyen alt seviyelere doğru kazı yapılan alanların tamamında bütünüyle kızıl renge bürünmektedir. Üstteki kahverengi ve humuslu toprak jeolojik açıdan 1, alttaki kızıl renkli toprak ise 2. jeolojik seviye olarak isimlendirilmiştir. Üstteki 1. jeolojik seviye içinden (Resim: 1-2) birçok dönemin karışık malzemesi ele geçirilmiştir. Örneğin bu seviyelerde modern metal buluntular yanında Ortaçağ sırlı seramiğı amorf parçaları da ele geçirilmiştir. Bunun yanında bu karışık tabakalardan Pleistosen Dönem yontmataş aletleri de ele geçirilmektedir. Üstteki bu humuslu-karışık nitelikteki ve yaklaşık 20-30 cm. kalınlığı olan toprak, 5 milimetrelilik eleklerle elenmiş (Resim: 5) içlerinden ele geçirilen arkeolojik değere sahip her türlü malzeme toplanmıştır. Bu alanda plankare sistemine göre bir kazı yapılmamış, alan bütünüyle açılmıştır.

Bu karışık nitelikteki sedimanların hemen altından tespit edilen *in-situ* kızıl renkli toprak 2. jeolojik seviye olup (Resim: 4) sistematik bir biçimde ve planimetrik sistemle kazılmıştır. Bu kırmızılığın nedeni olasılıkla yüksek oranda demiroksitli topraktan kaynaklanmaktadır. Böylesi toprak oluşumları Akdeniz Bölgesi için olağandır. Yukarıda adı geçen ve fay aynası olan dik kayayı kırmızıya boyayan doğal oluşum da bu demiroksitli topraktan kaynaklanmaktadır. Benzer sedimanter unsurları aynı bölgedeki Karain B yerleşimi Epi-paleolitik seviyeleri (Yalçınkaya ve diğ., 2000: 13) ile Öküzini yerleşimi Epi-paleolitik seviyelerinden (Kartal, 2009: 104; Lopez-Bayon ve diğ., 2002: 27) tanımaktayız. Her iki yerleşimin ilgili katmanları da kırmızı renkli toprak içermektedir.

Tüm arkeolojik seviyeler çok sayıda irili ufaklı kalker içermektedir (Resim: 6). Bu kalkerlerin birçoğu günlenme (zamansal süreç) sonucunda çürümüş ve çok kırılgan bir yapıya bürünmüştür. Buna karşın bu dolgulardan çok sayıda arkeolojik malzeme de ele geçirilmektedir. Bunların başında; yontmataş ürünler, az sayıda sürtmetaş el aletleri, yumuşakça kalıntıları, kemikler, dişler, bovidae boynuzları, mikrofaunal kalıntılar ve tohumlar gelmektedir.

Yukarıda sıralamış olduğumuz stratigrafiye ilişkin bilgiler dikey kesitte yaptığımız çalışmanın bir sonucuydu. Bu sebeple kazı sezonu içinde en azından 2 planimetrik karede inebileceğimiz en derin noktaya ulaşmaya çalıştık. Bu da F 15 ve F 16 plankarelerinde gerçekleştirilmiştir. Genel olarak tüm karelerde 2. jeolojik seviyenin en üst katmanlarında kazı yapmışken F 15 ve F 16'da 120 cm. derinliğe inilerek daha alt seviyelerin özelliklerini anlamaya çalıştık. Tüm bu seviyelerden ki en dip noktası 12. arkeolojik seviyedir, karbon 14 için kemik örnekleri alınmıştır. Tüm seviyelerden karbon örnekleri de toplamaya çalıştık. Bu örnekleri "flotasyon" işlemi yaparak gerçekleştirdik. Ne var ki karbon örnekleri hem çok azdı hem de en üst seviyelerden aşağı doğru bol miktarda bitki kökleri mevcuttu. Bu durum ise karbonların karışık olma ihtimallerini güçlendirdiğinden dolayı analizin kemikten yapılması için Tübitak Marmara Araştırma Merkezi Yer ve Deniz Bilimleri Enstitüsü Hızlandırılmış Kütle Spektroskopisi Laboratuvarı'na karbon 14 yaş tayini yapılabilmesi amacıyla kemik örneklerini gönderdik. Kemik örneklerimizin hiçbirinde kollojen madde tespit edilemediği için analizin yapılamayacağını öğrendik. Tabakaların tarihlendirilebilmeleri için daha farklı yöntemler denemeye çalışmamız gerekecektir kanısındayız.

Yontmataş buluntular arasında çok sayıda prizmatik dilgi ve dilgicik çekirdeği vardır. Bu çekirdeklerin yanında çekirdek yongalama ve hazırlamaya yönelik teknolojik işlem parçaları olan; tepeli dilgiler, dalmalı dilgiler, çekirdek vurma düzlemi tablaları, çakmaktaşı hammaddenin doğal yüzey ve/veya kabuğunun temizlenmesi amacıyla yontulmuş birincil ve ikincil çekirdek hazırlama yonga/dilgi/dilgicikleri gibi atık ürünler ele geçmiştir. Ayrıca elbette el aletleri olarak nitelenen ve çeşitli fonksiyonlara hizmet eden; ön kazıyıcılar, taş kalemler, *piece esquielle*ler, düzeltici yonga ve dilgiler, çeşitli ok uçları, geometrik olan ve olmayan mikrolitler ve bu mikrolitlerin yapımında kullanılan çentikli budama tekniği (mikroburin tekniği) kalıntıları yanında hiç işlem görmemiş yongalar, dilgiler ve kıymıklar da tespit edilmiştir. Yontmataş buluntu toplulukları hakkındaki teknik ve tipolojik çalışmalar Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda araştırmacılarımızdan Gizem Kartal ve Eşref Erbil'in ekiplerince yapılmaktadır. Sonuçları için detaylı bilgiler orada görülebilir. Ayrıca 2017 yılına ait yüzey buluntularını teşkil eden yontmataş çalışmaları araştırmacımız Gizem Kartal tarafından yayınlanmıştır (Kartal, 2019).

Tabakalardan ele geçirilen sürtmetaş aletler genellikle perdah aletleri ile aşındırma işlevi gören kumtaşı bileği taşlarıdır.

İlk gözlemlerimize dayanarak toplamda 3 adet kemik alet ele geçirilmiştir. Ancak bunlar kırıklar içermektedir. Bu aletler arasında birisi kesinlikle bir bız ucu, diğerleri ise olasılıkla bız parçalarıdır. Bunların aynı bızın parçası olup olmadığını bilemiyoruz çünkü kırık kısımlarında birleşme yüzeyleri bulunmamaktadır. Fakat aynı tabakalardan geliyor olmaları da manidardır.

Yumuşakça örnekleri çeşitlidir. Bunlardan denizel ürünler; *Nassarius gibbosula*, *Columbella rustica* ve *Dentalium* sp. türlerindendir. Bunların herhangi bir çalışma yapılmaksızın doğal yakınlığından ötürü Akdeniz kökenli olduğunu düşünüyoruz. Diğer yumuşakça kalıntıları geneli karasal olan ve kırık ele geçirilen çok sayıdaki *Helix* sp. den ibarettir. Bizim tanımlamadığımız ve çok sayıda mikro düzeyde ele geçirilen yumuşakçalar yapılacak çalışmalardan sonra tanımlanacaktır. Bu kadar çok küçük yumuşakça kalıntılarının ele geçiriliyor olması da ayrıca araştıracağımız bir diğer konudur. Kısacası yumuşakçaların bir kısmı özellikle beslenme amaçlı toplanan yumuşakçalarken bir kısmı da (özellikle denizel olanları) olasılıkla süslenme objeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayvan kemiklerinde fragmentasyon (parçalanma oranı) üst düzeydedir. Bu nedenle neredeyse büyük kemik ele geçirilememektedir. Buradan bunların

tüketilmeleri esnasında fazlasıyla kırılmaya maruz bırakıldıklarını anlayabiliriz. Özellikle ilk gözlemlerimize göre tüketilen av hayvanları arasında koyun ve keçi birinci sıradadır diyebiliriz. Çok ilginç olmakla birlikte bir diğer tespit edilen tür ise kaplumbağadır. Kısmen kuş kemiklerine benzeyen ince formlu kemikler de tespit edilmektedir. Ancak henüz zooarkeolojik çalışmalar yapılmadığı için bunların şimdilik gerçekten de kuşlara mı yoksa başka türlere mi ait olduklarını bilemiyoruz. Tür tanımlamaları için yapılacak zooarkeolojik çalışmaların tamamlanmasını beklemek gerekecektir. Hayvan kemiklerindeki kırılmaların yanında özellikle koyun ve keçi olan türlere ait dişler üzerinde de çok kırılma mevcuttur. Ancak daha alt seviyelere inildikçe bu kırılma miktarları nispeten azalmaktadır. Bunun belki de nedeni üzerlerine düşen kayalardan ötürü tabaka içindeki baskı ile kırılmış olabileceği ihtimalidir. Açıkçası bu durum zooarkeolojik çalışma sonucunda ortaya çıkacaktır kanısındayız. Öte yandan yukarıda belirttiğimiz kemiklerin kırık olmasının nedeni bundan daha farklı görünmektedir. Şöyle ki tabakalardan çok sayıda *piece esquiellee* alet ele geçirilmektedir. Bunların özellikle kemikleri yarmada kullanıldığı ve bu vesileyle kemiklerin iliklerinin alınmaya çalışıldığı çok açıktır. Bu da kemiklerin en azından bir kısmının parçalanma nedenlerini açıklamaktadır. Buna karşın dişlerde olan parçalanmanın neye dayanacağı hakkında henüz bir fikrimiz yoktur.

Elemeler sonrasında toplanan tohumlar, çevre ve tüketilen bitkisel besinler hakkında bilgi vereceği gibi, ele geçirilen mikrofaunal kalıntılar da çevre ve iklim hakkında bilgiler sunacaktır. Hem tohum hem de mikrofauna örnekleri kuru elemelerde 1'er mm.lik elekler ile ve sulu elemelerde (flotasyon) 0,25 mm.lik eleklerle toplanmışlardır.

2018 yılı çalışmalarımızın yoğunlukla Pleistosen tabakalar içinde gerçekleştirilmesi sonuçlarını vermiş ve çok önemli bir buluşa sebep olmuştur. Özellikle Epi-paleolitik Dönem tabakaları olan H 17 ve H 15 plankarelerinin bu yıl indiğimiz en alt seviyelerinde 2 adet insan figürünü ve 1 adet çizikli taş eser ele geçirilmiştir. Bu her 3 eser de envanterlenip Antalya Müzesi depolarına alınmıştır.

Bu eserlerden birisi H 15 plankaresinden ele geçirilen ve bir insan başı olan kumtaşı hammadde üzerine işlenmiş insan figürünüdür (Resim: 7). Figürünün baş kısmı mevcut olup gövdesi noksandır. Cepheden yüzü işlenmiş ve özellikle de göz çukurları içbükey oyularak belirginleştirilmiştir. Bu iki göz çukuru doğal olarak orta kısımda bir burun yapısı oluşturmuştur. Profilden bakıldığında baş kısmın gövdeyle olan bağlantısı, başın çepeçevre yivlenerek

birbirinden ayrılmasıyla oluşturulmuştur. Genel olarak hem baş kısmı hem de gövdenin korunan kısmı yuvarlatılarak şekillendirilmiştir. Başın arka kısmında hem yatay ve hem de dikey yivleme ve kesiklerle (olasılıkla) saç işlenmiştir (Resim: 8). Bu işlemenin en bariz örneklerini Avrupa'nın bazı kadın heykelticiklerinde görüyoruz. Böylesi işlemler bazı araştırmacılara göre belki de bir başlığın göstergesi olabilirler. Baş kısmı yarım küre biçiminde olup boyun kısmının işlenmediği ve başın direk gövdeye oturduğu bir stilde oluşturulan figürinin gövde kısmının sadece üst bölümü mevcut, geri kalanı kırık ve eksiktir. Bu görünümüyle Yakınoğlu'nun hem Epi-paleolitik (Nahal Ein Gev II) hem de PPNA (Nahal Oren, Salibiya IX) döneminde karşımıza çıkan kadın figürinleriyle de karşılaştırılabileceği bir örnektir. Kazılarımız sırasında birçok yontmataş dilginin binlerce yıl önce kırılmış parçaları bile tesadüfen bir araya getirilmiştir. Bu durum düşünülürse belki de figürinin gövdesi de bir başka alandan ve belki de yan karelerden ele geçirilebilecektir.

Bu plankareden ele geçirilen bir diğer envanterlik eser ise her iki karşı yüzünde birer derin çizgi içeren kabaca dikdörtgen prizma biçimli bir kalkerdir (Resim: 9). Çiziklerden birisi doğrusal, diğeri ise yay biçimlidir. Böylesi buluntular Öküzini'nden de ele geçirilmiştir (Kartal, 2009: 113) ve günümüzde Antalya Müzesi teşhirinde yer almaktadır. Ancak Öküzini örneği çok daha özel sistematik çizgiler içermektedir. Kızılın'den ele geçirilen eserin üzerindeki çiziklerin sadece 2 adet ile sınırlı olması, belki de böylesi özel işlemlerin henüz başında olduğunu gösterebilir. Yine teknik açıdan benzer bir bulgu Karain-B'nin P.I.1 Epi-paleolitik seviyelerinden ele geçirilmiştir. Bu eser, üzeri gravürlü bir taş parçası şeklinde açıklanmıştır (Yalçınkaya ve diğ., 2016: 241, 252).

Öte yandan H 17 plankaresinden ele geçirilen bir diğer figürin ise yine kumtaşı hammadde üzerine derin yivlerle işlenmiş eserdir (Resim: 10). Eserin baş kısmını oluşturan yüz detayları (Resim: 11) işlenmediği için çok kesin yargılarda bulunmak istemiyoruz. Ancak diğer kısımları itibarıyla bir insan figürünü olması gereğini hissettiriyor. Figürinin baş kısmı derin kesik ve yivle belirginleştirilmişken dikey planda ve figürünü ikiye ayıran bir diğer derin yiv oluşu 2 (iki) ayrı insan ya da ikiz figürin olasılığını güçlendirmektedir (Resim: 10). Bu her 3 eser üzerindeki çalışmalar devam etmektedir. Şu durumda eserlerin de Epi-paleolitik Döneme ait olması buraya ünik bir anlam katmaktadır. Özellikle bu 2 figürin olasılıkla Anadolu'nun en eski taş insan figürinleridirler. Bu konudaki çalışmalarımız devam etmektedir.

Kökten Alanı olarak isimlendirdiğimiz kazılarda Tablo-1’de de görüleceği üzere toplam 14 farklı plankarede çalışılmıştır. Bu plankarelerdeki kazılarımızın arkeolojik seviyeleri ile inilen en derin kotlara ilişkin detaylar Tablo-1’de görülebilir.

KAZILAN PLANKARELER	ARKEOLOJİK SEVİYELER	YÜKSELTİLER (cm)
D 16	1, 2, 3, 4	-170 / -210
D 17	1, 2, 3, 4	-170 / -210
E 16	2, 3, 4	-180 / -210
E 17	3, 4	-190 / -210
F 15	5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12	-210 / -290
F 16	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12	-190 / -290
F 17	3, 4, 5, 6	-190 / -230
G 16	4, 5, 6	-200 / -230
G 17	4, 5, 6	-200 / -230
H 15	7	-230 / -240
H 16	6, 7	-220 / -240
H 17	6, 7	-220 / -240
I 16	6, 7	-220 / -240
I 17	6, 7	-220 / -240

Tablo 1: (Başlangıç tabakaları eksik olan kareler “D” karelerinden daha düşük kotlarda oldukları içindir).

Kökten Alanı’ndaki tüm çalışmalarımız tamamlandıktan sonra Pleistosen tabakalar jeotekstil ile kapatılmıştır. Bunların üzerlerine Kökten Alanı ile Esin Alanı arasında kazı sırasında yaptığımız kuru elemelere ait ince sedimanlar dökülmüş ve alan koruma altına alınmıştır.

II.2. SOYLU ALANI KAZILARI

2018 yılı için öngördüğümüz bir diğer kazı alanı, Soylu Alanı olarak isimlendirilmiş olan ve büyük bir yarım daire biçimli yapının (Demirel ve diğ., 2019: 664) içinde başlatılmıştır. Yapı kuru duvar şeklinde örülmüş, bir ucu boynuz ağacına yaslı diğer ucu ise Kızılın fay aynasının en kuzey ucuna bağlanmaktadır. Dışı sıvalı olup kısmen korunmuş kısmen de sıvasının dökülmüş olduğu yüzeyler barındırmaktadır. Yarım çember yapının hemen her kısmında olmakla birlikte, kuzeydoğu kısmı çok fazla tahribat görmüştür. Yapı iç kısımdan sıvalı değildir ya da zamanında sıvası dökülmüştür. Bu yapının dönemi kesin olarak bilinmemekle birlikte genel görünümüyle M.S.

4-5. yüzyıllar ya da daha sonrasına ait olabilir. Bu yapının içindeki molozlar ve güncel humuslu toprak temizlenmeye başlanmıştır. Bu yıl itibarıyla yapıb-ildiğimiz kadar karışık toprak elenerek toplanmaya çalışılmıştır. Bu alandaki çalışmalar 2019 yılında da devam ettirilecektir.

Çalışmaların her bir aşamasında fotoğraflama ve belgeleme çalışmalarımız bu yıl için tamamlanmıştır. Kazı çalışmalarımız 28.09.2018 tarihi itibarıyla bitirilmiştir.

KAYNAKÇA

Demirel, M., G. Kartal, Y. Aydın, E. Erbil, M. Kartal, 2019, “Kızılın Kazıları (I) 2017 Sezonu”, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*: 651-666.

Kartal, G., 2019, “Kızılın Yontmataş Endüstrisinin Tekno-Tipolojik Analizi (İlk Sonuçlar-2017)”, 34. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 305-322.

Kartal, M., 2009, *Konar-Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş, Epi-paleolitik Dönem: Türkiye’de Son Avcı-Toplayıcılar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Kökten, İ.K., 1959, “Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeriti Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 2: 10-16, Lev. X-XV.

Lopez-Bayon, I., J.-M. Leotard, M. Kartal, 2002, “Sequence Stratigraphique de la Grotte d’Öküzini. Remplissage Naturel et Remplissage Anthropique”, *Öküzini: Final Paleolithic Evolution in Southwest Anatolia*, Eds. I. Yalçinkaya, M. Otte, J. Kozłowski, O. Bar-Yosef: 27-39.

Yalçinkaya, I., H. Taşkiran, A.L. Atıcı, M.B. Kösem, K. Özçelik, M. Kartal, C.M. Ereğ, 2000, “1999 Yılı Karain Kazıları”, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*: 9-20.

Yalçinkaya, I., H. Taşkiran, M. Kartal, K. Özçelik, G. Kartal, Y. Aydın, M. Karakoç, B. Fındık, E. Erbil, 2016, “2014 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*: 235-252.

Yalçinkaya, I., 1986, “Batı Toroslarda Paleolitik Çağ Yüzey Araştırmaları 1984”, *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 429-447.

Resim 1: Kökten Alanı üstteki karışık humuslu toprak kazısı.

Resim 2: Kökten Alanı üstteki karışık humuslu toprak kazısı.

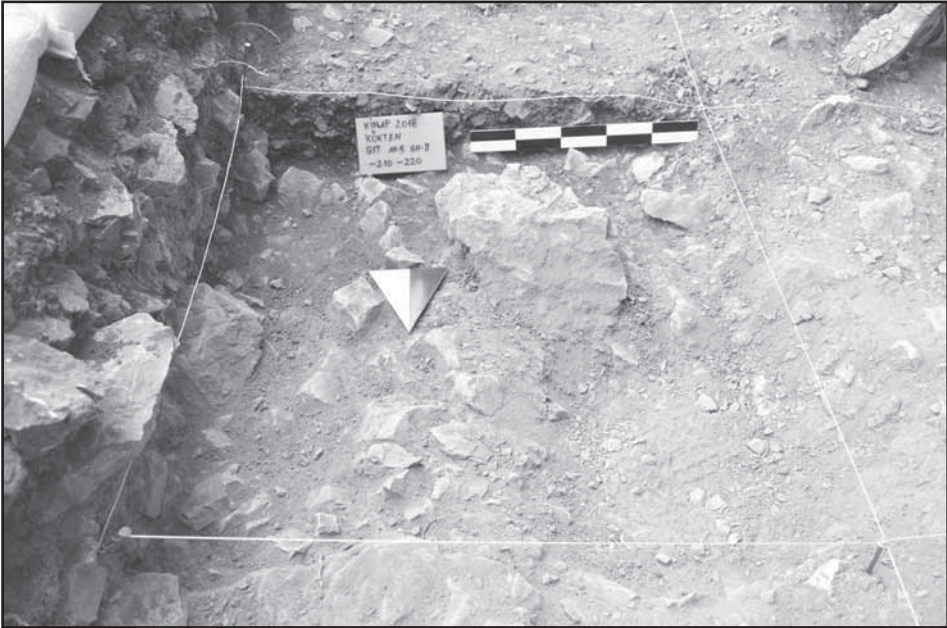
Resim 3: İri taşların kaldırılmasından sonra ulaşılan *in-situ* seviyeler.

Resim 4: *In-situ* seviyelerde planimetrik sistemdeki kazılar.

Resim 5: Üstteki karışık toprağın elenmesi.

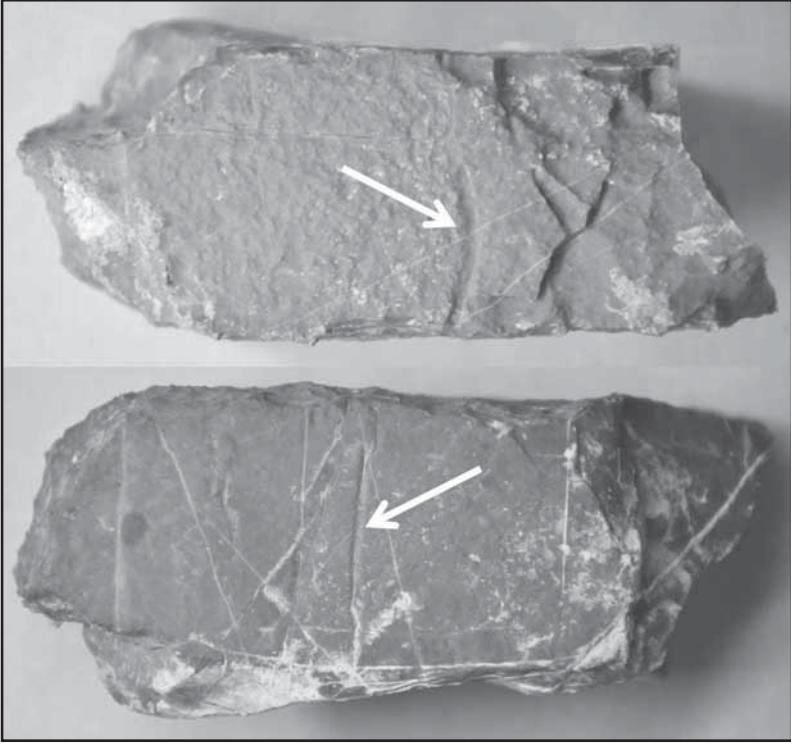
Resim 6: Tabaka içinde irili ufaklı kalker taşlar.

Resim 7: Kızılın insan figürini (gövdesi kırık insan başı).

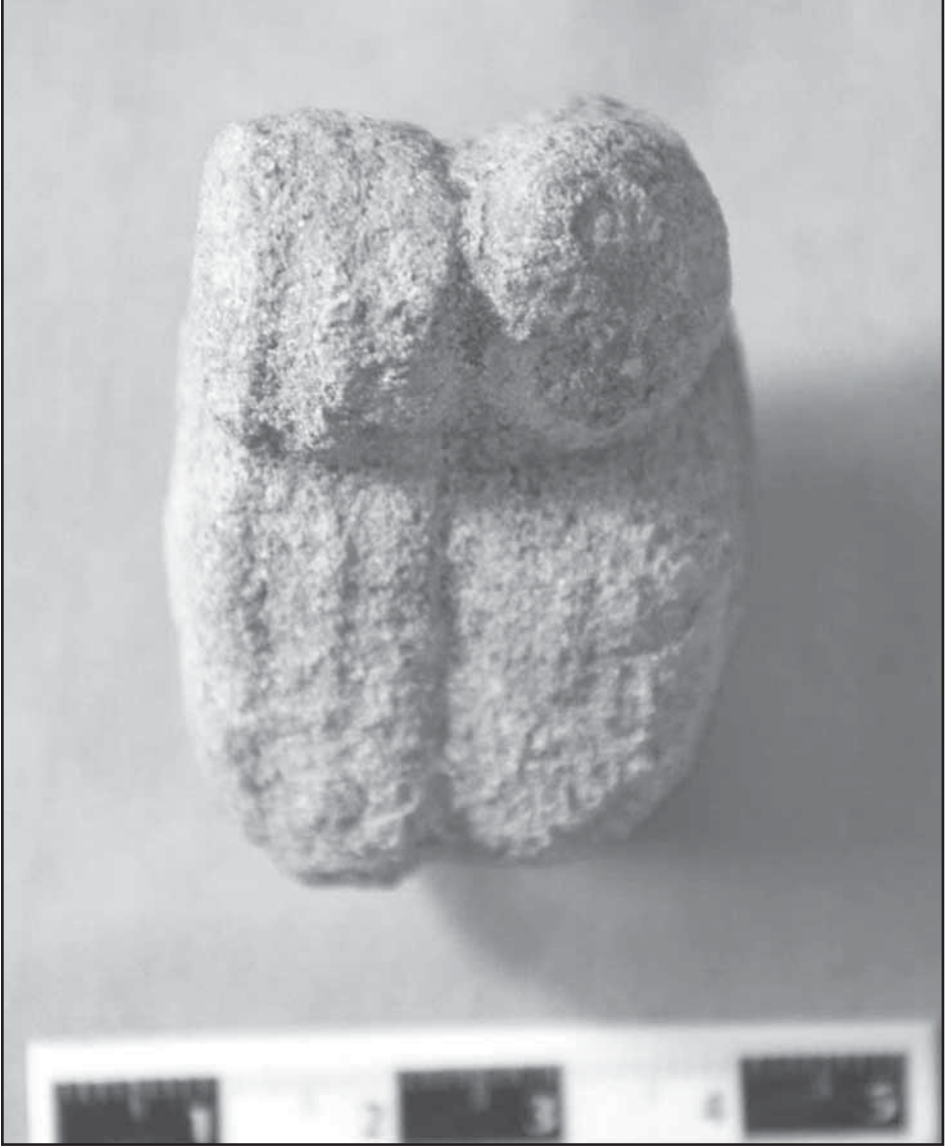
Resim 8: İnsan başının arka kısmında birbirini dik kesen kazıma çizikler.

Resim 9: Üstte yay biçimli altta doğrusal kazıma çizikli kalker parça.

Resim 10: Kızılın “yapışık ikiz” insan figürünü.

Resim 11: İkiz figürinin ön üstten baş detayı.

2018 YILI HASANKEYF KAZILARI

Mevlüt ELİÜŞÜK*

Batman İli, Hasankeyf İlçesi, Hasankeyf Örenyeri'ndeki 2018 yılı kazı dönemi ve hazırlık çalışmaları ile birlikte 04.09.2018 – 23.12.2018 tarihleri arasında yürütülmüştür. Bilindiği üzere Hasankeyf Ortaçağın önemli kentlerinden biridir. Hasankeyf kazılarının 2018 yılı çalışmaları; İmam Abdullah Camii, Kızlar Camii ve Süleyman Han Camii'nde kazı çalışmaları yürütülmüştür. Laboratuvar çalışmaları kapsamında Hasankeyf Höyük eserleri ve Hasankeyf kent merkezindeki buluntularda envanter ve konservasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

2. KAZILAR

2018 yılı arkeoloji kazı çalışmaları İmam Abdullah Camii, Kızlar Camii (Artuklu Dönemi Anıt Mezar Yapısı) ve Süleyman Han Camii kazıları olmak üzere üç farklı alanda yürütülmüştür.

2.1. İmam Abdullah Camii

Mehmet Ali EYYÜPOĞLU

Gözdem GÜLER

İmam Abdullah Cami kazıları 21.09.2018 tarihinde başlamış ve 29.11.2018 tarihinde tamamlanmıştır. Her ne kadar kazı alanını İmam Abdullah Camii kazısı olarak adlandırılrsa da söz konusu yapı 1960'lı yıllarda yapılmış ve 14.03.2018 tarihinde Hasankeyf'teki mevcut kültür varlıklarının taşıma işlemleri projesi kapsamında yıkılmıştır. Bu yıkım çalışmalarında caminin bahçesinde yüzeyden görülebilen doğu-batı doğrultulu 9.30x1.00 m. ve yüksekliği ise 1.30 m. ölçülerinde olan duvarın kullanım amacının tespitine yönelik Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 04.05.2018 tarih ve 5748 No.lu kararında, burada bilimsel bir kazının yapılması istenmiş, bu doğrultuda kazılar başlatılmıştır. Mevcut haliyle yukarıda da değinildiği

* Dr. Öğr. Ü. Mevlüt ELİÜŞÜK, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Karabük/TÜRKİYE, mevluteliusuk@karabuk.edu.tr.

üzere söz konusu kazı alanında İmam Abdullah Cami olarak adlandırılan herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Bu adlandırma kazı alanının daha kolay adlandırılması amacıyla verilmiştir.

Mevcut kazı alanı 1807 m²'lik bir alan olup burada arazi ve kalıntıların durumuna göre 5x5 m., 6x6 m. ve 10x5 m. ölçülerinde belirlenen 16 plankare (Resim: 1) ile 17 araba yolunda çalışma yapılmıştır. Alanda yapılan derinleşme çalışmaları sonucunda üç farklı evreye ait duvarlar, mekânlar ve işlikler ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2-3). Açığa çıkarılan yapı öğelerinin temel seviyelerinin görülmesi; yapıların doğal ve diğer yollarla tahribata uğradığını göstermektedir.

Yürütülen çalışmalar sonucunda alandaki ilk evre için mescit yapısının altında görülen, duvar kalıntıları söylenebilmektedir (Resim: 3). Bu yapı öğeleri alanın en erken evresine ait olup; D1 altında görülen D49'un aynı zamanda mescit yapısının temeli olarak da kullanılmış olduğu görülmektedir. Ortaya çıkarılan bu erken evreye ait D44'ün kuzeyinde bir çömlek ve ocak kalıntısının varlığı, bu yapının mutfak olarak kullanılmış olduğunu düşündürmektedir.

İkinci yapı evresi ise alanın genelinde dağınık bir halde gözlemlenebilmektedir (Resim: 3). Bu evreye ait tek korunabilmiş yapı; C2 plankaresi içerisinde ortaya çıkartılan Mescittir. Üst örtüsü ve kuzey duvarı haricindeki duvarları oldukça tahrip olan yapı; 12,34x3,77 m. ebatlarında olup, doğu-batı doğrultulu enine dikdörtgen planlıdır. Yapının güney duvarı üzerinde mihrap, kuzey duvarı üzerinde kapı ve pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yapının üst örtüsünde; hafifletme ve akustiği sağlamak amacıyla Hasankeyf'teki mimaride sıklıkla karşılaştığımız bir uygulama olan tonozda pöhrenk kullanımının burada da uygulandığı görülmüştür (Resim: 4).

Buna ek olarak; ikinci evre ile ilgili alanın genelinde yapı kalıntıları tespit edilmiştir (Resim: 3). A2- B2 plankarelerinde ortaya çıkarılan D12, D36, D37, D38'in oluşturduğu mekân ile A2 plankaresinde ortaya çıkarılan ocak-tandır ve bunun yanı sıra A3 plankaresinin güneyinde tespit edilen tezgâh, ocak-tandır kalıntılarının ikinci evreye ait olduğu ve bu mekânların da mutfak ya da işlik olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Yine ikinci evre için D14'ün kuzeybatısında ortaya çıkarılmış olan oval formulu duvar gösterilebilmektedir. Buna ek olarak; D13'ün güneyinde ortaya çıkarılan döşeme ve işliklerin, D20- D24 arasında görülen cas tabanlı işliklerin; D14, D17 ile D21'in oluşturduğu mekânların içerisinde ortaya çıkarılan döşeme ve tandırların; D27, D28, D29'un oluşturduğu mekân içerisinde alt seviyelerde tespit

edilen tabanların; D26, D28, D65'in oluşturduğu mekân ile D59'un üzerinde farklı tabanlar olması ve duvar örgülerinin farklılaşması nedeniyle bu evrede yapılmış olduğu gözlemlenmiştir. Bu yapı kalıntılarına ek olarak taş döşeli sokak dokusunun çevresinde 4 adet çapı 1,50 m. ile 1,00 m. arasında değişen içleri sıvalı taş örgülü kuyular tespit edilmiştir (Resim: 5). Bu kuyuların içlerinde tespit edilen seramik malzemenin fazlalığı, olasılıkla kuyuların atık malzemelerle bir sonraki evrede doldurulduğunu başka ifadeyle işlevini yitirdiği işaret etmektedir. Yapılan araştırmalarda söz konusu kuyuların depo amaçlı kullanıldığı sonucu da ortaya konmuştur. Kuyularda yürütülen çalışmalar, alan için dikkat çekicidir. Kuyuların sonraki evrede çöplük olarak kullanımında testilerin yanı sıra büyük servis kaplarının kuyulara atıldığı görülmüştür. Alan içerisindeki tüm kuyulardan çıkarılan seramikler benzer formlarda olup tarihsel olarak kendi içlerinde bütünlük gösterdiği anlaşılmıştır.

Üçüncü evrede ise; alan içerisinde ortaya çıkarılan sokak dokusu ve eyvanlı yapılar Hasankeyf sivil mimarisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Tespit edilen yapılar (Resim: 6); sokak dokusu yanında, merkez avlu etrafına konumlandırılmış kuzey- güney ile doğu- batı akslı, dikdörtgen planlı inşa edilmiş merkezi eyvan yanında odalardan oluşan konutlardır. Alanda tespit ettiğiniz yapıların çevresinde ele geçirilen pöhrenk parçaları dolayısıyla, buradaki yapıların üst örtülerinde de pöhrenk kullanılmış olduğunu işaret etmektedir.

A2, A3, A4, B3, B4 plan karelerini kapsayan alanda görülen yapı "1 No.lu Yapı" olarak adlandırılmıştır (Resim: 6). 1 No.lu Yapı; birbirine bitişik nizamlı odalardan oluşan, merkezi avluya açılan eyvanlı konuttur. Yapı taş döşeme avluya sahip olup; avlusunda 1,00 m. çapında su kuyusu bulunmaktadır. Konut; kuzeydoğu cephesi açık olan 7,26x 2,77 m. ebatlarında eyvan ile avlu ve eyvana bağlı beş odadan oluşmaktadır.

C1 plankaresinde ortaya çıkarılan yapı ise "2 No.lu Yapı" olarak adlandırılmıştır (Resim: 6). 2 No.lu Yapı doğu-batı akslı olarak mescit yapısının doğusuna konumlandırılmıştır. Yapının merkezinde eyvan görülmektedir. Eyvan; 4,35x3,07 m. ebadında olup; kuzey cephe açıklığında kesme taş kullanılarak yükseltilmiştir ve güney duvarı üzerinde nişe sahiptir. Eyvanın batısında; 6,91x3,00 m. ebatlarındaki mutfak olduğu düşünülen mekân; Ortaya çıkarılan kapı açıklığı ile eyvana bağlanmaktadır. Mutfağın kuzeyinde 0,60 m. çapında su kuyusu bulunmaktadır.

A7, A8 ve B7 plankarelerini kapsayan alanda ortaya çıkarılan yapı ise “3 No.lu Yapı” olarak adlandırılmıştır (Resim: 6). 3 No.lu Yapı alanda en iyi korunmuş yapıdır. Yapı diğer eyvanlı yapılarda olduğu gibi merkezi avlu etrafına konumlandırılmış mekânlardan oluşturulmuştur. Merkezi taş döşemeli avlunun güneyinde 4,05x3,59 m. ebatlarında kesme taş ile sınırlandırılarak oluşturulmuş eyvan görülmektedir. Eyvanın doğusunda 4,95x3,50 m. ebatlarında, batı yönünde avluya açılan basamaklı kapı açıklığına sahip olan; tabanında dere taşı ile cas harç kullanılmış mekân bulunmaktadır. Mekân içerisinde doğu duvarı üzerinde iki niş, kuzey duvarında ise önünde görülen ocak nişi yer almaktadır. Ayrıca tabanında su tahliyesi amacıyla künk kullanıldığı görülmektedir. Buna ek olarak mekânın güneyinde 1,53x1,25 m. ebatlarına sahip mekân ile bağlı küçük bir alan tespit edilmiştir. Mekânın banyo olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Yukarıda anılan 1-3 No.lu yapılar genel olarak bir avlu, avluya bakan bir eyvan ve onun etrafından şekillenen mekânlardan oluşmaktadır. Hasankeyf kazılarında benzer plan tipi, yani eyvan ve onun her iki tarafında mekânlardan oluşan yapı özelliği, Artuklu Köşkü, Salihye 5- 6 No.lu yapılar ve Kasimiye Bölgesi’ndeki köşklerinde karşımıza çıkar. Bu örneklerdeki yapılar doğu batı doğrultulu olup kendi içlerinde havuz ve çeşme gibi unsurları barındırmaktadır. Kazı alanında tespit ettiğimiz yapılar ise yine eyvan etrafında şekillense de düz plan tipinde olmayıp merkezi avlu ve eyvan etrafında şekillenmiştir. Ayrıca bu yapılar da çeşme ve havuz gibi mimari unsurlar bulunmamakla birlikte su ihtiyacının kuyulardan sağlandığı anlaşılmaktadır. Verilen örneklerle ortaya çıkardığımız yapıların plan bakımından tam bir benzerlik olmasa da eyvan çevresinde şekillenmeleri itibarıyla bir uyumun varlığını söylemek mümkündür.

İmam Abdullah Camii çevresinde yürüttüğümüz kazılarda mevcut yapılardan yola çıkarak bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Bu yüzden mevcut küçük buluntular değerlendirildiğinde kazı alanının 14-17. yüzyıllar arasını işaret ettiğini söylemek mümkündür; İmam Abdullah Camii, kazı alanında çok sayıda farklı işlevlerde, farklı formlarda ve tekniklerde üretilmiş 13.829 seramik parçası ele geçmiştir. Bunları kendi içinde sırlı ve sırsız seramikler olarak kabaca iki gruba ayrılmaktadır. Seramik buluntulardan 4222 sırlı, 9274 sırsız olmak üzere toplam 13.496 adet seramik parçası değerlendirilmiştir. Ayrıca su sistemi için kullanılan az sayıda künk (2 adet) ile ses sisteminde-mimaride hafifletme amacıyla da kullanılan çok sayıda (257 adet)

pöhrenk parçaları da ele geçirilmiştir. Seramik buluntulardan belirli form, teknik ve süsleme özelliği gösteren 520 eser değerlendirilmiştir.

Ele geçirilen kırmızı hamurlu sırlı seramiklerin hamurları, özellikle sarımsı kırmızı, kırmızımsı sarı renkleri ile tonlarıdır. Katkı malzemesi olarak kireç, kum, ince taneli kuvars, şamot, mika ve taş eklenmiştir. Yaygın olarak kum, kireç ve ince taneli kuvars bulunmaktadır. Örneklerde yeşil, türkuaz, açık sarı, hardal sarısı, şeffaf beyaz sır görülmektedir. Astar krem rengin tonlarındadır. Beyaz hamurlu az sayıda sayılabilecek (39 adet) seramik parçasında hamur beyaz, yumuşak ya da orta sert, az katkılıdır. Beyaz astarlı, renksiz şeffaf sırlıdır. Bunlar, tek renk sırlı, sıraltı boyama, türkuaz sıraltı siyah boyama, kazıma (sgraffito), boyalı kazıma, geniş oyma (champleve) ve lüster tekniklerinde bezenmiştir. Hasankeyf 2018 yılındaki kazı çalışmalarında sadece iki tane lüster tekniğinde parça ele geçirilmiştir. Çok yaygın üretilmeyen, lüks seramikler olarak görülen lüster tekniğindeki seramikler Hasankeyf'e ithal olarak gelmiştir.

Tek renk sırlı seramikler en yoğun seramik grubunu oluşturmaktadır. Yapımı kolay, günlük yaşamda her formda kullanılan bu seramiklerden toplam 3531 adet eser ele geçirilmiştir. İkinci yoğun grubu (356 adet) boyalı kazıma tekniğindeki seramikler oluşturmaktadır. Yeşil, krem, sarı sırlı boyalı kazıma tekniğindeki seramiklerde, yeşil, mor ve hardal sarı üç renkle boyama yapılmıştır. Kazıda; kazıma tekniğinde üretilmiş seramikler daha az miktarda (63 adet) bulunmuştur. Gövde parçaları (33 adet) yine diğerlerine göre daha fazla sayıda, kenar (18 adet) ve dip parçaları (11 adet) buluntular arasında yer alır. Sıraltı boyama tekniğinde ise toplam 229 seramik parça ele geçirilmiştir. Bunlardan büyük bir kısmı (183 adet) renkli-renksiz şeffaf sıraltı boyama, diğerleri (46 adet) türkuaz sıraltı siyah boyama tekniğindedir. Hamurları bu iki grubun da kırmızı, sert, sık dokulu olup, krem astarlıdır. Renksiz şeffaf sıraltı boyalı seramiklerin bir kısmı mavi, siyah, yeşil boyalı, bitkisel bezemelidir (Resim: 7a). Dışa kıvrık kenarlı fazla derin olmayan tabak formunda kaplara ait kenar parçaları buluntular arasında olup, kenar ve dipte kıvrık dallar ile yapraklardan oluşan bitkisel bezemeler dikkat çeker (Resim: 7b).

Sıraltı boyama tekniğindeki seramik grubu içinde beyaz hamurlu mavi-beyaz seramikler de yer almaktadır. Çok sayıda olmamakla birlikte (39 adet), gövde, kenar dip parçaları kazılarda ele geçirilmiştir. Hamur az gözenekli, yumuşağa yakın, az katkılıdır. Sır mat, çatlak yer yer katkılıdır. Hasankeyf'te bu seramiklerin üretiminin yapıldığına dair atölye bölgelerinde herhangi bir iz ya da yarı mamül parçanın ele geçirilmemesi beyaz hamurlu mavi-beyaz

sıraltı boyama tekniğindeki parçaların başka bir merkezden ithal edildiği düşüncesini pekiştirmektedir. Bu merkez Anadolu'da Diyarbakır gibi bir yer olabileceği gibi Anadolu dışında Suriye ya da Irak bölgesi de olabilir. Kazı alanında çok sayıda (8171 adet) sırsız seramik ele geçirilmiştir. Hasankeyf kazılarında hem seramik üretim atölyelerinde hem de şehir genelinde yapılan kazılarda günlük yaşamda sırsız seramik kapların önemli bir yere sahip olduğunu, çıkan parçaların yoğunluğuyla da anlaşılmaktadır. Alanda bulunan sırsız kapların büyük bölümü tornada şekillendirilmiş, yüzeyleri bezemesiz, sade olduğu gibi, kazıma (1078 adet), barbutin (2 adet), rulet (2 adet), baskı (3 adet) tekniğinde bezemeli olanlar da görülmektedir. Kalıp baskı tekniğinde toplam 21 parça ele geçirilmiştir. Yabancıların basın dediği, leğen, büyük çanak gibi kaplar bu alanda çıkan sırsız seramikler içinde dikkat çekmektedir. Çok amaçlı kaplar olarak nitelendirebileceğimiz bu kaplar depolama, karıştırma, yoğurma, taşıma gibi pek çok hizmete cevap verebilecek büyüklükte dirler. Derin, yarı dairesel, hatta cidarları yukarı doğru yükseltilerek, hafif dışa çekik sonlanan bu kaplarda herhangi bir bezeme görülmemektedir. Hamurları çok katkılı, yüzeye çıkmış katkılardan da bu durum net anlaşılmaktadır.

Bulunan seramiklerin büyük bölümü, Hasankeyf'te Eyyubi Döneminde üretim yapılan Salahiye Atölyesi'nde üretilmiştir. Sırlı ve sırsız seramiklerde hamurun renk ve dokusu, formlar, bezeme teknikleri bu atölye üretiminin ürünleri olduğunu göstermektedir. Kazı alanındaki sokak dokusu ve buraya açılan evlerde, aydınlatma amaçlı kullanılan ayaklı kandiller, yemeklerini yedikleri tabaklar, kaseler, peynirlerini, yoğurtlarını, pekmezlerini koydukları küpler, hamurlarını yoğurdukları leğenler, çocuklarının beşiklerine yerleştirdikleri lazımlıklar ile 14-15. yüzyıl Hasankeyf'teki hayatı kurgulamaktayız. Kazı alanındaki cami de özellikle akustik sağlamada pöhrenkler kullanıldığı ele geçirilen çok sayıdaki parçadan anlaşılmaktadır. Buradaki geç döneme yani Osmanlı Dönemine kadar yerleşimin varlığı yine seramiklerden anlaşılmaktadır. Kazı alanında ele geçirilen 5 adet lüle, buradaki 17-18. yüzyıl Osmanlı izlerini yansıtmaktadır (Resim: 7c). Ayrıca beyaz hamurlu, sıraltı boyama İznik üretimi ve onların taklidi üretimler olarak yapılmış seramik parçalar da alanda ele geçirilmiştir. Bu seramikler Hasankeyf'e ithal olarak gelmiştir (Resim: 8).

Ayrıca alan içerisinde Sasani Dönemine M.S. 6. yüzyılın sonu ve 7. yüzyılın başlarına ait bir mühür ele geçirilmiştir (Resim: 9). Küçük buluntuların tabaka şeklinde dönem özelliği göstermemelerinden ötürü mevcut yapıların

ve yukarıda üzerinde durduğumuz evrelerin verdiğimiz tarih aralığı içinde hangi dönemler arasında kullanıldığı ile ilgili bir değerlendirme yapılamamıştır. Sonuç olarak Hasankeyf'in 14-17. yüzyıllar arasında sokak ve onun etrafında şekillenen eyvanlı konutlardan oluşan şehir dokusunun bir bölümünün ortaya çıkarıldığını söylemek mümkündür.

2.2. Artuklu Dönemi Anıt Mezar Yapısı (Kızlar Camii)

Zekai ERDAL

Kızlar Camisi olarak adlandırılan yapı ilçe merkezinde ve merkezi kazı alanının hemen güneydoğusunda yer almaktadır. Orijinalde doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir avlunun dört köşesine yerleştirilmiş kare formlu dört türbeden oluşmaktadır. Avlunun kuzeyinde anıtsal bir portalin olduğu bir cephe, güneyinde ise tam ortada mihrap olacak şekilde bir beden duvarı yapılarak avlu dört yönden kuşatılmıştır. Kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatıda yer alan kare formlu türbelerden aynı aks üzerindeki iki türbe arasında eyvan formunda bir açıklık bırakılarak hem türbelere hem de ortadaki avluya geçişi sağlayan birer kapıya yer verilmiştir. Yapı bu plan tipi itibarıyla Anadolu'da benzer örneği olmayan nadir eserlerdendir (Resim: 10). Yapıda bugüne kadar kazı yapılmamasındaki temel neden anıldığı üzere yapının cami olarak hizmet veriyor olmasıydı. 2018 yılında yapının yeni Hasankeyf yerleşkesine taşınması projesi kapsamında, yapıdaki eklentiler kaldırılması ve kazıya hazır hale gelmesinin sonucunda, türbelerde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Yapının ilk olarak ne zaman yapıldığı belli değildir. Ancak genel kabul Eyyubiler Devrinde inşa edildiği şeklindedir. Hasankeyfliler tarafından avlunun güneyindeki mihrabın hemen önüne bir duvar eklenerek mihraba paralel tek sahınlı harim kısmı elde edilmiştir. Kare planlı türbelerden ise sadece kuzeydoğudaki hariç diğerlerin içindeki mezarlara müdahale edilerek üzerleri toprak ve taş malzeme ile doldurulmuş ve beton dökülerek zemin oluşturulmuştur.

Plan tipolojisi açısından nadir bir eser olması, kuzeydoğudaki türbede "Bey" sıfatları okunan mezar taşlarının olması nedeniyle yapının Hasankeyf Eyyubilerine ait beylerin gömüldüğü bir kompleks yapı olabileceği düşünülerek türbelerde kazı çalışmasına başlanmıştır.

Zeminleri doldurularak camiye çevrilen güneydoğu, kuzeybatı ve güneybatı türbelerinin zeminlerindeki beton, taş ve toprak dolgular kazı heyet

üyelerinin nezaretinde ilgili firmanın işçileri tarafından kaldırılmıştır. Bu çalışma mezarlar tespit edilene kadar devam etmiştir. Her bir türbede farklı seviyelerde ve sayıda mezar tespit edilmiştir. Mezarların bir kısmında baş-ayak şahidesi pehle taşı sanduka görülürken, bir kısmında ise bunların hiçbirisine rastlanılmamıştır. Açılan mezarlardaki cesetlerin büyük bir kısmının çivili tabutlarla gömüldüğü anlaşılmıştır.

Kuzeydoğu türbedeki 10 No.lu mezarda çıkan sikke, yapının tarihlendirmesi açısından önemlidir. Zira sikke iskeletin kafatasının altında bulunmuştur. Bu nedenle de sikkenin bir nedenle kabire sonradan konulamayacağını göstermektedir. Ölen kişi ile birlikte aynı anda konulmuş ya da düşürülmüş olabilir. Sikke 1152-1176 yılları arasında Mardin Artuklu Sultanı Necmeddin Alpi'ye aittir (Resim: 11). Genelde Eyyubiler Döneminde inşa edildiği iddia edilen yapının aslında Artuklular Döneminde var olduğu anlaşılmaktadır.

Cami olarak adlandırılan yapının, kazılar sonucunda bir avlu etrafında toplanan 4 adet türbeden meydana geldiği ve bu sebeple de anıt mezar olduğu ortaya konulmuştur.

2.3. Süleyman Han Camii Kazı Çalışmaları

Zekai ERDAL

Süleyman Han Camii'ndeki yapılan kazı çalışmaları, camide yer alan iki ayrı türbe ve eyvan bölümünde gerçekleştirilmiştir (Resim: 12). Buradaki türbelerde yapılan kazılarda özellikle 2. Türbede Harun b. Muhammed'e ait mezarın (Resim: 13) bulunmuş olması oldukça önemli bir veridir. Bu mezarın varlığı Süleyman Han Camisi olarak adlandırılan yapının adı ve inşa dönemi ile ilgili soruların cevaplanmasında değerli bir bilgi vermiştir. Hasankeyf Vakayinamesine göre; Harun b. Muhammed, Hasankeyf Eyyubi hanedanından Mucireddin Muhammed'in oğlu ve Şehabeddin Gazi'nin de kardeşidir. Kardeşinin hükümrân olduğu dönemlerde (1343-1367) önemli görevler üstlenmiştir. Vefat edince de kardeşi tarafından yaptırılan medreseye defnedildiği bildirilmektedir. Bu veriden de anlaşılaacağı üzere 1378-1424 tarihleri arasında hüküm süren Süleyman Han tarafından inşa edilmiş bir yapıya, yaklaşık olarak kendisinden çeyrek asır önce ölmüş birisi için bir mekân yaptırmış olması olasılık dışı görünmektedir. Bu nedenle Süleyman Han Camisi olarak adlandırılan yapının Şihabiye Medresesi olarak yeniden adlandırılması ve tanınlanması gerektiği kazılar sonrasında anlaşılmıştır.

2. türbede devşirme olarak bulunan beyzi kitabenin (Resim: 14) birebir aynı olan iki örnek 2017 kazı sezonunda bulunmuştur. Her üçü de aynı formda ve aynı içeriklere sahiptir. Her üç kitabe Adiliye Fahriye Zaviyesi'ne aittir. Bu bağlamda Şihabiye Medresesi'nin yeri belli olduğuna göre zaviyede medresenin batısında ve ona bitişik olan yapı olmalıdır.

3. DEPO ÇALIŞMALARI

3.1 Hasankeyf Höyük Çalışmaları

Yutaka MIYAKE

2018 yılı Hasankeyf Höyük arkeolojik çalışmaları, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 4 Eylül – 24 Eylül 2018 tarihler arasında gerçekleştirilmiştir. 2018 yılı çalışmaları da 2011-2017 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz Hasankeyf Höyük kazısı sırasında ele geçirilen ve Hasankeyf Müzesi'nin deposunda saklanan malzemeler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu yılki çalışmalar, özellikle henüz analizlerin tamamlanmamış olan, yontma taş endüstrisi, öğütme taş, çeşitli küçük buluntular ve hayvan kemikleri üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

Yontma Taş Endüstrisi

2017 yılına kadar kazılmış olan ve dokuz adet büyük boy plastik kutu içinde muhafaza edilmiş malzeme üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Özellikle H12 Açmasında tespit edilen ve özel bina olarak nitelendirdiğimiz 3 No.lu yapıdan ve onun altında tespit edilen 251, 267, 298 No.lu yapılardan ele geçirilen çakmak taş ve obsidyen (Resim: 15a) malzemeleri üzerinde çalışmalar yoğunlaştırılmıştır.

Farklı seviyelerde üst üste üç tabanın tespit edildiği 3 No.lu yapıda, çakmak taşı ve obsidyenin bu yapı evreleri arasında nasıl bir değişim gösterdiğini tam olarak anlamak amacıyla, yontma taş alet tipolojisine göre sayım yapıldı ve yontma taşların ölçümleri de alındı. Bu malzemeler arasında bulunan bazı parçalar ise, önce dijital fotoğrafı çekilerek, daha sonra bilgisayar ortamında çizim işler de tamamlanmıştır.

3 No.lu yapıda tespit edilen üç evrenin farklılıkları dikkate alınarak, çakmak taşı ve obsidyenin nasıl bir değişim gösterdiği incelenmiştir. Bu çalışmaların sonucu, üstteki iki evrede yontma taş endüstri arasında Nemrik tip ok uçların bulunduğu, bilinçli olarak hammaddeyi ısıtarak yongalanmış çak-

maktaşı dilgiler ve ondan yapılmış kazıyıcının çok sayıda bulunduğu, obsid-yenden düz ve paralel kenarlı nispeten uzun dilgilerin bulunduğu anlaşılmıştır. En eski evresine ait olan ve üçüncü taban üzerindeki dolgulardan ele geçirilen malzemelerde ise, bu tür çakmaktaşı ve obsidyen buluntularında önemli ölçüde azalma görüldüğü ortaya çıkarılmıştır.

Daha sonra bu 3 No.lu yapı altında tespit edilen ve aynı yere üst üstte inşa edilmiş olan 251, 267 ve 298 No.lu binalardan ele geçirilen çakmak taşı ve obsidyen üzerinde de çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda çakmak taşı ve obsidyen parçalara buluntu numaralar verildi, yontma taş alet tipolojisine göre sayım yapıldı ve malzemelerin ölçümleri alınarak, bilgisayar ortamında istatistiksel datalar oluşturuldu. Bu malzemeler arasında bulunan bazı parçalar ise, önce dijital fotoğrafları çekilerek, daha sonra bilgisayar ortamda çizim işleri de tamamlanmıştır.

3 No.lu yapının altında hemen hemen aynı yerde üst üstte tespit edilmiş ve 251, 267 ve 298 No.yu verilen yapılardan ele geçirilen çakmak taşı ve obsidyen ise, 3 No.lu binanın en eski yapı evresindekilerle oldukça yakınlık gösterdiği anlaşılmıştır. Aralarda Nemrik tip ok ucu, bilinçli olarak ısıtılarak yongalanan çakmak taşı ve nispeten uzun obsidyen dilgi, hemen hemen hiç yok denebilecek kadar azdır. Nemrik tip ok ucun yerine, yaprak biçimli ok ucu, yoğun olarak ele geçmiştir. Ancak daha alttaki tabakalarda yoğun olarak karşımıza çıkan üçgen biçimli mikrolitler ise, henüz çok sınırlı sayıda kalmış olduğu anlaşılmıştır.

Böylece Hasankeyf Höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ tabakalarının, ele geçirilen çakmak taşı ve obsidyenin incelenmesi sonucu, yontma taş endüstrisi bakımından en az üç evreye ayrılabilceği ve yontma taş endüstrisinin nasıl bir değişim izlediği daha net bir şekilde anlaşılma imkanı tanınmıştır.

Öğütme Taş

2011 ve 2012 yılı kazılarda ele geçirilen, toplam 37 adet öğütme taş üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Gerekli bulduğumuz bazı parçada ise, çizim ve fotoğraf işleri de tamamlanmıştır (Resim: 15b). Ayrıca öğütme taş yüzeyinde bulunan yapım ve kullanım izlerinin detaylarını inceleyerek, bu tür izlerin çeşitlenmesine göre ayırım yapıldı ve izlerin bulunduğu yer ise çizim üzerine işaret edilmiştir.

Öğütme taş yüzeyinde bulunan yapım ve kullanım izlerinin detaylarını da mikroskoplu fotoğraf makinasıyla fotoğraflar çekilmiş ve detaylı şekilde

incelenmiştir. İzlerin çeşitlenmesine göre ayırım yapıldı ve izlerin bulunduğu yer ise çizim üzerine işaret edilmiştir.

Öğütme taşın yüzeyde boya izleri bulunan örneklerde ise, ince çizgi halinde kullanım izlerin görülmesi dikkat çekicidir. Yüzeyde boya izleri bulunduran dört parçanın hepsinde birbirleri ile benzer kullanım izlerine rastlanması, büyük bir olasılıkla bu öğütme taşların aşı boyası gibi mineral boya maddelerin toz haline getirmek için kullanılmış olduğu düşündürmektedir. Bunların dışında yine ince çizgiler halinde olmalarına rağmen, daha sık olan kullanım izlerin de tespit edilmiştir. Ancak bu tür kullanım izlerine sahip olan öğütme taşların, hangi işlev için kullanılmış olduğu gösteren somut veriler elde edilmemiştir.

Diğer kullanım izleri ise, kullanım yüzey üzerinde görülen aşınma izleridir. Bu izler kullanım derecesine bağlı olarak, hiç ya da pek aşınmamış olanlardan yüzey tamamen aşınmış olup, üzerinde parlaklığın net bir şekilde görülen örneklerle kadar pek çok çeşitlenmeler görülmektedir. Ayrıca öğütme taşın büyük bir çoğunlukta kullanım yüzeyde çok sayıda küçük vurma izlerine rastlanması, aşınmanın ilerlemiş durumda vurma yöntemi ile kullanım yüzeyinin sık sık yenilenmiş olduğunu göstermektedir.

Küçük Buluntular

2011 yılından bu yana Hasankeyf Höyükte ele geçirilen ve dört adet büyük boy plastik kutu içinde muhafaza edilmiş küçük buluntuların tümü, tekrar gözden geçirilmiştir ve gerekli bulduğumuz buluntuların çizim ve fotoğraf işleri tamamlanmıştır. Bu küçük buluntular arasında 1) iğne, bız, spatula ve çizi bezekli levha gibi kemik buluntular, taş, deniz kabuğu ve tatlısu kabuğundan yapılmış çeşitli biçimdeki boncuklar taş kap parçalar, sap düzeltici, çift çıkıntılı taş obje, kabartma bezemeli taş obje, topuz başı gibi taş buluntular yer almaktadır.

Bu çalışmaların sonucu, birçok küçük taş eserlerin, kırılmış taş kap parçaların hammadde olarak kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Aralarında sayıca az olmakla birlikte, henüz tamamlanmamış ve taş kap parçalarının nasıl şekillendirilmiş olduğunu gösteren örneklerin de bulunması, en azından bu buluntuların Hasankeyf Höyükte yapılmış olduğunu göstermek açısından ilgi çekicidir. Bunların yanı sıra, yine taş kap parçalardan yararlanmış olan ve henüz deliği açılmamış olası boncuk parçaların da bulunması, yine o kadar yoğun olmamakla birlikte, burada çocuk üretimin de kısmen yapılmış olduğunu göstermektedir

Yukarıda söz edilen öğütme taşı, Hasankeyf Höyük kazısında çok sayıda ele geçirilmiştir. Bu öğütme taşları arasında, nispeten sığ ve geniş kullanım yüzeyine sahip olanlar, derin ve dar kullanım yüzeyine sahip olanlar ve her iki kullanım yüzeyinin aynı taşta bir arada bulunduranlar olmak üzere, üç ayrı tip bulunmaktadır. Öğütme taşı ile birlikte kullanılmış olduğu düşünülen üst taşlar ise, silindirik biçimli havaneli ve dairesel ve yassı şeklindeki ezgi taşlarından oluşmaktadır. Silindirik biçimli havaneleri, alet için uygun biçimdeki doğal taşlardan yararlanarak, yalnızca her iki ucunda bulunan kullanım yüzeyi düzeltilerek yapılmıştır. Ancak sayısı az olmakla birlikte, bir ucun geniş ve düz, diğer ucu ise sivri olanlarda ele geçirilmiştir. Bu tür örneklerin yüzeyinde sıkça vurma izlerin görülmesi, hammaddeyi düzgün şekilde biçimlendirilmiş olduğu göstermektedir.

Dairesel ve yassı olan ezgi taş ise, kenarı muntazam şekilde biçimlendirilmiş olup, hem üst hem alt yüzey de düzleştirilmiştir. Bazı örneklerde ise, bir yüzeyin ortasında kullanımdan dolayı meydana gelen hafif çukurcuklar görülmektedir. Bu tür izlere sahip olan buluntuların, büyük bir olasılıkla badem ya da fıstık gibi sert kabuklu olan bitki taneleri kırmak için kullanılmış olduğu düşünülebilir.

Hayvan Kemikleri

2017 yılında H11, H12, G11 ve F12 Açmalarından ele geçirilen ve altı adet büyük boy plastik kutu içinde muhafaza edilmiş hayvan kemik üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. H11 Açmasında tespit edilen hayvan kemik ise, Hasankeyf Höyükteki Çanak- Çömleksiz Neolitik Çağın geç evreye ait olan 317 No.lu yapıda bulunan hayvan kemikleri, daha ayrıntılı analizler yapılmak üzere ayrılmıştır. Ayrıca her dört açmadan ele geçirilen yabani koyun ve keçiye ait dişler de, detaylı analizlerin için uygun görülmüş parçalar seçilmiştir.

Bu H11, H12, G11 ve F12 Açmalarında ele geçirilen, yaban domuzuna ait dişler üzerinde de çalışmalar yapılmıştır. Çanak- Çömleksiz Neolitik Çağın doğal koşulları, onun Neolitik Çağ içindeki evrelere göre olan değişim ve o zamanki yaban domuz topluluğu üzerinde av baskısının ne derecede olduğu tespit etmek amacıyla, bütün yaban domuz dişlerinden, uzunluğu ve genişliği olmak üzere, detaylı ölçümleri de alınmıştır.

4. RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Mustafa Serdar AKGÖNÜL

2018 yılı kazı sezonunda restorasyon ve konservasyon çalışmaları, kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği; İmam Abdullah Camii, Süleyman Han Camii ve Kızlar Camii kazılarında gelen buluntular (metal, taş, ahşap, cam) ve önceki yıllara ait kazı evi deposundaki eserlerin tasnifi olmak üzere iki ana başlık altında yürütülmüştür.

Kazı sahalarında çıkan seramik ve diğer buluntular temizlik işlemlerinden sonra nicelik ve niteliklerine göre gruplandırılarak kayıt ve belgelemeleri yapılmıştır. Hasankeyf Kazısı çalışmaları esnasında ortaya çıkarılan (53 adet) ve önceki yıllar bulunup bu kazı sezonu içerisinde konservasyonu sağlanan (30 adet) envanterlik nitelikteki toplam seksen üç (83) adet eser kazı sezonunun tamamlanmasıyla tutanakla Batman Müze Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim 7: (a, b, c)

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

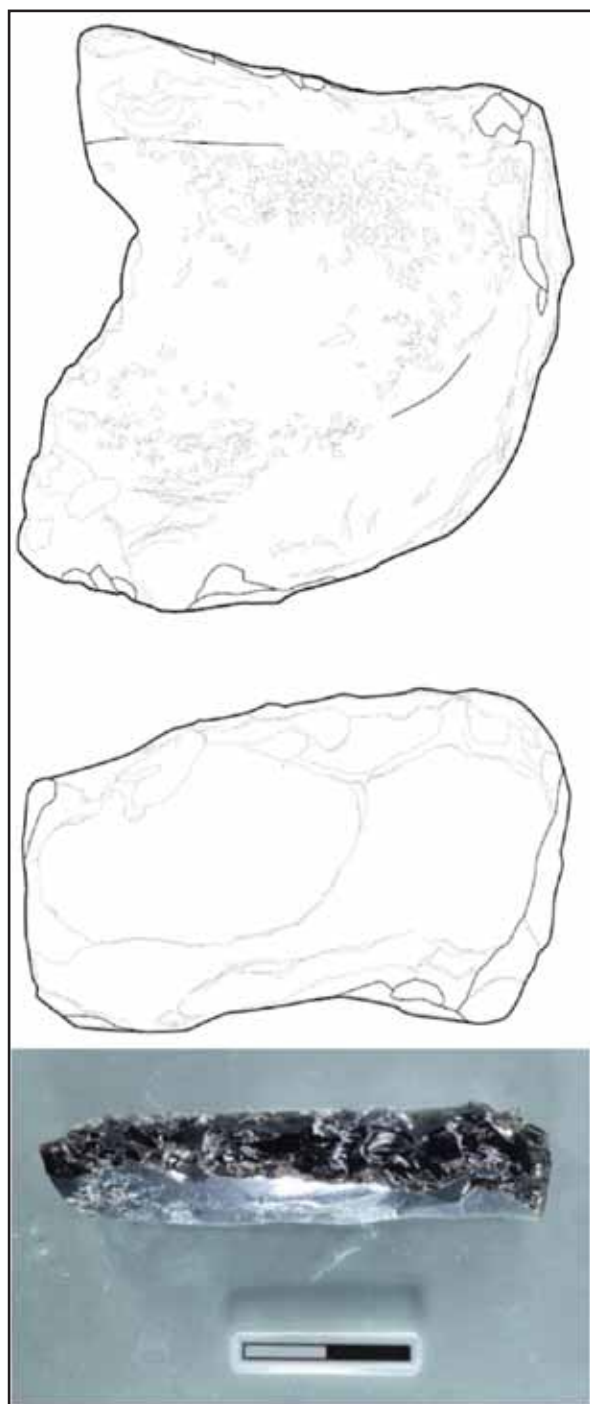
Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

2018 YILI DOLİCHE KAZI SEZONU

Michael BLÖMER*
Dilek ÇOBANOĞLU
Engelbert WINTER

25. Temmuz - 25. Eylül. 2018 tarihleri arasında, Gaziantep yakınındaki, Doliche antik kentinde kazı ve survey çalışmaları, restorasyon, belgeleme ve de küçük buluntu inceleme çalışmaları yürütülmüştür¹. Bu çalışmaların te-

* Dr. Michael BLÖMER, Center for Urban Network Evolutions, Aarhus University, Moesgård Allé 20, 4230, 8270 Højbjerg/DENMARK, michael.bloemer@cas.au.dk
Dilek ÇOBANOĞLU, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA, e-mail: dtcobanoglu@yahoo.com

Prof. Dr. Engelbert WINTER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA, ewinter@uni-muenster.de

¹ Bkz. Dülük Baba Tepesi, Doliche Antik Kenti ve çevresinde şimdiye dek yürütülmüş çalışmalar için:

F. Bulgan – A. Schütte-Maischatz – E. Winter, Forschungen in Doliche 2001, KST 24/2, 2002, 197–208.; H. Güllüce – A. Schütte-Maischatz – E. Winter, Forschungen in Doliche 2002, KST 25/1, 2003, 29–40H. Güllüce – M. Blömer – E. Winter, Forschungen in Doliche 2003, KST 26/ 1, 2004, 53–62; M. Blömer – E. Winter, Doliche und das Heiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi. 1. Vorbericht (2001–2003), IstMitt 55, 2005, 197–214; M. Blömer – E. Winter, Iupiter Dolichenus – Der Gott auf dem Stier. Ein orientalischer Kult und seine Ursprünge, AW 36/4, 2005, 79–85; H. Güllüce – M. Blömer – E. Winter, Das Zentralheiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche. Forschungen in Doliche 2004, KST 27, 1, 2005, 105–116; F. Bulgan – M. Blömer – E. Winter, Das Zentralheiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche. Forschungen des Jahres 2005, KST 28/1, 2006, 247–258; M. Blömer – E. Winter, Der Dülük Baba Tepesi und das Hauptheiligtum des Iupiter Dolichenus. 2. Vorbericht (2004–2005), IstMitt 56, 2006, 185–205; M. Blömer – E. Winter, Der Dülük Baba Tepesi und das Hauptheiligtum des Iupiter Dolichenus. 2. Vorbericht (2004–2005), IstMitt 56, 2006, 185–205; M. Önal – M. Blömer – E. Winter, Das Zentralheiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche. Forschungen des Jahres 2006, KST 29, 2007, 371–384; M. Facella – E. Winter, Neue Inschriften für Iupiter Dolichenus aus dem östlichen Mittelmeerraum, in: E. Winter (ed.), Vom Euphrat bis zum Bosphorus. Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertheim, Vol. 1, AMS 65 (Bonn 2008) 217–228; E. Winter (Hrsg.), Patris Pantrophos Kommagene. Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat, AMS 60 (Bonn 2008) (darin Beiträge zu Doliche/Dülük Baba Tepesi von E. Winter, A. Schachner, G. Heedemann, W. Oenbrink, M. Facella, C. Hoepken, F. Schimmer, M. Sieler); M. Blömer – E. Winter, Das Heiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche – Forschungen des Jahres 2008, KST 31/1, 2009, 441–458; M. Blömer – E. Winter, Das Zentralheiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche – Forschungen des Jahres 2008, KST 31, 2010, 441–458; M. Blömer – E. Winter, Das Heiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche. Forschungen des Jahres 2009, KST 32, 2010, 319–330; M. Blömer – E. Winter, Gaziantep’in antik dönem tanrıları - The Ancient Gods of Gaziantep, Aktüel Arkeoloji Dergisi 13, 2010, 12–15; M. Blömer – E. Winter, Kült ve Arkeoloji. Kutsal Bir Alan – Doliche, Aktüel

melini Kùltür Varlıkları ve Mùzeler Genel Mùdùrlùğü tarafından verilmiş 94949537-160.01.02-E.528451 sayılı ve 21.06.2018 tarihli izin yazısı oluşturmaktadır².

Arkeoloji Dergisi 16, 2010, 86–93; T. Prinz – K. Krùger – B. Lasar, High Resolution Remote Sensing and GIS-Techniques for Geobase Data Supporting Archaeological Surveys: A Case Study from Ancient Doliche, SE Turkey, *Geoarchaeology* 23, 2010, 355–374; E. Winter (Hrsg.), Von Kummuh nach Telouch. Archäologische und historische Forschungen in Kommagene, Dolichener und Kommagenische Forschungen 4, AMS 64 (Bonn 2011) (darin die Beiträge zu Doliche/Dùlùk Baba Tepesi von E. Winter, M. Blömer, A. Schachner, W. Oebrink – P. Borbone, E. Strothenke, C. Hoepken, M. Facella – M. Stanke, A. Collar, M. Önal); E. Winter, Jùpiter Dolichenus Kùltü ve Doliche'nin Steli, *ARULIS* 1, 2011, 8–12; Blömer – Winter 2011a; Blömer – Winter 2011b; Blömer – Winter 2011c; Blömer – Winter 2012a; Blömer – E. Winter, Doliche. Eine kommagenische Stadt und ihre Heiligtümer, in: J. Wagner (Hrsg.), *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*, 2. erweiterte Auflage (Mainz 2012) 151–160; M. Blömer – E. Winter, 2011 Yılında Gaziantep'teki Dùlùk Baba Tepesi'nde Kazı Çalışmaları, *KST* 34, 2012, 361–368; M. Yoshida – E. Winter, An Approach to Sustainable Conservation and Care Concepts for Archaeological Sites in Dùlùk and on Dùlùk Baba Tepesi (Gaziantep), in: *Proceedings of the 5th International Congress on "Science and Technology for the Safeguard of Cultural Heritage in the Mediterranean Basin"* (Istanbul, 22–25.11.2011) (Rom 2012) 269–273; M. Blömer – E. Winter, 2012 Yılında Gaziantep'teki Dùlùk Baba Tepesi'nde kazı çalışmaları, *KST* 35, 2013, 199–210; M. Blömer – E. Winter, Sanctuary and Monastery: „Where the iron was born“, in: *Actual Archaeology* 5, 2013, 22–24; E. Winter (Hrsg.), *Kult und Herrschaft am Euphrat. Dolichener und Kommagenische Forschungen* 6, AMS 72 (Bonn 2014) (darin Beiträge von M. Blömer, A. Schachner, W. Messerschmidt, P. Borbone, B. Ögüt, E. Strothenke, M. Stanke, Z. Simon, S. Haps); T. Prinz – S. Walter – A. Wieghardt – T. Karberg – T. Schreiber, *GeoArchaeology Web 2.0: Geospatial Information Services Facilitate New Concepts of Web-Based Data Visualization Strategies in Archaeology – Two Case Studies from Surveys in Sudan (Wadi) and Turkey (Doliche)*, *Archaeological Discovery* 2014, 91–106; M. Blömer-D. Çobanoğlu-E. Winter Doliche 2014, *KST* 37, 2016, 41–58; W. Oenbrink, *Die Sakralarchitektur der kommagenischen Hierosthesia und Temene*, AMS 83 (Bonn 2017); E. Winter (Hrsg.), *Vom eisenzeitlichen Heiligtum zum christlichen Kloster. Neue Forschungen auf dem Dùlùk Baba Tepesi, Dolichener und Kommagenische Forschungen IX*, AMS 84 (Bonn 2017); W. Oenbrink, *Hellenistische und kaiserzeitliche Architekturglieder aus dem Iuppiter Dolichenus-Heiligtum auf dem Dùlùk Baba Tepesi/Doliche, Dolichener und Kommagenische Forschungen XI*, AMS 92 (Bonn 2018).

- ² Malatya Mùzesi'nden Hùseyin Şahin bu kazı döneminde bakanlık temsilcilik görevini Doliche kazılarında üstlenmiştir ve burada kendisine bütün ekip adına vermiş olduğı bütün emekleri, özverisi için minnettarlığımızı bildirmek isteriz. Çalışmalara Klasik Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi, Epigrafi, Nümizmatik, Yapı Araştırmaları, Restorasyon ve Konservasyon bilim dallarından bilim insanları ve üniversite öğrencileri katılım göstermişlerdir. Katılımcılar: Prof. Dr. Engelbert Winter (Münster), Dilek Çobanoğlu (Münster), Prof. Dr. Margherita Facella (Pisa), PD Dr. Werner Oenbrink (Köln), Dr. Ulrich Holtfester (Münster), Dr. Eva Strothenke (Münster), Dipl.-Restauratorin Laura Lun (Münih), Dipl.-Restauratorin Veronika Disl (Münih), Lennart Kruijer (Leiden), Sebastian Whybrew (Münster), Dr. Constanze Höpken (Ottweiler), Dr. George Mc Glynn (Münih), Julia Arnkens (Münster), Christian Kurtze (Viyana), Peter Jülich (Frankfurt), Eda Yılmaz (İzmir), Aley-na Güngör (İzmir), Gamze Tunçay (İzmir), Gizem Gündoğdu (İzmir), Muzafer Özçirış (Adıyaman), Erdal Kaya (Gaziantep), Mustafa Aslan (Gaziantep), Hasan Yenidoğan (Kilis), İbrahim İslah (Gaziantep), Elif Zülal Aslan (Gaziantep), Murtada Al-Ali (Gaziantep), Selim Osrak (Gaziantep), Yasemin Kaya (Gaziantep), Sema Bülbül (Gaziantep), Bedia Sezer (Gaziantep), Ayşen Utanır Karaduman (Gaziantep), Hùseyin Büyükoğa (Adıyaman), Ufuk Arnavut (Gaziantep), Ozan Doğruluk (Gaziantep), Mustafa Yılmaz (Adıyaman), Şahin Doğan (Gaziantep), Ahmet S. Karaduman (Gaziantep), Yaprak Tanrıverdi (Gaziantep), Fatih Çiftçi (Gaziantep), Osman Dolaş (Adıyaman), Hùseyin C. Ayata (Gaziantep), Abdurrahman Akkurt (Gaziantep), Victoria Collins (Münster), Alex Kyd

DOLICHE KAZI ÇALIŞMALARININ SONUÇLARI

Keber Tepe'deki Doliche antik kentinde ilk defa 2015 yılında arkeolojik kazı çalışmaları yürütülmüştür. Alman Araştırma Kurumu (DFG-Deutsche Forschungsgemeinschaft) tarafından desteklenen projenin kapsamında Güneydoğu Anadolu'da kent gelişimi ve kültürel atmosferi hakkında sorulara cevap bulunulması planlanmaktadır. Kuzey Suriye'de olduğu gibi, bu bölgede de Hellenistik-Roma Dönemi kentsel merkezleri şimdiye dek yeterli bir seviyede araştırılmış değildir. Doliche'ye benzer başka bir antik kentin bölgede varlığı bilinmediğinden, burasının üzerinde yeni yapılaşma olmadığından, arkeolojik incelemeler için elverişli bir konuma sahip olmasıyla ve ön çalışmalar sayesinde iyi bir şekilde parsellendirilebildiğinden planlanan çalışmalar için oldukça elverişli çalışma noktasını oluşturacaktır. Burada kentin ve Hellenistik evreden İslami Döneme kadar oluşacak bir görüntünün ortaya konulması mümkün olacaktır.

2018 yılının kazı çalışmaları kentin iki ayrı alanına dağılım göstermiş olup, bunların biri Keber Tepe'nin güney yamacında, diğeri ise doğu platosunda yayılım görmüştür. Bu çalışmalara paralel olarak ise survey çalışmaları da yürütülerek, kentin yayılım alanı ve yapılaşma karakterinin tanımlanması gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Keber Tepe'nin Doğu Platosu'nda Kazı Çalışmaları

Keber Tepe doğu yönüne doğru alçak bir plato halinde uzanmakta ve kentin en geniş düzlük alanını oluşturmaktadır. Üst yüzey buluntuları ve Jeofizik çalışmalarının neticesine göre bu düzlük alan kentin merkezini oluşturduğunu göstermektedir. 2017 yılı kazı çalışmaları bu sonuçları ıspatlamıştır. Ayrıca Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilebilen bir hamam tesisatına ait, değişik büyüklüklere sahip mekanlar da açığa çıkarılmıştır. Bu yorumu yapabilmek için en önemli etken ise havuzlu büyük bir mekana ait doğu kenarının açığa çıkarılmış olmasıdır. Havuz mekanın merkezinde yer almakta ve tabanı mozaik ile kaplı bir koridor tarafından çevrelenmektedir. İlk incelemeler sonucunda bu mozaik taban M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. İki ayrı arama açmasında ise tabana ait olan, harçtan oldukça güçlü temel kalıntısı tespit edilmiştir. Kazı çalışmalarının ve jeoradar ölçümlerinin

Jensen (Aarhus), Jesper Vestergaard Jensen (Aarhus), Katharina Heinrich (Münster), Joshua Jan Mende (Münster), Keshia A. N. Akkermans (Leiden), Lenneke De Lange (Leiden), Marcel Nowacki (Münster), Lukas Lammers (Münster); Sophie-Louise Strauß (Münster), Fynn Riepe (Münster).

değerlendirilmesinin sonucunda yaklaşık toplam 40x50 metre ebadına sahip, simetrik şekillendirilmiş bir yapı kompleksini ortaya koymaktadır. Ama yapı kompleksinin iç düzeni oldukça koşullu yorumlanması mümkündür. 2018 yılı çalışmalarının ana hedeflerinden birisi de hamam tesisinin incelenmesine ve anlaşılmasının devam etmesi olmuştur. Bunun için aşağıdaki dört açma açılmıştır.

Bu yıl çalışmalar esnasında 18-01 (5 m.x5 m., Plan: 1) açmasında 2017 yılı kazı çalışmaları esnasında tespit edilmiş mekanın güneybatı köşesi tespit edilmiştir. Bunun tam ortasında yüzme havuzu konumludur. Burada ne yazık ki yoğun taş yağmalamadan kaynaklanan tahripler gözlemlenmektedir. Bunu çevrelemiş olan mozaik tabanlı koridor oldukça tahribata uğramış durumda olup, havuzu çevrelemiş olan sütun sırasına ise sadece büyük ebatlı kalkertaşı yontma bloklarının temel kalıntıları görülür durumdadır (Resim: 1). Dış duvarlar da kaybolmuş durumdadır.

Havuzun kendisine sadece kuzeydoğu köşesinin küçük bir kesiti korunmuş gelmiştir. Hamamın bu bölümünün canlandırılabilinmesi artık tümüyle mümkün olacaktır (Resim: 2). Mekanın toplam yüzölçümü yaklaşık 150 metrekare olup, havuzun büyüklüğü ortalama 25 metrekaredir. Havuzun dolgu malzemesinde birçok sayıda yapı parçaları bulunmuş ve bunlar yapının M.S. 2. yüzyıla tarihlendirmesini doğrulamaktadır.

18-04 (13m.x5m., Plan: 1) açması batıda açma 18-01'e sınırlanmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilmiş jeofizik çalışmalarının sonuçlarında büyük dikdörtgen formunda bir mekanın varlığı görülmüş olup, buna ait kesitler kısmen 2017 yılı kazı çalışmaları esnasında açığa çıkarılmıştır. Tüm açma yüzeyinde esasen üst yüzeyin 0,5 metre derinliğinde harçlı sert taban, yoğun bir çimento besleme üzerinde tespit edilmiştir (Resim: 3). Taban doğruya doğru profilin hemen önünde sonlanmakta olup, sınır duvarı ve temeline ait kalıntılar yağmalanmıştır. Bu mekan hamam tesisinin merkezinde konumlu olup, 100 metrekareden daha geniş bir alanı kaplamıştır. Ama işlevi henüz bilinmemektedir. Harçlı tabanın, en az 1,60 metre kalınlığına sahip, güçlü temelin ortasından bir atık su kanalizasyonu geçmektedir.

18-02 (9,5m.x2m., Plan: 1) açması ile hamam tesisinin güney yönüne uzantısının tespiti gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Ama güney dış duvarı tespit etmek mümkün olmamıştır. Açmanın geniş bölümlerini harçlı taban kalıntısı görülmekte ve bunun üzerinde halen *in-situ* şeklinde yuvarlak kiremit plakalarının üst üste dizili desteklerin dağılımı görülmektedir (Resim: 1 ve 4). Böylelikle burada *hypokaustumun* yer aldığı kesinlik kazanmıştır. Bura-

da ayrıca birçok sayıdaki mozaik parçaları ve tabana ait dörtgen formlu ki-remit plaka parçaları bulunmuştur. Açmanın kuzey yanında geniş bir çukur temelde kesit oluşturmaktadır.

18-03 (15m.x2m., Plan: 1) açması hamam yapısının batı yönüne uzantısına açıklık getirmek için hizmet etmektedir (Resim: 1 ve 5). Burada da karışık bir dolgu tabakasının altında ve harçlı katman üzerinde bir taban tespit edilmiştir. Bu harçlı katman içerisinde üzerine taş plakalarla örtülü olan, doğu-batı yönünde uzanan bir atık su kanalı yer almaktadır. Esasta burada tabanı oluşturmuş dörtgen taş plakalara ait parça kalıntıları halen kısmen *in-situ* koruna gelmiştir. Batıya doğru taban kırılmakta ve böylelikle bu yöne doğru alanın genişliği tam olarak tespit edilememektedir. Hamam tesisinde bu mekanın nasıl bir işleve sahip olduğu ise henüz bilinmemektedir.

Genel olarak yapının simetrik kuruluşuna göre Roma Dönemi ideallerine benzemektedir. Yapıya giriş kuzeyden olması gerekmektedir. Kısmen açığa çıkarılmış havuzlu mekan tesisatta ısıtılmamış bölümlere dahildir. Isıtılan mekanlar yapının güney yanında konumludur. Mozaik bezemesine göre tesisat M.S. 2./3. yüzyıla tarihlendirilebilir. Genelinde Roma Dönemi öncülerinin etkisi altında kalmış ve böylelikle antik Kuzey Suriye'deki kent hayatında Roma etkisinin yoğunluğunu göstermektedir. M.S. 4. ve 5. yüzyılda tüm tesis sistematik bir şekilde yağmalanmış olup, yapı malzemesi kazanılmıştır. Duvarların temelleri dahi büyük bir kesimi yağmalanmış olup, yapı sadece negatif haliyle koruna gelebilmiştir. Alanın daha geç bir kullanım evresi bel-gelenebilmiş değildir.

Geç Antik Dönemi Kireç Fırını

M.S. 4. yüzyılda gerçekleşen talanın sonuçları 18-05 (10m.x2m., Plan: 1) ve 17-08 (9m.x2,5 m.) açmalarının sonuçlarıyla bağlantılıdır. Bu açmalar hamam tesisatının doğusundaki yamaçta konumludur. Burada dış cephesi 5 metre ve derinliği 2,10 metreye sahip büyük bir kireç fırını açığa çıkarılmıştır (Resim: 1 ve 6). Fırın yamaca inşa edilmiş olup, ateşleme açıklığı doğu yanında yer almaktadır. Oldukça iyi koruna gelmiş olmasından dolayı antik fırın teknikleri konusunda oldukça önemli sonuçlar sunacağından şüphe duyulmamaktadır. Bu alan genel olarak antik dönemde sanayi için kullanılmış olduğunu göstermektedir. Burada bulunmuş ve aralarında bronz heykel parçaları olan birçok sayıdaki metal atık parçaları da eritilip, yeniden değerlendirilecek.

Fırın oldukça kalın dolgu katmanlarının içinde gömülü kalmıştır ki, bu katmanların dolgu malzemesi daha çok Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmektedir. Doğudan batıya uzanan iki paralel duvar uzantısı da aynı döneme tarihlendirilmekte olup, batıda bu duvarlar sonraki dönemlerde kireç fırınının kurulmasıyla tahrip edilmiştir (Resim: 7). Paralel yürüyen duvarların işlevlerinin anlaşılması için burada kazı çalışmalarının devam ettirilmesi gerekmektedir. Buradaki Roma İmparatorluk Dönemi bulguları hamam tesisatının bulunduğu alandaki bulgulardan çok daha iyi koruna gelmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Keber Tepe'nin Güney Yamacındaki Arkeolojik Kazı Çalışmaları

2018 yılı kazı çalışmalarının hedefleri arasında, geçmiş kazı sezonunda bulunmuş Erken Hıristiyanlık Dönemi Bazilika'nın komşu alanlarla olan ilişkisinin tespiti olmuştur. Bu amaçla iki açma açılmıştır. 18-06 (15m.x2m., Plan: 2, Resim: 8) açması, kilisenin güney nefinden yamaçtan güneye doğru devam etmektedir. Nefin önünde yine tabanı mozaik ile kaplı bir koridorun yer aldığı tespit edilmiştir. Tabana ait beton ve az sayıda mozaik kalıntıları koruna gelmiştir (Resim: 9). Bu mekanı güneye doğru sınırlayan duvarın sadece en alt taş sırası günümüze koruna gelmiştir. Bu duvar belirgin bir alan basamağı oluşturmuştur. Bu basamağın güneyinde dolgu katmanları dışında başka antik katmanlar bulunmamıştır. Arkeolojik kazı çalışmalarının yürütüldüğü katmanlarda kilise yapısına ait mimari parçaları tespit edilmiştir (Resim: 10). Buradaki çalışmalar bir sonraki kazı sezonunda devam ettirilecektir. 18-07 açması (10x5m., Plan: 2) 18-06 açmasının doğusundaki, kiliseye ait apsisin yer aldığı arsanın güney kesiminde konumludur. Burada büyük bir mekânın, şimdiye dek sade beyaz rengine sahip bir mozaik tabana ait kesim açığa çıkarılmıştır (Resim: 11-12.). Bu yaklaşık 5 m. genişliğinde ve doğrultusu kiliseden hafif farklılık göstermektedir. Doğu-batı genişliği henüz belli değildir. Devşirme malzemeden yapılmış güney sınır duvarına ait iki sıra ve kuzeydeki duvardan ise sadece bir sıra koruna gelmiştir.

Mekanın güneyinde bir başka taban daha tespit edilmiş, ki bu oldukça tahrip edilmiş bir tabandır. Öyle ki burasının henüz bir iç mi yoksa dış mekân mı ait olduğu bilinmemektedir. Bu alandan bir atık su kanalı geçmektedir. Mekanın işlevi henüz bilinmemekte olsa da kiliseye ait bir mekan olmuş olması gerekmektedir. Oldukça sade mozaik ile döşenmiş olmasının sebebi ya bu mekan çok öneme sahip olmayan bir yan mekan olma özelliğine sahiptir

veya sonraki bir dönemde kurulmuş olduğunu göstermektedir. İki açmanın da buluntularına bu alanın kullanımı Geç M.S. 4. yüzyılda başlamış olduğunu ve M.S. 7. yüzyılda sonlanmış olması gerektiğidir. Buranın kullanımı büyük bir olasılıkla bir deprem sonucunda olmuştur. Ayrıca ortaya çıkan yeni sonuçlar Bazilika'nın önemli bir kilise olma varsayımını güçlendirmekte olup, erken tarihlendirilebilinmesinden dolayı da büyük ilgi çekmektedir.

KENT ALANINDA YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Arkeolojik kazı çalışmalarının yanı sıra antik kent alanında yüzey araştırması da yürütülmüştür. Bu çalışmalarda kent alanının yaklaşık üçte biri şimdiye dek incelenebilinmiştir. Yüzey araştırmalarında hedef edinilen kentin yayılım alanını, yerleşim süreci tespit edilmesi ve de yerleşim topografisinin değişik evreleriyle ilgili sorulara cevapların bulunmasıdır. Şimdiye dek elde edilmiş sonuçlar sayesinde yoğun yerleşimin Roma Dönemi ve Bizans Döneminin teker teker kent alanları hakkında bilgi sunmasının yanı sıra yapılaşmanın karakteri hakkında da bilgi sunmaktadır. Böylelikle buluntu malzemeleri sayesinde bir kutsal alanın, bir diğer hamam tesisinin daha ve üretim alanlarının varlığı tanımlanabilinmiştir. Ayrıca kentin en üst noktasında (akropolis) bir savunma duvarına ait kalıntıları tespit edilmiştir.

ROMA DÖNEMİ BİR KAYA MEZARININ KEMİK BULUNTULARININ ANTROPOLOJİK İNCELEMELERİ

2017 yılı kazı sezonu esnasında Antik Dönem nekropolünün uzandığı, Dülük Köyü'nün kuzey yanında bir elektrik direğinin kurulumu amacıyla yere yapılan müdahale esnasında Roma Dönemine ait bir kaya oda mezarının tavanı delinmiştir. Mezar odasının içerisinden elde edilen buluntular arasında birçok sayıda cam *unguentarium* parçaları, altın küpeler, altın folyo parçaları ve de kandil parçaları ele geçirilmiştir. Bu buluntulara göre kaya oda mezarının tarihlendirilmesi Roma İmparatorluk Dönemine yapılabilmektedir. Mezar yapısında bulunmuş iskeletlere ait bütün kemikler kazıevinin deposunda depolanmıştır. Bu yıl kazı sezonu esnasında kemiklerin antropolojik incelemeleri başlatılmıştır. İlk incelemeler sonucunda toplam 91 kişinin burada gömülmüş olduğu tespit edilebilinmiştir. İskelet parçalarının büyük bir bölümü yaklaşık kırk yaşından biraz daha genç yetişkin kişilere ait kemiklerdir. Ayrıca her bir mezar yatağında küçük çocuğa ait kemikler de bulunmuştur. Kadın ve erkek sayısı yaklaşık olarak eşittir. Yapılmış kemik-

lerin incelenmesinde kasların oldukça zayıf olduğu tespit edilmiş olmasıyla, ailenin elit bir halk katmanından olmuş olmasını ve fiziksel fazla yorulmamış olduklarını göstermektedir. Şimdiye dek yapılmış ilk incelemeler sonucunda kişilerin her hangi bir hastalığa sahip oldukları, açlık belirtisi veya vitamin eksikliğinin olasılığı tespit edilmemiş olup, sadece az sayıdaki kemiklerde ise kişinin yaşından dolayı kemiklerde osteoartrit değişiklik görülmektedir. Dişlerin incelenmesinde ise herhangi bir çürük veya diş taşının varlığı tespit edilmemiştir. Bütün bu sonuçlar doğrultusunda burada bulunmuş kişilerin hayatlarında fiziksel zorlayıcı çalışmalara maruz kalmadıklarını veya her hangi başka stresli bir durumda bulunmadıklarını göstermektedir. Şimdiye dek yapılmış incelemelere rağmen yüksek bir sosyal sınıfa ait bu insan grubunun neden bu kadar erken yaşta ölmüş olabileceği sorusu henüz açık kalmaktadır. Hiç bir şekilde kaza veya şiddet izleri tespit edilemediğinden, kemiklerde görülebilir izini bırakmayan başka ölümcül hastalıklara bağlı olarak ölmüş olabilecekleri düşünülmektedir.

SONUÇ VE PERSPEKTİFLER

Doliche antik kentinde 2018 yılı kazı sezonunun çalışmaları kentin yapılaşması ve tarihi hakkında önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Çalışmaların ağırlık noktasını oldukça büyük umumi bir hamam yapısının incelenmesi oluşturmuştur. İçerisinde havuzun yer aldığı, soğuk hamam bölümüne dahil, yaklaşık 150 metrekarelik büyüklüğe sahip mekan kısmen açığa çıkarılmıştır. Tesisatın güneyinde konumlu, hamamın sıcak mekanlarının taban altında ısıtma sistemine ait kesitler açığa çıkarılmıştır. Roma hamamlarının geleneklerine sahip olunmuşluğu, burada kent hayatında yoğun bir Roma etkisinin kendini göstermiş olduğu tespit edilebilmektedir.

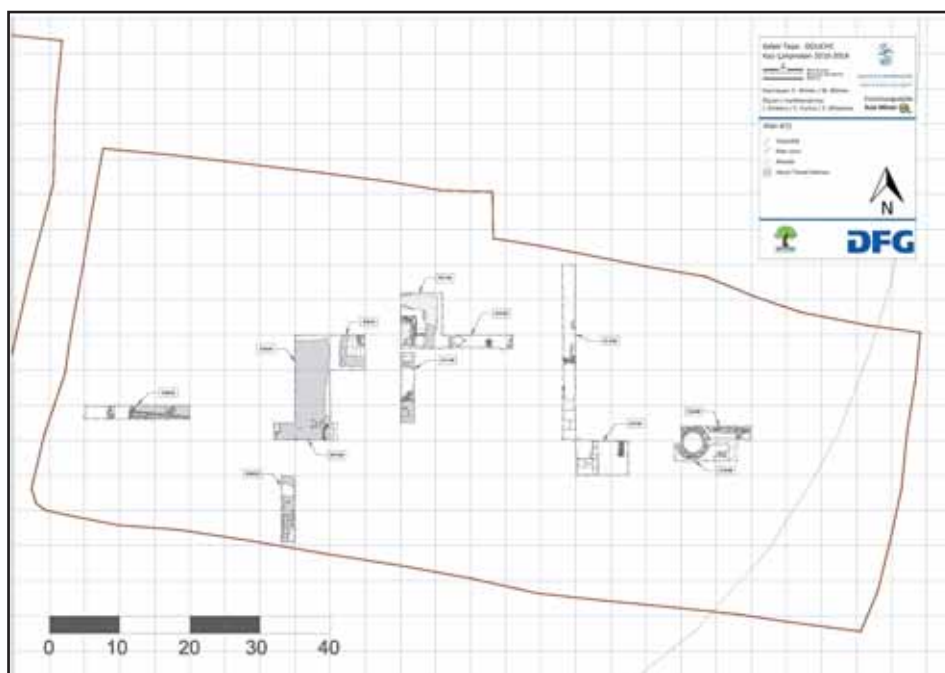
İlginç bir durum ise hamam tesisinin M.S. 4. yüzyıldan itibaren artık kullanımında olmayışıdır. Bu dönemde artık kent halkı bu bölgede yaşamlarını sürdürmeyi kesmiştir. Büyük bir olasılıkla artık M.S. 3. yüzyılın ortalarından itibaren Kuzey Suriye kentlerinde bir çöküşe yol açan savaşlar ve ekonomik krizlerin yaşanıyor olması bu duruma sebep olmuştur. Hamam yapısı ve de Roma Dönemi umumi merkez etrafındaki diğer yapılar bu dönemde terk edilmiştir. Bu kriz lakin Doliche'nin sonu olmamıştır. Artık Hristiyanlığın gelmesiyle kentte M.S. 4. yüzyılda yeni bir yükselme evresi başlamıştır. Yeni yapılar için erekli olan yapı malzemesi için ise kısmen bu hamam yapısına ait malzeme devşirme olarak kullanılmıştır. Yapının temel malzemesi ve aynı

şekilde süslemeleri bile talan edilmiş durumdadır. Bu bağlamda bu yılın kazı çalışmaları esnasında bir tane de kireç ocağı bulunmuştur.

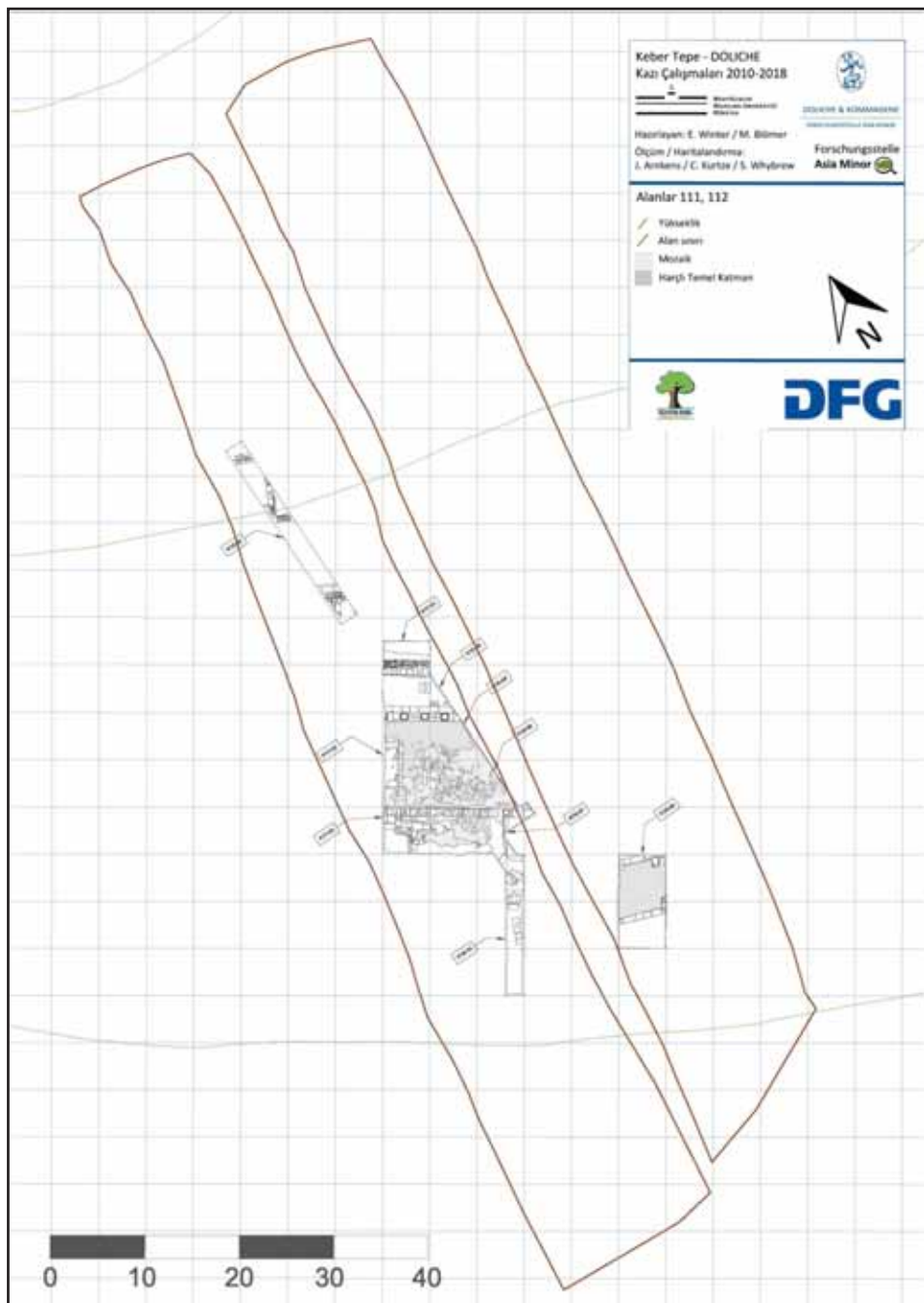
Doliche kentinin Geç Antik Dönemdeki tespit edilebilinmiş en yeni yükseleş etkilerini kent alanının güneyinde gerçekleştirilmiş kazı çalışmalarının sonuçları göstermektedir. Burada yer alan kilisenin güneyindeki açmalarda kilisenin yan odalarına ve eklentilerine ait bölümler tespit edilebilinmiştir. Böylelikle de kilisenin tahmin edildiğinden çok daha geniş bir alana yayılım göstermiş olduğu tespit edilebilinmiştir. Burada yürütülecek çalışmalardan elde edilecek sonuçlar, Geç Antik Dönemi Kuzey Suriye`de dini hayatın ve dini mimarisinin daha iyi anlaşılabilinmesi adına sonuçlar sunacaktır. Bu alandan gelen buluntulara göre kilisenin kullanımının, büyük bir olasılıkla bir deprem sonucunda M.S. 7. yüzyılda sonlandığını göstermektedir.

Doliche antik kentinin nekropolünde yer alan bir mezardan çıkarılmış kemik buluntularında yapılmış ilk antropolojik incelemeler sonucunda buradaki insanların hayatları ve ölümleri hakkında oldukça büyük öneme sahip bilgilere ulaşılmıştır. Bu antropolojik incelemelerinin devam ettirilmesi sonucunda Doliche kent halkının beslenmesi ve temizliği hakkında oldukça önemli ve ayrıntılı bilgilere ulaştırılacaktır.

Doliche antik kentinin incelenmesiyle genel olarak Kuzey Suriye bölgesinde yer alan bir kentin Hellenistik Dönemden Hristiyanlık Geç Antik Evresine dek ve de Erken İslam Dönemini örneksele olarak anlayabilmek için oldukça elverişli bir konuma ve özelliğe sahiptir. Böylelikle bölgenin bu bahsedilen dönemlerdeki kültürel, siyasi ve dini gelişim ve değişimini araştırıp, anlayabilmek mümkün olacaktır. Doliche antik kentindeki kazı çalışmalarının, Büyükşehir Gaziantep kenarında ileriki yıllarda Zeugma antik kentinin yanı sıra, Güneydoğu Anadolu`nun en önemli kazı alanlarından biri olması ümit edilmektedir. Burada sadece bilimsel açıdan büyük önem taşıyor, aynı zamanda turistler için de oldukça önemi büyük olan bir nokta olacak ve böylelikle Gaziantep şehri bölgenin kültür merkezi olmasında katkısı büyük olacaktır.

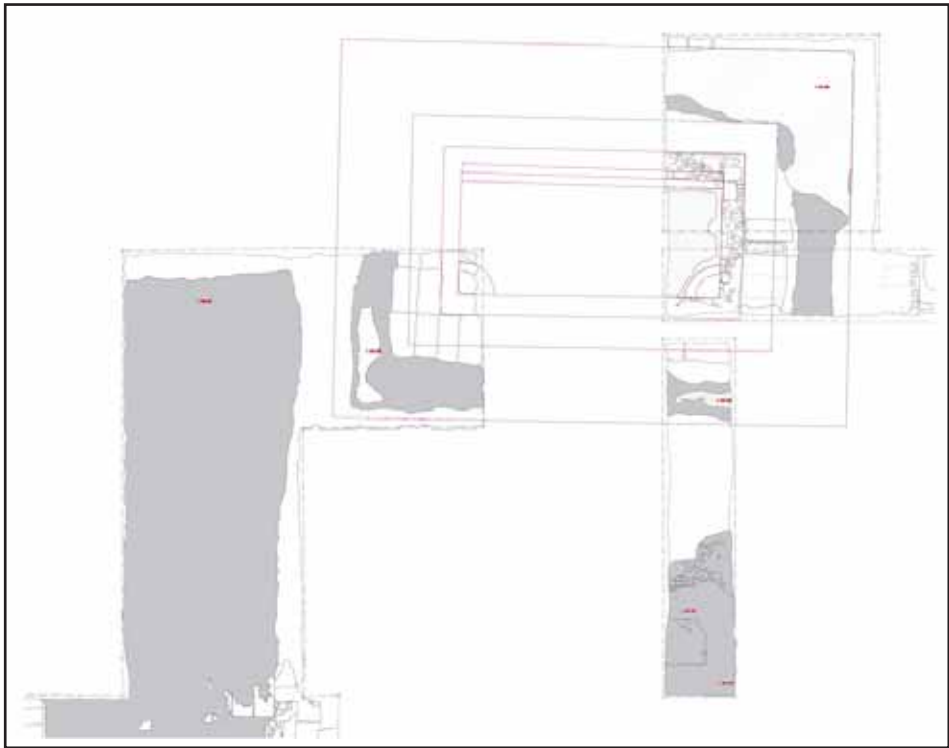
Plan: 1

Plan: 2

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

THE ANTIOCHIA AD CRAGUM ARCHAEOLOGICAL RESEARCH PROJECT: 2018 SEASON

Michael HOFF*
Timothy HOWE
Asena KIZILARSLANOĞLU
Rhys TOWNSEND

Excavations at the ancient Roman-era city of Antiochia ad Cragum (Güney Köyü, Gazipaşa) were conducted from June 21 to August 8, 2018 for ACARP's 12th season¹.

1. Kazı

The areas of the site that underwent excavation include the Büyük Hamam, the zone between the Great Bath and Bouleuterion, the Küçük Hamam, and the Acropolis; the excavation results of each area are summarized below.

A. Büyük Hamam

H. A. KIZILARSLANOĞLU

2018 Tepidarium Kazı Çalışmaları

2018 sezonunda, 2017'de kazısına başlanan ve doğu odası A, batı odası B Mekanı olarak adlandırılan *tepidarium*da çalışmalar yürütülmüştür. A mekanında 2017'de askıda bırakılan güneybatı duvarı önünde, önceki yıllarda *frigidarium*, *apoditerium* ve ABK 6 fırınının etrafında da belirlenen, yaklaşık 10 cm. kalınlığında yoğun taş ve kiremit kırıklı bir dolgu tespit edilmiştir. Bu dolgu malzemesinin mekanlarda tesviye malzemesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Alandaki taş dolgu tabakasının kaldırılması son-

* Michael HOFF, Nebraska Üniversitesi, USA.
Timothy Howe, St. Olaf Collegi, USA.

Asena KIZILARSLANOĞLU, Kastamonu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Kastamonu/TÜRKİYE.
Rhys TOWNSEND, Clark Üniversitesi, USA.

¹ We would like to thank the Ministry of Culture and Tourism for granting us the permit to conduct operations at Antiochia. We would also like to thank the Merops Foundation and the University of Nebraska Research Council for proving partial funding for the excavation. We would also like to thank our Ministry representative, Melek Yıldızıuran, and the Gazipaşa municipality.

rasında alt kısmında yoğun küllü, seramik parçalarının bulunduğu bir tabakaya ulaşılmıştır (Fig. 1). Kazı çalışmaları sonucunda bu dolgu tabakasında ABK 5 ve 6 No.lu fırınlarda tespit edilen Geç Roma - Erken Bizans Dönemine tarihlenen çok sayıda *amphora*, testi, pişirme kabı ve günlük kullanım kap parçaları, az sayıda mermer plaka ve mimari parçalar ile fırın sıva parçaları ele geçirilmiştir. A mekanında yapılan kazı çalışmaları sonucunda, 2017'de tespit edilen fırınlarla ilgili bir başka yapılanma tespit edilememiştir. Elde edilen veriler yardımıyla mekanın güney bölümünün, *hypocaust* sistemi üzerine inşa edilen fırınların atık alanı olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır. ABK 5 fırınının önünde açılan sondaj çalışmasında, *hypocaust* sistemine ait *pilae*ler ve harçlı zemin tabakası tespit edilmiştir (Fig. 2).

Tepidarium B mekanında yoğun taş dolgu tabakası içerisinde Geç Osmanlı veya Erken Cumhuriyet Dönemine tarihlendirebileceğimiz bir adet makas, *hypocaust* sistemine ait olduğu anlaşılan *pilae*, tuğla parçaları, az sayıda mermer kaplama plakaları ve Geç Roma - Erken Bizans Dönemine tarihlendirilen *amphora*, günlük kullanım kap parçaları ele geçirilmiştir. Alanda *bouleuterion* yönünde bulunan kemerli giriş açıklığı, mekanı çevreleyen duvar örgüleri ve mekanlar arası kapı açıklıklarının temizlikleri tamamlanmıştır.

B. Area between Bouleuterion and Great Bath

M. HOFF

This season we focused our work in the space between the Bouleuterion and the Great Bath in order to clarify the two structures' relationship. We discovered immediately to the north of an opening leading from the frigidarium into this connector space a well-preserved latrine that would have been used by participants in both buildings (Fig. 3). Measuring 7.34 x 3.16 m, the latrine consisted of a single water channel emerging from under the frigidarium floor that channeled waste water from the south and west sides of the latrine. Bench seating, presumably upon wooden planks, would have been placed directly over the constantly flowing drain channel. It is estimated that the latrine could have accommodated approximately 14-15 people. A fragment of marble veneer still adheres to the west wall, indicating the sense of luxuriousness of the latrine's interior, a trait that also characterizes the floor paving.

Arranged in the center of the chamber is a rectangular mosaic in a background of white tesserae. The remainder of the chamber is filled with light blue tesserae. The long rectangular panel, 5.78 x 1.85 m, originally consisted

of three figured panels surrounded by a floral border. The south panel is nearly completely preserved; the central panel is missing its northwest corner; and the north panel is missing. There is clear evidence that this panel, along with its floral border, had disappeared in antiquity and were replaced by white tesserae in repair.

The south panel displays the mythological figure Ganymede, whose name in Greek letters is spelled out in the northeast corner (Fig. 4). The scene is based on the commonly represented depiction of Zeus seizing Ganymede to carry him off to Olympus. The characters are portrayed differently in this rendering, so that Zeus is shown as a heron, rather than an eagle, who clasps the boy around the ribcage with his talons. And instead of playing with a stick and hoop, symbolic of his soon-to-be-lost childhood by the affections of Zeus, Ganymede indeed carries a stick but on its tip is a sponge that represents the method used by latrine users to cleanse themselves after defecation. Adding to the humor, the heron carries in its beak another sponge that it uses to dab the end of Ganymede's long penis, perhaps a cleansing act after sex.

The other panel depicts the mythological figure Narcissus. Although the panel is partially damaged, enough of the panel survives to understand the its humor. Narcissus is shown reclining and looking presumably at his reflection into a body of water (now missing). He is depicted with a long nose, that is meant to render his countenance unattractive. So instead, he appears to be admiring the reflection of his large penis which he cradles in his hand, thus accounting for the humor in the scene.

C. Küçük Hamam (STR 16.01)

The Small Bath is located approximately 50 meters outside the City Gate along the coastal road. This type of bath, with a central hall flanked on one side with cold rooms and warm rooms on the other, represents a rather rare example of the type. Several of the chambers along the northern flank (cool rooms) appear to be well-preserved with their vaults still intact. We excavated in two areas: the NE chamber (Room 1) along the Frigidarium side and a sondage in the Central Hall.

From Room 1 we removed 2.62 meters of fill before we reached the bottom. But just below the surface we encountered two separate deposits of over 3000 mainly silver coins, approximately in the center of the chamber. Based

on their nearly identical placement within the chamber, a similar depth, and similar coin dates, we surmise that the dates of deposits for the two hordes must be close together, ca. 1625. But since only a small sampling of the coins was cleaned by the end of the season, our conclusions may shift in the future.

Within a few centimeters of the chamber's pavement was discovered near the room's center a human skeleton, mostly articulated. A forensic anthropologist was able to excavate the skeletal remains. The remains are those of a male, approximately 20 years old, who appears to have died elsewhere and the body deposited in the bath chamber post-mortem and in a haphazard condition. That the skeletal remains were located upon the mosaic pavement with only a few associated stones suggests that the remains date shortly after the abandonment of the Small Bath.

The mosaic pavement (Fig. 5) is in a geometric form, utilizing polychromic tesserae. There is an outer band of grey that surrounds all four sides, followed by a band of grey, white and red lozenges. This band of lozenges frames a large square containing a doubled cross pattern with four Solomon knot-filled squares in the corners.

D. Acropolis

T. HOWE

Work in the northeastern area of the Acropolis uncovered a staircase of large spolia blocks, framed by spolia column bases, leading to a circular structure (Building 6B) tentatively identified as a *Baptisterion* (Fig. 6) because of the presence of hydraulic cement and mortar. Excavation to the west of the *Baptisterion* revealed a polygonal building (Building 6A) that was also served by the staircase. As yet the function and timeframe of this structure is unknown, though its proximity and overlay of the Late Roman/Byzantine church (Building 2) suggests a post-400 CE date.

In the southeastern area of the Acropolis we uncovered a large structure (Building 7A and 7B; Fig. 7) that is attached to, and is of a similar building style as, Building 4. This structure appears to be a fortified two-chambered tower whose outer walls appear defensive in nature, as is the SW wall of Building 4. Embedded in the NW exterior wall are spolia fragments of an inscribed statue base.

Work on the reconstruction of the temple continued in the summer. Owing to the fragmentary nature of the remains in situ, the process of reconstructing the dimensions of the temple has required extended effort. We are now able to report, however, that the last major dimension of the temple has been obtained: the height of the column shaft (5.085 m.). The elevation of the total height from stylobate to peak of pediment is 8.66 m (Fig. 8). Normally, one would rely on the column shafts themselves for this measurement, but in this case they are too fragmentary. Therefore, an indirect method had to be found. Since the column height must be the same as the antae and corner pilasters, we are able to calculate, albeit with some difficulty owing to the special nature of the construction of this architectural member, the height of the rear pilasters. As it turns out, combinations of three different types of block were employed to construct the pilaster: blocks with double offsets, blocks with single offsets along the flank of the temple, and blocks with single offsets along the rear of the temple. A different variation of this technique was used at each corner.

Further work with the plan of the temple has revealed a problem: the width of the rear face of the temple does not match that of the front; the rear face measures 6.44 m., the front face 6.24 m., a difference of 0.20 m. Measurement of the rear of the temple is provided by the orthostates of the rear wall and thus is a reliable figure. Measurement of the front of the temple is obtained by the combined measurements of the pediment block and the two flanking cornice blocks and is also reliable. The only solution therefore is that one of the walls canted inward. It is likely that this was the right-hand wall, since various pieces of evidence suggest that construction of the temple proceeded from the left-hand to the right-hand side.

3. *Coin Hoards*

On July 9 and 10, two coin hoards were discovered inside Room 1 of the Small Bath. Each hoard consisted of coins within a compacted area, suggesting that they were buried in a container such as a cloth or leather bag. No other artifact was found with the coins. Both hoards contained mainly silver coins along with a few gold and bronze coins each. The deterioration of the bronze coins caused many of the silver coins to adhere to each other,

requiring mechanical means to separate the individual coins. At the end of the season our conservation team had not completely separated these coin clumps, so the actual total number of coins cannot yet be determined. Nevertheless we are able to state that Hoard 1 consists of a minimum of 1058 individual coins (remaining coin clumps were not counted), five of which are gold. Hoard 2 consists of at least 1860 coins, of which two are gold. The total minimum number of coins is 2918; a more precise number will be determined in the 2019 season.

Preliminary research on the coins' origins, as seen on some of the more easily readable coins, so far indicates they come from Spain, France, Germany, Ottoman Empire, and Venice. The latest date on the coins so far read is in the 1620s, providing therefore a provisional *terminus post quem* dating for the deposits.

The reason behind the purposeful burial of the hoards must be speculative for the present. The site of Antiochia was not inhabited in the 17th century, nor were nearby farm fields in the vicinity under cultivation. The likeliest means of access to the ancient ruins was probably through the ancient harbor far below. Although the ruins of the ancient city were not yet known to Europeans (that would happen in the early 19th century), it would appear that certain people had enough knowledge of the ruined bath's existence to know its usefulness as a secret hiding place for buried treasure.

The early 17th century saw political chaos in Anatolia in which lawlessness, brigandage, and nearly civil war affected much of Anatolia. In addition, in the same period the western Mediterranean was constantly threatened by pirates operating from bases in North Africa, the so-called Barbary Pirates, who were usually Ottoman privateers. It is likely within this turbulent context that the monetary hordes belong. We are hopeful that more information and greater precision in dating will help us understand the circumstances behind these extraordinary deposits.

Fig. 1: *Tepidarium* A Mekanı, yoğun küllü, seramik parçalarının bulunduğu atık tabakası.

Fig. 2: *Tepidarium* A Mekanı, *hypocaust* sistemine ait *pilae*ler ve harçlı zemin tabakası.

Fig. 3: Latrine with mosaic pavement. Aerial view.

Fig. 4: Latrine Mosaic. Detail of Ganymede.

Fig. 5: Küçük Hamam. *Frigidarium* Room 1. Mosaic pavement.

Fig. 6: Acropolis. Aerial view of Church Complex. Buildings 6A and 6B are indicated.

Fig. 7: Acropolis. Aerial View of SE structures, including Tower (Building 7B).

Fig. 8: Northeast Temple. Elevation of Southwest Façade (front) (drawing by R. Townsend).

HATAY ARKEOLOJİ MÜZESİ AKTEPE TÜRKMEN MEZARLIĞI KURTARMA KAZISI 2018

F. Mine TEMİZ*
Demet KARA

Hatay İli, Hassa İlçesi, Aktepe Mahallesi, Karapınar Mevkii, 468 parselde bulunan Türkmen Mezarlığı'ndaki temizlik ve restorasyon çalışmaları; 13.09.2018- 17.10.2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, Hatay Müze Müdürlüğü başkanlığında; Trabzon Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvar Bölge Müdürlüğü'nden, Hatay Müze Müdürlüğü'nde görevli Restoratör-Konservatör Şenol Aktaş, Restoratör-Konservatör Zeynep Işılray Tunç, Restoratör-Konservatör Esra Akarca ve Restoratör Dilek Dolunay ile ekip üyelerinden Mustafa Kemal Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi F. Mine Temiz, Arş. Gör. Servet Çayan ile Arş. Gör. Müge Çiftiyürek görev almıştır. Alanda restorasyon, konservasyon yanı sıra Mimar Sedat Biçer tarafından 3D lazer tarama ile çizim-belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Arkeolog Ümit Durak tarafından da alanın hava fotoğraflarının alınması, mezarların ve şahidelerin fotoğraflanarak belgelenmesi gerçekleştirilmiştir.

BELGELEME, RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

2018 yılında, AIII VE BIII açmalarında çalışma yürütülmüştür (Çizim:1; Resim: 1-2). Açmalarda, toprak altında kalan mezar ve mezar taşlarının açığa çıkarılması, özgün yapılarının ve seviyelerinin belirlenmesi amacıyla, doğal oluşumlar sonucu alanı dolduran yüzey toprağı alınarak özgün seviyeye inilmiştir.

Restorasyon ve konservasyon çalışmalarının başlangıcında, mezarların ve şahidelerin mevcut durumları, ölçüleri, malzeme özellikleri, yapılacak işlemler belirlenmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi F. Mine TEMİZ, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Hatay/TÜRKİYE, temizmine5@gmail.com
Demet KARA, Müdür Yardımcısı/Arkeolog, Hatay Arkeoloji Müzesi, Hatay/TÜRKİYE, demetkara19@gmail.com

Yüzey toprağının alınması ile ortaya çıkarılan mezarlar ve mezartaşları, vaziyet planı üzerinde işlenerek numaralandırılmıştır. Açmaların, drone ile havadan görünüşleri, mezar ve mezar taşlarının (şahide, sanduka, devşirme malzeme vb.) her cepheden ve çeşitli açılardan çalışma öncesi ve sonrası fotoğrafları çekilmiştir. Özgün yapısı net olarak tanımlanamayan, taşları yerinde dağılmış ve yapısı bozulmuş durumdaki mezarlarda, yüzey toprağının alınması ve dağılmış taşların yerinden kaldırılması gereken durumlarda aşama aşama fotoğrafla belgeleme yapılmıştır.

Onarım çalışmaları için taş cinsleri, bozulma türleri, onarım çalışmasında ihtiyaç duyulacak yöntemler araştırılmış ve uygulanmıştır.

Açmalardaki mezar yapılarında, ağırlıklı olarak dere taşı yan ısıra bazalt, nadiren kireçtaşı; şahidelerde ise ağırlıklı olarak kireçtaşı, bazalt ve deretaşı kullanılmıştır. Mezar taşlarında, yüzey kaybı, parça kopması, oyuklanma, bitki oluşumu, yosun, alg ve liken oluşumu, kırılmalar gibi bozulmalar tespit edilmiştir.

Taş yüzeylerindeki biyolojik oluşumların ve kirlerin en az zarar ile uzaklaştırılması amacıyla mekanik temizlik uygulanmıştır.

Onarımlarda, özgün dokuya en az müdahale yapılmasına özen gösterilmiştir. Aynı zamanda yıkılan, devrilen şahideler yeniden dik konumuna getirilmiştir. Bunlar desteklenip daha iyi duruma getirilmiştir. Mezar yapılarında da dağılmalar ve bozulmalara müdahale edilmiştir.

Kırılmış ayrı parçalar halinde ele geçirilen ya da kavlanma, parça kopması ve henüz dağılmaya yol açmamış kırık, çatlak vb. gösteren şahidelerde, yapıldıkları malzemenin cinsine göre mekanik ve kimyasal yöntemlerle tamamlama ve sağlamlaştırma yapılmıştır. Bu uygulamalarda, çeşitli belirtme teknikleri ile onarılan kısmın özgün olandan ayrımı sağlanmıştır.

İn-situ konumda olmayan, belli bir mezar ile ilişkilendirilemeyen, kırık olarak ele geçen ve tamamlanamadığı için yerinde sabitlenmesi ve korunması mümkün olmayan mezar taşları, önceki yılda olduğu gibi açma içinde belirlenen boş bir alanda koruma altına alınmıştır.

Her bir mezar ve mezar taşına ait konum, ölçü, malzeme, tip, biçim, desen, yazı vb. bilgileri ile yapılan müdahaleler, restorasyon öncesi ve sonrası durumları için ayrı ayrı envanter formlarına işlenmiştir.

3D LAZER TARAMA İLE BELGELEME ÇALIŞMALARI

2014 yılından beri çalışma yürütülen açmalarda, 3 Boyutlu Lazer Tarama yöntemiyle belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Tarama işlemleri için malzeme, ölçü ve biçim açısından farklı tiplerden mezarlar ile plastik açıdan özellik gösteren, üzerinde damga/ideogram, yazı vb. desen bulunan mezar taşları seçilerek belirlenmiştir.

3 boyutlu Lazer Tarama, çok sayıdaki plastik malzemenin, ölçü, biçim ve yapısıyla en doğru belgelemesini, bilgisayar programları aracılığıyla her yöne hareket ettirilerek yapısının ayrıntılı olarak her zaman için kolaylıkla izlenebilmesini sağlamaktadır. Sağlıklı belgelemenin yanı sıra bilimsel değerlendirmelerin ve ilerde ihtiyaç duyulabilecek müdahalelerin her aşamasında büyük kolaylıklar getirmesi ve önemli bir veri tabanı oluşturması beklenmektedir.

2018 çalışmalarında; BII, BIII, BIV, CI, CII, CIII, CVI, DII, DIII, EII ve FII açmalarında, toplam 274 mezar taşı (şahide, sanduka vb.), 62 mezar, 5 özel alan¹ ve 1 türbe², 3 boyutlu taranmıştır.

3D Lazer tarama görüntüleri, mezarların ve mezar taşlarının açmada, şahidelerin ise mezardaki konumları, her cephesinden ve çeşitli açılardan görüntüleri ile her biri için oluşturulan özel formlara işlenmiştir. Lazer taramalar üzerinden, mezar, mezar taşı ve restorasyon sonrası vaziyet planı çizim çalışmaları devam etmektedir.

BULGULAR

AIII Açması

Alanın batı sınırının kuzey kesiminde bulunan açmanın doğu yarı parçasından az bir kesimi, korunagelmiş mezar taşları içermektedir. Alanın sınırlarına yakın kısımlarındaki diğer açmalarda olduğu gibi burada da mevcut mezar taşları dağılmış ve mezarlar tanımlanamaz duruma gelmiştir. Açmada 231,44 m. seviyede başlayan çalışmalar 231,32 m. seviyede son-

¹ Alanda, hakim mezar yapısından farklı ve bilinen mezar tiplerine göre tanımlamakta güçlük çekilen, kendine özgü yapıya sahip düzenlemeler, çalışma sürecinde, nitelikleri ortaya çıkarılana kadar "özel alanlar" olarak belirlenmiştir. Bunlardan iki tanesinden önceki bir yayınumuzda bahsedilmiştir. Bkz. F. Mine Temiz, Demet Kara, "Aktepe Büyükkarapınar Mezarlığında Yeni Bulgular", 2. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler, ed. J. Özlem Oktay Çerezci, Hâlenur Katipoğlu, Mimar Sinan Üniv. Yay., İstanbul, 2018, s.70.

² a.g.e., s. 67, 68

landırılmıştır. Çalışma öncesi, Tip 4: 1 adet, Tip 6: 2 adet, Tip 8: 7 adet, Tip 12: 1 adet olmak üzere toplam 11 adet şahidenin yanı sıra tanımlanabilir mezar tespit edilememiş olan açmada seviye inildikten sonra 1 mezar ortaya çıkarılmıştır. Yeni şahide buluntusu mevcut değildir. Ortaya çıkarılan mezar, dere taşlarından oluşan basit, çerçeveli tiptedir.

Şahideler

8 No.lu tipten, şekillendirilmemiş dere taşı ve kısmen düzeltilmiş, bazalttan şahideler çoğunluğu oluşturmaktadır.

6 No.lu tip olarak tanımladığımız, bazalttan, 2 adet devşirme sütun parçasının da diğer açmalarda örneklerine rastlandığı gibi şahide olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

12 No.lu tip olarak tanımladığımız, sütun parçaları dışındaki devşirme mimari parçalardan yine şahide olarak değerlendirildiğini düşündüğümüz 1 taş mevcuttur.

Açmada özellik gösteren tek taş, 4 No ile belirlenen başlıklı tiptendir. Açmadaki numarası da 4 olan bu şahide, gövdesinden ayrı olarak başlığı boyun kısmı ile birlikte kırılmış halde bulunmuştur (Resim: 3). Gövdesi bulunamayan şahide parçası, BIII açması içindeki geçici koruma ve sergileme alanına alınmıştır.

Şahidenin sarık dilimleri, basık küresel kavuk üzerine iki farklı yönden verrev olarak işlenmiştir. Tepesi çıkıntılıdır. Alandaki taşların basit ve kabaca şekillendirilmelerini dikkate alarak ayrıntıları ve çoğu kez renkleri ile ayırt edilen ve altmışın üzerinde çeşidi olan başlıklar arasında, bilimsel yazında tanımlanan türlerden biri ile eşleştirmekten şimdilik kaçınıyoruz. Ancak XV. Yüzyıl sonrası Osmanlı Dönemine ait olduğunu söyleyebiliriz.

BIII Açması

Korunagelmüş mezarlar, açmanın kuzeydoğu kesiminde yoğunlaşmaktadır. Kuzeybatısında, güney tarafın orta bölümleri ve güneybatı tarafının bazı kesimlerinde tanımlanabilir mezar izlenememektedir. Kuzeybatıdaki mezar gruplarının nispeten düzgün sıralar izlediği, diğer kesimlerde ise kuzeyden güneye doğru; sıraların seyrekleşmesi, mezar aralarındaki mesafelerin yer yer artması, boyut farklılıkları ve eksen kaymalarına bağlı olarak düzenin belli ölçüde bozulduğu gözlenir (Çizim: 2).

Açmada çalışmalara 230,70 m. seviyede başlanmış, 230,69 – 230,60 m. seviyede sonlandırılmıştır (Resim: 4). Başlangıç seviyesinde 38 olarak tespit edilmiş olan mezar sayısı, yüzey toprağının alınması ile birlikte çalışma bitiminde 57'ye yükselmiştir.

Açma içerisinde var olan dağılmış durumdaki mezar taşları düzeltilmiş (Resim: 5), mezarlara ait *in-situ* durumdaki şahidelerin temizlik ve onarım çalışmaları yapılmıştır. 24 adet şahidenin tamamlama ve harç ile tümleme çalışmaları yerinde uygulanmıştır.

Herhangi bir mezara ait olmayan ve *in-situ* vaziyette olmadığı tespit edilen şahideler, onarım ve temizlik çalışmaları yapıldıktan sonra açma içerisinde belirlenen boş alanda koruma altına alınmışlardır (Resim: 6).

Açmada hâkim mezar yapısı, çerçeveli basit tiptir. Çerçeveler ağırlıklı olarak dere taşındandır. Bazı mezarlarda dere taşı, az sayıda eklenen bazalt taşlarla karışık olarak kullanılmıştır.

Açma içinde, alanda ilk kez karşılaştığımız farklı tipte mezarlar da ortaya çıkarılmıştır. Bulunduğu yerde, büyük ölçüde tahrip olmuş, taşları dağılmış durumdaki iki mezardan birisi 30 numaralı olandır (M30). Farklı nitelikteki taşların konumları, türleri ve yerinde dağılma biçimleri dikkatle izlenerek mezarın özgün yapısı yorumlanmaya çalışılmıştır (Resim: 7).

Birden fazla katman halinde ele alındığı anlaşılan mezarın taban seviyesinde, bazalttan, yassı prizmatik taşlarla dikdörtgen bir çerçeve oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bir üst seviyenin ise kireçtaşından blok taşlarla oluşturulduğu anlaşılmıştır. Ancak bu taşlardaki yoğun tahribat ve muhtemel kayıp parçalar, ne şekilde bir araya getirildiklerini yorumlamakta güçlük doğurmuştur. Alanda, henüz koruma çalışması yapılmamış açmalarda gözlenen, tahrip olmalarına rağmen kademeli türde oldukları anlaşılan mezarlarla benzer yapıda olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Gelecekte, bu mezarların durumunun aydınlatılması ile daha sağlıklı veriler elde edilmesi beklenmektedir. Şimdilik mevcut kireçtaşları, taban seviyesindeki bazalt çerçeve üzerine en uygun birleşme olasılıklarına göre yerleştirilmiştir. Böylelikle bazalt çerçevenin bir miktar içinden başlayarak mezarın üzerini hemen tamamen kapatmışlardır. Böylelikle iki kademe halinde, her kademede farklı malzemeden taşlardan oluşan bir platform ortaya çıkmıştır. Mezarda, dağılmış taşlar arasında bulunan üçgen prizmatik sanduka da Türk-İslam mezartaşlarında örneklerine rastladığımız şekliyle bu platformun üzerine yerleştirilmiştir. (Resim: 8).

M38’de yapılan incelemeler ve restitüsyon denemeleri de bunun M30 ile aynı karakterde olduğu sonucunu vermiştir. Farklı olarak M38’in taban çerçevesi kare bir alan oluşturmakta ve dere taşlarından meydana gelmektedir.

Farklı ikinci bir grubu da M38 çevresinde yer alan M55, 56 ve 57 oluşturmaktadır. Baş ve ayakuçlarında şahideleri bulunan çerçeveli, basit tipteki bu mezarların çerçeve içlerinde, toprak seviyesi üzerinin düzenli biçimde, küçük boyutlu dere taşları ile doldurulmuş olduğu görülmüştür.

M32 ve M53 ise araları bölünmemiş, karşılıklı şahideleri ile basit çerçeveli, çifte mezar olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim: 5).

Şahideler ve Diğer Mezartaşları

Açmada, geçmiş yıllarda tespit edilmiş kırık gövde parçaları (Tip 11) ve niteliği belirlenemeyen taşlarla birlikte sayısı 91 olan çeşitli tiplerden taşlara ek olarak 50 adet daha mezar taşı çalışmalar esnasında ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4).

Bu taşların bazılarının alanda mevcut şahidelerin parçaları olduğu anlaşılmış, bazılarının da eksik parçaları yakın açmalarda bulunarak bütünlenmiştir. Çok sayıdaki kırık gövde ya da tepelik parçalarından bir kısmının niteliği böylelikle açığa kavuşmuştur.

Restorasyon çalışmalarından sonra açmadaki mezartaşlarının tiplerine göre sayısal dağılımı şöyledir: Tip 1: 16 adet, Tip 2: 15 adet, Tip 3: 10 adet, Tip 4: 6 adet, Tip 8: 59 adet, Tip 11: 17 adet, Tip 12: 1 adet, Tip 13: 5 adet, Tip 15: 2 adet³.

Kırık gövde parçalarından 99 No, 26 No ile bütünlenerek 3. Tip, 70 No ile 45 No; 55 No ile 75 No; 112 No ile 111 No bütünlenerek 1. Tipte olduğu belirlenen şahidelerden birkaçıdır. 1 numara ile tanımlanan tipteki şahideler, yassı, dikdörtgen prizmatik gövdeye sahiptir. Gövdeden bir boyun ile ayrılan tepelikleri genellikle daireseldir veya çeşitli eğrilerin birbiri ya da doğrusal çizgilerle birleşmesinden oluşurlar. Boyun kısımlarında çoğunlukla kıvrımlı profiller oluşturulmuştur. Soyut insan biçiminde ele alındıkları düşünülmektedir⁴.

26 No.lu şahide tepeliğinin üçgen alınlık yüzeyinde geniş açılı ok şeklinde çizgi kazıma ideogram (veya damga) bulunmaktadır ⁵(Resim: 9).

³ Mezarlıktaki şahide tiplerinin ayrıntılı tanımları hakkında bkz. a.g.e., s.72-77

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. a.g.e., s. 71-73

⁵ Bu damga veya ideogramın benzerleri ve niteliği hakkındaki öngörülerimiz için bkz. a.g.e., s. 85-87

1 No.lu tipten, bazı şahidelerin yüzeyleri yalın bırakılmıştır. Bunlar sadece gövde ile başı ayıran kısımlardaki kıvrımların yan yüzlerdeki plastiği ile hareketlendirilmişlerdir.

Birbiri ile tamamlanan 59 ve 61 No.lu taşlar ile 111 ve 112 No.lu taşların yan yüzlerindeki şekiller dikkat çekmektedir. 59 No.lu şahidenin her iki yan yüzünde de tekrarlanan, bir yüzü aşınmış olan 111 No.lu şahidenin de aslında her iki yüzünde bulunduğu düşünülen bu şekil, bütün olarak adeta bir makası andırmaktadır. Ancak bunun üstte kalan oyma tekniğinde yapılmış parçalarının bu tipteki (Tip 1) şahidelerin yan yüz kıvrımlarının plastiğinden kaynaklandığı⁶, bunların hemen altında, çizgi kazıma olarak işlenen ters “V” şeklinin ise diğer bazı şahidelerde de görülen esas ideogram veya damga olarak işlendiği kanaati şimdilik ağır basmaktadır⁷ (Resim:10).

51 ve 52 No.lu şahidelerin yan yüzlerinde de benzer bir biçimlenme yer alır. Bunlarda farklı olarak “V” şeklinin kazınması (52 No.lu şahidede, “V” ler eğrisel işlenmiştir) ve bunların, yan yüz profillerinin oyma tekniğindeki plastiği bir araya gelerek kabartma halinde birer “ok” şeklini andırmaktadır⁸.

Gövdesi bulunmayan ve kendisi de kırık tepelik parçası olarak ele geçirilen 46 No.lu şahidede, üstte, tepe eğrisine paralel bir çizgi ile yanlarda yukardan aşağıya doğru açı yaparak bununla kesişen iki çizgiden ibaret şeklin (ideogram/damga?) mahiyeti anlaşılamamaktadır.

2 No.lu tipten şahidler, alanın diğer kesimlerinde olduğu gibi burada da üst köşeleri yuvarlatılmış veya üçgen, sivri kemer gibi biçimlere sahip tepelikleri, gövdenin devamı şeklinde işlenmiş, kireçtaşı ve bazalttan örnekleriyle nispeten sağlam durumdadır. Tahrip olanlardan parçası tespit edilebilenler birleştirilmiştir. Bu tipten, kırık tepelik olarak ele geçen parçalar da bulunmaktadır.

Yassı prizmatik gövdesi ve bir kenarından bütün cephelerde devam eden zikzak şeklinde çizgi kazıma bezemesi ile niteliğini tanımlayamadığımız ve 19 No.lu tip olarak belirlediğimiz 53 No.lu taşın, CIII açmasında bulunan, 3. Tipten 15 No.lu kırık şahide tepeliğinin gövdesi olduğu anlaşılmış ve şahide bütünlenmiştir⁹ (Resim: 11).

⁶ Bu tipteki şahidler ve yan yüzlerinin plastiği hakkında bkz. a.g.e., s. 72, 73.

⁷ “V” ve ters “V” şeklindeki damga ve ideogramlar hakkında bkz. a.g.e., s. 83, 84.

⁸ Bu ve benzer örnekler hakkında bkz. a.g.e., s.86-87

⁹ Bkz. a.g.e., s.83-85

Çalışma başlangıcında kısmen toprak dolgu altında bulunan, 3. Tipten (üçlü düzende tepeliğe sahip), 56 No.lu şahidenin, bu tipteki diğer örneklerden farklı olarak köşelerinde 2 yerine 4 adet kulemsi parçaya sahip olduğu görülmüştür (Resim:12). Açmada, 3. Tipten şahidelerin bir kısmı da kırık parçalar halinde ele geçirilmiştir.

BIII açmasında, başlıklı tipte olduğunu tahmin ettiğimiz bazı kübik gövdeleri de kırık olarak ele geçirilen başlıklar ile birleştirerek bütüncül niteliklerini ortaya çıkarmak mümkün olmuştur. Bu açmada bulunan şahidelerin başlıkları, düşey eksende uzunlamasına gelişen, üst kısmı alta göre hafifçe daha geniş tutulmuş, eğrisel hatlara sahiptir. 29, 30 ve 32 No.lu taşların bütünlenmesi ile elde edilen şahide bunlara bir örnektir (Resim:13). Bu tipten, basit ve yalın işlenmiş başlıkların birinde (§31) birbirine paralel verev yivler, bir başkasında (§33) ise eğrisel hatlarına paralel olarak tepe noktasından itibaren alta doğru genişleyen belli belirsiz yivler işlenmiştir. Alanda, başlıklı tipteki (Tip 4) Şahidelerin gövde kesitleri genellikle kare ya da kareye yakın dörtgendir.

Alanın genelinde olduğu gibi BIII açmasında da doğada bulunduğu gibi ya da kısmen biçimlendirilerek kullanılan 8 No.lu tipten, dere taşı ve bazalttan şahideler sayıca en fazla grubu oluşturmaktadır.

Açmada, 44 No.lu kırık gövdenin (Tip 11) iki ayrı parçası bulunarak birleştirilmiş ancak tepeliği olmadığından asıl niteliği aydınlatılamamıştır. Gövde yapısına bakarak 2 veya 3 No.lu tiplerden birine ait olduğu söylenebilir.

Çerçeveleri kademeler halinde, her kademede biraz daha içerden başlayarak alanı daraltılan yükseltilmiş çerçeveli mezarlar (Resim: 8) ya da bir platform üzerinde yerleştirildiği düşünülen sandukalar, yekpare olarak tabanı dikdörtgen prizmal başlayıp yukarda yan yüzeyleri, içe doğru açı yaparak yükselen ve üçgen prizma olarak tamamlanan yalın ve küçük boyutlu mezartaşları olarak karşımıza çıkmaktadır (Tip 13). Açmada bulunan bu tipten 5 adet taşın (sanduka) 2 tanesi, ilişkilendirildikleri 30 ve 38 No.lu mezarlar üzerine yerleştirilmiş, diğer 3 tanesi, açma içindeki geçici koruma ve sergileme alanına alınmışlardır.

SONUÇ

Çalışma öncesi, Tip 4: 1 adet, Tip 6: 2 adet, Tip 8: 7 adet, Tip 12: 1 adet olmak üzere toplam 11 adet şahidenin yanı sıra tanımlanabilir mezar tes-

pit edilememiş olan AIII açmasında, seviye inildikten sonra 1 mezar ortaya çıkarılmıştır.

BIII açmasında, başlangıç seviyesinde 38 olarak tespit edilmiş olan mezar sayısı, yüzey toprağının alınması ile birlikte çalışma bitiminde 57'ye yükselmiştir. Bunlar arasında, alanda hâkim basit çerçeveli tipten farklı mezarlar dikkat çekmektedir. Yoğun tahribata uğramış ve dağılmış durumdaki 30 ve 38 No.lu mezarların, farklı türde taş malzemeden oluşan kademeler halinde ele alındığı anlaşılmıştır. Alanda, *in-situ* konumda ele geçmeyen sandukalardan¹⁰ ikisi ilk kez belli mezarlarla ilişkilendirilerek bu mezarlar üzerine yerleştirilmiştir. Türk-İslam Dönemi mezartaşlarında ve bölgede, kademeli platformlar üzerine sandukaların yerleştirildiği örnekler mevcuttur. BIII açmasındaki iki örnekte, bu türün daha basit malzeme ve işçilikle uygulanmış olduğu söylenebilir.

Açmada, 55, 56 v3 57 No.lu mezarlar ise hâkim olan basit çerçeveli mezarların içinin düzenli olarak yerleştirilmiş küçük taşlarla doldurulmuş olması dikkat çekmektedir. Bu uygulamayı kurganlı Türk mezar geleneği ile ilişkilendirmek mümkündür¹¹.

Açmada, geçmiş yıllarda tespit edilmiş kırık gövde parçaları (Tip 11) ve niteliği belirlenemeyen taşlarla birlikte sayısı 91 olan çeşitli tiplerden taşlara ek olarak 50 adet daha mezar taşı çalışmalar esnasında ortaya çıkarılmıştır. Açma içinde bulunan, çalışmalar esnasında yüzey toprağı altından çıkarılan ve bazı parçaları bitişik açmalarda ele geçirilen taşlar bütünlülmüştür. 24 adet şahidenin tamamlama ve harç ile tümleme çalışmaları yerinde uygulanmıştır. Tanımsız durumdaki bazı taşların nitelikleri de böylelikle ortaya çıkarılmıştır.

Alanda çokça örneğine rastladığımız ve BIII açmasında da 10 adet örneği bulunan 3. Tipten (üçlü düzende tepeliğe sahip) şahideler, diğerlerinden farklı olarak yapısal karakterleri ile dikkati çekmiş ve ayrı bir çalışmada ele alınarak bu tipin Türk mezartaşı geleneği içindeki yeri ve önemi incelenmiştir¹². Özellikle bu açmada ele geçirilen, dört köşesinde kulemsi çıkıntıları olan, bilimsel yayın ve tespitlerde örneğine rastlamadığımız 56 No.lu şahide

¹⁰ Alandaki bir mezartaşının *in-situ* sanduka olma ihtimali üzerinde durulmuşsa da durumu kesinlik kazanmamıştır bkz. a.g.e., s. 69, 70.

¹¹ Bkz. Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken yay., İstanbul, 2016

¹² F. Mine Temiz, Demet Kara, "Hassa Aktepe Türkmen Mezarlığında Üçlü Düzende Şahideler" 1. Uluslararası Geleneksel Türk Mezartaşları 19-21 Eylül 2018 Bakü/Azerbaycan, ed. C. Arslan v.d., Hazar Üniv. Yay., Bakü, 2018, s.241-271

bu konuda önemli bir veri sağlamıştır. Bu tipteki şahideler, mezarlığın tarihlendirmesinde de elimizdeki verilerle kanıtlayabildiğimiz en eski dönemi belgelemektedir.

Sözkonusu çalışmamızda, “ölünün evi” anlayışı ile gelişen Türk mezar yapılarında, anıt mezarların, kubbe/külâh ve gövdeyi destekleyen kuleleri ile sandukalı mezarların sanduka ve köşe dikmeleri arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiş, Aktepe Türkmen mezarlığında, üçlü düzendeki şahidelerin, orta eksenindeki parçasının sandukayı, yan parçalarının ise köşe dikmelerini temsilen, hepsini bünyesinde toplayan bir yapıda ele alındığı ileri sürülmüştür¹³.

Üçlü düzende şahideler, bu türden bir örnek üzerindeki yazının karakteri ve Türk İslam Eserleri Müzesi’nde sergilenmekte olan, Halep Valisi Özdemir ve eşine ait iki sanduka ile yakın benzerlikleri dikkate alınarak Memluk dönemine tarihlendirilmiş böylelikle mezarlığın tarihi 14-15. yüzyıllara kadar indirilebilmiştir¹⁴.

Açma içinde ele geçen taşlarda başlıkların ve bazı damga veya ideogramların niteliği belirlenememiştir. BIII-26 No.lu şahide üzerinde görülen “geniş açılı ok” kazıması, alanda ve çevre mezarlıklarda çokça örneği bulunan, “Salur” ve “Avşar” boylarına ait damga olduğu kaydedilen örneklerdendir. BIII Açmasında, 51,52, 59, 111 + 112 No.lu şahideler, yan yüzlerinde bulunan, oyma-kabartma tekniğinin uygulanması ve bunlarla adeta bütünleşen “V” şeklindeki kazımaların birlikte oluşturduğu algı ile dikkat çekmektedir. BIII-53 ve CIII-15 No.lu taşların birbiri ile birleşerek tümlenmesi ile şahide üzerindeki bezeme örgesi bütün olarak ortaya çıkarılmıştır¹⁵.

KAYNAKLAR

Çoruhlu Y., *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken yay., İstanbul, 2016.

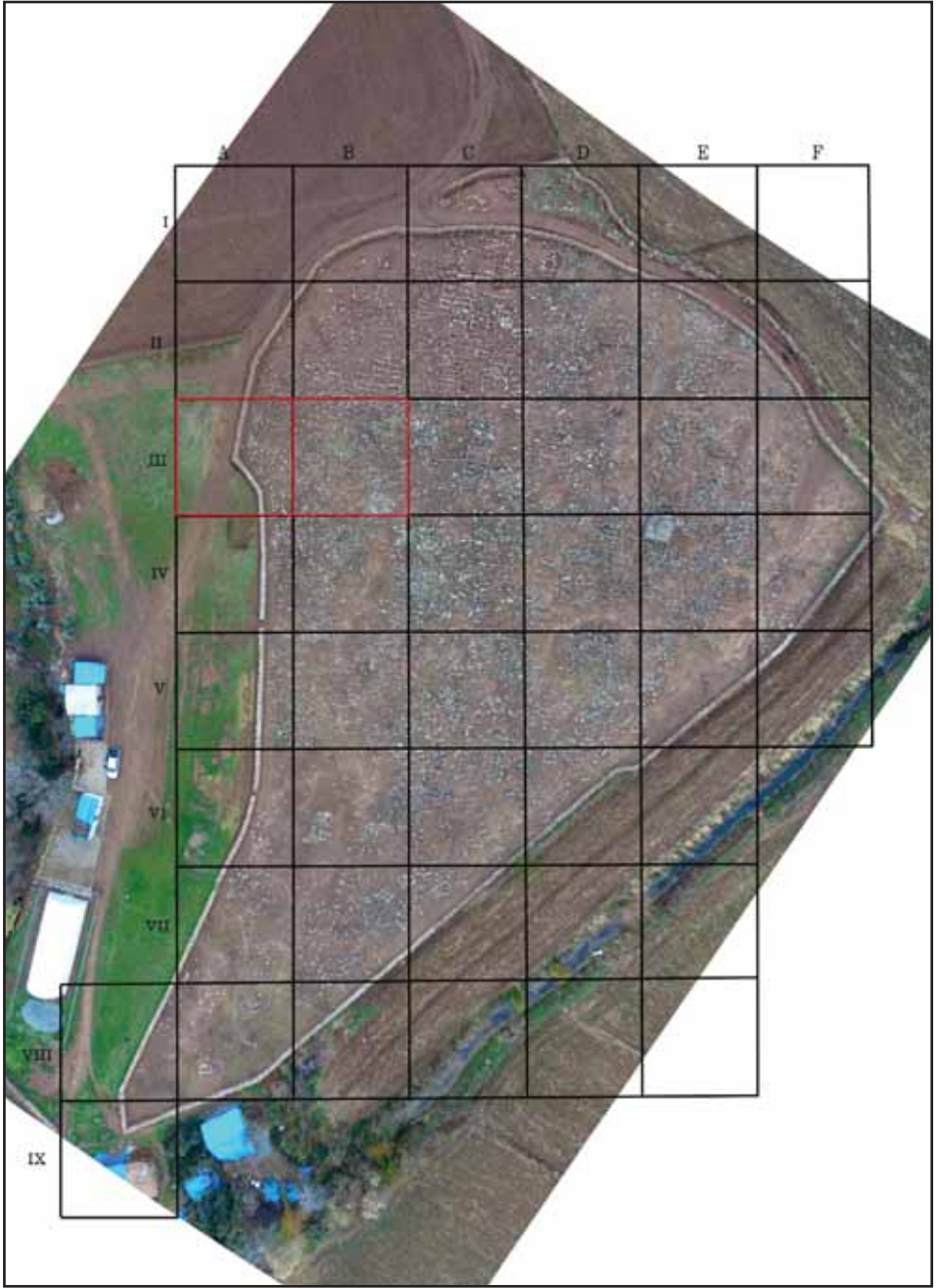
Temiz F. M., Kara D., “Aktepe Büyükkarapınar Mezarlığında Yeni Bulgular”, 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, ed. J. Özlem Oktay Çerezci, Hâlenur Katipoğlu, Mimar Sinan Üniv. Yay., İstanbul, 2018, s.67-92.

Temiz F. M., Kara ., “Hassa Aktepe Türkmen Mezarlığında Üçlü Düzende Şahideler” 1. *Uluslararası Geleneksel Türk Mezartaşları 19-21 Eylül 2018 Bakü/Azerbaycan*, ed. C. Arslan v.d., Hazar Üniv. Yay., Bakü, 2018, s.241-271.

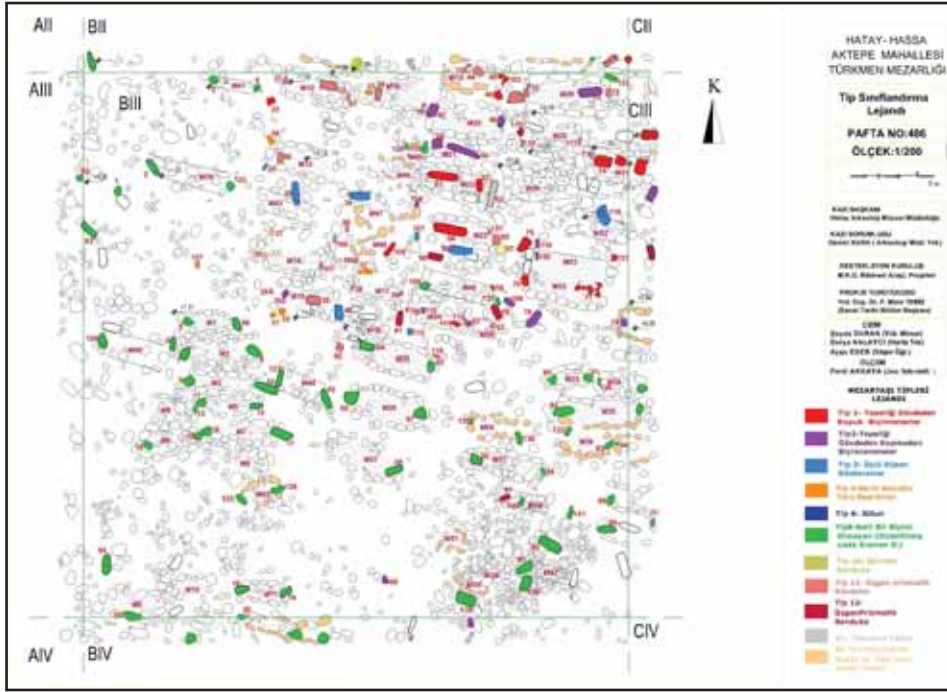
¹³ Temiz ve Kara, “Hassa Aktepe Türkmen Mezarlığında Üçlü Düzende Şahideler” ... s.241-271

¹⁴ a.g.e., s. 246,249-252 ve Resim 9,13,19-23. Daha önce, alanda tarih veren tek şahide ile 16. yüzyılı göstermiş idi. Bkz. Temiz ve Kara, “Aktepe Türkmen Mezarlığında Yeni Bulgular” .., s.90.

¹⁵ Bkz. a.g.e., s. 83-85

Çizim 1: Aktepe Türkmen Mezarlığı kazı alanı plankarareleri ve 2018'de çalışma yürütülen açmalar.

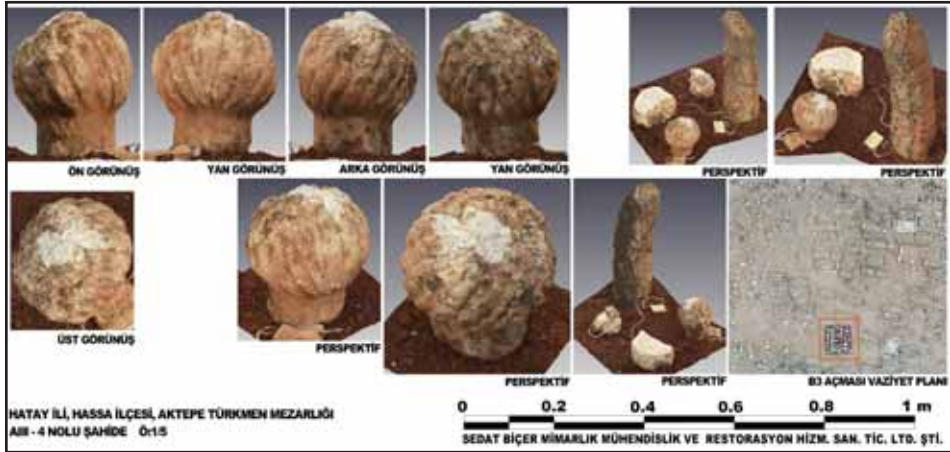
Çizim 2: B- III Açması vaziyet planı.

Resim 1: AIII ve BIII Açmaları çalışma öncesi hava fotoğrafı.

Resim 2: AIII ve BIII açmaları çalışma sonrası hava fotoğrafı.

Resim 3: AIII-4 Nolu şahidenin 3D Lazer tarama görüntüleri.

Resim 4: Yüzey toprağının alınması aşamasında bir şahide parçasının ortaya çıkarılışı.

Resim 5: Dağılmış durumdaki mezar ve mezartaşlarının düzeltilmesi.

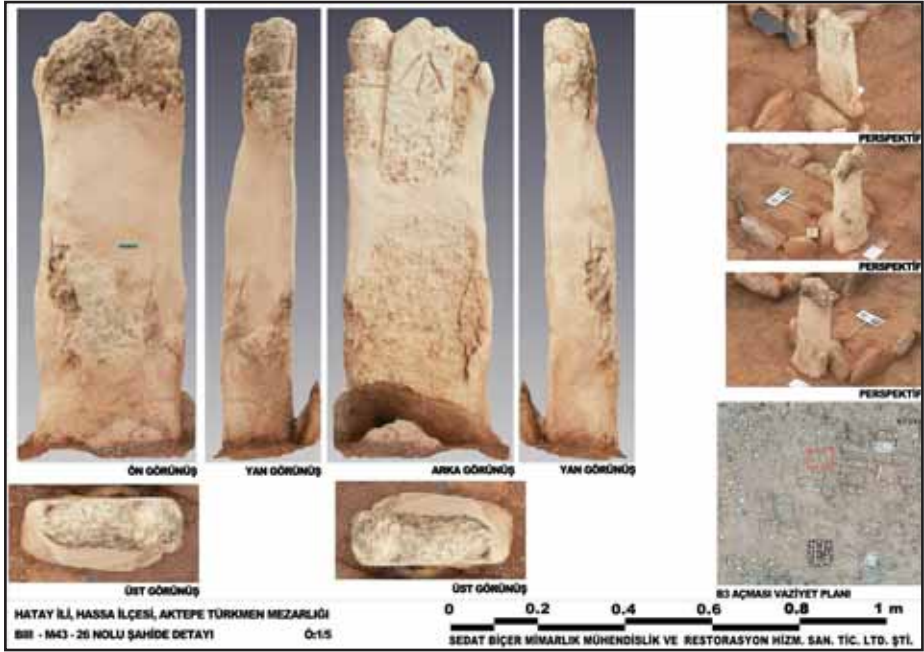
Resim 6: BIII Açmasında oluşturulan geçici koruma alanı 3D görünüşü.

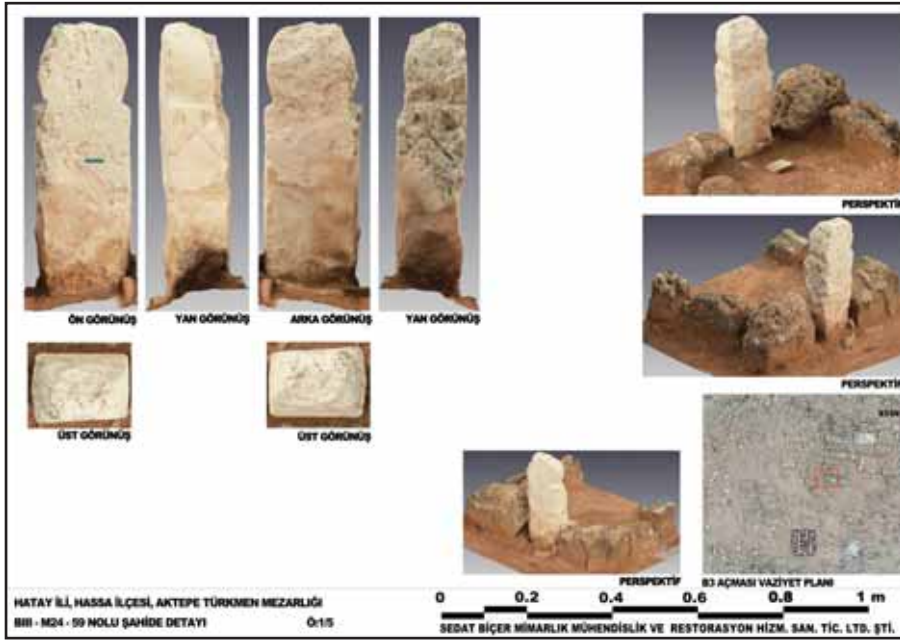
Resim 7: BIII Açmasında 30 Nolu mezarın çalışma öncesi durumu.

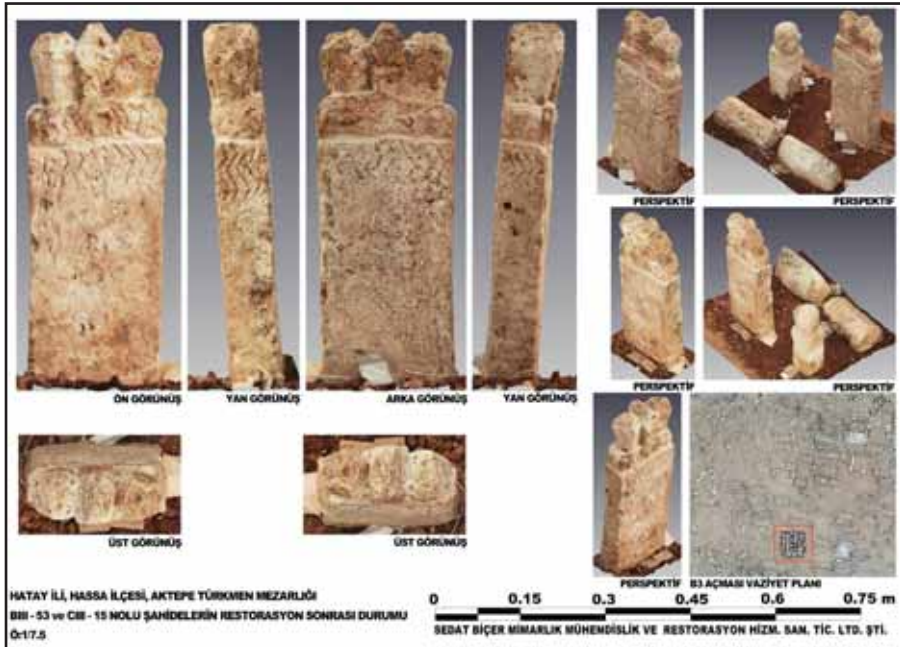
Resim 8: BIII Açmasında 30 Nolu mezarın çalışma sonrası durumu.

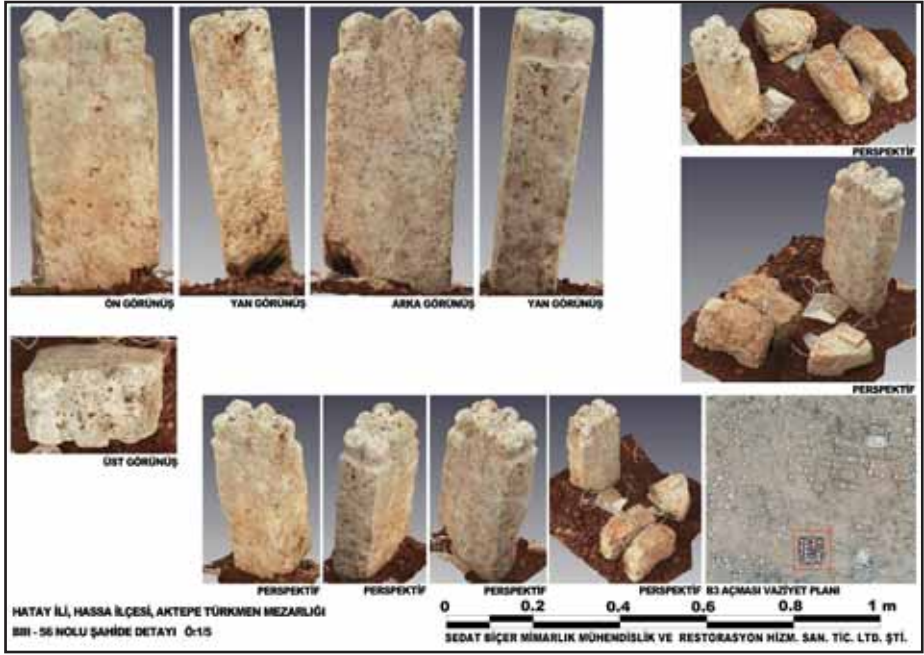
Resim 9: BIII-26 Nolu şahidenin 3D lazer tarama görüntüleri.

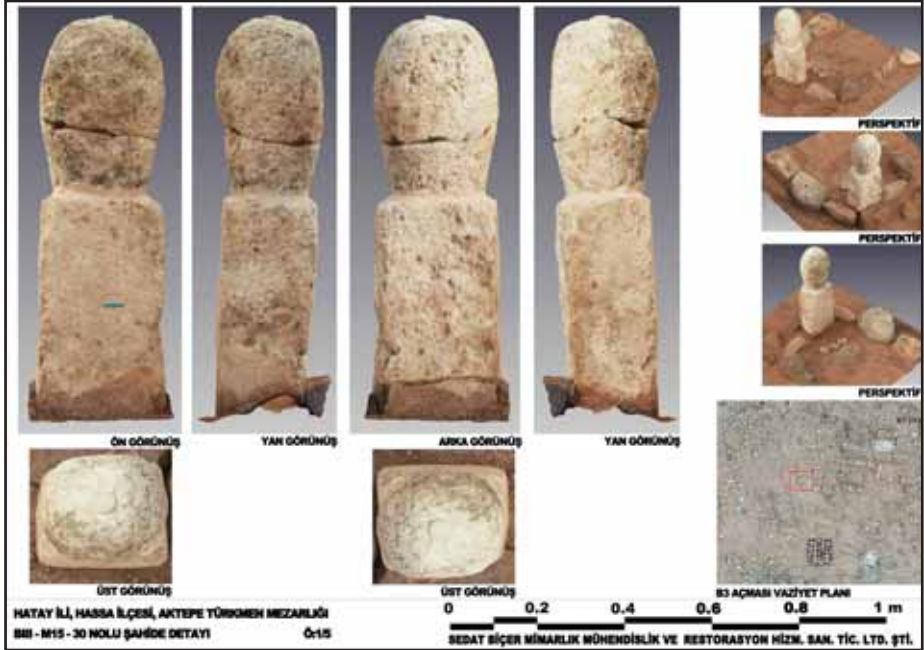
Resim 10: BIII-59 Nolu şahidenin 3D lazer tarama görüntüşleri.

Resim 11: Bütünlenen BIII-53 ve CIII-15 Nolu şahidelerin restorasyon sonrası durumu 3D lazer tarama görüntüşleri.

Resim 12: BIII-56 Nolu şahidenin 3D lazer tarama görüntüleri.

Resim 13: BIII-30 Nolu şahidenin 3D lazer tarama görüntüleri.

SİRKELİ HÖYÜK 2018 YILLARI ÇALIŞMALARI

Mirko NOVAK*
Deniz YAŞIN

Sirkeli Höyük, Adana'nın 40 km. doğusunda, Ceyhan İlçesi'nin 10 km. güneybatısında yer almakta olup 2017 yılı çalışmaları bir önceki senelerde olduğu gibi İsviçre Bern Üniversitesi tarafından¹ Türkiye-İsviçre ortak çalışması olarak yürütülmüştür (Resim: 1)².

GENEL ÇALIŞMALAR

Sirkeli Höyük 2018 yılı Kazı çalışmaları A,D ve F sektörlerinde yürütülmüştür (Resim:1-2). Plato alanının kuzeybatısında bulunan Sektör A 'da 2006 yılından beri süregelen kazılarda ve kısmen açığa çıkarılmış olan taş yapıda

* Prof. Dr. Mirko NOVAK, Universität Bern, Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung für Vorderasiatische Archäologie-Bern/İSVİÇRE.

Dr. Deniz YAŞIN, Universität Bern, Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung für Vorderasiatische Archäologie-Bern/İSVİÇRE.

¹ 2017 yılındaki çalışmalara destek veren kişi ve kurumlara teşekkür ederiz: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bakanlık temsilcisi Tülay Ünlü, Adana Müze Müdürü Nedim Dervişoğlu ve müze yetkilileri, Adana Valisi Mustafa Büyük, Adana İl Kültür ve Turizm Müdürü Sabri Tarı, TCDD 6. Bölge Müdürü Oğuz Saygılı, Emlak ve İnşaat Müdürü Hasan Mutluay, Ceyhan Belediye Başkanı Ali Alper Boydak, İsviçre Milli Fonu, Fritz Thyssen Vakfı.

² Kazı Başkanı: Prof. Dr. Mirko Novák (Bern), Kazı Başkan Yardımcısı: Dr. Deniz Yaşin (Bern), Kazı Çalışmaları: Arkeoloji Öğrencisi Şevket Akhasan (Çanakkale), Arkeoloji Öğrencisi Seda Aknur (Düzce), Arkeoloji Öğrencisi Gülsen Aksoy (Sivas), Arkeoloji Öğrencisi Merve Aletirik (Düzce), Arkeoloji Öğrencisi Büşra Aydoğan (Adana), Filolog Sebastian Borkowski M.A. (Geneva), Restoratör Dorothee Brück (Paderborn), Arkeoloji Öğrencisi Gülay Denk (Düzce), Anatom Prof. Dr. Annette Draeger (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Sven Dvorak (Bern), Arkeolog Gabriele Elsen-Novák M.A. (Bern), Arkeoloji Öğrencisi David Erb (Bern), Arkeolog Nicole Gäumann M.A. (Bern), Jeofizikçi Stefan Giese (Freiburg), Arkeolog Joëlle Graber-Pesonen M.A. (Bern), Arkeometaloji Dr. Ümit Güder (Çanakkale), Arkeolog Patric Guggisberg (Bern), Arkeolog Selin Gür (Ankara), Arkeoloji Öğrencisi Joëlle Heim (Bern), Jeofizikçi Christian Hübner (Freiburg), Arkeoloji Öğrencisi Silvana Hunger (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Aylin Karadağ (Sivas), Doğa Karakay (Tübingen), Arkeolog Doç. Dr. Ekin Kozal (Çanakkale), Arkeolog Dr. Natascha Kreutz (Tübingen), Arkeolog Dr. Sabina Kulemann-Ossen (Bern), Arkeolog Kasia Langenegger M.A. (Bern), Arkeolog Moira Looney M.A. (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Cynthia Marti (Bern), Arkeolog Dr. Hannah Mönninghoff (Bern), Öğrenci Marosch Novák (Bern), Arkeolog Birgül Öğüt (Berlin), Arkeoloji Öğrencisi Carmen Rindlisbacher (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Julien Rösselet (Bern), Arkeolog Dr. Susanne Rutishauser (Bern), Arkeolog Dr. Alexander Sollee (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Nilay Talay (Çanakkale), Hititolog Šárka Velhartická (Lugano), Arkeoloji Öğrencisi David Wieland (Bern), Arkeometaloji Prof. Dr. Ünsal Yalçın (Bochum), Arkeolog Selim Yıldız (Çanakkale)

Geç Tunç Çağı/Orta Kilikya, Demir Çağı/Yeni Kilikya ile Hellenistik Dönem/Geç Kilikya tarihlendirilen çalışmalara devam edilmiştir.

Höyüğün en yüksek kısmı olan sitadel alanının güneybatısında yer alan Sektör D'de ki büyük taş yapının açığa çıkarılması çalışmaları sürmektedir.

Aşağı Şehrin güneydoğusunda bulunan Sektör F kazı alanında Yeni Kilikya/Demir Çağına ait sur duvarı ile ev mimarilerinin açığa çıkarılması çalışmalarına devam edilmiştir.

Bu çalışmalara paralel aşağı şehirde, demiryolunun ve eski adana yolunun güneyinde jeofizik ölçüm çalışmaları ile yüzey araştırmaları yürütülmüştür.

KAZI ÇALIŞMALARI

Kazı Çalışmaları höyüğün Sitadel (D Alanı), Plato (A Alanı) ile güneydoğu Aşağı Şehir (F Alanı) olmak üzere üç farklı alanında sürdürülmüş olup (Resim: 2) aşağı ve yukarı şehirde yüzey araştırmaları ve jeofizik ölçümleri yapılmıştır.

A Sektörü

A Sektöründeki 2018 yılı çalışmaları, 2006 yılından beri açılmış olan açmalarda herhangi bir yatay genişleme olmadan devam etmiştir (Resim: 3). Alanının güneybatısındaki derinleşme çalışmalarında Helenistik Döneme ait büyük bir çukur açığa çıkarılmıştır (Resim: 4). Akamenid Dönemine tarihlendiği düşünülen taş mimariyi tahrip eden bu çukurun içinden tüm kaplar (ekinus ve balık tabakları), tezgah ağırlıkları ve metal buluntular (mızrak ucu, fibula) ele geçirilmiştir. Yine bu alanın doğusunda küçük boyutlarda Helenistik çukurlar tespit edilmiştir (Resim: 4).

A Alanının kuzeyinde yer alan yamaç açmasındaki çalışmalarda açmanın kuzeyinde yanmış kerpiç duvar yıkıntısı açığa çıkartılmıştır (Resim: 5). Bu yıkıntılar arasında çatı kiremidi ve Geç Demir Çağı/Yeni Kilikya 5/6 Dönemine tarihlendirilen seramikler belgelenmiştir. Yıkıntı duvarın altında, kuzeyden güneye doğru birbirine paralel seyreden üç tane farklı ince taş duvar tespit edilmiş olup bunların olasılıkla farklı dönemde teraslama amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir.

D Sektörü

Sektör D, 2018 yılı kazı çalışmaları iki yönde yürütülmüştür. Bunlardan biri, alanın batı sınırını batıya doğru yatay olarak genişletme çalışmaları(T10),

diğeri ise sektörün güney yarısında ki alanlarda (T1, T3, T5, T6, T9) dikey derinleşme çalışmalarıdır (Resim: 6, Çizim: 1).

Sektör D'nin batısında açma sınırının T10 numaralı alan ile 3 metre olarak genişletilmesi sonucunda D1 yapısına ait üç oda (D1:D, D1:E, D1:F) ile bir koridor (D1:B) (Resim: 7) yapısı açığa çıkarılmıştır. T10 alanının dış güney yüzeyinde tespit edilen mimari yapı giriş alanı (D1:F) olarak yorumlanmış olup D1 yapısı ile bağlantılıdır (Resim: 8). Buradaki derinleşme çalışmalarında kalın bir kül tabakası (SE-D0525) ile birlikte bir tandır açığa çıkarılmıştır. Kül tabaksının giriş yapısının altına doğru devam etmesi girişin D1 yapısının son yapım evresine ait olabileceğini göstermektedir. Bunun güneyinde ise D1:D odasındaki duvarın yakınında açığa çıkarılan kerpiç döküntünün (SE-D0579) yanında küçük bir ocak (SE-D0530) tespit edilmiştir.

T10 alanındaki genişleme çalışmasının kuzey yarısında D1:D odasında döküntüler kaldırıldıktan sonra koridor yapısının D1:A ile D1:E odalarının arasında kuzeyden doğuya doğru kıvrılarak devam ettiği tespit edilmiştir (Resim: 9). Koridor yapısının güneyinde tandır olabileceğini düşündüğümüz bir yapı açığa çıkartılmıştır. Buradaki taban (SE-D0577) ile tandır yapısının D1 mimarisinin hangi evresine ait olduğu henüz netleşmemiştir. Buradaki seramik konteksti Geç Tunç Çağı/Orta Kilikya Dönemini işaret etmektedir.

T10 alanındaki D1:E odasının yarısında derinleşme çalışmalarına devam edilmiş olup Demir Çağına/Yeni Kilikya Dönemine tarihlenen bir taban (SE-D0512) açığa çıkartılmıştır. Buradan birkaç tane büyük ezgi taşı ele geçmiş olup koridor yapısı ile arasındaki ilişki netleştirilememiştir. Bu mekânı tam olarak açığa çıkarabilmek için alan (TD11) batıya doğru 9m.x5m. boyutlarında yatay olarak genişletilmiştir. Genişletilen alandaki derinleşme çalışmalarında yapının en yeni yapım evresine ait bir taban (SE-D0574) açığa çıkarılmıştır. Bu alanda taban üzerinde hayvan kemikleri (Si18-D0295) ile kaplı bir yapı birimi (SE-D0575) açığa çıkartılmıştır (Resim: 10). Buradaki hayvan kemiklerinin ilk incelemesi sonucunda en az 13 tane keçi ve koyun a ait alt çene kemiği olduğu saptanmıştır. Bu alanda tespit edilen minyatür kaplar, depolama kabı, kandil, metal uç, bazalt taş gibi küçük buluntular buranın ritüel amaçlı kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

D Sektörünün güney yarısındaki kazı çalışmalarında içinden çok az seramik gelen ve Demir Çağının erken evresine tarihlendirilen açık bir alan tespit edilmiştir.

F Sektörü

2018 yılında Sektör F deki kazı çalışmaları geçen yıllarda alanın güneyine acılmış olan T11 alanını da içine alacak şekilde yürütülmüştür. T11 alanında ki çalışmalar mimariye ait evrelerin tespiti ve sur duvarı ile olan bağlantısını görmek amacı ile sürdürülmüştür.

Ev mimarisine ait en yeni kullanım evresi, açığa çıkartılan kil bir taban ile tespit edilmiştir (Resim: 11). Tabanın üzerinde çok yoğun seramik parçaları ile bir *skaraboid* (Resim: 12) ve bronz fibula bulunmuştur. Taban üzerindeki seramiklerin yoğunluğu, seramik cüruflarının varlığı ve fırınlanmamış kapların tespiti, bize söz konusu alanın seramik atölyesi olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Aynı alanda bir sonraki yerleşim tabakalarının tespiti için alanın bir kısmında derinleşme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda etrafı yuvarlak formda küçük taşlarla çevrilmiş kare şeklinde bazalt taşı ve doğusunda buna benzer inşa edilmiş başka bir bazalt taşı açığa çıkartılmıştır (Resim: 13). Olasılıkla bunların sütun altlığı olduğu ve ikinci kullanım olarak bu alanda kullanım gördüğü düşünülmektedir.

Sur kapısının olduğu alandaki çalışmalarda sur duvarının evrelerine yönelik kazılara devam edilmiş olup sur kulesinin kuzeydoğu köşesinde sur duvarının önünde bir sıra halinde taş bloklar tespit edilmiştir (Resim: 14). Taş blokların buraya konumlandırılmasının sebebi yağmur ve kanalizasyon sularından korunmak olduğu düşünülebilir. Söz konusu taşlar beyaz renkte kireç/balçık karışımı ile kaplanmış olup aynı uygulama sur duvarının etrafındaki yapılaşma ve bu sene tamamen açığa çıkarılan taban (SE-F0305) içinde kullanılmıştır.

F Alanında 2018 yılında önemli küçük buluntular tespit edilmiştir, bunlar; bir *skaraboid*, dört tarafında Luvi hiyeroglif yazısı ile çivi yazısı bulunan bir amulet, iki tane bronz fibula, bir bronz bıçak ile bir bronz yüzük.

AŞAĞI VE YUKARI ŞEHİRLERDEKİ JEOFİZİK VE YÜZEY ARAŞTIRMALARI ÇALIŞMALARI

2018 yılında Sirkeli Höyük yerleşiminin aşağı ve yukarı şehirlerinde yüzey araştırmaları ile jeofizik/jeoelektrik ölçüm çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların amacı antik dönemde yerleşimin dış sınırlarını tespit edebilmek ve hangi dönemlerde yerleşim görmüş olabileceğini anlamaya çalışmak.

Jeofizik çalışmalar yukarı ve güney aşağı şehirlerde yoğun yerleşimin izlerinin varlığını göstermiştir. Güney aşağı şehirdeki ölçümler yoğun bir

yerleşim şeması göstermektedir. Araştırılan alanın doğusunda sur duvarının varlığı buradaki elektik tomografi ölçümleri ile anlaşılmıştır olup elimizdeki verilerden ölçümlerde sur duvarı olabilecek strüktürün F Sektöründeki Demir Çağı sur duvarının devamı olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bu alanda yürütülen yüzey araştırmasında tespit edilen seramikler bu düşüncüyü desteklemekle birlikte buradaki yerleşimin ikinci binden itibaren varlık gösterdiğini de işaret etmektedir.

Yukarı şehirde özellikle nekropol alanının olduğu tepenin güney yamaçında taş mimari ve oda mezarlar tespit edilmiştir.

Yukarı şehirde yapılan yüzey araştırmasında belgelenen seramiğin çoğunluğu Demir Çağına tarihlendirilmektedir.

Sur duvarının yönü ve içine aldığı alan göz önüne alındığında yukarı şehir Demir Çağında şehrin içinde yer alan yerleşim birimlerden biridir. Son araştırmalara göre sur duvarının yönü, yüzeydeki sur duvarı kalıntıları ve jeofizik ölçümleri göz önüne alındığında içine aldığı alan hesaplanmış olup 80 hektarlık bir alanı çevrelediği düşünülmektedir.

Yüzey araştırmasında tespit edilen seramiklerin içinde ikinci bine ait seramiklerin sayısının fazla olması yukarı şehrin 2. binyılda da şehrin bir parçası olduğu ihtimalini kuvvetli kılmaktadır. Helenistik yada Roma dönemine tarihlenen nekropol alanında yürütülen yüzey araştırmalarında çok az bu dönemlere ait seramiklerin bulunması buna karşın yoğun Demir Çağı seramiklerinin tespiti nekropolün tarihlendirilmesi konusunda soru işaretleri oluşturmuştur.

KÜÇÜK BULUNTULAR

A Sektörünün doğusundaki derinleşme çalışmalarında Geç Tunç Çağı/Orta Kilikya Dönemine tarihlendirilen seramikler ile bir heykelcik başı (Si18-A0213- SE-A0564) bulunmuştur. Olasılıkla hematit taşından yapılmış olan figürün başı yaklaşık 2 cm.dir. Göz çukurları ve detaylar matkap ile yapılmış olan figürünün başının arka yüzü düzdür, tüm yüzey parlak perdahlıdır.

D Sektörünün batısındaki yatay genişletme çalışmalarında Demir Çağı/ Yeni Kilikya Dönemine tarihlendirilen bu yapının en son yapım evresine ait taban (SE-D0574) üzerinden 14 tane küçükbaş hayvan kemiği, kandil, metal uç, bazalt taşları ile birlikte iki tane minyatür (Si18-D0342.001) (Si18-D0314.001) tek kulplu testi ele geçirilmiştir. Testilerden biri yonca ağzılı, açık kahverengi renkte yüzeyi parlak perdahlıdır. Diğeri ise boyunlu, yuvarlak

gövdeli olup kulp üzerinde ve boynunda bant bezeme ile gövde üzerinde konsatrik daire bezemesi mevcuttur.

F Sektöründeki çalışmalarda alanın güneyindeki derinleşme çalışmalarında buradaki mimarının en son kullanım evresine ait kil taban üzerinden yoğun seramik parçaları, bronz fibula ve *skaraboid* (Si17-F0194- SE-F0342) açığa çıkarılmıştır. Kısmen kırık olarak ele geçirilen *skaraboid* mavi renkte firitden yapılmıştır.

F Sektöründe Demir Çağı /Yeni Kilikya tabakasında taştan yapılmış amulet mühür (Si18-F0115-SE-F0424) bulunmuştur. Kesiti kare formunda olan yarısı korunmuş olan amulet mührün üç yüzü işlenmiştir. İki yüzünde çivi yazısı bir yüzünde ise Luvi hiyeroglif yazısı mevcut olup burada "*Lavazantiya'nın Beyi*" yazmaktadır.

ANALİZLER

Kilikya Bölgesi'nin Demir madeninin araştırılması konulu çalışma çerçevesinde demir ve bakır alaşımlı objelerin ve demir cüruflarının araştırılması amacı ile analizler yapılmıştır³. Demir objelerin X-ışını flüoresans (pRFA) yöntemi ile metal alaşımın incelenmiştir. Bu çalışmalar sonrasında metal cürufunun demiri işleme sırasında oluşmadığı aksine bu cürufların demir üretiminde kullanılmak üzere edinildiği tespit edilmiştir. Buna dayanarak Sirkeli Höyük'te demirin hem üretildiği hem de işlendiğini düşünebiliriz

SONUÇLAR

Sirkeli Höyük'te süregelen arkeolojik kazılar ile birlikte jeofizik ölçümleri sonrasında büyüklüğünün yaklaşık olarak 80 hektar olduğu tahmin edilen, kendi içinde sitadel, plato, yukarı ve aşağı şehirleri, ön şehri ve intramural nekropol alanı olan kompleks bir yerleşim şeması tespit edilmiştir.

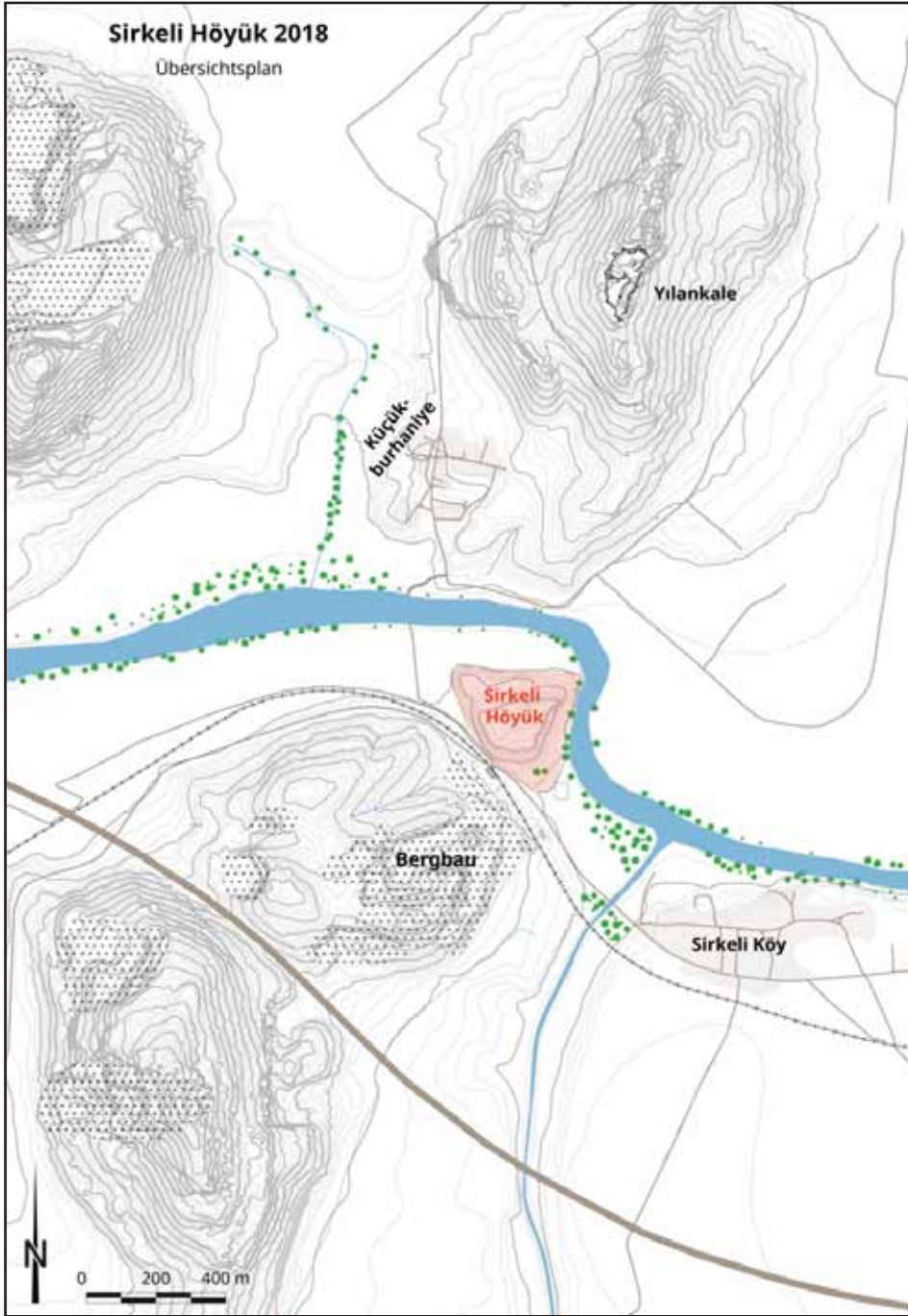
Sirkeli Höyük'te aşağı şehirde, demiryolunun ve eski adana yolunun güneyinde jeofizik ölçüm çalışmaları ile yüzey araştırmaları önemli sonuçlar vermiştir. Yüzey araştırmaları, jeofizik/jeomagnetik/jeoelektrik çalışmalarda yukarı şehir ve güney aşağı şehirde yoğun bir yerleşime işaret eden strüktürler tespit edilmiştir.

³ Ruhr Üniversitesinden Bochum/Alman Maden Müzesi'den Prof. Dr. Ünsal Yalçın, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Dr. Ümit Güder, Bern Üniversitesinden Joëlle Graber-Pesonen, M.A.

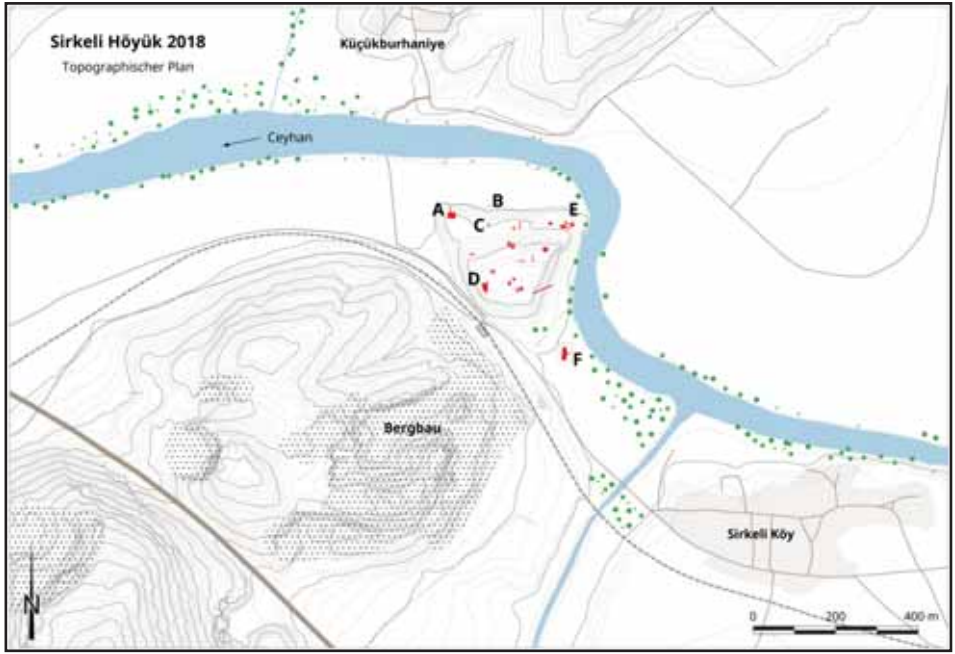
F Alanında yürütölen kazılarda açığa çıkarılan sur duvarın yönünün güney aşağı şehre doğru devam etmesi ve buradaki yüzey araştırmalarında yüzeyde görönen duvar sıralarının sur duvarı ile yapısal benzerlik göstermesi, bu alanda yapılan magnetogram ölçömlerindeki görölen ströktürün Demir Çağı sur duvarı olarak yorumlanmasına ihtimal vermiştir.

Bu tespitler neticesinde etrafı sur duvarı ile çevrili olduğı düşünölen yukarı şehrin söz konusu dönemde şehrin bir parçası olduğı varsayılabılır. Bu, Geç Hitit yerlerinden Sirkeli Hüyük'ü, kentsel topografyası açısından istisna bir düzeye getiriyor ve buna ek olarak yaklaşık 80 hektarlık bir alanı kaplamasından dolayı söz konusu dönemde bölgedeki en büyük yerleşim olma konumuna getiriyor.

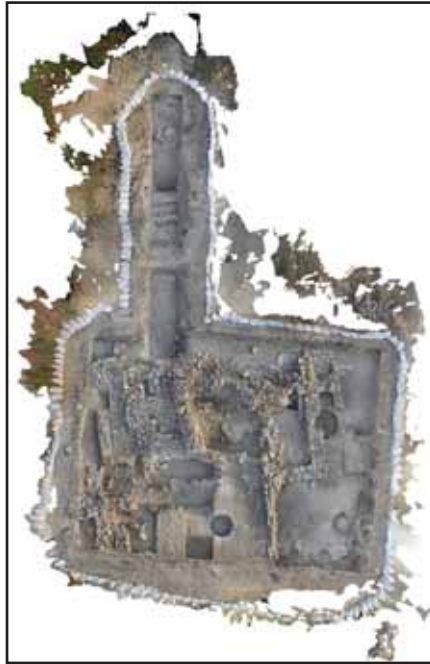
Bunların dışında yüzey araştırmasında tespit edilen seramiklerin M.Ö. 2. binyıla tarihlendirilen kısmının da fazla dolayı yukarı şehrin ikinci binden beri kentin bir parçası olduğı düşünölebilir. Yukarı şehrin hangi dönemlerde yerleşim gördüğünü ve hangi işlevi yerine getirdiğini açıklığa kavuşturmak için gelecekte arkeolojik kazılar gerekli olacaktır.

Resim 1: Sirkeli Höyük ve çevresinin topografik planı.

Resim 2: Sirkeli Höyük ve kazı alanları, topografik plan.

Resim 3: Sektör A.

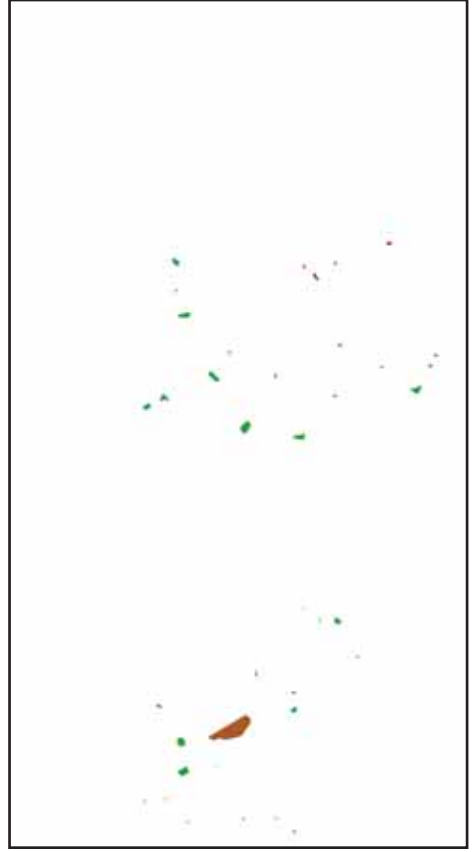
Resim 4: Sektör A, çukurlar.

Resim 5: Sektör A, yamaç açması.

Resim 6: Sektör D.

Çizim 1: Sektör D, D1 yapısı (2017).

Resim 7: Sektör D, D1 yapısı, koridor D1:B.

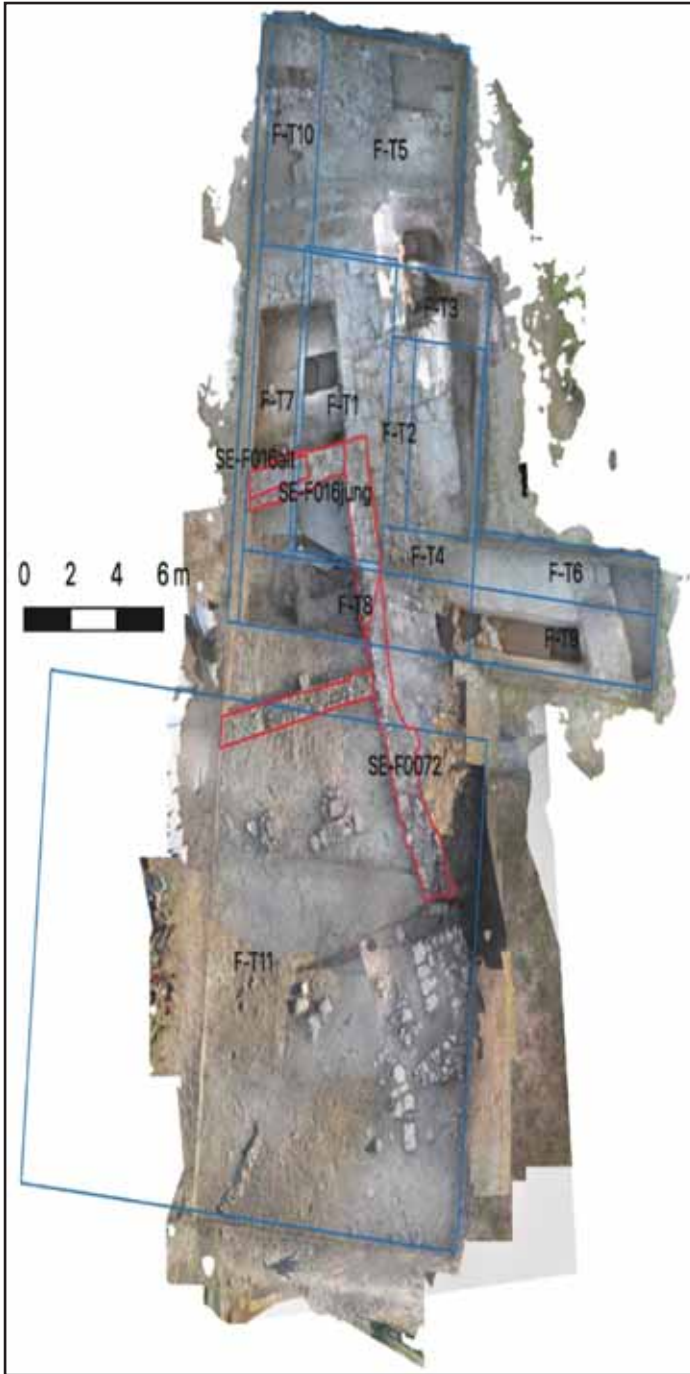
Resim 8: Sektör D, D1 yapısı, D1:F.

Resim 9: Sektör D, alanın kuzeybatısı.

Resim 10: Sektör D, D1: E mekanı.

Resim 11: Sektör F.

Resim 12: Sektör F, seramik döşeli alan.

Resim 13: Sektör F, bazalt bloklar.

Resim 14: Sektör F, Blok taşlar.

KUBADABAD SARAY KÜLLİYESİ

2018 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Muharrem ÇEKEN*
Alptekin YAVAŞ
Mesut DÜNDAR
Tolga BOZKURT
Gökhan MERİÇ

2018 yılı sezonu Kubadabad Saray Külliyesi kazı ve onarım çalışmaları 11.07.2018 tarihinde başlamış; 26.09.2019 tarihinde envanterlik ve etütlük eserlerin Konya Müze Müdürlüğü'ne teslim edilip, kazı evi depolarının kapatılması ile sona ermiştir. Bu yılki çalışmalara Doç. Dr. Muharrem Çeken başkanlığında kazı heyeti üyeleri Doç. Dr. Alptekin Yavaş (kazı başkan yardımcısı), Prof. Dr. Rüçhan Arık, Prof. Dr. M. Oluş Arık, Dr. Öğr. Üyesi Rüstem Bozer, Doç. Dr. Tolga Bozkurt, Dr. Öğr. Üyesi Mesut DüNDAR, Doç. Dr. Serkan Sunay, Öğr. Gör. Serap Özdemir, Arş. Gör. Bahar Özdemir, Arş. Gör. Yasin Ezik, Sanat Tarihçisi Gökhan Meriç; Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi Denizli Müzesi'nden Murat Altun katılmıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü ile Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nden lisans düzeyinde öğrenciler de çalışmalarımızda yer almışlardır.

Bu sezon çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı, Konya Büyükşehir Belediyesi ve Ankara Üniversitesi'nin sağladıkları ödeneklerle yürütülmüştür.

2018 yılı Kubadabad Saray Külliyesi Kazı Çalışmaları; 1- Kazılar, 2- Kazı evi ve arazide yapılan diğer çalışmalar, 3- Küçük çaplı koruma, buluntuların

* Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, mceken@gmail.com; mceken@ankara.edu.tr
Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, alptekinyavas@hotmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Mesut DÜNDAR, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, mstdundar@hotmail.com
Doç. Dr. Tolga BOZKURT, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, tbozkurt@gmail.com
Arş. Gör. Gökhan MERİÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, gkhnmerc@gmail.com

değerlendirilmesi ve çevre düzenlemeleri olmak üzere üç ana başlıkta toplanabilir.

1-KAZILAR

2018 yılı kazı çalışmaları ağırlıklı olarak üç alanda gerçekleştirildi. Bunlardan ilki külliye'nin güneybatısında, "Toprak Tol" diye anılan Eski Çağ höyüğünün kuzeybatı eteğindeki 15 No.lu Yapıdır. İkincisi 15 No.lu Yapı ile Köşklü Hamam arasındaki güney sur kalıntıları ile 8 No.lu Yapı'nın güney ve batısında, diğeri ise külliye'nin batı kanadında Batı Köşkü'nün kuzeyinde yer alan 10 No.lu Yapıdır [Çizim:1].

15 No.lu Yapı'da Gerçekleştirilen Çalışmalar: İlk olarak 2016 yılında çalışmalara başlanan yapı, 2017 yılında büyük oranda ortaya çıkarılmış doğu cephesinde ve avlusunda bazı bölümler kazılamamıştı. 2017 yılındaki çalışmaların ortaya çıkardığı bina, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru alçalan hafif eğimli arazi üzerine oturtulmuş, dıştan dışa 13.40x15.50 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı ana bina ile bunun kuzeyinde, yaklaşık 13.50x19.90 m. ölçülerinde bir alanı çevreleyen yamuk biçimli bir ön avludan oluşmaktaydı. Bu ön avlu kuzey yönden saray külliyesinin güney yönden kuşatan surla birleşmektedir (Çizim: 2). Bu surdan binaya avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan bir açıklık geçit verir. Ancak bu açıklığın batı kenarında bir söve teşkil edecek düzgün kesme taşlı bir kenar varken doğu kenar, düzensiz moloz taşlardan oluşan ve batı kenara paralel uzanmayan biçimdedir. Ön avludan binaya dört basamaklı bir merdivenle girilmektedir. Lento ve söveleri yok olmuş kapı sahanlığından girilen bina bir hol gibi düzenlenmiş ve doğusundaki mekâna dar bir koridorla bağlı bir ön bölüm (A) bulunur. Koridorun ucunda dikdörtgen bir mekân (D) yer alır. Holün güneyinde ise birbirleriyle bir kapıyla içten irtibatlı kuzey-güney yönlü boyuna dikdörtgen biçimli iki mekân (B ve C) vardır. Bunlardan batıdaki B mekânının kuzeydoğu köşesinden bir kapıyla foseptik bulunan (E) mekânına geçilir. Bina kapısının karşısında tuğladan kalın duvar, üst kata veya dama ulaşımı sağlayan basamak izlerinin bazıları kalabilmiş bir merdiveni taşır.

Bu yılki çalışmalarda yapının batı, güney ve doğu kanatlarındaki açmaların seviye farklarından oluşan düzensizlik tesviye edilerek giderilmiş ve binanın dışında -8.31 m. kotunda ve yaklaşık 2.50 - 3.00 m. genişliğinde, düzgün bir açma alanı oluşturulmuştur. Bu çalışmalar sırasında binaya kuzeybatı dış köşeden bitişen 2.60x2.75 m. ölçülerindeki kare biçimli kütle'nin orta

bölümündeki dolgu temizlenmiş; bunun kare yakın 1.50 m. derinliğinde boş bir hacimden ibaret olduğu saptanmıştır. Binanın güney kanadında yürütülen çalışmalar su sistemine ait künklerin bu cephenin ortasından binaya giriş yaptığını (C) mekânını kuzeye doğru boylamasına kat edip tuvalet mekânına ulaştığı anlaşılmıştır. Söz konusu su hattının, Anamas Dağı eteklerinden saray külliyesine kaynak suyu sağlayan ana irsaliye hattına bağlı olduğunu rahatlıkla söylenebilir.

Yapının 3.55 m. doğusunda ana binaya paralel uzanan çamur harçlı duvar kalıntısının bir kısmı önceki yıl ortaya çıkarılmıştı. Bu yıl güney ve kuzey yönden tamamıyla ortaya çıkarılan duvar herhangi bir duvar ya da yapı kalıntısıyla irtibatlı olmayan geç dönem karakterli bir kütle olduğu görülmüştür (Resim:1).

Binanın kuzeydoğu köşesinden doğuya doğru uzanan bir duvar kütlesi bu geç dönem işi olduğu anlaşılan duvarın başladığı noktada kesilmekteydi. Bu duvarın malzeme, inşa tekniği ve yapıya bitişme tarzına göre binayla çağdaş olduğu açıktır. Aslı durumunda doğuya doğru devam ettiği anlaşılan bu duvarın 15 No.lu Yapı'yı doğu ve güney yönden ihata edecek arka avlunun günümüze kalabilmiş parçası olduğu değerlendirilmiştir. Nitekim (B) mekânının güneye açılan talî kapısı, binanın güney ve doğu yönlerden de duvarlarla kuşatıldığı yolundaki düşüncelerimizi kuvvetlendirmektedir. Binanın dış cephelerinde yapılan çalışmalarda etütlük mahiyette çini ve sırsız seramik parçaları ile farklı tiplerdeki çivilerden başka, Orta Tunç dönemine ait sap kısmı kopuk ve ağız kenarında küçük kırıklar bulunan bir fincan ele geçirilmiştir.

15 No.lu Yapı'nın ön avlusunda önceki kazı sezonunda -9.37 m. kotunda bırakılan zemin seviyesi -9.50 m. kotunda tesviye edilmiş ve avlunun kuzey, doğu ve batı duvarları ile kuzeydoğu köşedeki açıklık temizlenmiştir (Resim: 2). Bu açıklığın dış köşesindeki yarım altı köşeli yıldız motifli, kaplama taşı da kazı evi deposuna nakledilerek koruma altına alınmıştır. Buradaki çalışmalar sırasında bir adet İslami sikke, çeşitli tiplerde sırsız seramik ve küçük çini parçaları ile muhtelif çivi ve bazı madeni objeler bulunmuştur. Ayrıca yapının hemen yanı başındaki Eski Çağ Höyüğü'nden kayarak gelmiş Pre-historik Dönem seramikleriyle de sıklıkla karşılaşmıştır.

Güney Sur ve 8 No.lu Yapı'nın Dışında Gerçekleştirilen Çalışmalar: 15 No.lu Yapı ile Köşklü Hamam arasında uzanan sur saray külliyesini güney yönünde ihata etmektedir. Günümüze yalnız alt seviyelerde izleri kalabilmiş surun 2018 yılı kazı sezonunda tamamıyla ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Bu bağlamda 15 No.lu Yapı'nın avlu kapısının doğu kenarından itibaren LXXXII-Y, LXXXI-V, LXXV-M, LXXVI-N, LXXVII-O ile LXXVI-M, LXXVII-N ve LXXVIII-O, LXXXII-S, LXXXII-V, LXXXI-U, LXXXII-U, LXXX-T, LXXXI-T, LXXIX-R, LXXX-R, LXXVII-P, LXXVIII-P plan karelerinde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim: 3).

15 No.lu Yapı'nın ön avlusunun doğu duvarıyla surun bitiştği iç köşeyi ihtiva eden LXXXII-Y açmasında -8.79 m. kotunda başlayan kazıda, -9.56 m. kotunda seki benzeri bir kuruluşa rastlanılmış ve bunun hemen önünde basamak şeklinde, dökük vaziyette iki adet blok taş bulunmuştur. Bu açmada sur temelini bulmaya yönelik devam ettirilen kazı sonucunda, surun özellikle de bu kesimde -10.74 m. kotuna kadar inen, oldukça derin bir temele sahip olduğu görülmüştür. Buradaki temel derinliği, duvar şakülünün dışa çıkıntılı ve üst kısımda sur aksıyla tam örtüşmeden yapıldığını ortaya koymuştur. Güney surunun dış yüzünde ise bir dönem farkını ortaya koyacak veriler gözlenmiştir. Duvarın alt kısmında yapı malzemesi ve özellikle harç kalitesi, saray külliyesinin genelinde rastlayacağımız türden karakteristik Selçuklu hususiyetleri ortaya koyarken, üst kısmındaki kolay dağılılabilen gri renkli bir harç dikkati çekmiştir. Nitekim surun 8 No.lu Yapı'nın kuzey avlu duvarıyla bitiştği köşede duvarın üst kısmının bir miktar içe doğru kaydığı, alt kısım ile aynı şakülde olmadığı bu anomalinin tüm güney sur boyunca devam ettiği gözlenmiştir (Resim: 4). Bu sonraki dönem müdahalesinin ne zaman gerçekleştiğine dair bir mimari veya buluntu elde edilememiştir. Buradaki çalışmalarımız bu sonraki dönem işi duvar tekniğinin 15 No.lu Yapı'nın ön avlusunun doğu duvarında uygulandığını ortaya çıkarmıştır.

Güney surun külliyesinin 4. Avlusuna bakan yüzeyinde bazı bölümlerde sıva izlerine rastlanılmıştır. Buradaki çalışmaların nadir ele geçirilen buluntularının en önemlisi iki İslami Dönem sikkesidir.

Güney surun saray külliyesinin güney batısındaki birleşme noktasında, 8 No.lu Yapı'da önümüzdeki yıllarda planlanan korumaya yönelik uygulamalar öncesi batı ve güney cephelerini dıştan belirlemek için yapılan çalışmalar LXXI-N, LXXI-M, LXXI-O, LXXII-M, LXXII-N, LXXII-O, LXX-O, LXIX-O, LXVIII-O, LXVII-O, LXVI-O açmalarında gerçekleştirilmiştir. Yapının güneyindeki alanda alt kotta bir Prehistorik Dönem mezarlık alanı ile karşılaşılmış olup önümüzdeki yıllarda tekrar ele alınmak üzere jeotekstil ve toprakla kapatılarak korumaya alınmıştır. Batı kenarı boyunca yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında Selçuklu Çağı cam ve seramik buluntulara rastlanılmıştır.

10 No.lu Yapı'da Gerçekleştirilen Çalışmalar: Önceki yıllarda saray külliyesinin batı kanadı boyunca kuzey-güney doğrultusunda uzanan surun I. Avlu-ya bakan yüzünde gerçekleştirilen kazılarda “8 No.lu Yapı”, “Batı Köşkü ve Hamamı (9 No.lu Yapı)” ortaya çıkarılmış bu binaların kuzeyinde düzensiz mekân dizileri ve daha büyük ölçülerde bir bina olduğu anlaşılan 10 No.lu Yapı'nın kalıntıları ortaya çıkarılmıştı (Resim: 5). Batı Köşkü ile 10 No.lu Yapı'nın arasındaki bölümde büyük boyutlu mekânların da moloz taşlı ve çamur harçlı olduğu görülmüştür (Çizim: 3). Bunlardan alanın doğusunda yer alan üç büyük dikdörtgen mekândan oluşan bina kalıntısı dikkat çekicidir. Diğerleri ise bütünlük arz etmeyen geç dönem karakterli duvar kalıntıları idi. Bu çamur harç ve moloz taş duvarlı mekânların kuzeybatısında yer alanda ise daha önce K.Otto-Dorn'un planında 10 numara ile kodlanmış bir yapı kalıntısı yer almaktadır. Burada batı suruna içten bitişik doğu-batı doğrultulu kireç harç katkılı ve hatıllı duvarlar saray külliyesinin Selçuklu Çağına özgü duvarlarını andıran karakteriyle bu geç dönem duvarlarından farklı olduğunu hemen ortaya koymaktaydı. 2017'de başlanan çalışmalar 10 No.lu Yapı'nın dikdörtgene planlı bir yapı olduğunu gösteriyordu.

Bu yıl açılan 46 plankare ile tamamen ortaya çıkarılan bina, I. Avluyu batıdan kuşatan surla içten bitişmiş, doğu-batı doğrultulu iki boylamasına mekân ve bunların kuzeyindeki geniş bir avludan müteşekkil büyük boyutlu bir yapıdır. I. Avluyu batıdan sınırlayan sur, Batı Köşkü'nü kat ettikten sonra kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu devam eder. Buna karşın 10 No.lu Yapı ile bitiştiği noktadan itibaren kuzey-güney yönlüdür. Binayla birleşme tarzına bakılarak surun Batı Köşkü ile 10 No.lu Yapı arasındaki parçasının binaların inşasından sonraki bir dönemde teşkil edildiği söylenebilir. Dıştan 21,85x30,77 m. ölçülerindeki binanın bölme ve cephe duvarları 1.10 m.-1.20 m. arasında değişen ölçülere sahiptir. Binanın batı cephesini de ihtiva eden sur doğal olarak en kalınıdır. Binanın doğu-batı doğrultulu iki mekânı birbirine yakın genişliktedir (4.95, 4.98 m.). Moloz taş dolgulu yığma duvar tekniğinde inşa edilmiş yapıda geç dönem olduğu anlaşılacak döşeme ve ocak yapımında tuğla kullanılmıştır (Resim: 6). 10-15 cm. ölçülerinde hatıl boşlukları, Ortaçağ yapı teknolojisinin karakteristiği olarak cephe ve bölme duvarlarını yatayda ve düşeyde dolaşmaktadır. Kazılar sırasında ahşap hatılların yuvalara tutturulmasını sağlayan *in-situ* durumda çok sayıda çivi tespit edilmiştir.

Binanın güney yarısını teşkil eden doğu-batı yönlü iki paralel mekân doğu kenardaki bir açıklıkla irtibatlandırılmıştır. Bu kapı teşkilatı hususiyetleri taşımayan doğrudan bir açıklıktır. İki mekânın da iç kısmında toprak harç-

lı duvarlarla teşkil edilmiş bölüntüler dikkati çeker. Bunlar benzerlerini 10 No.lu Yapı'nın güneyindeki alanda gördüğümüz moloz taş ve toprak harçla teşkil edilmiş geç döneme ait duvarlardır. İki mekânı birbirinden ayıran duvarın hem kuzey hem de güney kenarında yaklaşık 90 cm. genişliğinde bir seki oluşturacak şekil de düzenlenmiş duvarlarla karşılaşıldı. Bunlar moloz taşlı toprak harçlı geç dönem işi diyebileceğimiz türden kalıntılardır. Bu iki mekânın avluyla bağlantısı ise kuzeydoğu köşeden sağlanmıştır. Bu tüm lento ve söve taşları sökülmiş doğrudan bir açıklıktır. Bu iki mekânın kuzeyindeki daha büyük alan avludur. Avlunun güneybatı köşesinde dışa bir açıklığı olmayan L biçimli bir birimle karşılaşmıştır. Sur ile kuzey mekânın bittiği köşede yer alan mekân 2.50x3.40 m. ölçülerindeki bu birim olmasına karşın bu ölçüye göre hayli fazla duvar kalınlığına sahiptir. Birimin duvarlarının hatıl genişlikleri de binanın diğer hatıllarına göre daha fazladır. Bu veriler bu dışa açıklığı olmayan kütlemin üstünde kule gibi başka bir yapıyı taşıyan bir birim olabileceğini düşündürmüştür.

Binanın neredeyse 2/3'ünü teşkil eden avluya kuzeydoğu köşedeki bir açıklıktan girilmektedir. Bu açıklıkta tamamen tahrip olmuş doğrudan bir açıklıktır. Avlunun ortaya yakın bölümünde düzensiz taşlarla teşkil edilmiş geç dönem işi daire planlı bir kuyu bulunmuştur. Surda, hafif eğimle içten dışa doğru uzanan bir künk tespit edildi. Ancak bunun içte ve dışta bir bağlantısına rastlanılmadı. 2017 çalışmalarında binanın doğu cephesinin dışında bazı döşeme izleri tespit edilmişti. Bunlar moloz taşlarla dış kenarları teşkil edilmiş kare tuğlalardan oluşan birbiriyle bağlantısı olmayan mevzî geç dönem işi döşemelerdi. Bu sene de avluda ve doğu cephenin dışında aynı türden tuğla döşemelere rastlanıldı. Bunlardan XLV-T açmasında bulunan ve 22x21x5 cm. ölçülerindeki tuğlalardan teşkil edilmiş 3 sıra güneye ve batıya doğru uzananla XLVI-S açmasında bulunmuş olan döşemeler en büyük ölçülerde olanlardır. Selçuklu döneminin karakteristik küçük ölçekli 22 cm. kare tuğlalarıyla teşkil edilmiş bu döşemelerin geç dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır. Avluda toplam 8 ocağa rastlanılmıştır. Bunlar iki tiptedir. İlki kare tuğlaların dairesel bir form teşkil edecek şekilde dizilmesiyle oluşturulanlardır. Bunların en ilginç XLVII-V açmasında bulunan üç ocaktır. Açmanın güneybatı bölümüne yakın konumda -782 kodunda karşılaşılan ilki çok az odun kömürü yanığı ile birlikte ele geçirilmiştir. Aynı açmada güneydoğu köşede -821 kodunda ikinci ocak bulunmuştur. Güneybatı köşedeki ocağın kaldırılmasıyla altında başka bir ocağın olduğu anlaşılmıştır. Üstteki ocağın alttakinin içine oturtulmuş vaziyette ele geçirilmiştir. Alttaki ocağı teşkil eden

tuğlaların bazıları yoğun ısıya maruz kalmalarından ötürü erimiş olduğu görülmüştür. Ocağın temizlenmesi sırasında yoğun kül içinde işlenmiş bir kemik obje ele geçirilmiştir. Moloz dolgu üzerine oturan bu ocak, avludaki çamur harçlı duvarlarla aynı kotta olmasına bakılarak geç dönem işi olduğu değerlendirilmiştir. XLV-T açmasında -789 kodundaki ocağın çevresinde sır bulaşmış taş, spatul, demir cürufu, çivi gibi metal objeler bulunmuştur. İkinci tip ocaklar körüklü olanlardır. Bunlar poligonal veya dairesel biçimli, ortalama 53 cm. çapında, büyük sırsız seramik parçaların boyuna yerleştirilmesiyle oluşturulmuş ocaklardır. Ortaya yakın bir noktada ocağa bağlanan pişmiş topraktan bir künkü körük vazifesi görmektedir. Bunlardan XLIV-T açmasında -824 kodunda bulunan ocağın körüğü bugüne ulaşamamasına rağmen giriş yeri bellidir. XLVII-U açmasında bulunanı ise daha sağlamdır. Dairesel biçimli, ortaya yakın noktadaki körüğü sağlam ocak -800 kodunda etrafında cam ve çivilerle birlikte bulunmuştur.

Yaklaşık 35 cm. kalınlıktaki kül ve toprak konteksi avlunun kuzeybatı kesiminde yoğun ve yaygın olarak içinde karışık buluntuyla ele geçirildi. Yüzey toprağının hemen 15 cm. altında başlayan bu tabaka kuzey yönde de devam ettiği anlaşıldı. Avlunun kuzeybatı köşesini teşkil eden plan karelerden XLV-V açmasının ortaya yakın kısmında -817 kodunda kuzey-güney yönlü kireç harçlı bir duvar kalıntısıyla karşılaşıldı. Bu duvarın doğusunda -820 -829 kodları arasında yoğun bir kül tabakası, içindeki 6 çivi cüruf ve sırlı-sırsız seramik parçalarıyla birlikte ele geçirildi. Aynı duvarın hem doğusunda hem batısında -840 kodunda kireç harçlı bir yüzeyle karşılaşıldı. Bu kireç harçlı tabaka doğruya doğru XLV-U açmasında da devam ettiği görüldü. XLVI-Y açmasında -850 kodunda bu kireç harçlı yüzeyin üzerinde doğu-batı doğrultulu toprak harçlı bir duvar dizisine rastlanıldı. Söz konusu kireç harçlı yüzey, yer yer kireç toprakların biriktiği düzensiz bir yapıya sahiptir. Bulunduğu kod ve düzensiz yapısı bu kireç harçlı yüzeyin, binanın tümünde karşımıza çıkan geç dönem uygulamalarından olduğunu düşündürmüştür. Binanın özellikle avlu kısmının parça parça olsa da çoğu bölgesinde karşımıza çıkan küllü tabaka da geç dönem işi olmalıdır.

Geç döneme ait bu küllü tabakalar ve ocakların kazısı sırasında rastlanılan luppe ve cüruf gibi üretim hazırlık ürünleriyle spatul gibi aynı amaç için kullanılabilecek aletler, burada üretime yönelik bir faaliyeti akla getirmektedir. Avlunun doğu kesiminde ve 2017 kazılarında bu bölgeye komşu doğu cephenin dışındaki alanlarda kül tabakası için ciddi miktarda cüruf ele geçirilmiştir. Binada bulunan ocaklar içinde kısmen daha lokal ve düşük ısı

işlemlere uygun altı ocağın yanı sıra poligonal veya dairesel biçimli körüklü iki ocak daha yüksek ısı gerektiren üretime uygun görünmektedir. XLVII-V açmasında bulunan alttaki ocağın içine üstte ikinci bir ocağın oturtulduğu düzenle, daha önce 2007 yılında, 8 No.lu Yapı'nın güneydoğu köşesinde toprak harçlı bir duvarla tahditlenmiş alan içinde karşılaşılmıştı. Üstteki daha özensiz çoban işi diyebileceğimiz bir tuğla ocak, alttaki körüklü ve 10 No.lu Yapı'da bu yıl bulduğumuz ocakların bir benzeri dairesel ocağın üstüne oturtulmuştu (Arık, 2008, s.472). Kubadabad Sarayı'nda tam tarihini bilemediğimiz Selçuklu sonrası uygulamaların kendi içinde de birkaç evresi olduğunu, sarayın birçok kez farklı evrelerde kullanıldığını farklı verilerle görmüştük. 8 ve 10 No.lu yapılarda bulunan ocakların da bu bağlamda değerlendirilebileceğini düşünüyoruz.

10 No.lu Yapı'nın kuzeybatı dış köşesine denk gelen XLI-V ve XLIII-V açmaları, I. Avluyu batı yönden devam eden surun Büyük Saray'a doğru kuzeydoğu-güneybatı yönünde devam ettiği anlaşıldı. Önümüzdeki yıl devam etmek üzere bu noktada sonlandırılan çalışmada surun toprak kesiti, 10 No.lu Yapı'nın genelinde karşımıza çıkan küllü tabakasının ve kireç harçlı zeminlerin bu bölgede de karşımıza çıkacağını göstermektedir.

2- KAZI EVİNDE VE ARAZİDE YAPILAN DİĞER ÇALIŞMALAR

Kazı ve geçici onarım çalışmalarının havadan ve yakın plan fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında ele geçen farklı durumlardaki eserler konservatör ekibimiz tarafından kazı evi atölyelerinde temizlenmiştir.

Yayın ve arşiv amaçlı olarak gerçekleştirilen fotoğraflama, çizim, günlük rapor ve notlarla elde edilen verilerin kayıt altına alınması gibi belgeleme çalışmaları kazı evi çalışmalarının esasını oluşturmuştur. Bunların yanı sıra, ele geçirilen çini, sikke, seramik ve cam buluntuların temizliği, seramiklerin tümlenmesi gibi çalışmalar konservatör ve öğrenciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazı evi deposunda bulunan diğer etütlük eserler üzerinde çizim, fotoğraflama ve tasnif çalışmalarına devam edilmiştir.

Depolarda önceki yıllarda ortaya çıkarılan etüt lük buluntular, dönem malzeme ve tür olarak gruplandırılmış ve depolanmıştır. 2018 yılında, 2016 yılından geriye doğru 2012 yılına kadar yeniden değerlendirilmiş ve düzenleme çalışması yapılmıştır.

2018 yılı kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği alanlarda ortaya çıkan mimari kalıntılar ile külliye'nin topografik ve coğrafi koordinatlarına uygun

planlarını çıkarmaya yönelik olarak, arazide detaylı ölçümler yapılmış, mevcut binaların rölöveleri çıkarılmıştır. Elde edilen ölçümlere dayanan rölöveler ile birlikte kazı evinde AutoCAD programlarında çizim çalışmaları yapılmıştır.

3- KÜÇÜK ÇAPLI KORUMA, BULUNTULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÇEVRE DÜZENLEMELERİ

Kubadabad kazısı 2018 kazı sezonu boyunca bir yandan kazılar devam ederken, diğer yandan ören yeri içerisinde basit bazı onarım ve çevre düzenlemeleri de gerçekleştirilmiştir. Yıllardan beri kazılar sonucunda külliye'nin belirli bölgelerinde yığınlar halinde birikmiş kazı toprağı ve taşlarının temizlenmesi önemli ölçüde tamamlanmıştır.

Yıllardan beri kazı alanını çevreleyen tel çitler oldukça eskimiş ve işlevini göremez hale gelmişti. 2018 yılında kazı alanının etrafı tamamen yeni çit ile çevrilerek koruma önlemleri artırılmıştır.

Ayrıca Bakanlığımızın tabela yöntemlerine uygun olarak kazı alanı girişine ve yapıların önüne tanıtım levhaları ile gerekli yasal uyarıları içeren levhalar konulmuştur.

Geçen yıl başlanan 15 No.lu Yapı duvarlarındaki sıva iyileştirme ve konservasyon işlemleri bu yıl da devam etmiş, koruma uzmanı Öğr. Gör. Serap Özdemir ve Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü öğrenciler tarafından uygulama yapılmıştır. Duvar ve zeminlerin zarar görmemesi için üzeri jeotekstil ile kapatılmış ve dış etkilerden korunması sağlanmıştır.

Önceki yıllarda kazılmış ve kısmen geçici koruma önlemleri alınmış olan Köşklü Hamam ve 15 No.lu yapılar için hazırlanan geçici koruma örtü projesi hazırlanmış; ayrıca açığa çıkarılan surlar ile 8, 10, 12 ve 13 No.lu yapıların duvarlarının "capping" uygulaması ile koruma talebi için Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na rapor sunulmuştur. Bunlarla ilgili hazırlanan proje ve uygulama teklifleri Koruma Kuruluna yapılan başvuru ile kabul edilmiştir.

Bu yılki buluntular arasında, 2 Anadolu Selçuklu Çağı, 1 Roma Dönemine tarihlenen envanterlik değerde sikke; 71 üzeri okunamayan etütlük mahiyette sikke ele geçirilmiştir. Bunlar konservatör tarafından temizlenerek Konya Müzesi'ne teslim edilmişlerdir (Resim: 7).

Çiniler en yoğun buluntu grubunu oluşturmuştur. Türkuaz renkli çini mozaik parçalarının yanı sıra, türkuaz şeffaf sırlı ve siyah boyalı sıraltı tek-

nikli sekiz köşeli yıldız ve dört köşeli yıldız çini parçaları; şeffaf renksiz ve boyalı sıraltı tekniğinde yapılmış sekiz köşeli yıldız ve dört köşeli yıldız çini parçaları dikkat çekici örneklerdir (Resim: 8).

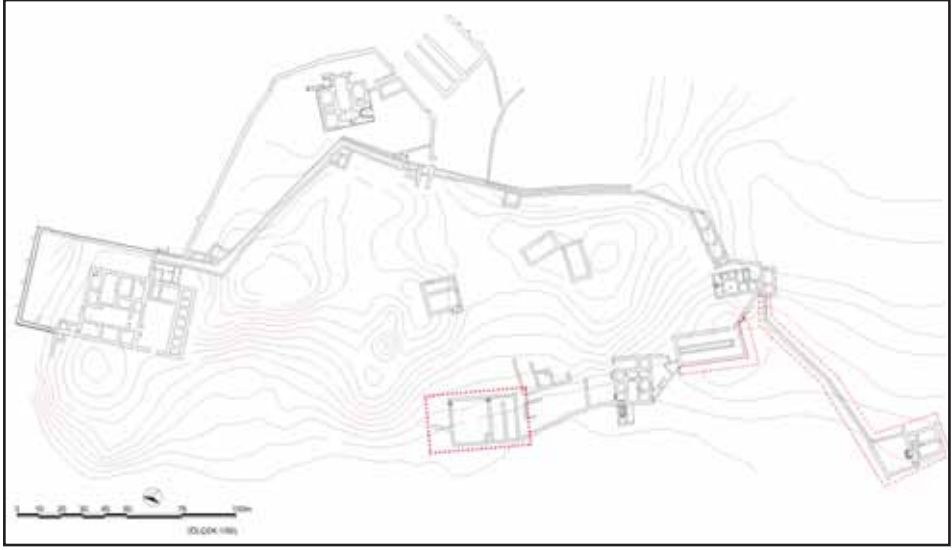
Bir diğer yoğun buluntu grubunu ise seramikler oluşturur. Çok sayıda kırık form vermeyen sırlı ve sırsız seramik parçalarına da rastlanılmıştır (Resim: 9). Bu seramiklerin içerisinde birkaç parça lüster ile şeffaf türkuaz ve lacivert sırlı siyah boyalı sıraltı tekniğindeki örneklerden bazılarıdır. Kazı yapılan alanlarda çok sayıda Prehistorik seramik te ele geçirilmiştir bunlar arasında 8 No.lu Yapı'nın güneyindeki nekropol alanındaki mezar hediyesi olarak bulunan seramikler önemlidir.

Kırık vaziyetteki cam buluntular bardak, bilezik, pencere camı ve boncuk gibi farklı tür ve işlevlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında 8 No.lu Yapı'nın batı duvarı dış sınırında ele geçirilen camlar form vermesi bakımından dikkat çekicidir (Resim:10-11).

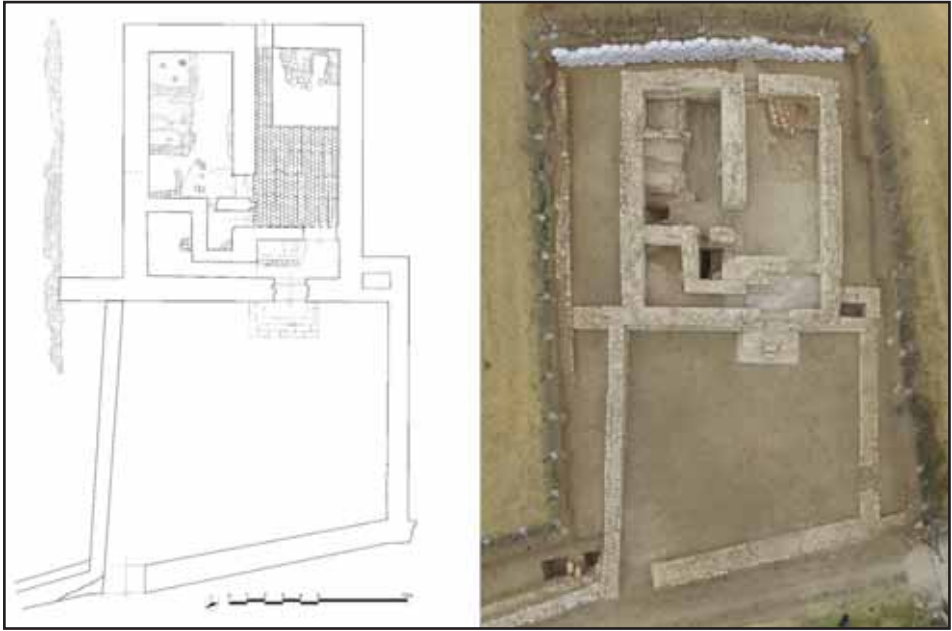
Metal buluntular arasında en yoğun grubu mızraklar (çiviler) ve temrenler oluşturmaktadır. Çivilerin bir bölümü *in-situ* durumunda ele geçirilmiştir. Ahşabı günümüze ulaşamamış hatılların yuvalarında tespit edilenlerin yanı sıra, çok az sayıda örnek kiremitler üzerinde bulunmuştur. Çiviler gibi diğer birçok madeni buluntunun yapısında zamanla oluşan korozyon sonucu bozulmalar meydana gelmiştir.

Kemik buluntuların en yoğun grubunu farklı boyutlarda ele geçirilen ağırşaklar oluşturmaktadır (Resim:12).

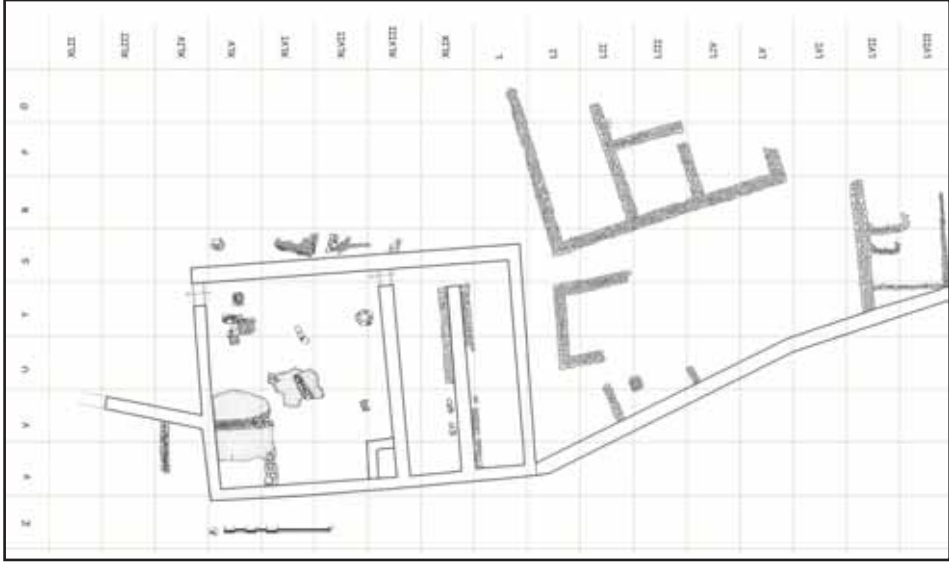
Kazı çalışmaları sonrasında ortaya çıkarın mimari kalıntılar, rölevaleri ve fotoğrafları alınarak belgelendikten sonra, geçici koruma altına alınarak gerekli görülen yerler kapatılmıştır. Elde edilen buluntular da gerekli temizlik ve restorasyon işlemleri yapıldıktan sonra tasniflenerek listelenmiştir. Bunlardan envanterlik değer taşıyanları Konya Müzesi'ne teslim edilmiş; Selçuklu çağına ait 21 kasa sırsız seramik ile 8 kasa sırlı seramik, 32 kasa Prehistorik Dönem seramiği, 23 kasa çini, 1 kasa pota parçası, 2 kasa cüruf, 4 kasa ezgi taşı, ağırlık, mineral, vb. 1 kasa ve 5 kutu cam, 2 kasa mızrak, 1 kasa metal obje, 5 adet ağırşak, 1 adet işlenmiş kemik buluntu, 2 adet geç dönem sırsız depolama küpü etütlük olarak kazı evi depolarında korumaya alınmıştır.

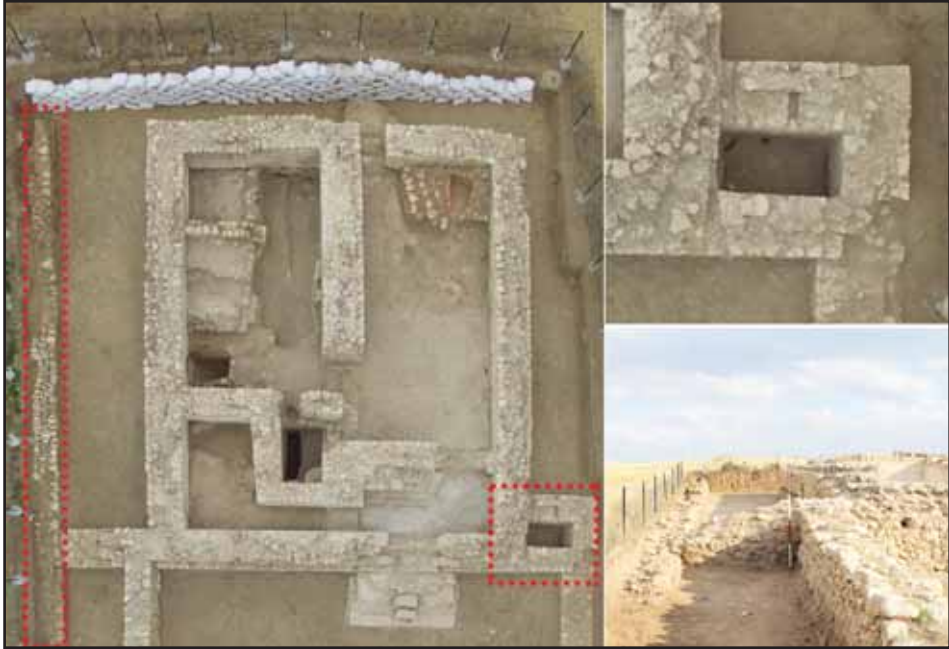
  zım 1: Kubadabad Saray K  llyesi vaziyet pl  nı, 2018 yılı kazı alanları.

  zım 2: Kubadabad Saray K  llyesi 15 No.lu Yapı, r  l  ve pl  nı.

Çizim 3: Kubadabad Saray Külliyesi 10 No.lu Yapı, rölöve planı.

Resim 1: Kubadabad Saray Külliyesi, 10 No.lu Yapı'nın kuzeybatı köşesindeki kare kütle ile yapıya paralel uzanan çamur harçlı duvar.

Resim 2: Kabadabad Saray Külliyesi 15 No.lu Yapı, avlunun kuzeydoğu köşesindeki açıklık.

Resim 3: Kabadabad Saray Külliyesi güney suru, 2018 kazı öncesi ve sonrası havadan görünüş.

Resim 4: Kubadabad Saray K lliyesi 8 No.lu Yapı, 2018 kazı  ncesi ve sonrası havadan g r n  .

Resim 5: Kubadabad Saray K lliyesi 10 No.lu Yapı, kazı sonrası hava fotoğrafı.

Resim 6: Kubadabad Saray Külliyesi 10 No.lu Yapı, geç dönem iş ocakları.

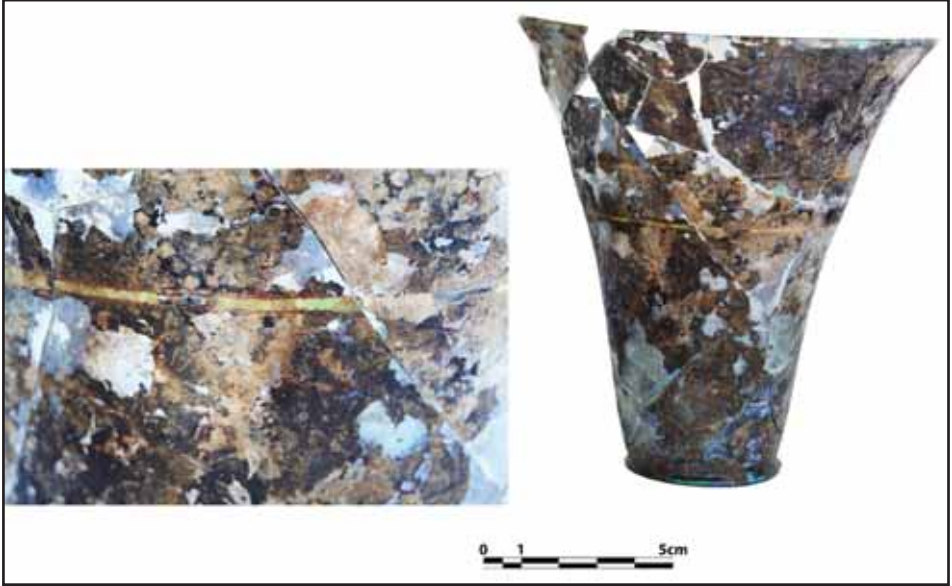
Resim 7: Kubadabad Saray K  llyesi, envanterlik Anadolu Sel  uklu ve   lhanlı   ağı sikkeleri.

Resim 8: Kubadabad Saray K  llyesi, sıraltı tekniğinde   ini ve   ini mozaik par  aları.

Resim 9: Kubadabad Saray Külliyesi, seramik parçalar.

Resim 10: Kubadabad Saray Külliyesi, cam kadeh (bardak).

Resim 11: Kubadabad Saray Külliyesi, cam bilezik parçaları.

Resim 12: Kubadabad Saray Külliyesi, ağırşaklar.

HATAY ARKEOLOJİ MÜZESİ

ALTINÖZÜ TOPRAKHİSAR HÖYÜK

2018 YILI KURTARMA KAZISI

Demet KARA*
Murat AKAR

Altınözü Toprakhisar Höyük 2018 yılı arkeolojik kurtarma kazısı 10 Eylül - 10 Ekim tarihleri arasında Hatay Arkeoloji Müzesi başkanlığı altında ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Dr. Öğretim Üyesi Murat Akar ve öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. 16481 numaralı Bilimsel Araştırma Projeleri fonuyla desteklenen "Toprakhisar Höyük Arkeolojik Kazı ve Araştırma Projesi: M.Ö. 4. Binyıldan M.Ö. 1. Binyıla Ova Merkezleri ve Kırsal Yerleşimler arası Ekonomik, Kültürel ve Politik ilişkiler" adlı proje kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı ödeneğinin yanı sıra, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi tarafından maddi destek sağlanmıştır, konaklama ve çalışmalar için kazı başkanlığı izniyle Açıncı Höyük kazı evi kullanılmıştır.

Arazide kazı çalışmaları iki plankarede yürütülürken, kazı evinde küçük buluntu, seramik, fauna ve flora çalışmalarına ağırlık verilmiş, 2018 yılı kazısı öncesi çalışmalar kapsamında ise 2016-2017 yıllarında 51.37 ve 52.37 plankarelerinde açığa çıkartılan anıtsal ölçekli Orta Tunç Çağı binasının küçük buluntuları ve seramiklerinin restorasyon çalışmaları müze laboratuvarında tamamlanmıştır. Yine bu plankarelerde açığa çıkarılan seramik parçaları verilen izinler doğrultusunda Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Arkeoloji Laboratuvarına taşınmış ve belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır. Höyük çevresinde yürütülen jeoarkeolojik araştırma kapsamında alınan örselenmemiş jeolojik sediman karotları ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden Dr. Öğretim Üyesi Ulaş Avşar tarafından çalışılmak üzere Ankara'ya taşınmıştır. 2018 yılı yayın çalışmaları kapsamında iki

* Demet KARA, Arkeolog, Müdür Yardımcısı, Hatay Arkeoloji Müzesi, Hatay/TÜRKİYE.
Dr. Öğr. Üyesi Murat AKAR, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Hatay/TÜRKİYE. muratakar@mku.edu.tr

makale kaleme alınarak Toprakhisar Höyük kurtarma kazısının ilk sonuçları yayımlanmıştır (Akar, Kara 2018a; 2018b).

GİRİŞ

Toprakhisar Höyük, Asi Nehri'nin bir kolu olan Beyaz Çay üzerine inşa edilen Yarseli Barajı'nın güneybatı ucunda, derenin barajla birleşip genişlediği noktada yer almaktadır (Resim: 1). Höyüğün güneye doğru olan uzantısı, Beyaz Çay'ın uzun yıllara yayılan dere erozyonu ve 1985'ten sonra ise bölgenin tarımsal faaliyetlerine sulama suyu sağlamak üzere inşa edilen Yarseli Barajı nedeniyle tamamen tahrip olmuştur. Höyüğün batıya doğru olan uzantısı, üzerinde bulunan Toprakhisar Köyü'nün yarattığı yoğun tahribatın etkisindedir. Yerleşimin olmadığı alanlarda ise derin teraslamalar yapılarak bahçe alanları açıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenlere bağlı kalarak 2016 yılında kurtarma kazısına başlanan höyükte üç yıldır kazı çalışmaları sürdürülerek höyüğün tabakalanmasına bağlı Anadolu ve Yakın Doğu arkeolojisindeki yeri ve önemi tanımlanmak istenmiştir (Kara, Akar 2018; 2019).

Bu bağlamda Toprakhisar Höyük 2018 yılı kurtarma kazıları kapsamında höyüğün stratigrafisini tanımlamak ve tahribatın yüksek olduğu Devlet Su İşlerine ait 135/7 ve 135/12 ada parsellerde gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla 1. Derece Sit Alanı'nın daha fazla zarar görmesi engellenmek istenmiştir. Bu maksatla 2017 yılında kazısına başlanan 52.37 plankaresi ve bu yıl ilk kez açılan 54.38 plankaresinde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 52.57 plankaresi höyüğün tepe düzlüğünün batı yamacında kepçe kullanılarak düzlenen alanın batısında yer almaktadır. Yeni açılan 54.38 plankaresi ise höyüğün tepe düzlüğünün kuzeyinde yer alan ve yine kepçe kullanılarak düzlenip bahçe alanına çevrilen alanda yer almaktadır. Her iki plankarede yürütülen kazı çalışmalarıyla birlikte M.Ö. 3. binyılın sonu ve M.Ö. 2. binyılının başına tarihlediğimiz yapı katları incelenebilmiştir (Resim: 2).

KAZI ÇALIŞMALARI

52.37 Plankaresi

Höyüğün en tepe noktasının özel mülkiyet alanı içerisinde kalmasından dolayı arkeolojik kazılar, höyüğün tepe düzlüğünün batısında teraslanarak tesviye edilen bölgede ve toplamda 145 metrekairelik bir alan içerisinde yürütülmüştür. Burada 2017 yılında 51.37 ve 52.37 plankarelerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında üç ayrı evre açığa çıkarılmıştır. Açığa

çıkarılan en erken evre (3. Evre) anıtsal ölçeklere sahip kerpiç duvarlı bir Orta Tunç Çağı yapısıyla tanımlanmaktadır. Yine Orta Tunç Çağı'na tarihlenen 2. Evre'de, yapının kullanımdan kalkmasıyla birlikte mekansal kullanım değişiklikleri olduğu anlaşılmaktadır. 2. Evre'de yapısal kalıntılara ait izlere rastlanmazken, bu evre derin çöp ve ambar çukurlarıyla tanımlanmaktadır. 1. Evre ise, alanın yakın dönemde tesviye edilmesinden sonra inşa edilen modern dönem bir ahırın kalıntıları bulunmaktadır.

4. Evre

3. Evre Anıtsal Ölçekli Yapısının 52.37 plankaresinde kalan kuzey kanadı iki avluyla tanımlanmaktadır. 2018 yılı çalışmaları kapsamında öncelikli olarak yapının 3b taban seviyesi incelenmiştir. *In-situ* buluntu gruplarına rastlanmayan bu taban seviyesinin kaldırılmasıyla birlikte, kerpiç duvarların temellerine ulaşılmıştır. 4. Evre'yi tanımlamak üzere 3. Evre yapısının kalın payandalı duvarının kuzeyinde kalan alandaki avlu duvarları kaldırılarak erken dönemler incelenmeye başlanmıştır.

4. Evre olarak tanımladığımız yapı katının iki farklı alt evresi olduğu tespit edilmiş ve seramik bulgulara göre M.Ö. 3. Binyılı sonu ve M.Ö. 2. binyılın başlarına tarihlenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu yapı katının bir sonraki 3. Evre anıtsal yapısıyla karşılaştırıldığı zaman mekansal ve işlevsel farklara sahip olduğu gözükmemektedir. Mimarinin zayıf olduğu 4. Evre'de yer alan endüstriyel tip fırın ve ocaklar bir atölyenin ya da ortak kullanım alanının varlığına dair kanıtlar sunmaktadır.

4b Evresi

2. ve 3. Evre tahıl ambarları ve çöp çukurları tarafından tahrip edilen 4b Evresi'ne ait yapısal kalıntılar plankarenin doğu kanadında yer almaktadır. Birbirine değen ancak çukurlar tarafında tahrip olmuş taş temel kalıntıları, bu alanda dört farklı yapının varlığına işaret etmektedir. Bu yapılardan 4b-1 ve 4b-2 olarak kodlanan iki küçük ölçekli yapı ve ilişkili ocak ve fırın kalıntıları, yapıların seramik ve metal üretimiyle ilişkili olabileceklerini göstermektedir. 4b-3 ve 4b-4 yapılarının büyük bir kısmı ise kazı alanı dışında kaldığı içinde yeterince tanımlanamamışlardır (Resim: 3).

4a Evresi

Plankarenin batı kanadında 3. Evre yapısının derin temellerinin yarattığı tahribat nedeniyle mimari kalıntılara rastlanmamıştır. 4b Evresi'ne benzer nitelikte 4a yapıları da küçük ölçeklidir. Plankarenin kuzeyinde tek sıra duvarla çevrili 52 No.lu mekanın taban seviyesi korunmamakla birlikte taban altı taş, seramik dolgusu korunmuştur. Plankarenin doğu kanadında yer alan birbirinden bağımsız taş temel parçaları ise benzer şekilde birden çok küçük ölçekli taş yapının varlığına işaret etmektedir (Resim: 4).

54.38 Plankaresi

Bu yıl çalışmalara ilk kez başlanan 54.38 plankaresinde dört hafta boyunca sürdürülen çalışmalarda M.Ö. 3-2. binyıl geçişine tarihlendirebileceğimiz iki tabaka incelenebilmiştir. Bu tabakalarda açığa çıkarılan yapısal kalıntıların tamamı büyük ve küçük ölçekli, kerpiç duvarlı ya da basit çukur tahıl silo/ambarlarıdır. Bu denli yüksek kapasiteli depolamaya ait izlerin tespit edilmiş olması özellikle Anadolu ve Yakın Doğu bağlamlarında Erken Tunç Çağının sonu ve Orta Tunç Çağının başında iklimsel nedenlere bağlı gelişen kuraklık ve felaket hipotezlerini irdelleyecek nitelikte veri sağlaması nedeniyle önemli bir veri grubudur.

54.38 plankaresinden elde edilen sonuçlar iki evrenin varlığına işaret etmektedir. 2. Evre olarak tanıladığımız tabaka, güneydoğu kanatta kerpiç duvarlara sahip iki adet silo, bir çukur silo ve küçük ölçekli ve küp içinde depolamaya yönelik üç adet taş döşeli sıvalı çukurla tanımlamaktadır (Resim: 5).

2. Evre tahıl siloları arasında 3 No.lu silo 1. Evre çukurları tarafından tahrip edilmemiş olması nedeniyle en iyi korunagelmüş örneği yansıtmaktadır. Yuvarlak forma sahip 3 No.lu silo, yaklaşık 2 m. çapında, 2,5 m. derinliğinde, tam daire formunda olmayıp, doğusunda açma sınırları dışına doğru dik-dörtgen formlu bir uzantıya sahiptir. Bu da silonun kendi içinde farklı bölmelere sahip olduğunu göstermektedir. Kare kerpiç tuğlaların açılı yerleştirilmesi ve kalın harç araları kullanılarak örülen tuğla duvarları yapıya özen gösterildiğini vurgulamaktadır (Resim: 6). Yapımı esnasında öncelikle geniş ve derin bir çukur açılmış ve kerpiç örme duvarlar çukur içini çevirmiş olmalıdır. Bu tip siloların tepe kısmı yerden belli bir yüksekliğe sahip olmuş olsa dahi büyük bir kısmı yere gömülüdür. Büyük bir kısmı plankare sınırları dışında kalan 20, 24 ve 27 No.lu silolarda benzer bir teknikle hazırlanmış olmalıdır. 20 No.lu silo 1. Evre çukuru tarafından tahrip edilmiş durumdadır.

Ortalama 2 m. apında, 1 m. derinliğinde olan 4 No.lu silo ise basit çukur olup derinliği 1 m.dir. 12, 11 ve 18 No.lu çukurlar ise ortalama 50 cm. apında daralan bir forma sahip olmaları nedeniyle olasılıkla saklama küpü oturtmak için kullanılmış olmalıdırlar. Çukurların i yüzeyleri ufak dere taşları ve seramikle kaplanmış ve sıvanmıştır.

1. Evre'yi tanımlayan 9, 15, 26, 23, 22, 25 No.lu çukurlar barındırdıkları yoğun kemik ve seramik atığına bağlı kalarak çöp çukuru olarak tanımlanmışlardır. Atık malzeme içinde çok sayıda yontma taş alet, pişmiş toprak hayvan figürinleri ve taş eserler ele geçirilen buluntular arasındadır.

Plankarenin güneydoğu kanadında 19 No.lu alanda ise iki yetişkin bireyin iskeletleri kazılıp kaldırılmıştır. Kesitin içine doğru devam ettiği anlaşılan insan iskeletleri, bu alanda ikiden fazla bireyin olduğuna işaret etmektedir. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antropoloji Laboratuvarı'na taşınan insan iskeletleri Dr. Öğretim yesi Evrim Tekeli tarafından çalışılmakta olup, kırsalda yaşayan bireylerin beslenme, yaşam biçimleri ve olası ölüm nedenlerine ait izleri bir başka yayında kapsamlı bir biçimde değerlendirmeye alınacaktır.

Küçük Buluntular

Çok sayıda ağırşak ve tezgah ağırlıklarının açığa çıkarıldığı Toprakhisar Höyük'te yoğun tekstil üretim faaliyetlerinin geekleştirildiğini söyleyebilmek mümkündür. Yine çok sayıda bulunan çakmaktaşı yontma taş aletler ve kumtaşı ağırlıklar ise taşın gündelik hayatta maden yerine önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. 2018 yılı küçük buluntuları içerisinde 51.37 plankaresinde bulunan pişmiş toprak kadın figürini (TPH 1371), 54.38 plankaresinde bulunmuş taş mızrak ucu (TPH 1272), *andiron* (TPH 1510), kurşun adak ivisi (TPH 1279) ve taş *fallus* (TPH 1789) Toprakhisar Höyük sakinlerinin sosyal yapısını, dinamiklerini ve kırsalda ritüellerin sembolizmini tanımlamada önem teşkil etmektedir. Küçük buluntuların kapsamlı yayın çalışmaları devam etmekte olup, ayrı yayınlar içinde kapsamlı bir biçimde değerlendirilmeye alınmışlardır (Akar, Kara, baskıda).

SONUÇ

Toprakhisar Höyük'te geçekleştirilen arkeolojik kazıya bağlı n sonuçlar, öncesinde bilinmeyen Altınözü Bölgesi'nin Kalkolitik, Tunç ve Demir ağlarında kültürel ve ekonomik rolünü tanımlamak adına önem taşımakta-

dır. Merkez ve kırsal arasındaki bağımlı ilişkilerin yansıması olarak gelişen Toprakhisar Höyük, yerel sosyal dinamikleri bölgenin politik, ekonomik ve kültürel yapısını geniş ölçekli bir peyzaj içerisinde değerlendirmede yüksek kırsal üzerinden bir bakış açısı sunmaktadır. Toprakhisar Höyük'te gerçekleştirilen yoğun yüzey araştırmasından elde edilen veriler, Amik Ovası'nda yeterince araştırılamayan Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı tabakalarının Toprakhisar Höyük'te kesintiye uğramadan tanımlanabileceğini göstermektedir. Sınırlı ölçekte araştırılan Amik Ovası Erken Tunç Çağı özellikle Transkafkasya bölgesiyle ilişkili grupların olası yayılım hareketini tanımlamak adına önem taşımaktadır. Toprakhisar Höyük yüzey araştırmasında ele geçirilen çok sayıda Erken Transkafkasya etkili materyal grupları, bu dağılımın yüksek kırsalı da kapsadığını göstermektedir.

Kazılarda Orta Tunç Çağı'na tarihlenen idari ölçekli bir yapının tespit edilmiş olması, özellikle Alalah metinlerinde bahsi geçen zeytincilik ve bağcılık konusunda uzmanlaşan kentlerin varlığını arkeolojik olarak kanıtlamaya yönelik veriyi sağlamaya başlamıştır. Yapının, bölgede bilinen merkezlerde açığa çıkarılan saraylarla olan benzerliği M.Ö. 2. binyıl idari nitelikli yapılarında ortak bir algının oluştuğunu göstermektedir. Bu ön sonuçlar, yeterince tanımlanamayan Tunç Çağı zeytinciliğinin ekonomik ve kültürel boyutlarının Toprakhisar Höyük verisi üzerinden değerlendirilebileceğini göstermektedir.

2018 yılında 52.37 plankaresinde açığa çıkarılan atölyeler, yüksek kırsal üretim teknolojilerini tanımlamaya olanak sağlarken özellikle 54.38 plankaresinde açığa çıkarılan tahıl depolama ambarları/silolar Erken Tunç Çağının sonunda yaşanan kuraklık hipoteziyle (Weiss 2017) ilişkili veri sağlamaktadır. Bu bağlamda Toprakhisar Höyük, kuramsal olarak sıklıkla vurgulanan merkez ve periferi arasındaki bağımlı ilişkilerin ve yansımalarının irdelenmesine olanak sağlayacak arkeolojik veriyi geniş bir zaman aralığı içinde sunabilecek özelliklere sahiptir.

KAYNAKÇA

Akar, M., D. Kara

baskıda Center and Periphery Dynamics between the Altınözü Highlands and the Amuq Valley Lowlands: The New Rescue Excavations at Toprakhisar Höyük (Hatay, Turkey)" in M. Frangipane (ed.) *Proceedings of the International Symposium on Arslantepe*.

baskıda The Formation of Collective, Political and Cultural Memory in the Middle Bronze Age: Foundation and Termination Rituals at Toprakhisar Höyük. *Anatolian Studies* 70.

2018a Into the Hinterland: The Middle Bronze Age Building at Toprakhisar Höyük, Altınözü (Hatay, Turkey). *Adalya* 21:85-115.

2018b Toprakhisar Höyük: M.Ö. 6. Binyıldan 1. Binyıla Amik Ovası ve Altınözü Kırsal Yerleşimleri Arası Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler. *Anadolu* 44:181-209.

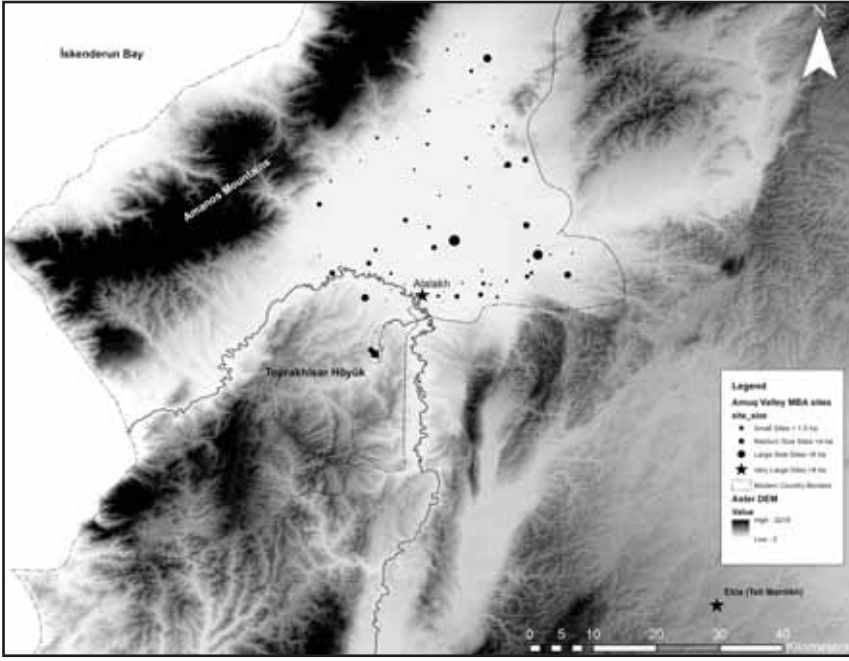
Kara, D., Akar, M.

2019 Hatay Arkeoloji Müzesi Altınözü Toprakhisar Höyük Kurtarma Kazısı 2017 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 40 (3): 1-12.

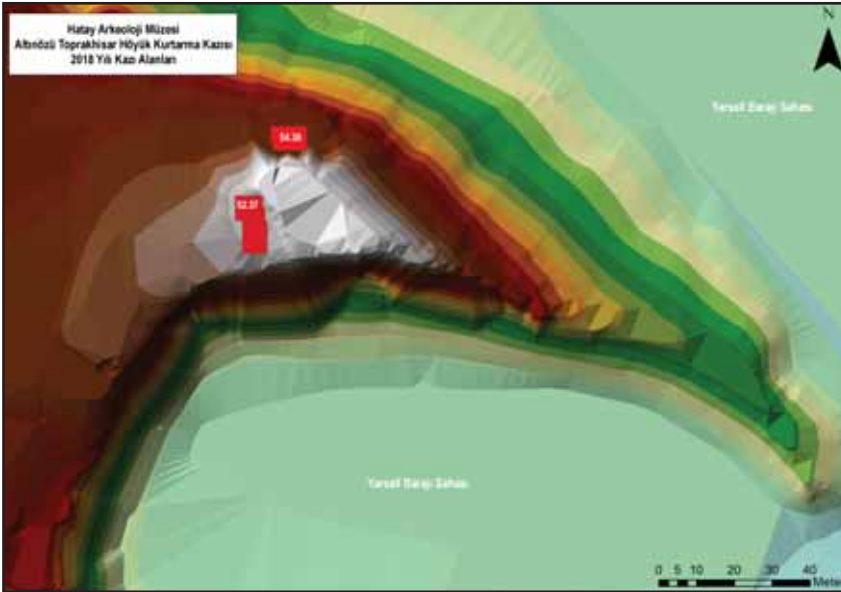
2018 Hatay Arkeoloji Müzesi Altınözü Toprakhisar Höyük Kurtarma Kazısı 2016 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 39: 539-556.

Weiss, H., (ed.)

2017 *Megadrought and Collapse from Early Agriculture to Angkor*. New York: Oxford University Press.

Resim 1: Toprakhisar Höyük ve ilişkili M.Ö. 2 bin yıl Amik Ovası yerleşimleri haritası (Hazırlayan: M. Akar).

Resim 2: Toprakhisar Höyük, sayısal arazi modeli ve 2018 yılı plankareleri (Hazırlayan: M. Akar).

Resim 3: 52.37 plankaresi 4b Evresi yapıları (Fotoğraf: M. Akar).

Resim 4: 52.37 plankaresi 4a Evresi yapıları (Fotoğraf: M. Akar).

Resim 5: 54.38 plankaresi, 2 ve 1. Evre tahıl ambarları/silolar ve çöp çukurları (Fotoğraf: M. Akar).

Resim 6: 54.38 plankaresi, 3 No.lu silonun kerpiç tuğla duvarları (Fotoğraf: M. Akar).

2018 YILI PHASELIS KAZI ÇALIŞMALARI

Murat ARSLAN*
Nihal TÜNER ÖNEN

Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle, Antalya Arkeoloji Müzesi başkanlığında, Antalya Müzesi Müdürlüğü Uzmanı Melih Kılınç'ın temsilciliğinde ve Prof. Dr. Murat Arslan'ın bilimsel danışmanlığında başlatılan 2018 yılı Phaselis kazı çalışmaları 07 Ağustos – 20 Kasım tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹. Bu yılki çalışmalar Hadrianus Kapısı ve tiyatro başta olmak üzere V No.lu Kilise, Küçük Hamam, Latrina ve Kuzey Nekropolis'te belgeleme, temizlik, konservasyon ve restorasyona yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

İmparator Hadrianus'un ilki 121-125, diğeri 128-132 yıllarında eyaletlere düzenlediği iki büyük seyahati çerçevesinde, imparatorun takip ettiği güzergah üzerindeki kentler tarafından inşa ettirilen ithaf kapılarına bir örnek teşkil eden Phaselis *propylon*unda geçen yıl başlatılan konservasyon² ve restorasyona ilişkin çalışmalara bu yıl da devam edilmiştir³. Bu bağlamda öncelikle tek kemerli anıtsal kapının *entablature* bölümü yapı elemanları sağlamlaştırılarak bir araya getirilmeye çalışılmıştır (Resim: 1). Aynı zamanda kent meclisi ve halkının imparatora ithafını taşıyan yazıtlı altı arşitrav bloğu sağlıklı bir şekilde sergilemek için, takın hemen güneydoğu önünde bulunan boş alanda düzenleme çalışması yapılmıştır (Resim: 2). Söz konusu bloklardan 1, 2, 4 ve 6. bloklar diğerlerine göre kısmen daha iyi korunmuşlardır. 3. blok üç; 5. blok ise iki ayrı parçaya kırılmıştır. Yürütülen konservasyon ve restorasyon çalışmaları sırasında bu parçalar bulunmuş, tamamlamaları ve gerekli konservasyonları yapılmıştır (Resim: 3). Hadrianus Kapısı çalışmaları

* Prof. Dr. Murat ARSLAN, Akdeniz Üniversitesi, Tarih Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, marslan@akdeniz.edu.tr

Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN, Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, nihaltuner@akdeniz.edu.tr

¹ Phaselis kazı çalışmalarına katılan tüm araştırmacılarla birlikte öğrencilerimize ve Bakanlık Temsilcimize değerli katılımları için teşekkür ederiz.

² Bu seneki konservasyon ve restorasyon çalışmaları Antalya Müzesi ve Antalya Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir.

³ 2017 yılı çalışmaları için bk. M. Arslan -N. Tüner-Önen, "Phaselis, 2017 Yüzey Araştırmaları ve Kazı Çalışmaları". *Phaselis IV* (2018) 305-308.

kapsamında kapının hemen güneydoğu tarafında, akropolis tepesinin güney batı ucunda, güney limandaki Geç Antik Çağda kullanılmış iskele yapısına doğru devam eden üç girişli duvar konstrüksiyonunun doğu tarafında daha önceki yıllarda tespit edilen ve parçalara ayrılmış iki onur yazıtı üzerinde de çalışmalar yürütülmüştür. Roma imparatorlarının doğu (Part) seferleriyle ilintilendirilen söz konusu yazıtlar duvarın yıkıntıları arasında çıkarılmış ve restore edilmişlerdir. Bu yazıtlardan ilki imparator Traianus'u⁴, diğeri ise imparator Lucius Verus'u onurlandırmak amacıyla dikilmiştir (Resim: 4)⁵.

Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Leyla Kaderli tarafından sürdürülen tiyatro çalışmaları kapsamında, tiyatronun akropolis ile bütünleştiği alanda eğimden dolayı akropolisten gelmeye devam eden moloz ve dolgular dolayısıyla toprak altında kalmış olan *diazomada* çalışılmıştır. Alandaki bitkilenme yapı taşlarında hareketlenmelere ve de ziyaretçisi oldukça fazla olan tiyatrodaki olası tehditlere karşı zemin oluşturduğu için tiyatro çalışmalarına bu alandan başlanması (Bakanlığın da önerileri doğrultusunda) zaruri görülmüştür. Öncelikle alandaki taşınabilir molozlar ve *diazoma* duvarına ait yapı taşları kaldırılarak, büyük yapı taşları buluntu yerine paralel üst oturma basamaklarının üstüne yerleştirilmiş, moloz taşlar ise tiyatronun üstündeki yamaçta yeni oluşturulan suni teraslama-depolama alanlarına taşınmıştır (Resim: 5). Ortaya çıkarılan *diazoma* duvarı ve döşemesi temizlenerek toprak ve köklerden arındırılmıştır. Temizlik çalışması sırasında tüm tiyatro oturma sıralarını çevreleyen *diazoma* duvarının oldukça tahrip olduğu; yapı taşlarının büyük bir çoğunluğunun eksilip, yıprandığı ve çözüldüğü gözlemlenmiştir. *In-situ* durumdaki yapı elemanlarının ise ön düzgün örgü arkasındaki harçlı moloz dolgu tarafından desteklendiği tespit edilmiştir. Yıkıntı halindeki görünümünden arındırılan alanlar ve yapı elemanlarının dijital ve görsel belgelemeleri, rölöve çizim ve tespitleri ile birlikte daha önceki veriler güncellenmiştir (Resim: 6-7).

Kent merkezinde, "Tetragonal Agora" içinde inşa edilmiş olan bazilikal planlı kilisede ve kilisenin de ortak kullanım alanı olan daha erken döneme ait agoradan geriye kaldığı düşünülen mekânlarda Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Görevlisi Dr. Yalçın Mergen tarafından

⁴ D. J. Blackman, "The Inscriptions". J. Schäfer (ed.), Phaselis. Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen. Ist. Mitt. Beiheft 24. Tübingen (1981), 145 vd. nr. 3 (levha 72, 1).

⁵ N. Tüner Önen, "Lucius Verus'un Doğu Seferine İlişkin Phaselis'ten Yeni Bir Belge". Eds. B. Takmer, E. N. Akdoğan Arca – N. Gökalp Özgül, Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin. Sencer Şahin Anısına Yazılar. İstanbul (2015), 972-979.

sürdürülen çalışmalarda önümüzdeki yıllarda yapılması planlanan kazı çalışmalarının alt yapısını oluşturmak amacıyla daha çok belgeleme üzerine yoğunlaşmıştır. Yaklaşık doğu – batı doğrultusunda üç nefli Hellenistik bazilikal plan şemasına sahip olan yapının üç kemerli pencere açıklığına sahip apsisi, apsis yarım kubbesinin bir kısmı ile ayaktaadır. Ayrıca yapının güney nef duvarı da üzerindeki pencere ve kapı açıklıklarının karakterlerini tanımlamaya olanak sağlayacak yüksekliklerde ve hatta güneydoğu ve güneybatı köşelere yakın birimlerde giriş yuvalarını da koruyacak kotlarda günümüze ulaşabilmiştir (Resim: 8). Bununla beraber, kuzey nef cephe duvarı ve olası litürjik mobilyalara (*ambon, templon, katedra, sithranon* v.b) dair veri şimdilik elde edilememiştir (Resim: 9).

Kent merkezinde, Tetragonal Agora'nın doğusunda konumlanan Küçük Hamam ve *Latrina* yapılarında, Mimar Çiğdem Öner tarafından sürdürülen çalışmalarda her iki yapının plan ve cephe olarak rölöveleri çıkartılmış, eldeki bulgular ile yapıların fonksiyonları tekrar tanımlanmış ve daha önce tanımlanamamış bölümlere öneriler getirilerek yapıların alternatifli restorasyon projeleri hazırlanmıştır. Toplamda yaklaşık 600 m²'lik bir alana yayıldığı söylenebilecek olan Küçük Hamam yapısının kısmen ayakta olan bölümleri, 21.07x19.60 m. ölçülerindedir. Mekânlar, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiştir. En kuzeydeki mekân *caldarium*, orta bölümde birbirleri ile bağlantılı kılınmış olan mekânlardan olan *tepidarium* ana yapının batısında, *laconium* ise doğusundadır. Yapı güneyde *frigidarium* ile sonlanmaktadır. *Apodyterium* bölümü, ana hamam kütesi ile tiyatro binasının batı duvarı arasındadır. Hamamın sıcak su ihtiyacını karşılayan *prae-furnium* bölümü de hamam yapısının kuzey doğusunda bulunmaktadır (Resim: 10). Söz konusu veriler ışığında ve diğer Roma hamamı örneklerinin değerlendirilmesi sonucunda Küçük Hamam'ın tonozlu çatı örtü formunda kapatıldığı önerisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Tonozun üzerinde ayrıca bir kırma çatı düzenlemesinin olup olmadığı konusunda elimizde veri olmadığı için, her iki olasılığın da görülebileceği alternatifli konservasyon ve restorasyon önerileri hazırlanmıştır (Resim: 11).

Dolgudan dolayı doğu yönündeki sınırı tam olarak tespit edilemese de, 15.35x9.73 m.lik dış ölçüleri ile 153.23 m²'lik bir alanı kapladığı tespit edilen *latrinada* 2018 yılında yürütülen çalışmalar sonucunda yapının mevcut hali belgelenerek kayıt altına alınmıştır. *Latrinanın* dört duvarı, zemin döşemi ve taban mozaiği günümüze ulaşan kalıntılar arasındadır. Oturma bölümlerine ait olduğu düşünülen duvarlardaki kalıntılardan yola çıkılarak "U" formunda bir kullanım alanı düzenlendiği düşünülmektedir. Söz konusu bu

formdan dolayı duvarlarında el yıkama için bir musluk olma olasılığı düşüktür. Bu ihtiyacın benzer *latrina* örneklerinde olduğu gibi orta bölüme konan su hazneleri ile çözülmüş olduğu üzerinde yoğunlaşarak konservasyon ve restorasyon önerileri bu olasılık üzerinden oluşturulmuştur. Oturma bölümlerinin form özelliklerini yansıtan kalıntılar günümüze ulaşmadığı için bu bölümlerin ahşap malzeme kullanılarak düzenlendiği üzerinde durulmaktadır (Resim: 12).

2018 yılında Phaselis nekropolis çalışmaları kapsamında Araştırma Görevlisi Betül Gürel ve Öğretim Görevlisi Mustafa Şimşek tarafından kent merkezindeki kuzeydoğu nekropolis alanında tespit ve belgelemeye yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda Kuzey Liman'ın batı kıyısından itibaren başlayan Kuzeydoğu Nekropolis'te, liman koyunun başlangıcında konumlanan tapınak planlı anıt mezarda çalışmalar yapılmıştır. Denizden gelen aşınmalar –dalgalar, rüzgar ve tuz- dolayısıyla oldukça tahribata açık bir durumda bulunan söz konusu mezarın kayıt altına alınması önem arz etmektedir. Bu sebeple söz konusu mezarın en azından bugün korunduğu şekli ile belgelenmesi ve kayıtlara geçmesi için ve de sonraki kazı çalışmalarına ve olası konservasyon/restorasyon çalışmalarına ön hazırlık olarak yapının restitüsyon planı çıkartılmıştır (Resim: 13).

Kuzey limanın başlangıcından yaklaşık 500 m. doğu yönünde ilerlendiğinde yer alan tonozlu mezar yapısında da çalışmalar yürütülmüştür. Doğu-batı yönünde konumlandırılmış olan mezar yapısı mimari unsurları hakkında net veriler sağlayacak oranda korunmuş durumdadır. Mezar yapısının üç duvarı küçük moloz taşlar ve harçla örülmüş, batı yöndeki ön cephede ise düzgün kesilmiş blok taşlar kullanılmıştır. Yapının iç ve dış duvarlarında yer yer siva kalıntıları görülmektedir. Girişi iki basamak ile yükseltilmiş olan söz konusu mezarın Gömü odasının zemininde sağ ve solda duvarlar boyunca moloz taşlarla örülen karşılıklı sekiler yer almaktadır. Kapak kalıntısı mevcut değildir (Resim: 14).

Nekropolis çalışmaları kapsamında son olarak tonozlu mezar odası içinde yer alan semerdamlı lahit üzerinde belgeleme çalışmaları yürütülmüştür. Mezar odasının çatısı ve iki duvarı tamamen tahrip olmuştur. Lahit teknesi *in-situ* konumda ve korunmuştur. Tekne üzerinde yer alan kapak üç parça halinde kırıktır. Teknenin yükseldiği podyum basamağı ve alt gömü alanı korunmuş durumdadır. Mezar odasının kuzeydoğu köşesinde yer alan başka bir mezar yapısına ait düzenleme daha mevcuttur. Bu bölüm mezar odasının duvarını da içine alan ve mezar odasının dışına taşan bir alt kota doğru

yerleştirilmiş olan bir lahit mezar *hyposorion*udur. Lahit teknesi ve kapak, mezar odasının podyum hizasından itibaren yükselmekte; örme duvarla oluşturulan *hyposorion* ise arazi yapısına uygun olarak alt kotta yer almaktadır. Bu düzenlemeye bakılarak mezarların eş zamanlı olarak tasarlandığı ve olasılıkla aynı aileye ait üyeler için oluşturulduğu düşünülmektedir (Resim: 15).

Sayısal belgeleme çalışmaları ise Araştırma Görevlisi Aykan Akçay tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Hadrianus Kapısı'na ait 60 parçadan oluşan *geison*, friz ve arşitrav bloklarının Structure from Motion (SfM) teknolojisiyle oluşturulan fotogrametrik üç boyutlu sayısal modelleri üzerinde sanal restitüsyon ve restorasyon çalışmaları yürütülmüştür. Çoğu kırılmış ve yüzeyi aşınmış durumda olan blokların eksik kısımları fotogrametrik verilerin yanı sıra, Autodesk 3dsMax, MeshMixer ve ZBrush gibi yardımcı yazılımlar kullanılarak orijinaline uygun olarak tamamlanmaya başlanmıştır. Hadrianus Kapısı'nın ölçekli bir kopyasının sayısal veriler üzerinden üretilmesi ve alanda sergilenmesi amacıyla Ultimaker 3 Ext. marka 3 boyutlu yazıcı temin edilmiştir. Anıtsal kapıya ait blokların dijital ortamda üretilmesinin ardından 3B yazıcı aracılığıyla fiziksel olarak küçültülmüş ölçekli basımı ve sergileme çalışmalarına başlanmıştır. Kazı dönemi boyunca her bir parça 1/10 mm hassasiyetinde oluşturulan fotogrametrik veriler üzerinden üretilmiş ve eksik kısımları tamamlanan sayısal modeller kullanılarak, yazıcıdan örnek çıktıları üretilmeye başlanmıştır.

Resim1: Hadrianus Kapısı restorasyon çalışmaları.

Resim: 2: Hadrianus Kapısı arşitrav yazıtına ilişkin düzenleme ve sergileme çalışmaları.

Resim 3: Hadrianus Kapısı ithaf yazıtı 3. Blok.

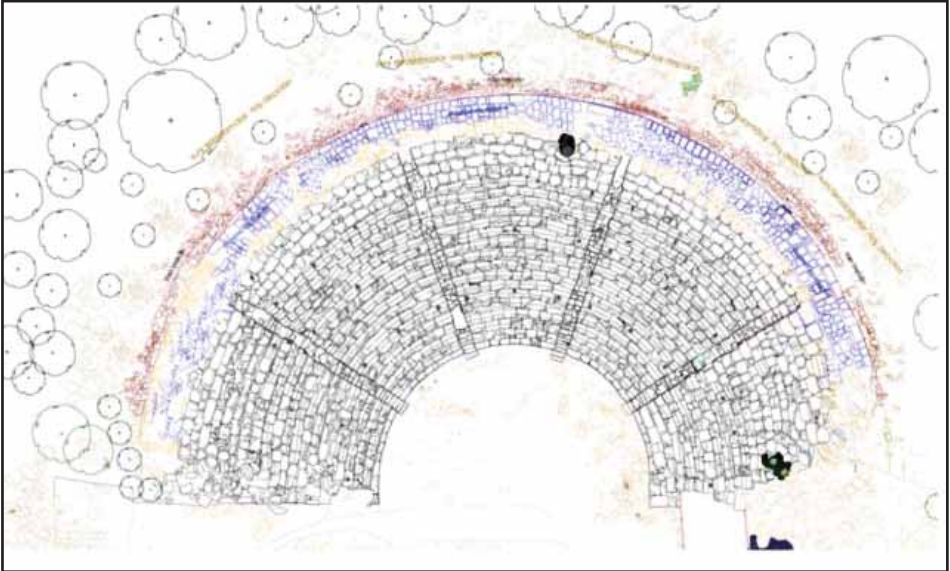
Resim 4: Traianus ve Verus yazıtlarının restorasyonu.

Resim 5: Tiyatro temizlik çalışması.

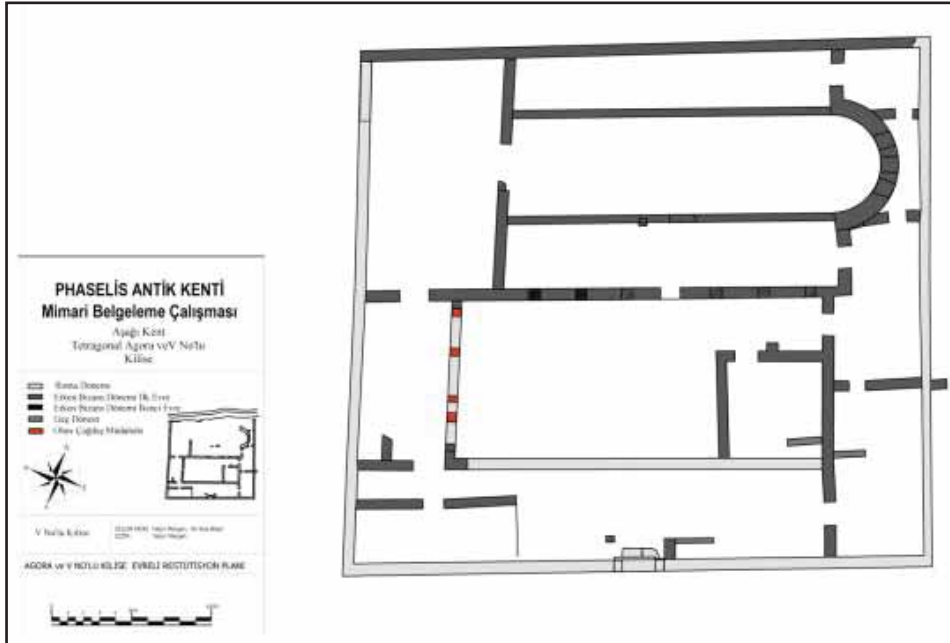
Resim 6: Kazı sonrası tiyatro hava fotoğrafı.

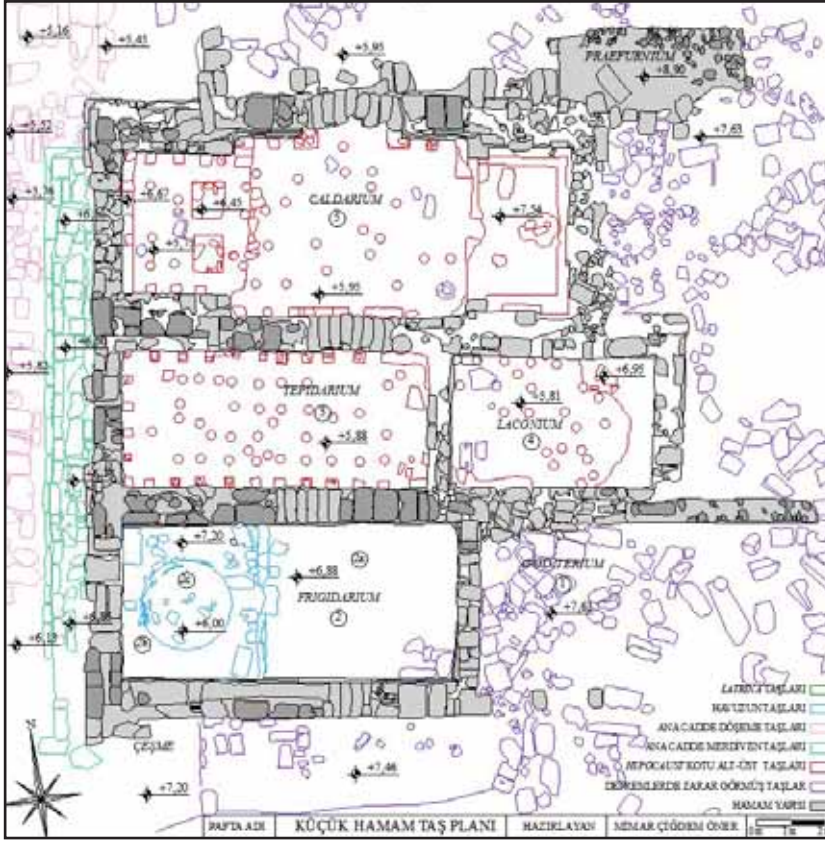
Resim 7: Tiyatro son durum plan çizimi.

Resim 8: Bazilikal planlı kilise; apsis iç cephesi, doğuya bakış.

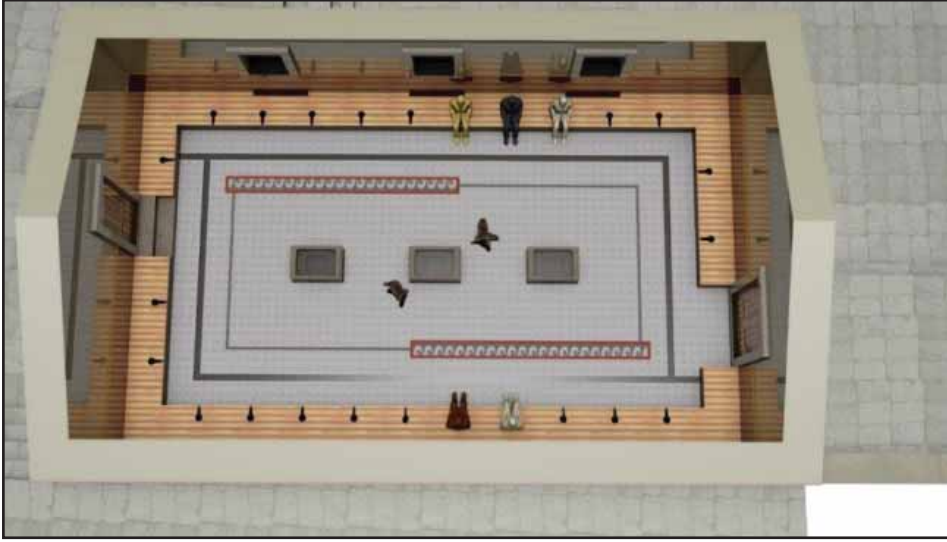
Resim 9: Agora ve V. No.lu Kilise evreli restütisyon planı (Y. Mergen)

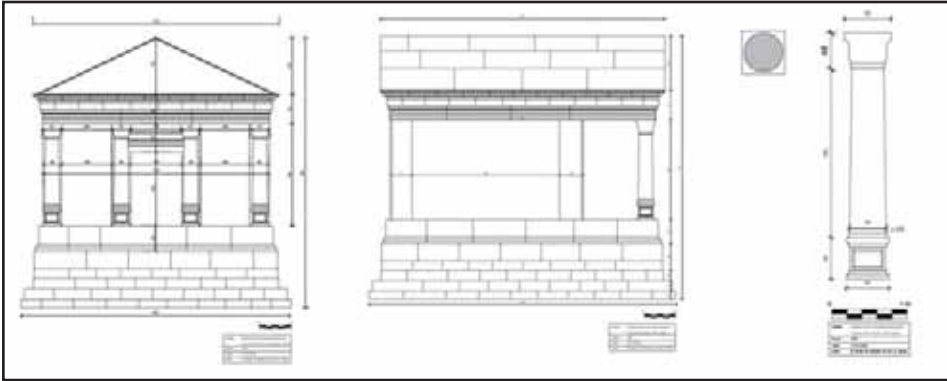
Resim 10: Phaselis Küçük Hamam taş planı (Ç. Öner).

Resim 11: Küçük Hamam alternatif restorasyon önerileri (Ç. Öner).

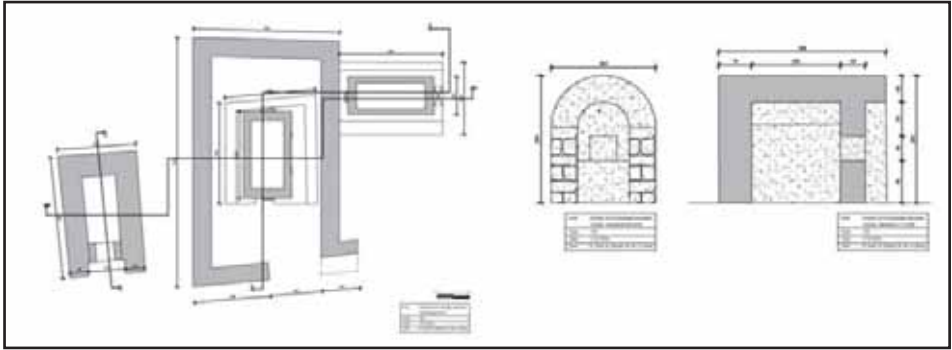
Resim 12: Latrina restorasyonu önerisi (Ç. Öner).

Resim 13: Tapınak planlı mezar, mevcut kalıntılar ışığında gerçekleştirilen restitüsyon önerisi (B. Gürel – M. Şimşek).

Resim 14: Tonoğlu Mezar Yapısı Plan Kesit ve Cephe Görünümü (B. Gürel – M. Şimşek).

Resim 15: Semerdamlı lahit ve mezar odası plan ve kesit (B. Gürel – M. Şimşek)

2018 YILI TEOS KAZI ÇALIŞMALARI (9. SEZON)

M. KADIOĞLU*

C. ÖZBİL

M. ADAK

B. TEKKÖK KARAÖZ

Ö. VAPUR

Ç. GENÇLER GÜRAY

Ç. H. BORA

2018 yılı Teos kazı, belgeleme, koruma, onarım ve düzenleme çalışmaları, 2 Nisan ile 31 Ekim 2018 tarihlerinde sürdürülmüştür. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ve Teos Kazısı resmi sponsorlarının sağlamış olduğu ödenekle 3 Temmuz – 3 Ekim 2018 tarihlerinde 3 ay süreyle kazı çalışmaları, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin sponsorluğu ile 2 Nisan – 27 Mayıs ve 3 Ekim – 31 Ekim 2018 tarihlerinde Dionysos Tapınağı mimari blok düzenleme, koruma ve onarım çalışmaları şeklinde, toplam 7 ay sürdürülmüştür¹.

* Prof. Dr. Musa KADIOĞLU, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE, musakadioglu@gmail.com; www.teosarkeoloji.com

¹ 2018 yılı Teos kazı ve belgeleme çalışmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün (KVMG Yatırım Bütçesi ve DÖŞİMM) sağlamış olduğu maddi destekle 93 gün, restorasyon ve düzenleme çalışmaları ise 85 gün sürmüştür. Ayrıca çalışmalarımızı, Yaşar Holding Yönetim Kurulu Üyesi Sayın Emine Feyhan Yaşar, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Türkiye İş Bankası A.Ş., Hiddenbay Gayrimenkul Yat. Tur. İnş. San. Tic. Ltd. Şti. finansal olarak desteklemiştir. T.C. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Seferihisar Belediyesi de kazı çalışmalarına aynı ve maddi destek vermişlerdir. 2018 yılı çalışmalarına, T.C. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. S. H. Öztaner, Dr. Öğr. Üyesi Ç. Gençler Güray, doktora öğrencisi Y. Kılıç, yüksek lisans öğrencileri H. Ergin, A. B. Ünal, S. B. Benli, D. A. Kolenoglu; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümünden araştırma görevlisi Dr. C. Özbil; arkeolog Cem Doğançay; farklı üniversitelerin (Ankara, Zonguldak Bülent Ecevit, Adnan Menderes, Çanakkale 18 Mart, Köln) Arkeoloji/Klasik Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri B. Kılıç, Ş. Dosti, E. Özdemir, E. N. Boran, B. Genç, B. B. Ünal, A. Turgut, Y. Taşdemir, T. Genç, İ. Güven, T. Atasoy, T. Cansev, M. Bayram ve C. Soysal; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Arkeoloji Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi Ö. Vapur; Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. F. Özcan; TED Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. A. Cengizkan; Restorasyon Uzmanı-Mimar Ç. H. Bora (M.A.); Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi yüksek lisans öğrencisi Mimar V. Topal; çeşitli üniversitelerin (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Özyeğin, TED) Mimarlık ve Şehir Bölge Planlama Bölümleri lisans öğrencileri B. S. Bildik,

2018 yılı kazı sezonunda, 2010'da başlanan, antik kentin jeofizik haritasının çıkarılmasına ve yüzeyde görünmeyen yapıların araştırılmasına yönelik jeofizik çalışmalarına devam edilmiştir. Dionysos Kutsal Alanı'nda *temenosu* çevreleyen *stoalarda*, altar ve tapınakta gerçekleştirilen kazı çalışmalarının yanı sıra tiyatronun doğu ve batı *analemma* duvarlarının önü ile sahne binasının güneyinde kazı çalışmaları yapılmıştır. Söz konusu yapılarda ele geçirilen mimari kalıntıların koruma, onarım ve düzenleme çalışmalarının dışında *bouleuterion* ve *agorada* düzenleme, plan-rölöve ve 3 boyutlu belgeleme çalışmalarına devam edilmiştir. Antik Dönem kıyı şeridinin araştırılmasına yönelik jeoarkeolojik çalışmalar² ile her sene olduğu gibi, epigrafik araştırmalar, çevre düzenleme, tanıtım ve yayın çalışmalarına da devam edilmiştir.

JEOfİZİK ÇALIŞMALARI

Musa KADIOĞLU

Teos Antik Kenti 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın (Toplam 288,68 ha) %92,68'inin halen şahıs arazisi olması nedeniyle, yüzeyde görünmeyen yapıların ve cadde-sokak sisteminin araştırılması için 2011 yılından bugüne jeofizik yöntemler kullanılmaktadır (Harita: 1)³. Özellikle, Geç Arkaik Döneme tarihlenen ancak kesin lokalizasyonu yapılamayan tapınak ve altarı⁴, cadde-

K. Çetiner, M. Leke, A. Şen; Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü yüksek lisans öğrencisi S. Örnek; Gazi Üniversitesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü lisans öğrencileri Z. Ergeç, H. G. Sarı; Pamukkale Üniversitesi, Mimari Restorasyon Bölümü ön lisans öğrencisi S. N. Kara; Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. M. Adak ve doktora öğrencisi T. Uzun; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Coğrafya Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi S. Vardar katılmışlardır. Ayrıca, yabancı ekip üyeleri olarak C. Hübner (Almanya-Freiburg) jeofizik çalışmalarını; İtalya-Lecce'deki CNR-IBAM National Research Council - Institute for Archaeological and Monumental Heritage'den T. Ismaelli ve S. Bozza Dionysos Tapınağı'ndaki inşaa tekniği konusunda; Roma La Sapienza Üniversitesi'nden M. Galli ve öğrencisi G. Casa tapınağın frizleri konusunda çalışmalarını sürdürmüşlerdir. 2018 yılı Teos kazı çalışmalarında İzmir Müzesi'nden Sayın C. Yılmaz Bakanlık Temsilcisi olarak görev almış, diğer koruma, onarım ve düzenleme çalışmaları İzmir Müze Müdürlüğü denetiminde gerçekleştirilmiştir. Adı geçen kurum, kuruluş ve kişilere destekleri için teşekkür ederiz.

² Jeoarkeolojik çalışmalar, Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümünden Prof. Dr. Ertuğ Öner ve İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Coğrafya Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi S. Vardar ve ekibi tarafından yapılmıştır.

³ Bu çalışmalarla, c. 39, 98 hektarlık alan jeo-manyetik, c. 3,13 hektarlık alan jeo-radar yöntemiyle görüntüleniş, ayrıca toplam 157 m'lik alanda jeo-elektrik yöntemlerle kesit alınmıştır. Söz konusu çalışmalar C. Hübner tarafından yapılmaktadır. <https://www.ggh-online.de/>

⁴ M. Kadioğlu – C. Özbil – M. Kerschner – H. Mommsen, "Teos im Licht der neuen Forschungen- Yeni Araştırmalar Işığında Teos", içinde: Ü. Yalçın – H.-D. Bienert (Ed.) *Der Anschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau Beiheft 27. Anatolien – Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften-Tagungsband des Internationalen Sym-*

sokak sistemi⁵ ve Hellenistik Dönem sur hattının belirlenmesine yönelik çalışmalar, 2018 yılında, kentin batısındaki Kocaçay ile Hellenistik sur arasında kalan parsellerde gerçekleştirilmiştir. Toplam 20.132 m²'lik alan jeo-manyetik yöntemle taranmış, ayrıca 2.903 m²'lik alanda jeo-radar ölçümü yapılmıştır. Söz konusu ölçümlerdeki anomalilere göre Geç Arkaik tapınağın temel kalıntılarına dair bir veri ne yazık ki elde edilememiştir. Buna karşın Güney Liman'dan gelen sur hattının kuzeydoğuya doğru devam ettiği anlaşılmıştır.

KAZI ÇALIŞMALARI

Musa KADIOĞLU - Canan ÖZBİL⁶

Teos'ta 2018 yılı kazı çalışmaları, Hellenistik Dönemin ünlü mimarı Her-mogenes tarafından inşa edildiği bilinen Dionysos Tapınağı'nda ve tapınağın kuzeydoğusundaki tiyatrodaki gerçekleştirilmiştir⁷.

Dionysos Kutsal Alanındaki Kazı Çalışmaları

Kutsal Alan'ın çeşitli bölümlerinde toplam 12 açmada kazı çalışmaları yapılmıştır. 2015 yılından itibaren araştırılan altardaki kazı çalışmalarına doğu cephede 2 açmada (DA1d, DA1e) güney cephede ise 1 açmada (DA3) devam edilmiştir. *Temenosun* güneybatı köşesinde 5 açma (DT5, DT6, D3, D4 ve D5), Doğu *Stoada* 2 açma (DS1, DS2) ve tapınağın kuzey *krepidomasının* önünde 2 açmadaki (DT7, DT8) kazı çalışmalarının yanı sıra tapınağın kuzey bölümünde Kuzey *Stoa* ve tapınak arasındaki karelajlarda da kazı ve temizlik çalışmaları yapılmıştır.

posiums „Anatolien – Brücke der Kulturen in Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014-Kültürlerin Köprüsü Anadolu. Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açıkları-7-9 Temmuz 2014 (Bonn 2015), 353-362.

⁵ M. Kadioğlu – C. Özbil – M. Kerschner – H. Mommsen, “Teos im Licht der neuen Forschungen-Yeni Araştırmalar Işığında Teos”, içinde: Ü. Yalçın – H.-D. Bienert (Ed.) *Der Anschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau Beiheft 27. Anatolien – Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften-Tagungsband des Internationalen Symposiums „Anatolien – Brücke der Kulturen in Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014-Kültürlerin Köprüsü Anadolu. Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açıkları-7-9 Temmuz 2014 (Bonn 2015), 349, 363; M. Kadioğlu ve diğ., “2017 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (8. Sezon)”, KST 40.3, 2019, 47.*

⁶ Araş. Gör. Dr. Canan Özbil; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 67100 İncivez, Zonguldak, e-posta: ozbilcanan@gmail.com

⁷ 2018 kazı sezonu kazı çalışmalarında, açma sorumlusu olarak Arkeologlar Y. Kılıç (M.A.), A. B. Ünal, S. B. Benli, C. Doğançay ve lisans öğrencileri E. Özdemir, A. Turgut, M. Bayram ve B. Kılıç çalışmıştır.

Tapınağın doğusundaki altarda, 2015 yılında başlayan çalışmalar 2018 yılında da devam etmiştir (Plan: 1)⁸. Dış ölçüleri 20,5x8,7 m. olan altarın planının tespiti, inşa tarihi ve evrelerinin aydınlatılması amacıyla yapılan çalışmalar daha önce olduğu gibi yapının doğu cephesinde ve ilk defa bu sene araştırılan güney cephesinde sürdürülmüştür (Resim: 1). Önceki yıllarda yapılan çalışmalarla altarın, doğu cephesindeki *krepidomanın* korunan bölümleri⁹ ile hemen altındaki *euthynterianın*, kuzeydoğu köşeden güneye doğru c. 9,9 m.lik bölümü tamamen açığa çıkarılmıştır. Yapının inşası hakkında önemli veriler sunan söz konusu çalışmalarda, -4,38 m. ile - 4,80 m. kotları¹⁰ arasındaki *euthynterianın* altında 8 ila 12 cm.lik bir tabakada yoğun mermer yongalarından oluşan bir tabaka tespit edilmiştir. Bu tabaka, yapının inşası sırasında ince işçiliğin bloklar yerlerine yerleştirildikten sonra yapıldığı süreçte oluşmuştur. Dolayısıyla yonga ve altındaki tabakalarda ele geçirilen en geç tarihli buluntular altarın ne zaman yapıldığı konusunda *terminus ante quem* olarak değerlendirilmektedir¹¹. 2018 yılında, hem söz konusu sondajlardaki verilerin teyit edilmesi hem de daha kesin tarih verebilecek buluntulara ulaşabilmek amacıyla altarın doğu cephesinin güney yarısında stratigrafik kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Kuzeydoğu köşenin 9,9 m. güneyinden itibaren 9,50 m. (kuzey-güney), daha önce üst yüzeyi açığa çıkarılmış olan 2. *krepisin* önünden itibaren 2,2 m. (doğu-batı) ölçülerindeki DA1d açmasındaki çalışmalar, -3,31 m. ile -4,38 m. arasında sürdürülmüştür. Kuzey yarıda ilk sırası tamamen, 2. sırasında bir blok eksik olarak korunmuş olan *krepidomanın*, güney yarıda her iki *krepise* ait tüm mermer basamaklar *in-situ* pozisyonlarından hafif kaymış olarak açığa çıkarılmıştır. DA1d'de ve önceki yıllarda ele geçirilen mermer mimari bloklar, altarın üst yapısına ilişkin fikir vermektedir (Resim: 2). Doğru cephede *euthynteria* seviyesine kadar tamamlanan kazıların ardından, önceki sene kazılan DA1c açmasının bitişiğinde, 1,7x2,2 m. ölçüle-

⁸ M. Kadioğlu ve diğ., “2015 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (6. Sezon)”, KST 38.2, 2017, 491 vd., Res 7; M. Kadioğlu ve diğ., “2016 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (7. Sezon)”, KST 39.3, 2018, 234-236, Plan 2, 4, Res. 3-4; M. Kadioğlu ve diğ., “2017 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (8. Sezon)”, KST 40.3, 2019, 55-58, Res. 10-11. Ayrıca bkz. Y. Bequignon - A. Laumonier, “Fouilles de Teos (1924)”, BCH 49, 1925, 295, Lev. VIII; D. M. Uz, *Teos'taki Dionysos Tapınağı* (Ankara, 2013) Lev 25.

⁹ 1. *krepis*'i tamamen korunan, 2. *krepis*'te 1 eksik blok bulunan *krepidoma*'nın 3. sırası kısmen korunmuş, bunun üzerindeki blokların ise sadece temelleri korunmuştur.

¹⁰ Önceki yıllarda deniz seviyesine göre alınan kotlar, 2018 yılında Tapınak'ın *stylobat*'ına (+9,36 m, deniz seviyesi=0,00 m) göre hesaplanmıştır.

¹¹ 2016 ve 2017 yıllarında Altar'ın doğu cephesinin kuzey yarısında yapılan DA1a, b ve c sondajlarında ele geçen veriler, yonga ve altındaki seramik buluntularının en geç MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiğini göstermiştir.

rindeki DA1e açmasında, *euthynteria*, yonga tabakası ve daha alt tabakaları kazılmıştır¹². *Euthynteria*nın başladığı -4,38 m.den -5,25 m.ye kadar derinleşen sondajda, 1. *krepisin* hemen altında kireçtaşı bloklarla inşa edilmiş olan *euthynteria* (yük.: c. 42 cm.) ile altındaki yonga tabakasının güneye doğru devam ettiği görülmüştür. *Euthynteria* tabakasında (DA1e-002), çoğunluğu Hellenistik Dönem kaplarından oluşan seramik buluntuların en geç örnekleri M.S. 2. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Yonga tabakası (DA1e-003) ve altındaki (DA1e-004) en geç tarihli seramik buluntular ise M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilecek Kyme ve Bergama üretimi kalıp yapımı kâselerdir¹³.

Altarın doğu cephesiyle eş zamanlı olarak, ilk defa bu sene güney cephe de kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim: 3)¹⁴. 10,90 m. (doğu-batı)x5,20 m.¹⁵ (kuzey-güney) ölçülerindeki DA3 açmasındaki çalışmalarla 2. *krepis* üst hizasından (-3,77 m.) itibaren *krepidomanın* korunan bölümlerinin tamamı açığa çıkarılmış ve *euthynteria* üst seviyesinde çalışmalar sonlandırılmıştır. Altarın güneydoğu köşesinden batıya dönerek 5,65 m. devam eden 1. *krepisi*, 1,30 m. güneye doğru dönerek bir çıkıntı yaptıktan sonra 2,75 m. daha batıya devam etmektedir. Bu bölümde korunmuş olan 2, 3 ve 4. *krepisler* de aynı planı izleyerek yükselmektedir.

Altardaki açmalara ek olarak, alanın güneybatı köşesine bitişik 2x2,20 m.lik alan, yüzeyde küçük bir kısmı görülen beyaz mermer bir bloğu ortaya çıkarmak için kazılmıştır. Tapınağın üst yapısına ait kabartma figürlü friz bloğu olduğu anlaşılan blok, düşme pozisyonunda açığa çıkarılan ve bulunduğu yeri kesin olarak bilinen ilk friz bloğu olması açısından önem taşımaktadır (Resim: 4-5)¹⁶. Sağa doğru hareket eden, arka arkaya iki kentauros ve arkada-

¹² Buna göre, en üstteki yüzey toprağını da içine alan ve *krepidoma*'yı oluşturan bölüm DA1d açması kapsamında kazılmış ve 1. seviye olarak kabul edilmiştir (T18-DA1d-001). *Krepidoma*'nın hemen altındaki *euthynteria* 2. Seviye (T18-DA1e-002), bunun altındaki yonga tabakası 3. Seviye (T18-DA1e-003) ve yonga tabakasının altındaki kapalı kontekstin tamamı 4. Seviye (T18-DA1e-004) olarak isimlendirilmiştir.

¹³ Detaylı bilgi için aşağıda, Dionysos Altarı Seramikleri Ön Değerlendirme Raporu'na bkz.

¹⁴ 2017 yılındaki temizlik çalışmaları sırasında basamakların güneydoğu köşeden batıya dönerek devam ettiği görülmüş, 2. ve 3. *krepis* kısmen ortaya çıkarılmıştı.

¹⁵ İlerleyen çalışmalar, kuzey-güney doğrultusunda 2 m'ye daraltılarak devam etmiştir.

¹⁶ 18. yüzyıldan itibaren yapının Dionysiak Şenliklerin betimlendiği frizlerine ait çok sayıda friz bloğunun varlığı bilinmekle birlikte, bunların buluntu yerlerine dair kesin ve güvenilir veri bulunmaktaydı. Tapınağın frizleri için bkz. M. Fuchs, "The Frieze of the Temple of Dionysos at Teos", içinde: M. Aurenhammer (derl.), *Sculpture in Roman Asia Minor. Proceedings of the International Conference at Selçuk, 1st-3rd October 2013*. ÖAI Sonderschriften Band 56 (Wien 2018), 147-160.

ki kentaurosun sırtında oturan çıplak bir erkek figürünün betimlendiği friz, kısmen tahrip olmasına rağmen, sahnenin yönü ve buluntu yerine göre tapınağın doğu ön cephesinin güney yarısına ait olmalıdır.

Dionysos Kutsal Alanı'nın dört tarafını çevreleyen *stoalardan* Doğu *Stoa* bugüne kadar en az bilgi sahibi olunan yapı bölümlerinden biridir¹⁷. 2018 sezonunda, Kutsal Alan'ın giriş yönünde yer alan Doğu *Stoa*'nın yerini, ölçülerini ve üst yapısını kesin olarak tespit etmek amacıyla tapınak, altar ve *propylonun* merkezi aksının kuzeyinde kalan alan ile kuzeydoğu köşe arasındaki 2 açma ile kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (DS1 ve DS2, Resim: 6). Her iki açmada, yoğun taş-toprak dolgunun kaldırılmasının ardından, mermer mimari bloklar düşme pozisyonunda açığa çıkarılmıştır. Bu bloklar belgelenerek kaldırılmış¹⁸ ve Tapınak *stylobatına* göre -3,95 m. kotunda, Doğu *Stoa*'nın ön sütun sırasına ait mermer *stylobat* blokları *in-situ* olarak açığa çıkarılmıştır. *Stoanın* orta bölümünden kuzeye doğru eksiksiz olarak takip edilen *stylobatın* üzerinde 6 adedi *in-situ* olarak korunmuş Attik-İon kaideler ortaya çıkarılmıştır (Resim: 7-8). Bunların dışında İonik yivli sütun tamburları, İon başlıkları, 3 *fascialı* arşitrav blokları ve dış sırası-korniş blokları, tüm ya da parçalar halinde ele geçirilmiştir. Bu zamana kadar *temenos stoalarının* kuzey ve güney uzun cephelerde Dor düzeninde olduğu, batı ve doğu kısa cephelerde ise Dor-İon karışık düzende olduğu bilinmekteydi¹⁹. 2018 kazılarında ele geçirilen *in-situ* Attik-İon kaideler, İon başlıkları ve diğer mimari elemanlar, Doğu *Stoa* üst yapısının, friz hariç İon düzeninin tüm öğeleriyle yapıldığını ortaya koymuştur²⁰. Doğu *Stoa*'nın kuzey ucunda, aynı mesafede ve aynı profile sahip kare paye kaidesi ile düşme pozisyonunda paye blokları

¹⁷ 1924-25'te Fransız araştırmacıların kuzeydoğu köşede yaptıkları küçük sondajda, iki *stoa*'nın köşesi kısmen kazılmıştır. Y. Bequignon - A. Laumonier, "Fouilles de Teos (1924)", *BCH* 49, 1925, Pl. VIII (Dionysos Kutsal Alanı planında "K" ile gösterilen alan). Ayrıca, taş ve toprak yığınının sebep olduğu kot farkı ile bazı mimari blokların varlığı Doğu *Stoa*'nın yerini kısmen belirlemeyi mümkün kılmıştır. 2015 yılındaki *Propylon* kazılarında ise Doğu *Stoa*'nın arka duvarı ile *Propylon*'un bağlantısı ortaya çıkarılmıştır. M. Kadioğlu ve diğ., "2015 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (6. Sezon)", *KST* 38.2, 2017, 492 vd.

¹⁸ Orta bölümde (DS1) 3, kuzey bölümde ise (DS2) 2 blok seviyesi şeklinde sürdürülen kazı çalışmaları ile *stoa*'nın üst yapısına ait toplam 114 adet mermer blok numaralandırılıp belgelenmiş ve alan dışında türlerine göre sınıflandırılmıştır.

¹⁹ Kısa cephelerdeki düzeninin, Batı *Stoa*'daki verilere göre kaide kullanılmaksızın ve ion başlığı yerine *ekhinus*'unda ion *kymation*'u bulunan dor başlığı kullanılarak inşa edildiği bilinmekte ve Doğu *Stoa*'nın üst yapısının da benzer olabileceği varsayılmaktaydı. D. M. Uz, *Teos'taki Dionysos Tapınağı* (Ankara, 2013) 49.

²⁰ *In situ stylobat* ve kaide blokları ile bunlar üzerindeki yerleştirme çizgilerine göre *stoa*'nın kuzey yarısında sütunların *interaksial* mesafesi 2,25 m, *plinthos*'lar arası mesafe ise 1,25 m'dir.

da açığa çıkarılmıştır. Ayrıca bu alanda bir takım geç dönem yapı faaliyetlerine işaret eden düzenlemeler bulunmaktadır. Çalışmalar sırasında, Doğu *Stoa stylobat*ının batı ön kenarından 8,10 m. doğuda Doğu *Stoa*'nın arka duvarının iç yüzüne ait blok sırası da çalışmalar sırasında tespit edilmiştir.

Dionysos Kutsal Alanı'nın güneybatı köşesinde 1862'den itibaren farklı tarihlerde yapılan çalışmalarla bazı yapı bölümleri açığa çıkarılmış ancak zaman içerisinde özellikle batıdaki yamaçlardan gelen yoğun bir dolgu oluşmuştur²¹. Bu alandaki 2018 yılı çalışmaları toplam 5 açmada sürdürülmüştür (*temenos* içinde DT5, DT6, *temenos* dışında D3, D4 ve D5 Açmaları). Bu açmalar, Güney ve Batı *Stoa*'nın kesiştiği bölümde hem *temenos* içini hem de *temenos* dışını kapsamaktadır.

Toplam ölçüleri 14 m. (kuzey-güney)x12 m. (doğu-batı) olan DT5 ve DT6 açmalarında, çoğunluğu Batı *Stoa*'nın ön sütun sırasına ait, diğerleri batı *temenos* duvarı, Güney *Stoa* ve tapınağa ait olan mermer bloklar tüm ya da parçalar halinde açığa çıkarılmıştır.

Yüzey toprağının (+1,38 m., tapınak *stylobati*=0,00 m.) yaklaşık 20 cm. altından itibaren, özellikle güneydoğu kesiminde yanık kireç tabakası, çok sayıda yanmış mermer parçaları ve moloz dolgudan oluşan bir alana rastlanmıştır. Seviye inildikçe yanık tabaka açmanın neredeyse tamamına yayılmış ve küçük parçaların yanı sıra Güney ve Batı *Stoa*'ya ait mimari bloklar da yanmış olarak açığa çıkarılmıştır. Açmanın güney kesitinde bu yanık tabakanın güneye doğru devam ettiği görülmüştür. Bu veriler alanın kireç ocağı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu alanda, daha sonra açığa çıkarılan Batı ve

²¹ 1862'de R. P. Pullan, güneybatı köşede belki bir giriş kapısına ait kemerin mimari öğelerini ele geçirmiştir. R. P. Pullan, "Mr. Pullan's Report on Excavations at Teos", *Antiquities of Ionia Part IV* (London 1881) 39. 1925'te ise Y. Bequignon ve A. Laumonier'in kazılarında, Batı *Stoa*'nın güney köşesinde *stylobat* blokları ile sütun parçaları bulunmuş ve *stoa*'nın arka köşesi açığa çıkarılmıştır. Y. Béquignon – A. Laumonier, "Fouilles de Teos", *BCH* 49, 1925. 1960'lı yıllarda ise Y. Boysal ve B. Ögün Batı *temenos* duvarının yanı sıra bu duvarın dışında da kazı ve araştırmalar yapmıştır. Batı *temenos* Duvarı'nın güney yarısında bir kapı ve kapının dışında, batıdan gelip kuzeye doğru dönerek devam eden bir cadde ve sokak ile her iki yanında çeşitli yapılara ait duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Y. Boysal, "1962 Senesi Teos Kazıları Hakkında Kısa Rapor", *TAD* 12.2, 1963 (1965), 6; B. Ögün, "Teos Kazıları 1963", *TAD* 13.1, 1964, 115. Ayrıca, kentin bazı önemli yazıtları bu alanda ele geçmiştir. P. Herrmann, "Antiochos der Große und Teos", *Anadolu* 9, 1965, 21-60. 1984-1985 yıllarında D. M. Uz, "Teos'taki Dionysos Tapınağı" isimli doktora tezi kapsamında, önceki araştırmacıların verilerini de kullanarak belgeleme çalışmaları yapmıştır. Hem Boysal-Ögün'ün 1960'lı yıllarda hem de Uz'un 1980'li yıllarda yaptığı çalışmalar sırasında, Fransızların güneybatı köşede buldukları yapı kalıntılarının tamamen kapanmış olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde de söz konusu alan özellikle kentin batısındaki yamaçlardan yağmur suyu ile gelen akıntı toprak, çevredeki tarım faaliyetleri ve yapılara ait blokların kireç ocaklarında eritilmesi gibi pek çok faktör sebebiyle oldukça yüksek bir dolgu ile kapanmıştır.

Güney *Stoa*'nın ön sütun sırasına ait *in-situ stylobat* blokları (-0,76 ila -0,78 m.) ile aynı kotlarda dikenli tel, düğme, plastik pipo parçası gibi modern buluntuların yanı sıra 1943 tarihli 5 kuruş ele geçirilmiştir. 1925'teki Fransız kazılarında Batı *Stoa stylobat*'ının bir kısmının görülmüş olması ve söz konusu modern buluntular, alanın 1940'lı yıllarda yoğun bir şekilde kireç ocağı olarak kullanıldığını göstermektedir (Resim: 9).

Çalışmalar sırasında, Batı *Stoa*'nın *stylobat*'ına ait toplam 5 adet mermer blok 4,50 m. boyunca açığa çıkarılmıştır. Bunlardan en kuzeydeki üzerinde, yıkılma pozisyonundaki sütun tamburuna ait parçalar ele geçirilmiştir. Tamburun alt yüzünde bir tane, *stylobat* bloğunun üst yüzünde ise iki tane Beta harfi bulunmaktadır. Bunun hemen güneyinde, Batı *Stoa*'nın ilk sütunun oturacağı *stylobat* üzerinde ise Alpha harfi yer almaktadır. Ayrıca, yan yana gelen *stylobat* bloklarında, birleşen kenarlar üzerinde Yunanca harfler yer almaktadır. Buna göre hem *stylobat* bloklarının yerleştirme sırası hem de üzerlerine gelen sütunların numaralandırıldığı bir yerleştirme sistemi uygulandığı anlaşılmaktadır. Açmanın güney yarısında ise Güney *Stoa stylobat*'ına ait blokların bir kısmı yaklaşık 6 m. uzunluğunda açığa çıkarılmıştır. *Stylobat* blokları üzerindeki yerleştirme işaretleri ve dübel yuvalarına göre Batı *Stoa*'nın sütun aksları 2,07 m., Güney *Stoa*'nın sütun aksları ise 2,24 m.dir.

1960'lı yıllarda Batı *Temenos* duvarının dışında D Çukuru olarak adlandırılan alanda, *temenos* duvarına dayanan, doğu-batı doğrultulu bir *megaron* ve hemen kuzeyinde Hellenistik Dönemde farklı evreleri olan, moloz taş duvarlarla inşa edilmiş birkaç yapı kalıntısı, dar bir cadde ve su kanalı tespit edilmiştir. D3 ve D4 olarak adlandırılan açmalarla, D çukurunun güney kesitinde zaman içerisinde oluşan dolgu temizlenmiş ve buna bitişik olarak kazı çalışmaları yapılmıştır. Yaklaşık 11x8 m. ölçülerindeki iki açmada, 1960'lı yıllarda tespit edilen yapı kalıntılarının devamı niteliğinde kesme ve moloz taş örgü duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu alanda, *temenos* duvarından ayrı olarak dikdörtgen bir mekân ortaya çıkarılmıştır (Plan: 1). Söz konusu alanda hem 1960'lı yıllarda hem de yeni dönem kazılarında, M.Ö. 3. yüzyıl ortasından M.Ö. 2. yüzyıl ortasına kadar geçen 100 yıllık zaman dilimine tarihlenen birçok yazıtın ele geçirilmesi bu mekânın kentin arşiv binası olarak kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. *Temenos*'un arkasında, cadde-sokak ve mekanlardan oluşan yapı kompleksinin ve kutsal alan ile ilişkisinin araştırılmasına önümüzdeki yıllarda devam edilecektir.

2018 yılı Dionysos Kutsal Alanı çalışma alanlarından bir başkası yapının kuzey bölümüdür. Tapınağın kuzey cephesi önünde ve tapınak ile Kuzey

Stoa arasındaki dolguda kazı ve temizlik çalışmaları yapılmıştır. Tapınağın kuzeybatı köşesinden itibaren doğuya doğru yaklaşık 23 m. uzunluğunda ve podyumun alt sırasından itibaren kuzeye doğru 3,4 m. genişliğindeki alandaki çalışmalar, podyumun altındaki *euthynteria* seviyesine değin sürdürülmüştür (-1,82 m., tapınak *stylobat*'ı=0.00). Ayrıca, kutsal alan içerisinde farklı yerlerde görülen su sistemlerine benzer olarak güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda pişmiş toprak künk hatlarının varlığı görülmüştür. Kuzey *krepidoman*ın batı yarısına yaklaşık 6,5 m. mesafeden başlayan ve yapıya paralel olarak doğu-batı yönünde devam eden taş ve toprak dolgunun bulunduğu alandaki çalışmalarda ise tapınağın kuzey cephesine ve Kuzey *Stoa*'nın ön sütun sırasına mermer bloklar (27 adet) tüme yakın ya da kırık olarak açığa çıkarılmıştır.

Kuzey *krepidoman*ın önünde, tapınak temellerinin altında herhangi bir yapılaşma olup olmadığını ve tapınağın inşa tarihi hakkında fikir verebilecek buluntuları içeren bir tabakanın varlığını araştırmak amacıyla DT7 ve DT8 açmalarında da kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. *Peristasis*e ait 11. sütuna (kuzey uzun kenardaki 6. sütun) denk gelen alanda, *krepidoman*ın temeline bitişik olarak 3x3 m. ölçülerindeki DT7 ve bunun hemen doğusunda 3x3 m. ölçülerinde DT8 açmasında *euthynteria*nın hemen önünde ve altından itibaren ana kayanın varlığı görülmüştür. Özellikle DT8 Açmasının kuzeybatı kesiminde ana kaya -4,20 m.ye kadar daralarak derinleşen bir yarık niteliğindedir (Resim: 10). Her iki açmada da tapınağa ya da tapınağın inşasından öncesine ait olabilecek mimari verilere ulaşılmamış ve tapınağın alt yapısında farklı bir mimari yapılaşma tespit edilememiştir. Buna karşın Geometrik Dönem'den itibaren çok yoğun miktarda kırık seramik parçası ele geçirilmiştir. Birçoğu sunu amaçlı kaplara ait ve kısmen birleştirilebilen parçalar halinde ele geçirilen seramikler arasında ilk değerlendirmeye göre Hellenistik Dönemden daha geç seramik bulunmamaktadır.

Tiyatro Kazı Çalışmaları

*Akropolis*in güney eteğinde yer alan tiyatroda 2018 yılı kazı çalışmaları, batı ve doğu *analemma* duvarlarının önünde yoğunlaşmıştır (Plan: 2). Batı *analemma* duvarında ilk olarak 2016'da başlanan çalışmalara önceki yıllarda olduğu gibi BA1 olarak adlandırılan açmada yaklaşık 26 m. (doğu-batı)x18

m.lik (kuzey-güney) alanda devam edilmiştir²² (Resim: 11). Kireçtaşı kesme taş bloklardan *rektagonal isodomik* örgü ile inşa edilmiş olan batı *analemma* duvarının c. 3,7 m. güneyinde, ona paralel ve aynı teknik özelliklere sahip ikinci bir duvar ile bu iki duvar arasında *opus incertum* tekniğinde moloz taş ve harçlı bir alan önceki yıllarda tespit edilmişti. 2018 yılı çalışmalarında *analemma* duvarının batı ucundan 18 ila 19 m. batıda 4 sıra halinde kısmen korunmuş basamak blokları açığa çıkarılmıştır. +14,96 m. ile +14,21 m. arasındaki (deniz seviyesi= 0,00 m.) basamakların yüksekliği 28 cm., derinliği ise 31 cm.dir. *Analemmaya* paralel uzanan ve doğuya doğru yükselen basamakların varlığı, söz konusu *opus incertum* dolgulu alanın bir merdiven yapısının temelleri olduğunu ve *analemmaya* paralel ikinci duvarın da bu basamakları desteklediğini göstermektedir. Üst kotlarda korunmayan bu basamak sırası ile muhtemelen *diazomaya* çıkış sağlanmaktadır. Ayrıca, *analemmanın* doğu ucundan 22,5 m. batıda duvarda yaklaşık 3,1 m.lik bir açıklık tespit edilmiştir. Bu kapı açıklığı, üst *caveayı* taşıyan tonozlu galeri ile aynı hizadadır ve yukarıda bahsedilen basamakların hemen batısında yer almaktadır. Açıklığın önünde (güneyinde) basamakların alt yapısı ile aynı nitelikte *opus incertum* temel kalıntıları devam etmektedir ve bu alanda kesme kireç taşı kemer blokları da ele geçmiştir. Bu verilere göre, *analemma* duvarına yaslanarak *diazomaya* doğru yükselen doğudaki basamaklar, öncelikle daha batıda yer alan, üst *caveayı* taşıyan tonozlu koridora ulaşıyor olmalıdır. Bu bölümde, kesme taşlarla yapılmış bir kemerli giriş ile koridora (*vomitorium*) ulaşan bir girişin bulunduğu anlaşılmaktadır. Çalışmalar sırasında, yoğun toprak ve taş dolgu arasında, farklı seviyelerde, toplam 162 adet mimari blok (*analemma* blokları, oturma basamakları ve kemer blokları) ele geçirilmiştir.

2018 çalışmaları kapsamında, doğu *analemma* önünde de kazı çalışmalarına başlanmıştır (Resim: 12). 1960'lı yıllarda, sahne binasının doğu bölümü ile birlikte doğu *analemmanın* batı ucu ve çevresi kısmen açığa çıkarılmış fakat aradan geçen zaman içerisinde akıntı toprak ile kısmen kapanmıştır. 2018 yılı kazı çalışmaları ile bu alanın açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmalar, 1960'lı yıllarda kısmen açığa çıkarılmış olan doğu girişin batı duvarı ile doğu *analemma* duvarı arasında kalan yaklaşık 15x15 m.lik alanda sürdürülmüştür. DA1 olarak adlandırılan çalışmalarda, *analemma* duvarının korunan üst ko-

²² M. Kadioğlu ve diğ., "2016 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (7. Sezon)", KST 39.3, 2018, 236-237, Res. 5. Ayrıca bkz. M. Kadioğlu, *Teos – Rehber Kitap II* (2018), 11-12.

tundan (+13,79 m., deniz seviyesi=0,00 m.) güneydeki toprak zemine kadar (yaklaşık +10 m., deniz seviyesi=0,00 m.) eğimli dolgu kazılmıştır.

Doğu *analemma* duvarının güneyinde, batıda olduğu gibi *analemma* duvarına paralel ve sahne binası ön duvarı ile aynı aksta, doğu-batı doğrultusunda bir duvar daha bulunmaktadır. 47-49 cm. yüksekliğindeki, dikdörtgen kireç taşı bloklarla örülmüş duvarın doğu-batı yönünde 4,12 m.lik bölümü 2018 yılı çalışmaları ile açığa çıkarılmıştır. Korunan maksimum yüksekliği 1,68 m. olan duvar ile doğu *analemma* duvarı arasında *opus incertum* dolgu bulunmaktadır. İkinci duvarın batı ucunda, kuzey-güney doğrultulu yani duvara dik olarak inşa edilmiş, harçla birleştirilmiş küçük kesme taş bloklarla örülmüş başka bir duvar daha bulunmaktadır. 3,30 m.lik bölümü açığa çıkarılan duvar, güneye doğru moloz taş örgü ile 3 m. daha devam etmektedir. 73 cm. kalınlığındaki kesme taş örgülü duvarın 1,3 m. batısında tıpkı batıda olduğu gibi bir basamak sırası yer almaktadır. Söz konusu yapı kalıntıları henüz tam olarak araştırılamamış olsa da batı *analemma* duvarı önündeki basamaklı giriş sisteminin, ayna simetriği şeklinde doğu *analemma* duvarı önünde de uygulanmış olduğu tahmin edilmektedir. Duvar ve basamakların plan ve inşa tekniği ile *analemma* duvarı önündeki *opus incertum* dolgunun yanı sıra alanda ele geçirilen 1 adet kemer bloğu da bu kanıyı desteklemektedir. Doğu *Analemmaya* paralel ikinci duvarın güney cephesi önünde yapılan bu çalışmalar sırasında, çok yoğun miktarda *terra sigillata* parçaları ile günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları ele geçirilmiştir.

2018 yılında, tiyatronun sahne binasının güneyinde de kazı ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar, sahne binasının güney dış duvarının korunan bölümlerini belirgin hale getirmek ve özellikle ziyaretçilerin tiyatroya giriş-çıkışları sırasında duvarlara verebilecekleri olası zararları önlemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Tiyatronun plankare sistemine göre J10-M10 karelajlarında, sahne binasının dış duvarı boyunca sürdürülen çalışmalarla, batıdaki başlangıcından itibaren güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundaki 9,3 m.lik bölümü açığa çıkarılmıştır. Bu duvarın doğuya doğru uzantısı ve sahne binasının diğer bölümleri ise kısmen toprak altında kalmaktadır. Ziyaretçilerin tiyatroya giriş-çıkışları sırasında sahne binasının bu bölümlerinin üzerinden geçmemelerini önlemek amacıyla, söz konusu kalıntıların güney bölümü, yürüme zemini ile kot farkı oluşturacak şekilde kısmen kazılmıştır.

DİONYSOS ALTARI SERAMİKLERİ ÖN DEĞERLENDİRME RAPORU
(2018)

Billur TEKKÖK KARAÖZ²³ - Özlem VAPUR²⁴

Çiğdem GENÇLER GÜRAY²⁵

Dionysos Altarı'nın ilk inşa tarihi ve onarım evrelerini belirlemek amacıyla 2016-2017'de gerçekleştirilen kazı çalışmaları 2018 yılında da sürdürülmüştür. Altarın inşa tarihi ve onarım evreleri hakkındaki bilgiler DA1e sondajından gelmektedir. Ön değerlendirme raporunda, sağlıklı veriler sunacağından doğu yönünde açılan sondajlara odaklanılmıştır. DA1e sondajının yüzey tabakasını oluşturan DA1d-001 seramik buluntuların en yoğun ele geçtiği tabakadır. Erken örneklerin Klasik Döneme işaret ettiği, dönemsel yoğunluğu ise Hellenistik Dönem kaplarının oluşturduğu tabakada hatırı sayılır ölçüde Erken ve Orta Roma İmparatorluk Dönemi malzemesi dikkat çekmektedir. Bunların büyük çoğunluğu Bergama ve Çandarlı üretimlerinin oluşturduğu DSC'ler olup, tanımlanan parçalar M.S. 2.-3. yüzyıl özellikleri gösteren Form L19, Form H1 ve Form H2 tabak ve kaseleridir²⁶. Geç Roma C²⁷ ve Afrika kırmızı astarlı seramiklerinin²⁸ varlığı ise tabakanın dolgu olduğunun kanıtıdır ve söz konusu örnekler, alanda M.S. 5. yüzyılın sonlarına kadar süren bir aktivite olduğunu da ortaya koymaktadır. Günlük kullanıma yönelik üretilmiş kaba kaplarda kaliteli seramiklerle benzer veriler sunar. *Euthynteria* altındaki DA1e-002 tabakası, çoğunluğu Hellenistik Dönem kaplarının oluşturması bakımından DA1d tabakasına benzer özellikler gösterse de en geç örnek, formunu belirleyemediğimiz bir DSA kaidesi ile M.S. 2. yüzyılın ortalarına işaret eden bir DSB Form 60 tabağıdır²⁹. Altarın ilk inşa dönemi

²³ Prof. Dr. Billur Tekkök Karaöz, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Programı, Bağlıca Kampüsü 06790 Etimesgut, Ankara; e-posta: tekkok@baskent.edu.tr

²⁴ Dr. Öğr. Üyesi Özlem Vapur, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 48000 Kötekli/Muğla, e-posta: ovapur@yahoo.com

²⁵ Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Gençler Güray, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE, e-posta: cigdemgencler@gmail.com

²⁶ J. W. Hayes, "Sigillate Orientali" içinde: R. B. Bandinelli – G. Becatti (derl.), *Enciclopedia dell'Arte Classica e Orientale. Atlante delle Forme Ceramiche II. Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo* (Rome, 1985) 76-78, lv. 17/5-7, 13, lv. 18/1-2.

²⁷ Geç Roma C'ler MS 5. yüzyılın yaygın formları olan GRC Form 1D tabağı ile GRC Form 3 kaseleri ile temsil edilir. J. W. Hayes, *Late Roman Pottery* (London, 1972) 325-327, 329-338.

²⁸ Ele geçen tek Afrika Kırmızı Astarlı Seramiği MS 360-470 yılları arasında kullanımda olan AKAS Form 67 kasesidir. Hayes 1972, 112-116.

²⁹ Hayes 1985, 64, lv. 14/5-8.

hakkında bilgiler vermesi beklenen yonga tabakası (DA1e-003) ve yonga tabakası altı (DA1e-004) kronolojik olarak aynı verileri sunar. Bu tabaka malzemeleri 2017 yılı kazı çalışmalarındaki aynı seviye seramikleri (DA1c-007, DA1c 008-010) ile de form çeşitliliği ve kronolojik olarak benzerdir. Attika üretimi seramik parçasının gözlemlenmediği kaliteli örnekler çok çeşitlidir. Sığ tabaklar ve *ekhinus* kaseler en yoğun grubu oluşturur. Hamur ve astar özellikleri ile bölgesel veya yerel özellikler gösterdiği anlaşılan bu kapların çoğunluğu M.Ö. 3.-2. yüzyıl depozitlerinde karşımıza çıkar³⁰. Diğer bir grup Bergama üretimlerinin oluşturduğu batı yamacı seramikleridir³¹. Küçük parçalar halinde korunmuş olsa da hatırı sayılır yoğunluktaki örnek, Bergama ile Hellenistik Dönemde sürdürülen ticari ilişkilere de ışık tutar. Kaliteli seramikler arasındaki en yoğun gruplardan bir diğeri kalıp yapımı kaselerdir. Aynı zamanda bu örnekler altar yonga tabakası ve altından ele geçen en geç kaliteli seramikleri de oluşturur. M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilecek bu kaselerin 2017 yılı kazılarında ele geçirilen örnekler gibi Kyme ve Bergama üretimleri olduğu anlaşılmaktadır³². Açık ve kapalı kaplardan oluşan kaba seramikler de çok çeşitlilik gösterir ve bunlar Ege çevresindeki merkezlerde karşılaştığımız formlardır³³.

KORUMA, ONARIM VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Musa KADIOĞLU – Çağdaş Halit BORA³⁴

2018 Yılı Teos arkeolojik kazısı restorasyon ve konservasyon çalışmaları ağırlıklı olarak Dionysos Kutsal Alanı'nda sürdürülmüştür. Mimari blokların onarımı kapsamında, altara ait olduğu düşünülen *toichobat* ve arşitrav bloklarında, tapınağa ait kaide, sütun tamburu, arşitrav, dış sırası, *geison*,

³⁰ B. Tekkök-Biçken, *The Hellenistic and Roman Pottery from Troia: the Second Century B.C. to the Sixth Century A.D.* Unpublished Dissertation, University of Missouri, Columbia (1996); S. Ladstätter, "Keramik", içinde: M. Steskal (derl.), *Das Prytaneion in Ephesos. FiE 9.4* (Wien, 2010) 85-172; S. I. Rotroff, *Hellenistic pottery : Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. The Athenian Agora XXIX* (Princeton, 1997).

³¹ D. Behr, "Neue Ergebnisse zur pergamenischen Westabhangkeramik", *IstMitt* 38, 1988, 97-178.

³² A. Laumonier, *La Céramique Hellénistique a Reliefs. 1. Ateliers "Ionies", Delos XXXI* (1977).

³³ Bu formlar arasında sığ tabaklar, testiler, çanaklar, leğenler, depolama çömlekleri, maltızlar, *amp-hora*'lar gibi farklı amaçlara yönelik üretilmiş kaplar mevcuttur. Teos örneklerinin benzerlerine Troia, Ephesos ve Atina Agorası'nın Hellenistik Dönem tabakalarında sıklıkla rastlanır. Tekkök-Biçken 1996; Ladstätter 2010; S. I. Rotroff, *Hellenistic Pottery: The Plain Wares. The Athenian Agora XXXIII* (Princeton, N.J., 2006).

³⁴ Yüksek Mimar - Restorasyon Uzmanı Çağdaş Halit Bora (M.A.), Yeşilyurt Sk. 21/25 A.Ayrancı Çankaya, Ankara, cagdashbora@gmail.com

sima ve duvar bloklarında, Doğu *Stoa*'ya ait Attik-İon kaide, İonik yivli sütun tamburu ve dış sırası-korniş bloklarında, Batı *Stoa*'ya ait sütun tamburu ve *temenos* duvarının dışındaki (batısında) çok parçalı, kırık mimari bloklar ile burada bulunan eşik taşında gerçekleştirilmiştir³⁵. Ayrıca, *in-situ* yapı bölümlerinden Doğu *Stoa*'nın *stylobat* bloklarında birleştirme ve altların *krepidoma*-sındaki kaymış basamak bloklarının yerleştirme ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. 1960'lı yıllarda, tapınağın kuzey ve batı kenarında, kaidelerin oturacağı zemin, kaidelerin bir kısmı ile *krepidomada*, çimento, deniz kumu ve çakıl ile yapılmış beton uygulamalar, İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun, 10.09.2018 tarih ve 7965 sayılı Kurul Kararı ile kaldırılmıştır.

Kutsal Alan'daki çalışmaların dışında, *bouleuterion* ve tiyatroda mimari blokların türlerine göre tasnif edilmesi ve düzenlemesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, kentin batısındaki *nekropol* alanında (3. Derece Arkeolojik Sit Alanı) önceki yıllarda İzmir Müzesi uzmanları tarafından gerçekleştirilen Hiddenbay Tatil Köyü Şantiyesi Kurtarma Kazısı'nda ele geçirilen ve Teos kazı deposuna getirilen buluntulardan, M262 No.lu mezarda bulunuş pişmiş toprak kaplara yönelik koruma-onarım uygulamaları devam etmiştir.

Kent içindeki çalışmalar dışında, Sığacık Kalesi'nde, İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıkları Bölge Kurulu'nun 30.03.2018 gün ve 7334 sayılı kararı ile sur duvarlarında tehlike arz eden yapı blokları için İzmir Müze Müdürlüğü, kazı başkanlığı ve Seferihisar Belediyesi denetiminde gerekli tedbirlerin alınmasının talep edilmesi üzerine, onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. İç Kale'nin dokuzgen burcunun üst kısmındaki konsol bloklarının alt kısımları boşaldığı için blokların düşme tehlikesine karşı önlem olarak yapılan çalışmalarda, kireç taşı kesme taş bloklar kullanılarak boşluklar doldurulmuştur. Orijinal yapı malzemesi ile uyumlu 7 adet dikdörtgen kesme kireçtaşı blok kuru duvar şeklinde örülmüş, duvarın arka kısmı ise tuğla kırığı ve kireç ile hazırlanan harçla doldurulmuştur.

Mimari koruma, onarım ve düzenleme çalışmalarının yanı sıra Teos 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı içerisinde yer alan ve İzmir Arkeoloji Müzesi uz-

³⁵ Kırık parçaları bulunan mimari bloklara ait parçalara yönelik uygulamalarda, yapışacak yüzeyler işaretlenip mekanik temizlik ve provaları yapıldıktan sonra, epoksi reçine bazlı yapıştırıcı Araldite AY103, sertleştiricisi Hardener HY956 (1/5 oranında) ve yeteri kadar sylothex ile yoğunlaştırılan yapıştırma harcı kullanılmıştır. Birleştirilme işlemlerinin hiçbirinde paslanmaz krom-çelik çubuk ya da dübel kullanılmamıştır. Ayrıca hem bu sene hem de daha önceki senelerde birleştirilen blokların gerekli görülenlerinde, birleşim yüzeylerine derz uygulaması yapılmıştır (1 ölçek kum, 3 ölçek gri mermer tozu ve 1,5 ölçek kireç).

manlarınca gerçekleştirilen Hiddenbay Tatil Köyü Şantiyesi Kurtarma Kazısı'nda ele geçirilen ve Teos kazı deposuna getirilen buluntularla ilgili çalışmalar da 2018 yılında devam edilmiştir. Bu kapsamda, M262 isimli mezarda çok parçalı olarak ele geçirilen pişmiş toprak kaplardan 1 adet *urnenin* parçaları birleştirilerek büyük oranda tamamlanmıştır. Aynı mezarda ele geçen diğer kapların birleşme yüzeyleri büyük oranda belirlenmiş ve bu yüzeyler mekanik olarak temizlenmiştir.

EPİGRAFİK ARAŞTIRMALAR

Mustafa ADAK³⁶

2018 yılında çoğu Dionysos Tapınağı Kutsal Alanı kazıları esnasında ele geçen 51 adet epigrafik belge üzerinde çalışılmıştır³⁷. Yazıtların çoğu kutsal alanın batısındaki açmalarda ele geçirilmiş olup büyük ölçüde parça halinde ve istinasız küçük fragman halinde ele geçirilmiş olması; tür ve içeriklerini anlamayı zorlaştırmaktadır. Tanımlayabildiğimiz yeni buluntular arasında şu yazıtlar yer almaktadır:

- Hermes adında bir imparator azatlısının renkli mermer (*Africano*) üzerinde yer alan adağı;
- Marcellus'un isminin geçtiği bir heykel kaidesi;
- İmparator onurlandırması içeren başka bir heykel kaidesi;
- Augustus ve Livia kültü ile ilgili daha önce bulunmuş resmî belgeye ait üçüncü parça;
- Kentte yazmanlık (*grammateus*) yapmış Alfius'a ait iki yazıt parçası;
- Olasılıkla Abdera yazıtına ait iki küçük parça (birisinde kredi sözcüğü geçiyor);
- Hellenistik Döneme ait bir kral mektubunun son kısmı;
- Dionysos Kutsal Alanı'nda ele geçirilen iki yazıtlı seramik parçasından bir kiremit üzerinde Dion(ysos) isimli damga; bir *amphora* kulbu üzerinde ise Sodamos ismi yer almaktadır.

Ayrıca kazı deposuna getirilen iki yeni çevre buluntusu üzerinde çalışılmıştır. Bunlar Zois'e ait bir mezar steli ve heykel kaidesine ait bir parçadır³⁸.

³⁶ Prof. Dr. Mustafa Adak, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Kampüs - 07058 Antalya; e-posta: madak@akdeniz.edu.tr

³⁷ Söz konusu çalışmalara Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi Tolga Uzun katılmıştır.

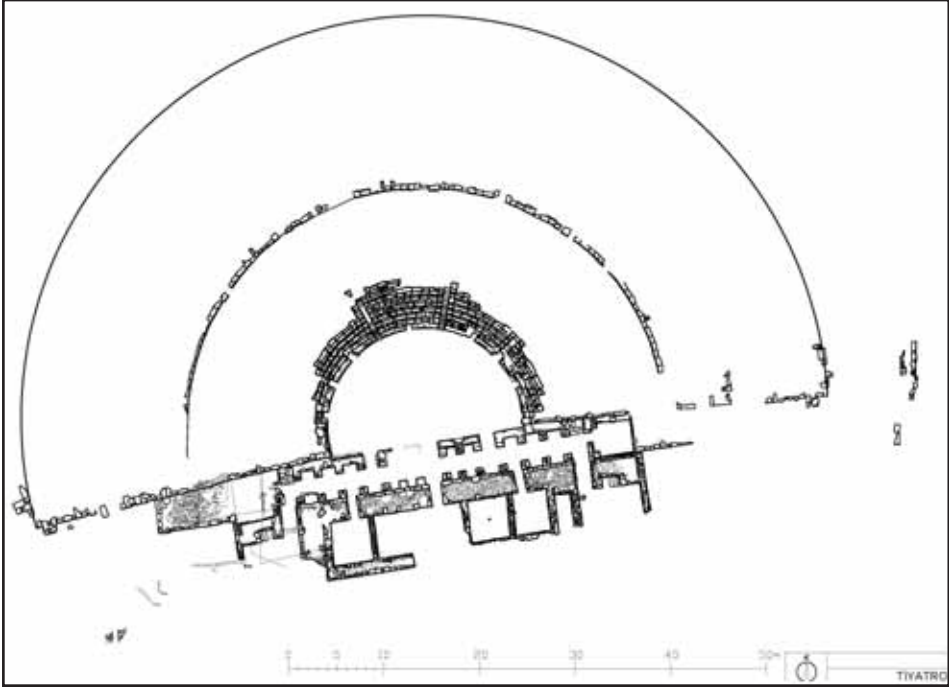
³⁸ Bu belgeleme çalışmalarının yanı sıra önceki yıllarda bulunan yaklaşık 200 adet yazıt parçası kazı deposunda yeni kurulan çelik dolaba buluntu yerlerine göre yerleştirilmiş ve yazıtlar üzerinde yeni okumalar yapılmıştır.

Harita 1: Teos Antik Kenti jeofizik haritası, 2018 (C. Hübner).

Plan 1: Dionysos Kutsal Alanı (*in-situ* planı, 2018).

Plan 2: Tiyatro (*in-situ* planı, 2018).

Resim 1: Dionysos Altarı, 2018.

Resim 2: Dionysos Altarı, üst yapı anastylosis denemesi.

Resim 3: Dionysos Altarı, güney *krepidoma*.

Resim 4-5: Dionysos Tapınağı'nın ön cephesine ait friz bloğu.

Resim 6: Dionysos Kutsal Alanı, doğudan görünüş.

Resim 7: Doğu Stoa (DS2 Açması kazı sırasında).

Resim 8: Doğu Stoa (DS1 ve DS2 açmaları, kazı sonrası, kuzeydoğudan görünüş).

Resim 9: Dionysos Kutsal Alanı, güneybatı köşe (kazı sırasında).

Resim 10: Dionysos Tapınağı kuzey *krepidoma* önü (DT7 ve DT8 açmaları).

Resim 11: Tiyatro hava fotoğrafı (kazı sonrası, 2018).

Resim 12: Tiyatro, doğu *analemma* (DA1 Açması).

KALE-İ TAVAS (TABAE ANTİK KENTİ) ÖREN YERİ VE KAVAKLIPINAR MEVKİ KALE-İ TAVAS MEZARLIĞI KAZILARI 2018

Mustafa BEYAZIT*
Yasemin BEYAZIT
Alper ATICI
Meryem CANSEVEN
Hasan Hüseyin BAYSAL

2018 yılı bilimsel kazı faaliyetleri Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Örenyeri ile Kavaklıpınar Mevkii Kale-i Tavas Mezarlığı kazıları, Denizli Müze Müdürlüğü Başkanlığı ve Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mustafa Beyazıt'ın kazı bilim heyeti danışmanlığında 02.07.2018 – 21.09.2018 tarihleri arasında sürdürülmüştür¹. Kazı ekibi 5 akademisyen², 4 araştırma görevlisi³, 1 doktora öğrencisi⁴, 2 yüksek lisans öğrencisi⁵, 21 Sanat Tarihi Bölümü lisans öğrencisi⁶ ve 9 işçiden oluşmaktadır.

* Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Denizli/TÜRKİYE, hacivaz@gmail.com.
Doç. Dr. Yasemin BEYAZIT, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Denizli/TÜRKİYE, ybeyazit20@gmail.com.
Arş. Gör. Alper ATICI, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Samsun/TÜRKİYE, aatici91@gmail.com.
Meryem CANSEVEN, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Denizli/TÜRKİYE, meryemcanseven@gmail.com.
Kazı Başkanı Hasan Hüseyin BAYSAL/Denizli Müzesi Müdürü/Denizli/TÜRKİYE, h.huseyinbaysal@gmail.com.

¹ Ayrıca yürütülen faaliyetlere katkısı olan, T.C. Kültür Bakanlığı'na, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu'na, Denizli İl Kültür Müdürlüğü'ne, Denizli Müze Müdürlüğü'ne, Denizli Büyükşehir Belediyesi'ne, Pamukkale Üniversitesi'ne, Kazı çalışmaları için gerekli olan iş gücü, ulaşım ve beslenme gibi ihtiyaçlarını karşılayan Kale Belediyesi'ne, tüm çalışanlarına ve Başkan Mehmet Salih Sağınç'a, son olarak Kale halkına teşekkür ederiz.

² Doç. Dr. Mustafa Beyazıt, Prof. Dr. Halil Kumsar, Doç. Dr. Yasemin Beyazıt, Doç. Dr. Fatma Bağdatlı Çam, Doç. Dr. Bülent İşler.

³ Arş. Gör. Dr. Nesrin Aydoğan İşler, Arş. Gör. Başaran Doğu Göktürk, Arş. Gör. Şuayip Çelemoğlu, Arş. Gör. Alper Atıcı.

⁴ Meryem Canseven.

⁵ Yusuf Baştürk, Fatih Yağlıca.

⁶ Menekşe Yuvalı, Ayşenur Yücetaş, Aslı Bircan, Dilan Satıcı, Funda Avşar, Canan İncekara, İbrahim Katrancı, Ahmet İlal, Soner Şimşek, Nesrin Kuzu, Zübeyde Erdemesinli, Genç Osman Çolak, Fun-

Bilimsel çalışmalar Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Örenyeri’de alan temizliği, sözlü tarih çalışmaları ve Kale-i Tavas Mezarlığı olmak üzere iki ayrı alanda ve kazı evinde ofis çalışmaları şeklinde gerçekleştirilmiştir.

1. KALE-İ TAVAS (TABAE ANTİK KENTİ) ÖREN YERİ’NDE YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

2018 yılı faaliyetlerimiz ören yerindeki gezi yolları ve yapılardaki (Pazar-yeri (Çarşı) Camii, Gevher (Cevher) Paşa Camii haziresi, Cevher Paşa Hamamı, Tekke Önü Mescidi (Hacı Mustafa Cami’i, Roma Hamamı, çeşmeler, sarnıçlar vd.) alan temizliği ve çevre düzenlemesiyle başlamıştır (Resim: 1-2). Kale-i Tavas şehrinde 1960 yılı öncesinde yaşayan kişilerle yapılan röportajlar neticesinde ören yeri için günümüzde var olan/olmayan yapıların isimleri ve konumlarının tespitine yönelik sözlü tarih araştırmaları gerçekleştirilmiştir.

1.1. Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Örenyeri İçin Sözlü Tarih Çalışmaları

1950-60 yılları arasında Kale-i Tavas Örenyeri’nden bugünkü Kale ilçe merkezine zorunlu göçten önce, hayatlarının bir bölümünü burada geçirmiş kişilerle görüşülmesinin, ileride yapılacak kazı çalışmalarına ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede, 2015- 2017 yıllarında genellikle erkeklerle gerçekleştirilen sözlü tarih araştırmasına, 2018 kazı sezonunda kadınların da katılımıyla röportajlarla devam edilmiştir (Resim: 3). Kamera ile kayıt altına alınan görüşmelerde, daha önceden hazırlanmış sorular yöneltilerek bireylerin yaşadıkları muhtle ilgili veriler elde edilmesi hedeflenmiştir⁸. Buradan hareketle, “Kale’nin Son Şahitleri”yle⁹, Kale-i Tavas’ın sosyal ve kültürel yapısı, gündelik hayatı, mekânların tanımı, mahalle isimleri, günümüze gelen

da Yiğit, Hatice İnce, Mine Eren, Duygu Göçenoğlu, Cansu Yalçın, Murat Uslu, Hüseyin Alp Tekin, Sevdâ Kahraman, Fevzi Karakaş.

⁷ Yasemin Beyazıt, “Kale-i Tavas Kazası Merkez ve Kırsalında Vakıf Kurumları (XVIII-XIX. Yüzyıllar)”, *CİEPO 22 Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi II*, Ed. Kenan İnan, Miraç Tosun, Deniz Çolak, Trabzon 2018, s. 57-79 (63).

⁸ Röportaj yapılan kişiler ve tarihleri şöyledir; Muhammet Taşağ (D. 1932) (17.07.2018), Ayşe Akcanlı (D.1944) (23.07.2018), Ahter Emeksiz (D.1935) (23.07.2018), Anakız Onat (D. ?) (23.07.2018), Asiye Temiz (D. ?) (23.07.2018), Nasibe Kacanlı (D. ?) (23.07.2018), Yaşar Özsoy (D. 1954) (23.07.2018), Ahmet Gül (D. 1944) (15.08.2018).

⁹ Mustafa, BEYAZIT, Yasemin BEYAZIT, Başaran Doğu GİTAL, Şuayip ÇELEMÖĞLU, Müge ŞEN, Alper ATICI, Hasan Hüseyin BAYSAL, “Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2016”, 39. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Bursa 2017, s. 329-346 (334).

veya gelmeyen mimari eserlerin konumlarına ait bilgiler edinilerek, gelecek kazı sezonlarında çalışılması plânlanan alanlar hakkında bir öngörü oluşturulmaya devam edilmiştir¹⁰.

Eski Kale'den yeni ilçe merkezine taşınması sırasında, halk yaşadıkları evleri, temel seviyesine kadar sökmüşlerdir. Yıkıntıdan çıkan taşları ve ahşap malzemeleri de yeni evlerinde müstemilat ve ahır inşasında kullanmışlardır. Kendilerine ait bina enkazını kullanmak istemeyen bazı ailelerinde enkazları sattıkları, dolayısıyla taş ve ahşap malzemelerin civar köylere de götürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu taşınma sonunda örenyerinde, bir cami, birkaç çeşmeyle birlikte kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan bir cami, bir mescid, iki hamam ve birkaç sarnıç dışında bir şey kalmamıştır.

Söz konusu duyumlardan sonra, ekibimizle alan araştırmalarına başlanmış tüm ilçe merkezi sokak sokak taranmış, daha önceki sunumlarda gösterdiğimiz ve kazı sonuçlarında yayınladığımız hamam kitabe parçası dahil olmak üzere Eski Kale (Tabae Örenyeri)'den gelen birçok mimari parçada tekrar yukarıya taşınmıştır.

İlçe merkezine taşınma sırasındaki yıkımdan cami ve mescidlerde nasibi ni almıştır. Mescidlerden hiçbirisi günümüze ulaşamamıştır. Çarşı (Pazaryeri) Camii ise su basman seviyesi sağlam olmakla birlikte duvarları ortalama 0.60 m. yükseklik kalana kadar sökülmüş ve geriye minaresi sağlam kalmıştır. Buradan çıkan malzemenin yeni camilerin inşasında kullanıldığı bilgilerine ulaşılmış olmasına rağmen yapılan camilerde 1980'li yıllarda artan nüfus dolayısıyla yenilenmiş ve enkaz kamyonlarla atılmıştır.

Temel seviyesine kadar sökülmüş olan Tekke Önü Mescidi'nin taşları 1965 yılında inşa edilen Yılandıoğlu Camii'nde kullanılmıştır (Resim: 4). Caminin temelinde ve duvarlarında kullanılan taşların yanı sıra çevre duvarlarında da Tekke Önü Mescidi'nden getirildiği anlaşılan birçok taş görülmektedir. Kemer inşasında kullanılan kavisli kesme taşlar ile Roma Döneminden kaldığı anlaşılan sütun başlıkları ve sütun gövde parçaları dikkat çekmektedir. (Resim: 5-6). Hem çevre duvarında hem de minare kaidesinde Tekke Önü Mescidi'nden getirildiğini düşündüğümüz bitkisel süslemeli taşların yanı sıra yüzeyinde maşallah yazısının okunduğu taşlarda bulunmaktadır. Bununla

¹⁰ Mustafa, BEYAZIT, Yasemin BEYAZIT, Başaran Doğu GÖKTÜRK, Şuayip ÇELEMÖĞLU, Alper ATICI, Hasan Hüseyin BAYSAL, "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kavaklıpınar Mevkii Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2017", 40. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 07-11 Mayıs Çanakkale 2018*, Ankara 2019, 3. Cilt, , s. 71-84 (75).

birlikte, Yılandıoğlu Camii minaresine dikkatli bir şekilde bakıldığında birinci şerefeye kadar olan taşların da eski mescitten getirildiği anlaşılmaktadır (Bkz. Resim: 4).

Elde edilen sonuç, sözlü tarih araştırmalarında görgü şahitleri tarafından doğrulanmıştır. Minarenin, zamanında Halil İbrahim Yıldır adlı usta tarafından her taşın tek tek numaralandırılarak söküldüğü ve Yılandıoğlu Camii minaresine getirilerek tekrar birleştirildiği söylenmektedir¹¹. Minarenin kaidesinde köşelerde düzgün kesme taş duvarlarında kaba yonu taş malzeme kullanılmıştır. Minarenin pabuçluk, gövde ve şerefeye altı ise kesme taş malzeme dendir. Kaidenin kuzeybatısında 1.70x0.67 m. yüksekliğinde kapı açıklığına yer verilmiştir. Kapı açıklığının üst kısmında duvar örgüsüne yerleştirilmiş mermer kitabe, 0.47x0.38 m. ebatlarındadır (Resim: 7). Boyuna dikdörtgen formlu kitabe, altı kartuştan müteşekkil olup, kartuşlar birbirlerinden 0.01 m. genişliğinde silmelerle ayrılmış ve her birinin yüzeyinde birer satırlık yazı bulunmaktadır. Osmanlıca alfabeli Türkçe kitabede;

“Kapıya bir geda¹² gelse

Efendi uyur derler,

Elinde armağan olsa gir

İçerü buyur derler sâhib

ül-hayrat ve’l-hasenât habekir?

oğlu el hac Hüseyin sene (H.1292/M.1875-76)” ifadeleri yer alır.

Osmanlı arşivlerine göre Tekke Önü Mescidi’nin 1834 yılları arasında yeni inşa edildiği bilinmekle birlikte¹³, söz konusu kitabenin minareye mi ait yoksa Tekke Önü Mescidi’nin onarımına mı yönelik olduğu tam olarak anlaşılmamaktadır. Bununla birlikte mescidin inşasından 41 yıl sonra Hacı Mustafa Camii’ne dönüştürülmesi sırasında minarenin eklenmiş olabileceği düşüncesi akla yatkın gelmektedir. Gerçekleştirilen alan çalışmaları ve röportajların sonucunda mimari bir eserin günümüzde bulunduğu yer hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Gelecek sezonlarda da Kale-i Tavas’ın taşınmadan önceki sakinleriyle görüşmeler için ön çalışmalar yapılmıştır.

¹¹ Yukarda ismi geçen sözlü tarih çalışmasına katılanlarca da bilgiler doğrulanmıştır. Halil İbrahim Yıldır’ın sülâle lakabı Yılandıdır. Bu bilgi Halil İbrahim Yıldır’ın oğlu Mustafa Yıldır tarafından 27.07.2019 tarihinde verilmiştir.

¹² Geda: Dilenci demektir.Bknz., Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, C.1, İstanbul 2009, s.1049.

¹³ Yasemin Beyazıt, a.g.m, s. 64.

2. KALE-İ TAVAS MEZARLIĞI'NDA YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

2015 yılında başladığımız, ortasından Denizli- Muğla karayolunun geçtiği Kale-i Tavas Mezarlığının, 7160 m²'lik Kavaklıpınar Mevkii'ndeki Yukarı Mezarlık alanında daha önceki seneler Kale Belediyesi tarafından oluşturulmuş yürüyüş yollarına göre ayrılan paftalarda çalışmalara 2018 yılında da devam edilmiştir.

Denizli Büyükşehir Belediyesi Park ve Bahçeler Dairesi'nden altı kişilik bir ekiple alan temizliği yapılarak çalışmalara başlanılmıştır. Çalışma öncesinde ve sonrasında ise arazinin genel durumu fotoğraflanarak belgelenmiştir.

2017 yılında III. paftada başlanan mezar taşlarının düzenlenip tekrar ayağa kaldırılma işlemlerine 2018 kazı sezonunda da devam edilmiştir. Çalışmalara önce mezarların fotoğrafları çekilip çizimleri yapılarak *in-situ* hallerinin kayıt altına alınmasıyla başlanmıştır. Şahidelerin yüzeylerindeki alg ve likenler mekanik yöntemle temizlenmiş (Resim: 8), daha net okunabilmesi için gerekli görülen kitabeler tebeşirlenmiş, fotoğrafları çekilmiş, kazı evinde Autocad programında çizimleri yapılmış ve Osmanlıca kitabeleri transkripsiyonları yapılarak yayına hazır hale getirilmişlerdir (Resim: 9-10). Önceki sezonlarda yapılan kitabe çözümleme çalışmaları sonrasında Eski Kale halkının sülalelerine yönelik bilgiler paylaşılmıştır¹⁴. Sonuç olarak III. paftada 3 çift mezarlı, 8 tek mezarlı olmak üzere toplam 11 çerçeveli mezar düzenlenmiştir. Aynı zamanda 31 geometrik ve damgalı mezar taşı¹⁵ (Resim: 11); 204 Osmanlı Dönemine tarihlenen mezar taşı ve 83 Osmanlı geleneğini devam ettiren fakat Cumhuriyet Döneminde yapılmış olan mezar taşı ayağa kaldırılmıştır. Toplamda 318 şahide ve ayaktaşı, düzenlenmiş ve pafta alanı sınırları içerisinde bulunan sahipli mezar taşlarının bulundukları alanlarda sağlamlaştırılmaları yapılarak çalışmamız tamamlanmıştır. Genelde mermer ve kireç taşı kullanılarak yapılan mezar taşlarında, zaman zaman antik dönem bloklarından kesilerek kullanıldığı da görülmektedir. Söz konusu blok yüzeylerinde kıvrık dallı bitkisel süslemelerin yanı sıra *bukranyona* rastlanılmaktadır (Resim: 12).

2018 yılında mezarlıkta yaptığımız diğer bir çalışma konusu ise geleneği devam ettiren mezar taşlarıdır. Daha önceki kazı sezonlarında şahide düzenlemelerinin gerçekleştirildiği I.-VI. paftalarda da Osmanlı Dönemi mezar taşı

¹⁴ M., Beyazıt, Y. Beyazıt, B. D. Gital, Ş. Çelemoğlu, M. Şen, A. Atıcı, H. H. Baysal, "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2016", s. 337.

¹⁵ Bu konudaki ilk yayınımız XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde sunulmuş ve "Kale-i Tavas Mezarlığı'nda Orta Asya Geleneğiyle Bağlantılı Mezar Taşları-I" başlığı ile baskıya alınmıştır.

gelenegini devam ettiren Cumhuriyet Dönemi mezar taşları envanterlenmiş, *in-situ* fotoğrafları çekilmiş, yüzey temizlikleri yapılarak alg ve liken tabakaları temizlenmiş, gövde yatay kesitleri profil tarağı ile alınmış, Osmanlıca kitabelilerin transkripsiyonları yapılmış ve yayın haline getirilme çalışmaları devam ettirilmektedir¹⁶. Yukarı mezarlıkta toplamda sekiz yüzden fazla mezar taşı, tarih olarak Cumhuriyet dönemine ait olmasına rağmen, Osmanlı geleneginin form, malzeme ve tezyinat bakımından devam ettirildiği tespit edilmiştir. Geleneği devam ettiren mezar taşlarında kadınlarda Osmanlı Döneminde görülen kadın fesi, takı formları, bitkisel bezemeler (Resim: 13); erkek mezar taşlarında ise Osmanlı Döneminde görülen fes tipi başlıklara rastlanılmaktadır (Resim: 14). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde belli bir döneme şahitlik eden şahidelerle ilgili çalışmalara ileriki dönemlerde de devam edilecektir.

Bu doğrultuda gerçekleştirilen çalışmalarda IV., V., ve VI. paftalarda Osmanlı Dönemi mezar taşlarının *in-situ* numaraları verilerek tespiti yapılmış, ardından fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. Yukarı (Doğu) Mezarlık alanındaki IV., V. ve VI. paftalarda da dağınık halde bulunan mezar taşlarının temizlenmesi, fotoğraflanması, konservasyon ve restorasyon işlemlerinin ardından şahidelerin düzenlenmesinin yanı sıra katalog, transkripsiyon ve çizim çalışmalarının da devam ettirilmesi plânlanmaktadır.

KAYNAKÇA

A. Kaynak Kişiler

Muhammet Taşağ (D. 1932) (Görüşme Tarihi 17.07.2018).

Ayşe Akcanlı (D.1944) (Görüşme Tarihi 23.07.2018).

Ahter Emeksiz (D.1935) (Görüşme Tarihi 23.07.2018).

Anakız Onat (D. ?) (Görüşme Tarihi 23.07.2018).

Asiye Temiz (D. ?) (Görüşme Tarihi 23.07.2018).

Nasibe Kacanlı (D. ?) (Görüşme Tarihi 23.07.2018).

Yaşar Özsoy (D. 1954) (Görüşme Tarihi 23.07.2018).

Ahmet Gül (D. 1944) (Görüşme Tarihi 15.08.2018).

¹⁶ İlk yayınıımız XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde sunulmuş ve "Kale-İ Tavas Mezarlığında I. ve II. Paftalardaki Osmanlı Gelenegini Devam Ettiren Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları" başlığı ile baskıya alınmıştır.

B. Kaynak Eserler

BEYAZIT Mustafa; BEYAZIT Yasemin; GİTAL Başaran Doğu; ÇELEMOĞLU Şuayip; ŞEN Müge; ATICI Alper; BAYSAL Hasan Hüseyin, “Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2016”, 39. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Bursa 2017, s. 329-346.

BEYAZIT Yasemin, “Kale-i Tavas Kazası Merkez ve Kırsalında Vakıf Kurumları (XVIII-XIX. Yüzyıllar)”, *CIEPO 22 Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi II*, Ed. Kenan İnan, Miraç Tosun, Deniz Çolak, Trabzon 2018, s. 57-79.

BEYAZIT Mustafa; BEYAZIT Yasemin; GİTAL Başaran Doğu; ÇELEMOĞLU Şuayip; ATICI Alper; BAYSAL Hasan Hüseyin, “Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kavaklıpınar Mevkii Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2017”, 40. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 07-11 Mayıs Çanakkale 2018*, Ankara 2019, 3. Cilt, s. 71-84.

BEYAZIT Mustafa; ÇELEMOĞLU Şuayip, “Kale-İ Tavas Mezarlığında I. ve II. Paf-talardaki Osmanlı Geleneğini Devam Ettiren Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları”, XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, (Baskıda).

BEYAZIT Mustafa; GÖKTÜRK Başaran Doğu, “Kale-i Tavas Mezarlığı’nda Orta Asya Geleneğiyle Bağlantılı Mezar Taşları-I” XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, (Baskıda).

KANAR Mehmet; *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, C.1, İstanbul 2009.

Resim 1: Tekke Önü Mescidi (Camii) ve Cevher Paşa Hamamı temizlik öncesi-sonrası.

Resim 2: Roma Hamamı ve Çarşı (Pazar Yeri) Camii temizlik öncesi-sonrası.

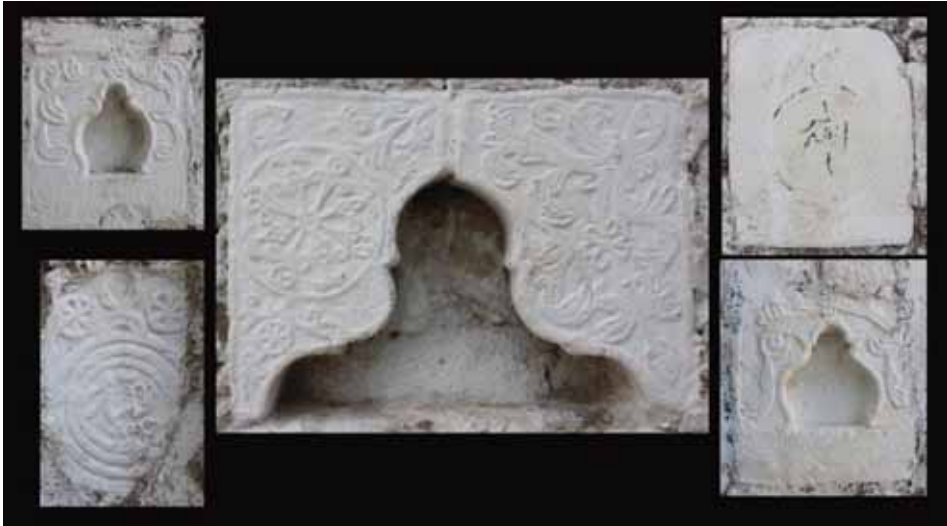
Resim 3: Sözlü tarih çalışmalarından kesitler.

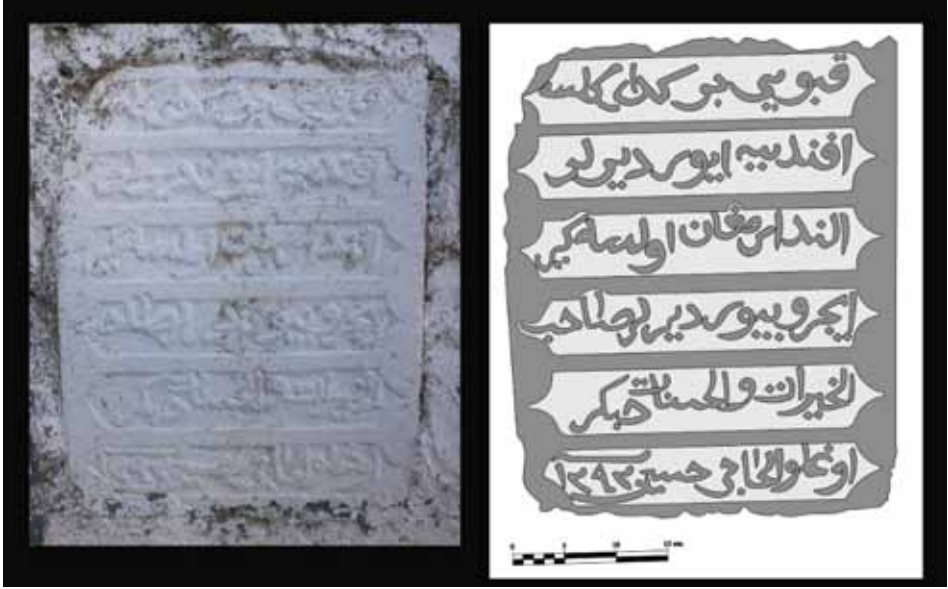
Resim 4: Tekke Önü Mescidi ve Yılcıoğlu Camii.

Resim 5: Yılancıoğlu Camii, avlu duvarı ve cami yolu kenarına yerleştirilmiş sütun başlıkları ve sütun gövde parçaları.

Resim 6: Yılancıoğlu Camii, avlu duvarı ve minare kaidesindeki bitkisel süslemeli kandillikler ve bloklar.

Resim 7: Yılancıoğlu Camii minaresindeki Tekke Önü Mescidi'ne ait kitabe.

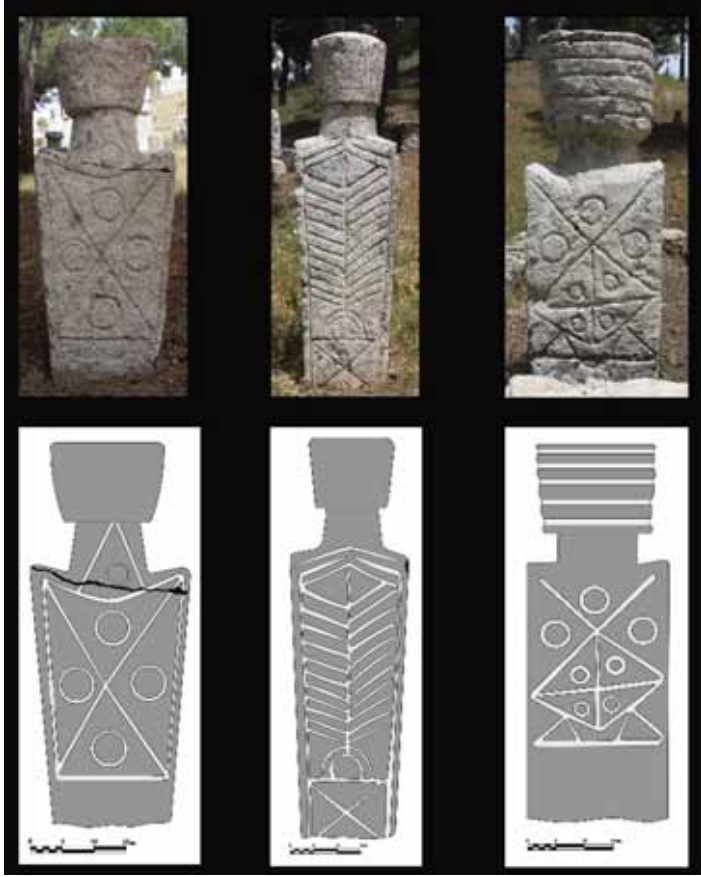
Resim 8: Mezar taşlarının temizlenmesi anından görünüm.

Resim 9: C40- C147 Katalog No.lu mezar taşlarının fotoğrafı, çizimleri ve kitabe transkripsiyonu.

Resim 10: 31-65-89 Katalog No.lu mezar taşlarının fotoğrafı ve çizimi.

Resim 11: 30-34-149 III. Pafta geometrik şekilli şahideler.

Resim 12: III. Paftada karşımıza çıkan bukranyon kafalı ve bitkisel süslemeli devşirme mezar taşları.

Resim 13: III. Paftada kadın mezar taşı başlıklarından örnekler.

Resim 14: III. Paftada erkek mezar taşı başlıklarından örnekler.

2018 YILI AYASULUK TEPEŞİ VE ST. JEAN ANITI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Mustafa BÜYÜKKOLANCI*

Gülgün YILMAZ

Sinan MİMAROĞLU

Fuat YILMAZ

Fırat BARANAYDIN

Elif KARABACAK¹

İzmir İli, Selçuk İlçesi'ndeki Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı kazı ve restorasyon çalışmalarına 2018 yılında Yrd. Doç. Dr. Mustafa Büyükkolancı başkanlığındaki ekip tarafından devam edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 20 Haziran 2018 tarih, 521915 sayılı kazı ve sondaj ruhsatnamesi ve izniyle yapılan bilimsel kazılar 02.07.2018-28.08.2018 tarihleri arasında 55 gün sürdürülmüştür. Çalışmalara

-
- * Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BÜYÜKKOLANCI, Emekli Öğretim Üyesi, Selçuk/İzmir TÜRKİYE.
Doç. Dr. Gülgün YILMAZ, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Edirne/TÜRKİYE.
Dr. Öğr. Üyesi Sinan MİMAROĞLU, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Hatay/TÜRKİYE.
Dr. Öğr. Üyesi Fuat YILMAZ, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Edirne/TÜRKİYE.
Araş. Gör. Fırat BARANAYDIN, İstanbul Gelişim Üniversitesi U.B.Y.O. Restorasyon ve Konservasyon Bölümü Avcılar İstanbul/ TÜRKİYE.
Araş. Gör. Elif KARABACAK, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konyaaltı Ankara/TÜRKİYE.
- ¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Yrd. Doç. Dr. Mustafa Büyükkolancı başkanlığındaki kazı ekibine Trakya Üniversitesi'nden Sanat Tarihçisi Doç. Dr. Gülgün Yılmaz Kazı Başkan Yardımcısı olarak katılmıştır. Pervin Büyükkolancı, Özge Bayhan, Başak Saygılı ve Furkan Alupveren Arkeolog, Dr. Öğretim Üyesi Ebru Findık, Gültekin Teoman ve Deniz Demir Sanat Tarihçisi olarak depo çalışmalarına katılmışlardır. Rest. Mimar Mehmet Sıtkı Erol ve Restoratör Doğu Baranaydın mimari ve küçük eser restoratörü olarak katılmıştır. Veteriner Prof. Dr. Vedat Onar hayvan kemikleri uzmanı, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ertan Yıldız Epigraf ve Jeoloji Mühendisleri Prof. Dr. M. Ali Kaya, Doç. Dr. Çağlayan Balkaya ve Dr. Olcay Çakmak Jeofizik-Jeomanyetik ekibi olarak çalışmalara katılmışlardır. Öğrenciler Elif Naz Yılmaz, Mustafa Kemal Dalık, Ahmet Aydoğan, Selda Meriç, O. Çağatay Çeliktaş, Nur Dezer, Bahar Aksungur, Erdem Bayram, Türkan Yetimler Yazır arkeoloji ve sanat tarihi öğrencisi olarak çalışmalara katılmışlardır. Kazılar ve restorasyon çalışmalarında ortalama 7 işçi-usta çalışmıştır.

Bakanlık Temsilcisi olarak İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Necla Okan katılmış ve kazımıza çok olumlu katkılarda bulunmuştur.

Restorasyon çalışmaları ise Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 03.09.2018 tarih ve 712513 sayılı izinleri ile 5 Eylül 2018-31 Ekim 2018 tarihleri arasında başkanlığımdaki ekip elemanlarının katılımı ile Efes Müze Müdürlüğü ve İzmir Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü denetiminde gerçekleştirilmiştir.

Temmuz-Ağustos aylarında kilisenin kuzey-doğu alanında gerçekleştirdiğimiz kazı çalışmaları ve Eylül-Ekim aylarındaki KD alanda ve kilisenin hazine dairesi kuzeyinde yaptığımız kısmi tamlama-acil restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün desteği olan 85.000,00 TL, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin sponsorluğu olan 116.777.96 TL ile gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle Bakanlığımıza, kazı ve restorasyon iznini veren Genel Müdürlüğümüze, Kazılar Daire Başkanlığı'na ve Kazılar Şubesi yetkililerine, sponsorumuz İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na minnet ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca 2018 yılı Bakanlık Temsilcimiz İzmir Müze Müdürlüğü Uzmanı Arkeolog Necla Okan' a ve ayrıca destek veren Efes Müze Müdürlüğü ve İzmir Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü başta olmak üzere diğer tüm kurum ve kuruluşlara teşekkür ederim.

Kazılar

Temmuz-Ağustos aylarında kazılar St. Jean Kilisesi'nin kuzey-doğusunda 28-30 P- R plankaresindeki C evinde, BA-CD odalarında çalışılmıştır.

Restorasyonlar

5 Eylül-31 Ekim tarihleri arasında KD alan D evi duvarları Takip Kapısı doğu kule ile kilise hazine dairesi kilise kuzey duvarı ve kilise çevre duvarlarında gerçekleştirilmiştir.

Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı'ndaki restorasyon çalışmaları Kazı Başkanı Yrd. Doç Dr. Mustafa Büyükkolancı başkanlığında, Restoratör Mimar Mehmet S. Erol, Arş. Gör. Arkeolog – Restoratör Fırat Baranaydın Restoratör Ahmet Aydoğan ile 7 usta-işçi, (1 traktör ve 1 vinç yardımı) ile gerçekleştirilmiştir.

Yapı Araştırma Kısmi Tamlama ve Acil Restorasyon Çalışmaları

Dış Kale doğu girişi yakınında (Kilise KD alan) 2017 yılında kazısı yapılan D yapısında öncelikle çok yıpranmış duvarların yapı araştırmaları ve acil onarımı,

Aziz Yuhanna (St. Jean) Kilisesi'nin kuzeyindeki hazine dairesi kuzey duvarında kısmi tamlama, acil restorasyon ve iyileştirme çalışmaları,

Aziz Yuhanna Kilisesi ve hazine dairesi kuzeyindeki kilise çevre duvarında kısmi tamlama, acil restorasyon ve derz dolgu çalışmaları yapılmıştır.

Çevre Düzenleme ve İyileştirme Çalışmaları

Örenyeri karşılama merkezi olarak tanımlanan kilise güneyinde ve gişeden sonraki anıtsal giriş ile güney alandaki topoğrafik haritaların iyileştirilmesi yapılmıştır. Bu arada anıtsal giriş ile haritalar arasındaki taş döşeme yol iyileştirilmiştir.

Kazı evi güneyindeki teras duvarlarında ve evin güneyindeki sıvaların ve kazı deposu kuzeyindeki yarı açık bölümlerde çatı örtüsü taşıyıcı ayaklarda ve kiremitlerde iyileştirmeler yapılmıştır. Korumaya yönelik acil restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları 31.10.2018 tarihinde tamamlanmıştır.

KAZI ÇALIŞMALARI

2 Temmuz tarihinden itibaren 6 işçi ile başlayan genel bitki temizlik çalışmaları 3-6 Temmuz tarihler arasında St. Jean Anıtı çevresinde eski kazı alanlarında yapılmıştır. Daha sonra işçilerle yapılan kazı çalışmaları 9 Temmuz-29 Ağustos tarihleri arasında KD alanda gerçekleştirilmiştir. Kazı buluntuları ve depodaki eserlerin konservasyonu ile birlikte depolarda bilimsel çalışmalara da bu dönemde devam edilmiştir.

2.1: KD Alan, 28-30 P Plankaresi (B-C Konutları)

28-29 P Açması Aziz Yuhanna Kilisesi ile iç kale arasında dış kale sınırları içinde dış kale doğu girişinin iç kuzeybatı kısmında yer almaktadır (Plan: 1). 9.00x9.00 m.lik 28 P açmasının kazısı 2007 yılında yapılmış ve üç odanın kuzey ve güney bölümleri kısmen açığa çıkarılmıştı. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan duvarlar (Plan: 2, Resim: 1) ve seramiklerin Bizans, Aydınoğulları ve Erken Osmanlı Dönemine ait olduğu anlaşılmıştı.

2017 yılında ise 30 R-P açmalarında çalışılmış ve “D Evi” olarak tanımlanan altı odadan ve holden oluşan bir kompleks ortaya çıkarılmıştı (Plan: 3). Bu kompleksi oluşturan odalarında 28 P açmasında olduğu gibi yine Bizans, Aydınoğulları ve Erken Osmanlı Dönemine ait olduğu anlaşılmıştır.

2018 yılında yukarıda adı geçen iki alanın arasındaki 29 - 30 P alanında yine 10.00x 20.00 m.lik alanda kazılara başlanmıştır ve 28 P açmasının güneyinden başlayarak A Evi’ne ait odaların kazısı tamamlanmıştır.

28 P Plankaresi AB Odası

28 P Açması güneyinde 2018 yılı kazı çalışmalarına 10/07/2018 tarihinde 6 işçi, 2 arkeolog 1 öğrenci ile başlanmıştır. Plan karenin batısında yer alan AB odasında çalışmalar 47.09 m. seviyesinde başlatılmıştır. Çamur harçlı tuğla ve taş örgülü duvarlara sahip olan AB odasının ölçüleri 3.60x3.50 m.dir. Duvar kalınlıkları odanın tüm duvarlarında ortalama 0.90 m. kalınlığındadır. AB Odasının sınırlarını belirleyen doğu ve kuzey duvarları önünde L şeklinde 0.40 m. yükseklikte sedir bulunmuştur (Resim: 3). 3.60x2.60 m. uzunlukları ve 0.80x0.90 m. kalınlıkları olan sedir taş ve tuğla örgülüdür. Odanın batısında 46.55 m. seviyesinde bir 20 yy.a ait bir Müslüman mezarı bulunmuş ve belgelenecek depoya kaldırılmıştır (Resim: 4). AB odasının tuğla örgülü batı duvarında sonradan işlevini kaybedip taş ve tuğla ile örülmüş bir küçük pencere bulunmaktadır. AB odasında devam eden çalışmalarda seviyelerde geç dönem günlük kullanım kapları, cam ve metal objeler, insan ve hayvan kemikleri ve 47.09 m. seviyesinde STJ.18.28P.01 kazı envanter numaralı ve 46.38 m. seviyesinde STJ.18.AB.01 kazı envanter numaralı iki adet sikke ele geçirilmiştir. Odada devam eden çalışmalar 46.05 m. seviyesinde sonlandırılmıştır (Resim: 3).

28 P Plankaresi AD Odası

AB Odasında devam eden seviye indirme çalışmaları sırasında plan karenin batısına doğru ilerleyen bir duvar tespit edilmiş ve bunun 28O ile 28P plankarelerine ait bir oda olduğu anlaşılmış ve oda AD olarak isimlendirilmiştir. Bu odada çalışmalar 46.91 m. kodunda başlayıp 46.34 m. koduyla sonlandırılmıştır (Resim: 5). Odanın 28 P plankaresi sınırları içinde kalan alanında yapılan çalışmalarda Erken Osmanlı Dönemine sırlı seramikler, insan ve hayvan kemikleri ele geçirilmiştir.

28 P Plankaresi AC Odası

28 P plankaresinin doğusunda yer alan 4.30x3.00 m. boyutlarındaki AC odasında çalışmalar 46.50 m. seviyesinde başlatılmıştır (Resim: 6). Girişi büyük olasılıkla doğuda olması gereken odanın 0.80 m. kalınlıktaki duvarları çamur harçlı taş ve tuğla ile örülmüştür. Odada seviye inme çalışmalarında Erken Osmanlı Dönemi sırlı seramikler, cam ve metal objeler, insan ve hayvan kemikleri ele geçmiştir. Odada çalışmalar toplam 0.50 m. derine inilerek 46.00 m. seviyesinde sonlandırılmıştır.

29 Plankaresi BA Odası

Plankarenin kuzeybatısında konumlanan BA odasında çalışmalar 46.91 m. kodunda başlatılmıştır. BA odasında tuğla ve taş örgülü, çamur harçlı doğu, batı ve kuzey duvarları açığa çıkarılmıştır. Duvar kalınlıkları ortalama 0.80 m. olarak korunan odanın doğu – batı uzantısının ölçüsü 3.35 m.dir. Odanın kuzeyinde yıkılmış halde bulunan olasılıkla duvara ait olduğu düşünülen taş, tuğla ve mermer parçaları bulunmaktadır. Odanın kuzeyinde 45.50 m. kodunda Beylikler Dönemine ait yeşil sırlı kandil ele geçirilmiştir. Seviye inme çalışmaları odada 45.10 m. seviyesinde sona ermiştir (Resim: 7).

29 P Plankaresi BB Odası

29 P Plankaresinin kuzeydoğusunda konumlanan BB odasında çalışmalar 46.00 m. kodunda başlatılmıştır (Resim: 8-9). Duvarları 0.75 m. kalınlıkta olan odanın ölçüleri 2.30 x4.50 m.dir Giriş kapısının doğuda olduğu tahmin edilen odanın güneydoğu alanında üzeri taş plaka ile kapatılmış su kanalı bulunmuştur. Odanın güneyinde Medusa başı olan lahit parçası ele geçirilmiştir. Seviye inme çalışmaları sırasında geç dönem günlük kullanım kapları, cam, metal parçaları ve hayvan kemikleri bulunmuştur.

Sonuç olarak, 2018 Yılı Temmuz ayındaki 20 günlük çalışmalar sonunda 28-29 P plan karelerinde çalışılmıştır. Bu alanda AB-AC odaları tümüyle AD odasının doğu bölümü kazılıp ortaya çıkarılmıştır. Toplam 200 metre karelik alanda yaklaşık olarak 1.00-0.50 m. derinliğe ulaşılmıştır. Genel olarak kazı yapılan alandaki kullanım evreleri olarak Aydınöğulları ve Erken Osmanlı Dönemine ait seramik parçaları ve sikkelerin bulunması alanın 14-15. yüzyıllarda yoğun olarak kullanıldığını göstermiştir.

2018 yılı kazı sezonunda, 2007 yılında kazısı yapılan 28 P plankaredeki A evi ile 2017 yılında kazısı yapılan 30 P-R plankaresindeki D evi arasında

kazılmamış 10.00x20.00 m.lik bölümü ortaya çıkarmayı amaçladık. İki yapı topluluğu arasındaki 29 P plankaresinde yer alan odalarda kazı çalışmalarına Temmuz'da başlanmış ve önce A evine ait iki oda tümüyle kazılıp ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra bunları güneyinde yer alan iki oda ve bir açıklık tümüyle ortaya çıkarılmıştır. Ağustos ayında 29 R plankaresinin KD köşesine yakın bölümde geçen yıllardan bilinen ve kuzey-güney yönünde uzanan ve D kompleksinin KD köşesindeki apsisle bağlı olan tuğla kasetli taş duvar doğu sınırı olmak üzere B Evi'nin bir alt terasındaki "C" Evinde kazılara devam edilmiş ve önemli sonuçlar alınmıştır (Plan: 3).

29 R Plankaresi CA Odası

29 R plankaresinin güneybatısında, BB odasının güneydoğusunda yer alan CA odasında 44.69 üst kodunda 31.07.2018 tarihinde çalışmalara başlanılmıştır (Resim: 10). CA odasının doğusunda yer alan tuğla kasetli taş duvarın uzunluğu 5.00 m., kalınlığı 0.70 m.dir. Bu harçlı duvarın orijinal kalabilen alt kısmı tuğla kasetli duvar tekniğiyle örülmüştür. Bu duvar güneyindeki D kompleksine ait KG köşesindeki küçük apsisle bağlantılı gibi görülmektedir. Laskarisler veya Aydınoğulları Dönemi özellikleri göstermektedir.

Doğu duvarının kuzeye doğru olan üst kısmı daha geç dönemde düzgün olmayan bir biçimde örülen duvardan daha kalın olduğu görülmüştür. Yani burada plan değişikliği yapmadan tamir yapılmış gibidir. Odanın doğu duvarının devamında kuzeyde düz ve harçsız bir duvar ve bununda üzerinde yine çamur harçlı apsis benzeri bir yapılanma izlenmektedir. Apsisli duvarın uzunluğu 1.90 m., kalınlığı 0.45-0.50 m. arasında değişmektedir (Resim: 11). Apsisli duvarın önünde yer alan doğu-batı uzantılı geç dönem olduğu düşünülen çamur harçlı duvarın uzunluğu 1.65 m., kalınlığı 0.50-0.55 m.dir.

Çalışmalar esnasında 44.58 metre kodunda CA odasının doğu duvarına 2.00 metre güney duvarına 1.50 m uzaklıkta Bizans Dönemine ait düz profilli sütun kaidesi bulunmuştur. Odada seviye inme çalışmalarında az miktarda 1996 yılında 22 S açmasında bulunan erken dönem seramiklerinin benzerleri ele geçirilmiştir. Devam eden çalışmalarda Erken Osmanlı Dönemine ait 44.55 kodunda STJ.18.29R.01 ve 44.19 kodunda STJ.18.29 R.02 kazı envanter numaralı iki sikke bulunmuştur. Ele geçirilen buluntular arasında Beylikler Dönemi, Bizans Dönemi ve her seviyede birkaç parça erken dönem seramik parçaları; hayvan kemikleri; az sayıda cam ve metal ele geçmiştir. Bu alandaki çalışmalara 43.97 metre kodunda son verilmiştir (Resim: 12).

29 P Plankaresi CB Odası

29 P plankaresinin kuzeydoğusunda, BB odasının güneyinde ve CA odası ile organik bağı olan ve CB odasında 44.75 üst kodunda 09.08.2018 tarihinde çalışmalara başlanılmıştır. Odanın ortalama ölçüleri 9.00x5.00 m.dir. Odanın kuzey duvarı kireç harçlı taş duvardır. Çok düzgün olmayan duvar taş ve tuğla ile örülmüş ve duvarın korunan yüksekliği 1.80 m.dir. Alandaki çalışmalar esnasında 44.18 üst kodunda kuzey duvarına 1.40 m. batı duvarına 3.20 m. uzaklıkta iki adet ahşap sütunlara ait kaide olarak kullanılmış mimari bloklar bulunmuştur. Bunlardan biri Roma Çağına ait küçük boyutlu mermer kompozit sütun başlığı (StJ 18/9) diğeri ise Bizans Dönemine ait ikinci kullanım küçük boyutlu mermer *impostur* (StJ 18/10). Devam eden çalışmalar esnasında 44.50 kodunda Osmanlı Dönemine ait STJ.18.29P.01, 44.49-44.31 kodları arasında STJ.18.29P.02-STJ.18.29P.04 kazı envanter numaralı 3 adet sikke, 44.30 kodunda STJ.18.29P.03 kazı envanter numaralı kemik ağırşak ele geçirilmiştir. Odanın batı yönünde kuzey-güney doğrultulu 1.90 cm. uzunluğunda 0.65 cm. genişliğinde tuğla ve taş ile örülmüş duvar bulunmuştur. Seviye inme çalışmaları esnasında CB odasının batı alanından az miktarda erken dönem seramikleri ele geçirilmiştir. Ele geçirilen buluntular arasında Beylikler Dönemi, Bizans Dönemi ve her seviyede birkaç parça erken dönem seramik parçaları; hayvan kemikleri; az sayıda cam ve metal ele geçirilmiştir.

29 P Plankaresi CC Odası

29 P plankaresinin güneybatısında, BA odasının güneyindeki CC odasında kazı çalışmalarına 45.18 üst kodunda başlanmıştır. CB odasıyla ortak kullanılan ve organik bağı olan odanın doğusunda kuzey-güney doğrultulu 1.90 m.lik duvar vardır. Odanın batı yönüne doğru yapılan seviye inme çalışmalarında odanın batı duvarı da ortaya çıkmıştır. Kuzey-güney doğrultulu 1.70 m.lik duvar odanın batı sınırı olarak kabul edilmiştir (Plan: 3). CC odasındaki çalışmalar sırasında 44.16 m. kodunda STJ.18.29P.05 - STJ.18.29P.07 envanter numaralı 3 adet sikke bulunmuştur. CC odasının doğu duvarına yakın alanlarda az miktar erken dönem seramikleri ele geçirilmiştir. Çalışmalar 44.16 kodunda son bulmuştur. Ele geçirilen buluntular arasında Bizans-Beylikler Dönemi seramikleri yanı sıra her seviyede birkaç parça erken dönem (Arkaik-Klasik dönemler) seramik parçaları; hayvan kemikleri; az sayıda cam ve metal ele geçirilmiştir.

CC Odasının kuzeyinde BB odasına doğru uzanan 0.30 m. genişlikte ve 2.30 m. uzunlukta ve kenarları mermer parçaları ve tuğlalarla sınırlanmış yağmur suyu kanalı ortaya çıkarılmıştır. Bu kanalın yağmur suyunu BB odasındaki olası kanaldan batıya doğru yönlendirdiği ve bir sarnıca bağlandığı tahmin edilmektedir (Plan: 3).

Sonuç olarak, 2018 yılı kazı sezonunda 2007 ve 2017 yıllarında kazısı yapılan A ve D evleri arasında kalan 10.00x20.00 m.lik kazılmamış set şeklindeki bölümü ortaya çıkarmayı amaçladık. Bu amaçla kuzeyden güneye doğru devam eden kazılarda önce 2007 yılında kuzey yarısı kazılan AB ve AC odaları tümüyle kazılmış ve AB odasının kuzey ve doğu duvarları önünde sedir bulunan bir oda ortaya çıkmıştır (Plan: 3). Daha sonra güneyde bir alt kattaki 4.50x2.80 m. iç ölçülerinde BB odası kazılmıştır.

Ağustos ayında BB odasının güneyinde yine bir alt kattaki CA-CB ve CC odalarında çalışılmış ve bu odaların tabanı D kompleksi odalarından 0.80 m. üstte oluşu D kompleksi ile bağlantısı olmadığını kanıtlamaktadır. Kazılarda bulunan eserlerden yola çıkarak alandaki odaların Laskarislerden başlayarak Aydınoğulları ve Erken Osmanlı dönemlerinde yani 1250-1600 yılları arasında çeşitli onarımlar ve değişimlerle kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir. Ağustos ayındaki 28 günlük kazı çalışmaları sonunda Ayasuluk KD Alan D Kompleksi DB-DF odalarında 400 metre karelik alanda ortalama olarak 0.50 m. deriliğe inilmiş ve önemli sonuçlar alınmıştır. Genel olarak Bizans Dönemine ait konut duvarlarının daha sonra Aydınoğulları, Erken Osmanlı dönemlerinde yenilenerek kullanıldığı ele geçirilen sikke, seramik, mühür ve diğer küçük buluntulardan anlaşılmıştır. Böylece daha önce planladığımız 2018 kazı çalışmaları sonlanmıştır.

RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Ayasuluk tepesi ve St. Jean Anıtı kazılarında 2018 yılında metal, seramik ve bir grup mermer eserlere restorasyon ve konservasyon uygulamaları yapılmıştır. Eserler bozulma durumlarına göre sıralanıp belirlenmiştir. Restorasyon ve konservasyon çalışmaları, eserler üzerinde görülen bozulmaların stabilizasyonu sonucunda eserlerin konsolide edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda 61 adet metal eser, 11 adet seramik eser, 1 adet cam eser, 10 adet ise taş eser üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca 25.07.2014 tarih ve 5638 sayılı İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu onaylı restorasyon projesine göre, Ayasuluk Tepesi Takip

Kapısı batı kule batı cephede 2017 yılında yapılan restorasyon çalışmalarında izlenen dikey çatlak alana yapılan güçlendirme çalışmalarının 2. etabı olarak, duvar içerisinde oluşan malzeme kayıplarını enjeksiyon ile tamamlama çalışmaları yapılmıştır.

Emekli Dr. Öğr. Üyesi – Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı Başkanı Dr. Mustafa Büyükkolancı'nın başkanlığında, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı 2018 yılı restorasyon ve konservasyon çalışmaları önceki yıllarda çıkarılmış tasnif edilmiş ve depoda bulunan eserlere sürdürülebilir konservasyon çalışmaları temel oluşturacak şekilde uygulanmıştır. Temelde sikke, seramik kaplar ve 5 büyük boyutlu taş eser üzerinden 2018 yılı restorasyon ve konservasyon uygulamaları, bu eserler haricinde 4 küçük boyutlu mortart parçası ve 1 küçük boyutlu heykel üzerinde yapılmıştır. Bu 5 eserden sadece 1 tane mortart 2 parça halindedir ve sadece bu eserde birleştirme işlemi yapılmıştır. Tüm bu eserlerde mekanik, gerekli görülen alanlarda kimyasal temizlik ve konsolidasyon yapılmıştır.

Geçmiş yıllarda kullanılan yanlış maddeler ve hatalı uygulamalar taş eserler üzerinde geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açmıştır. Bu yüzden Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı 2018 yılı metal, seramik, cam ve taş eser restorasyon ve konservasyon çalışmalarında amaçlanan eserlerin mevcut durumlarını stabilize etme ve daha kötüye gitmesini durdurma müdahale prensipleri uluslararası tüzük, bildiri, belge ile sınırlandırılmıştır. Yapılan tüm işlemler uzun zamandır kullanılan sonuçları ve reaksiyonları bilinen malzemeler ile uygulanmıştır. Arkeolojik alanlarda zamanla kazılacak alanlarının değişimi veya farklı ekiplerin tasnif alanlarını değiştirmesi eserlerin birbirlerinden ayrılmasına ve sonrasında bulunup bütünlüğünün görülememesine yol açmaktadır. Bu gibi sıkıntılar için arkeolojik alanlarda çıkan tüm eserler numaralandırılıp envantere alınır. Bütünlük oluşturan parçalar ise a-b veya 1-2 gibi kodlarla bütün oldukları belirtilir. Ancak envanter numaralarının genellikle bir sezon sonunda kaybolması, kalıcı bir çözüm yaratmamaktadır. Tasnif edilen ve depolanan eserlerin parçalı halde olanların birleştirilmesi, birleşecek eserlerin kaybolmasını engellenmesi bu sorunu daha kalıcı olarak çözecek uygulamadır.

Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı 2018 yılı restorasyon ve konservasyon çalışmaları öncelikli uygulama eserleri güçlendirme, stabilize etme, birleştirme ve konsolide etme uygulamalarını kapsamıştır. Tüm müdahalelerin her aşaması belgelendirilmiş ve arşivlenmiştir. 2017 yılında planlanan ve 2018 yılında devam ettirilen sürdürülebilir konservasyon uygulamaları içerisinde

değerlendirilecek eserlere yapılan tüm uygulamaların ardından, eserler ilerleyen yıllarda incelenebilir ve gerekli görüldüğünde konserve edilebilir şekilde envanterlenmiş - tasnif edilmiştirler.

METAL, SERAMİK, CAM VE TAŞ ESERLER

Metal eserlerin büyük çoğunluğunu bronz sikkeler oluşturmakla birlikte 1 adet bronz kuş figürini ve kazı alanından ve depoda bulunan bazı bronz ve demir metal objelerinde konservasyonları yapılmıştır. Seramik eserler arasında geçmiş yıllarda çıkarılmış olan 1 adet Tunç Çağı kasesi, ve 10 adet Bizans ve Beylikler Dönemine ait seramik eserin konservasyonları yapılmış ve parçaları tamamlanmıştır. 1 adet 2 parça halindeki cam bilezik yüzey kirliliğinin giderilmesinin ardından birleştirilmiştir. Taş eserlerin arasında Roma Çağına ait *ostotek*, St. Jean Kilisesi'ne ait parapet levhası, büyük beyaz mermer mortar (havan), 4 adet küçük boyutlu yeşil mermer mortar, 1 Bizans başlığı ve 1 adet beyaz mermer Zeus heykelciğinin konservasyon ve restorasyon işlemleri yapılmıştır. Bu eserlerin haricinde St. Jean Kilisesinin kuzey transeptine bitişik mekanda bulunan altar masasının taşıyıcısı olan beyaz mermer 4 sütun diğer eserlere göre daha düşük kalitedeki mermerden yapılmıştır.

Tüm bu eserlere restorasyon ve konservasyon uygulamalarının sınırının ilgili kanun, tüzük, ilke, belge ve bildirgeler üzerinden müdahale sınırı belirlenmiştir. Belirlenen müdahaleler üzerinden eserlere yüzey temizliği ardından gerekli birleştirme işlemleri yapılmış ve konsolidasyon uygulamaları ile çalışmalar tamamlanmıştır. Restorasyon ve konservasyon uygulamaları öncelikle belgeleme ardından tanım, dönem ve kullanım özelliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Tüm bu çalışmalardan sonra uygulamanın en önemli adımlarından ve sonraki adımları da etkileyecek olan teşhis evresine geçilir. Bu evrede eser üzerindeki tüm bozulmalar belirlenip netleştirilmelidir. Gözle görülemeyecek bozulmalar için mikroskopi ve analiz yöntemlerinden yararlanmak gerekir. Yapılan teşhis uygulamayı belirleyecektir, uygulama bozulmalarının giderilmesi, stabilizasyon ve ardından parçalı eserlerin birleştirilmesinden oluşmuştur. Ancak eserlerin öznel durumlarına göre uygulamalar farklılık göstermiştir.

GÜÇLENDİRME ÇALIŞMALARI

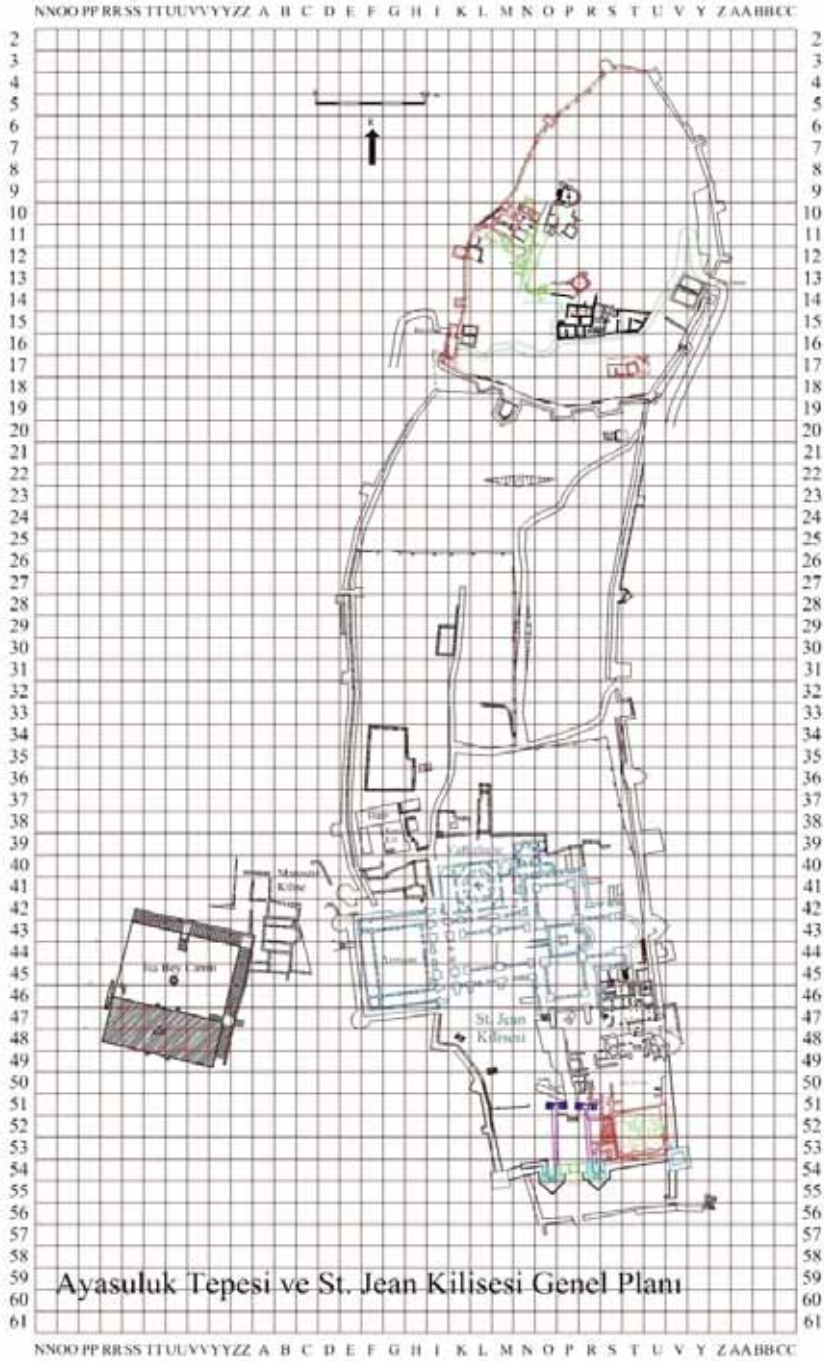
Takip Kapısı batı kulede yapılan çalışmalar 2017 yılında izlenen dikey çatlak alana yapılan güçlendirme çalışmalarında enjeksiyona hazır hale

getirilen alanlarda hazır enjeksiyon harcı ile duvar içerisinde oluşan malzeme kayıplarının enjeksiyon harcı ile tamamlanmıştır. İzlenen çatlak hattı ve çevresinde yapılan çalışma yapının bu hareketini önleyici bir çalışmadır. Ancak yapının tamamında malzeme kayıplarının giderilmesi ve diğer güçlendirme çalışmaları ile yapının dayanımı daha da iyileştirilmelidir.

ACİL ONARIM ÇALIŞMALARI

Öncelikli acil onarım çalışmaları bir kış koşulunda önemli malzeme kayıpları oluşacak Aziz Yuhanna (St. Jean) Kilisesi'nin kuzeyindeki hazine dairesi duvarlarının üst kotları ve Aziz Yuhanna (St. Jean) Kilisesi'nin hazine dairesi kuzeyindeki kilise çevre duvarında lokal alanlarda izlenen malzeme kayıplarının tamamlanması, capping ve derzleme uygulamalarından oluşmuştur.

Derz sağlamlaştırma çalışmaları hazine dairesi ve kuzey çevre duvarında yoğun malzeme kayıplarının izlendiği alanlarda yapılmıştır. Capping uygulaması ise kuzey duvarda yağmur suyunu uygun alana drene edecek şekilde yapılmıştır. Lokal alanlarda izlenen malzeme kayıpları ise yine yapının kendi malzemesi ile üslubuna uygun şekilde kısmi tamamlamalardan oluşmuştur.

Plan 1: Ayasuluk Tepesi haritası ve 2018 yılı kazı alanı 28-29-30 P açmaları.

Plan 2: 2017 yılında kazılan 30-31/P-R açması D konut planı.

Plan 3: 28-31/P-R açması A- D konutları 2018 yılı sonu planı.

Resim 1: 28 P Açması - A Kompleksi 2018 yılı kazı başlangıcı AB-AC odaları.

Resim 2: 28 P Açması - A Evi 2018 yılı kazıları başı AB-AC odaları.

Resim 3: 28 P Açması AB odasının kazı sonu.

Resim 4: 28 P Açması AB odasında bulunan mezar.

Resim 5: 28 P Açması AD odası son durumu.

Resim 6: 28 P Güneyi AC odası son durumu.

Resim 7: 29 Plankaresi BA odası son durumu.

Resim 8: 29 P Plankaresi BB odası başlangıç.

Resim 9: 28-29-30 P açmaları (BB odası) Temmuz sonunda kuzeyden görünümü.

Resim 10: St. Jean Kilisesi ve çevresinin genel görünümü ve okla gösterilen 2018 kazı alanı.

Resim 11: 29 R Plankaresi CA odasının kazı başlangıcı ve doğu duvarı.

Resim 12: 29 R Plankaresi CA odası kazı sonunda kuzeyden.

ANTALYA MÜZESİ MÜDÜRLÜĞÜ BAŞKANLIĞI'NDA PERGE ANTİK KENTİ 2018 YILI KAZILARI

Mustafa DEMİREL*

2018 yılı kazı çalışmaları; stadyum, Plancia Magna mezar yapısı, Doğu Cadde, Ja 11. *İnsula* Doğu Portiko mekanları, Batı Cadde 12. Mekan, Güney Cadde'de yapılırken, Güney Hamam *palaestrası* ve akropol sarnıcında ise temizlik ve çevre düzenlemesi şeklinde devam ettirilmiştir. Kazı çalışmalarının yanında eşzamanlı olarak yürütülen taşınmaz kültür varlıklarının belgelenmesi işlemleri, restorasyon ve konservasyon çalışmalarına yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur. Kent içerisindeki gezi güzergahlarının bitki temizlikleri ve ıslahına yönelik çalışmalar 2018 yılı içerisinde belirli dönemlerde düzenli olarak yapılmıştır¹.

STADYUM KAZI ÇALIŞMALARI (B'18)

Yasin BAYRAM

Stadyum, kentin surları dışında, kentin güneybatısında, tiyatronun kuzeydoğusunda, *sphendonesi* kuzeyde olacak şekilde kuzey güney doğrultuda planlanmış 'U' planlı yapıdır. M.S. 1, 2. yy.da yapıldığı tahmin edilmektedir. Düz zemin üzerinde tonozlarla yükseltilerek yapılmış olan yapının *sphendone* kısmı daha geç dönemlerde 42 m. güneyinde doğu batı doğrultulu bir yapıyla arena alanı oluşturulmuştur. Yapıyı oluşturan tonozlar

* Mustafa DEMİREL, Antalya Müzesi Müdürü, Arkeolog, 07050 Antalya/ TÜRKİYE, m.demirel08@gmail.com

¹ Perge Antik Kenti 2018 yılı kazı, restorasyon-konservasyon ve alan rehabilitasyonu çalışmaları Antalya Müzesi Müdürü Mustafa Demirel başkanlığında, Sanat Tarihçisi Süleyman Navdar denetiminde, Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü' nün 25.04.2013 tarih, E.359688 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Olarak Müzeler Tarafından Yapılacak Kazı ve Sondaj İzin Belgesi" doğrultusunda 15.05.2018-31.12.2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğüne, Antalya Valiliğine, Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü' ne, Antalya Büyükşehir Belediye Başkanlığına, Aksu Belediye Başkanlığına, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne, Antalya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğüne, Antalya Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğüne, Antalya Müzesi uzmanlarına ve tüm Perge kazı ekibine katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

dükkan olarak kullanılmış olup, her 3 tonozdan biri stadyumun içine açılan bir giriş bulundurmaktadır. Stadyum alanındaki kazı çalışmaları arena kısmında ve 4 adet tonozda yapılmıştır.

Stadyum Tonoz Kazı Çalışmaları

2018 kazı programı içinde stadyum alanında 11, 12, 26, 27 numaraları verilen 4 tonozun kazısı tamamlanmıştır. Her bir tonoz 9.80 x 5.80 m. ölçülerindedir (Resim:1).

11 Numaralı Tonoz: Ta. 20.27 m. seviyesinde kazılmaya başlanmıştır. Ta. 19.82 m. seviyesinde kiremit parçalarından oluşan döşeme tespit edilmiştir. Çalışmalarda batı duvarından 5 m. uzaklıkta tuğla örgüden yapılmış bir duvar sırası tespit edilmiştir. Duvar 0.40 m. genişlikte, zeminden 0.20 m. yükseklikte olup kuzey yönde 2 m. devam edip kuzeydoğu yönde yaklaşık 45 derece açı yaparak 1.50 m. daha ilerleyerek tekrar kuzey yönde 1.80 m. daha devam ettikten sonra sonlanmaktadır. Tuğla duvardan kuzey duvarına kadar 1.20 m. genişlikte bir boşluk bulunmaktadır.

12 Numaralı Tonoz: Ta. 20.33 m. seviyesinde kazılmaya başlanmıştır. Tonoz iç kısmında Ta. 20.07 seviyesinde kiremit parçalarından oluşan döşeme tespit edilmiştir. Tonozun dışında kalan 5x5.80 m. alan Ta. 19.80 m. seviyesine indirilmiştir.

26 Numaralı Tonoz: Ta. 21.11 m. Seviyesinde kazı çalışması başlanmıştır. Tonoz iç kısmında Ta. 20.14 m. seviyesine kadar kazı çalışması yapılmıştır. Tonozun ön kısmındaki 5x5.80 m. alan Ta. 20.50 m. seviyesine indirilmiştir. Doğu duvardan 8 m. uzaklıkta kiremit ve molozdan oluşan harçlı bir duvar sırası tespit edilmiştir. Duvarın uzunluğu 2.20 m. derinliği 0.50 m. yüksekliği ise 0.50 m.'dir . Tonozun batı kısmında 0.40 m. yükseklikte 5.80 m. uzunlukta 0.40 m. genişlikte tuğla duvar tespit edilmiştir.

27 Numaralı Tonoz: Ta. 21.07 m. Seviyesinde kazılmaya başlanmıştır. Tonoz iç kısmında Ta. 20.42 m. seviyesine indirilmiştir. Tonozun batı kısmında 5.80 m. uzunlukta 0.40 m. genişlikte tuğla duvar tespit edilmiştir.

Stadyum Arenası Kazı Çalışmaları

Arena kısmında yapılan çalışmalar önce temizlik amaçlı başlanmış olup kuzey-güney doğrultuda 10x40 m. doğu-batı doğrultuda 21x15.50 m. alanda seviye Ta. 22.40 m.den Ta. 21.78 m.ye indirilmiştir. Sonraki çalışmada

arenanın güneybatı köşesinde doğu yönde 7 m. kuzey yönde 30 m.lik alanda seviye katmanlar halinde kazılarak Ta. 20.90 m. seviyesine indirilerek kazı çalışmasına son verilmiştir. Zeminde herhangi bir döşemeye rastlanmamıştır. Alanda açığa çıkan yıkık haldeki bloklar belgeleme çalışmalarının ardından vinç yardımıyla alandan kaldırılıp, stadyumun güney batısında bulunan taş tarlasına taşınmıştır (Resim: 2).

PLANCIA MAGNA MEZARI KAZI ÇALIŞMALARI

Hakan KIZILTAŞ

Ayşe DEMİRELLİ

Baba tarafından İtalya kökenli, senatör sınıfından bir aristokrat Marcus Plancius Varus'un kızı olan Plancia Magna'nın Perge kenti tarafından birçok yazıt aracılığıyla onurlandırıldığı bilinmektedir. Öyle ki Hadrianus Döneminde yeniden düzenlenen Oval Avlu'da *ktistes* (kurucu) olarak onurlandırılmıştır. Perge için büyük önem taşıyan Plancia Magna'nın mezarının olduğu alanın kamulaştırma çalışmalarının tamamlanması ile Antalya Valisi Sayın Münir Karaloğlu tarafından ilk kazma vurularak kazı çalışmasına başlanmıştır. Perge özelinde akropolün doğu, batı ve kuzey yönlerinde nekropol alanları görülürken güney yönde bu güne kadar hiç mezar yapısı tespit edilmemiştir. Bu bağlamda da Plancia Magna mezar yapısı kentin güney tarafındaki bugüne kadar tespit edilmiş tek mezar yapısı olması açısından önemlidir. Konumu itibariyle de güney kapı ile caddeye çok yakın konumda olması önemini bir kez daha arttırmaktadır.

Kazı çalışmaları Ta: 19.00 m. seviyesinde başlamıştır. Kazılar esnasında Ta: 18.22. m. seviyesinde mezar yapısının podyumuna ait olan üst sınır tespit edilmiştir. 5 basamak ile yükseltilmiş podyum basamakları 0.30x0.30 m. yükseklik ve genişliktedir. Ta: 16.25 m. seviyesinde en alt basamak sona ererken zemin seviyesine ulaşılmıştır. Yapı kenarlarındaki yürüme zemini sıkıştırılmış az harçlı bir zemindir. Yapı podyum zemininde 14.90 m. uzunluğunda 9.15 m. genişliğindedir. Diğer cephelerde gördüğümüz 5 basamak batı cephede farklı olarak 4 basamak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 5. basamak olarak diğer cephelerden devam eden basamak sırası batı yönde ante çıkıntısı olarak görülmektedir. Bu mimari değişiklik yapının ön cephesini vurgulamak ve yapıya anıtsallık katmak için uygulanmıştır. İki ante arası 6.50 m. olarak ölçülürken ante genişlikleri 0.40 m. genişliğinde ölçülmüştür (Resim: 3). Kuzey, doğu ve güney cephelerde alttan 3. basamak üzerinde

tuğlalardan oluşturulmuş kötü korunmuş kısmen takip edilebilen harçlı bir duvar örgüsü tespit edilmiştir. Mezar yapısı ile organik bir bağlantısı bulunmayan duvar örgüsü muhtemelen mezara geç dönemde eklenmiş ve mezar işlevinden bağımsız bir amaca yönelik olmalıdır. İç yüzünün harçlı olması su ile bağlantılı bir işlevi olduğunu düşündürse de net bir veri ele geçmemiştir.

Doğu, batı ve güney cephe kazılarında toplamda 37 adet mimari blok taş tespit edilip belgeleme çalışmalarının ardından taş tarlasına nakledilmiştir. 3 cephede çokça mimari yapı elemanı ele geçirilirken, kuzey cephede olmaması geç dönemde düzenli bir şekilde bu cephenin taşlarının başka yapılarda kullanıldığına işaretler. Yapının kuzeyine yakın noktada bulunan geç dönem Roma suru ve burçlarında kullanılan devşirme bloklar mezar yapısından alınarak kullanılmış olabilir.

Mezar yapısının batı kısmına yani ön cephesine paralel olarak uzanan 0.60 m. genişliğinde olan duvar sırasının 32.00 m. lik bölümü kazı çalışmalarında açığa çıkarılmıştır. Duvarın batı yönünde 2 adet mimari yapıya ait ayak açığa çıkarılmıştır. Kuzeyde olan ayak mezarın orta hizasına denk gelirken diğer ayak güney yönde tespit edilmiştir. Ayaklar 1.50 m. x2.00 m. olarak ölçülmüştür (Resim: 4). Duvar işçiliği olarak mezar yapısından farklılık gösterirken, açığa çıkarılan yapı ayakları mezar yapısı ile mimari form ve işçilik olarak benzerlik göstermektedir. Planda da görüldüğü üzere mezar yapısının kullanım amacının bittiği daha geç bir dönemde (olasılıkla Doğu Roma Dönemi) yapının batı cephesinde farklı mimari düzenlemeler ve mimari oluşumlar görülmektedir. Mezara çok yakın noktada batı yönde konumlanan güney cadde, mezar yapısından 0.82 m. daha yüksekte konumlanırken aralarındaki dönemsel benzerlik veya farklılıklar güney cadde ile mezar arasındaki alanın kazısının gelecek yıllarda yapılmasının ardından daha net bir biçimde anlaşılacaktır.

DOĞU CADDE KUZEY PORTİKO KAZI ÇALIŞMALARI (JC)

İlgin TUĞCU

Eray ÖZMEN

Jc'17 Kuzey portikodaki çalışmalar Demetrius Apollonius takının bulunduğu konumdan doğuya doğru ilerlenecek şekilde açma numaraları verilerek 2017 yılında başlamıştır. 2017 yılında başlanan çalışmalara, 2018 yılında da devam edilmiştir. Cadde ve portikolar kuzey güney doğrultuda 21

m. genişliğinde ölçülmüştür. Kuzey *portiko* alanındaki açmalar 7x5 m. olarak *portiko* ve su kanalını da kapsayacak şekilde belirlenmiştir.

Kazı çalışmaları neticesinde antik dönemde *postament*ler üzerine konumlandırılmış sütunların hepsi aynı eğim açısı ile kuzey yönde *portiko* zeminine düştüğü görülmüştür. *Portiko* zemininde kötü korunmuş konumda mozaik zemin tespit edilmiş olup doğu yönde eğimli şekilde devam etmektedir. Mozaik zeminin üzerine kum serilerek geçici korumaya alınmıştır. T-49 Açmasında 2 parça halinde bulunan antik dönemde sevilerek oynanan “*duodecim scripta*” adındaki bir oyuna ait taş parçaları ortaya çıkarılmasından sonra restorasyon atölyesinde birleştirilerek çıktığı alana tekrar konmuştur. Oyun taşı boyutları itibariyle 1.19 m. uzunluğunda 0.64 m. genişliğinde 0.11 m. yüksekliğindedir. 2018 kazı sezonunun tamamlanması ile birlikte alanın doğu batı doğrultuda 62 m.lik kısmı açığa çıkarılmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda 24 adet *postament in-situ* konumlarında açığa çıkarılırken *postament*ler arası 2.00 m. olarak ölçülmüştür. Kazı çalışmalarının tamamlanmasının ardından alanda çizim ve belgeleme işlemleri yapılmıştır (Resim: 5-6).

Ja DOĞU PORTİK 11. İNSULA KAZI ÇALIŞMALARI

Eray ÖZMEN

Zehra SEREN

2016 ve 2017 kazı sezonlarında yapılan kazı çalışmalarının devamı niteliğinde 2018 yılı kazı sezonunda T15 açması sınırları içinde bulunan 6 numaralı mekânda kazı çalışması yapılmıştır.

Alanda daha önceki yıllarda belirlenmiş olan 7x5 m. ölçülerindeki açma sınırları içinde kalan ve T15 açması olarak belirlenen kısımda; duvarları yüksek oranda korunmuş olan 1 numaralı mekân da çalışmalara giriş kısmından batı-doğu yönlü olacak şekilde dolgu toprağın alınması ile başlanmıştır. Mekânın giriş kısmının kapı söveleri orijinal yerinde iken lento tespit edilememiştir. Çalışmalar neticesinde mekânın güney yan duvarının çok fazla tahrip olmadığı ve çatı seviyesinde tonoz kısmının izleri açıkça gözlemlenmiştir. Tonoz kısımlarının yıkılma ihtimaline karşı altlarına ahşaptan destekler yapılmış ve kazıya üst kottan alt kota doğru devam edilmiştir. Alandan tonozla ait olduğunu düşündüğümüz yoğun miktarda tuğla örgü kırıkları tespit edilmiştir. Mekânın kuzey duvarında; kapının 2 m. doğusuna doğru olan alanda 1.20x2.30x0.50 m. ölçülerinde tuğlalarla

oluşturulmuş bir niş tespit edilmiştir. Yine dükkânın kuzey duvarının orta kısmında zeminden başlayarak 0.70 m. genişliğinde 0.75 m. yüksekliğinde ve 0.45 m. derinliğinde tuğla kemerli farklı bir niş görülmüştür. Nişlerin hemen üst kısmında farklı ebatlarda hatıl yuvaları tespit edilmiş fakat bu hatıl yuvalarının birbirleri ile olan ilişkisi tespit edilememiş muhtemelen üst örgüyü yapmak için oluşturulan iskelelere ait olabileceği ön görülmüştür.

Mekânın güney duvarının zemininde 0.80 m. genişliğinde 4.20 m. uzunluğunda ve 0.30 m. yüksekliğinde bir su kanalı tespit edilmiştir. Kanalin zemini sıkıştırılmış harçlı toprak ile oluşturulmuştur. Kanalin hemen batı kısmında kanalı ve duvarı daha iyi anlamak adına yapılan sondajda kanalın mekânın yapımından sonraki bir dönemde farklı bir düzenleme ile yapıldığı anlaşılmıştır. 1. Mekânın zemininin büyük oranda korunmuş taş döşeli olduğu görülürken yer yer eksikler tespit edilmiştir (Resim: 7).

Kazı çalışmasının ardından çatı kısmı büyük oranda sağlam olan mekanın tonozuna demir iskele ve ahşap hatıllar konularak geçici destek sağlanmıştır.

Eş zamanlı olarak alanda 1 No.lu mekânın hemen kuzeyinde bulunan ve T16 açma sınırları içinde kalan 2 No.lu mekânın üst dolgusunun temizlenmesi çalışması ile devam edilmiştir. Üst dolgu detaylı bir şekilde mekândan soyutlanmış ve sonucunda mekânın iki katlı bir yapı olduğu anlaşılmıştır. İkinci katının zemin kısmı 0.40x0.40 m. ölçülerinde tuğlalar ile oluşturulmuştur. Büyük oranda tahrip olmuş alanda açma kuzey sınırında 0.60x0.90x0.70 m. ölçülerinde küçük bir su havuzu açığa çıkarılmıştır. Su kanalının hemen güneyinde su dağıtım sistemine ait künk izleri gözlemlenmektedir.

2018 yılı kazı sezonun bitmesi ile yaklaşık olarak kuzey-güney yönünde 17.50 m. doğu-batı yönünde 8 m.lik alan açığa çıkarılmıştır (Resim: 8).

JB'18 GÜNEY PORTİKO 12. MEKAN KAZI ÇALIŞMALARI

Hakan KIZILTAŞ

12. Mekân konum olarak batı caddesinin güney *portikosunda* 2015 yılında kazısı yapılan 2017 yılında ise restorasyonu tamamlanarak Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Numan Kurtulmuş tarafından ziyarete açılan “İphigenia” Mozaïği'nin olduğu mekânın doğu yanındaki mekân olarak konumlanmıştır. Kazı çalışmalarının başlaması ile birlikte 6 m.lik dolgu toprak Ta: 25.23 m. seviyesinden kademeli olarak katman katman kazılmaya başlanmıştır. Yüzey

katmanı ve yoğun tuğla yıkıntısının olduğu II. katman kazıları neticesinde mekânın 4.00 m. genişliğinde 7.20 m. uzunluğunda olduğu tespit edilmiştir. Mekânın kapısından 4.00 m. güney yönünde 2.80 m. genişliğinde bir duvar tespit edilmiş olup mekânı ortadan ayırarak, arka duvar önünde ikinci bir alan oluşturulmuştur. Arka alanın güney cephe duvarında izlediğimiz 6 adet 0.35x0.30 m. boyutlarındaki hatıl yuvaları, arka mekânda oluşturulması muhtemel ahşap konstrüksiyonu destekler niteliktedir. Bu bağlamda mekân içinde ayrı bir “çekme kat” diye tabir edilen 2. kat oluşturulmuş olmalıdır. Mekânın duvar örgüsü portiko genelinde gördüğümüz moloz taş ve tuğla kırıklı, harçlı duvar örgüsüdür. Yer yer kötü korunmuş sıva izleri duvar üzerinde görülmektedir. Mekânın kazı çalışmasının henüz tamamlanmamış olmasından dolayı işlevine ve zemin döşemesine yönelik net bir bilgi edinilememiştir (Resim: 9).

GÜNEY CADDE KAZI ÇALIŞMALARI

Hakan KIZILTAŞ

Güney Cadde konum olarak Geç Roma kapısından güney istikamette devam eden alanı kapsamaktadır. 2017 yılında yapılan kamulaştırmanın ardından 2018 yılı kazı programına dahil edilen Güney Cadde’de yüzeyden su kanalı ve doğu ile batı yöndeki *portiko* olması muhtemel izler net biçimde görülmektedir. 2018 yılı kazı sezonunda yapılan 5x5 m.lik sondajda su kanalı ortada kalacak şekilde Ta: 17.95 m. seviyesinde kazı çalışmasına başlanmıştır. Açmanın ortasında yer alan su kanalı Ta: 17.85 m. seviyesinde tespit edilmiş olup dıştan dışa 2.45 m. genişliğindedir. 0.65 m. derinliğinde olan kanalın zemininde harçlı bir tabaka tespit edilmiştir. Kanalın doğu ve batı kenarlarında Ta: 17.07 m. seviyesinde cadde *stylobatı* iyi korunmuş şekilde açığa çıkarılmıştır. Ta: 16.95 m. seviyesinde ise doğu cephede cadde zemini iyi durumda açığa çıkarılırken batı cephede *stylobat* seviyesinde yoğun harçlı katmanda kazı çalışmaları sona erdirilmiştir (Resim: 10-11).

GÜNEY HAMAMI PALAESTRASİ KAZI VE DÜZENLEME ÇALIŞMASI

Hakan KIZILTAŞ

Perge’nin iki büyük hamamından biri olan Güney Hamam, kentin güney batısında, yuvarlak kuleli “*Hellenistik*” kent kapısıyla, geç dönem kent kapısı arasındaki avlunun batısında yer alır. 1978-1985 yılları arasında ise

kazısı yapılmıştır. 2018 yılı kazı programı kapsamında Güney Hamamı *palastrasındaki* mimari parçalar kent içerisindeki taş tarlasına belgelenerek taşınmıştır. Taşların taşınması ile beraber alanın zemininde tesviye çalışması başlamıştır. 25x27.40 m.lik alan 5x5 m.lik karelajlara bölünmüştür. 0.10 m. ile 0.50 m. aralığında değişen kazı çalışmalarında alanın zemininde herhangi bir zemin döşemesi olmadığı, *portiko stylobatının* bitiş seviyesinde görülmüştür. Alanın tamamı bu doğrultuda kazılarak zeminine çakıl serilip ziyaretçiler için daha stabil ve temiz bir alan oluşturulmuştur (Resim: 12-13).

Palaestra zeminindeki kazılarla eşzamanlı olarak temizlik çalışmalarında batı *portikoda* yer alan Güney Hamam'ın doğu duvarından çıkıp *palaestranın* kenarındaki su kanalına birleşen bir açıklık tespit edilmiştir. Yapılan kazı çalışmalarında hamamın içinden gelen suyun dışarıya tahliyesi ile alakalı bir kanal açığa çıkarılmıştır. Oldukça kötü durumda olan kanala ait bir adet kapak *in-situ* durumda tespit edilmiştir. Kanal kapağının doğusunda kadın heykel başı tespit edilmiştir. Kanalda yapılan temizlik çalışmalarının ardından alandaki çalışmalar sona erdirilmiştir.

AKROPOL SARNICI (R'18)

Hakan KIZILTAŞ

Perge akropolünün güney yamacına yakın noktada kent içerisinden de görülmekte olan, daha önceki yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde Sarnıç (R'18) olarak adlandırılan yapı içerisinde temizlik ve kazı çalışması yapılmıştır. Yapı içerisindeki temizlik çalışması 0.50 m. lik dolgu toprak ve hayvan gübresinin atılması şeklinde gerçekleşmiştir.

Yapı anakaya düzeltilerek yanlara moloz taşlarla duvar örülmesi ile yapılmıştır. Yapı bütünü itibarıyla 13x13 m. ebatlarında kare şeklindedir. Devşirme sütun ve devşirme altırlar ile 10 adet ayak oluşturularak çatı yapılmış olup günümüze kadar sağlam bir şekilde korunmuştur. Çatıdaki 3 adet delik sarnıç olarak kullanıldığı dönemde yapı içinden su almak için kullanılmıştır. Çatıdaki deliklerin kenarlarında halatların aşındırma izleri net bir biçimde görülmektedir. Yapının iç kısmı bütün olarak belirli dönemlerde birkaç kez sıvanmıştır. İkinci kullanım evresinde ise yapıya iki tane doğuda, bir tane de güneyde olmak üzere üç adet kapı açılarak sarnıç işlevi bozularak başka amaçlarla kullanılmıştır. Bu evre yüksek ihtimalle M.S. 7. yy.da ki Arap akınları sonrasında akropole kaçan yerel halk tarafından oluşturulmuştur (Resim: 14).

Perge antik kentindeki sütunların restorasyonu, konservasyonu ve anastilosis çalışmalarına Perge antik kenti kazısı ile eş zamanlı olarak 16.05.2018 tarihinde başlamıştır. Antalya Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun kabul ettiği proje kapsamında sürdürülen çalışmalarda sütunların birleştirilmeleri, epoksi ve krom nikel çubuk ile yapılmış sütunların konservasyonuna yönelik derz ve tamamlama çalışmalarında ise primal esaslı harç ve hidrolik kireç esaslı harç kullanılmıştır. Söz konusu çalışma kapsamında 27.09.2018 tarihine kadar Severuslar Meydanı'nda 1, Batı Caddede 17, Kuzey Hamam'da 3 ve Doğu Caddede 4 adet olmak üzere toplamda 25 adet sütunun anastilosis çalışmaları tamamlanmıştır (Resim: 15).

23.10.2019 tarihinden itibaren Batı cadde kuzey cephe *stylobat* restorasyon çalışmasına başlandı. Çalışma kapsamında hasar görmüş blok taşlar yerlerinden söküldükten sonra temizlik işlemlerinin yapılmasının ardından, hidrolik kireç esaslı harç ile derz yapılarak tümlenen blok taşlar yerine konmuştur.

2018 YILI PERGE ANTİK KENTİNDE YAPILAN EPİGRAFİK ÇALIŞMALAR

16.08.2018 tarihinde Konteyner-1'de çalışmalara başlandı. Çalışmalar uyarınca 294 adet kasanın arasından 5 tanesinde yer alan 14 yazıt fragmanı, 1 adet Theos Hypsistos için adak, Euphrates isminin okunduğu yazıt, iyi talihle seslenişi içeren parçalar kayda geçirilmiştir.

Depo çalışmalarının ardından doğu sütunlu caddenin eski Alman barakası olarak kullanılan yerin arkasında yol çalışmaları yapılırken tespit edilen alttan profilli ve çerçeve içerisine alınmış yazıt taşıyıcısının görünen 3 satırı okunmuş ve anlamlandırılan 2 satırın Severus hanedanının pek değerli memurlarından biri olduğu veya ithaf şeklinde bir onurlandırma yazıtı olduğu düşünülmüştür.

Konyerner-1 çalışmalarına devam edilerek 4 kasadan çıkarılan 7 fragman daha kaydedilmiştir. Bu konteyner çalışmasının yazıt parçalarının kaydı alınarak fotoğraflanmıştır.

Konyerner-2 de yapılan çalışmalarda ise bir kasada tespit edilen ve dikdörtgen tuğla malzeme olan Patrikios adlı ustanın ismini içeren 1 adet tam, 2 adet ikiye ayrılmış ve 11 adet aynı malzeme ve ismin yazılı olduğu fragman parçaları kayda geçirilmiştir. Yine aynı kasada tespit edilen kare şeklinde tuğla malzeme olan Theodoros adlı ustanın isminin kazındığı malzeme kayıt altına alınarak fotoğraflanmıştır.

Ardından Konteyner 3 bölümündeki kasalar incelenmeye devam edildi. 3 adet kasadan (128-136-143) çıkan 36 adet fragman ile 1 adet mezar fragmanı olduğu anlaşılan parça ve 10 adet levha fragman parçası çalışılmıştır. Ayrıca İmparator Lucius Verus'a ait yazıt; C. Tib. Cl. Vibinus Tertullus'un inşa yazıtı; Cn. Postumius Cornutus'un başışını içeren tamamlanabilir yazıtı tespit edilmiştir. Daha sonra 3. Konteyner'daki 7 kasada yapılan (33, 34, 39, 40, 47, 52, 92) çalışmalar uyarınca 33 adet fragman tespit edilmiştir. Ayrıca 2 adet mezar taşı fragmanı, 1 adet Artemis için adak yazıtı ve 1 adet ithaf/inşa yazıtı olduğu düşünülen yazıt fragmanı çalışılmıştır. Konteyner 3'te devam eden çalışmalarda 5 kasa daha çalışılmıştır (69, 70, 113, 116, 132). Bu kasalardan elde edilen bulgular 2 tanesi çift taraflı olmak üzere 69 adet yazıt fragmanı kayda geçirilmiştir. Ayrıca 1 adet Aphrodite için adak steli tespit edilmiş ve incelenerek dosyalanmıştır. 3. Konteynerda yapılan son kasa çalışmalarında 15 fragman kayda alınırken bunların 8'i tuğla/pişmiş toprak fragmanı iken geri kalan 7'si mermer fragmanlardır. Ayrıca 1 monogram ve 1 adet de haç işareti bulunan mermer levha parçası kayda geçirilip fotoğraflanmıştır.

4. ve 5. Konteynerlerde yapılan incelemede kemik ve seramik parçalarına rastlanmıştır. Yazıt ve yazıt fragmanına rastlanılmamıştır.

Konteyner 6 da başlanan çalışmalarda 9 (202, 204, 232, 234, 235, 238, 239,243, 244) kasa gözden geçirilip kayda alınmıştır. Bu kasalar içerisinde 6 adet farklı yazıtlara ait fragman ile 3 adet tek yazıta ait fragman çalışılmıştır. Ayrıca pişmiş toprak üzerine damgalanmış olan 9 adet mühür fotoğraflanıp ölçüleri alınmıştır. Usta/basım yeri olarak düşünülen tuğla kabartma baskılardan ise 6 adet fragman ve 1 adet tam isim olmak üzere malzeme ile 26 adet Hristiyanlık Dönemine ait aynı İsa monogram motifli parçalar üzerinde çalışılmıştır. Ardından 6. Konteynerda devam eden çalışmalarda son 5 yazıtlı kasa çalışılmıştır (266, 267, 268, 269, 270). Kayda alınan bu kasalarda toplam 59 fragman incelenmiştir. Parçalardan birisinin Latince yazıt olduğu anlaşılırken diğer parçaların Hellence olduğu tespit edilmiştir. Bir fragmanda ise malzemenin çift tarafının kullanıldığı anlaşılmıştır. Üç fragmanın da çalışmalarda birbirini tamamladığı görülmüştür. Süpürgelik

olarak kullanıldığı düşünölen 3-4 parçamızdan birisinin de 2 sütun halinde yazıt taşıdığı kayda alınmıştır.

7. Konteynerde çalışmalara başlanmıştır. Raflarda bulunan malzemelerden 18 tanesi fragman halinde kalmıştır. Ayrıca 1 mezar taşı tespit edilerek Phabre Euterpe'nin bunu kardeşi için yaptırdığı anlaşılmıştır. 3 mezar sunağı da kayda alınarak bunlar arasında ismi korunan yazıtta Tiberius Claudius Oikogenes'in kendisi için yaptırdığı görölmüştür. Bu konteynerde son olarak "*selam yolcular!*" şeklinde hitap ifadesi içeren 1 lahit kapağı da kayda geçirilmiştir.

8.-9. Konteynerlerde ise 7 kasada (46, 47, 66, 81, 93, 154, 186)17 fragman çalışılmış ve bunlardan birinin 4 parçasının aynı yazıtta ait olduğı fakat parça parça yerlerde olup yan yana bir bütönlük sağlamadığı anlaşılmıştır. Ayrıca PA isminin kullanıldığı ve bundan 34 adet aynı parçanın bulunduğı tuğla mührü de kayda alınmıştır. Aynı konteynerde raflarda bulunan malzemeler arasında 1 lahit fragmanı, 1 heykel kaidesi, Antipatros'un yaptırdığı 1 mezar taşı ve Titus Flavius Klemes Pelopidianus'un Herakles heykelini yaptırdığı heykel adağı kayda geçirilip ölçüsü alınmış ve fotoğraflanmıştır.

Ardından Konteyner 10'da çalışmalara başlanmıştır. 3 kasa (144, 156, 352) çalışılmıştır. İlk kasada 5 adet Hristiyanlık Dönemine ait fragman parçaları tespit edilmişken, ikinci kasada bir bütönlük oluşturan 4 parçalı Geç Roma Dönemi yazıtı kayda geçirilmiştir. Son kasada ise anlam bütönlüğü olmayan ve birbirinden bağımsız 6 fragman kayda geçirilip fotoğraflanmış ve arşivlenmiştir.

Konteyner 11'de yapılan çalışmalarda da 2 kasa (143, 195) çalışılmıştır. İlk kasada 6 farklı parçadan oluşan harf fragmanları yer alırken, diğerkasada 1 fragman parçası kayda geçirilmiştir.

Daha sonra stadion altında yer alan kulislerde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. İlk olarak galeri-1 olarak adlandırılan yerde 6 adet yazıt kopyası alınmıştır. Bir histogram yazıtı, Marcus Ulpius Eutykhianus'un adağı ve son olarak Asklepios ve Hygeia adağı olduğı tespit edilen belgeler kayda alınıp fotoğraflanmıştır.

Ardından Galeri-2'de yapılan çalışmalar uyarınca 5 yazıt incelenmiş ve kayda alınmıştır.

Ayrıca bu yıla özgü doğu sütunlu caddeden ele geçirilen kırmızı boyalı yazıt taşıyıcısının olduğı 2 parçalı fragman, bir yazıtlı tuğla ve yine *tabula ansata* içerisinde yer alan yazıt fragmanı ele geçmiştir.

Batı Nekropolis'te yapılan çalışmalar uyarınca 31 adet lahit mezarlar ve 2 adet yeni yazıt fragmanı kaydedilmiştir. İlk olarak Gaius Iulius ve ailesinin mezar odası 3 farklı yapı olarak kayda geçirilmiştir. Anıtsal mezar şeklindeki yapının 3 yazıtı bulunmaktadır. Diğer yazıt ise Aurelius Lorentianus Marcus ve ailesinin mezarıdır. M.S. II. yy.a tarihlenen Bion oğlu Cornutus'un mezarı kayda alınmıştır. Yine M.S. III. yy.a tarihlenen Aurelius Onesimos'un mezar yazıtı bulunmaktadır. Epaphrodeitos oğlu Artemon'un mezarı Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenmiştir. Aurelius Mouso Agatangelos'un mezar odası ise M.S. II. yy.a aittir. M.S. III. yy.a tarihlenen bir lahit fragmanı ile Aurelius Georgos'un mezarı kayda geçirilmiştir. Lucius Claudius Eurymedon'un mezarının lahit kapağında kendisinin yazdırdığı yazıt mevcuttur. M.S. III. yy. tarihlenen Aurelius Elpidis'in mezarı bulunmaktadır. Eutykhos ve eşinin mezarı kayda alınmıştır. Nam-ı diğer Nike olan Tiberia'nın kendisi ve kızları için yaptırdığı mezar; Hermaios'un oğlu Aurelius Lucius'un mezarı; Gnaius Ophonius Marcianus ve ailesinin mezarı da yer almaktadır. Diğer yazıtlardan farklı olarak Latince bir yazıt ele geçirilmiş ve oldukça aşınmıştır. Kişinin karısı için yaptırdığı bölümü mevcuttur. Başka bir yazıt ise Kharidemos oğlu Basileos'un oğlunun mezarıdır. Geç döneme ait Hristiyanlık yazıtı da kayda alınmıştır. Myrtade'nin lahdi ve Aurelia Dioteimiane Tykhe'nin ve eşinin lahdi incelenmiştir. Lucius Attalos ve Hermaios'un lahdi kayda geçirilmiştir. Bir mezar odası, bir *kenotaphion* ve Domne için bir mezar da mevcuttur. Başka bir *kenotaphion*daki yazıtlar alınlık, gövde ve lahit kapak yanında 3 tane kaydedilmiştir. Tittes ve Eutykhianos için mezar odası bulunmaktadır. M.S. III. yy.a tarihlenen Aurelius Kallistos'un mezar odası ve lahdi yer almaktadır. Aurelia Philete ve ailesinin mezarı ve ayrıca bir lahit kapağı fragmanı mevcuttur.

Stadionda kazı sonucu ortaya çıkarılan, devşirme olarak kullanılan 5 satırlık yazıt, onurlandırma yazıtı olduğu anlaşılmaktadır.

Epigraфик çalışmalar 12.12.2018 tarihinde tamamlanmıştır.

Resim 1: Stadyum arena kısmı kazı sonrası genel görünüş.

Resim 2: Stadyum tonoz çalışmaları.

Resim 3: Plancia Magna Mezarı kazı sonrası genel görünüş.

Resim 4: Plancia Magna Mezarı kazı sonrası genel görünüş.

Resim 5: Doğu Cadde kuzey *portiko* kazı sonrası genel görünüş.

Resim 6: Doğu Cadde kuzey *portiko* kazı sonrası genel görünüş.

Resim 7: Ja' 18 11. İnsula Doğu *Portiko* 6. Mekan kazı sonrası genel görünüş.

Resim 8: Ja' 18 11. İnsula Doğu *Portiko* 6. Mekan kazı sonrası genel görünüş.

Resim 9: Batı Caddesi Güney *Portiko* 12. Mekan kazı sonrası genel görünüş.

Resim 10: Güney Cadde su kanalı ve cadde zemin taşları.

Resim 11: Güney Cadde su kanalı ve cadde zemini.

Resim 12: Güney Hamamı *palaestrası* kazı ve temizlik çalışmaları sonrası.

Resim 13: Güney Hamamı *palaestrası* kazı ve temizlik çalışmaları sonrası.

Resim 14: Akropol Sarnıcı temizlik çalışması sonrası genel görünüş.

Resim 15: Batı Caddesi (Ib) restorasyon sonrası genel görünüş.

İZNİK GÖLÜ BAZİLİKA SUALTI KAZILARI 2017-2018 ÖN RAPOR

Mustafa ŞAHİN*

Bursa İli, İznik İlçesi, Selçuk Mahallesi'nde, İznik Gölü kıyısından yaklaşık 50 m. mesafede ve 2 m. derinlikte yer alan bazilika kalıntısında, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile İznik Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığında ve Bursa Uludağ Üniversitesi adına bilimsel danışmanlığımızda sürdürülen sualtı kazılarına 2017 ve 2018 yıllarında da devam edilmiştir. Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından sualtı kazılarını desteklenmiştir¹.

2017 kazıları, 2016 yılında tamamlanamayan Sondaj 2/Apsis bölümünde başlamıştır (Resim 1). Bunu Sondaj 1/*Prothesis*, Sondaj 1-GA/ *Prothesis* Genişletilen Alan, Sondaj 3/*Diakonikon*, Sondaj 3-GA/ *Diakonikon* Genişletilen Alan kazıları izlemiştir. Ayrıca yapının planını daha iyi anlayabilmek için yüzeyde moloz taş temizliği yapılmış, toplanan taşlar sualtında önceden belirlenen uygun alanlara taşınmıştır. 2018 yılında ise *narteks* bölümünde olmak üzere 9 ve 10 numaralı sondajlarda çalışılmıştır. Herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için kazı alanları sondajlar numaralarına göre tanıtılacaktır.

* Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059, Görükle – Bursa/TÜRKİYE. mustafasahin@uludag.edu.tr

¹ Danışmanlığımızda, İznik Gölü Bazilika Kalıntısında sualtı kazısı yapmak üzere izin veren ve her türlü destekte bulunan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve İznik Müze Müdürlüğü adına Kazı Başkanlığını üstlenen Müze Müdürü Sayın Haydar Kalsen'e minnettarız. İznik Müze Müdürlüğü uzmanları Mehmet Hasan Bozkurt, Ali Erek, Engin Ülgen ve Hasan Yaşar'a ekibimiz ile uyumlu çalışmalarından dolayı çok teşekkür ederiz. Kazı çalışmaları Bursa Büyükşehir Belediyesi sponsorluğunda sürdürülmekte olup, yardım ve destekleri için Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Recep Altepe ve Alınur Aktaş'a, ayrıca çalışma arkadaşlarına, destek ve katkılarından dolayı Uludağ Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yusuf Ulcay'a minnettarız. Ekibin sualtı dalışları esnasında sağlık ve güvenliğini desteklemek üzere İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi Sualtı Hekimliği ve Hiperbarik Tıp Anabilim Dalı ile irtibata geçilmiş ve destek sağlanmıştır. Katkılarından dolayı başta Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Şamil Aktaş olmak üzere İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığına teşekkürlerimizi sunarız: Dr. Ayşe Sena Yumbul, Dr. Ertuğrul Kerimoğlu, Dr. Özdiñ Acarlı, Dr. Abdusselam Çelebi, Dr. Emine Ömür, Dr. Hilal Ak. Ekipte arkeolog olarak Dr. Serkan Gündüz, Can Ciner, Aytaç Bayram, Çağrı Aydın, Erhan Gürman, Gamze Bayram, Hülya Yamurkaya, Gurbet Kılınç, Sedat Güngördü, Semih Togan, Sevilay Dedeoğlu, İsmail Su, S. İraz Sezgün, Ramazan Güler ve Özgün Sabri, antropolog olarak İ. Semih Onur ve restoratör olarak Sara Özçelik ve Cem Akgün ile birlikte Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümünden lisans öğrencileri stajyer olarak yer almıştır. Uyumlu ve özverili çalışmalarından dolayı bütün çalışma ekibine teşekkürü borç bilirim.

Apsisin kuzeyinde yer alan ve Sondaj 1 olarak tanımladığımız *prothesis* bölümünde çalışmalar yüzey katmanı olarak da isimlendirdiğimiz çakıllı tabakanın kaldırılması ile başlamıştır (Resim: 1-2). Bu seviyenin hâkim buluntusu her zaman olduğu gibi çok sayıda sikkedir. Bunu gri katman olarak isimlendirdiğimiz seviye izlemiştir. Bu katmanda mekânın doğu duvarının yaklaşık ortasından batıya doğru ilerleyen, 82 cm. uzunluğunda ve 65 cm. genişliğinde çamur harçlı taş sırasından oluşan temel duvarı açığa çıkmıştır. Ayrıca bu duvara paralel ilerleyen pişmiş toprak plakalarla kaplı bir zemin dikkat çekmektedir; korunan uzunluğu 397 cm., genişliği 83 cm.dir (Resim: 3). Bu döşemenin ne olduğuna ait ipucunu odanın doğu duvarının güney köşesinde tespit ettiğimiz dışa taşkın harç kalıntısı vermektedir (Resim: 4). Kiremit plakalara göre 64 cm. daha yüksekte olan çıkıntı odanın zeminine işaret ediyor olmalıdır. Mevcut kod farkı ve pişmiş toprak plakalardan oluşan döşem, *prothesis* bölümünde zemin altı mezarlar olabileceğini düşündürmektedir. Tamamen dağıldığı ve herhangi bir buluntuya rastlayamadığımız için tarihi konusunda öneride bulunmak istemiyoruz.

Sualtın görüşün yok denecek kadar az olması yine en büyük sorunumuz olmaya devam etmiş ve zaman zaman seviyeyi eşitlemede sıkıntı yaşanmıştır. Bu nedenle sondaj alanı kuzey-güney doğrultulu 3 kulvara bölünmüştür (Resim: 5). Genişliği 1 m. olarak sınırlanan kulvarların uzun kenarlarını boydan boya uzatılan 8lik inşaat demirleri belirlemektedir. İp yerine demir çubuğun tercih edilme nedeni, kulvar sınırlarında kırılma veya bükülmelele engel olmaktır. İnşaat demirleri her iki uçta iki saplamanın arasına rahat hareket edebilecek şekilde yerleştirilmiştir. Böylece seviye indiğinde demir çubuk kendiliğinden aşağı doğru düşmektedir. Çubuğun eşit şekilde aşağı inmemesi zeminin her iki uç arasında kod farkı olduğu anlamına gelmektedir. Böylece hem kulvarın yüzeyi eşit şekilde kazılmış, hem de inilen derinlik daha az hata ile ölçülebilmıştır.

Kulvar 1'deki kazılar -92 cm.de, Kulvar 3'deki kazılar -88 cm.de sonlandırılmıştır. Buna karşın orta kulvarda -165 cm. derinliğe kadar inilmiştir. Bunun nedeni -74 cm. seviyede bulduğumuz pişmiş toprak figürindir (Resim: 6). Korunduğu kadarıyla, saçlarını ensesinde topuz şeklinde toplayıp, ellerini ve ayaklarını iki yana açarak dizüstü uzanır pozisyonda çıplak bir kadın

betimlenmiştir². Pompei örneklerine göre³, M.S. 1. yüzyıla tarihlemek istediğimiz erotik figürin ile bazilikanın Pagan Dönemine ait bir tapınağın üzerine inşa edilmiş olabileceği yönündeki hipotezimize güçlü bir kanıt bulunmuş olmaktadır⁴. Hıristiyanlık öncesine ait başka ip uçları bulunabilir düşüncesi ile derinleştirilmiş sondaj yapılmasına karar verilmiştir.

Prothesis bölümünde açılan derinleştirilmiş sondaj ortada bulunan kulvarda olup, yapının beden duvarlarına zarar vermemek için her iki kısa kenarda yaklaşık 1 m. içerdedir (Resim: 5). Diğer sondajlarda tespit ettiğimiz kadarı ile yapının temel duvarları sarı katman dediğimiz, sarımtırak renkli katman ile aynı seviyede yer almaktadır. Bunun altında çakıllı katman uzanmaktadır. Derinleştirilmiş sondajda erotik figürin dışında başka bazilika öncesi döneme ait bir örnek bulunamamıştır.

Prothesis kazısında günlük kullanım kaplarına ait toplam 97 adet pişmiş toprak eser bulunmuştur. Bunlardan 61 adedi ince seramik, 29 adedi kaba seramik, 7 adedi kandildir. İnce seramiklerin 53 adedi astarlı seramik, 3 adedi gri hamurlu seramik ve 5 adedi *sigillatadır*. Kaba seramiklerden ise 12 adedi pişirme, 17 adedi depolama kabıdır. Kandillerden 2 adedi tam korunmuştur ve yuvarlak profilidir. Tam korunan örneklerden *discusu* plastik bitkisel bezemeli olanı -22 cm. seviyede bulunmuştur (Resim: 7)⁵. Kandil özelliklerine göre M.S. 4. yüzyıla ait olmalıdır⁶. *Prothesis*de bulunan sikkeler arasında iyi kondisyonda olanlardan birisi M.S. 313-324 arasına tarihlenen Lucinius'a ait bronz sikkedir⁷. Bir diğer önemli sikke ise M.S. 395-401 tarihli Honorius sik-

² Yalnızca üst kısmı korunan figürinin uzunluğu 11,9 cm, genişliği 5 cm ve kalınlığı 0,5 santimetredir. Hamur rengi sarımtırak kırmızı (5 YR 6/8, reddish yellow), yüzey rengi ise kıızıdır (2.5 YR 4/8, red).

³ Örnek olarak bk. Miles – Norwich 1997, 128.

⁴ Daha önce yüzey araştırmasında tespit ettiğimiz mermer mimari bloklar, bazilika dönemi öncesine ait sikke veya seramik parçaları Roma İmparatoru *Commodus* Döneminde inşa edilen Apollon Tapınağı'nın burada olabileceğine işaret etmektedir. Bu konuda ayrıca bk. Şahin 2015, 50; Şahin 2017a, 52 vd.

⁵ Derinliği 2,6 cm, yüksekliği 9 cm, genişliği 6,2 cm ve uzunluğu 9,5 santimetredir. Çap; discusta 4,1 cm, fitil deliğinde 1,2 cm, dipte 3 santimetredir. Hamur rengi pembe (7.5 YR 7/4 (Pink), yüzey rengi ise yanmadan dolayı siyahtır (5 YR 2.5/1 (Black).

⁶ Böttger 2002, 164 Taf. 47 2612; 230 Taf. 54 Kat. 3476; 191 Taf. 42 2370.

⁷ RIC VI *Nicomedia* 64. Sikkenin çapı 1,91 cm, kalınlığı 0,11 cm ve ağırlığı 2,3 gramdır. *Nicomedia* darbı olan sikkenin ön yüzünde İMPCVALLICINLİCINIVSPFAVG lejantı ile birlikte sağa bakan imparator büstü, arka yüzünde ise baş sola cepheden ayakta Jüpiter; çıplak, omzunda *chlamys*, sol elinde mızrak, sağ elinde üzerinde Victoria ile küre, solda kartal, gagasında çelenk tutmakta. Solunda diz çökmüş esir. Sikke çevresinde IOV[ICONS] [ERVATORI] lejantı bulunmaktadır.

kesidir⁸. Sondaj 1'in en geç tarihli buluntusu yüzeye yakın bir seviye olan -10/-28 cm.de bulunan 1413-1414 tarihli Sultan I. Mehmet parasıdır⁹.

Prothesis kazılarının en büyük buluntu grubunu her zamanki gibi 290 örnek ile sikkeler oluşturmuştur. Bunların yanı sıra günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları, bronz ve kurşun objeler, cam, çivi ve *tessera* parçaları gibi buluntular da mevcuttur.

Sondaj 1- Prothesis GA

Sondaj 1 Genişletilen Alan olarak adlandırılan kazı alanı *prothesis*in doğu beden duvarının dışında yer almaktadır (Resim: 2). Sondaj alanının uzunlukları doğuda 700 cm., batıda 525 cm., güneyde 195 cm. ve kuzeyde 160 cm.dir. Kazı alanının güneyinde apsisin bulunması ve zeminde yaptığımız taş temizliğinde duvara benzer taş sıralarının belirginleşmesi sondaj alanının kenar uzunluklarının eşit olmamasına neden olmuştur. Her zamanki gibi beden duvarı ile sondaj çukuru arasında 50 cm. güvenlik mesafesi bırakılmıştır. Kazı ve temizlik sonrasında göl tabanında kısmen gözüken geç dönem duvarı iyice belirginleşmiş, ancak tam olarak açığa çıkartılmamıştır. Buluntu olarak 1 adet ok ucu, 2 adet altın obje, üzerinde boya izi bulunan sıva parçası, cam, bronz ve kurşun objeler ile günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları ele geçirilmiştir.

Sondaj 2/Apsis

Apsis bölümünde kazılar ilk olarak 2016 sezonunda başlamış olup 2017 yılında devam edilmiştir (Resim: 2)¹⁰. Amaç bema duvarı ile apsis içerisinde açığa çıkartılan geç dönem duvar arasında bir önceki sezondan kalan toprağı temizlemeye çalışmaktır. Söz konusu alan su pompasının açma içerisinde kullanılması açısından çok dardır. Bu nedenle mekanizmanın emiş sağlayan hortumu içi hava doldurulmuş bir bidona bağlanarak askıda kalması sağlanmıştır. Böylece duvarlara zarar verilmemeye çalışılmıştır. Apsis kazıları

⁸ RIC X Constantinople 61. Bronz sikkenin çapı 1,76 cm, kalınlığı 1,3 cm ve ağırlığı 4,3 gramdır. Ön yüzde sağa profilden imparator büstü, arka yüzde solda ayakta imparator; sol elinde kalkan, sağında mızrak. Solunda sağ elinde taç ile Victoria.

⁹ Damalı, 2010, <http://www.balcoins.com/sikkeler.php?sultan=I.%20MEHMED> (29.10.2018). Gümüş akçenin çapı 1,21 cm, kalınlığı 0,11 cm ve ağırlığı 0,7 gramdır. Edirne kesimi olan paranın ön yüzünde Mehmed ve H. 816 yer alırken, arka yüz tam okunamamaktadır.

¹⁰ Şahin 2016, 65 vd.

nın 2017 sezonundaki son bölümünün önemli buluntularından birisi M.S. 2. yüzyıla tarihlenmek istediğimiz tam korunmuş kandildir (Resim: 8)¹¹. Yuvarlak profile sahip kandil, *discusta* iki asimetrik daire ile çerçevelendirilmiştir. *Tondoda* kanatları açık şekilde betimlenmiş kartala benzer bir kuş betimlenmiştir¹².

Sondaj 3 / Diakonikon

2017 kazı sezonunun bir diğer kazı alanı bazilikanın güney doğu köşesinde yer alan *diakonikon*da gerçekleştirilmiştir (Resim: 2). Bu mekanda daha önce 2015 yılında yüzey araştırılmış¹³, 2016 yılında odanın güney batı köşesinde yer alan lahidin içerisi temizlenmiş¹⁴, 2017 yılında ise *diakonikon*un içinde ve apsisin dış duvarı ile *diakonikon* arasında kalan dış bölümde kazı yapılmıştır¹⁵. *Diakonikon* içerisindeki kazı alanının yaklaşık ölçüleri kuzey-güney arasında 420 cm., doğu-batı arasında ise 500 cm.dir. Oda'nın kuzey doğu yarısında, lahidin çaprazına gelecek şekilde sedimentin hemen altında kare şeklinde pişmiş toprak levhalardan oluşan bir zemin dikkat çekmektedir. Zemin üzerindeki moloz taşların temizlenmesi ve yüzeyin süpürülmesi ile pişmiş toprak plakalar ile kaplı alanın tamamı açığa çıkmıştır. *In-situ* olarak odanın doğu duvarına kadar uzanan plakalar 185x70 cm. ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır (Resim: 9). Kare plakaların boyutları 32,5x32,5 cm. ile 28x28 cm. arasında değişmektedirler. Pişmiş toprak plakalardan oluşan zeminin lahidin çaprazına gelecek şekilde *diakonikon* duvarına bitişik uzanması ve ölçüleri, bu bölümün bir mezara ait taban döşemesi olabileceğini düşündürmektedir. Lahit ve mezar zeminin arasında kalan kuzeybatı köşede açılan 100x100 cm. ölçülerindeki sondaj çukurunda yoğun şekilde üzeri boyalı sıva parçalarına rastlanmıştır. Bu parçalar mekana ait duvarın orijinalde boyalı olduğuna işaret etmektedir.

Diakonikon kazısında 19 adet sikke, cam, metal ve günlük kullanım kaplarına ait 51 adet kap kaçak parçaları ele geçirilmiştir: seramik parçalarının 28 adedi ince seramik, 22 adedi kaba seramik ve 2 adedi kandildir. İyi kondis-

¹¹ Öztürk 2003, Kat. 80 Lev. 27b

¹² Hamur rengi 5YR 6/6, reddish yellow), yüzey rengi 2.5YR 6/6, red) olan kandilin discus çapı 4,9 cm, fitil deliği çapı 1,2 cm ve dip çapı 3,4 santimetredir. Kandilin uzunluğu 9,2 cm, yüksekliği 4,4 cm, genişliği 6,9 cm ve derinliği 2 santimetredir.

¹³ Şahin 2015, 46.

¹⁴ Şahin 2016, 65 vd.

¹⁵ Şahin 2016, 64 Fig. 1.

yonda olan bronz sikkelerden birisinin ön yüzünde sağa profilden I. Theodosius yer almaktadır¹⁶. *Diakonikon* kazılarının en geç tarihli buluntusu ise M.S. 976-1025 tarihleri arasında hüküm süren II. Basileios'a ait sikkedir¹⁷.

Sondaj 3- Diakonikon GA

2017 kazı sezonunun son kazı alanı “Sondaj 3 Genişletilmiş Alandır” (Resim: 2). *Diakonikon*un doğu beden duvarının dış bölümünde yer alan sondajın ölçüleri 250 x 420 cm.dir. Yüzey temizliğinden sonra kiremit çatkı mezarların bulunduğunu gösterir pişmiş toprak *stroter*ler açığa çıkmaya başlamıştır. İyi durumda korunan iki adet kiremit çatkı mezar arazide sergilenmek üzere içi açılmadan koruma altına alınırken, göl tabanında dağılmış şekilde bulunan bir mezar temizlenerek kurtarılmıştır. Bu alanda yapılan kazılarda 29 adet sikke, günlük kullanıma ait kap kaçak parçaları, bir kandil parçası, cam, metal ve mermer parçaları ele geçirilmiştir.

Diakonikon bölümünde yaptığımız kazılar sonucunda elde edilen en önemli sonuç, odanın doğu duvarında açığa çıkan apsis olmuştur (Resim: 10). 2015 yılında yaptığımız yüzey araştırmasında hazırlanan yapının rölöve planında, bu bölüm yıkıntı altında olduğu için işlenmeden geçilmişti¹⁸. Bununla birlikte odanın kuzey duvarının da apsisten bağımsız uzandığı anlaşılmıştır. Bu durum odanın bazilikadan farklı bir zamanda inşa edildiğini göstermektedir. Mekan içerisinde birisi lahit, diğeri pişmiş toprak zeminli olmak üzere bulunan iki mezar, bu bölümün bazilika yapılmadan önce mezar şapel olarak hizmet gördüğünü, daha sonra M.S. 390'dan sonraki bir tarihte yapılan bazilikanın bu şapel ile birleştirilerek, bu odanın *diakonikona* dönüştürüldüğünü düşündürmektedir¹⁹. Bu varsayıma göre yapının ilk evresi olan apsisli yapı bir *martyrion* olmalıdır.

Yüzey Temizliği

2017 sezonunda yapılan bir diğer önemli çalışma, bazilika yapısının iç bölümünde neflerin yüzeyinde bulunan moloz taşların göl tabanında belirlenen uygun yerlere taşınmasıdır. Bu çalışmalar esnasında 27 adet sikke, pişmiş

¹⁶ RIC IX Constantinople 30, 89b.

¹⁷ <http://pro.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=487025&AucID=881&Lot=783> (29.10.2018)

¹⁸ Şahin 2015, 43 Fig. 12

¹⁹ Bema duvarı altındaki mezarlara göre bazilikanın inşa tarihi M.S. 390'dan sonraki bir tarih olmalıdır. Bu konuda ayrıca bk. Şahin 2016, 65 vd., Şahin 2017, 78 vd.

toprak hacı mührü, kurşun mühür, günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları, çivi, fresk ve çeşitli metal objeler bulunmuştur.

Yüzey buluntuları arasında en önemli eser, taht üzerine oturmuş “*Pantak-rator İsa*” (Evrenin Hakimi İsa) betiminin bulunduğu disk biçimli hacı puludur (Resim: 11)²⁰. Ön yüzde alçak kabartma şeklinde bir taht üzerine oturur şekilde betimlenen Hazreti İsa sol elinde Kitâb-ı Mukaddes tutarken, sağ eliyle takdis işareti yapmaktadır. Mührün arka yüzü işlenmeden düz bırakılmıştır. Hacı mührü, bazilikanın Hristiyanlar açısından önemli mekanlardan birisi olduğuna işaret etmektedir.

Bazilikanın Hristiyanlar açısından önemini gösterir bir diğer buluntu ise Barruc’a ait kurşun mühürdür (Resim: 12)²¹. Ön yüzünde Asker Aziz Barruc cepheden ayakta durmaktadır; sağ elinde mızrak, solunda kalkan. Arka yüzde ise *hristogram* (*christogram*) ve çevresinde “*AbCRu*” harfleri bulunmaktadır. M.S. 6. yüzyıla tarihlenen mührün çapı 2,3 cm., kalınlığı ise 0,3 cm.dir.

Yüzey temizliğinin en yoğun buluntusu yine sikkeler olmuştur. Sikke buluntuları arasında yer alan Clodius Albinus’un gümüş sikkesi (M.S. 195-197) bazilika yapısı öncesine işaret eden örneklerden birisidir²². I. Constantinus Magnus’a ait bronz sikke ise Erken Bizans Dönemini temsil etmektedir²³. Yüzeyle bulunan en geç tarihli buluntumuz 1926 tarihi ile Erken Cumhuriyet Dönemine ait 10 kuruştur²⁴.

2018 KAZILARI

2018 sezonu sualtı kazıları sürenin 2 aya çekilmesi nedeniyle sadece *narteks* ile sınırlandırılmıştır. Sualtı kazılarına stratejik planımızda 9 ve 10 numara ile işaretlenen alanlarda başlanmıştır (Resim: 1). 9 numaralı sondaj kazısında rölöve planında eksik olan *narteksin* kuzey duvarının, 10 numaralıda ise *narteksin* zemininin açığa çıkartılması hedeflenmiştir.

²⁰ Şahin – Fairchild 2018, 37. 4,2 cm çap ve 0,8 cm kalınlığındaki pişmiş toprak mühür, yeşilimsi kırmızı (5 YR 5/8, yellowish red) hamur rengine ve kızıl (2.5 YR 4/6, red) yüzey rengine sahiptir

²¹ <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.2993> (29.10.2018)

²² Sikkenin ön yüzünde IMP [C]A[ES] lejantı ile birlikte sağa profilden imparator büstü, arka yüzde ise [D] [CLOD] [SE] - [PT] [ALB]IN AVG ve MIN [PA] [C] COS II lejantı ile birlikte ayakta sağına bakar şekilde betimlenen *Minerva*; sağ elinde ödül başı, sol elinde asa ve *cornucopiae*. *Constantinopolis* darphanesinde kesilen sikkenin çapı 1,72 cm, kalınlığı 0,15 cm ve ağırlığı 2,8 gramdır. RIC IV, 48, 30d.

²³ RIC VII Thessalonica 101.

²⁴ <https://en.numista.com/catalogue/pieces5489.html> (29.10.2018). Ön yüzünde Osmanlıca Türkiye Cumhuriyeti, arka yüzünde ise yine Osmanlıca 10 kuruş yazmaktadır. Paranın çapı 0,27 cm, kalınlığı 0,15 cm ve ağırlığı 6,3 gramdır.

Sondaj 9

2015 yılında yaptığımız rölöve çizimlerinde *narteksin* kuzey duvarının tamamı ve batı duvarının bir bölümü gözükmediği için plana işlenememişti²⁵. Bu nedenle 2018 kazılarında öncelikli alanlardan birisi de 8x4 m. ölçülerindeki Sondaj 9 olmuştur.

Sondaj alanında yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında pişmiş toprak stroterli çatki mezarların burada da devam ettiği anlaşılmıştır. Ancak bu alandaki mezarlar üzerine yıkılan yapının ağır taşları nedeniyle çoğunlukla dağılmıştır. İyi durumda kurtarılan ve kazısı yapılan bir mezardan (KM 11) yaklaşık sağlam durumda insan kemiği çıkmıştır. Mezar doğu batı yönünde uzanmakta olup, kemik dizilişinden baş kısmının batıda olduğu söylenebilir. Kemiklerin ön incelemelerine göre mezar yetişkin erkek bir bireye ait olmalıdır.

Sondaj 9 kazılarında beklediğimiz hem ana giriş kapısı, hem de bazilika ile atrium arasında uzanması gereken *narteksin* kuzey duvarına ait herhangi bir taş sırası bulunamamıştır. Ancak kazı esnasında tespit ettiğimiz 17 adet çivi ve karbon parçaları, her ne kadar eşik veya kapı sövesi bulamamış olsak da, burada olası bir ahşap kapının olabileceğini düşündürmektedir.

Sondaj 9 kazılarında 56 adet bronz sikke, 6 adet seramik parçası, 5 adet bronz obje, 4 adet kurşun parça, birisi bız olmak üzere 2 adet bronz obje, 1 adet kemik ele geçirilmiştir.

Sondaj 10

Sondaj 10, zemini ve *narteks* bölümünden orta nefe geçişi sağlayan olası ara kapıyı tespit etmek amacıyla kazılmıştır (Resim: 1). Bunun için en uygun yer *narteksin* güneyinde, *atrium* ve nef duvarlarının arasında yer almaktadır. Sondajın genişliği 2 m., uzunluğu ise 3 m. olarak belirlenmiştir. Alanın sınırlanmasında *narteksin* kuzeyine doğru alan içerisinde yer alan büyük boyutlu döküntü taşlar önemli rol oynamıştır. Sınır belirlenirken, yapının mevcut beden duvarlarına zarar vermemek düşüncesi ile nef duvarı ile *atrium* duvarından 1 m. mesafe bırakılmıştır. Açma sınırlarını sualtında rahat izleyebilmek amacı ile köşelere üzeri sarı renkli bantlarla kaplanmış demir kazıklar çakılmıştır. Açma sınırları ise yeşil renkli ip ile belirgin hale getirilmiştir.

²⁵ Şahin 2015, 43 Fig. 12

Açma içerisinde yüzey temizliğinden sonra ilk açığa çıkan buluntular yine pişmiş toprak *stroterli* çatki mezarlar olmuştur²⁶. Kazılar sırasında açma içerisinde 5 adet kiremit çatki mezar ortaya çıkartılmıştır. Mezarlardan ikisi sağlam, ikisi dağılmış durumdadır. Bir mezarın ise yarısı açma sınırının dışında bulunmaktadır. Dağılmış durumda olan KM-9 ve KM-10 numaralı mezarlar temizlenerek korunan iskeletler yüzeye taşınmıştır²⁷. Sağlam durumda olan mezarlara ise ilerde in situ sergilemek üzere dokunulmayarak bu alandaki kazılar sonlandırılmıştır.

Narteks, kazılarında elde edilen önemli verilerden birisi ilk olarak *prothesis* bölümünde duvar üzerinde korunan zemine ait sıva kalıntısının burada da tespit edilmesi olmuştur (Resim: 13)²⁸. *Narteksi atrium*dan ayıran duvarın doğu yüzeyinde, yüzeyden 17 cm. derinlikte bulunan bu çıkıntı, bazilikanın tahribinden sonra, zemin kaplamasının tamamının sökülerek alındığı yönündeki kuşkuvarımızı güçlendirmektedir.

Narteks alanının genelinde yapılan kazılar esnasında 1 adet elektron sikke, 69 adet bronz sikke ve 3 adet amorf altın obje, 1 adet modern yüzük, 1 adet kandil, birisi kalıba ait olmak üzere 7 adet kandil parçası²⁹, 44 adet seramik, 5 adet çivi, 1 adet kabara, 14 adet fresko parça, 9 adet kurşun obje, 5 adet cam parça, 1 adet *kalypter* parçası, 1 adet künk parçası ve 5 adet mermer mimari parça, 8 adet *opus sectile* döşeme ait olabilecek renkli mermer parçası, 2 adet *tessera*, 1 adet kemik obje, 6 adet cam parçası ele geçirilmiştir.

Kazıda bulunan tama yakın korunan kandillerden bir tanesi tip ve özellikleri ile yerel üretim kandillerden olup M.S. 5.-6. yüzyıl örnekleri arasında benzerini bulmaktadır³⁰. Altın objelerden birisi zincir şeklinde olup, uçlardan birisi halka, diğeri kancalıdır³¹. *Narteks* buluntuları arasında yer alan sikkelerden birisi M.S. 238-244 tarihi ile yine bazilika öncesi dönemi temsil etmektedir³².

²⁶ Şahin 2018a, 120 Fig. 4

²⁷ Şahin 2018a, 120 Fig. 5

²⁸ Şahin 2018a, 121 Fig. 6

²⁹ Şahin 2018a, 121 Fig. 7

³⁰ Şahin 2018a, 121 Fig. 8: Kandilin yüksekliği 3,2 cm, genişliği 5,8 cm, diskus çapı 3,8 cm, diskus delik çapı 1 cm, kaide çapı 2,3 santimetredir.

³¹ Şahin 2018a, 121 Fig. 9. Kalınlığı 0,1 cm, uzunluğu 1,8 cm ve ağırlığı 0,4 gramdır.

³² Şahin 2018a, 121 Fig.10. III. *Gordianus*'a ait olan sikkenin ön yüzünde sağa profilden ışın taçlı imparator büstü ve çevresinde [AVT K M AN]T ΓΟΡΔΙΑΝΟCΑΥΤ lejanti. Arka yüzde ise kare masa; üzerinde iki tane ödül çelengi, masa altında ödül amphorası. Bronz sikkenin çapı 2,4 cm, kalınlığı 0,1 cm ve ağırlığı 5,2 gramdır.

DEĞERLENDİRME

Bazilika kalıntısında 2017-2018 yıllarında gerçekleştirilen sualtı kazılarında toplam 432 adet sikke ele geçirilmiştir. Bunlardan 52 adet sikkenin kondisyonu iyidir. Sikkelerden 423 adeti bronz, 6 adeti gümüş, 2 adeti pirinç ve 1 adeti elektrondur. Sondaj 1’de 347, Sondaj 2’de 1 adet, Sondaj 3’te 47 adet ve yüzeyde 37 adet sikke bulunmuştur. Sikkeler M.S. 2. yüzyıldan başlayıp Cumhuriyet Döneminin erken kuruluşlarına kadar geniş bir zaman dilimine yayılmaktadır. Bu dönem kazılarında bulduğumuz en erken tarihli sikke M.S. 195-197 arasına tarihlenen *Clodius Albinus* sikkesidir. Türk Dönemine ait paralar ise I. Mehmed akçesi ve Türkiye Cumhuriyeti kuruluşları ile temsil edilmektedir.

Seramik buluntuların büyük çoğunlukla Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenmektedir. En erken tarihli buluntular M.S. 1. yüzyıla, en geç olanlar ise M.S. 7. yüzyıla aittir. M.S. 1. yüzyıla tarihlenen erken parçalar istisnalar dışında IV. katmandan sonra ele geçirilmiştir. Kap kakak parçaları büyük çoğunlukla M.S. 3.-4. yüzyıl arasına tarihlenmekte olup M.S. 5.-7. yüzyıla ait olanlar da bulunmaktadır³³. Geç dönem buluntuları genellikle yüzey veya I. katmandan gelmektedir.

2017-2018 kazılarının sonunda *prothesis*, *apsis*, *diakonikon* ve *narteks* bölümlerinde çalışmalar önemli ölçüde tamamlanmıştır. Yapıda 4 evre tespit edilmiştir (Resim: 14). Birinci evre Pagan Dönemine ait tapınak olmalıdır. Olası tapınağa ait mimari herhangi bir temel kalıntısına henüz rastlayamadık. Ancak Hristiyanlık Dönemi öncesine ait sikke veya kap kakak örneklerine 2017 yılında bulunan erotik figürin de eklenince bu olasılık güçlenmeye başlamıştır (Resim: 6). İkinci evreyi sarı renk ile gösterilen mezar şapel temsil etmektedir (Resim: 10, 14). Şapelin güney batısına yerleştirilen lahit olasılıkla Aziz Neophytos içindir. I. Theodosius’un 391 yılında ilan ettiği ferman ile Hristiyanlığın imparatorluğun yegane meşru dini olması ve geleneksel Roma dinine olan desteğin sona ermesi üzerine olası tapınağın üzerine bazilika inşa edilmiş olmalıdır. Bema duvarı altında bulunan mezarlar bu tarihi desteklemektedir. Renksiz gösterilen 3. evre ile birlikte mezar şapeli bazilikanın diakonikon bölümüne dönüşmüştür. En son evreyi ise *apsis*, *prothesis* ve orta nefte açığa çıkarttığımız mavi renk ile gösterilen geç dönem yapısı temsil etmektedir. Bu duvarların daha küçültülmüş bir kiliseye mi, yoksa başka bir yapıya mı ait olduğu henüz anlaşılamamıştır. *Nartesk* bölümünde

³³ Şahin 2018a, 122 Fig. 11

yapılan kazılarda ise ana girişin olasılıkla ahşaptan bir kapısı olduğu tahmin edilmektedir³⁴. *Narteksten* bazilikaya geçişi sağlayan ara kapıya ait herhangi bir ipucuna ise rastlanamamıştır.

Her dönem kazı çalışmalarından sonra ortamın olumsuz etkisini en aza indirmek amacıyla güçlendirme çalışmaları da yapılmaktadır. Örneğin, *prothesiste* bulunan geç dönem duvarı, bema duvarı, *apsisin* içinde bulunan geç dönem duvarı su hareketi ve dalgaların olumsuz etkisine karşı kum çuval-ları ile desteklenmiştir (Resim: 15). İlerde olabilecek yırtılma ve patlamalar düşünülmüş ve çuvalların içerisine özellikle ince elenmiş dere kumu doldurulmuştur. Böylece herhangi bir olumsuz durumda orijinal malzeme ile dolgu rahatlıkla ayırt edilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Kısaltmalarda Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün önerileri dikkate alınmıştır.
- B. Böttger, *Die kaiserzeitlichen Lampen vom Kerameikos*, Kerameikos 16: Ergebnisse der Ausgrabungen (München 2002).
- A. Damalı, *Osmanlı Sikkeleri Tarihi* (İstanbul 2010).
- Z. Demirel Gökalp, *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri* (Ankara 2009).
- V. Gassner, *Das Südtor der Tetragonos-Agora Keramik und Kleinfunde*, FIE XIII/1/1 (Wien 1997).
- P. Grierson, *Byzantine Coinage*, *Dumbarton Oaks Research Library and Collection* (Washington, D.C. 1999).
- Ch. Miles – J.J. Norwich, *Liebe in der Antike* (Köln 1997).
- N. Öztürk, *Kyzikos Kandilleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2003).
- RIC VI, C. H. V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage VI*, From Diocletian's Reform (Ad 294) to the Death of Maximinus (Ad 313) (London 1967).
- RIC VII, C. H. V. Sutherland, R.A.G. Carson, P. Bruun, *The Roman Imperial Coinage VII*, Constantine and Licinius A.D. 313-337 (London 1966).
- RIC IX, H. Mattingly, C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson, *The Roman Imperial Coinage IX*. Valentinian I to Theodosius I. (London 1933)
- RIC X, J.P.C. Kent, R.A.G. Carson, A.M. Burnett, *The Roman Imperial Coinage X* (London 1994).

³⁴ Şahin 2018a, 125 Fig. 15

M. Şahin, "İznik Gölü Bazilika Kalıntısı Sualtı Yüzey Araştırması", *TİNA* 4, 2015, 33-51.

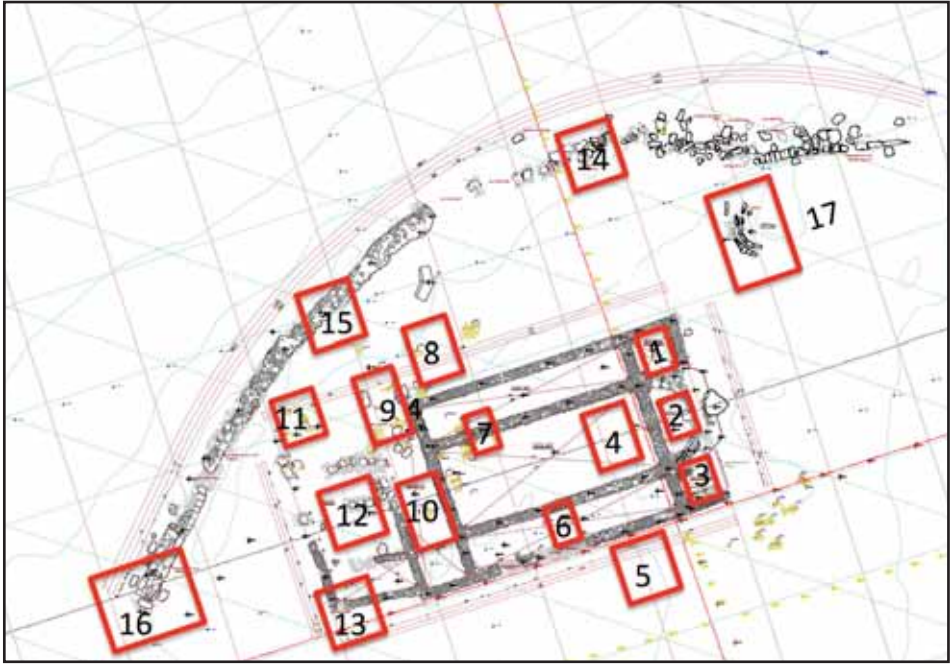
M. Şahin, "İznik Gölü Bazilika Kazıları - 2016", *TİNA* 6, 2016, 64-79.

M. Şahin, "İznik Gölü Mezarları ", *Bursa'da Zaman* 21, 2017, 78-81.

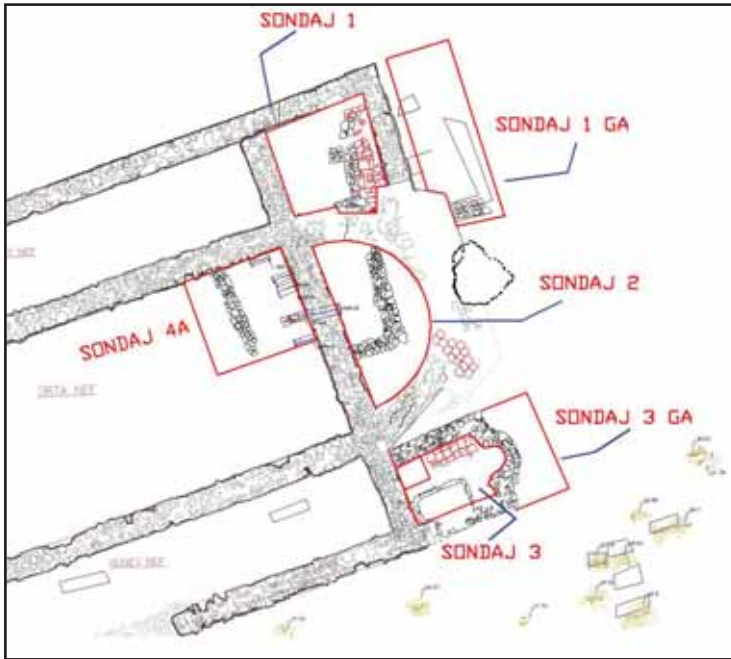
M. Şahin, "Nikaia'nın Kayıp Apollon Tapınağı", *Bursa'da Zaman* 23, 2017a, 52-53.

M. Şahin, M.R. Fairchild, "Nicea's Underwater Basilica", *Biblical Archaeology Review* 44.6, 2018, 30-38.

M. Şahin, "İznik Gölü Bazilika Kazıları 2017-2018", *TİNA* 10, 2018a, 116-126.

Resim: 1

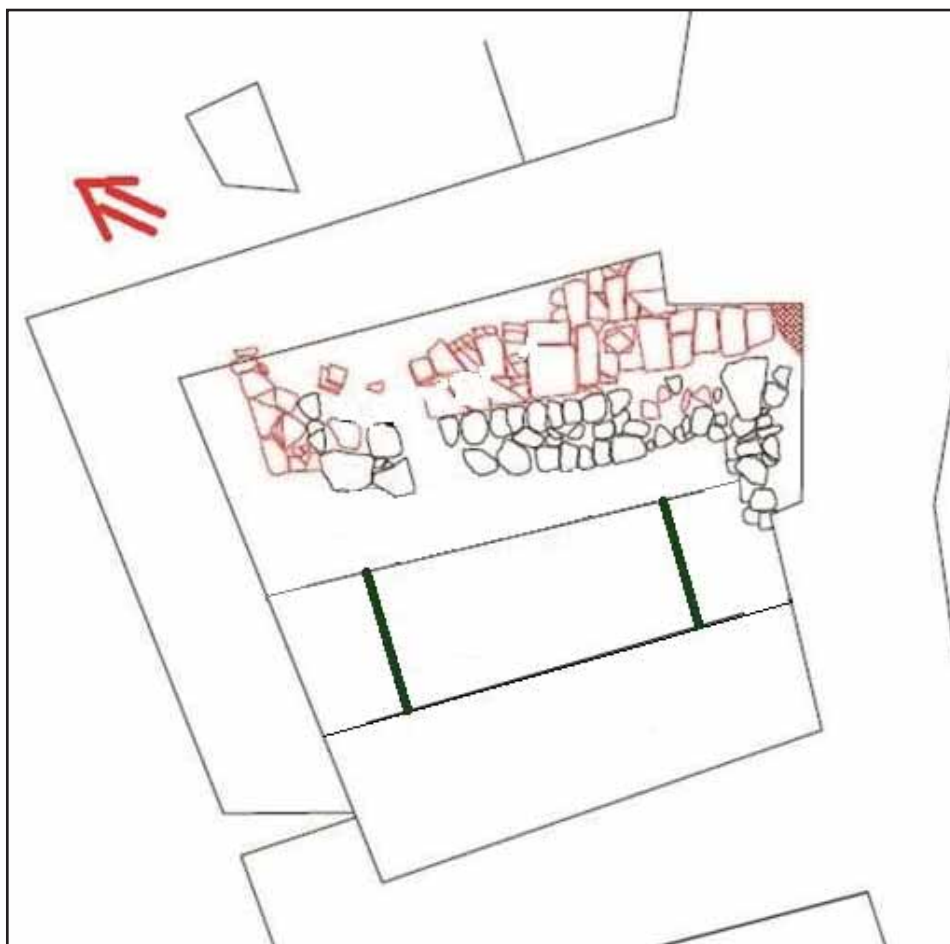
Resim: 2

Resim: 3

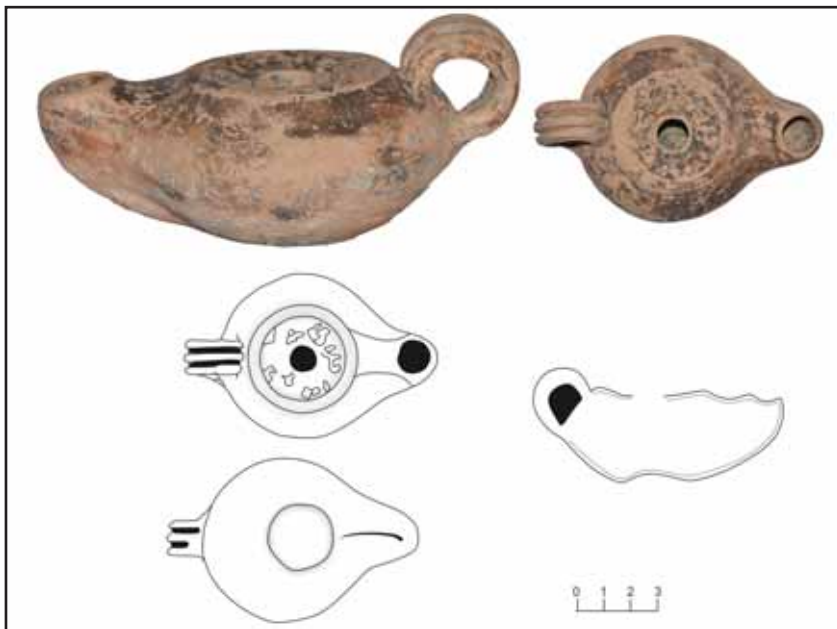
Resim: 4

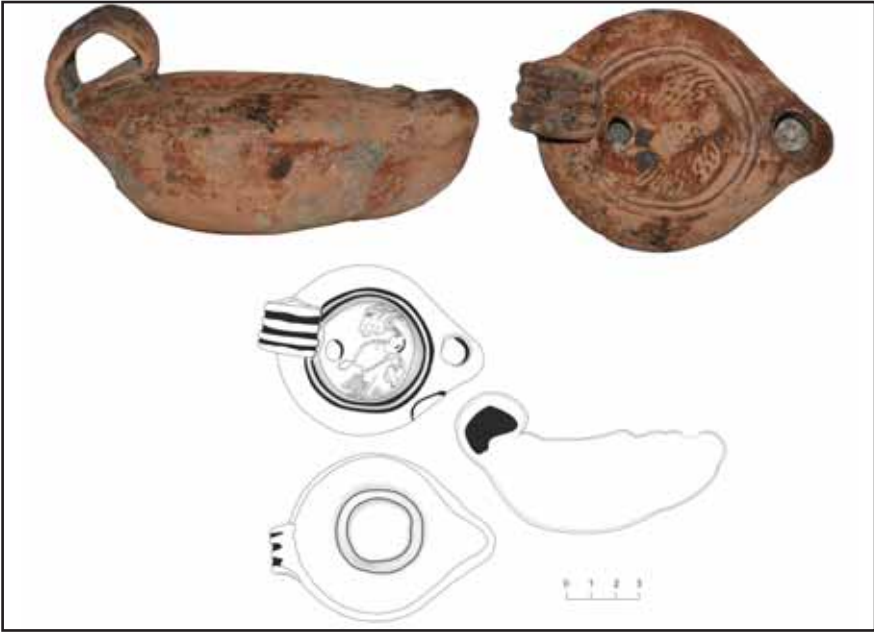
Resim: 5

Resim: 6

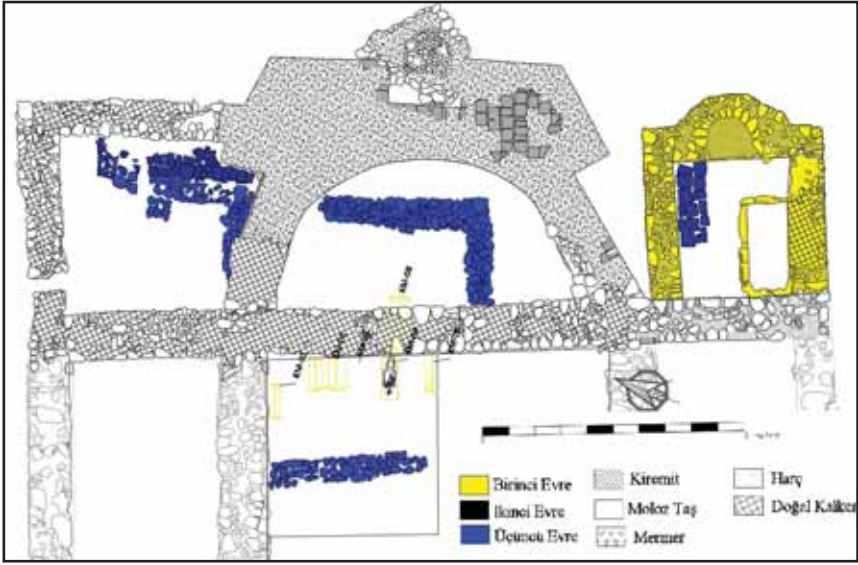
Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

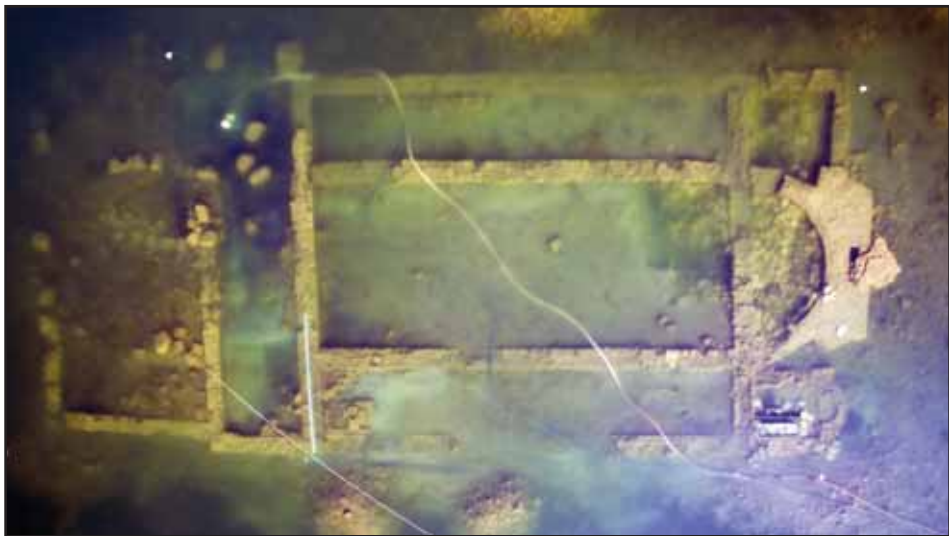
Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS (TR) AT NIĞDE-KINIK HÖYÜK: EXCAVATIONS REPORT 2018

L. D'ALFONSO*
A. TRAMERI
A. MANTOVAN
N. LOVEJOY
L. CASTELLANO
E. DALKILIÇ
R. CASAGRANDE
N. HIGHCOCK
B. YOLAÇAN
M. DERADA

DATES AND PARTICIPANTS

The eight excavation campaign at Niğde-Kınık Höyük began on June 21st and ended on August 19th, 2018. The archaeological project is a collaborative international project between the University of Pavia and New York University, with the participation of Dokuz Eylül University. For 2018 the project director was Lorenzo d'Alfonso (ISAW-New York University), the vice-director was Burak Yolaçan (Dokuz Eylül) and the commissar for the

-
- * L. D'ALFONSO, Institute for the Study of the Ancient World, New York University, 15th East 84th St., New York 10028 NY. U.S.A.
A. TRAMERI, Institute for the Study of the Ancient World, New York University, 15th East 84th St., New York 10028 NY. U.S.A.
A. MANTOVAN, Institute for the Study of the Ancient World, New York University, 15th East 84th St., New York 10028 NY. U.S.A.
N. LOVEJOY, Institute for the Study of the Ancient World, New York University, 15th East 84th St., New York 10028 NY. U.S.A.
L. CASTELLANO, Institute for the Study of the Ancient World, New York University, 15th East 84th St., New York 10028 NY. U.S.A.
E. DALKILIÇ, METU, Department of Settlement Archaeology Üniversiteler Mah. Dumlupınar Blv. No.1, Mimarlık Fakültesi, Yeni Bina, No.410, 06800, Çankaya, Ankara, TR.
R. CASAGRANDE, Institute for the Study of the Ancient World, New York University, 15th East 84th St., New York 10028 NY. U.S.A.
N. HIGHCOCK, Institute for the Study of the Ancient World, New York University, 15th East 84th St., New York 10028 NY. U.S.A.
B. YOLAÇAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/TÜRKİYE.
M. DERADA, University of Pavia, Department of Civil Engineering and Architecture, Via Ferrata 1, 27100 Pavia/ITALY.

Ministry was Kemalettin Aktaş. The project team consisted of participants from the University of Pavia (1 doctoral student, 1 adv. Master student), the University of Milan (1 advanced MA student), New York University (1 professor, 1 researcher, 5 doctoral students), Dokuz Eylül University (1 Araş Gör Dr., 2 students), the University of Cambridge (1 postdoctoral researcher), Nevşehir University (1 faculty and three students from the dept. of Restoration) METU (1 doctoral student), Bilkent University (1 student), and Gazi University (1 student). Three independent specialists (an illustrator, a topographer, and a professional restorer) and also participated in the team.

EXCAVATION ACTIVITIES

The excavations carried out during the 2018 campaign took place in Operation A (Sectors A1 and A2), Operation B, Operation C (Sector C3), Operation D (Sector D2), and Operation E (Fig. 1). In the following paper, we will briefly present the overall results from each operation as well any significant finds.

Operation A, Sector A1

A. TRAMERI

M. DERADA

The 2018 excavations in Sector A1 comprised two trenches. The first was a 6m x 4m expansion to the west of the previous limit of the Sector. The primary objective of this trench was to complete the excavations of Room Ar5 of the North-Western Building first excavated between 2013 and 2017. In Level A1.2 this building has been interpreted as a sanctuary and the filling of this room, particularly rich in fragments of zoomorphic terracotta figurines, broken ceramic vessels, principally birds and cattle, and selected archaeozoological remains have been understood as cultic trash deposits (Figure 2). Given the relevance of the deposit, and the closed context defined by the room, we decided to complete its excavation and the study of all classes of finds. Room Ar5 was quite large (5m NS x 7.5m WE ca.), defined by walls A1869 (W), A172 (N), A1687 (E), A1664 (S), now entirely exposed.

The work consisted in the excavation of the sequence of trash accumulations which filled the room at the end of the late Achaemenid period (possibly even later): these deposits belong to the final phase of the Ar5, when it was defunctionalized and used for the dump of the sanctuary. In these

accumulations we found a high amount of selected animal bones (Crabtree et al. 2018), a lot of fragmentary bowls and many fragments of zoomorphic vessels and zoomorphic figurines (Trameri in Highcock et al 2015: 106; Figs. 5, 6). The type of the materials found in the deposits of the room clearly comes from a cultic area. The complete excavation of the deposits allowed us to confirm that they exclusively contain discarded fragmentary material.

Above Level A1.2, the stratigraphic sequence to the west of the previous excavations was better preserved and thus excavations could also further elucidate the reconstruction of the Hellenistic storage terrace partially excavated in the previous campaigns. We identified the western limits of the storage terrace (Level A1.1, 2nd-1st c. BCE), designated as Room Ar10, defined by a large mudbrick wall A1950 (1.20 m high, 1 m width). The excavation of Room Ar10 confirmed the previous stratigraphy, except for the latest phase of the construction sequence. *Pithoi* were repeatedly set into the floor levels, as signaled by the many cuts and the discontinuity in floors. These are interpreted as evidence of continuous reuse and re-organization of the terrace space. The better state of preservation of this western portion of the terrace is signaled by the perfect state of preservation of the earliest unearthed *pithos* (A1980) (Figure 3). A painted Hellenistic bowl was inside the filling of the *pithos*: it was broken in several pieces but we were able to restore almost the entire profile of the vessel, which was probably abandoned or thrown into the *pithos* (Figure 4). The contexts of these types of bowls could confirm the use of this terrace as a storage for liquids, most probably wine.

North of Room Ar10 we could also expose the remains of a smaller room (Room Ar9), closed to the west by the stone wall A1959. The latter was built directly on top of the previous architecture of Level A1.2 (Late Achaemenid): this continuity in architectural plan is consistent with the one of the other walls of the building, with the exception of wall A104 dividing Room Ar9 from Ar10. This wall was functional to the storage terrace level only. The room's northern limit of the room is defined by the stone wall A169, barely preserved and in part removed in the previous years. Room Ar9 had just two floors, the lowest of which lays directly on Room Ar5 deposits described above.

In addition, excavation revealed further rooms existed towards the west. They seem to belong to the latest phase Level A1.1 and indicate that additional spaces existed to the west, connected with the Late Hellenistic terrace.

The second trench opened in area A1 aimed to entirely excavate Room Ar4 of the Late Achaemenid building (A1.1) to investigate the earlier stratigraphy below this room and to reconstruct a complete stratigraphic sequence from the late periods (Levels A1.1-3) to the earliest structures known in the area, the Iron Age citadel wall.

Room Ar4 is a long and narrow room (ca. 3x7.5 m), oriented EW, belonging to the North-Western Building. It is delimited by mud-brick walls A172/173 (N), A1687 (W), A134 (S), all ca. 1 m wide and built on stone foundations. In Room 4 several floors of Level A1.2 were excavated, and for this sequence we could identify three main construction phases (A1.1a, b, c: corresponding to floors A1764, A1903, A1910). A doorway connected this room to Room Ar5, to the west, thanks to a mud-brick step installation, functional in phase A1.b (A1905). The door was recognized in previous campaign, and we learned that in the latest phase of the period this, like the other doorways of Room Ar5, was closed with stone, soil and mud brick fillings. Storage vessels were likely installed in some pits found in the room; one in the center, the other in the NW corner of the room, next to the door steps.

In the accumulation of the Level A1.2 building we found sporadic fragments of large terracotta bird statuettes and two fragments of small figurines of cattle typical of the Late Achaemenid sanctuary building.

In the area where Room Ar4 was located, a sounding investigated earlier structures, with a different orientation, emerged, in particular thin mud-brick walls (A1666, A1928, A1921, ca. 30 cm wide). The ceramic of Level III accumulations shows similarities to the well-known Late Achaemenid types, but evolution of shapes and decorations in the later period is evident; distinctive in Level A1.3 accumulations is the presence of animal bones of large animals, such as cattle, rare in the subsequent period (see Crabtree et al 2018 for an overview of the faunal evidence for the site's later periods).

The second important excavated area is a ca. 7.5m x 5m large space right above the Iron Age citadel wall, mainly in squares S17.04 and S17.09. Here, late soil accumulation of the slope were removed from the level of the sanctuary building, built at the edge of the citadel (1212.70 m asl), to reach the top of the citadel wall, buried three meters lower (1209.80 m asl). Excavating this area, we learned that at some point in antiquity the top of the citadel wall was razed flat and a terrace was built on top of it. The creation of the terrace was part of a larger construction project that occurred during a time when the large citadel wall was already buried in the höyük deposits, and

that the terracing of the northern slope meant to stabilize the northern slope in order to build new architectures immediately at the edge of the citadel. Since in the Late Achaemenid and Hellenistic period a sanctuary was built in this area (Trameri and d'Alfonso forthcoming), most likely the origins of these buildings relate to the described construction activities.

Operation A, Sector A2

N. LOVEJOY

A. MANTOVAN

Excavations in Sector A2 had two objectives: 1) to reach Iron Age levels to the north of the wall A1351 in squares 17.13 and 17.18 (Figure 1), to gain an understanding of the use of space south of the MIA/LIA Room Ar1; 2) to clear the remainder of the debris partially excavated in the previous campaign in order to reach the floor of Room Ar7, the lower limits of the phase (A2.3b; Late Iron Age), as well as to process, restore, and analyse the abundant material from that phase of the room's occupation.

In the southern limits of Sector A2 we exposed the stone wall A1396, running E-W and preserved as a single course of large stones in one to two rows. This wall cuts and roughly follows the course of the earlier acropolis walls, A1351. Under the wall A1396 and north of it, we found a very hard outer earthen surface, seeming to abut the large stone wall A1351. This surface sealed the Late Iron Age phases of occupation, making it the earliest post-Iron Age surface in Operation A. A1351 is quite large, currently exposed at one to two meters wide and about 2 meters high from the foundation. This wall appears to be the defensive limit of the citadel during Level A2.2, roughly defined as Achemenid (mid 1st millennium BCE).

Level A2.3 is characterized by Late Iron Age phases of occupation within the limits of the MIA/LIA monumental architecture (for an overview of the Iron Age occupational levels in A2 as well as Operations C and D, see Lanaro et al 2019). Phase A2.3a consists of earthen floors A242 and A229, a rubble wall, and a stone and mud-brick debris layer. This phase was primarily discovered above Room Ar1, excavated between 2012 and 2014; the eastward extension of the Sector provides a connection of this phase in Room Ar7 thanks to the presence of a similar debris in the new area. This phase appears to be quite ephemeral and is perhaps the last period of occupation this far northeast on the mound. The phase below, A2.3b, is characterized

by poorly structured earthen surfaces built on top of the collapsing walls of Room Ar7 and of Room Ar1, separated by a rubble wall A1356, which lay upon the earlier monumental stone wall A1244; both surfaces were heavily damaged by debris from collapses of the surrounding walls, especially from A1244, and only partially preserved across the space. While Room Ar1 was devoid of other structures or installations during this phase, Room Ar7 contained several installations of various purposes. The room was divided into two spaces by a linear mudbrick installation preserved in a single course of mudbricks in a single row. Pyrotechnic installations as well as materials associated with craft production were discovered in both the north and south halves of the space.

This phase of Room Ar7 also produced a rich assemblage of Late Iron Age pottery, including a now-restored complete cooking pot, trilobate jug, and spherical, polychrome painted vessel – perhaps also a jug – with unique decoration (Figure 6). In addition, there was an abundance of painted sherds from jars and jugs, cooking pots, and 180-200 fragments of grey wares, belonging to at least 15-20 different vessels. It is very likely that these last wares are imports and speak to connections between Niğde-Kınık Höyük and western Central Anatolia.

Operation B

P. STROSHAL

E. DALKILIÇ

The excavation in Operation B focused on further investigating the pre-Hellenistic period occupational phases at the highest point of the citadel mound (Levels B.5-B.7; Figure 1). In the previous year's campaign, two rooms designated as Br8 and Br12, located in squares ## and dated to the Hellenistic period (Level B.4a-b), had been removed leaving an open space in which to excavate. In this area, we concentrated on the space between the southern wall of the sizeable mudbrick Room Br7 (B897), which dates to the Achaemenid Period (Level B.5-7) and the northern wall of Rooms Br8 and Br9 (B2230); Level B.##) which allowed us to both explore the phases below the removed rooms Br8 and Br12 and to connect the stratigraphy of this open area with that inside of the large excavated room Br7. In addition, to the north of the excavation area, we exposed a mudbrick wall B2970 which had undergone several processes of restorations and reuses. This wall became a

reference point for the ongoing excavation in Operation B and defined the northern limit of the original target area as well as the southern limit of a second targeted excavation area.

In this second area, the north of mudbrick wall B2970, the team excavated a series of mudbrick debris layers atop a soil accumulation (B2992) which defined the space between this wall and another wall to the north, B2137. Below B2992 the floor B3001 was found at an elevation of 1216.95m asl and the space was designated as Room Br13. The floor B3001 was associated with two installations: a rectangular pyrotechnical installation constructed from mudbrick and stone (B3011) and a potential fireplace B3012 which continued under the eastern section. To the west, a stone and mudbrick staircase (B3022) serving as an entry point to this room and associated with this floor was revealed to the west.

After reaching the floor and its associated features in room Br13 we investigated outside of the room. The space directly to the east was cut by a large pit (B2162) which revealed that staircase B3022 continued upward to an elevation of 1217.96 m asl. It appears to continue between walls B2017 and B2990 but it is not clear if B2017 is its northern limit or if it continues under it. This is a particularly important question as another staircase, B3033, was found to the north of B2017 which runs parallel to B3022 (Figure 7). Our two main hypotheses are that there was one large staircase; which extended out from Room Br13 and led to a southern entrance to Room Br7; or that there were two separate staircases, one to the south which served as an exit to Room Br13 and allowed access to another room or open space south of Br2017 and a second one to the north which was part of an hallway leading to the southern entrance to Room Br7. Through the staircases the floors and installations in Room Br13 can be linked to Level B5 (KH-P III, Achaemenid) in Room Br7 as they end at the same elevation as the Room Br7 Level 5 floor (both B3022 and B852 are 1217.96 m asl). The major result from this investigation is that Room Br13 appears to be a space that was at least partially underground.

South of B2970 we excavated into a series of deposits and scattered brick and stone before coming down on a smaller mudbrick wall B3018 which runs roughly parallel to B2970. The whole area including B3018 was cut by a number of later pits so is difficult to determine the course and full extent of this wall though a stone alignment at the bottom of one of the pits appears to be its foundation. Fragments of plaster in the nearby deposits and two tiny pieces of plaster found on the southern face of B3018 indicate that this

wall was plastered while in its final phase of use. The space between the B2970 and B3018 is interpreted as a narrow walkway used during Level B.6 (Achaemenid). The other major structure dating to Level B.6 is a stone-wall oriented NNE-SSW (B3014) with only 2-3 rows of stones preserved. The wall connects to the north with a badly constructed and badly preserved stone and mudbrick wall that runs ESE-WNW, and to the south with wall B2230. The space defined by the three walls was declared as Room Br14.

We excavated the eastern half of this room, exposing a clay floor, B3025 which partially abutted wall B2230 and a partially preserved stone-paved floor, B3029 which abutted the northern portion of the wall. Within the room two floors were found; B3025, a clay floor covering the southern portion and preserved to the north (B3029). abutting B2230; B3029, a stone paved floor partially preserved in its northern half. B3036 is instead the outer surface east of B3014 and abutting B2230. Just above B3025 we found an almost complete large ceramic deep bowl leaning against B2230 (Figure 8). The floors of Room Br14 are all at about the same elevation as the Level 6.b of Room Br7 (B814), 1217.40 and 1217.12 respectively). Within the deposits and pits a large amount of metal slag was found. The lack of installations along with a number of loom weights, broken open form ceramic vessels, and large animal bones suggests that it was used for waste disposal or was a mixed production area. Evidence for craft production and food production, as evidenced by the pyrotechnic installations found in Levels B.5, have characterized the occupational sequences in Operation B over the several years of excavation here.

Operation C, Sector C3

L. CASTELLANO

In Operation C, sector C3, the 2018 excavation season comprised two main research objectives: the first was to further investigate Level C3.3 (EIA and MIA I) uphill of the Iron Age citadel walls and the associated large-scale underground storage facilities first exposed during the 2015 and 2017 campaigns; the second was to excavate a deep sounding in order to expose and better understand the stratigraphic sequence preceding Level C3.3.

During the 2015 and 2017 excavation season a first large-scale silo (C2522) was exposed in the north-western corner of C3 trench. The dating of this structure is based on a sequence of radiocarbon determinations, which

postdate the construction of the silo after the 11th century and its use to the 10th century BCE (for further details see Castellano 2018). In the 2018 excavation campaign we exposed a second, similar, storage structure: silo C2884.

Only two sides of silo C2884 are exposed in the excavation area: the north-western limit, where joins the silo C2522 through the stone installation C2839 (Figure 10) and the southwestern limit, where cuts a narrow (1 m) strip of stratigraphy abutting the stones of the citadel walls C659. The remaining two sides are outside the current excavation limits: the post-abandonment fills of the structure go beyond the north-western excavation limit; while the south-eastern excavation limit partially overlaps with a mud-brick wall C639 which served as a partition wall within the silo, creating two chambers (Figure 9). Like silo C2522, a layer of vegetal plaster was originally applied to the inner surface of the structure in order to limit the negative effects of humid conditions. Unlike C2522, however, where the vegetal plaster was very well preserved, in silo C2884 the plaster was only preserved in patches in the north-eastern corner (C2871) and at its bottom (C2882) (Figure 10). This difference in plaster preservation coincides with further evidence that the two silos experienced a different post-abandonment history in which: 1) C2522 was buried beneath a deposit of mudbrick debris shortly after its disuse creating optimal anoxic conditions for the preservation of organic material whereas 2) C2884 experienced a multi-phase process of filling and spoilage as indicated by different depositional units within. Furthermore, there is evidence of occupational surfaces (C2869, C2872, C2874, C2877) associated with in-situ burning and ceramic material interspersed with the later phases of filling, signalling that after its abandonment this space may have functioned as an external space.

As of now, there are no radiocarbon dates available for silo C2884 but stratigraphically, the two structures (silos C2884 and C2522) are clearly both part of occupational level C3.3 and must have functioned simultaneously and are part of a coherent project for large-scale urban grain storage in this part of the citadel. The dimensions of the silos, as well as their construction technique and location, signal an organized plan for long-term storage at the urban-wide level (see Castellano 2018 for a further interpretation of these structures within the Anatolian historical context).

Having exposed Level C3.3 in the whole excavation area, in the second part of the campaign we worked in a deep sounding, in order to better

understand the pre-Level C3.3 chronological sequence. The topmost portion of the excavated stratigraphy is characterized by a sequence of ashy layers (C2526, C2536) and burnt surfaces (C2890, C2892=C2543). The lowest burnt layer (C2892=C2543) appears in association with a possible stone structure (C2894), which may represent a fire point or a pyrotechnic installation. The burnt layer is laying on the top portion of the stones of C2894 and partially covering also their top. This fire layer, radiocarbon dated to the 11th century BCE, goes underneath the stones of the citadel walls C659 – hence, providing a good chronological *post quem* term for the construction of the walls

A clear stratigraphic discontinuity, below the aforementioned deposits, is represented by C2899: a thin (1 to 5 cm) unit of well-sorted millimetric layers of clay and silt, covering the underneath accumulation and stones, following their topography. This unit possibly represents an alluvial level, resulting from the in-situ presence of water. Below C2899 a thick unit of brick debris was detected (C3401), possibly a make-up layer or a unit originated from the degradation of a close-by structure. Below this unit we uncovered strata very rich in charcoals (C3403 and C3406). A sample from C3403 produced a radiocarbon date of 2889 $\pm$ 27 uncalBP, 1087 $\pm$ 106 cal BCE (95.4% probability; Table 1). Below these strata, we detected a possible a surface (C3407) – marked by a continuous millimetric layer of white/orange deposit, possibly phytoliths, lining on compact sand. To obtain a radiocarbon sample predating the surface C3407, a small sounding was dug which exposed a grey accumulation (C3411) which produced a radiocarbon date of 3017 $\pm$ 29 uncalBP, 1260 $\pm$ 129 cal BCE (95.4% probability; Table 1).

The deep sounding allowed us to: (i) confirm the chronology of the citadel walls C659, providing a post-quem stratigraphic term for its construction; (ii) indicating the presence of a complex stratigraphic sequence, with several phases compacted in less than 1.50 m of deposit. The two contexts chosen for radiocarbon dating, C3403 and C3411, indicate a continuity in occupation from the Late Bronze to the Iron Age. On a preliminary basis, we should also notice the abundance of wheel-made ceramic and the lack of painted sherds.

Operation D, Sectors D1 and D2

N. HIGHCOCK

The research agenda for the 2018 excavation campaign in the lower terrace of Kınık Höyük included two main goals. The first was to continue excavation

in Rooms Dr4, Dr5, Dr6, and the space south of wall D1067 (defining the southern limit of Room Dr2) in sector D1 (squares S1.10 and S1.15) in order to reach the same phase, D4.a throughout the majority of square S1.15 (Figure 11). Based on radiocarbon dates and ceramic material obtained in 2015 and 2016, both Levels D3 and D4 date to the Late Achaemenid period (5th-4th century) (d'Alfonso and Castellano 2018). The second goal for the 2018 excavation campaign was the most ambitious and integral to not only our comprehension of the occupational sequence in the lower town specifically, but at Kınık Höyük, more generally. Thus far, there has been no definitive evidence of occupation on the western lower terrace pre-dating the Achaemenid period and in fact, there was little evidence that earlier occupational phases were present here. In order to rectify this lacuna in our knowledge of the settlement, we opened a new sector D2, measuring 8.5 x 4.5 m, at the bottom of a large modern pit that had been constructed and used for dumping agricultural refuse. By opening an excavation area at 1197.01 m asl, equivalent to the lower elevations reaching in Level D4.c, it was hoped that we could begin investigating the pre-Achaemenid stratigraphy and determine if the lower town was also occupied during the LBA and EIA-LIA periods.

In square S1.15 we excavated east of the 2016 sounding in Room Dr4 in order to expose the furthest eastern extent of stone pavement D2415 which was abutted by smoothed clay floor D2414. Removing D2414 and the ashy accumulation D2416 below also allowed us to understand that the tandoor oven D2457 constructed from mud and large pithos body sherds was dug into the floor at this level and thus the oven worked together with the floor and pavement as well as another tandoor oven D2454 which was constructed from mud and fully excavated in 2016. Thus, during D4.a, Room Dr4 functioned as a space for the preparation of food with the stone pavement providing a good working surface for production activities.

Excavation in Room Dr5 ended with the exposure of floor D2476 which is smoothed clay and extremely compact. It works with both the upper row of stones in the foundation of 2400 and with the lower foundations of wall D1103 to the south, demonstrating that our earlier phasing of these two walls, with D2400 designated the earlier structure, is correct. Exposing floor D2476 also showed that the construction of the large pyrotechnic installation D1161 that dominates the space, should not be part of phase D3.b, as originally determined, but rather was built during this phase D4.a. As no structural

cut was observed and the floor D2476 directly abuts the base of the oven, it seems that during D4.a, the mudbrick, pisé, and stone wall D1098 was built against the external corner of Room Dr2 to provide structural support for D1161. This is not to argue that the oven was not in use during Level D3, as it was abutted by Level D3 floors: but that there is continuity of spatial function and even installations between Levels D4 and D3. Overall, the excavation and research goals for the 2018 campaign were met. Excavation in D1 will now stop for preservation of the building.

In order to investigate earlier stratigraphy in the lower town we opened a 4.5 (N-S) by 8.5 (E-W) stratigraphic sounding at the northern edge of a large modern pit constructed to dump agricultural refuse. The trench is located at the center of 4 squares from SW to SE: S1.18, S1.19, S1.24, and S1.23. The earliest level of the sounding D5.a-b was dated to the Iron Age based on ceramic material, but the stratigraphic sequence is highly disturbed by several large pits. Level D5.b, represented by a beaten earth surface D2492 is represented by a soil occupational surface associated with an installation of unknown function D3238. This round feature was constructed from 2-3 rows of small boulders and stones with 2 consecutive mud floors inside of it. The earlier floor D3245 was made from a well-preserved mud plaster 10 cm thick. A large pit, D3235, was cut into D2494 and from the fill of this pit (D3232) we recovered several sherds dating to the EBA including a rim of Anatolian metallic ware (Figure 12).

It is during Level D5.b that the upper elevation of stone and mudbrick wall 3253 also became visible. This wall was cut by pits on either side as well as at its northern end where it goes into the section. It comprises a stone foundation with a mudbrick superstructure, the most preserved portion of which is at least 7 mudbricks high. The wall was constructed during Level D6 and sat atop a floor D3247=3260=3259 which was severely burned beneath the wall. A charcoal sample from this unit produced a radiocarbon date of 3009 $\pm$ 27 uncalBP, 1255 $\pm$ 126.5 cal BCE (95.4% probability) (Table 1). The wall also indicates that during Levels D6 there were two distinct spaces in this area. To the west, the most interesting feature of this phase was a vegetal plaster floor 3246 similar to those found in Operation C3.3 although the limited size of the sounding could offer no further indications of the purpose of this space. Below this floor we discovered the polished red slip drinking cup typical of Anatolian lower town sites like Acemhöyük and Kültepe of the Middle Bronze Age (Figure 12). It should be noted, however, that though the this

form also continued into the LBA and that the aforementioned radiocarbon date confirms that this vessel is more likely to be associated with a later period as there was no significant evidence for long passage of time between floors D254 and D3247 above. In the southern section, D3254 and D3247 seem to merge and the current hypothesis is that they are part of the same occupation phase.

Below D3254 we finally came down on several consecutive beaten earth surfaces (D3271, D3278, and D3279) separated by compacted gravel and sand accumulations. The ceramic material from this phase comprises a homogenous assemblage of handmade courseware which is slipped and polished and typical of the EBA. Interestingly, the amount of obsidian debitage is also significant for this level as compared to later levels. The earliest surface, D3279 yielded a radiocarbon dating to 4180 $\pm$ 30 uncalBP, 2776.5 $\pm$ 110.5 cal BCE (95.4% probability) (Table 1). The presence of a lower town at the site which was occupied, even if intermittently, from the EBA I through the Hellenistic periods, is a significant result from the season and the EBA-LBA levels will be the focus of the next years' campaigns.

Operation E

R. CASAGRANDE-KIM

N. LOVEJOY

In Operation E an east-west trench, measuring roughly 16 by 5 meter, was opened to the South of Sectors A1 and A2, encompassing the northern half of squares S17.7, S17.8, S17.12, and S17.17, for a total of approximately 90 square meters. The goal of the season was to investigate the Hellenistic architecture thus connecting the relevant Hellenistic remains excavated in Sector A1 (west) and in Sector A2 (east) during the earlier campaigns, and to expand our investigation towards the core of the citadel.

The team started by excavating the southwest quarter of square S17.13 (5x5 meter trench for a total of approximately 25 square meters) between A2 and A1 in order to establish a chronological sequence between the two sectors for the late levels and in order to identify the possible presence at this location of a wall enclosing the acropolis and of a gateway, and to better understand the phases of construction, destruction, and refurbishment of these structures.

After removing the surface layer, the entire trench was characterized by two thick depositional layers comprised of clay-rich soil mixed containing

pottery sherds, predominantly but not exclusively dating to the Hellenistic period. No relevant structure has been associated to this late phase. These SUs were completely removed only in the eastern half of the trench and partially excavated in the eastern half.

Roughly one meter below the mound surface (1214.15 m asl), excavations revealed a patch of a stone structure (E2783), possibly a floor in small pebbles, very poorly preserved. This structure was built directly above a thick alluvial layer comprised of very compacted clay and silt with no gravel or bones, and relatively few pottery sherds.

The same alluvial layer was also found in the eastern half of the trench, in the north-eastern quarter of square S17.12 and at the small portion of the north-western quarter of S17.17 excavated this season. Under this alluvial layer, a colluvial event or events presented a marked SE-NW trajectory, originated to the south or southeast of the excavated area. The materials mixed with the colluvial soil were either deposited on or by floor A1342 or were pushed against what was left of the E-W walls of the acropolis A1351, or moved further north in the area where the gateway was possibly located. The floor A1342 comprises an extensive paving of flat stones which are generally regular in shape and size. The space defined by this paving is interpreted as a large open-air plaza (Figure 2). In the colluvial layer of considerable interest was the presence of decorated terracotta bull heads of different sizes. Some of these heads were smaller, flat protome attachments, probably meant to decorate large vessels, while others were larger and flat protomes conceivably used as architectural decorations. Finally, very sizeable bull heads and several large fragments of bovine bodies, such as rib cages or hooves, suggest the presence of nearly life-size sculptures in the round (Figure 13). A group of Late Hellenistic terracotta figural appliques, among which are a Dionysus and two maenads busts and possibly one of Athena, and two joining terracotta fragments with parts of an incised and inscribed *tabula ansata* were added to the bodies of the bulls. The presence and number of these terracottas seem to indicate the existence of a cult structure or structures that were most probably located to the S/SE of the excavated trench.

Once excavated, it became clear that the mud layer deposited over a layer of loose large stones, identified as a wall collapse, most probably pertinent to a NW-SE oriented wall recognized only at the trench's section by the SE corner of the excavated area. This collapse could have been one of the events that caused the partial destruction of floor A1342 in this area.

The most surprising set of finds of the season emerged from a context whose upper surface was strongly disturbed by the colluvial event mentioned above. One large pit, A3811, was cut into the floor A1342 and into the southern face of the late 1st millennium acropolis walls A1351. The fill of this pit contained a high number of notable finds, including at least seven different stone statues of birds of prey in different sizes, and fragments of Ancient Greek inscriptions. The most impressive statue was a large marble eagle clutching the head of a wild goat (Figure 5) which can be compared to other Late Hellenistic eagle statues found across Central Anatolia. On the upper deposit of the pit fragments of a large number of terracotta bulls, and perhaps a bird were also found, but it was not possible to decide whether they were deliberately deposited in the pit like the stone statues, or they were moved against the walls A1351 on top of the pit by the colluvial event. Coinciding with the expansive pitting across the surfaces of the previous phase, this pit seems to represent the end of a major occupation of the mound.

Sample	Lab Code	Material Type	Operation	Strat. Unit	14C Age	68.2% probability	95.4% probability
KIN18C3403s43	TUBITA K-0393	Seeds - cerealia	C	3403	2889 ± 27	1069 ± 43	1087 ± 106
KIN18C3411s49	TUBITA K-0394	Seeds - cerealia	C	3411	3017 ± 29	1292.5 ± 76.5	1260 ± 129
KIN18D3260s144	TUBITA K-0395	Charcoal	D	3260	3009 ± 27	1249 ± 39.5	1255 ± 126.5
KIN18D3279s175	TUBITA K-0396	Charcoal	D	3279	4180 ± 30	2788.5 ± 90.5	2776.5 ± 110.5

Table 1: 2018 radiocarbon dates from Operations C3 and D2 cited in the text. Samples processed by the Marmara TUBITAK Lab. All ages are calibrated into calendar ages using OxCal 4.3 with the IntCal 13.14c dataset (Reimer et al. 2013).

BIBLIOGRAPHY

Castellano, L.

2018. Staple Economies and Storage in Post-Hittite Anatolia. Considerations in Light of New Data from Niğde-Kınık Höyük (Southern Cappadocia). *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 6(1), 259-284.

Crabtree, P., Campana, D.V., Trameri, A., Highcock, N. and d'Alfonso, L.

2018. Subsistence and Ritual: a note on the Achaemenid faunal remains from the site of Kınık Höyük, Southern Cappadocia, Turkey. In: C. Çakırlar, J. Chahoud, R. Berthon and S. Pilaar Birch (eds.), *Archaeozoology of the Near East XII*: 185-190.

d'Alfonso, L. and Castellano, L.

2018. Kınık Höyük in South Cappadocia Addendum to: A Comparative Stratigraphy of Cilicia. *Altorientalische Forschungen* 45(1), 84–93.

Highcock, N., Crabtree, P., Campana, D.V, Capardoni, M., Lanaro, A., Matessi, A., Miller, N.F, Strosahal, P, Trameri, A, and d'Alfonso, L.

2015. Kınık Höyük, Niğde: A New Archaeological Project in Southern Cappadocia. In: S.Steadman and G. McMahon (eds.), *The Archaeology of Anatolia: Recent Discoveries 2011-2014*: 98–127.

Lanaro, A., Castellano, L., Highcock, N., Mantovan, A., d'Alfonso, L.

Forthcoming. South-Central Anatolia during the Iron Ages: a diachronic view from Kınık Höyük (Niğde) In: *Proceedings of the 11th ICAANE*. Harrassowitz Verlag.

Reimer PJ, Bard E, Bayliss A, Beck JW, Blackwell PG, Bronk Ramsey C, Buck CE, Cheng H, Edwards RL, Friedrich M, Grootes PM, Guilderson TP, Hafflidason H, Hajdas I, Hatté C, Heaton TJ, Hoffmann DL, Hogg AG, Hughen KA, Kaiser KF, Kromer B, Manning SW, Niu M, Reimer RW, Richards DA, Scott EM, Southon JR, Staff RA, Turney CSM, van der Plicht J. 2013. IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. *Radiocarbon* 55(4):1869–1887.

Trameri, A. and d'Alfonso, L.

Forthcoming. The “sacred city” of Kınık Höyük: continuity and change in the Late Achaemenid and Hellenistic periods. In: W. Held - Z. Kotitsa (eds), *The Transition from the Achaemenid to the Hellenistic Period in the Levant, Cyprus and Cilicia: Cultural interruption vs Cultural Continuity?*, Proceedings of the Colloquium Marburg 13-15 October 2017.

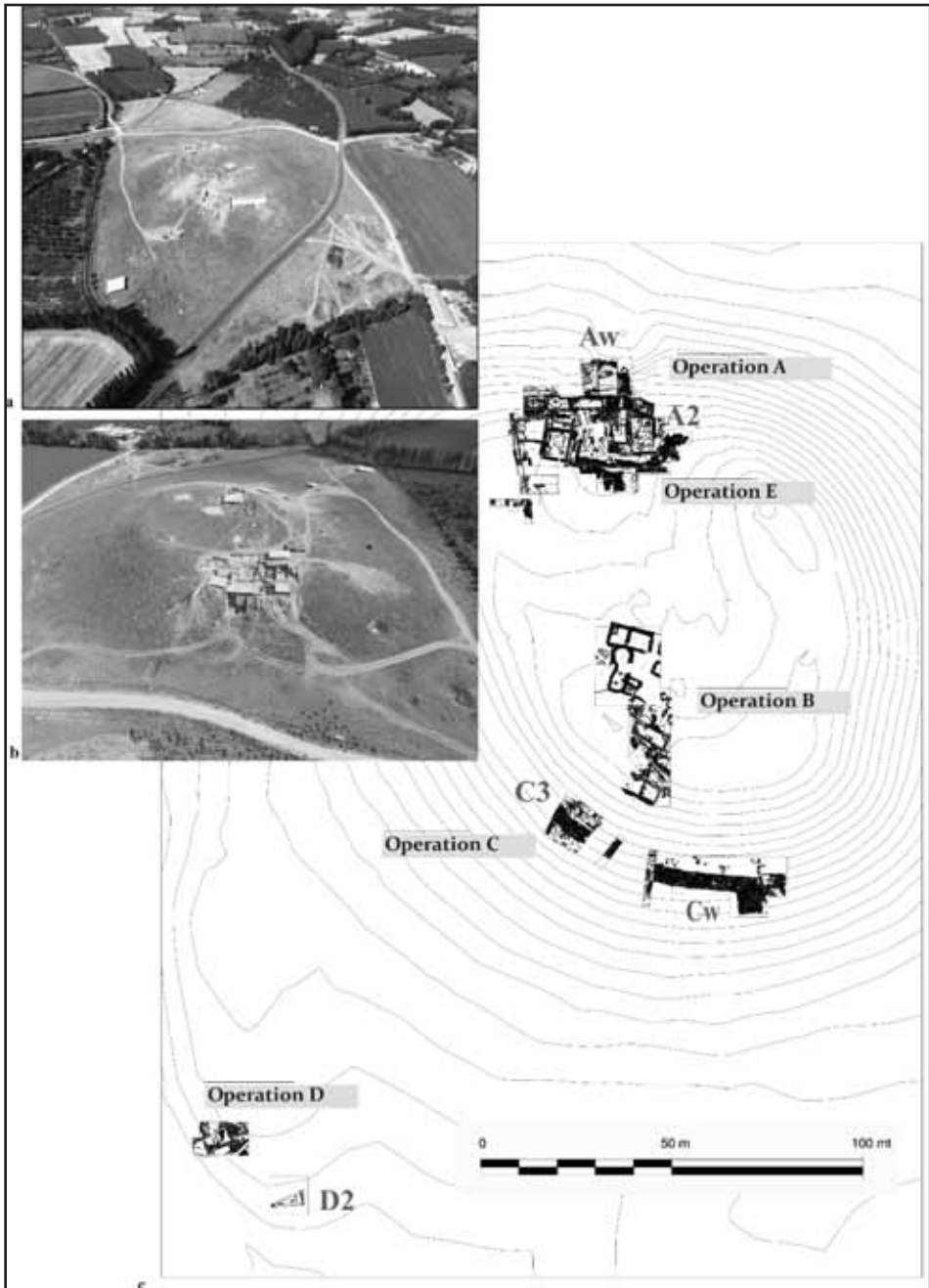

Figure 1: Topographic Survey of the Site of Niğde-Kınık Höyük with all Operations (L. Davighi).

Figure 2: Overhead photo of Operations E and A1, A2.

Figure 3: Late Hellenistic Pithos A1980 in-situ in Operation A1 (M. Derada).

Figure 4: Hellenistic period bowl from Room Ar10, Operation A1 (M. Derada).

Figure 5: Marble eagle in-situ in Operation E; object after cleaning and head of object discovered in 2017 (not to scale).

Figure 6: LIA Polychrome globular vessel from Room Ar7, Level A2.3b (N. Lovejoy).

Figure 7: The staircases 3022 and 3033 associated with Level B5 Rooms Br13 and Br7, Operation B (looking west, P. Stroshal).

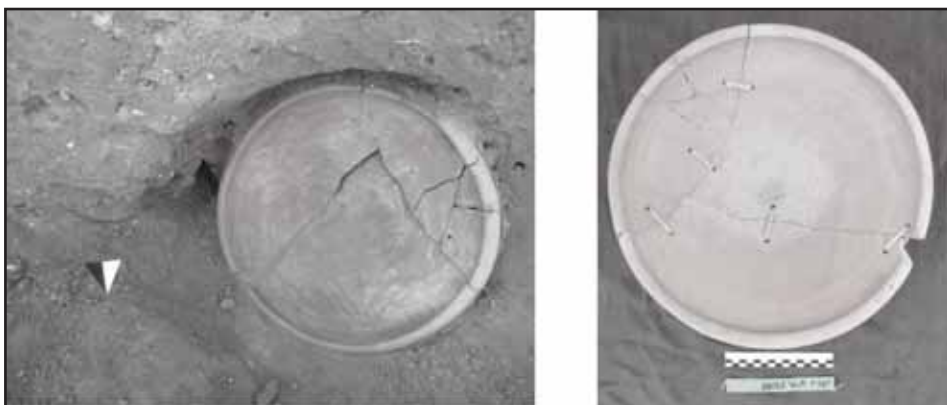

Figure 8: Nearly complete Achaemenid Period Shallow Bowl with restoration holes and reconstruction of its ancient restoration (Level B6) (P. Stroschal).

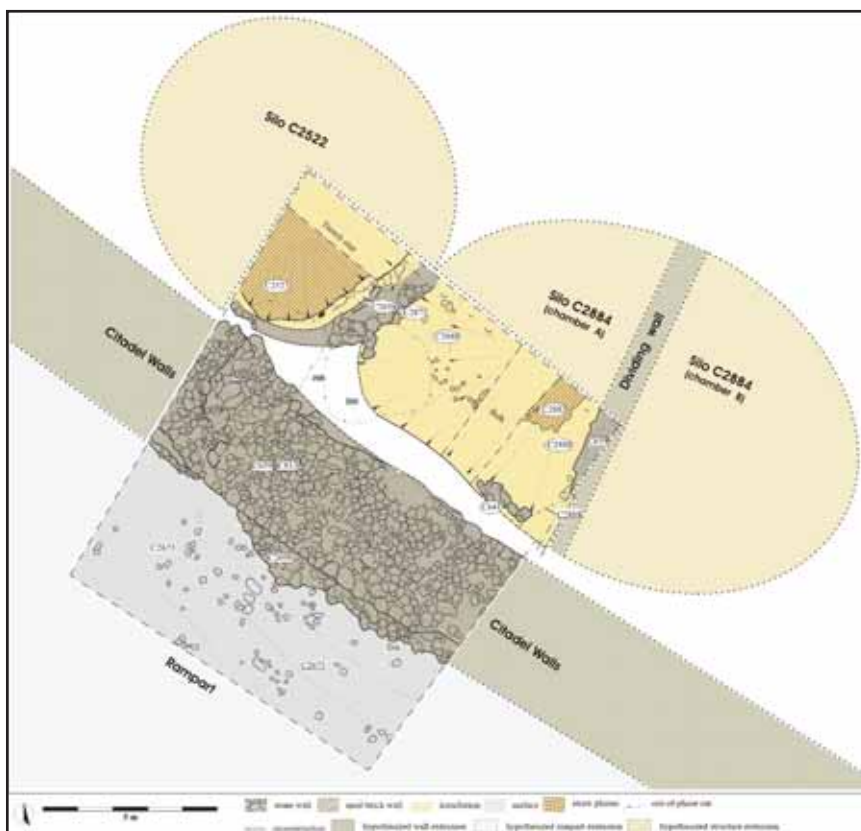

Figure 9: Reconstruction of Silos based on excavated portions of the structures in Operation C3 (L. Castellano and L. Davighi).

Figure 10: Silo C844 with remnants of vegetal plaster preserved (C2871) (L. Castellano).

Figure 11: Operation D, Level D4.a (Late Achaemenid) series of rooms looking south (N. Highcock).

Figure 12: Red-slipped drinking cup from Operation D, Level D6 (MBA-LBA) (N. Highcock).

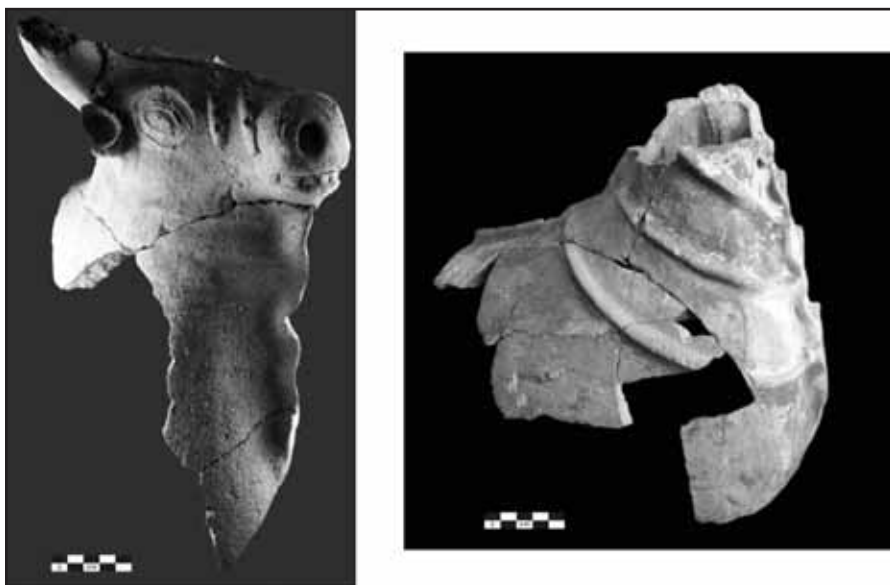

Figure 13: Late Hellenistic Bull heads and body fragments found from colluvial layer in Operation E.

SARDİS, 2018

Nicholas CAHILL*

2018 sezonunda Sardis'te çalışmalarımız kazı, konservasyon, restorasyon, jeofizik, araştırma ve yayın çalışmalarını içermiştir. Çalışmalarımıza izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, özellikle de Kazılar Dairesi Başkanı Melik Ayaz ve Umut Görgülü'ye teşekkürlerimizi sunarız. 2018'de bakanlık temsilcisi olarak İzmir Müzesi'nden Seval Konak kazımızda görev almıştır. Kendisinin mesleki deneyiminden ve sezon boyunca bize gösterdiği iyi niyetinden faydalanmış olmaktan ötürü çok mutluyuz.

KAZI: ALAN 49

Toplam üç sektörde yürütülen kazı çalışmalarının ilki, şehrin merkezinde yer alan ve konumu oldukça dikkat çeken Alan 49 tepesinde yer almıştır (Şekil: 1-3). Bu tepe, komşusu ByzFort sektörü ile beraber, M.Ö. 6. yüzyıl ve daha erken tarihlerde büyük ölçekli teras duvarları ile çevrilerek anıtsallaştırılmıştır. Doğal çevreyi dönüştüren bu teraslama faaliyetleri Lidya Döneminden başlayarak çok daha sonraki tarihlerde de kentin seçkinleri için bir merkez oluşturan geniş ve üzeri düz alanlar yaratmıştır. Mimari levhalar, fildişinden kakma parçası, yeşim taşı külçeleri, metal eserler, zırh parçaları ve ok uçları gibi buluntular ile mimari yapılar, bu alanın Lidya Döneminde saray bölgesi olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Bu tepe, Helenistik Dönem ve Roma Döneminde de yerleşim görmüş ve bu dönemlerde Lidya yapıları yerlerinden sökülerek sonraki yapılarda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bizans Döneminde ise alan mezarlığa çevrilmiştir.

Bu alanda kazılarımızın amacı terasların ve üzerindeki yapıların tarihini daha iyi anlamaktır. Tepenin kuzey yamacına, 3 m. kalınlığında ve 41 m. boyunca açığa çıkarılan büyük kayalardan inşa edilmiş ve muhtemelen M.Ö. 8. yüzyıla ait devasa bir teras duvarı hakimdir. Kaya terasın M.Ö. geç 7. veya erken 6. yüzyıllarda yüzü kireçtaşından örülmüş, 5 m. kalınlığındaki daha büyük başka bir teras duvarı ile genişletildiği 2017 sezonunda ortaya konmuştur. Kireçtaşı yüzölçümü duvar, kaya teras duvarından daha farklı istikamet-

* Nicholas CAHILL, University of Wisconsin-Madison ABD, ndcahill@wisc.edu

tedir ve sonraki dönemde hafifçe farklı hizada uzanan kumtaşı yüzölü başka bir teras duvarıyla daha desteklenmiştir.

2018 sezonunda bu duvarların devamını açığa çıkarmak üzere açmanın batısında kazılar gerçekleştirilerek, kireçtaşı duvarın muhtemelen Akhemenid Dönemde neredeyse tamamen yerinden söküldüğü keşfedilmiştir. Bu durum Sardis'in M.Ö. 547'de ele geçirilmesinden sonra Lidya yapılarının artık kullanılmadığına ve bu alanın Helenistik Döneme kadar yeniden iskan görmediğine dair önceki yıllarda yapılan gözlemlere bir yenisini daha eklemiştir. Tepede Pers Dönemine ait tüm alan kullanımı ve iskan tabakalarının mimari soygun eylemleri ile ilişkili olması, Perslerin Lidya sarayını ve diğer kurumlarını devralmak yerine, sur içindeki yapıları terk ederek kenti boşalttıklarını düşündürmektedir.

Alan 49 tepesinin batı yamacındaki bir diğer açma, bugüne kadar Sardis'te açığa çıkarılmış en uzun kültür tabakaları serisini gözler önüne sermiştir. 2018'in beklenmedik keşiflerinden biri M.S. 14. veya 15. yüzyıllara tarihlenen bir yapıdır. Bu yapı, Sardis'in merkezinde Ortaçağ yerleşimine ait bulunan nadir örneklerdendir. Burada bulunan karmaşık bir dizi anıtsal Helenistik yapı ise Lidya kireçtaşı teras duvarı bloklarını devşirerek inşa edilmiştir ve bu inşa dönemi muhtemelen Sardis'in Seleukos başkenti olarak kullanıldığı M.Ö. 3. yüzyıla aittir.

Bu açma Akhemenid Dönemine ait deliller de sunmuştur. Lidya teras dolgusu içine açılmış devasa çukurda çok sayıda hayvan kemiği ile fildişi kakma parçaları, demir pullu zırh ve 28 adet tunç ok ucu gibi lüks eşyalar gün yüzüne çıkarılmıştır (Şekil: 4, 5). Çukurda bulunan hem en geç tarihli seramikler, hem de bir adet gümüşten küçük Teos sikkesi M.Ö. 5. yüzyıla aittir. Ancak, fildişi ve metal eserler ile diğer küçük buluntuların M.Ö. 6. yüzyılda yağmalanan Lidya sarayının kalıntıları olması kuvvetle muhtemeldir. Buna benzer bir tahribat dolgusu, alanın güneyinde 2011-2013 yılları arasında kazılan açmada da bulunmuştur. Bu dolgu her ne kadar bozulmuş olsa da benzer nitelikte fildişi mobilya kakması, mühür taşı ve metal eşyalar ile M.Ö. 547'de şehrin işgali esnasında ölen en az iki bireye ait insan kalıntılarını içermekteydi.

Akhemenid ve Hellenistik dönemlerdeki yıkım ve devşirme faaliyetleri Lidya sarayının çoğu duvarını yerinden sökerek geride bu çeşit soygun çukurları bırakmıştır. Alanın merkezindeki bu açmada 2017'de 3,7 m. genişliğindeki devasa bir kireçtaşı duvarın bir yüzü bulunmuştur, ancak burada duvarın arka yüzünün 3 m. derinlikte yerinden söküldüğü keşfedilmiştir.

İlişkili dolguda bulunan Howland 21 Tipi kandil parçası bu soygun faaliyetinin Pers Döneminde gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Bu alandaki kazıların önemli hedeflerinden bir diğeri ise teras dolgularını inceleyerek terasların tarihçesi hakkında bilgi edinmektir. Neredeyse tamamen steril, kum ve çakıl tabakalarından oluşan ve batıya eğimlenen 5 m. derinliğe sahip bu Lidya teras dolguları M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir (Şekil: 6). Her ne kadar Lidya teraslarının kesme kireçtaşı bloklardan inşa edilmiş olan son evresinin mimarisine bu açmada henüz rastlanmamış olsa da, dolgudan gelen buluntular, dolgunun sonuncu Lidya kireçtaşı terası evresine ait olduğunu göstermektedir.

M.Ö. 6. yüzyıl depozitinin altında M.Ö. 7. veya 8. yüzyıllara ait teras dolgularına rastlanmamıştır. Onun yerine Lidya teras dolgusunun altında Geç Tunç Çağına tarihlenen 2 m. derinliğe sahip iskân tabakalarının yer aldığı gözlenmiştir. Neredeyse yatay uzanan bu toprak tabakalarda yanık ve küllü izler bulunmaktadır. Geç Tunç tabakasından gelen ve tambur olarak bilinen seramik kaplar, Beycesultan ve diğer yerleşimlerde bulunan örneklerle oldukça benzerdir (Şekil: 7).

Geç Tunç Çağı katmanının altında ise dolguların niteliği yine değişiktir. Neredeyse steril bir dizi çakıl ve kum katmanından oluşan bu dolgular Geç Tunç Çağı katmanının üstündeki Lidya terası dolgularına benzerlik göstermektedir. Bu dolgudan gelen seramikler M.Ö. 2000 dolaylarına, yani Erken Tunç 3B Dönemine tarihlenmektedir. Bu Erken Tunç Çağı dolgusu, modern yüzeyden 14 m. derinde ve dik şekilde batıya doğru eğimlenen anakayanın üzerine doğrudan oturmaktadır.

Açtığımız bu küçük ve çok derin sondaj hiç beklemediğimiz sonuçlar üretmiştir. Öncelikle Sardis'teki kazıların hiçbirinde Erken Tunç Çağı katmanlarına daha önce rastlanmamıştır. Bu, şu ana kadar kentte bulunmuş tabakaların en erkeni olup, yerleşimin tarihini 800 yıl geriye çekmektedir. Kaliteli bir topuz başı ve bir dizi taş balta gibi erken tarihli eserler ender olarak açığa çıkarılmış olsa bile bunların hepsi daha geç tarihli katmanlarda ele geçirilmiş olması bu erken buluntuların sonraki Sardis sakinlerince kentten toplanmış eserler olabileceklerini kanısını doğrulamaktadır. Sardisliler toprağın ilk insanları olmakla ve bu topraktan büyümüş olmalarıyla gurur duy-salar da Strabo bize Sardis'in ancak Troya Savaşı sonrasında, Milet ve Efes gibi kentlere nazaran çok daha geç kurulduğunu söylemektedir. Görünüşe bakılırsa Strabo bunu söylemekte hatalıdır.

Buradaki katmanların doğası ayrıca ilginçtir. Geç Tunç Çağı katmanlarından farklı olarak, 4 m. derinliğe sahip eğimli, neredeyse steril ve Lidya teras duvarı dolgularına çok benzer bu katmanın daha erken tarihli bir terasın dolgusundan başka bir şey olduğuna inanmak oldukça güçtür ki bu alanda anakayanın dik eğimi bir teraslama faaliyeti olmadan yerleşmeye imkan tanımayacak kadar diktir. Bu dolguları destekleyecek erken terasın kendisi henüz açığa çıkarılmamıştır ve bu teras duvarının olasılıkla yüzeyden 15 m. derinde yer alacak olması, terası gün yüzüne çıkarma ihtimalimizi en aza indirmektedir. Ancak şu andaki yorumumuz, 4 m. derinliğe sahip bu çakıl dolgunun muhtemelen Erken Tunç 3B Dönemine ait bir terasın dolgusu olduğu ve üzerindeki Geç Tunç Çağı iskanından daha erken olduğu doğrultusundadır. Görünüşe göre Sardis'in bu erken sakinleri çok daha erken tarihlerde yapay teraslarla doğal çevreyi dönüştürmeye başlamıştır ki bu da Demir Çağı Lidyalılarının kentsel düzenlemeye yaklaşımlarında karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAZI: ALAN 55

Lidya sarayının aşağısında Alan 55 olarak adlandırdığımız bir diğer yapay teras yer almaktadır (Şekil: 8). Erken Roma Devrinde bu teras, *oktastil pseudodipteral* düzendeki tapınağa ev sahipliği yapan İmparator Kültü Kutsal Alanı'na ayrılmıştır. Geç Roma Döneminde ise alan, içinde duvar resimleri ve iyi korunagelmış eser grupları keşfedilen, kent seçkinlerince kullanılan meskenlere dönüştürülmüştür. Bu iyi korunagelmışlik, evlerin ve civarındaki surların M.S. 7. yüzyıldaki depremde aniden yıkılmasına bağlıdır.

2018 sezonu kazıları, 2013-2017 yılları arasında kazılmış açmanın kuzeyindeki yeni bir alanda yapılmıştır (Şekil: 9). Mekânlardan bir tanesi, bir havuz ya da benzeri bir hidrolik öğeyi barındırdığı düşünülen muhtemelen üstü açık, mermer döşeli bir avludur. Burada ortaya çıkarılan oda ise önceki yıllarda kazılanlara nazaran daha kötü korunagelmıştır, ancak bunun sebebi zemin döşemesinin mermer bloklarını devşirmek için tahribatı takiben burada yapılan kazılar olabilir.

Avlunun duvarlarından bir tanesi renkli mermer zemin döşemesini taklit etmektedir. Alanı tahrip eden depremde bu duvar çatlayarak bir kaç santim yerinden kaymış ve hemen doğusundaki mekâna bütün halinde düşmüştür. Bu tahribatta, yaklaşık 0,7 ve en az 0,9 m. boyutundaki üç kemerli pencereler fazla zarar görmemiştir (Şekil: 10). Bu alanda geçen yıllarda bulunanlara benzer nitelikte iyi korunmuş eser gruplarının açığa çıkarılması beklenmiş

olsa bile odanın deprem öncesinde terk edilmiş olması nedeniyle sadece boş toprak bir zeminle karşılaşmıştır. Yine de Geç Roma odasının malzemeleri arasında, Erken Roma kutsal alanından devşirilmiş olması muhtemel Latince bir yazıt ve giysili bir kadın figürünün alt kısmı keşfedilmiştir. Alanın daha erken tarihini netleştirmeyi hedefleyen daha derin kazılar ise maalesef sonuçsuz kalmıştır.

KAZI VE KONSERVASYON: CADDE AÇMASI VE MMS/N

Kazı alanlarının üçüncüsü ise kentin batı girişindedir. Lidya Döneminde bu giriş Lidya surundan geçen bir yoldan oluşmuştur. Roma Devrinde ise bu yolun ardılı olan geniş sütunlu cadde, üç kemerli bir takın içinden geçmiştir. Takın orta kemerinin açıklığı 13 m. olup, Roma dünyasının bilinen en geniş kemerli takıdır. Bu tak ile komşusu sinagog ve alandaki diğer yapılar, Alan 55'teki yapıları da tahrip eden M.S. 7. yüzyıldaki depremle yıkılmıştır. Bu tahribattan sonra ise Sardis'e gelen yol hiç bir zaman temizlenerek yeniden kullanıma açılmamıştır.

2018 sezonu çalışmaları bu yolun kuzey *portikos*undaki mozağin kazısı ve stabilizasyonuna odaklanmıştır. Mozağin üzerinde, mozaği yaptıran Flavius Maionios'a atıfta bulunan bir yazıt bulunmuştur. Muhtemelen M.S. geç 6. yüzyıla ait bu yazıt Maionios'un muhteşem bir sayman ve yönetici olduğunu söylemektedir (Şekil: 11). Projemize cömertçe bağışlanan Lynton Phoenix konservasyon lazeri, temizlik çalışmalarını, özellikle de mozaik taşlarını kaplayan kalın ve betonlaşmış kireç tabakalarının taşlara zarar verilmeden yok edilmesini kolaylaştırmıştır. Bu proje Ankara'daki Amerika Büyükelçiliği'nden gelen cömert ödenekle yürütülmüştür ve şu an mozağin ziyaretçilerin teşhisine açılması için üzerine cam zemin inşa edilmektedir.

Roma takını ve ilişkili yapıları tarihlemek ve bunlar hakkında stratigrafik bilgi edinmek üzere iki sondaj kazılmıştır. Kemerin inşası ile ilgili güvenilir kontekslerden gelen seramikler kısıtlı sayıdadır, dolayısıyla takın kesin tarihi hala belirsizdir. Ancak sondajlardan biri daha erken tarihli yol yüzeylerinden birini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Lidya sur duvarının, M.Ö. 547'de kentin Persler tarafından fethedilmesi ile ilişkili kerpiç çöküntüsüne de burada rastlanmıştır.

Bu sektör 1970'ler, 1980'ler ve 1990'larda kazılmış olan Lidya sur kapısı, Sardis'e girişi bloklayan Pers duvarları ve Roma sütunları gibi Lidya ve Roma yapılarının sağlamlaştırma ve restorasyon çalışmaları sayesinde bir dönüşüm geçirmiştir. Bu kapsamda eski kesitler düzenlenerek kuru taş duvarlarla

desteklenmiştir. Lidya surları ve sur kapısı, Roma takı ve alandaki diğer yapıları modelleyen yeni üç boyutlu rekonstrüksiyonumuz ise alanın karmaşık tarihçesini görselleştirerek açıklamamıza yardımcı olmaktadır (Şekil: 12).

ARTEMİS TAPINAĞI

2018 yazı Artemis Tapınağı'ndaki temizlik çalışmalarının beşinci ve son sezonu olmuştur. Bu proje kapsamında, mermer blokları, bloklara zarar vermeyen hassas bir biyosit kullanarak zararlı bakteri ve likenden arındırma çalışmaları yer almıştır. Bu sezon doğu *peristilin* en güneyinde gerçek yüksekliğinde ayakta duran sütuna ve kutsal alanda yayılmış bulunan düşmüş bloklara odaklanılmış, bu son temizlik çalışmaları ile de projemiz başarılı bir şekilde sonuca ulaştırılmıştır (Şekil: 13). Bu proje Sardis'teki en tatmin edici projeler arasındadır. Çalışmalarda görev alan ve projenin başarısını garantilemek için, bazen baş döndürücü yükseklikteki iskeleler üzerinde çok zorlu koşullarda çalışan kadınlı erkekli 14 kişilik ekibimiz için de bu proje çok önemlidir. Aynı zamanda bu proje, Prof. Dr. Fikret Yegül'ün otuz yıllık yayınına önümüzdeki yıl tamamlaması yönünde çok büyük fayda sağlamıştır.

ARAŞTIRMA VE YAYIN

Prof. Dr. Mahmut Drahor tarafından yürütülen jeofizik yüzey araştırması Sardis'in karmaşık tabakalanma yapısı ve topografyası göze alınırsa şahane sonuçlar üretmiştir. Yer radarı modelleme taraması Alan 49 civarındaki alana odaklanıp, kent merkezindeki yapılar hakkında bilgi vererek kent planını biraz daha netleştirmeye yardımcı olmuştur.

Antropolog Prof. Dr. Yılmaz Erdal ve ekibi 1966'da Duman Tepe'de (BT66.1) yer alan bir Lidya tümülüsünde bulunmuş Geç Roma Devrine ait çoklu mezarın etüdünü gerçekleştirmiştir. Araştırma 92 tane birey tanımlayarak, kalıntıların şiddet içerikli toplu ölüme işaret edecek herhangi bir travmaya sahip olmadıklarına, öte yandan bireylerin yaş dağılımının veba ya da başka bir salgın hastalık olasılığını ortaya atmadığına dikkat çekmiştir.

Prof. Dr. Jane DeRose Evans'ın 1973'ten 2013'e Sardis'te Bulunmuş Sikkeler (*Sardis Monograph 13: Coins from the Excavations at Sardis: Their Archaeological and Economic Contexts: Coins from the 1973 to 2013 Excavations*) geçen yıl yayınlanmıştır. Diğer tüm yayınlarımız gibi bu yeni monografi da internet sitemizden ulaşılabilir. Bu yayınlardaki bilgileri online veritabanımıza da yüklemek üzere çalışmalar sürmektedir.

SARDIS, 2018

Nicholas CAHILL*

Archaeological research at Sardis in 2018 included excavation, site conservation and restoration, geophysics, publication and study. We are grateful to the Ministry of Culture and Tourism, and particularly to Excavations Office Director Melik Ayaz, and Umut Görgülü. Seval Konak of the Izmir Museum was the representative of the Ministry of Culture; we enjoyed and benefitted from her professional expertise and good will throughout the season.

Excavation: Field 49

The first of the three areas of excavation is Field 49, a prominent hill in the center of the Lydian city (figs. 1, 2, 3). In the 6th c BC and earlier, this hill and the adjacent hill, ByzFort, were terraced with monumental terrace walls, transforming the landscape, creating broad, flat areas that were centers of elite occupation in the Lydian period and long afterwards. The architecture and finds, such as architectural terracottas, an ivory furniture inlay, metal vessels, chunks of jasper, armor and clumps of arrowheads, suggest that in the Lydian period this was a palatial district. The hill was extensively occupied in the Hellenistic and Roman periods; during these periods, Lydian buildings were often robbed and reused in later buildings. The area was converted into a cemetery in the early Byzantine era.

Our goals in excavation were to understand the history of terracing and of buildings on top of these terrace. The north side of the hill was terraced with a massive wall built of boulders, 3 m thick and exposed for more than 41 meters, and probably dating to the 8th c BC (fig. 3). In 2017, however, we discovered that the terrace was expanded in the late 7th or early 6th c BC with the construction of an even more massive boulder wall 5 m thick, on a slightly different orientation, which was subsequently reinforced at yet a different orientation.

In 2018 we excavated further to the west to expose more of this wall, and discovered that it had been almost entirely robbed out, probably in the Per-

* Nicholas CAHILL, Nicholas CAHILL, University of Wisconsin-Madison ABD, ndcahill@wisc.edu

sian period. This adds weight to the observation made in earlier years, that the Lydian buildings go out of use after the capture of Sardis in 547 BC, and the hill is not occupied again until the Hellenistic period. The only traces of use and occupation on the hill probably relate to robbing. The Achaemenid Persians, therefore, do not seem to have taken over the Lydian palace and institutions here, but left the city within the walls abandoned.

A trench on the western slope of the hill produced the longest sequence of occupation at Sardis. A surprising discovery in 2018 was the discovery of a room dating to the 14th or 15th c AD, one of the only traces of Medieval settlement in central Sardis. A complex sequence of monumental Hellenistic buildings, mostly built from reused Lydian limestone blocks, plausibly belongs with the establishment of Sardis as a Seleucid capital in the 3d century AD.

This trench produced evidence for Achaemenid activity. A large pit cut into the Lydian terrace fill contained large quantities of animal bones, and luxury objects such as ivory inlays, iron lamellar armor, and 28 bronze arrowheads (figs. 4, 5). The latest pottery from the pit dates to the fifth century, as does a tiny silver coin of Teos. However, the ivories, armor, and other small finds may well be detritus from looting the contents of the Lydian palace, dating to the first half of the sixth century BC. We discovered somewhat similar detritus in 2011-2013 in a trench to the south, where disturbed, mixed strata produced items such as the ivory furniture inlay, sealstone, metal vessels, and also human bones from at least two individuals, presumably casualties of the sack of 547 BC.

Robbing in the Achaemenid and Hellenistic periods seems to have removed most walls of the Lydian palace, leaving deep robbers' trenches. One face of a massive limestone wall 3.7 m thick was discovered in this central trench in 2017. The back face of this wall, however, had been robbed out to a depth of about 3 m. A single lamp fragment of Howland Type 21 suggests a date in the Persian period for the robbing.

Another important goal of excavation here was to investigate the terrace fills, to learn more about the chronology of the terrace. About 5 m of Lydian terrace fill consisting of almost sterile gravel and sand, sloping down to the west, dates to the first half of the 6th c BC and so probably belongs with the latest Lydian phase of the terrace, built of limestone ashlars (although that phase of the terrace wall has not been discovered yet in this trench).

Beneath the 6th century deposit, however, we did not find terrace fills dating to the 7th or 8th centuries BC. Instead, below the Lydian terrace fill

was about 2 meters of stratified occupation deposits dating to the Late Bronze Age (fig. 6). This consisted of layers of earth with lenses of ash and burning, laid more or less horizontally. A number of partly restorable pots such as “drums” are similar to those found at Beycesultan and elsewhere (fig. 13).

Beneath the Late Bronze Age occupation strata, the consistency of fill again changed, to a series of sloping, almost sterile fills of gravel and sand, remarkably similar to the Lydian terrace fills above. Pottery from these fills dates to the Early Bronze 3B period, about 2,000 BC. This Early Bronze Age fill rests on bedrock, sloping down steeply to the west, to a depth of 14 meters below surface.

This small, deep sondage produced a number of surprising results. First, we have never discovered strata of the Early Bronze Age at Sardis before; this is the earliest level ever reached, by some 800 years. Occasional earlier objects have been found, such as a fine mace head and a number of celts; but always in later contexts, and we had always imagined that they were collected by Lydian and later inhabitants from other sites. Although the Sardians prided themselves on being “protochthonous” and “autochthonous,” Strabo tells us that the city was only founded after the Trojan War, relatively late compared with cities like Miletus and Ephesus. Apparently, Strabo was wrong.

Second, the nature of occupation is interesting. Rather than occupation levels like the Late Bronze Age strata, the four-meter-thick layer of sloping, almost sterile sand and gravel fill is so similar to later Lydian terrace fills, that it is hard to believe that it is anything but another massive terrace fill. And the sloping bedrock beneath would not have been habitable without a terrace to level the surface. We have not yet uncovered the terrace wall that would have retained this fill, of course, and since it is buried at least 15 meters deep, it is unlikely that we will do so. But our current hypothesis is that this four-meter-thick sloping stratum of gravel belongs to a terrace probably dating to EB3B, and certainly earlier than the Late Bronze Age occupation levels above. These early Sardians were apparently already transforming the natural landscape through the construction of artificial terraces, an approach to urban development which we had always considered characteristic of the Iron Age Lydians.

Excavation: Field 55

Below the Lydian palace is another artificial terrace known as Field 55 (fig. 8). In the early Roman period this belonged to a sanctuary of the Impe-

rial cult, focused on an octastyle pseudodipteral temple. In the late Roman period, it had been transformed to elite housing with painted rooms and well-preserved domestic assemblages. The excellent preservation is due to the sudden destruction by earthquake in the early 7th century AD, which left houses and nearby fortification walls toppled.

Excavation in 2018 opened a new area north of the trench dug in 2013-2017. One space was probably an open marble-paved courtyard, with traces of what might have been a basin or other hydraulic feature (fig. 9). The room was much less well preserved than the spaces excavated in previous years, however, probably because the area had been dug out after the destruction to recover the marble pavement blocks.

One wall of this court was painted to resemble colored marble revetment. In the earthquake that destroyed the area, this wall was split and offset by a few centimeters, and fell nearly intact into the space to the east. Three arched windows were well preserved in the collapse, measuring about 0.7 x at least 0.9 m (fig. 10). We hoped to discover further well-preserved domestic assemblages under this wall, like those found in the rooms to the south. However, the room had apparently been abandoned before the earthquake, leaving only a bare earth surface. Among the spolia incorporated in the late Roman wall, however, were part of a monumental Latin inscription, and the lower part of a draped female figure, both probably spolia from the early Roman sanctuary.

Deeper excavation intended to clarify the earlier history of the terrace were inconclusive.

Excavation and Conservation: Road Trench and MMS/N

The third area of work was the western entrance to the city. In the Lydian period a road led through a gate in the Lydian fortification. In the Roman period, the descendent of this road, now a broad, colonnaded avenue, led through a monumental three-bayed arch. The central bay of this arch was 13 m wide, the widest known in the Roman world. This arch, and the neighboring Synagogue and other structures, collapsed in the same 7th century earthquake that destroyed the houses in Field 55, and the main road through Sardis was never cleared.

Work in 2018 focused on further excavation and stabilization of a mosaic in the north portico of this road, which bears a dedicatory inscription by its

patron, Flavius Maionios, “magnificent count and governor,” probably dating to the late 6th century (fig. 11). Cleaning was made much easier by the generous donation of a Lynton Phoenix conservation laser, which removed a thick layer of concretion that covered parts of the mosaic without damaging the fragile tesserae. This project was funded by a generous grant from the American Embassy in Ankara, and we are now constructing a glass floor over the mosaic to display it to visitors.

Two deep sondages were intended to recover stratigraphic information to date the arch and associated structures. Sealed pottery associated with the arch was very scarce, and its date is still uncertain. One sondage did reveal earlier road surfaces, however, and also the “Brick Fall” destruction debris associated with the Persian capture of the city in 547 BC.

The sector was transformed by stabilizing and restoring the Lydian and Roman structures excavated in the 1970s, 1980s, and 1990s, including the Lydian Gate, Persian blockage walls, and Roman colonnades. Scarps were straightened and reinforced with drystone walls.

New 3d reconstructions of the fortification, gate, Roman arch, and other features of this area enable us to better visualize and explain its complicated history (fig. 12).

Temple of Artemis

2018 was the fifth and final year of the program to clean the Temple of Artemis by “disinfecting” the marble blocks, treating them with a gentle biocide that kills the damaging bacteria and lichen without harming the stone. We focused on the southernmost standing column of the east peristyle, and on fallen blocks in the sanctuary; with the completion of these areas, the project was brought to a successful conclusion (fig. 13). This has been one of the most satisfying projects at Sardis, and it has been important to the team of 14 or so women and men who have worked so hard, sometimes under difficult conditions on vertiginous scaffolding, and ensured that every aspect of the project was a success. It is especially rewarding as we bring Fikret Yegül’s 30-year publication project to completion this year.

Research and Study

A geophysical survey led by Prof. Dr. Mahmut Drahor produced excellent results in the very complicated stratigraphy and topography of Sardis. The

GPR survey focused on the region around Field 49, and revealed more of the city plan and buildings in the city center.

Anthropologist Prof. Dr. Yılmaz Erdal and his team studied a late Roman multiple burial from a Lydian tumulus excavated in 1966 at Duman Tepe (BT66.1). They identified 92 individuals and point out that there are no signs of trauma suggestive of violent death, while the age distribution of the deceased does not suggest that they died of a plague or other epidemic.

Monograph publications of the last year include Prof. Jane DeRose Evans, *Sardis Monograph 13: Coins from the Excavations at Sardis: Their Archaeological and Economic Contexts: Coins from the 1973 to 2013 Excavations* (2018). Like all our publications, they are also available for download from our web site (<http://sardisexpedition.org>), and we are incorporating the information into our on-line searchable database.

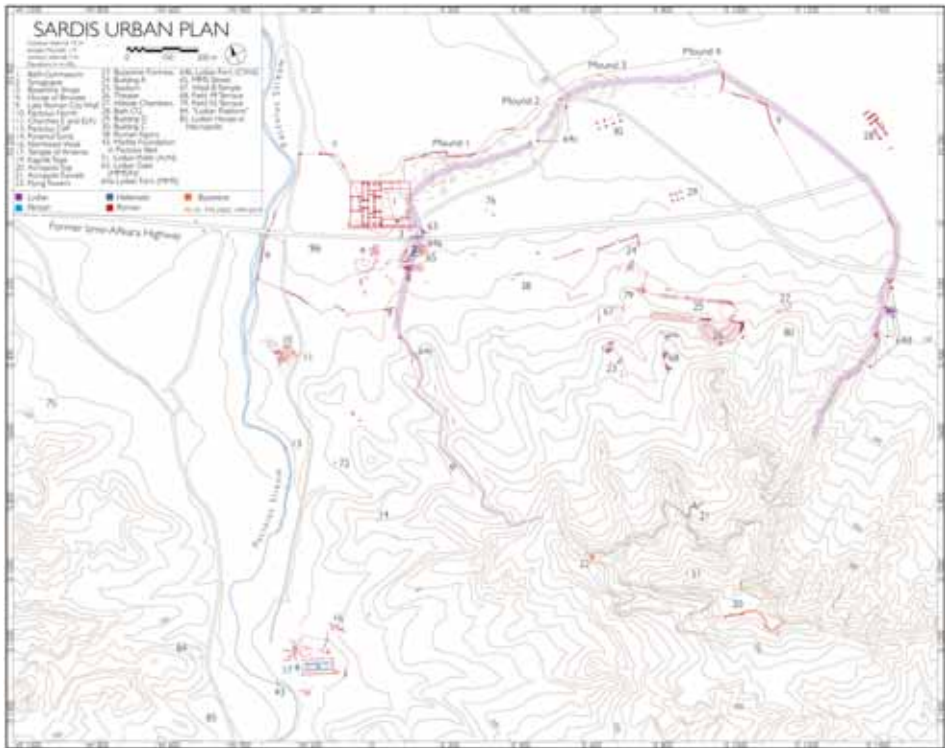

Figure 1: Sardis plan / Plan of Sardis.

Figure 2: Alan 49 planı / Plan of Field 49.

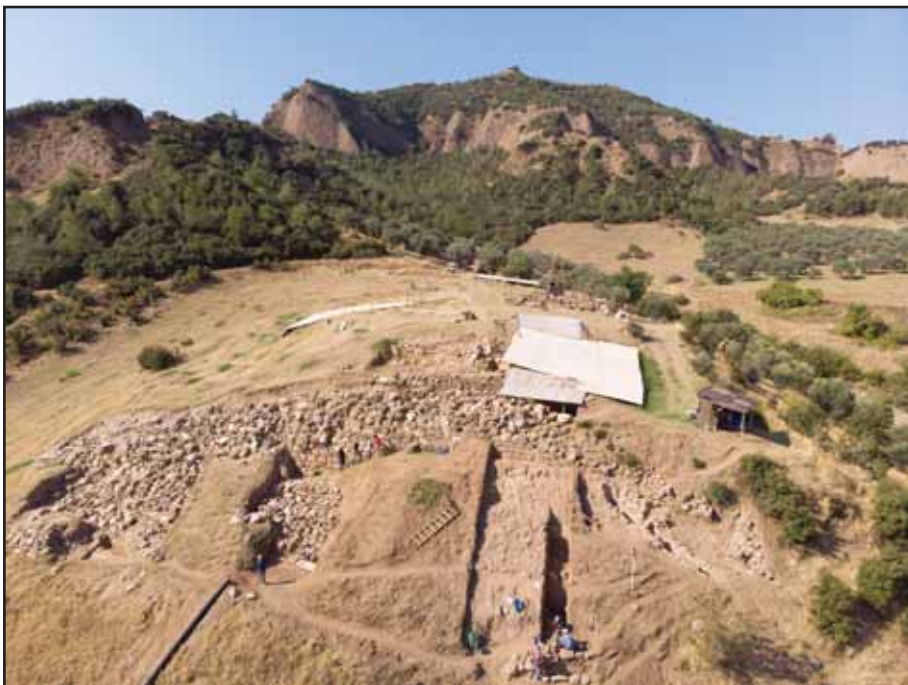

Figure 3: Alan 49 hava görüntüsü / Aerial view of Field 49.

Figure 4: Alan 49'dan ok uçları / Arrowheads from Field 49, 5th c pit.

Figure 5: Alan 49'dan demir zırh parçaları / Iron lamellar armor from Field 49, 5th c pit.

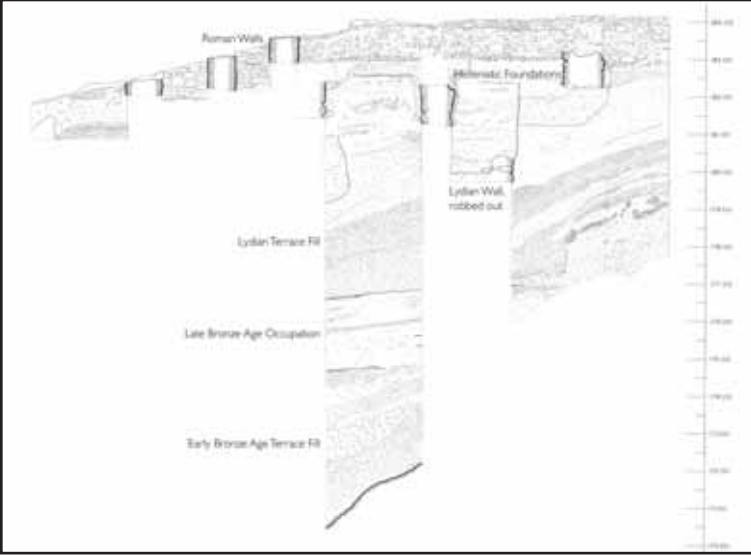

Figure 6: Alan 49'da Lidya teras dolgusu, Geç Tunç Çağı iskan tabakalarının ve Erken Tunç 3B teras dolgusunu gösteren kuzey kesit / Section of north scarp of central trench on Field 49, showing Lydian terrace fills, Late Bronze Age occupation and Early Bronze Age 3B terrace fills.

Figure 7: Alan 49'dan Geç Tunç Çağı seramikleri / Late Bronze Age vessels from Field 49.

Figure 8: Alan 55 plan / Plan of Field 55.

Figure 9: Alan 55 hava görüntüsü / Aerial view of Field 55 trenches 19.1 and 19.2.

Figure 10: Alan 55'te uç pencereli yıkılmış duvar / Aerial view of collapsed wall in Field 55.

Figure 11: Sektör MMS/N'teki mozaik / Mosaic in sector MMS/N.

Figure 12: Computer reconstruction of Lydian fortification and gate, overlaid over drone image of Sardis.

Figure 13: Temple of Artemis after completion of five-year cleaning project.

KLAROS 2018

Nuran ŞAHİN*
Onur ZUNAL
Gülşah GÜNATA
Hakan AYCAN

Klaros 2018 yılı kazı çalışmaları 9 Temmuz - 24 Eylül 2018 tarihleri arasında, öğretim üyeleri, doktora, yüksek lisans, arkeolog, lisans öğrencileri ve yirmi bir işçiden oluşan bir ekiple gerçekleştirilmiştir¹. Bakanlık temsilcisi olarak İzmir Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Burcu Çiçek çalışmalara katılmıştır.

Klaros kazısının 2018 yılı çalışmaları L1-M1/22-27, L1-M1/23-27 ve YZ19 plankarelerinde gerçekleştirilmiştir.

LI-M1 22-27 PLANKARE ÇALIŞMASI

2017 yılı kazı sezonunda, kazı alanının 24 numaralı parselinde yaptırılan jeofizik araştırmalarda yapı biriminin doğusunda, H1-O1/27-28 plankareleri arasında kuzey-güney doğrultulu 1.80 m. genişliğinde, 70 metre uzunluğunda bir duvar olduğu ve güneyde batıya döndüğü raporla bildirilmişti. Bu verilerin doğruluğunu saptamak amacıyla L1-M1/22-27 plankareleri arasında çalışma başlatılmıştır. İlk çalışma kepçenin alandaki 5 metrelik alüvyon tabakasını kaldırma (bu çalışma İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu izni ile yapılmıştır) işlemleri ile başlatılmış ardından 2x2.50 m. ölçülerinde bir açma açılmıştır. +3.87 m. kodundan itibaren inilmeye başlanmıştır. Seviye inme çalışmaları sırasında herhangi bir nitelikli buluntuya rastlanmamış, on adet profil vermeyen *stroter* parçası ele geçirilmiştir. Açmanın kuzeyinde +3.29/3.12 m. kodunda yanık izleri görülmüş ve fotoğraflana-

* Prof. Dr. Nuran ŞAHİN, Erzene Mah. Cengizhan Cad. Ataberk 1 Apt. No:1/5, Kat. 4, d. 9, Bornova/İzmir/ TÜRKİYE. nuran.sahin@ege.edu.tr, nurans2005@msn.com.
Arş. Gör. Dr. Onur ZUNAL, Kazı Başkan Yardımcısı. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova-İzmir/TÜRKİYE. onur.zunal@ege.edu.tr.
Dr. Gülşah GÜNATA, İstanbul/TÜRKİYE.
Arkeolog Hakan AYCAN, İzmir/ TÜRKİYE.

¹ Arkeolog Okan Barış, Lisans öğrencileri: Melis Tatlı, Bahar Babacan, Üsâme Erdinç, Emre Ermut, Mustafa Dayanan, Ayşenur Bulanık, Gözde Akgün, C. Mert Hakbilen, Şerife Eda Altıparmak, Ömer Faruk Koçak, İlknur İnce.

rak kaldırılmıştır. +3.12 m. kodunda kuzeydoğu-güneybatı yönlü bir duvar açığa çıkarılmış aynı seviyede açmanın güneybatısında bir adet ağırşak ele geçirilmiştir. Batı kesitinde +3.08 m. seviyesine inildiğinde duvarın batısında ve özellikle kuzey yönüne doğru yoğun yanık izleri saptanmıştır ve fotoğraf çekimi (kesit-taban) yapılarak örnek alınmıştır. Duvarın yönü ve kodunun jeofizik raporla uyuşmadığı görülerek bu açma çalışmasına +3.07 m. kodunda son verilmiştir (Resim: 1). Bu plankaredeki çalışmalara gelecek yıllarda devam edilecektir.

L1-M1 23-27 PLANKARE ÇALIŞMALARI (YAPI BİRİMİ “YB”)²

2017 yılı kazı sezonunun sonunda L1-M1/23-27 plankareleri içinde yer alan yapı biriminin (YB) doğu yönündeki çalışmalarında 6 numaralı odanın bir bölümü açığa çıkarılmıştı. 2018 yılındaki ilk çalışma 6 numaralı odanın doğu ve güneydoğu yönünde genişletilmesi ile başlatılmıştır (Resim: 2). Bu genişletmenin amacı, 2017 yılında 6 No.lu odanın güneydoğu köşesinde çok küçük bir bölümü açığa çıkarılmış olan kuzey-güney doğrultulu duvarın niteliğini anlamaya yöneliktir. Çalışmaların +3.65 kodunda korozyonlu bir gabara ele geçirildi. +3.50/3.40 m. seviyeleri arasında az sayıda amorf seramik parçaları, taban tuğlası ve *stroter* parçaları ele geçirilmiştir. +3.40 m. seviyesinden sonra ise tüm açma genelinde yoğun mermer parçaları, taşlar ve yer yer harç örnekleri gelmiştir. +3.35 m. seviyesinden itibaren ise özellikle açmanın güneydoğusunda yer yer yanık izleri görülmüştür. 2016-2017 yıllarında Yapı Biriminin 1-5 numaralı odalarında gerçekleştirilen çalışmalarda az sayıda işlenmiş mermer bulunmuş olmasına karşın, 6 numaralı odadan +3.32 m. kodunda çok sayıda işlenmiş mermer parçalarının ele geçmesi dikkat çekicidir. +3.08/2.86 m. seviyeleri arasında yeşil ve mavi renkli profil vermeyen cam parçaları, kırık kaide ve bir adet kırık mavi renkli kulp parçası ele geçirilmiştir. Çalışmaların devamında +3.01/2.69 m. seviyeleri arasında açmanın tümünde yoğun miktarda harç gelmiş ve örnekler alınmıştır. Doğu duvarının kuzey-doğu köşesinde yapılan çalışmalarda doğu-batı yönlü kuzey duvarının (KL. 16. YB1)³ doğu yönünde devam etmediği anlaşılmıştır (Resim: 3). 6 No.lu odadan doğu yönünde bir geçiş olup olmadığını anlamak amacıyla yürütülen çalışmalarda geçiş olmadığı saptanmıştır (Resim: 4). Ku-

² L1-M1 23-27 plankare ve devamında açığa çıkarılacak ve birbirleri ile ilintili odalar ya da geçişler 2018 yılından itibaren Yapı Birimi olarak adlandırılacaktır.

³ 6 odalı mekanın YB olarak adlandırılması nedeni ile numaralı duvarlara YB ilave edilmiştir. Bu bağlamda KL16.1 duvarı KL16. YB1 olarak tanımlanmıştır.

zey-güney doğrultulu doğu duvarının (KL.17. YB. 4) altında çıkan taş sırasına 2017 yılında 1 ve 2 numaralı odalarda da rastlanmış ve 1 numaralı odanın güney cephesinde yapılan seviye inme çalışmalarında üst kodu +1.65 m. alt kodu ise +1.16 m. olarak beş sırası açığa çıkarılmıştı.⁴ +2.74/2.60 m. seviyeleri arasında odanın tümünde yangın tabakası görülmüştür (Resim: 5). Odanın içinde yapılan seviye inme çalışmalarında yedi sıradan oluşan taban tuğlalarının düşmüş durumları kuzey kesitte net olarak gözlemlenmiştir (Resim: 6). +2.70 m. kodunda bir adet korozyonlu yanmış durumda demir bıçak ele geçirilmiştir (Resim: 7). Odanın güneydoğusunda çok sayıda bir kısmı yanık olan deniz kabukları ve +2.44 m. kodunda beyaz renkli cam parçaları ele geçirilmiştir. +2.46/2.31 m. seviyeleri arasında iki yüzü de harçlı olan duvar tuğlaları ve tüm bir taban tuğlası ele geçirilmiştir. Harçlı ve iki yüzleri yanık tuğlalar yangın sırasında duvardan düşmüş olmalıdır. Üst kodu +2.44 m. olan kuzey-güney doğrultulu doğu duvarının (KL.17. YB.4) ikinci sırası da açığa çıkarılmıştır. +1.93 m. kodunda M.Ö. II. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen bronz Sahildeki Kolophon sikkesi ele geçirildi. Sikkenin ön yüzünde taht üzerinde oturan Homeros sağ elini çenesine dayamış, sol elinde parşömen rulosu tutar durumda betimlenmiştir. Sol tarafta magistratus ismi Apollas vardır.⁵ Arka yüz aşınmış durumdadır (Resim: 8). 6 No.lu oda çalışmaları, L1-M1/23-27 plankaresinde yer alan yapı biriminin doğu cephesinin 6 No.lu oda ile sonlandığını ortaya koymuştur. Buna karşın kuzey-güney doğrultulu doğu duvarının (KL.17.YB.4) güney yönünde devam ettiği görülmüş, kazı döneminin sonlarına yaklaşılmaması nedeni ile bu aşamada çalışma durdurularak 2019 yılına bırakılmıştır.

L1-M1/23-27 plankaresindeki yapı biriminin batı yönündeki çalışmalarına gelince 2017 yılı çalışmalarında 5 No.lu odanın, kuzey-güney yönlü batı duvarındaki bir kapı ile batıya açıldığı saptanmıştı. Yapı biriminin 1-6 numaralı odalarının ara duvar kalınlıkları 0.55-0.60 m. olmasına karşın 5 No.lu odanın batı duvarı 0.90 m.dir. Bu duvarın kalınlığı ikinci bir katın olasılığını gündeme getirmektedir. Bu odanın batı duvarının kuzey-batı bölümünde doğu-batı doğrultulu 6 m. uzunluğunda güneyde karşılığı olmayan ve batı kesite giren bir duvar ortaya çıkarılmıştır (KL18.YB.1) (Resim: 9). 2018 yılı kazılarında niteliği tam olarak anlaşılamamış olsa da duvarın yapı birimini çevrede yer alan olası diğer yapılardan sınırlayabileceği düşünülmektedir.

⁴ Şahin-Zunal-Günata 2019, 139.

⁵ Şahin 2016, 149-152.

Sonuç olarak 2018 yılı yapı birimi çalışmalarında yapının doğu yönünde 6 No.lu oda ile sonlandığı, buna karşın doğu duvarının güney yönünde devam etmesi nedeniyle yeni oda olasılığı gündeme gelmiş ve bu duvara dönük çalışmalar 2019 yılına bırakılmıştır. 2018 yılının diğer bir sonucu da yapı biriminin batı yönünde 5 No.lu oda ile sonlandığının saptanmış olmasıdır. Bu durumda 2016 yılında kazısında başlatılan doğu-batı yönlü dikdörtgen planlı bu yapı birimi doğuda 6 No.lu oda, batıda ise 5 No.lu oda ile sonlanmaktadır. Yapının uzun kenarlarını oluşturan kuzey (KL16. YB.1) ve güney (KL16. YB.4) duvarlarının uzunluğu 30 metre olup, yapı birimine giriş 2 No.lu odanın güney cephesindeki 2,10 m. genişlikteki bir kapıdan sağlanmaktaydı. 2 No.lu odanın doğu kanadında 4 ve 6 No.lu odalar, batı kanadında yer alan 1 ve 3 No.lu odalara girişler birbiri içinden geçilerek sağlanırken, 5 No.lu odanın girişi batıdaki kapıdan yapılıyordu.

Y-Z 19 PLANKARESİ 1 NOLU AÇMA ÇALIŞMALARI

147 ada 23 parsel içinde kalan ve işgalci Çetin Çelik tarafından kullanılan mandalina bahçesinin tahliyesinin ardından *propylonun* doğusunda YZ 19 plankaresinde uzun kenarı kuzey-güney doğrultulu 7.30x2.50 m. boyutlarında bir açma oluşturularak başlanmıştır. Açma *propylonun* doğusundaki 2. mekanın doğu-batı doğrultulu duvarlarını içine alacak biçimde alınmıştır. Açma sınırlarının belirlenmesinin ardından kazı başlamıştır. Toprak yapısı açmanın kuzey ucundan kuzey-güney doğrultusunda çok taşlı olmasına karşın, diğer taraflarda alüvyondur. Çalışmalara açmanın kuzey-güney doğrultulu olarak ortadan ikiye bölünmesiyle başlanmıştır. Açma ortadan ikiye bölündüğünde kuzey-güney doğrultulu iki adet +3.45 m. ölçülerinde açmaya dönüşmüştür.

1 No.lu Açmanın Güney Bölüm Çalışmaları (Resim: 10)

Bölünmenin ardından çalışmalara açmanın güney bölümünden devam edildi. *Propylonun* doğusundaki 2 numaralı odanın güney duvarı +3.03 m. seviyesindedir ve bu nedenle açmanın güneyinde yapının devam etmesi durumunda aynı doğrultuda ve seviyede bir duvar olasılığı gündeme gelmiş, çalışmalar açmanın güney bölümünde başlatılmıştır. +3.92/3.75 m. seviyeleri arasında açmanın güneydoğu köşesinde kül tabakası tespit edilmiş, analiz için örnek alınmıştır. + 3.58 m. seviyesinde doğu batı doğrultulu uzanan bir duvar olabilecek duvar taşları yüzeyden görünmeye başlamıştır. +3.47 m. se-

viyesine inildiğinde yüzeyde görünen taşlar belirgin hale gelmiştir. +2.92 m. kodunda taş öbeklerinin kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu olarak düzenli görünümü bu öbeklerin duvardan döküldüğünü düşündürmektedir. 2 numaralı odanın güney duvarıyla aynı doğrultuda yer alan açmanın güney-doğu ucundaki taşlar olasılıkla 2 numaralı odanın duvarıyla bağlantılıdır. Bu taşların genişliğinin 1 ve 2 numaralı mekânların duvarlarının genişlikleri ile aynı olması önerimizi güçlendirmiştir. Çalışmalar sırasında ele geçirilen kaba günlük seramikler arasında profil veren az sayıda parça vardır. +3.06 m. kodunda akik yüzük taşı bulunmuştur (Resim: 11). +3.05 m. seviyesinde, ön yüzde sağa doğru ilerleyen Kolophon süvarisi, arka yüzde sağa doğru ilerler durumda tanrıça Leto sol elinde *kithara*, sağ elinde *phiale* tutar durumda önünde tripodla betimlenmiştir. Sikkenin sol tarafında Kolophonion *ethnikon* nu vardır. M.Ö. II. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen bu bronz sikke, Sahildeki Kolophon basımı sikkedir.⁶ (Resim: 12a-b) +3.03 m. seviyesinde bronz bir sikke ile birlikte kırık cam parçaları ve kemik parçaları da ele geçirilmiştir.

+2.70/2.55 m. seviyeleri arasında bir yangın tabakası ile karşılaşmış bu tabakanın 2.63 m. seviyesinde, bronz iki sikke ele geçirilmiştir. +2.50 m. kodunda bronz bir sikke ve bir kandil parçası ele geçirilmiştir. Kazı çalışmaları kuzey-güney doğrultulu uzanan duvarın doğusundaki alanda sürdürülmüştür. +2.46 m. seviyesinde cam parçaları (amorflar parçaların yanı sıra ağız kenarı ve kaide parçaları), kemik parçaları (küçükbaş hayvan kemikleri), beyaz bir istiridye kabuğu, kırmızı bir fresko parçası, bir adet gabara bulunmuştur. Öte yandan ele geçirilen gabara bir önceki günlerde ele geçirilen gabaralar da düşünüldüğünde bir çatıyı akla getirmektedir. +2.55 m. seviyesinde kuzey-güney yönlü duvarın (Resim: 13) doğusunda, bir atık su kanalı (?) ortaya çıkarılmıştır (Resim: 14). Kanalin en kuzeyinde görülen, +2.55 m. seviyesinde, kanalın üstünü kapatan iki parça halinde bir taban tuğlası görülmüş, kanal içinde bulunan kırık taban tuğlası parçaları nedeniyle kanalın kapaklarının çökmüş olduğu anlaşılmıştır. Üst seviyelerde toplanan taş dizileri kanalın üstünü kapatan tuğlaları parçalamış olmalıdır. +2.45 m. seviyesinde, kırık işlenmiş bir agat taşı ele geçirilmiştir (Resim: 15). +2.47/2.00 m. seviyeleri arasında kırmızı, beyaz-kırmızı, yeşil ve yeşil-beyaz fresko parçaları ele geçirilmiştir. +2.40 m. seviyesinden gabara parçası, bronz parça (küçük çivi, rap-tiye ?), salyangoz, istiridye ve deniz kabuğu parçaları, kemik parçaları (çene

⁶ Şahin 2016, 153, fig. 8; Önel 2009, kat. no.106-112, lev. VII-VIII; Delrieux 2014 : 145, nos 137-143; Çizmeli Ögün 2007, 220, kat. no. 36.

kemiğinin bir kısmı ile birlikte iki adet azı dişi, 1 adet sivri hayvan dişi) ele geçirilmiştir. Ayrıca profil veren parçalar ve amorf seramikler bulunmuştur.

+2.46/2.40 m. seviyeleri arasında kuzey-güney doğrultulu uzanan duvarın güneydoğu köşesinde kül tabakası görülmüştür. Kazı çalışmaları sırasında yanmış cam, seramik ve fresko parçaları yangın tabakasını göstermektedir. Kazılan tabaka sert olması, az miktarda malzeme vermesi ve yangın izleriyle geçiş tabakası olmalıdır. Kazı çalışmalarına doğu batı doğrultulu duvarın kuzeyinde +2.37 m. seviyesinde başlanmıştır. 1 No.lu odanın doğu batı doğrultulu duvarının kuzey yönünde yanık bir tabakaya rastlanmış buna bağlı olarak aşırı yanmış bir cam kaide ve seramik parçaları ele geçirilmiştir. Açmanın genelinden ise kemik ve cam parçaları gelmeye devam etmektedir. Kemik parçaları arasında küçükbaş hayvana ait bir astragalos ele geçirilmiştir. Oda içinde yer alan kuzey güney doğrultulu kanalın doğu yönünden de fresko parçaları gelmeye devam etmektedir. Bu çalışmaların yanı sıra kanal içinde de harçlı olan tabakaların kodları alınmıştır. Üst kodu +2.23 m. alt kodu ise +2.09 m. olarak ölçülmüştür. Çalışma sırasında kanal içinden de yeşil renkli fresko parçaları gelmiş harçların bir bölümünün yanık olduğu görülmüş ve örnek alınmıştır. Kanaldan gelen fresko parçaları da oda içinden gelen freskolarla birleştirilerek 16 numaralı torbaya dahil edilmişlerdir. +2.33 m. seviyesinde doğu-batı doğrultulu duvarın + 0.28 m. kuzeyinde doğu kesitin ise +1.97 m. batısında üzerinde kazıma çizgiler ve asma halkası bulunan bronz çan⁷ ele geçirilmiştir. Açma içerisinden bu malzemenin yanı sıra iki gabara parçası, tüm salyangoz kabuğu, bir adet de demir parça ele geçirilmiştir. Kazı çalışmalarına doğu batı doğrultulu duvarın kuzeyinde +2.30 m. seviyesinde başlanmıştır. 1 numaralı odanın doğu-batı doğrultulu duvarının kuzey batısında üzeri açılmış alandan başlanarak açmanın geneline yayılmış durumda olan fresko parçaları toplanmaya başlanmıştır. Parçalar yoğun olarak doğu-batı doğrultulu duvarın kuzeybatı yönünde bulunan atık su kanalının hemen önünde başlayıp açmanın ortasına kadar devam eden harçlı alandan gelmektedir. Bunun yanı sıra doğu-batı doğrultulu duvarın kuzey doğusunda bulunan alandan da fresko parçaları ele geçirilmiştir. Bu alandan ele geçirilen fresko parçalarında kırmızı sarı tonlar yoğunluktayken harçlı kısımdan ele geçirilen freskolar genelde beyaz, yeşil ve kırmızıdır. Kazı çalışmaları doğu-batı doğrultulu duvarın kuzeyinde +2.20 m. seviyesinde başlanmıştır. Bu seviyede açma genelindeki toprak sarı renkli kumlu topraktır. Açma ge-

⁷ Benzerleri bkz. Waldbaum 1983, Kat.no: 93, 96, 100, pl.8

nelinde görülen dağınık yanık izleri yoğunlaşarak devam etmektedir. Buna bağlı olarak açma içerisinde aşırı yanmış seramik parçaları ele geçmiş ve örnek olarak alınmıştır. Bunun yanı sıra açma genelinde küçükbaş hayvana ait kemik parçaları, salyangoz kabukları, cam parçaları ve çok sayıda kırmızı, beyaz, siyah ve yeşil renkler veren fresko parçaları (bazı parçalarda motifler görülmektedir) ele geçirilmiştir. Aynı zamanda açmadan bir adet bronz obje parçası, bir adet bronz raptiye, iki parça halinde kırık gabara parçası, bir adet bronz levha parçası, 1 adet minyatür *oinokhoe* ağız parçası, *terra sigillata* ve günlük kullanım kabı parçaları ele geçirilmiştir. Bu buluntulardan farklı olarak + 2.09 m. seviyesinde, bir adet de bronz sikke ele geçirilmiştir. Açmada seviye inilmeye devam ederken bir taraftan duvar ve kesit temizliği yapılmıştır. Kesit temizliği çalışmaları sırasında doğu kesit içerisinde kuzey kesite +2.46 m. seviyesinde, bir adet sikke ele geçirilmiştir.

Y-Z 19 PLANKARESİ 2 NO.LU AÇMA ÇALIŞMALARI (Resim:13)

1 No.lu açmanın batısında, 2x5 metre ebatlarında 2 No.lu açma açılmıştır. Yeni açmanın seviyesi kuzeydoğu köşede +4.46 m., kuzeybatı köşede +2.96 m., güneydoğu köşede + 4.40 m., güneybatı köşede +2.78 m.dir. Yeni açmanın amacı *propylon*un doğusundaki 2 numaralı mekanın güney duvarının takibini yapmak ve eski açmanın güneydoğu köşesindeki bozajlı duvar elemanı olduğu düşünülen taşların devam edip etmediğini görmektir. Bu çalışmanın diğer bir amacı ise 1 ve 2 numaralı mekanların kendi aralarındaki ilişkiyi de irdelemektir.

2 No.lu açmanın batısında kalan, 1 (Batı) ve 2 (Doğu) numaralı mekanlardaki duvarların genişlik ölçümleri, Y-Z19 plankaresinin 1 ve 2 No.lu açmalarında ortaya çıkarılan duvarlarla karşılaştırma yapmak amacı ile alınmıştır. Buna göre 1 numaralı mekanın duvar kalınlıkları ve 2 numaralı mekanın duvar kalınlıkları birbirini tutmaktadır. Ancak 1 numaralı mekanın kuzey duvarı 84 cm. iken 1 ve 2 numaralı mekanların ara duvarı 65 cm.dir. Bu ara duvar olasılıkla iki mekanın odalarını bölen duvardır. Öte yandan 1 numaralı mekanın kuzeydoğu köşesinde yer alan eşik taşı iki odanın birbirine açıldığını düşündürmektedir. Diğer taraftan 2 numaralı mekanın güney duvarı ile 1 numaralı odanın güney duvarı aynı doğrultuda değildir. Bu iki duvarının birleşmesini exedra engellemektedir. 2 No.lu açmada +3.76-3.53 m. seviyeleri arasında toprak, 1 numaralı açmada olduğu gibi alüvyondur, koyu kahverengi ve sıktır. Bu seviyeye kadar herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. +3.30 m. seviyesinde kırık mermer parçaları, taban tuğlası parçaları (ara-

larında bozuk üretim de bulunan) ve 27x25 cm. ebatlarında bir *stroter* parçası ele geçirilmiştir. *Propylon* 2 numaralı odanın güney duvarının seviyesi +3.03 m. olduğundan henüz duvarın ortaya çıkarılamaması normaldir. +3.26 m. seviyesinde mermer parçaları, aralarında bozuk üretimde bulunan taban tuğlası parçaları ve amorf seramikler ele geçirilmiştir. Bozuk üretim taban tuğlası parçalarından bir adedi örnek olarak alınmıştır. +3.03 m. seviyesinde, 12 mm. çapında, küçük bronz bir sikke ele geçirilmiştir. +2.94 m. seviyesinde ele geçirilen kırık cam içe çekik ağız kenarı dışında yakın seviyelerde yer yer kırık amorf cam parçaları da bulunmuştur. Ayrıca +2.99 m. seviyesinden harç örneği alınmıştır. +3.04 m. seviyesinde kireç ve taban tuğlası karışımı bir tabaka görülmüştür. Tabaka fotoğrafları kontrollü bir şekilde kaldırılmıştır. Çalışmalarda bronz bir çivi ile küçük bronz bir sikke ve +2.99 m. seviyesinde, korunmuş ölçüleri 21x13 cm. olan bir *kalypter* parçası ve bronz bir levha parçası ele geçirilmiştir. +3.00 m. seviyesinde, 15 cm. uzunluğunda, 10 cm. genişliğinde beyaz mermerden havan eli ele geçirilmiştir. 1 ve 2 No.lu açmalardan ele geçirilen metal buluntuların restorasyon ve konservasyon çalışmaları başlatılmıştır.

Sonuç olarak YZ19 plankaresinde yürütülen 1 ve 2 No.lu (Resim: 13) açma çalışmalarında başlangıç amaçlarına yönelik veriler elde edilmiştir. Genel vaziyet planında 1 ve 2 numaralı mekanlar ve yeni ortaya çıkarılan duvarlar çizilmiş, ortaya çıkarılan duvarlarla mekanlar arası bağlantılar saptanmıştır. Çalışmalar *katagogeion* benzeri bir yapı kompleksi ile karşı karşıya olunduğu izlenimi vermektedir. Şu an için iki odalı olan bu yapının güney, doğu ve kuzeye gittiği duvarların kesit içinde devam etmeleri ile saptanmıştır. Batı yönüne gelince daha önceki dönem kazılarında ortaya çıkarılmış olan dik-dörtgen iki mekanın (oda) 2 No.lu açmadaki doğu-batı doğrultulu duvarla birleştikleri saptanmıştır. Bu duvarda örgü tekniği olarak bir sıra tuğla bir sıra taş kullanılmıştır. Bu yapı kompleksinin kesin batı sınırları olmaktadır. Zira batıda *propylon* bulunmaktadır. Bu saptamalar sonucunda henüz bu yapının dört odasının açığa çıkarılmış olduğu kesinlik kazanmış, geç evresinin bir yangınla sonlandığı anlaşılmıştır. Yanık on beş gabara çatının hatıllarına ait olmalıdır. 1 No.lu açmanın özellikle kuzey ve kuzey-doğusundan gelen kırmızı, beyaz, yeşil ve sarı renkli fresko parçaları kuzeyde bulunan bir duvardan düşmüş olmalıdırlar. Freskoların bir bölümünde yanık izleri vardır. 2019 yılı kazı sezonunda ilk çalışma 1 No.lu açmanın kuzeyinde yapılacak ve soruların yanıtları aranacaktır.

KAPANIŞ ÇALIŞMALARI

Kazı çalışmalarının bitimi ardından son çalışma olarak kazısı yapılan alanların etrafı bir metre yükseklikteki koruma şeritleri ile çevrelenmiş ve uyarı levhaları asılmıştır. Koruma şeritleri dışına, açmaların etrafına kesitlerin kışın yağmur ve taşkından etkilenmemesi için kum çuvalları konmuş ve bunların çevreleri tekrar ince bir toprak tabakası ile örtülmüştür. Böylelikle hem kazısı yapılan alanlar hem de ziyaretçiler için koruma tedbirleri alınmıştır.

KAYNAKÇA

Çizmeli Ögün 2007

Z. Çizmeli Ögün, "Les monnaies découvertes à Claros, sanctuaire d'Apollon en Ionie", RN 163, 213-233.

Delrieux 2014

F. Delrieux, "Les monnaies de fouilles trouvées a Claros en 2001-2011. Essai de circulation monétaire dans un sanctuaire oraculaire ", in Moretti, J.-C. et Rabatel, L. (éds.), *Le Sanctuaire de Claros et son oracle. Colloque International Lyon, Maison de l'Orient et de la Méditerranée Amphithéâtre Benveniste 13-14 Janvier 2012*, Lyon, 133-188.

Önol 2009

İ. Önol, *2001-2007 yılları arasında Klaros Kazılarında Ele Geçmiş olan Sikkeler*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Şahin 2016

N. Şahin, "Étude iconographique des monnaies autonomes frappées par Colophon-sur-Mer: nouveaux acquis", *Anatolia Antiqua* XXIV, 147-162.

Şahin-Zunal-Günata 2019

N. Şahin, O.Zunal, G. Günata, "Klaros 2017", *KST* 40/3, 137-154.

Waldbaum 1983

J.C. Waldbaum, *Metalworks From Sardis*, Cambridge.

Resim 1: L1-M1/22-27 Plankaresindeki duvar.

Resim 2: L1-M1/23-27 Plankaresi. 6 No.lu Oda.

Resim 3: 6 No.lu Odanın kuzeydoğu köşesi.

Resim 4: 6 No.lu Oda doğu duvarı.

Resim 5: Yangın tabakası.

Resim 6: 6 No.lu Oda kuzey kesit.

Resim 7: Demir bıçak.

Resim 8: Homeros sikkesi.

Resim 9: KL18.YB.1. Kuzey bölüm duvarı.

Resim 10: YZ19 Plankaresi 1No.lu Açma.

Resim 11: Akik yüzük taşı.

Resim 12a-b: Ön Yüz.
Kolophon süvarisi.

Arka Yüz. Leto.

Resim 13: Kuzey-güney yönlü duvar.

Resim 14: Atık su kanalı.

Resim 15: Ağat taşı.

2018 YILI ASSOS KAZI ÇALIŞMALARI

Nurettin ARSLAN*
Caner BAKAN
Beate BÖHLENDORF-ARSLAN

2018 sezonu kazı, koruma ve onarım çalışmaları 2 Temmuz - 12 Ekim 2018 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Batı Nekropolis, agora, aşağı agora, ana cadde ve batı kapısının gerisindeki *xenodochion*daki kazılar yanında Batı Kilisesi'nde onarım faaliyetleri yürütülmüştür (Resim: 1).

BATI NEKROPOLİS - AİLE MEZARLIĞI

Batı Nekropolisinde yapılması planlanan karşılama merkezi alanında geçen yıllarda yapılan sondajlarda hiçbir mezara rastlanmamış ancak 2018 yılında karşılama merkezinin yapılacağı alanın güneyinde Mayıs ayı sonundaki temel kazılarında etrafı duvar ile çevrilmiş mezarlara rastlanmıştır. Bundan dolayı çalışma programına söz konusu alan da dahil edilmiştir.

10x8m. ölçülerindeki alanda gerçekleştirilen kazılar neticesinde çevresi bir duvar ile sınırlandırılan aile mezarlığı tespit edilmiştir. Bu mezarlığın kuzey batısında; ana caddenin kenarında da benzer bir aile mezarlığı 1882 yılında keşfedilmiş ve iyi korunmuş isim blokları sayesinde bu mezarlığın Larichos Ailesi'ne ait olduğu belirlenmiştir¹.

Aile mezarlığının iyi korunan doğu-batı yönündeki duvarı 10 m. uzunluğunda ve 0,58 m. genişliğindedir. Güney duvarının korunan bölümü 2.30 m. uzunluğunda ve 0,63 m. kalınlığındadır. Mezarlığın batı duvarı tamamen tahrip olurken doğu duvarı 6 metre kalınlığındaki toprağın altında kalmaktadır. Mezarlığın her iki duvar arasındaki genişliği 4.70 metredir (Resim: 2).

* Prof. Dr. Nurettin ARSLAN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Kampüsü Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Çanakkale/TÜRKİYE, arslan@comu.edu.tr
Arş. Gör. Caner BAKAN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Kampüsü Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Çanakkale/TÜRKİYE, canerbakan@comu.edu.tr
Prof. Dr. Beate BÖHLENDORF-ARSLAN, Christian Archaeology and Byzantine Art History Department, Philipps Universität Marburg/ALMANYA, boehlendorf@uni-marburg

¹ Clarke *et al.* 1902: 277, 280, 281 fig. 2-3; ; Merkelbach 1976: 81-85.

Aile mezarlığında 1 lahit, 13 taş *urne*, 5 pişmiş toprak *urne*, 1 sandık ve 1 kiremit mezar olmak üzere 21 adet mezar tespit edilmiştir. Lahit mezar bir yetişkine, kiremit mezar ise bir çocuğa ait olmalıdır. Diğer mezarların tamamı kremasyon sonucu kemiklerin pişmiş toprak kaplar veya andezitten yapılmış kare biçimli *urnelere* bırakılmalarıyla oluşturulmuştur. Aile mezarlığının kuzey duvarı önünde bir sunu alanı keşfedilmiştir.

M1 (Lahit): Aile mezarlığındaki tek lahit mezar 2,24x0,77x0,65 m. ölçülerinde ve 0,65 m. derinliğindedir. Kuzey-güney yönlü lahdin alınlıklı kapağının (2,32x0,88x0,12 m.) üzerine birbirine kenet ile bağlanmış 1,20x0,84 m. ölçülerinde iki taş bloğu konulmuştur. Blok üzerindeki iki kenet yuvası üzerinde bir anıtın durduğuna işaret etmektedir. Sanduka ile kapak arasında izolasyonu sağlamak için kireç harcı (?) sürülmüştür. Olasılıkla kireç olduğu düşünülen bu maddeden analiz için numune alınmıştır. Aile mezarlığında taş *urnelerin* kapaklarının da benzer madde ile yapıştırıldığı görülmüştür. Mezar içerisinde defnedilen kişiye ait olabilecek yanında 1 adet kare biçimli bronz ayna, 6 adet bronz halka, 1 adet demir bıçak, 1 adet bronz tutamak, 1 adet cam tabak, 1 adet gümüş sikke, 1 adet işlenmiş kırmızı taş, 1 adet siyah cam, 1 adet mavi cam, 14 adet altın boncuk ve altın ipliklerden oluşan elbise süsü, 14 adet farklı boyutlarda demir çiviler, ahşap bir sandığa parçalar bulunmuştur. Demir çivilerden bir tanesinin üzerinde küçük bir parça altın kaplama kalıntısı görülmüştür (Resim: 3).

M2 (PT Urne): *Urne* olarak geniş ağızlı bir su testisi (yükseklik: 30.4 cm.) kullanılmıştır. Zemine dikey olarak yerleştirilen testi içerisine 1 adet demir spatula, 1 adet bronz Assos sikkesi (ön yüz: sağa dönük baş, arka yüz: sola dönük grifon), 1 adet dışa dönük ağızlı kase ve yakmadan geriye kalan kemikler konulmuştur.

M3 (Taş Urne): Kare biçimli *urnenin* (48x48 cm.) kapağı kayıptır. *Urnede* olasıyla ahşap bir tabletin menteşesini oluşturan 7 adet silindirik kemik obje, *strigilis*, bronz sikke (ön yüz: sağa dönük baş, arka yüz: ayakta duran figür) ve bireye ait kemikler bulunmuştur.

M4 (Taş Urne): Kare biçimli *urnenin* (54x28 cm.) kapağı, aile mezarlığındaki diğer örneklerde olduğu gibi beyaz bir madde ile tekneye yapıştırılmıştır. Bundan dolayı mezarın içerisine sonradan hiçbir madde girmemiştir. Yakılan ölüden geriye kalan kemikler *urnenin* içerisine düzenli bir şekilde yerleştirilerek yanına bir adet *strigilis* ve ayrıca kemiklerin üzerine tomurcuk ve yaprakları bir dal parçasına bağlanmış diadem bırakılmıştır. Organik dal çürümüş olsa da altın parçalar bağlandıkları yerde kalmıştır. Diademe

ait altın yaprakların üzerindeki kumaş parçaları kemiklerin ve hediyelerin konulmasından sonra üzerlerinin bir bez ile örtüldüğünü göstermektedir.

M5 (*Taş Urne*): Kapağı ile günümüze ulaşan kare biçimli *urne* (48x48 cm.) içerisine sadece kremasyon gömüye ait kemikler bırakılmıştır. Mezar hediyeleri olan 5 adet *unguentarium urnen*in dış kenarına yerleştirilmiştir.

M6 (*Taş Urne*): Dikdörtgen biçimli *urnenin* (54x44 cm.) kapağı kayıptır. *Urnenin* içinde sadece bir bireye ait kemikler ele geçirilmiştir.

M7 (*PT Urne*): Bir su testisi (yükseklik: 30,5 cm.) *urne* olarak kullanılmıştır. Testi zemine yatık şekilde bırakılarak ağzı, ortasında delik olan bir başka seramik parçası ile kapatılmıştır. *Urne* içinde kremasyon gömüye ait iskelet parçalarıyla birlikte 1 adet gri *unguentarium* (yükseklik: 18.4 cm.) bulunmuştur.

M8 (*Taş Urne*): Kare biçimli *urne* (51x51 cm.) kapağı *in-situ* olarak korunmuştur. *Urnenin* içine sadece yakılan ölünün kemik parçaları bırakılmıştır.

M9 (*Taş Urne*): Dikdörtgen taş bloğunun (1,30x0.74 m.) içine iki adet (M9a ve M9b) *urne* oyularak üzerleri üçgen alınlıklı tek bir kapak ile kapatılmıştır. Kapağın üzerinde yazılarının tamamen tahrip olduğu anlaşılan küp biçimli isim bloğu (51x62cm.) ve kenar uzunlukları 72 cm. yüksekliği ise 24.5 cm. olan iç bükey kenar profilli bir kaide tespit edilmiştir.

M9a numaralı ilk *urneye* yakılan bir bireyin kemikleri ile koyu kahve-kırmızı astarlı bir *unguentarium* (yükseklik: 11 cm.) bırakılmıştır. M9b numaralı *urne* içerisinde bir bireyin kremasyonundan geriye kalan kemikler, 1 adet *unguentarium*, 2 adet altın kaplamalı pişmiş toprak boncuk (yükseklik 0.7-0.74 cm., genişlik 0.7-0.71 cm.) ve Ephesos kentine ait gümüş sikke (çap: 1.9 cm.) bulunmuştur.

M10 (*PT Urne*): *Urne* olarak kullanılan su testisi (yükseklik: 30.4 cm.) ana kaya üzerine dikey olarak yerleştirilerek etrafı küçük moloz taşlarla çevrilmiştir. *Urnenin* içerisine kremasyon gömüye ait kemikler ve bir adet gri *unguentarium* (yükseklik: 15.7 cm.) bırakılmıştır.

M11 (*Kiremit*): Bir çocuğa ait olan mezar Lakonia tipi iki çatı kiremitinden (uzunluk 59cm.) oluşmaktadır. Kiremitlerin arasında iskelete ait birkaç adet çok küçük kemik parçasının yanında bir *unguentarium* (yükseklik: 14.1 cm.) ve camdan yapılmış 3 adet boncuk (çap: 1cm.) bulunmuştur. Mezarın hemen yanına ise batı yamacı seramik grubuna ait küçük bir *kantharos* (yükseklik: 6.3 cm.) bırakılmıştır.

M12 (*Taş Urne*): Kare formlu *urnenin* (51x50 cm.) kapağı ve üzerindeki isim bloğu *in-situ* olarak günümüze ulaşmıştır. İsim bloğunun kuzeye bakan yüzünde korunan yazıtta “*Apollo..*” okunmaktadır. Mezarın içerisine kremasyon gömüye ait kemiklerin yanına bir *unguentarium* (yükseklik: 11.2 cm.) bırakılmıştır. *Urnenin* kuzey kenarında 1 adet *strigilis* (uzunluk: 27.7 cm., genişlik: 2.21 cm.) bulunmuştur.

M13 (*Taş Urne*): Kareye yakın biçimli *urne* (52x47 cm.) üçgen alınlıklı bir kapak ile kapatılmıştır. Kapak ile tekne kireç harcı ile birbirine yapıştırılmıştır. Mezarın üzerinde profilli bir kaide (72x71x19 cm.) yer almaktadır. Mezar içerisinde kremasyona ait kemikler, demir bir obje (mızrak ucu? - uzunluk: 10.42 cm.) ve ön yüzünde İskender başı, arka yüzünde tahtta oturan Zeus betimlemesi olan gümüş sikke bulunmuştur.

M14 (*Sandık*): 80x62x54 cm. ölçülerindeki sandık mezar 5 adet blok taş kullanılarak oluşturulmuş ve kabaca işlenmiş bir kapak (94x58x9 cm.) ile kapatılmıştır. Mezar içerisinde bir çocuğa ait iskelet parçaları ve mezar hediyesi olarak dışa dönük ağızlı ve siyah astarlı kase bir bulunmuştur.

M15 (*Taş Urne*): Yaklaşık kare biçimli *urne* (59x53 cm.), kapağı ve üzerindeki isim bloğu (76,5x63x51 cm.) *in-situ* olarak korunmuştur. İsim bloğunun kuzey cephesinde ‘ARISTIOS (oğlu/kızı) AGESIS’ yazısı yer almaktadır. *Urnenin* içinde kremasyondan geriye kalan kemiklerin yanında bir *strigilis* (uzunluk 25.5 cm.) ve kemiklerin üzerine bırakılmış gümüş bir Ephesos sikkesi bulunmuştur. Sikkenin ön yüzünde arı, arka yüzünde ise palmiyeinin önünde duran geyik ve ‘POUTOKLES’ lejandı görülmektedir² (Resim: 4).

M16 (*PT Urne*): Yakılan bir bireyin kemikleri geniş ağızlı bir testinin (yükseklik: 16.4 cm.) içine bırakılmıştır. Zemine dikey olarak yerleştirilen testinin ağızı bir kabın kaide parçası ile kapatılmıştır. Testi içine hediye olarak minyatür bir *lagynos* (yükseklik: 7.2 cm.) bırakılmıştır.

M17 (*Taş Urne*): Dikdörtgen şeklindeki *urnenin* (94x46x24 cm.) üzeri tek bir blok taş ile kapatılmıştır. *Urne* haznesi bir taş ile iki bölüme ayrılarak kremasyon sonrasında iki bireyin (M17a ve M17b) kemikleri mezar içerisine yerleştirilmiştir.

² Öy. Ari. Ay. Sağa dönük ayakta geyik, arkasında hurma ağacı. Kinns 1999: 77; 90’a göre MÖ. 150 *terminus ante quem*. Coin Hoards VIII, 167’e unknown place define, gömü tarihi MÖ. 125.

M17a içine 1 adet kırmızı astarlı *unguentarium* (yükseklik: 12 cm.) bırakılmıştır. M17b içinde ise bir *unguentarium* (yükseklik: 15.6 cm.), demir bir iğne (uzunluk: 5.8 cm.) ve demir bir obje (uzunluk: 18.8 cm.) bulunmuştur.

M18 (PT Urne): Çift kulplu bir pişirme kabı (yükseklik: 18.8 cm.) *urne* olarak kullanılmıştır. İçerisinde sadece kremasyondan kalan kemik parçaları bulunmuştur. Bu mezarın üzerinde, alt ve üst bölümleri profilli kübik bir taş (yükseklik: 44 cm., kenar uzunluğu: 31 cm.) yer almaktadır. Altar olarak kullanıldığı tahmin edilen bloğun bir yüzündeki kabartma büyük ölçüde tahrip olduğundan tanımlamak mümkün olmamıştır.

M19 (Taş Urne): Olasılıkla bir altının altında kalan *urne* kare şeklindedir (55x54cm.). *Urne* kapağı tekneye kireç ile yapıştırılmıştır. *Urne*de kremasyona ait kemiklerin yanında bir *strigilis* (uzunluk: 22.3 cm.) ve bronz bir obje bulunmuştur.

Aile mezarlığındaki 21 bireyden ikisi *inhumasyon* diğerleri ise *kremasyon* geleneğinde gömülmüşlerdir. *Kremasyon* kemikleri ve külleri andeziten yapılmış kare biçimli ve kapaklı taş teknelere (Resim: 5) veya sürahi ve pişirme kabı gibi farklı çömleklerin içerisine bırakılmıştır. Aile mezarlığındaki en ilginç mezar örneği, benzeri Assos'da daha önce bulunmamış olan küçük bir lahit şeklindeki mezardır. Bu mezarın içi iki bölümden oluşmaktadır ve bu bölümlerin her birine iki farklı bireye ait *kremasyon* sonrası kemikler ayrı ayrı konulmuştur. Bir diğer mezarda ise tekne, içerisine yerleştirilen bir taş ile iki bölüme ayrılmıştır. Bu tür mezarların içerisinde iki farklı bireye ait kemiklerin ayrı bölümlere konulmasına ve özen gösterilmiştir. İki *inhumasyon* mezardan biri lahit, bir çocuğa ait olan ikincisi ise kiremit mezardır. Aile mezarlığından Hellenistik Çağ ölü gömme gelenekleri hakkında değerli bilgiler elde edilmiştir. Mezarların hiçbirinde iki veya daha çok sayıda birey bir arada gömülmemiştir. İki kişinin gömüldüğü dikdörtgen şeklindeki taş *urnelerde* bireylerin kemiklerinin ayrı bölümlere konulmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

Mezarların birkaçı dışında büyük bir çoğunluğuna -mezarın içine veya dışına- birer adet *unguentarium* bırakılmıştır³. Mezarlarda demirden yapılmış neşter biçimli aletler dikkati çekmektedir. Mezarların birçoğuna *strigilis*

³ Birbirinden oldukça farklı uzunlukta ve mal gruplarına ait olan *unguentarium*ların aynı mezara, bir arada ve tek seferde hediye olarak bırakıldıkları görülmüştür. Bu *unguentarium*lar için genel olarak M.Ö. 2. Yüzyıl tarihi verilmektedir: Rotroff 2006: kat. No. 476, 507, 516.

birakıldığı gözlenmiştir. Birkaç mezarda bulunan altın taç ve elbise süsleri bu ailenin ekonomik gücü hakkında fikir vermektedir.

Mezarların bazılarında birer adet sikke ele geçirilmiştir. Gümüş sikkelerden bir tanesinde Büyük İskender başı yer alırken diğer sikkeler Assos ve Ephesos kentlerine aittir. Aile mezarlığının ortasına yakın bir noktada 1.20x1.30 metre ölçülerindeki kalıntının altar olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Altarın altındaki taş *urne* altaren *urneden* daha sonra yapıldığına işaret etmektedir. Mezarların üzerine konulan iki isim bloğu M12 ve M15 mezarlarında *in-situ* olarak bulunmuştur. Bu iki örnek *urnelerin* toprak altına gömülerek üzerlerine isim bloklarının yerleştirildiğini ortaya koymuştur.

Lahit ve *urnelerin* kapakları ile hazneleri arasına beyaz bir maddenin sürüldüğü görülmüştür. Yapılan ilk incelemelerde mezara başka maddelerin girişini önlemek amacıyla kireç harcın kalın bir tabaka hâkinde sürüldüğü anlaşılmaktadır.

Aile mezarlığı alanında farklı noktalarda küçük gruplar halindeki kemiklerin hayvanlara ait olduğu ve olasılıkla sunuların kalıntısı olduğu düşünülmektedir.

Adak Yeri

Aile mezarlığının kuzey duvarına dayanmış olan üçgen alınlıklı taş bloğun önündeki alanda kazılar yapıldığında bu alanın bir sunu yeri olduğu anlaşılmıştır. Üçgen alınlıklı stelin önündeki 1.36x1.06 m. ölçülerindeki alanın çevresi bir sıra moloz taş ile çevrilmiştir. Adak yerinde yoğun kül, hayvan kemikleri, sikke ve küpelerin yanında çok sayıda Batı Yamacı grubuna ait kap ile *amphora* dip parçaları bulunmuştur (Resim: 6). Söz konusu *amphora* diplerinin de bir sunu kabı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Sunu yerinde Hellenistik Dönemin yaygın vazo grubu olan Batı Yamacı *kantharoslari*, içe dönük ve dışa dönük kaselere ait çok fazla sayıda örnek aynı kontekst içerisinde bulunmuştur. Kronoloji konusunda farklı görüşlerin olduğu bu vazo gruplarının Assos örnekleri aracılığıyla sağlıklı ve güvenilir kronolojilerinin oluşturulması mümkün görünmektedir. Assos'ta Batı Yamacı grubuna ait örneklerin agoradaki sarnıçta da bulunmuş olmaları nedeniyle Batı Anadolu Hellenistik Dönem seramik çalışmalarında Assos'un önemli bir referans noktası olacağı söylenebilir. Sunu yerine seramikler dışında bir çift küpe, sikke ve camdan bir astragal atılmıştır. Sunu yerinin ölçüleri

ve bu alandaki buluntular söz konusu sunu işleminin tek bir seferde ancak kalabalık bir topluluk tarafından yapıldığına işaret etmektedir.

KSENODOKHION

Batı kapısının hemen gerisinde birçok mekân ve şapele sahip *ksenedokhion*da 2015’den beri devam eden kazı programı kapsamında 5, 12 ve 18 numaralı alanlarında kazılar yürütülmüştür (Resim: 7).

Ksenodokhion - Mekân 12

*Ksenedokhion*un 12 numaralı mekânında (10x4.80 metre) 2017 yılında başlayan kazılar 2018 yılında tamamlanmıştır. Girişi doğuda olan mekân batı kapısının gerisindeki ana caddeye açılan bir avludur. Avlu, batısındaki bir diğer kapı ile Mekân 17’ye bağlanmıştır. Mekânın güneybatı köşesinde ve kuzeyinde birer su sarnıcı, güney ve doğu duvarlarının birleştiği köşede ise 2.90x0.65 metre ölçülerinde bir seki bulunmaktadır. Mekânın doğusunda batıya doğru kısmen ana kayaya oyulmuş ve üzeri çatı kiremitleri ile kapatılmış kanal sarnıca bağlanmaktadır. Mekân 12 zemininin bazı bölümlerinde ana kaya kullanılırken bazı bölümlerinde ise taş plakalarla kaplanmıştır.

Ksenodokhion - Mekân 18

*Ksenedokhion*un batısında 9x3,50 m. ölçülerindeki mekân, kuyu ve fırının bulunduğu 5 No.lu mekâna ile bağlantılıdır. Mekânın kuzeybatı bölümünde zemin üzerinde 95 adet sikke bulunmuştur. Yıpranmış ve oldukça küçük boyutlu olan bu sikkelerin bu mekandaki faaliyetler sırasında taşların arasına düşürüldüğü tahmin edilmektedir⁴. Sikkelerin dışında üzerinde portre ve yazıt olan kemikten oyun taşı da önemli buluntulardan bir diğeridir. Bu mekânın zemini daha çok yuvarlak taşlarla kaplanmıştır. Bunlar arasında değirmen taşları da yer almaktadır. Zemin döşemesi mekânın kuzeybatısındaki bölümlerde tahrip olmuştur.

Ksenodokhion - Mekân 5 ve Kuyu

Güneybatıdaki avlunun girişine (5 numaralı mekân) yakın kuyunun üzeri 5 büyük taş blok ile kapatılmıştır. Bu taşlardan iki tanesi 45 cm. çapında

⁴ Okunabilen en geç sikke M.S.11.yüzyıla (Kent 1994), Lev. 27 no. 670-678) seramik ise M.S. 7. yüzyıla tarihlenmiştir.

yarım daire şeklinde kesilerek kuyunun ağzına yerleştirilmiştir. Kuyunun üzerini kapatan taşların yaklaşık 80 cm. yüksekliğinde bir duvar üzerine yerleştirildiği tespit edilmiştir. Bu duvarın yüksekliği alttaki ana kayanın doğal yapısına göre örülmüştür. Kuyunun ilk 2 metrelik modern dolgu tabakası kurban bayramlarında kesilen hayvan kemiklerinden oluşmaktadır. Kemiklerin yanında modern porselen kaplar ve çuval parçaları ele geçirilmiştir. Bu dolgunun altında yer alan kapak taşı parçaları kuyudan çıkarılarak yerlerine yeniden konulmuştur. Kapak taşı altındaki yoğun moloz taş ve çamurlu tabakadaki seramik⁵, cam bilezik parçaları ve sikkeler M.S. 11. yüzyıla tarihlenmiştir⁶.

Kuyuda 6 metre derinliğe inildiğinde moloz taşlar, su ve çamurdan dolayı çalışma şartları zorlaşmıştır. Bu tabakada seramik parçaları da oldukça azalmıştır. Bu derinlikte kuyunun zemin genişliği 3,50 metre olarak ölçülmüştür. Çalışma koşullarının zorluğundan dolayı kuyudaki çalışmalara son verilmiştir.

ANA CADDE

Batı kapısının kent içindeki bölümünde 2017 yılındaki çalışmalarda agoraya doğru uzanan ana caddenin yaklaşık 10 metrelik bölümü açığa çıkartılmıştır. Zemini dörtgen andezit taşlarla döşeli yonun batı kapısından sonra *gymnasionun* güneyindeki kapısı önüne doğru hafif kavisli bir rotayı takip ettiği belirlenmiştir. 2018 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve uygulanmasına başlanan karşılama merkezi ve çevre düzenleme projesi kapsamında kent içerisinde yürüyüş rotaları belirlenmiştir. Ana caddenin tamamen açılarak ziyaretçilerin antik yoldan agoraya ulaşmalarının sağlanması için kentin ana caddesindeki kazılara devam edilmiştir. Batı kapısından *gymnasionun* kapısına kadarki bölümde kazılar tamamlanmıştır (Resim: 8). Ortaya çıkartılan antik caddenin taş döşeli zemini büyük ölçüde korunmuş olmakla birlikte bazı bölümlerinde onarımların yapıldığı görülmüştür. Ortalama genişliği 2.50-2.80 m. olan caddenin bir kenarında yağmur suyu için açık kanallar yer almaktadır. Caddenin her iki yanı devşirme taşlarla oldukça basit bir duvar ile Bizans Çağında sınırlandırılmıştır. Söz konusu duvarların cadde üzerine oturması, her iki yönden gelecek erozyon toprağının yolu kapatmasını

⁵ Böhlendorf-Arslan 2010, 345-371.

⁶ Grierson 1973, 775 no. 8.19 Lev. LXIV.

önlenmeye yönelik olmalıdır. Bu durum yolu biraz daraltılmakla birlikte bu çağda yolun fonksiyonunu yitirmediğini göstermektedir. Caddenin batı kapısından 75. metresinde kentin güneyindeki konut bölgesine giden 1.90 m. genişliğinde sokak tespit edilmiştir. Sokağın batı kenarında dikdörtgen şeklinde bir su teknesi (0.2x0.90 m.) yer almaktadır. *Gymnasionun* önündeki alanda caddenin güney duvarı kenarında haç bezmeli üç adet sütun başlığı bulunmuştur. Ana caddenin üzerinde dolgu toprağında farklı dönemlere ait sikkeler bulunmuştur. Bunlar arasında II. Bayezid adına darp edilen gümüş Osmanlı sikkesi kentin iskân tarihi için önem arz etmektedir.

Sezon sonunda *gymnasionun* doğusundaki kısımda çalışmalara devam edilmiş ancak *gymnasiona* ait büyük taş blokların yoğunluğu ve kazının sona ermesi ile çalışmalara ara verilmiştir. Batı kapısından itibaren açığa çıkartılan ana caddenin uzunluğu 135 metreye ulaşmıştır.

KUZEY STOA BATI

Agoranın batısında kuzey terası önündeki küçük yapı grubunun inşa evreleri ve fonksiyonlarının saptanmasına yönelik çalışmalara 2018 yılında V numaralı mekânda devam edilmiştir (Resim: 9). Söz konusu mekân kısmen 1882 yılında kazılmış ve önünde bulunan yazıtın yardımı ile Kleostratos'a onurlandırmak üzere *pronaos* ve *celladan* oluşan bir *heroon* olarak yapıldığı anlaşılmıştır⁷. *Pronaos* ve *celladan* oluşan megaron planlı anıt 4.50x3.45 m. ölçülerindedir. Anıtın kuzey duvarı 80 cm. kalınlığında ve *opus camentitum* ile yapılmıştır. Birbirlerine kentlerle bağlanmış kesme taş duvarlar ise 40 cm. genişliğindedir. Böyle küçük bir yapının kuzeydeki duvarının neden kalın ve farklı bir duvar örgüsüne sahip olduğu sorusunun cevabı bilinmemektedir. Yapının *ante* duvarları, alt kısımları profilli iki parçadan oluşan bloklarından oluşmaktadır.

Cella kapı eşiğinin 15 cm. kadar aşağısından başlayan sıvalar yukarı doğru devam etmekle birlikte duvarların üst bölümlerinde tamamen yok olmuşlardır. Bununla birlikte *cella* duvarlarının son kullanım evresinde sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. *Pronaosun* duvarlarındaki sıva izleri eşikten 50 cm. kadar aşağı seviyelere kadar inmektedir. *Cellanın* kapı eşiği bloğunun iç kısmında 6 cm. genişliğindeki kanallar dikkati çekmektedir. Eşiğin batı ucundaki delik *pronaos* içine yerleştirilmiş *pithosun* üzerine denk gelmektedir.

⁷ Clarke *et al.* 1902: 63.

Pronaosta in-situ durumdaki *pithos*un içerisinde yuvarlak öğütme taşı, *pithos*un yanında su künkü ve parçalanmış halde taş maltız (40x44x24 cm.) bulunmuştur (Resim: 10).

*Heroon*daki kanallar, sıva izleri ve *pithos* anıtın M.S. 5. yüzyılda şarap ezme işliğine dönüştürüldüğünü göstermektedir. Aynı yüzyılda *pronaos*un doğu duvarına bir merdiven eklenmiştir. Merdiven ile doğudaki VI. mekânın ilişkisi henüz bilinmemektedir.

*Heroon*un güneyindeki alanın zemini çok düzgün büyük kesme taşlarla kaplıdır. Taş döşeli bu alana Bizans Çağı'nda moloz taş ve çamur harcı ile farklı ölçülerde üç mekan inşa edilmiştir. Bu alanın doğusunda bu yapı topluluğunun parçası olan başka duvarlar 1882 ve 2017 yıllarında tespit edilmiştir. Bütün bu veriler Erken Bizans Çağında agoranın kamusal alan özelliğini yitirerek konutların inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

BATI KİLİSESİ ONARIM FAALİYETLERİ

Kentin güney yamaçlarındaki üç nefli kilise, şehir içinde kazısı tamamlanan tek kilisedir. Amerikan heyeti ve bizden önceki Türk kazı heyeti tarafından kazıları yürütülen kilisenin orta *nefin*in mozaik, *narteks* bölümünün ise *opus sectile* ile kaplı olduğu bilinmektedir. Yapının en iyi korunan ve kuzeydeki terasa yaslanan duvarında 11 adet niş yer almaktadır. Önceki kazılarda nişlerin önüne düşmüş olarak kireç taşı kemer taşları tespit edilmiştir. 2017 yılında ön uygulama olarak batı yönündeki bir kemerin onarımı yapılmıştır. 2018 yılında diğer on kemerin onarımı tamamlanmıştır (Resim: 11). Kemerler dışında *narteks*in kuzey duvarı 30 cm. kadar pasif onarım ile sağlamlaştırılmıştır. Benzer uygulama kuzeydeki yan *nefin* duvarı ve yerinden çıkan döşeme taşlarının onarımı için de yapılmıştır. Kilisenin güneyinde karayolu nedeniyle bir bölümü yok olan zemini *opus sectile* döşeli *narteks*in güneyine kuru duvar örülerek bu kısımdaki kayma ve bozulmalar önlenmiştir. Kilisedeki onarım çalışmaları orta nef duvarının sağlamlaştırılması ile son bulmuştur.

AGORADAKİ DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Agorada geçmiş yıllardaki kazılarda mimari blokların tamamı agoranın batı bölgesine depolanmıştır. Ziyaretçilerin uğrak noktası olan agoranın bir meydan olarak daha iyi algılanmasını sağlamak ve mimari parçaların bir taş yığını görünümünü ortadan kaldırmak üzere düzenleme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Resim: 12). Mimari bloklar agoranın kuzeyindeki

sarnıç çukuru boyunca dizilmiştir. Bunların batı kenarına ise kuzey *stoan*ın üst mimarisine ait parçalar özgün porsiyonlarına göre üst üste konularak ziyaretçilere bir fikir verilmesi amaçlanmıştır. Agoranın doğu bölümündeki çok küçük bir alanın düzenlemesi gelecek kazı sezonuna bırakılmıştır.

SONUÇ

2018 yılı kazılarında Hellenistik Çağda aile mezarlarının kullanımı, ölü gömme gelenekleri ve mezar hediyeleri gibi konularda yeni bilgiler elde edilmiştir. Hellenistik Çağda Arkaik Çağda olduğu gibi yetişkinlerin yakılarak gömülmesinin yeniden yaygınlaştığı görülmüştür. Mezarlara konulan hediyelerin sayısı azalmış ve sadece belli objeler bırakılmıştır. *Ksenodokhion*un işlevinin tam olarak belirlenmesi için diğer mekânlarının kazılması gereklidir. Bu yapıdaki kuyudan gelen bulgular M.S. 11. yüzyıl için değerli bilgiler sunmaktadır. *Ksenodokhion*un sarnıcındaki çalışma zorlukları ve çamur nedeni ile çalışmalar gelecek yıla bırakılmıştır. Batı kapısını agoraya bağlayan ana caddenin *gymnasion*un güneyindeki girişine doğru bir yay çizerek devam ettiği ve zemin döşeme taşlarının da iyi durumda olduğu anlaşılmıştır. Agoranın batısındaki küçük yapılardan biri olan *heroon*un kazısı tamamlanmıştır. Erken Roma İmparatorluk Dönemine ait bir yapının Erken Bizans Çağında bir konut ile entegre edilerek şarap işliğine dönüştürüldüğü anlaşılmıştır. Kentin güneyindeki karayolunun kenarında yer alan kilisenin on bir kemeri onarılarak duvarları sağlamlaştırılmış, yapının daha iyi algılanması ve korunması sağlanmıştır.

REFERANSLAR

Böhlendorf-Arslan 2010:

B. Böhlendorf-Arslan, “Die mittelbyzantinische Keramik aus Amorium”, bkz.: F. Daim – J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter: Pracht und Alltag eines Weltreichs* 2, 1 (Mainz 2010) 345-371.

Clarke *et al* 1902:

Clarke, J.T., F.H. Bacon, R. Koldewey, *Investigations at Assos – Drawing and Photographs of the Building and Objects Discovered During the Excavations of 1881 – 1882 – 1883*, (London 1902).

Çantay 2009:

G. Çantay, “Assos Batı Bazilikası Buluntularının Değerlendirilmesi”, bkz.: M. Güngör (ed.), *X. Ortaçağ – Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* 03–06 Mayıs 2006 (Ankara 2009): 171–182.

Grierson 1973:

P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection* III/2 (Washington 1973).

Kent 1994:

J. P. C. Kent, *The Roman Imperial Coinage* X, (London 1994)

Kinns 1999:

P. Kinns, "The Attic Weight Drachms of Ephesus: A Preliminary Study in the Light of Recent Hoards", *NC* 159, (1999), 47-97.

Merkelbach 1976:

R. Merkelbach, *Die Inschriften von Assos* (Bonn 1976).

Rotroff 2006:

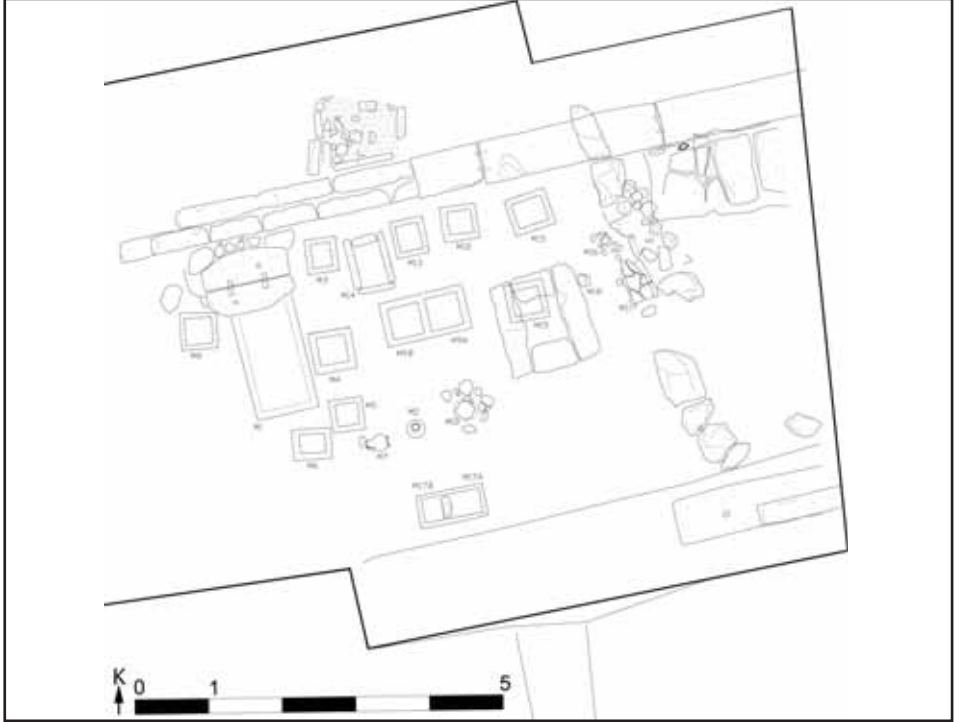
Susan I. Rotroff, *Hellenistic Pottery: The Plain Wares, The Athenian Agora*, Vol. 33 (2006).

Wartenberg 1994:

U. Wartenberg, M. J. Price, K. A. McGregor (Eds.). *Coin Hoards*. Vol. VIII. *Greek Hoards*, (London 1994).

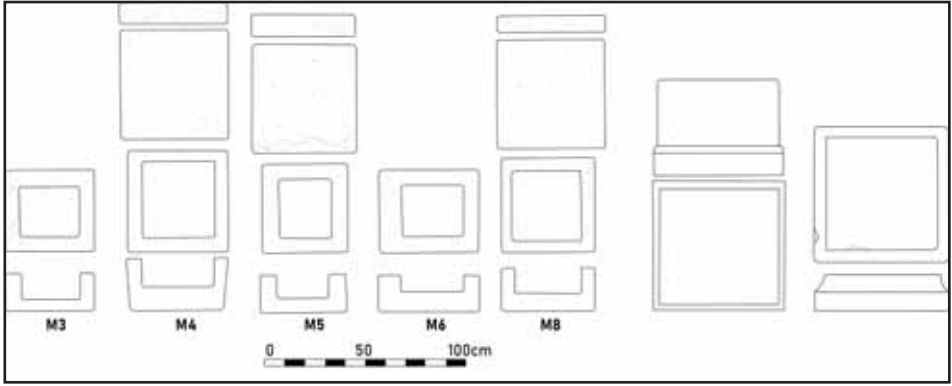

Resim 1: 2018 yılında çalışılan alanlar.

Resim 2: Aile mezarlığı.

Resim 5: Aile mezarlığında bulunan taş *urneler*.

Resim 6: Adak yeri buluntuları.

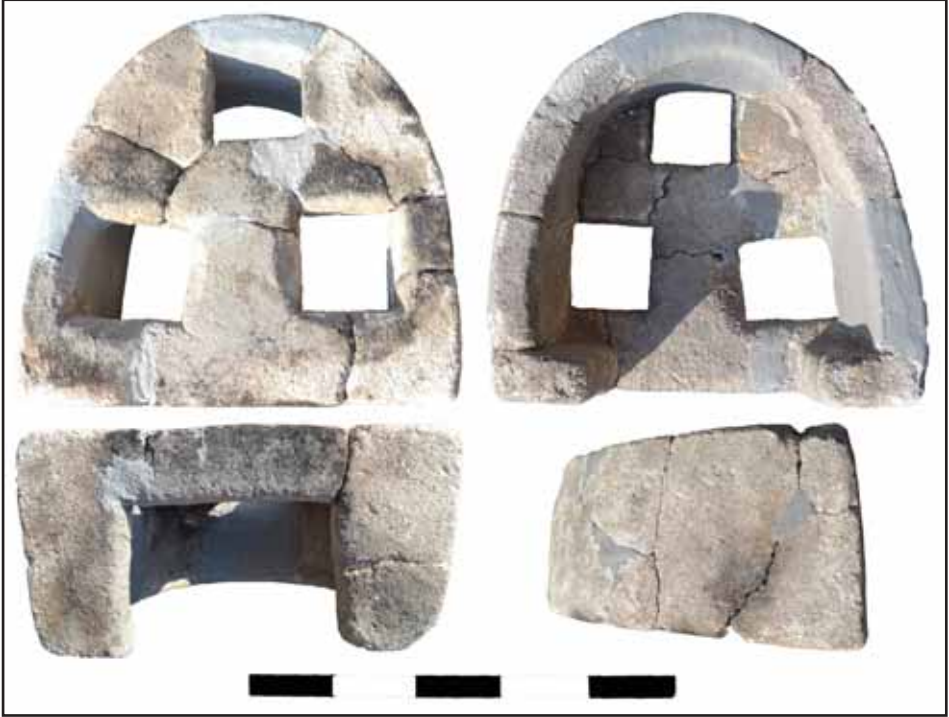
Resim 7: Ksenodokhion hava fotoğrafı.

Resim 8: Ana caddenin 2018 yılında kazılan bölümü.

Resim 9: Kuzey Stoa Batı alanındaki mekanlar.

Resim 10: Maltaz - Kuzey Stoa Batı 5 numaralı mekan.

Resim 11: Onarım sonrası Batı Kilisesi.

Resim 12: Düzenleme çalışmaları sonrası agora.

KYZİKOS 2017 ve 2018 YILI ÇALIŞMALARI

Nurettin KOÇHAN*
Korkmaz MERAL

Balıkesir ili Erdek ilçesi sınırları içinde bulunan Kyzikos Antik Kentinde bu sezon iki alanda çalışılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'nin destekleriyle 2017 ve 2018 yılı kazı çalışmaları, önceki yıllarda devam ettiğimiz Hadrian Tapınağı'nın yanı sıra Nekropol alanında da sürdürülmüştür. Kazı başkanlığında, 1 Doç. Dr., 3 Araştırma Görevlisi, 4 Doktora ve 2 Yüksek lisans öğrencisi, 2 Arkeolog, 18 öğrenci ve 6 işçi ile 2017 yılında Kütahya Müze Müdürlüğü'nden Bakanlık temsilcisi Arkeolog Ferhat Güzeldağ, 2018 yılında Bursa Müze Müdürlüğü'nden Uzman Emirhan Demirci'nin katılımıyla gerçekleştirilmiştir¹.

Hadrian Tapınağı Kazı Çalışmaları

Ahmet TERCANLIOĞLU

Ahmet Cüneydi HAS

Elif YAVUZ

Tuba AYDIN

Ahmet Eren ARSLAN

2017 yılında Hadrian Tapınağı'nın batısındaki dolgu katmanının kaldırılması ve kuzeye doğru devam eden mimari yapı kalıntılarının ortaya çıkarılması amacıyla kazılara batı yönde başlanmıştır. İmparator Hadrian'ın yapmış olduğu yardımlarla inşasına başlanan tapınak, Kyzikos Antik Kenti ziyaretçilerinin de en çok dikkatini çeken yapılardan biri olmuştur².

* Prof. Dr. Nurettin KOÇHAN, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi 10200 Bandırma-Balıkesir TÜRKİYE, nkochan@bandirma.edu.tr

Doç. Dr. Korkmaz MERAL, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240 Erzurum/ TÜRKİYE, kmeral@atauni.edu.tr

¹ 2017 yılı çalışmalarının 40. Kazı Sonuçları Toplantısında olamaması nedeniyle burada 2018 yılı çalışmalarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve katkılarından dolayı bütün kazı ekibine teşekkür ederiz.

² N. Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, Bursa 2011, 77.

2017 yılında 28-30L, 29-32MN açmalarında devam kazı çalışmalarında (Resim: 1; Çizim: 1) tapınağın batı kısa tarafının üst yapıya ait olduğunu düşündüğümüz irili ufaklı farklı boyutlarda mimari bezeme parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bu eserler önceki yıllarda olduğu gibi kazı alanında belirlenen yerlere gerekli kayıtları alınarak özenle yerleştirilmişlerdir. Ayrıca çalışmalarımız esnasında kabartma parçaları, korozyona uğramış sikkeler, kurşun ağırlık ve *pithos* ile seramik parçaları da bulunmuştur. Bu buluntular gerekli olan koruma ve değerlendirme işlemlerine tabi tutulduktan sonra kayıt altına alınmıştır. Bu eserlerden 31M açmasının yürüme zemininde taban kısımlarını gördüğümüz *pithos*ların aşırı tahrip oldukları gözlenmiştir.

29L açmasında devam eden kazı çalışmalarında yürüme zemininden ortalama 4 m. yüksekliğe kadar ulaşan duvar kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Buranın da 29K açmasında görülen geç dönem duvar yapısıyla aynı ölçülerde olduğu ve kuzeye doğru devam eden mimari yapıya ait olduğu anlaşılmıştır.

30M açmasında 0.51x1.34 m. ölçülere sahip, frize ait kadın kabartma parçası bulunmuştur (Resim: 2). Üst kısmında kenet yuvasının belirgin olduğu dikdörtgen mimari blok parçasının ön kısmında bilekten itibaren sağ kolu, dirsekten itibaren sol kolu ve boyun çizgisinden itibaren baş kısmı eksiktir. Gövdenin üst yarısı sağlam olarak ele geçirilen figür üzerinde, omuzların üst kısmında düğmelerle tutturulan, göğüs kısımlarının fark edildiği şeffaf bir elbise giymiş ve arkasında uçuşan pelerin işlenmiştir. Daha sonra 29L açmasında yukarıda anlattığımız kadın figürüne ait 25x30 cm. ölçülerinde baş kısmı bulunmuştur. Gözleri ve göz kapakları belirgin bir biçimde işlenen eserde matkap işçiliği gözlenmektedir. Burun kısmının üst bölümü yüzeyden itibaren kırılmış, etli dudak yapısına sahip olan ağız açıktır. Alın ortasından üst kısmı eksiktir. Çenenin belirgin verildiği eserin saçı yüzün sol tarafında az da olsa görülmektedir.

29L açmasında bulunan Doğu Roma Dönemi'ne ait dokuz adet sikke (Resim: 3) aşırı korozyona uğradıklarından dolayı üzerindeki lejantlar tam olarak okunmamaktadır. 1, 6 ve 8 No.lu sikkelerin ön yüzlerinde imparator cepheden resmedilmiştir. Ayrıntılı olarak gördüğümüz 1 No.lu sikkede imparatorun üzerinde bir zırh, başında ise pendilialı ve süslemeli bir miğfer vardır. Sol elinde bir küreden yükselen potent haç taşımaktadır. Doğu Roma sikke tasvirlerinde, tam cepheden betimleme üslubunun kesin olarak kullanımını imparator I. Iustinianos iktidarı sırasında basılan sikkelerinde görülmüştür. Iustinianos'un iktidarı boyunca, soliduslarda 3/4 cepheden portre tipinden, tam cephe büstlerine geçiş gerçekleşmiştir. İmparatorun tam cep-

heden büstünü taşıyan sikkeleri M.S. 538 yılından sonra tedavüle girmiştir³. Ayrıca sikkelerde görüldüğü gibi imparatorların haç *globus* taşıy biçimde betimlenmeleri de I. Iustinianos'tan itibaren ortaya çıkmıştır. 2 No.lu sikkede yukarıdan aşağıya *ANNO* "yılında" anlamını ifade etmektedir. 6 No.lu sikkenin arka yüzünde görülen rakam olarak 40 *nummi* anlamına gelen "M" bir kıymet beyanı olarak ilk defa kapsamlı bir şekilde sikkelere girmiştir. Doğu Roma Döneminde bu kıymet beyanının kullanımı yaygınlık kazanmıştır⁴. 29L açmasında ağırlık olduğunu tahmin ettiğimiz bir adet kurşun eser ele geçirilmiştir. Bu tür ağırlıkların üzerlerinde kazıma tekniği ile yazılar, harfler, semboller, tasvirler bulunabilirdi, eserimizde olduğu gibi. Özellikle bu şekilde sikke kontrol ağırlıkları Doğu Roma Döneminde kullanılmaktaydı⁵.

Tapınağın batısında kuzeye doğru devam eden çalışmalarda dolgu toprağın içerisinde üst yapıya ait mimari bezeme ile üzüm salkımı ve kanat tüylerinin işlendiği parçalar ele geçirilmiştir. Bu bezeme parçaları özellikle 29L açmasında yoğun bir şekilde çıkarılmıştır. 29LM ve 30M açmalarında, daha önce tapınağın güney uzun yönünde bulunan ve tapınağın genel yapısına göre, küçük boyutlu mimari bezeme parçaları bulunmuştur. Bu bezeme parçaları arasında özellikle İonik tarzda sütun başlığının olması ise ilginçtir. Kesin veriler için sonraki dönemlerde yapılacak kazı çalışmaları sırasında bulunabilecek buluntular belirleyici olacaktır (Resim: 4).

2018 yılında da kazı çalışmaları tapınağın batı kısa tarafında sürdürülmüştür (Resim: 1; Çizim 1). Bu dönem çalışmaları 29-31 MN açmalarında kuzeye doğru devam etmiştir. Ayrıca çalışmalar sırasında tapınağın frizine (Resim: 5) ait parçaların yanı sıra Ortaçağa ait *pithos* parçaları da bulundu. Kazı çalışmaları sırasında çıkan parçalardan ve dolgu toprağın yapısından da anlaşılabileceği gibi Hadrian Tapınağı'nın batı bölümünde büyük boyutlu bir tahribatın varlığından söz etmek mümkündür.

Tapınağın batı tarafını tamamen kapladığını düşündüğümüz ek yapı duvarları tapınaktan farklı, özensiz moloz taş ile örülmüştür. Ayrıca duvar örgüsünde tapınaktan alınan malzeme rastgele ve düzensiz bir şekilde kullanılmıştır. Aralıklarla yıkılan yapının batı dış duvarı belirli yüksekliklerde kademeli içe çekilmiştir. İşlevi konusunda tartışmaların olduğu ek yapının,

³ C. Ünal, Ödemiş, Müzesinden Bir Grup I. Iustinianos ve II. Iustinos Dönemi Sikkeleri, *Sanat Tarihi Dergisi*, XIII/2, 121.

⁴ S. Karwise, *Antik Nümitizmatikçe Giriş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, 118.

⁵ G. Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, AKMED, İstanbul 2003, 34.

2011 yılı kazılarında ilk ortaya çıkarıldığında özellikle 20. yüzyılın başlarında bölgede çalışan araştırmacıların söylediklerinden hareketle kilise olabileceği düşünülmüştü⁶. Ancak son yıllarda çıkan buluntular ve bölgenin tarihi süreci bu ek yapının Ortaçağa ait kireç yapımı ile ilişkili olabileceğini gösteriyor. Ayrıca yapılan kazı çalışmaları sırasında hem doğu, hem de batı kısa kenarlarda bulunan Cumhuriyet Dönemine ait kireç kuyular⁷, Laubscher, 1918 yılında Kyzikos'a gelen Hölscher'in tapınağa ait mermer bloklarını parçalayıp kireç yapan insanlardan bahsettiğini⁸ belirtmesinin yanı sıra, bölgede yaşayan insanların anlattıkları, son olarak da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılar burada kireç ocağının olduğuna dair düşüncemizi desteklemektedir.

Nekropol Alanı Kazı Çalışmaları

Serdal GÜNDOĞDU

Ayşe YILDIRIM

Hatice AYDIN

Elif EĞİLMEZ

2017-2018 kazı döneminde kentin batı surlarının dışında yer alan Nekropol alanındaki kazı çalışmaları Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından kamulaştırılan parselde gerçekleştirilmiştir. Çıkarılan iskeletler ile ilgili çalışmalar Çorum Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Tolga Çırak ve ekibi tarafından yapılmaktadır.

2011 kazı sezonunda yaptırılan jeofizik taramalarında yoğun buluntunun olduğu görülen alanın kuzeybatı kısmında 5x5 m. ölçülerindeki Açma 1 de çalışmalara başlanmış, Açma 1'in güneybatısında köşe kısmı çıkan lahdin tamamının görülebilmesi için, 2x2 m. ölçülerinde ikinci bir açma (Açma 2) açılmıştır (Çizim: 2).

⁶ F.W. Hasluck, *Cyzicus*, Cambridge 1910, 188; C. Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu* Çev. G. Çağlı Güven İstanbul 2008, 205; N. Koçhan, K. Meral, "Kyzikos 2011" 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt, Çorum 2013, 138.

⁷ N. Koçhan, K. Meral, "İkinci Dönem Kyzikos Kazıları" *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları Ankara 2014, 232, Resim 7; N. Koçhan, K. Meral, A. C. Has, A. Tercanlioğlu, "Kyzikos 2014" 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Cilt, Ankara 2017, 435, Resim 1.

⁸ H.P. Laubscher, "Zum Fries des Hadrianstempels in Kyzikos", *Istanbul Mitteilungen* 17, 1967, 211.

Açma 1’de -0.30 m.lik tarım toprağında çok sayıda aşınmış seramik parçalarıyla karşılaşmıştır. Bu seramikler M.S. 6. yüzyıl Geç Roma kırmızı astarlı Phokai seramikleri ile benzerlik göstermektedir⁹.

Nekropol kazısında ortaya çıkan duvar kalıntıları “D” harfiyle adlandırılmıştır. Daha sonraki çalışmalarda açmanın güneybatı-kuzeybatı doğrultusunda devam eden duvar (D1) ile kuzeydoğuya doğru devam eden (D2) iki duvar daha ortaya çıkarılmıştır. Bu iki duvarın güneybatıda kesiştikleri izlenmiştir. D1 No.lu duvarın ortaya çıkan uzunluğu 4.30 m., genişliği 0.95 m., yüksekliği 1.18 m.dir. D2 No.lu duvarın uzunluğu 2.40 m., genişliği 0.67 m., yüksekliği 1.03 m.dir (Resim: 6; Çizim: 2).

Bu iki duvarın arasında -0.20 m. derinlik de iki parça halinde; bir mezar kiremit parçasının yanında dik olarak durur halde, 0.18 m. uzunluğunda, sap kalınlığı 0.4 mm., ağız genişliği ise 1.3 cm. olan bronz tıp aleti bulundu. İlaçların hazırlanmasında kullanılan tıp aletinin Roma Döneminde M.S. 2 - 4. yüzyıllarda kullanıldığı görülmektedir¹⁰. Açmanın güneydoğusunda yüzeyden -0.35 m. derinlikte, 2.1 cm. çapında, 0.2 mm. kalınlığında oldukça fazla korozyona uğramış bir adet bronz yüzüğün yanı sıra, uzunlukları 5-10 cm. aralığında değişen çeşitli boyutlarda metal çivi ve kenetler ele geçmiştir. Aynı alanın -0.67 m. seviyesinde, D2 duvarının yıkılmış olan kuzey doğu ucunda duvar harcının içinde iki adet pişmiş toprak kandil bulunmuştur (Resim: 7). Cidar kalınlığı 0.7 mm., yüksekliği 4.7 cm., uzunluğu 12.3 cm. olan birinci kandilin burun (*rostrum*) kısmı kırıktır. Cidar kalınlığı 0.4 mm., yüksekliği 4.2 cm., uzunluğu 9.6 cm. olan ikinci kandilin, kulp (*ansa*) ve burun (*rostrum*) kısmı kırıktır. Kırmızı astarlı kandillerin ikisinin de burun kısımlarında çok kullanımdan dolayı siyah is oluştuğu görülmektedir. Bu iki kandilin benzerlerinin M.S. 5-6. yüzyıllarda kullanıldığı¹¹ göz önüne alındığında, duvarın da bu tarihte ya da sonrasında yapıldığı söylenebilir. Açmanın kuzeydoğu

⁹ J. Hayes, *Roman Pottery Fine- Ware Imports*, The Athenian Agora, XXXII, Princeton, New Jersey 2008, Plate 61, 1265.

¹⁰ E. Riha, *Römisches Toilettgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst*, Römermuseum Augst, *Forschungen in Augst*, 6, German Edition, 1986, 76, Tafel 52, 579; D. Baykan, *Allianoi Tıp Âletleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, 51, Kat No: 222-223.

¹¹ J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period*, *The Athenian Agora VII*, Princeton, New Jersey 1961, 175, Pl. 38, 2390, 2401, 2409; D. M. Bailay, *Greek and Roman Pottery Lamps*, *The Trustees of the British Museum*, Oxford, 1972, 20, Pl. 12i; N. Öztürk, *Kyzikos Kandilleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003, 249, Kat No:175. Lev. 49a.

köşesinde güneybatıya doğru devam eden D3 duvarının korunan uzunluğu 4.30 m., genişliği 0.85 m., yüksekliği ise 1.06 m.dir. Açmanın güneydoğu köşesinden kuzeybatıya devam eden ve D3 duvarıyla kesişen D4 duvarının korunan uzunluğu 1.90 m., genişliği 0.85 m., yüksekliği 1.40 m.dir. D2 ve D4 duvarlarının arasına denk gelen D5 duvarı ise açmanın güneyinden kuzeyine doğru devam etmekte ve korunan uzunluğu 0.80 m., genişliği 0.80 m., yüksekliği 1.00 m.dir. Açma 2'deki devamı 1.70 m. uzunluğunda, 0.78 m. yüksekliğinde olan bu duvarın lahit teknesinin güneydoğu köşesi üzerine denk geldiği belirlendi (Çizim: 2).

Çalışmalar sırasında D1 duvarının doğusunda -80 cm. de yaklaşık 0.30 x0.60 m.lik yanık alan tespit edildi (Çizim: 2). -1.40 m.ye inildiğinde de bu yanık alanın 0.90x0.50 m. ölçülerine ulaştığı, -1.90 m. derine inildiğinde yanık alanın derinliğinin 0.30 m. olduğu ve 0.60x1.40 m. ölçülerinde bir alanı kapladığı belirlendi. Açma 1 ve Açma 2'den ortalama -0.30 cm.den -195 cm. derinliğe kadar ele geçen seramikler hamur, astar ve form açısından incelendiğinde, ağırlıklı olarak benzer örneklerine M.S. 5. yüzyıl Phokai kırmızı astarlı seramik grubunda rastlanmıştır¹². Açma 2'de -0.40 m. de çapı yaklaşık 1.1 cm., kalınlığı ise 0.1 mm. ölçülerinde, korozyon sebebiyle tanımlanamayan bronz bir sikke bulunmuştur. Bu seviyeye kadar ele geçirilen buluntular, gömü sonrasında geç dönemlerde duvar yapmak için temel kazıldığından toprağın çok fazla aktarılmış olduğunu ve buluntuların da tam bir tarih sırası izlemediğini göstermektedir.

Açma 1'de, -1.95 m.de kuzey batı köşesinden başlayarak güneye doğru devam eden, mermer bloklarla yapılmış iki basamaklı, 3 m. uzunluğunda bir podyum belirlendi. İlk basamağın yüksekliği 0.33 m., ikinci basamağın yüksekliği ise 0.25 m.dir. Oldukça düzenli kesme mermer bloklardan oluşan bu basamaklar kuzey ve güney yönlerden 90 derecelik açı ile batıya döndüğü ve D1 duvarının altına doğru devam ettiği belirlendi (Çizim: 2). Bu podyumun benzerlerini Kyzikos lahitlerinin altında¹³ ve Parion'daki anıt mezar tiplerin-

¹² F. Krinzing, Spätantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos, Denkschriften, Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse; 332. Bd, *Archäologische Forschungen*; Bd. 13, Wien, 2005, 173, Taf. 5, Kat. No 101,102, Taf. 8, Kat No 54, 55, 57, 61, Taf. 11, EPH-HH-TS-14; Hayes, 244, Pl. 60.1319, Pl. 62.1279, 1281, Pl. 63.1301-1319; H. E. Ergürer, *Parion Roma Dönemi Seramiği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011, 150, Lev. 165, 402, Lev. 181, 438-442, Lev. 183, 446, Lev. 189, 457-459;

¹³ A. Yaylalı - V. Özkaya, "1993 Kyzikos Kazısı Etkinlikleri", 16. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 1993, 107, Çiz. 2.

de görmekteyiz.¹⁴ Platformun ikinci basamağında, çapı 2 cm., kalınlığı 0.2 mm. olan, aşırı korozyona uğramış bronz sikke bulunmuştur.

Açma 1'de; D3 No.lu duvarın güneybatısında yaklaşık -2.60 m. de ortaya çıkan 25x12.5x4 cm. ölçülerindeki tuğlalar 0.50x1.10 m.lik bir alan kaplamaktadır. Tuğlaların dizilişiyle oluşan ocak benzeri boşluk 0.26x 0.15 m. ölçülerinde ve 0.18 m. derinliğindedir. Yanık alanın hemen yakınında yer alan bu tuğlaların işlevini belirlemeye yarayacak buluntu bulunamamıştır. Açma 1'de ki çalışmalar sırasında güneybatı köşede mermer lahit teknesinin köşesi tespit edilince, bunun ortaya çıkarılabilmesi için açmanın güneybatı köşesine 2.00x2.00 m. ölçülerinde açılan açma 2'de -1.88 m.de sığ lahit teknesine ulaşıldı. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu teknenin kuzeybatı köşesinin 0.26 m.lik kısmı ve kuzeydoğu köşesinin 0.77 m.lik kısmı Açma 1'in güneybatı köşesine denk gelmektedir. Teknenin güney kısa kenarının 1.26 m.lik doğu kısmı açma 2'de devam eden D5 duvarının altında kalırken 0.22 m.lik kısmı tam olarak görülebilmektedir. Lahit teknesinin uzun doğu kenarının 1.55 m.lik kısmı D5 No.lu duvarın altında iken 0.83 m.lik kısmı dışarıda kalmıştır. Lahit teknesi, -2.32 m.de kaba yontulmuş mermer zemine oturtulmuş ve bu mermer zeminin altında -2.72 m.de düzenli ikinci mermer zemin tespit edilmiştir (Resim: 8; Çizim: 2). Lahit teknesinin dıştan yüksekliği 0.45 m., uzunluğu 2.38 m., genişliği 1.53 m.dir. Teknenin iç derinliği 0.35 m., iç kısmının uzunluğu üstten 1.90 m., alttan 1.75 m., genişliği üstten 0.80 m., alttan genişliği ise teknenin doğu tarafında baştanbaşa olan kırık nedeniyle 0.75 m.dir.

Üstte olması gereken lahit teknesi yerinde bulunamamış olsa da bunun Kyzikos'ta daha önceki kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan lahitlerle¹⁵ benzer, bir platform üzerinde sığ bir alt tekne ve onunda üzerinde kapaklı ikinci bir tekneden oluşan lahit türü olduğu anlaşıyor. Bu örneğimiz, Likya Bölgesi'nin *hyposorion*lu mezar tiplerini anımsatmaktadır¹⁶. Likya'daki *hyposorion*un üstteki lahitten bağımsız bir işlevi olabiliyorken, Kyzikos tipinde alttaki teknenin yalnızca üstteki teknenin kaldırılmasıyla işlev kazandığı anlaşı-

¹⁴ Z. Aydın Tavukçu, *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006, 155, Res. 28, Tablo 3, Çiz. 1; H. Kasapoğlu, "Parion Nekropolü Mezar Tipleri", Birol Can, Mehmet Işıklı (Ed.) *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*, Graphis Matbaa, İstanbul, 2007, 519, Res. 5-6, Çiz. 17.

¹⁵ A. Yaylalı, N. Koçan, C. Başaran, "Kyzikos 1990 Çalışmaları", 13. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Çanakkale 1991, 205-225; A. Yaylalı, V. Özkaya, "1993 Kyzikos Kazısı Etkinlikleri", 16. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 1993, 107-130.

¹⁶ V. İdil, *Likya Lahitleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1985, 6,7,8.

maktadır. Teknenin uzun doğu kenarında yer alan basamak ile daha önce çıkarılan lahitlerden ve *hyposorion*lu tiplerden farklı olduğu da görülmektedir. Tüm bunlar bize bu mezar tipinin Kyzikos kentine özgü olabileceği gösteriyor, ancak bu önümüzdeki yıllarda çıkacak örneklerle doğrulanabilir. Teknenin içinde yaklaşık -20 cm.de toplam altı iskelet olduğu tespit edilmiş ve her birine numara verilerek alınan iskeletlerin 1.si teknenin ortasında, 2. iskelet ise batı kısmında kuzey-güney yönlü uzanmıştır. Bu iskeletin yanında, yükseklikleri 25-26 cm. arasında değişen, biri kırık altı adet cam *unguentarium* çıkarılmıştır (Resim: 9). Serbest üfleme tekniği ve alet ile şekillendirmenin olduğu, ağız kenarı dışa çekilip içe katlanmış, yukarıdan aşağı doğru genişleyen boyun ile devamı biçimindeki gövde arasında belirgin maşa ile sıkıştırılmış ve düz dipte noble izini görmek mümkündür. Bir adet de pişmiş toprak *unguentarium* çıkarılmıştır. Üçüncü iskelet ise teknenin doğusunda güney-kuzey yönünde uzanmakta, kemikler dağınık olup bu seviyede yanında ölü hediyesi tespit edilmemiştir. Bu üç iskelet kaldırıldıktan sonra güney-kuzey yönlü üç iskelet ile karşılaşmıştır. Güney taraftaki kafataslarından batı yönündeki 4. ve 5. kafatasının altından kırık cam *unguentarium* ile bir tane sağlam pişmiş toprak *unguentarium* bulunmuştur. Pişmiş toprak *unguentarium*lar açık kahverengi astarlı ve iyi fırınlanmıştır. Dışa çekik dudaklı uzun silindirik boyunlu ve düz geniş dipli olup, gövdede çark izleri gözlenmektedir. İrizasyona uğramış cam ve pişmiş toprak *unguentarium*lar M.S. 2. yüzyıl başlarına ait olmalıdır¹⁷. Bunun dışında, 1.9 cm. çapında, 0.1 cm. kalınlığında, korozyon nedeniyle tanımlanamayan bronz sikke bulunmuştur.

Nekropol alanındaki 2018 yılı kazı çalışmalarına açma 1'in kuzey doğusunda bulunan zeytin ağaçları da dikkate alınarak belirlenen 6x2 m. ölçülerindeki açma 3'de başladı, açma 3'ün güneyin de 3.5x5 m. ölçülerinde açma 4 açılarak iki açma daha sonra birleştirildi (Resim: 10;Çizim 2). Bu dönem çalışmalarında bir adet taş örgü mezar, iki adet toprak mezar, iki adet kremasyon mezar ve 3 adet kiremit mezar tespit edilmiştir (Çizim: 2).

¹⁷ C. S. Lightfoot, *A Catalogue of Glass Vessels in Afyon Museum- Afyon Müzesindeki Cam Eserler Koleksiyonu* (BAR. International Series 530) Oxford 1989, s. 85, No. 31, Şek.3/2, Res.4/4; G. G. Tuluk, *Die Unguentarien im Museum von İzmir, Anatolia Antiqua*, 7, 1999, s.139, Taf.9-d; Cam örneklerin benzerleri daha önce de Kyzikos Nekropolünde ele geçmişti. Bkz. N.Koçhan, "Kyzikos Nekropolünden Bir Taş Örgü Mezarı ve Buluntuların Değerlendirilmesi" *Asos Journal The Journal of Academic Special Science/ Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* Yıl:6, Sayı:70, Mayıs 2018 s.18, 19, Res. 5-10, 15a-c. E-dergi (http://www.asosjournal.com/Makaleler/331272068_13707%20Nurettin%20KO%-C3%87HAN.pdf Erişim Tarihi 21.05.2018)

Açma 1’de ortaya çıkan D3 No.lu duvarın açma 3’de de devam ettiği, açma 3’ün kuzey doğu köşesinde ortaya çıkan D6 No.lu duvarın D3 No.lu duvarla kesiştiği ve kuzeybatıya doğru devam ettiği belirlendi. Açma 4’ün güneyinde, açma 1 de ortaya çıkan D4 No.lu duvarın güneydoğuya doğru devam ettiği anlaşıldı. Açma 4’ün doğu kenarında kuzeydoğuya doğru devam eden D4 No.lu duvarın güneydoğu köşesiyle kesişen D7 No.lu duvar ortaya çıkarıldı.

Birleştirilen iki açmanın üstteki tarım toprağından başlayarak -2. 65 m.ye kadar farklı seviyelerde Hellenistik Dönemden Geç Roma Dönemine kadar tarihlenebilen seramikler (Resim: 11), aşırı korozyona uğramış bronz sikkeler ve birkaç mimari parça ele geçirildi. Açma 4’ün güneyinde -2. 10 m.de daha önce ele geçen büyük formulu bir mutfak kabının diğer parçaları bulundu. Bu kabın 14 parça halinde farklı seviye ve açmalarda çıkmış olması alanda bir tahribin varlığına işaret etmektedir.

Açma 3 ile açma 4’ün birleştiği noktada -90 cm.de doğu batı doğrultulu yerleştirilmiş olan taş örgü mezar (Resim: 12), çeşitli boyutlarda moloz taş ve harç kullanılarak örüldüğü ve mezarın iç kısmının daha özenli olduğu görüldü. 1.50x2.85 m. ölçülere sahip olan mezarın zeminine konulan mermer döşemenin bir köşesinin kırık olduğu belirlendi. Kapağı olmayan mezarın içinde bir adet sapı kırık kazma çıkarılmış olup, bu da mezarın daha önceden tahrip edildiğini göstermektedir. Tamamı açılan mezardan Roma Dönemi’ne ait bir adet bronz sikke ve profil vermeyen cam parçaları bulundu. Taş Örgü mezarın batısında -1.15 m. seviyede, açma 3 ve 4’ün kesiştiği noktada yer alan, güney-kuzey doğrultulu Toprak Mezar 1’de 80 cm. uzunluğunda bir çocuğa ait iskelet olmasına karşın ölü hediyesi bulunmamıştır. Açma 3’ün güney batısında Toprak Mezar 1’in hemen kuzeybatısında yaklaşık aynı seviyede tespit edilen ve buluntu vermeyen ve tahrip edilmiş olan Toprak Mezar 2’nin de bir çocuğa ait olduğu anlaşıldı. Açma 4’ün güneyinde D4 ve D7 duvarlarının kesiştiği alanda Kremasyon Mezar 1’de yanmış çok küçük kemik parçaları bulundu.

Açma 3’ün güney batısında -1.97 m.de Kremasyon Mezar 2’de yanmış kemik parçalarının yanı sıra Roma Dönemine ait biri sağlam üç adet pişmiş toprak *unguentarium* çıkarıldı. Kiremit Mezar 1’e açma 4’ün güneybatı köşesinden ve -2.15 m.de ulaşıldı. Aşırı tahrip olan mezarda buluntuya rastlanmamıştır. Açma 4’ün güneydoğu köşesinde, D4 ve D7’ duvarlarının kesiştiği noktada -1.55 m. de tespit edilen Kiremit Mezar 2’nin D4 duvarının altına doğru devam ettiği görüldü ve içinde M.S. 2. yüzyıla tarihlenen biri sağlam diğerleri kırık 4 adet cam *unguentarium* çıkarıldı (Resim:13a).

Kyzikos'taki nekropolde bugüne kadar yapılan çalışmalarda en fazla bu cam *unguentarium* örneklerinden bulunmuştur¹⁸. Afyon Müzesi cam eserleri çalışan Lightfoot¹⁹, bu tipin Anadolu kökenli olabileceğini savunmaktadır. Bu düşünceden ve kazı çalışmalarında fazla sayıda çıkan örneklerden hareketle bu tip Mysia Bölgesi ya da Kyzikos üretimi olabilir²⁰.

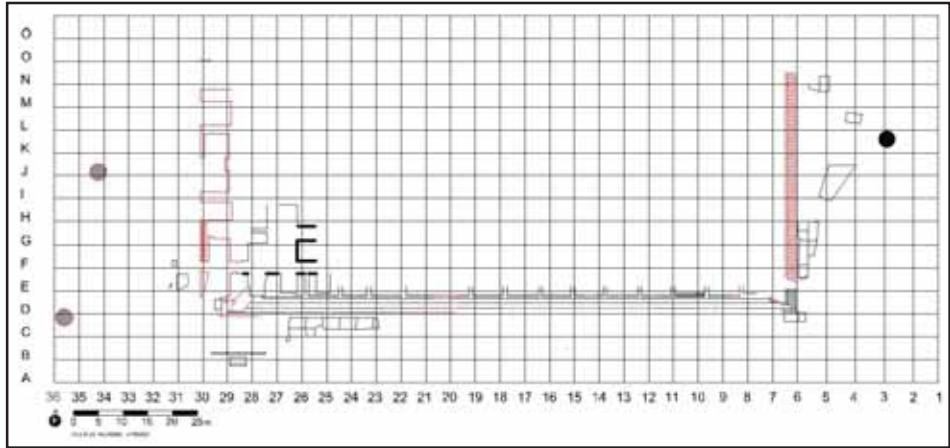
D6 duvarının güneybatısında -2.10 m.de tespit edilen güney-kuzey doğrultulu Kiremit Mezar 3'ün uzunluğu 2.15 m., genişliği 0.66 m. ve derinliği 0.40 m.dir. Dokuz farklı kiremit ile kapatılan mezardan M.S. 2. yüzyıla tarihlenebilecek açık yeşil renkte, küresel gövdeli, dip kısmında hafif noblesi olan cam sürahi (Resim: 13 b), cam tabak parçaları ve bir adet bronz sikke bulundu.

İki yıllık çalışmalar sonunda alanda belirgin bir tahribatın varlığı ve Roma Dönemi mezarlarının üzerine daha sonraki dönemlerde yeni duvarların yapıldığı görüldü. Önümüzdeki yıllarda yapılacak çalışmaların Kyzikos Antik Kenti'ndeki ölü gömme geleneğine dair daha sağlam ve sağlıklı bilgiler vereceği kanaatindeyiz. Kazı bitiminde ortaya çıkarılan duvarlar oluşabilecek yıkımlara karşı kum çuvallarıyla desteklenerek 2018 yılı nekropol çalışmaları sonlandırıldı.

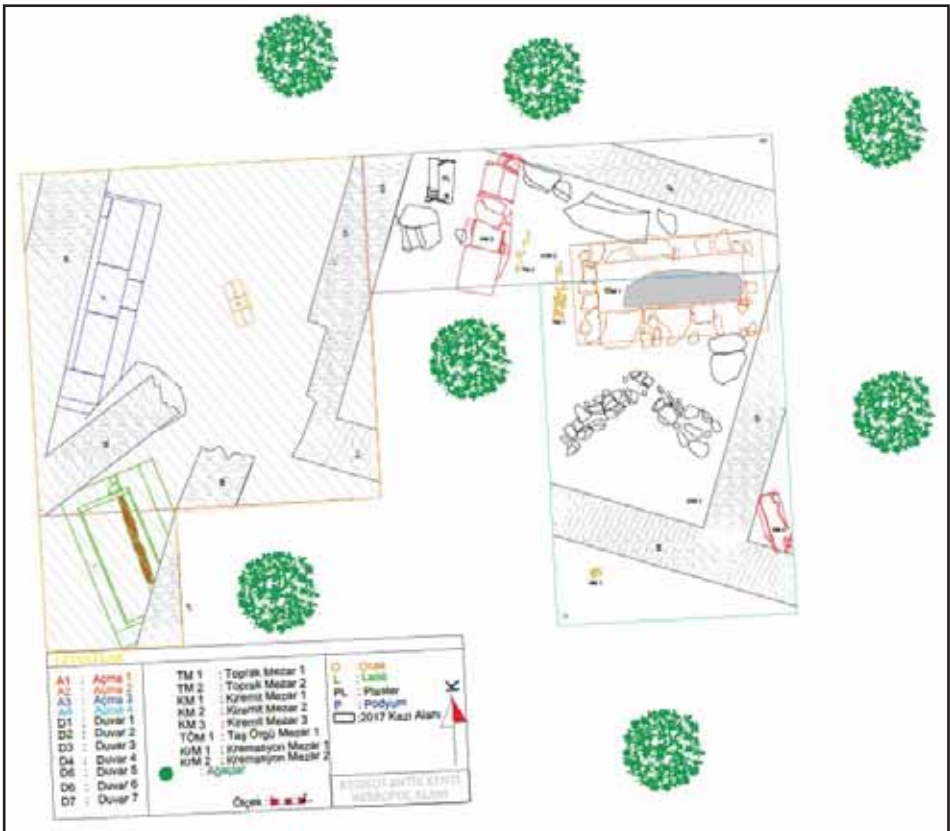
¹⁸ K. Meral, "Kyzikos'tan Lahit Mezar Buluntuları" Türk Tarih Kurumu *HÖYÜK* 5, 2012, 29; N. Koçhan, "Kyzikos Nekropolünden Bir Taş Örgü Mezarı ve Buluntularının Değerlendirilmesi" *The Journal of Academic Social Science* Yıl:6, Sayı: 70, Mayıs 2018, 19.

¹⁹ Chris S. Lightfoot, Afyon Müzesindeki Cam Eserler Koleksiyonu -A Catalogue of Glass Vessels in Afyon Museum (BAR. International Series 530) Oxford 1989, s. 85, No. 31, şek. 3/2, res. 4/4

²⁰ N. Koçhan, "Kyzikos Nekropolünden Bir Taş Örgü Mezarı ve Buluntularının Değerlendirilmesi" *The Journal of Academic Social Science* Yıl:6, Sayı: 70, Mayıs 2018, 19.

Çizim: 1

Çizim: 2

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

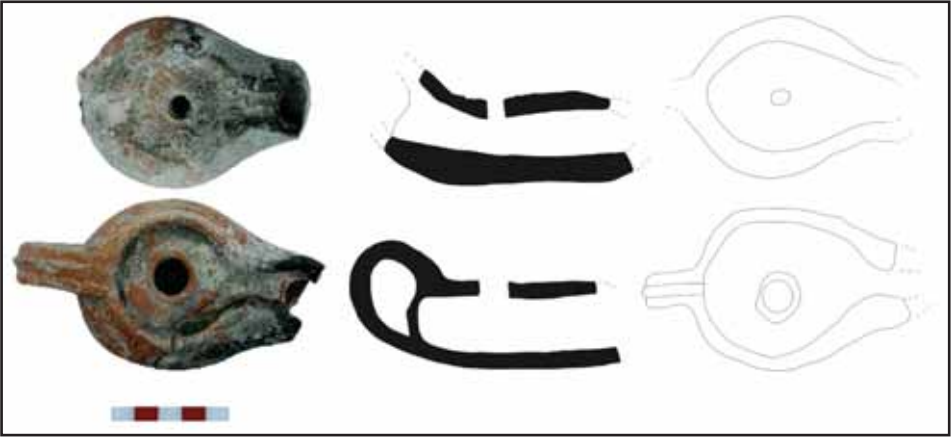
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

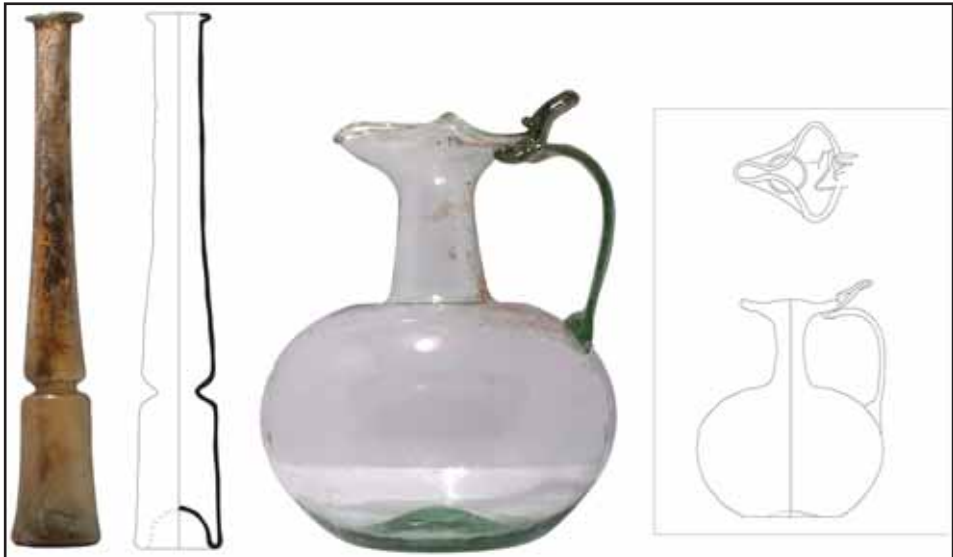
Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

2018 YILI TRALLEİS KAZILARI

Nurettin ÖZTÜRK*
Berna KAVAZ KINDİĞİLİ
Gencay GÜLOĞLU
İsmail ÖZCİHAN

GİRİŞ

Tralleis 2018 yılı kazıları 16 Temmuz-20 Eylül 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup 2018 yılı programımız kapsamında kazı, restorasyon, depo çalışması ve kazı evi çevre düzenlemesi olarak gerçekleştirilmiştir. Genel olarak dört başlık altında gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Bakanlık temsilcisi olarak 2018 yılında ekibimize katılmış olan Sayın Güven Kayhan Sürücü'ye katkılarından dolayı şükranlarımızı sunarız.

2018 YILI TRALLEİS KAZILARI

Gymnasium (A2 Açması) Kazıları

2018 sezonunda, *Gymnasium* Hamam Kompleksi içerisinde, alanın doğusunda İmparatorluk Salonu olarak tanımlanan yapının batısında, 2017 yılı içerisinde açılan A1 açmasının güneyinde 8x8 m. ölçülerinde A2 açmasında devam edilmiştir (Resim: 1). Amaç, yapının ikinci kat üzerinde bulunan dolguyu temizleyerek zemine ulaşmak ve elde edilen buluntulardan kronolojisini netleştirmektir. 8x8 m. ölçülerinde A2 açması olarak adlandırdığımız alanda ilk olarak temizlik çalışmaları yapılmış, daha sonra ise fotoğraflama ve belgeleme işleminden sonra kazılara başlanılmıştır.

Yapılan çalışmalar esnasında yaklaşık 1.80 m. dolgunun varlığı tespit edilmiştir. Dolgu toprak içerisinde herhangi bir küçük buluntuya rastlanılma-

* Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 4088 Yakutiye-Erzurum/TÜRKİYE.
Dr. Öğr. Üyesi Berna KAVAZ KINDİĞİLİ, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yakutiye-Erzurum/TÜRKİYE.
Arş. Gör. Gencay GÜLOĞLU, Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Artuklu-Mardin/TÜRKİYE.
Arkeolog İsmail ÖZCİHAN, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yakutiye-Erzurum/TÜRKİYE.

muş olup yalnızca zemine yakın kısımlardan çeşitli mimari parçalar ve yazıt parçaları ele geçirilmiştir. Ele geçirilen bu yazıt parçalarının gerek yazı karakteri gerek anlatıları 3 farklı yazıta ait olduğunu göstermiştir (Resim: 2). Tam olarak ele geçmeyen yazıt parçaları Prof. Dr. Hasan Malay ve Prof. Dr. Cumhur Tanrıver tarafından değerlendirilmiş ve yazıtların M.S. 2-3. yy.a ait oldukları saptanmıştır. Bu yazıtlardan biri *gymnasium*da davranış kurallarına aitken bir diğeri ise kente İmparator Antoninus Pius tarafından gönderilen bir mektuba ait parçadan oluşmaktadır. Bir diğeri yazıt parçası ise gerek insan eli, gerekse de zamanla oluşan tahribattan dolayı tanımlanamamıştır. Kazının ilerleyen dönemlerinde 8x8 m. ölçülerinde olan A2 açmasını doğu-batı doğrultusunda kesen Roma Döneminde İmparatorluk salonu, Bizans Döneminde ise işlevini yitirerek sarnıç olarak kullanılan yapıya bağlanan zemin altından devam eden su tahliye kanalı tespit edilmiştir (Resim: 3). Geç Bizans hamamına su sağlaması amacıyla kullanılan bu kanal zeminden 30 cm. derinliğe sahipken 70 cm. genişliğinde ve zemini pişmiş toprak plakalar ile kaplıdır. Zemin seviyesinden 30 cm. derinliğinde olan kanalın zemin seviyesinde üzerinin mermer plakalar ile kapatıldığı görülmüştür. Ancak zamanla oluşan tahribattan dolayı bu plakaların sadece yerleri gözlemlenebilmektedir. Devşirme olarak kullanılan bu mermer plakalar Roma Dönemine ait yazıtlardır. Bizans Döneminde hazır olarak var olan bu yazıtların ters çevrilme sebebi, Pagan inancında var olan sembollerin Hristiyanlıkla birlikte yasaklanmış olmasıdır. Su kanalının inşası esnasında duvara uygulanan harç kurumadan bu plakalar ters olarak kapatılmasından dolayı, plakalar üzerindeki yazılar kabartma olarak duvar üzerindeki harca geçmiştir. Kazı çalışmaları sırasında tespit edilen yazıt parçaları, kanal duvarında negatiflerine ulaşan yazıtlarla karşılaştırılmış ve bu yazıt parçalarının kanalın üzerini kapatması amacıyla kullanıldığı görülmüştür.

Üç ayrı yazıt ile kapatılan kanal duvarındaki yazılar Prof. Dr. Hasan Malay tarafından okunmuştur. Malay'a göre bu yazılardan 1-13 arasındaki kısım imparator ve elçilerden söz etmektedir. Muhtemelen bu yazı ya imparatorun kente gönderdiği mektup ya da Tralleislilerin almış olduğu meclis kararı olmalıdır. 14-23. satırlardaki yazılar ise içerisinde "panayır" (*panegyris*) ve "dernek" (*synodos*) kelimeleri geçmesinden dolayı kentte kutlanan festivalle alakalı olması gerektiğini akla getirmektedir. 24-45. satırda yer alan yazılar ise daha sağlam durumda ele geçirilmiş olması ve yazıtların parçalarının kazı evi deposunda bulunması okunmasını kolaylaştırmıştır. Bu yazıtta M.S. 198-209 yılları arasında Roma İmparatorluğunu yöneten Septimus Severus ile

oğlu Caracalla'nın Tralleis'e yazdıkları mektubun başlangıç kısmıdır (Resim: 4). Kanal içerisinde yapılan kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra, kanalın belgeleme çalışmaları yapılmış ve kanalın üzerine jeotekstil malzeme serilerek, kum ile kapatılmıştır.

Yine bu alan içerisinde yapılan kazılarda elde edilen buluntular arasında yer alan mimari parçalar M.S. 2-3. yy. tarihlendirilmiştir (Resim: 5). A2 açmasında yapılan çalışmalarda zeminin mermer plakalar ile kaplı olduğu tespit edilmiş ancak zamanla oluşan tahribattan dolayı bu plakaların parçalandığı ve söküldüğü görülmüştür.

Tralleis 2018 yılı kazıları içerisinde yapılan bir diğer çalışma ise *gymnasium*-hamam kompleksinin *calidarium* kısmının kuzey duvarı önünde yapılan sondaj çalışması olmuştur. 60 cm. derinliğinde ve 90 cm. uzunluğunda açılan sondajın amacı, *calidarium* kuzey duvarını takip ederek zamanla oluşan tahribatı restore etmek olmuştur.

Sütunlu cadde ile *calidarium* kuzey duvarı arasında yapılan sondaj çalışmasında muhtemel *calidarium* duvarlarını süsleyen kabartmalara ait olduğu düşünülen bir sporcu başı kabartması ele geçirilmiştir (Resim: 6). 13.1cm. yüksekliğe ve 14.7 cm. genişliğe sahip olan eserin devamı kazı evi deposunda bulunmaktadır. Uşak Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi Münteha Dinç tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılan "*Yeni Tralleis Kazılarında Bulunan Hamam Rölyefleri*" başlıklı çalışmada bu eserler araştırmacısı tarafından MS. II. yy.ın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Yine bu alanda yapılan çalışmalarda Osmanlı Dönemine ait önyüzde tuğra arka yüzde ise Osmanlıca harflerin yer aldığı gümüş bir sikke ele geçirilmiştir. Sikke üzerinde azda olsa temizlenebilir durumda olan korozyon saptanmıştır. Sikke üzerinde yapılan temizlikten sonra eserin 1866 yılında darp edildiği görülmüştür (Resim: 7). Yapılan bu sondaj çalışması esnasında geç dönemlere ait seramik parçaları bulunmuştur. *Calidarium* kuzey duvarı ve dükkanların batı duvarının birleşim kısmında duvarın devam etmediği görülmüştür. Bu açıklığın *gymnasiuma* giriş olabileceği görüşünü doğurmaktadır.

RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Tralleis 2018 yılı kazı çalışmaları ile paralel olarak devam eden bir diğer çalışma alanı *calidarium* bölümünün kuzey duvarında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları olmuştur. Yapılan çalışmalarda 4 kişi yer almıştır. Restorasyon çalışmalarında yapının orijinal taşları değerlendirilmiştir. Bu taşların

duvar üzerindeki yerlerine yerleştirilmesine dikkat edilmiştir (Resim: 8). Zaman içerisinde doğal ve insan eliyle oluşan tahribat, yapının kuzey duvarının kaybedilmesini önleme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Duvar üzerinde bulunan taşların arasına kullanılan harç aslına uygun olarak (kum, hidrolik kireç, tuğla tozu ve su) hazırlanmıştır. Çalışma sonunda sütunlu cadde dükkanlarının, batı duvarının kuzey-güney yönünde 1048 cm., yükseklik olarak ise 183 cm.lik kısmı restore edilmiştir. *Calidarium* kuzey duvarı üzerinde yapılan bu çalışma ile birlikte duvarın gidiş doğrultusu ve temel sağlamlığını tespit etme amacıyla yapılan sondaj çalışmasından elde edilen taşların duvarın restorasyonunda kullanılmıştır.

KAZI EVİ DEPO ÇALIŞMALARI

2018 yılı itibari ile Bakanlar Kurulu kararı ile tarafıma verilen Tralleis antik kenti kazılarında yapılan bir diğer çalışmada kazı evi deposu düzenlemesidir. Geçmiş yıllarda Tralleis kazılarından ele geçirilen etütlük eserlerin kazı evi deposunda muhafaza edildiği görülmüştür. Depo çalışmalarına başlanmadan önce yapılan incelemede eserlerin tasniflenişinde bazı yanlışlıklar görülmüştür. Bu yanlışlıkların başında eserlerin malzeme özelliklerine göre değil de çıkış yıllarına göre tasniflenmiştir (Resim: 9). Kazı evi deposunda bulunan her bir kasa eser tek tek boşaltılarak eserlerin malzeme kategorisine göre ve çıkış yıllarına göre derlenmiştir. Kazı evi deposunda bulunan raf düzeni doğu, batı, kuzey duvarlarına birer raf iken orta kısımda iki raf yer almaktadır. Doğu rafına yıllara göre derlenen seramik eserler, batı rafına taş eserler, kuzey rafına ise metal, kemik ve cam eser buluntuları tasniflenmiştir. Orta kısımda bulunan iki rafta ise Tralleis kazılarından ele geçirilen seramik buluntularına ayrılmıştır. Yapım malzemesi ve çıkış yıllarına göre tasniflenen bu eserler fiziksel temizlikleri yapılarak düzenli bir şekilde raflara yerleştirilmiştir (Resim: 10). Her kasanın üzerine hem çıkış yılı hem de kasa içeriği yazılmış ve gelecekte depoda bilimsel araştırmalara yapacak olan araştırmacılara hazır bir şekilde bırakılmıştır. Gelecek kazı sezonlarında çıkarılacak eserlere kısıtlı olsa bu düzenleme ile yer açılmıştır.

KAZI EVİ ÇEVRE DÜZENLEMESİ

Tralleis antik kenti 2018 yılı kazı sezonu içerisinde yapılan bir diğer çalışmada kazı evi ve çevre düzenlemesi olmuştur. Tralleis kazı evinin konteynerlerden oluşması doğal etmenler sonucunda yılları içerisinde tahribata uğ-

ramasına sebep olmaktadır. Oluşan bu tahribatın giderilmesi amacı ile metal aksamlar zımpara yardımı ile temizlenerek, temizlenen alanın üzerine ilk olarak antipas daha sonra ise boya sürülerek tahribat giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu işlemlerin sonucunda oluşacak olan tahribatın yavaşlatılması düşünülmektedir.

Tralleis kazıları 2018 sezonu içerisinde temizlik çalışmaları sırasında kuzey dükkanlarından, beşinci dükkanın duvarın inşası sırasında devşirme olarak kullanılan yazıt tespit edilmiştir. Yazıtın Prof. Dr. Hasan Malay tarafından okunmuş ve yayına hazırlanmıştır. Ele geçirilen bu yazıtta Tralleislilerin atalarının örnek yaşam tarzına duydukları saygının yanı sıra, bazı kişilerin bu yaşam tarzına aykırı davrandıkları anlaşılmaktadır. Yazıtın çevrisi şöyledir: *“... Halk Meclisi’nin (demos) sekreteri filanca ile Dionysios’un (?) oğlu ve Meclis (boule) sekreteri olan Moskhas ve kentin yöneticileri (arkhontes) şu öneride bulundular: mademki halk, kent yaşamını kusursuz yasalarla ve geleneklerle düzene sokan atalarımızın sağduyulu ve dürüst yaşam tarzına her zaman saygı duymuştur ve mademki utanma duygusundan yoksun olan bazı kimseler şimdi birçok iğrenç davranışlarda bulunmaktadır, (öyle ki, ağıza bile alınamayacak her türden tecavüze maruz kaldıklarını herkesin bildiği bazı kişiler hem tapınaklardan hem de gymnasiumlardan uzak durmuyorlar. Aksine, sanki orada arınma için su kapları (perirhantaria) yokmuş ve (bunu yasaklayan) yasalar yokmuş gibi, caddelerden uzaklaşıyor ve ortalıkta görünmelerinin sakıncalı ve yasak olduğu yerlere gidiyorlar. Oysa Halk düzene saygılı olma konusunda o kadar duyarlı ki, hiç değilse bir (yasaklama) karar(ı) alınıncaya kadar, kentin onuru zarar görmesin diye, fahişe olarak çalışan kadınları caddelerden her zaman uzak tutmaktadır). Bu nedenlerden dolayı, “doğal olmayan bir cinsel yaşam süren” bu kimselerin tapınaklardan ve gymnasiumlardan uzaklaştırılmalarına ve bu işle ... görevlendirilmelerine ... (karar verildi) (Resim:11).*

Çevre düzenleme çalışmalarının içerisinde yer alan bir diğer çalışma ise antik kentin girişinin bulunduğu kısma demir kapı yapılması olmuştur. Tralleis antik kenti günümüz Aydın şehir merkezine yakın olması sebebi ile geceleri iç kapının önünde toplanan kalabalığın önüne geçme amacıyla köy yolundan antik kent girişine dış demir kapı yapılmıştır (Resim: 12). Sürgülü kapı tekniğinde yapılan bu kapının amacı kentte gece toplanan kalabalığın önüne geçme olmuştur. Bakanlık tabelasının kapı üzerine monte edilmesi ve askeri bölge içerisinde bulunan elektrik direğinden aydınlatmanın sağlanmasıyla, gece kente kötü niyetli girişlerin önüne geçilmiştir. Ayrıca yine antik kent sınırları içerisinde bulunan Jandarma Eğitim Komutanlığı’yla temas geçilerek kapının yakınına nöbetçi kulübesi konulmasında görüş bir-

liğine varılmıştır. Portatif olarak yapılan bu nöbetçi kulübesi caydırıcı olma amacıyla işlevini sürdürmektedir. Tralleis antik kentine girişlerin müze tarafından belirlenen saatler içerisinde açılarak iç kısma girişler sağlanmaktadır.

TRALLEİS ANTİK KENTİ GYMNASİUM VE HAMAM YAPISI RESTORASYON PROJESİ

Kent içerisinde bulunan *gymnasium* yapısı batı girişinin restorasyon projesi Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA)'nın sponsorluğunda gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. GEKA'nın TR32-18-TUR-0022 sözleşme numarasıyla 2019 yılı içerisinde ihaleyi yüklenici firma tarafından çalışmalara başlanacaktır. Projenin bir diğer sponsoru ise Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü'dür. 2019 yılı içerisinde restorasyon projesinin ilk aşama olarak iskele kurulması amacıyla ahşap malzeme getirilmesi olmuştur. *Gymnasium*-hamam kompleksi batı kapısı üzerinde kuzey kemer içerisinde iskele kurulumuna başlanılmıştır (Resim: 13).

SONUÇ

Tralleis antik kenti kazıları 2018 yılı içerisinde 16 Temmuz-20 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmalarında A2 açmasında devam devam edilmiştir. A2 açması 2017 yılı içerisinde açılan A1 açmasının güneyinde devam edilmiştir. 8x8 m. ölçülerinde açılan A2 açması hamam yapısının *frigidarium* bölümünün doğusuna doğru devam etmiştir. Zeminin mermer plakalarla kaplı olduğu, ancak oluşan tahribatla bu plakaların yerinden söküldüğü görülmüştür. 2018 yılı kazıları hava fotoğraflarının çekilmesinin ardından açma içerisinde tespit edilen kanalın üzeri jeotekstil ile kapatılarak çalışmalara son verilmiştir. 2019 yılı içerisinde *gymnasium* yapısının *frigidarium* bölümünde çalışmaların yapılması planlanmaktadır. Bu bölümde yapılacak olan kazılar ile simetrik bir plana sahip olan Tralleis *gymnasiumu* hamam kompleksinin planı ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Resim 1: A2 Açması.

Resim 2: Yazıt parçaları.

Resim 3: Hamam yapısına su sağlayan kanal

Resim 4: Yazıt negatifleri.

Resim 5: Mimari parçalar.

Resim 6: Kabartma.

Resim 7: Osmanlı sikkesi.

Resim 8: Kuzey duvar restorasyonu.

Resim 9: Kazıevi deposu çalışmalarından önceki hali

Resim 10: Kazıevi depo çalışması.

Resim 11: Yazıt.

Resim 12: Tralleis antik kentine dış kapı yapılması.

Resim 13: Restorasyon projesi.

LABRAUNDA 2018 YILI ÇALIŞMALARI

Olivier Can HENRY*
İpek DAĞLI DİNÇER

15 Temmuz – 14 Eylül 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen Labraunda 2018 yılı çalışmaları kazılar, belgeleme ve restorasyon/konservasyon olmak üzere üç ana grupta değerlendirilebilir. Kazılar *tetrakonkhos* hamamı, doğu stoa ve kuzey stoa’da yapılmıştır (Çizim: 1). Doğu hamam, giriş terasındaki dükkanlar (?), su sistemi, Labraunda’nın çevresi, metal malzeme ve anıtsal mezarda bulunmuş seramikler belgeleme çalışmaları kapsamında değerlendirilmiştir. Restorasyon ve konservasyon çalışmalarında metal malzeme restorasyonuna ağırlık verilmiş, bunun yanında yapılar ile tabanların korunması ve X1 terası stoasının duvarlarının güçlendirilmesi sağlanmıştır.¹

* Doç. Dr. Olivier Can HENRY, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez Kampüs, FHL Binası, H-149, 06800, Ankara/TÜRKİYE. olivier.henry@bilkent.edu.tr
Arş. Gör. İpek DAĞLI DİNÇER, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klâsik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, 34134 Lâleli - İstanbul / TÜRKİYE. ipek.dagli@istanbul.edu.tr

¹ Labraunda 2018 yılı çalışmalarının bilimsel ekibinde 22 Türk, 21 yabancı uyruklu toplam 43 kişi görev almıştır: Doç. Dr. Olivier Can Henry (Kazı Başkanı), Dr. Öğr. Görevlisi Ömür Dünya Çakmaklı (Karabük Üniversitesi), Arş. Gör. İpek Dağlı Dinçer (İstanbul Üniversitesi), Aylin Arabacı (mimar), Eda Doğa Aras (öğrenci, Bilkent Üniversitesi), Cem Ardıl (öğrenci, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), Anıl Arslan (arkeolog), Bengisu Bilekli (mimar), Görkem Çimen (arkeolog, Uppsala Üniversitesi), Ege Dağbaşı (öğrenci, Bilkent Üniversitesi), Umut Dulun (öğrenci, Bilkent Üniversitesi), Çağla Durak (öğrenci, Bilkent Üniversitesi), Barış Erdil (mühendis), Merve Günal (öğrenci, Bilkent Üniversitesi), Gizem Güner (öğrenci, Bilkent Üniversitesi), İpek Kırömeroğlu (öğrenci, Bilkent Üniversitesi), Sinan Omacan (mimar), Mehmet Oruç (arkeolog, Dumlupınar Üniversitesi), Beril Özbaş (öğrenci, Bilkent Üniversitesi), Nefise Özçelik (öğrenci, Sorbonne Üniversitesi), Duygu Özmen (öğrenci, Bilkent Üniversitesi), Talha İnanç (öğrenci, İstanbul Üniversitesi), Didem Teksöz (mimar), Jesper Blid (arkeolog, Uppsala Üniversitesi), Christophe Bost (araştırmacı, EPHE/ENS), Naomi Carless-Unwin (arkeolog, Warwick Üniversitesi), Fabrice Charlier (arkeolog, INRAP), Pierre Charrey (araştırmacı, EPHE), Raphaëlle Chevallier (restoratör), Flora Ehlinger (öğrenci, Sorbonne Üniversitesi), Eloise Frebault (öğrenci, Sorbonne Üniversitesi), Axel Frejman (araştırmacı, Uppsala Üniversitesi), Elisabeth Goussard (araştırmacı, ENS), Friederike Theresia Kranig (öğrenci, Ludwig Maximilians Üniversitesi), Anais Lamesa (arkeolog), Augustus Lersten (arkeolog), Vasilicia Lungu (seramik uzmanı, Bükreş), Sarah Newman (arkeolog, Brown Üniversitesi), Cristina Mariana Popescu (arkeolog, Transylvania Ulusal Müzesi), Felipe Rojas (arkeolog, Brown Üniversitesi), Anna Sitz (arkeolog, Heidelberg Üniversitesi), Alina Streinu (arkeolog, Bükreş Ulusal Müzesi), Baptiste Vergnaud (arkeolog), Genevieve Shaw (arkeolog).

KAZI ÇALIŞMALARI

Tetrakonkhos Hamamı

Labraunda'nın *tetrakonkhos* sektöründeki kazılar 23 Temmuz – 22 Ağustos arasında sürdürülmüştür. Labraunda'nın bu kısmı Alan Z olarak adlandırılmaktadır ve kutsal alanın ve kutsal alanı çevreleyen yapıların güneybatısında yer almaktadır. Proje, Geç Antik / Bizans Dönemine odaklanmıştır (M.S. 4. – 7. yüzyıl) ve Labraunda'nın Hristiyanlığa geçiş sürecini anlamayı amaçlamaktadır. Yapının kontekstini ve Hristiyanlık Dönemi kullanımında görülen değişimleri anlamak adına, hamamın güneybatısında 12x2.80 m. ölçülerinde bir açma açılmış ve stratigrafik kazılara başlanmıştır. Alanın kuzey kısmında yüzeyde görülebilen iki duvar yer almaktadır (A ve B). Bu duvarlar kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta ve *Tetrakonkhos* hamamıyla aynı duvar işçiliği sergilemektedir. Bu yüzden *tetrakonkhos* hamamının da dahil olduğu villa kompleksinin bir parçası olarak inşa edilmiş olmalıdır. Açma içinde B duvarına ait herhangi bir kalıntı ya da temel tespit edilemediği için duvarın bu kısmının, M.S. 6. yüzyılda açık bir alan oluşturmak amacıyla kaldırıldığı anlaşılmıştır. Bu alanda Hristiyan geleneklerine uygun olarak doğu-batı doğrultusunda uzanan en az 11 adet tahrip olmamış mezar tespit edilmiştir. Ana kayaya oyulmuş mezar açıklığının üzerine bazen işlenmemiş düz taş levhalar bazen ise tuğla ve kiremit parçaları kapatılmıştır. Mezarların etrafı ise tuğla ve kiremitler dörtgen bir şekilde çevrelenmiştir (Resim: 1). Mezarların üçünde kiremitlerin yüzeylerine haç işareti kazınmıştır. Mezarlarda üçü iyi korunmuş, altısı oldukça tahrip olmuş dokuz iskelet ele geçirilmiştir. Ölüler sırt üstü yatırılmıştır, bir örnekte ise kollar karın üzerinde birleştirilmiştir. (Resim: 2). Her mezarda sadece bir gömü yapılmış olmalıdır çünkü mezarların yeniden açılmasına ve kullanılmasına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Mezarların içinde bulunan metal parçalar muhtemelen mücevher ya da kumaş apliği olarak kullanılmıştır. Bir mezarda ise yüzük taşı olabilecek kesme bir kristal parçası bulunmuştur. Bu mezarlar Batı Kilise ile bağlantılı olmalıdır. Mezarlık muhtemelen Batı Kilise yakınlarından başlamakta fakat Batı Kilise yakınındaki alanlar nüfus yoğunluğundan dolayı hemen dolunca, gömüler gittikçe *tetrakonkhos* yapısına yakın bir alana yapılamaya başlamıştır.

2018 sezonunda, Açma 1'in güneybatısında yüzeyde görülen, dik duran ve *in-situ* olduğu düşünülen yivsiz bir sütunu incelemek için Açma 2 olarak adlandırılan başka bir küçük açma açılmıştır (3.30x2.30 m.). Kazılar esnasında Açma 2 içindeki sütunun kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan

ve devşirme bloklardan (mermer) ve tuğlalardan inşa edilmiş bir Bizans (?) duvarının içinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Çalışma sezonunun sonunda, hem Açma 1 hem de Açma 2, alanların korunması ve kenti ziyaret eden turistlerin güvenliği için yeniden doldurulmuştur. Gelecek yıl bu mezarlığın Batı Kilise ile olan ilişkisini anlamak adına Batı Kiliseye daha yakın yeni bir açma açılması planlanmaktadır.

Doğu Stoa

2017 senesinde başlayan Doğu Stoa kazılarının 2018 hedefleri stoa'nın bir odasında (4 numaralı oda) kazılar yapmak, stoa'nın önünde yer alan üstü açık avluyu araştırmak ve tüm stoa kompleksinin mimari analizini gerçekleştirmektir. Projenin amacı Hekatomnidler Döneminde inşa edilen ve Roma İmparatorluk Dönemine kadar kullanılan Doğu Stoa'nın farklı kronolojik evrelerini saptamaktır. Aynı zamanda stoa'nın mimari çevresiyle olan ilişkisi de belirlenecektir (Çizim: 2).

Doğu stoa'nın altı odası andronlara benzeyen planları nedeniyle yemek odaları olarak tanımlanmıştır. Kazı çalışmalarının Oda 4'te başlamasının sebebi oda içinde az sayıda taş blok bulunması ve odanın arkasında, taşlar çıkarıldıktan sonra gelecekte yapılması planlanan restorasyon çalışmaları için taşların üzerine dizilebileceği geniş ve düz bir alan bulunmasıdır. Toplamda 90 adet taş blok numaralandırılarak odanın dışına taşınmıştır (Resim: 4). Bundan sonra odanın güneydoğu köşesinde 2.50x1.40 m. boyutlarında bir açma açılmıştır. Yüzey toprağındaki bloklar kaldırılırken Bizans sırlı seramikleri, Geç Roma Dönemi kapları ve camlarını içeren karışık bir malzeme tabakası tespit edilmiştir. Bu durum yapının duvarları yıkıldıktan sonra bu odanın bir çöplük olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür. Bu seviyenin altında çatının tahribatı arasında kalan ve duvarların yıkılmasından önce oluşmuş kumlu bir tabaka vardır. Bu tabakanın altında yoğun miktarda çatı kiremidi bulunmuştur. Malzemenin homojen olması ve açmanın tümüne yayılması bu tabakanın çatının çökmesi sonucunda oluştuğunu göstermektedir (Resim: 3). Bunun orijinal Hekatomnid çatısına mı yoksa daha geç dönem çatısına mı ait olduğu belirlenememiştir. Bu tabakadan Hellenistik ve Roma Dönemine tarihlenen seramikler ele geçtiği için söylenebilecek en kesin şey yapının Roma Döneminde çökmüş olduğudur. Bu tabakanın altında stoa'nın terkedilme evresine denk gelen başka bir kontekste ulaşılmıştır. Bu kontekst henüz kazılmamıştır. Açmanın kuzeybatı köşesinde, kabaca kesilmiş küçük taşlardan örülmüş ve iki taş sırasına kadar korunmuş olan küçük bir duvar

bulunmaktadır. Bu duvarın işlevi henüz belirlenememiştir. Bu ikincil bir düzendir ve muhtemelen stoanın orijinal işleviyle ilgili değildir.

Mimari parça çalışmasına ve bulunan malzemenin analizine göre belirlenen ve stoa inşasının tarihi için önerilen Hekatomnidler Dönemi hala geçerlidir. Bununla beraber kazılan tabakalarda yapının orijinal inşa tarihine ait herhangi bir malzeme henüz ele geçirilememiştir. Erken dönem kazılarında stoanın kullanımının Geç Roma Döneminde son bulduğu ve stoanın yapı malzemelerinin yapının kuzeybatı köşesinde inşa edilen bir konutta devşirme olarak kullanıldığı önerilmiştir. Bu sene yapılan kazılar sonucunda elde edilen ilk bulgular da bu savı doğrular niteliktedir. Yapı yıkılmadan önce odaları muhtemelen konut amaçlı kullanılmıştır. Önümüzdeki sene gerçekleştirilecek çalışmalar sonucunda bu kullanım evresi ve stoa odalarının orijinal kullanım izleri daha iyi bir şekilde saptanabilecektir. Bu açma içinde ince cidarlı seramikten (içki kapları, tabak parçaları) kaba kaplara (*pithoslar*, *amphoralar*), camdan kemik ve metale kadar çok çeşitli malzeme grupları ele geçirilmiştir. Üç adet sikke bulunmuştur. Bunlardan biri Mylasa sikkesi olarak tanımlanmıştır. Üzerinde bir at betimi ve yengeç kontrmarkı olan sikke, Hellenistik Döneme tarihlenmektedir (M.Ö. 210- 30).

2009 senesinde yapılan jeofizik çalışmalarıyla tespit edilmiş yapıların araştırılması için bu yıl Doğu Stoa kompleksinin terasında çalışmalar sürdürülmüş ve bu alanda iki açma açılmıştır. Açma 1 kapsamında 16 tabaka tespit edilmiştir ve bu tabakalardan en erken Geç Hellenistik Döneme tarihlenen seramik, figürin, kiremit parçaları ile sikkeler ele geçirilmiştir. Hem terasta hem de Oda 4'ün içinde sürdürülen erken araştırmalar Doğu Stoanın Roma İmparatorluk Döneminde hala kullanıldığını göstermektedir. Hem Oda 4 içinde hem de teras üzerinde yapılacak olan gelecek dönem kazıları Doğu Stoa'nın Roma İmparatorluk Dönemindeki işlevinin ve burada sürdürülen faaliyetlerin anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kuzey Stoa – Alan X

Bu yıl Kuzey Stoa'nın üstündeki terasın üst kısmında çalışmalar yapılmıştır. Stoayı kuzeyde sınırlandıran bu büyük teras duvarı tehlikeli bir şekilde öne doğru eğilimlidir. Dolayısıyla kazılara başlamadan önce yapılan sağlamlaştırma çalışmaları kapsamında öncelikle duvarın üstündeki toprağın baskısı azaltılmış ve bir su tahliye sistemi oluşturulmuştur. Bundan sonra kazılar doğu batı doğrultusunda, 37 m. uzunluğa ve 6 m. genişliğe sahip geniş dört-

gen bir alanda gerçekleştirilmiştir (Resim: 5a ve 5b). Çalışmalar sonucunda sadece iki adet stratigrafik birim saptanabilmiştir. İlk birim anıtsal mezarın üzerindeki yamaçtan akan alüvyon içinde bulunmaktadır. İkinci birim ise terasın batısında ortaya çıkarılan bir tahribat / yapının terk edilme tabakasıdır. Alanın batısında birbirini dik kesen iki duvardan oluşan bir yapı tespit edilmiştir. 1,00 m. yüksekliğe ve 1, 50 m. uzunluğa kadar açığa çıkarılan X1M1 duvarı kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır ve *isodomos* örgüye sahiptir. Bu inşa tekniği Hellenistik Dönem için karakteristiktir ve Hekatomnidler Dönemine de tarihlenebilir. Yaklaşık 20,00 m. uzunluğunda, oldukça kötü korunagelmüş X2M1 duvarı ise kireç harcı içinde birleştirilmiş düzgün kesilmiş taş ve çakıltasından oluşturulmuş bir örgüye sahiptir. Üzerinde batıdaki apsisi, diğer iki dikdörtgen olmak üzere üç adet niş yer almaktadır (Resim: 6). Bazı yerlerde korunan mermer parçalardan bu duvarın mermerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. İlk bakışta yapının tümünde en az üç farklı inşa evresi tespit edilmiştir. Hellenistik olan ilk evrede, muhtemelen tapınağın kuzeyini sınırlandıran teras duvarıyla ilişkili olan batı duvar inşa edilmiş olmalıdır (X1M1). İkinci inşa evresi doğu-batı doğrultulu uzun duvarı kapsamaktadır (X2M1) ve bu duvar muhtemelen stoanın düzenlenmesi esnasında, kuzey stoanın batısındaki merdivenin ucuna inşa edilmiştir. Üçüncü evre ise yapının alt kısımlarındaki kısmi dolgu ile temsil edilmektedir.

BELGELEME ÇALIŞMALARI

Doğu Kompleksin Mimari Araştırması

Doğu Stoa ve stoayı çevreleyen alanlarda mimari belgeleme çalışması yapılmıştır. Bu çalışma, Hellström ve Thieme tarafından 1988-1993 yılları arasında sürdürülen kazı çalışmaları sonucu açığa çıkarılmış duvar kalıntılarını ve mimari parçaları tanımlamaya ve belgelemeye odaklanmıştır. Doğu Stoa'nın ve doğu stoa ile ilişkili yapıların çoğunun duvarlarının fotogrametrik belgemesi ve ölçekli çizimleriyle yapılmış, bu sayede yapı kompleksi hakkındaki bilgilerimiz gözle görülür derecede artmıştır. Doğu Stoa ile stoanın batısında yer alan ve "Saray" olarak isimlendirilmiş uzun yapı arasındaki mimari bağlantının saptanması çalışmanın önemli sonuçlarından. "Saraya" giriş güneyden, Labraunda *propylon*unun yanından ve Doğu Stoa'nın altındaki alanda bulunan yan yana sıralanmış dört ya da beş dörtgen odadan sağlanmaktadır. Bu yapı esas olarak Doğu Stoa için bir altyapı işlevi taşımaktadır ve ön kısmı avluya açılmaktadır. Doğu Stoa ve stoayı çevreleyen alanlardan oluşan tüm kompleks doğu-batı doğrultusunda 35.5 m., kuzey-güney

doğrultusunda 45.00 m. boyunca uzanmaktadır. Doğu Stoa'nın duvarlarının çalışılması sonucunda yapının *gnays stylobat* seviyesi üzerinde yükselen kuzeydoğu köşesinin, orijinal yüksekliğinde, 10 taş sırası boyunca korunduğu (5.36 m.) anlaşılmıştır. "Saray'ın" *stylobat*ından zemin seviyesine olan seviye 7.00 m., ya da 13 duvar sırasıdır. Doğu kompleksin ayakta kalan duvarlarının toplam yüksekliği 12,40 m.dir. Doğu Stoa'nın önündeki sütun sırası 16 veya 17 Dor sütunundan oluşmaktadır. Tamamen korunmuş iki mermer sütun belgelenmiştir. Çatının üzerinden *stylobat* seviyesine kadar ölçülen Doğu Stoa'nın toplam uzunluğu yaklaşık 7.00 m.dir; altyapıyı da hesaba katıldığında toplam uzunluk 14.00 m.ye çıkmaktadır. Bu ölçülerle doğu kompleks, Labraunda'nın içinde yer alan en büyük yapı olma özelliğini taşımaktadır. Zıvana ve kenet delikleri gibi mimari öğeler, mermer tipi, mimari parçaların tasarımı ve duvarlar inşa tarihi açısından Hekatomnid Dönemini işaret etmektedir.

Su Sistemi

Bu çalışmanın amacı, kazı günlükleri, çizimler ve Labraunda'da 1948-1960 yılları arasında sürdürülen erken dönem İsveç kazılarında çekilmiş fotoğraflar gibi çok sayıda belgeyi bir araya getirerek Antik Çağdaki su sistemini ve alandaki kullanımını araştırmaktır. Diğer bir bilgi kaynağını ise yeni kazılan alanlarda ortaya çıkarılan (*hipostil* yapısı, *tetrakonkhos*, Doğu Hamam, Roma havuzu) su ile ilişkili yapılar oluşturmaktadır. Bu çalışma, Labraunda'nın yayılım alanındaki su sistemini kapsamamakta, sadece anıtsal merkeze ve bu merkezin yakınlarına odaklanmaktadır. 2018 çalışma sezonunun iki amacı vardır. Bunlardan ilki Labraunda'da suyun kullanımına dair mevcut kalıntıların belgelenmesi, ikincisi ise kazı günlüklerinde aktarılan verilerin günümüzde görülebilen kalıntılarla karşılaştırılmasıdır. Belgeleme çalışmaları sonucunda su künklerinin tipolojisi oluşturulmuş, fotoğrafları çekilmiş ve çizimleri yapılmıştır. Tapınağın kuzeydoğusunda yer alan pınar çeşmesi ve Andron B'nin kuzeydoğusunda yer alan çeşme de belgeleme çalışmalarına dahil edilmiştir (Resim: 7).

Metal Buluntular

2018 kazı sezonunda antik sit alanında metal buluntu çalışmalarına yönelik bir laboratuvar kurulmuş ve malzemenin bakım ve belgeleme protokolü oluşturulmuştur. Laboratuvarın tasarımı, ana çalışma gereçlerinin ve

hassas kum püskürtme makinesinin alınmasıyla başlamış, kum püskürtme makinesinin kullanımı için bir kabin yapmakla devam etmiş ve konservasyon/restorasyon/belgeleme çalışmaları için gerekli olan malzemelerin temini ile sonlandırılmıştır. Metal buluntuların belgelenmesi bu laboratuvarıda gerçekleştirilmiştir. Öncelikle kazılarda bulunmuş tüm metal buluntular envanterlenmiş ve veritabanına 3721 adet eser kaydedilmiştir. Bu çalışma konservasyon-restorasyon müdahalelerine başlamadan önce, tüm metal malzeme koleksiyonunun korunma durumunun incelenmesini sağlamıştır. Metal buluntuların tipolojik çalışmasına, kataloglanmasına, metal buluntuların yoğunlukla ele geçirildiği alanların haritalandırılmasına ve istatistiksel analizlere başlanmıştır. Bu analizlere göre Doğu Stoa (%13,5) ve Doğu Hamam (%13) en çok metal malzemenin ele geçirildiği iki alandır. Parçalar üzerine yapılan çalışmalar sonucunda demirin en fazla kullanılan malzeme olduğu anlaşılmıştır (koleksiyonun %63'ü). Bakır alaşımı en fazla temsil edilen ikinci kategoridir. Bunu altın bakır alaşımı takip etmektedir. Kurşun, altın ve gümüş azınlıktaki kategorilerdir. Envanterlenen malzemeye göre, Labraunda'nın doğusunda metalürjik bir faaliyetin olduğu düşünülmektedir. Belgeleme çalışmaları esnasında dikey bir mühür, bezemeli kurşun bir ağırlık ve altın yaldızlı yapraklardan oluşan bir taç gibi bazı parçalar üzerinde daha ayrıntılı çalışmalar yürütülmüştür (Resim: 8). Gelecek yıllarda da devam edecek bu çalışmalar Labraunda'da metal üretimi ve metal kullanımı üzerine önemli bilgiler sunacaktır.

Sol (Surroundings of Labraunda) Projesi

SOL projesi 2018 senesinde, bir önceki sezon çalışmalarında elde edilen sonuçların gözden geçirilmesine ve birkaç alanda yeni bilgiler ortaya koymaya odaklanmıştır. Buna ek olarak Labraunda çevresindeki yol sistemini anlamak için ek çalışmalar da yapılmıştır. Yüzey araştırmaları neticesinde akropoliste geniş bir taş ocağı bulunmuş ve veri tabanına eklenmiş, kutsal alanın batısındaki Alan E'de bulunan cürüflara dayanarak ikinci bir metal üretim alanı tespit edilmiş, kutsal alanın batısında ve güneyinde yer alan ve Labraunda'yı Mylasa ve Alinda kentlerine bağlayan yol bağlantıları saptanmıştır.

Doğu Hamam

Doğu hamamda sürdürülen dört senelik kazılardan sonrayıkanma alanlarının ortaya çıkarılmasıyla sonuçlanan çalışmalara bir ara verilmesine ve

malzeme çalışmalarına odaklanmaya karar verilmiştir. Böylece seramik, pişmiş toprak yapı malzemeleri (tuğla, künkler, pişmiş toprak borular ve kiremitler), cam ve metal objeler ile birlikte, hamamın çeşitli alanlarında çıkartılan mermer parçalarının envanterlenmesine, tipolojilerinin oluşturulmasına, istatistiksel analizlerine ve tarihlendirme çalışmalarına devam edilmiştir.

Anıtsal Mezarda Bulunmuş Seramikler

6 sezon boyunca BT (Built Tomb) sektöründe sürdürülen kazılar sonucunda ele geçirilmiş seramik malzemenin miktarı ve çeşitliliği, anıtsal mezarın hemen altında (güney kısım) yer alan terasta birikmiş malzemenin yorumlanmasını gerektirmektedir. Bu alanda bulunmuş bütün seramik malzeme formlarının belirlenmesi, üretim merkezlerinin belirlenmesi, tanımlanan her form için bir kronolojik dizilim saptanması, her stratigrafik tabaka için kronolojik bir dizilim saptanması, başlanan seramik corpusuna devam edilmesi ve tüm malzemenin istatistiksel analizinin yapılması için kayıt altına alınmaktadır. 2018 yılı çalışmaları sonucunda yedi adet kategori belirlenmiştir: İnce cidarlı kaplar, genel kullanım kapları, mutfak kapları, depolama kapları, taşıma *amphoraları*, kandiller ve yapı malzemeleri (tuğlalar ve kiremitler). 2018 yılı çalışmaları sonucunda Labraunda'da Hellenistik Dönem ve Roma Döneminde kullanılan ve önceki dönemlere göre çok daha çeşitlilik gösteren yerel veya ithal seramik repetuarı belirlenmekle kalmamış, aynı zamanda Yunan ve Roma geleneklerinden oldukça etkilenmiş mutfak uygulamalarının gelişimi de tespit edilmiştir.

Dükkanlar, Giriş Terası

2018 yılında, daha önce herhangi bir araştırmanın konusunu oluşturmamış, oldukça büyük bir yapının belgeleme çalışmalarına başlanmıştır. Büyük boyutlu yerel *gnays* bloklardan inşa edilen bu yapı Labraunda'nın girişinde, güney *propylaionun* batısında yer almaktadır. Belli bir ykseklilęe kadar korunmuş olan kalıntıları kuzey-güney doğrultusunda bir dizi odaya bölünmüş olan doğu-batı doğrultulu kalın bir teras duvarından oluşmaktadır. Yapı bir dizi üstü kapalı odadan oluştuğu için alanda çalışmış olan ilk arkeologlar bu odaları dükkan olarak tanımlamış fakat bu tanım kesin olarak doğrulanmamıştı. Çalışma, yapının kuzey ve güneyindeki duvarların ve boşlukların ayrıntılı temizliğiyle başlamıştır (Resim: 9). Güney kısmı bitki örtüsünden temizlendiği zaman, bu alanda yapının iç duvarına ait, kısmen ya da tamamen çökmüş ve üstü bazı yerlerde st terastan akan toprakla kaplanmış oldukça

etkileyici bir blok yığını ortaya çıkmıştır. 37 blok envanterlenmiştir. Bunların arasında bir anta duvarına ait olabilecek iki blok, muhtemel bir arkhitrav parçası, bir *krepidoma* basamağı ve 14 adet sütun tamburu bulunmaktadır. Bu mimari parçalar yapının kuzey cephesinin, muhteleme Doğü Stoa'nınkine benzer Dor düzenli bir stoa ile donatıldığını düşündürmektedir. Yapı kuzey-güney doğrultulu bir eksenle uzanan 7 odadan oluşmaktadır ve Andron C yapısının üzerinde bulunduğı terasın destek duvarına yaslanmaktadır. Yapının toplamı 52,00 m. uzunluğundadır ve 10,00 m.den biraz daha geniştir. Duvarlar büyük boyutlu yerel *gnays* taşlardan *pseudo-isodomos* tekniğı ile örölmüştür. İnşa tekniğı bir adet enlemesine ve bir adet boylamasına yerleştirilen taşlardan oluşmaktadır. Yedi odanın her biri aşağı yukarı aynı kare plana sahiptir. Güney duvar, oda başına bir kapı gelecek şekilde bir dizi kapıyla bölünmüştür ve bu kapılardan sadece iki tanesi korunagelmıştır. Yapının en az iki katlı ve 11,00 m. yüksekliğe sahip olduğı düşünülmektedir. Duvar işçiliğinin Hekatomnidler Dönemini işaret ettiğı bu yapıda önümüzdeki yıllarda sürdürölecek kazı ve belgeleme çalışmaları yapının işlevinin tespit edilmesi ve tarihlendirilmesini sağlayacaktır.

RESTORASYON / KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Metal Restorasyonu

Belgeleme çalışmaları başlığı altında ele alınmış metal buluntuları belgeleme çalışmaları aynı zamanda bu malzeme grubunun restorasyonunun ve konservasyonunun yapılmasını da amaçlamaktadır. 2018 yılında kurulan metal laboratuvarı sayesinde tüm işlemler Labraunda'da gerçekleştirilebilmiştir. Konservasyon/koruma/belgeleme protokolü herhangi bir işlem uygulamadan önce malzemenin korunma durumunun belgelenmesi, malzeme üzerinde gerçekleşmiş olabilecek mekanik ve fizikokimyasal değişimlerin tespitine yönelik çıplak gözle ve büyüteçli merceklerle yapılan gözlem sonucunda malzemenin durumunun teşhis edilmesi, konulan teşhis sonuçlarından yola çıkarak metal malzeme uzmanıyla birlikte uygulanacak müdahale yöntemlerinin belirlenmesi, müdahalelerin gerçekleştirilmesi, tipolojik çalışmayı geliştirmeye yönelik toplanan bilgilerin analizi ve konservasyon/restorasyon müdahaleleri uygulandıktan sonra malzemenin korunma durumunun fotoğraflanarak ve tek tek rapor kartına yazılarak belgelenmesi gibi birçok adımdan oluşmaktadır. Demir, bakır ve kurşun alaşımlı malzemeler üzerine yapılan çalışmalarda 35 adet esere müdahalede bulunulmuştur. Öncelikle korozyonun ortadan kaldırılması için yüzey temizliği yapılmış, mümkün

olan durumlarda parçalar yeniden birleştirilmiş ve yeni korozyon oluşumunu engellemek için koruma önlemleri alınmıştır. Gelecek sene sürdürülecek çalışmaların temel amacı, kazı projesi tarafından belirlenecek çalışma önceliklerine göre taşınabilir metal malzeme konservasyonuna ve restorasyonuna devam etmektir.

Yapıların ve Tabanların Korunması

Yapıların ve tabanların korunması projesi çerçevesindeki çalışmalar iki yapıda sürdürülmüştür. Bunlardan ilki kazı çalışmalarının 2008 senesinde başladığı *tetrakonthos* hamamıdır. Kazılar sonucunda Labraunda'nın batı kesiminde ortaya çıkarılan hamam yapısının duvarlarının ve ısıtma sisteminin istisnai bir şekilde iyi korunduğu göz önüne alınarak, kalıntıların açıkta bırakılması ve bunların üstlerine yapılacak bir koruma çatısıyla muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat 2018 yılında tabanlar iyi bir şekilde temizlendikten sonra yapının alt kısmının tümünün (suspensura) üstünün örtülmesine karar verilmiştir. Bu çalışmalar

sonucunda mevcut kalıntıların üstü etkili bir jeotekstil ile kapatılmış, jeotekstilin üstüne ise kalın bir tabaka çakıl serilmiştir. Aynı işlem Doğu Hamam'da açığa çıkarılan ısıtma sisteminin

tümüne de uygulanmıştır (Resim: 10). Bunların dışında Doğu Kilise'nin tabanı da jeotekstil ve çakıl tabakasıyla kaplanmıştır. Aynı uygulama Kuzey Stoa kazılarında tespit edilen ve içinde çok sayıda seramik parçasının ele geçirildiği fakat alt kısımları henüz kazılmamış olan duvarın korunması için de gerçekleştirilmiştir.

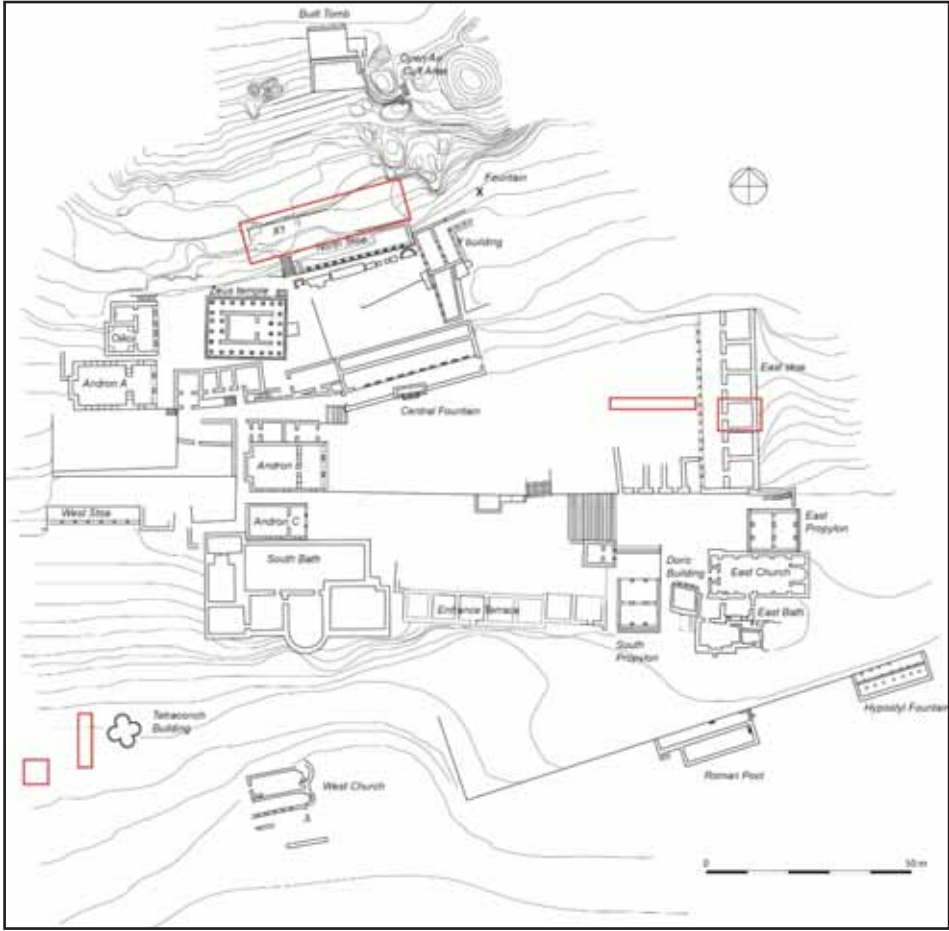
X1 Terası Stoa'sının (?) Duvarlarının Güçlendirilmesi

SX1 terasının yüzey toprağı alındıktan sonra (yukarıda – Kuzey Stoa), alanın batı kısmında büyük bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı doğu-batı doğrultusunda uzanan uzun bir duvardan ve duvar içine açılmış nişlerden oluşmaktadır, yapı tekniği ise Roma İmparatorluk

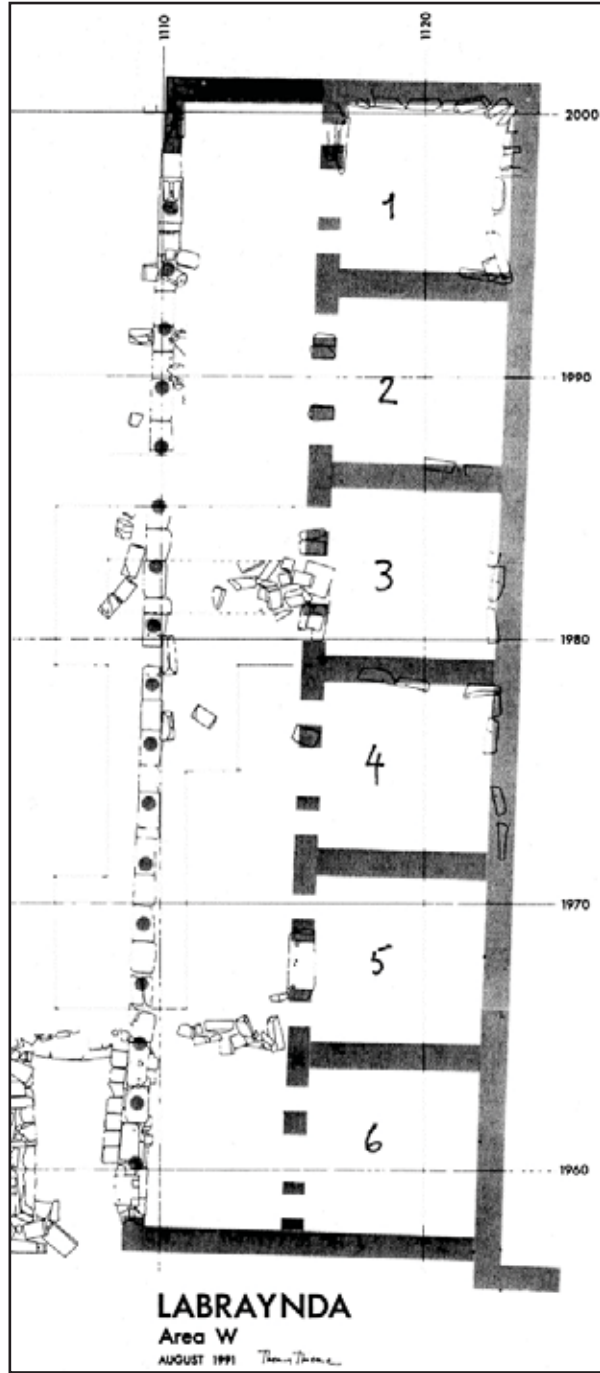
Dönemini işaret etmektedir. Bir stoaya ait olabilecek bu duvar aynı zamanda bir teras duvarı işlevine de sahiptir. Yapının kazısı ve ayrıntılı temizliği esnasında duvarın sadece ziyaretçiler için değil aynı zamanda yapının tümü için bir tehlike oluşturabilecek şekilde eğimli olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden çökme riskini ortadan kaldırmak için geçici bir destek sistemi kurularak, muhtemel stoa duvarının güneyine yerleştirilmiştir.

Teşekkür

2018 yılı kazı sezonu Fransız Dışişleri Bakanlığı (MAEDI), ESAN şirketi, Amerikan Felsefe Topluluğu (American Philosophical Society), Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA), Labrys Danışma (Labrys Advisory), Brown Üniversitesi (Brown University), İsveç Araştırma Enstitüsü (SRII), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Milas Belediyesi, AOROC Laboratuvarı (ENS) ve Uppsala Üniversitesi'nin (Uppsala Universitet) sağladığı maddi destekler sayesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaların yürütülmesi için gerekli kazı çalışmalarına verilen izin için T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkür etmek isteriz. Özverili çalışmalarından dolayı tüm ekip üyelerine ve Bakanlık temsilcimiz Muğla Müzesi'nden Musa Ötenen'e içtenlikle teşekkür ederiz.

Çizim 1: Labraunda 2018 yılı kazı alanları.

Çizim 2: Doğu Stoa planı.

Resim 1: *Tetrakonkhos* Açma 1.

Resim: 2

Resim 3: Çatı kiremitli tabaka.

Resim 4: 4 numaralı oda, temizlik sonrası.

Resim 5a: X Stoa kazı öncesi.

Resim 5b: X Stoa kazı sonrası.

Resim 6: X1M2 duvarı.

Resim 7: Çeşme yapısı (güneyden).

Resim 8: Taca ait farklı parçaların birbirinden ayrılması.

Resim 9: Dükkanların ortofotoğrafı.

Resim 10: Doğu hamam – Dor binası - Doğu Kilise.

MAGNESİA KAZILARI 2011-2018

Orhan BİNGÖL*

ARTEMİS KUTSAL ALANI

Magnesia yayınlarından bilinen önemli ve ünlü yapı kalıntılarına son yıllarda yapılan çalışmalarla yenileri eklendi. Artemis öncesindeki tapınımına ilişkin kalıntılar (jeotermik oluşum, kuyu, *baitylos*, tanımlamayan temeller), Artemis kültüne yönelik yapılar (*temenos* duvarı, *stoalar* ve arka mekânları), *temenos* mobilyaları (*exedralar*, anıtlar, heykel kaideleri, taşınabilir sunaklar) ve farklı dönemlere ait taban döşemeleri (kurban alanı, toplantı alanı) bunlara örnek olarak verilebilir.

Jeotermik Oluşum- Kuyu- Erken Temeller – Baitylos

Artemis kutsal alanının taban döşemesinin temelsiz olduğu bazı bölümlerin olası kurban, çöp ya da adak çukurları olabileceklerinden yola çıkarak gerçekleştirilmiş kazılar 2017 yılında tamamlanmıştır.

Termik ortamı vurgulayan jeolojik bir oluşum ve onun beyaz dokusu (magnesiumoksit, kalsium karbonat) Artemision'un Artemis öncesinde de kutsal olarak benimsenmesinin nedenlerinden biri olabilir (Resim: 1). Belki de bu olguyu *baitylos* simgelemektedir. Döşemesiz alanda yapılan kazılarda ortaya çıkarılmış bir kuyu (Resim: 2) ve doğu batı doğrultusunda henüz tanımlayamadığımız bir temel de alanın Artemis öncesinde de tapınım gördüğünü göstermektedir.

Temenos Duvarları

Artemision blokajının kuzeyde sona erdiği alanda kesme blok taşlardan örülmüş, bosajlı bir duvar, blokaj seviyesinin altında kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Duvar doğuda yaklaşık 30 derecelik bir açıyla tapınağa yönelmektedir. Duvarın batıda bittiği yerin öncesinde bu kez doğu batı doğrultusundaki ikinci bir duvar, ilk duvara dayanarak batıya doğru de-

* Prof. Dr. Orhan BİNGÖL, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Başkanı, Karabük/TÜRKİYE, orhanbingol@karabuk.edu.tr

vam etmektedir. Bu duvarların kutsal alanın kuzeyini sınırlayan farklı dönemlere ait *temenos* duvarları oldukları varsayılmaktadır (Resim: 3).

Kaideler Stylobatı

Artemision *stoalarının* önünde, onlara paralel ve doğu batı doğrultusunda yan yana ikişer bloktan oluşan ve Humann'ın planında da görülen *stylobat*, güney kuzey stoa önünde tapınak ön cephesi eksenine kadar ortaya çıkarılmıştır. *Stylobatın* üstünde kuzey güney yönünde birbirlerinden 5 m. eksen aralığıyla, *stoa* İon sütunlarıyla aynı eksen ve onlara dik olarak yerleştirilmiş ince uzun kaideler yer almaktadır. *Stylobat*, üstündeki kaidelerden ötürü bu isimle tanımlanmıştır.

Prizmatik kaidelerin özgün planlamaya ait oldukları, daha sonra aralarına Dor sütunlarıyla aynı eksen ve silindirik kaidelerin de yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Kaidelerin çoğu *in-situ* olarak ortaya çıkarılmıştır. Yazıt ya da kabartma; silindirik olanların ise belki de heykel taşıdığı oldukları anlaşılmaktadır.

Stoalar

Tapınağın kuzey ve güneyinde, doğu batı yönünde kesintisiz devam eden *stoalara* tapınağın bulunduğu alandan, üçer basamakla çıkılmaktadır. *Stoalar* iki nefli olup dış cepheleri Dor düzenindedir. Sütun eksen aralığı 2,50 m. olan Dor düzeni üst yapısında kıvrık dal kombinasyonlu İon siması bir arada kullanılmıştır. İon düzenindeki orta sıranın eksen aralığı Dor sisteminin iki katı, 5,00 m.dir. İon sütunları, boyunları açık ve kapalı palmetlerden oluşan *ant-hemionla*; *ekhinusları* İon *kymationu*yla bezeli başlıkları taşımaktaydılar. Her iki sistemde de sütunların alt bölümlerindeki yivlerinin Dor'da *fasetlenmiş*, İon'da dolu bırakılmış olmalarına karşın, üst bölümlerinin normal yivli olduğu görülmektedir. Önemli olan bu sütunlardan bazılarının üstünde "*topos*" sahiplerinin isimlerinin yer alıyor olmasıdır. Son çalışmalarda güney *stoaya* ait yazıtlı iki sütun daha ortaya çıkarılmıştır. *Stoalara* ait mimari elemanların restorasyonu ve tamamlanan sütunların yeniden dikme çalışmaları sürmektedir (Resim: 4). *Stoaların* arkalarında üçü kuzey *stoad*a, beşi ise güney *stoad*a olmak üzere en az sekiz mekân olduğu saptanmıştır. Kuzey *stoad*daki mekânlardan biri genel tuvalet (*latrina*) (Resim: 5) diğeri kütüphanedir (Resim: 6). Aralarındaki mekânın işlevi henüz saptanamamıştır.

Güney *stoa* arkasındaki mekanlardan tanımlanabilenler ise *Trikleneum*, *Heroon* ve İmparatorlar Salonu'dur.

Trikleneum

Humann'ın kazılarında kısmen ortaya çıkarılan bu mekân *stylobat*ındaki yazı nedeniyle bu isimle tanımlanabilir. İnce uzun bir mekândır. Stoaya iki ucunda *antaları* olan sekiz sütunlu bir sırasıyla açılır. İçi daha sonraları tuğla duvarlarla bölümlere ayrılmıştır. Bu mekân tuğla ile örülmüş apsidal görünümlü, eşikli bir girişle doğuya açılmaktadır. Aynı zamanda *triklenium*un kuzey duvarı olan *stoa* arka duvarı doğuya doğru devam ederken *triklenium*un güney arka duvarı eşikten sonra tahrip olmuş bir şekilde sona ermektedir. Böylece mekânın güney duvarının doğudaki bitimi saptanamamış olmaktadır. *Triklenium*un apsidal eşiğinin doğusunda daha önceki yıllarda kısmen ortaya çıkarılan kuzey güney yönündeki duvar, stoanın doğudaki mekânlarının batı duvarıdır. *Triklenium*un güney duvarının sınırlarını güneye doğru aşan bir uzunluğa ulaştıktan sonra doğuya dönmesinin ardından sürdürülen kazılar sonucunda ortaya yan yana sıralanmış üç mekân çıkarılmıştır.

2. Mekân (Heroon)

İlk mekân olan *trikleneum*dan sonraki ikinci mekân kare planlı, kuzey cephesinin ortasında bir kapı aralığı, güney duvar önünde yüksek bir podyumu olan bir mekândır. Podyum güneydoğu köşeye ulaşmadan sona ermektedir. Mekânın tabanı büyük bir olasılıkla özgün olmayan üç sıra tuğla ile döşelidir. Özgün taban saptanamamıştır. Duvar ve podyum *orthostat*ları mermer levhalarla kaplanmıştır. Doğu duvarın önünde ön yüzünde mermer bir yazıtın olduğu bir kaide yer almaktadır.

2016 yılında burada bulunmuş olan giyimli kadın heykelinden sonra 2018 yılı kazılarında tüm ve *torso* olarak altı heykelin daha ortaya çıkarılmış olması mekânın önemini göstermektedir (Resim: 7-8). Bu heykellerden beşi Aydın Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Heykellerden beşi kadın, biri erkek diğeri ise bele kadar olan giysili bölümü korunmuş muhtemelen yine giyimli bir kadın heykeline aittir. Heykellerin buluntu durumları, yüzeye, arka duvara ve podyuma yakınlıkları; hatta birinin podyumun önünde değil de üstünde bulunmuş olması heykellerin bu mekâna ait olduklarından kuşku duyulmasına neden olan ilk göstergelerdir. Heykellerin üstünde alçak, altlarında ise yüksek ve yoğun bir kiremit tuğla dolgusunun olması *in-situ* olmaları kuşkusunu daha da arttırmaktadır. Her ne kadar bulunuş durumları tüm heykellerin bu mekâna ait oldukları konusunda kuşku uyandırıyorsa da böyle bir varsayımın getireceği değerlendirme sadece heykellerin tipolo-

jik tanımlarının yapılmasına yönelik olmaktan öteye geçemeyecektir. Diğer olasılık, yani bu heykellerin bu mekânda bulunmuş olmalarının bağlayıcı olduğu varsayıldığında ise ortaya aşağıdaki yorumların çıkma olasılığı var gibi görünmektedir. Fakat bu yorumlara geçmeden önce bu tip plana ve donanımına sahip mekânların değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu örneklerden biri Kuzey Yunanistan'da Palatiano'dadır. Mekânın arka duvarının önünde bir tarafında bir merdivenin bulunduğu bir podyum yer almaktadır. Üstünde üç giyimli kadın heykeli ile çıplak bir erkek heykelinin durduğu podyumun cephesindeki yazıtlardan bu mekânın kahramanlaştırılmış (heroize edilmiş, ölümsüzleştirilmiş) Zoilos oğlu Patraos'un *Heroonu* olduğu anlaşılmaktadır. Aynı plan ve donanımdaki diğer bir mekânı Aleksandria Troas'ta buluyoruz. Burada arka duvarın önündeki podyumun iki yanında da birer merdiven bulunmaktadır. Bu mekânda bulunan heykel parçalarından çıplak bir heykele ait ayağın ve belki de bir portrenin bir *herosa*; diğerlerinin de en az bir giyimli kadın heykeline ait olabileceği varsayılabilir. Mekânın içinde bulunan heykel kaidesinde yazan isim belki de *heroonun* sahibini bize tanıtmaktadır.

3. Mekân (İmparatorlar Salonu)

2. Mekânın doğu duvarının güneyde hem *stoa* hem 2. mekân duvarlarının boyutlarını aşarak daha güneye devam etmesi üzerine sürdürülen çalışmalarda 2. mekânın doğusunda 2. mekândan daha derin ikinci bir mekân ortaya çıkarılmıştır (Resim: 9). Girişi *templum in antis* planlıdır. En önemli özelliklerinden biri de doğu ve batı iki yan duvarı boyunca oturma sıralarının kullanılmış olmasıdır. Mekânın kuzeydoğusunda oturma bloklarının çıkarılmasının ardından yan yana yerleştirilen iki *pithos* geç bir evreyi işaret ediyor olmalıdır. Bu mekânın güneyinde de bir önceki gibi fakat cephesi mermer bloklarla oluşturulmuş bir podyum yer almaktadır. Tabanı *opus sectile* dekorasyonla kaplı, duvarları mermer kaplamalı bir mekândır. İki yandaki oturma sıralarının podyumdan hemen önce sona ermeleri ve podyum *orthostat*larıyla mimari bir bütünlük içinde olmamaları, podyumun yapılması için iki kenardaki oturma sıralarının en güneydeki bloklarının kaldırılmış olabileceklerini göstermektedir. Bir olasılık da oturma sıralarının mekânın özgün kullanımında güney duvar önünde de yer almış olabilecekleri doğrultusundadır. Böyle bir varsayım mekânın ilk işlevinin *opus sectile* döşeli bir tabanı ve üç yanında oturma sıralarının olduğu bir toplantı odası niteliği taşımış olduğu sonucuna götürmektedir.

İkinci aşamada yukarıda değindiğimiz değişikliklerden sonra mekânın güney duvarı önüne mermer bir podyum yapılmış olmalıdır. Bu podyumun cephesindeki üç yazıttan burada üç imparatorun, Titus, Vespasianus ve Domitianus'un isimlerini öğrenmekle kalmıyor (Resim: 10), iki imparatorun heykellerini isimlerinin yazılı olduğu podyum yazıtlarının önünde kırık da olsa iki gruba ait parçalar halinde, birinci grup batıda ikinci grup doğuda olmak üzere buluyoruz (Resim: 11). Podyumun cephesinde yer alan üç yazıt podyumun imparator heykellerini taşımakta olduğunun ve mekânın ne denli önemli olduğunun anlaşılmasına neden olmuştur. Buradaki çalışmaların hemen başında ve yüzeyin hemen altında anıtsal boyuttaki heykellere ait parçaların ortaya çıkarılmasıyla bu mekânın da en az önceki mekân kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Orta mekânı "İmparatorlar Salonu" olarak tanımlamak en doğru seçenek olarak görünmektedir. Belki de kutsal alanın en önemli mekânı olarak tanımlayabileceğimiz mekânın podyumundaki üç yazıtta üç Roma imparatorunun isimleri yazılıdır: Vespasianus (M.S. 69-79) Domitianus (M.S. 81-96) Titus (M.S. 79-81) Böylece mekânın bir "İmparatorlar Salonu" olduğu anlaşılmış olmaktadır. Üç yazıttan ortadakinin kazınmış olduğu görünmektedir. Bu da Domitianus'un lanetlenmiş olduğu anlamına gelmektedir. İsminin kazınmış olması heykelinin de yok edilmiş olduğunu ve bu nedenle bulunamadığını göstermektedir.

Mekânın içinde daha sonraki bir aşamada yapılmış olduğu *opus sectile*yi tabanı dikkate almadan onun üstüne inşa edilmiş olmasından anlaşılan üç mekânlı bir ünite, mekânın belki de 2. Aşamayla birlikte kullanılan üçüncü aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortadaki podyuma yakın yatay dikdörtgen, onunla iki dış köşesinde birleşerek kuzeye doğru uzanan iki ayrı dikdörtgen mekân bir arada üçlü bir oluşum sergilemektedir. On bir sıra tuğladan örülmüş bu ünitenin mekânın içine ölçüsel açıdan da ana mekânı dikkate alarak yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Kuzeydoğudaki bölüm yine kuzeydoğusunda bir kapı açıklığına sahipken diğerlerinde böyle bir aralık yoktur. Bu üçlünün ortasındaki avluda kuzey güney doğrultusunda dikine yerleştirilmiş dikdörtgen bir platform yer almaktadır. İçlerinin ana mekânın diğer bölümleri gibi döküntü tuğla ve kiremitle dolu olması, ateş yandığına ilişkin hiçbir gösterge olmaması bu üç mekânın işlevinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Tuğla duvarlardan oluşturulmuş üçlü bölümlerin işlevi henüz anlaşılamamıştır. Akla üç imparatora ait üç mekân ve ortada bir sunak gelse de kanıtlamak şu an için olanaksız gibi görünmektedir.

4. Mekân

3. Mekânın doğu duvarına, 2. mekânın doğu batı doğrultusundaki güney arka duvarıyla aynı ekseninde bağlanan yeni bir duvar 4. mekânın güney duvarıdır. 2. mekânla aynı ölçülerde, güneyinde yine bir podyumu olan bu üçüncü mekânın içinde de 3. mekânda olduğu gibi karışık malzemeyle sonradan örülmüş duvarların olduğu anlaşılmaktadır. Mekânın kazısına 2019'da devam edilecektir. Bu mekânın doğu duvarının dışında da yeni bir heykelin büst bölümü ortaya çıkarılmıştır. 4. Mekân ondan aşağı kalmayan öneme sahip fakat adını koymak için pek de acele edilmemesi gereken bir mekân niteliğindedir. Büstün bulunduğu 5. mekân için ise her şey için daha çok erken gibi görünmektedir.

Böylece Artemision güney *stoas*ının güneyinde, birbirleriyle yapısal ve işlevsel bir bütünlük içinde olduklarını söyleyebileceğimiz, ortadaki daha derin yandakiler aynı boyutta olan üç mekân ortaya çıkarılmış olmaktadır (Resim: 12). Bu mekânların üçü de ortalarındaki kapı açıklığıyla güney *stoaya* açılmaktadır. Üçünün de güneyinde birer podyum yer almaktadır. Bu üçlü kompleks doğuda göreceli olarak tapınağın kuzey güney yönündeki batı eksenıyla başlamakta ve sunağın ortasıyla aynı ekseninde bitmektedir. Üç mekânlı kompleksin tapınak ile sunak arasını hedef alan konumu göz önüne alınınca ve ayrıca hem boyutları hem donanımları hem de başta imparatorlar olmak barındırdıkları heykeller bu üçlü oluşumun Artemision için olan önemini vurgulamaktadır.

KUTSAL ALAN MOBİLYALARI

*Artemision*da yapı niteliği taşımayan mimari birimleri modern mimari terminolojisini örnek olarak "mobilya" olarak tanımlamayı doğru bulduk. Bu tanıma uyan birimler olarak kutsal alanda şimdiye dek saptananlar çeşitli amaçlara yönelik podyumlar, *exedralar*, heykel kaideleri, sunu sütunları ve anıtsal yazıtlardır.

Rhoimatalkes Podyumu

Kutsal alanda birçok heykele ait taşınabilir nitelikte silindirik ve prizmatik heykel kaidesinin yanı sıra, temeller üzerine inşa edilmiş podyumlar da yer almaktadır. Bunların en büyüğü *propylon*un kuzeyindedir. *Orthostat*larındaki yazıtlarda isimleri geçen Thrakia Kralı Rhoimatalkes ve maiyetinin bronz heykellerini taşıyan bir anıtın podyumudur. Bronz heykellere ait kurşun dolgulardan birkaçı yerinde korunmuştur.

Kireçtaşı Podyumlar

2016 yılı çalışmalarında biri stoa basamakları ile *stylobat*lar kaidesi arasında (A) diğeri *stylobat*lar kaidesinin kuzeyinde (B) kuzey güney doğrultusunda taban seviyesinin hemen altında iki temel ortaya çıkarılmıştı. İkisinin de batıya dönük uzun dikdörtgen planlı oluşları, birbirlerine paralel ve stoa'nın sütunlarıyla yan yana ekseninde olmalarıyla belirgin özelliklerini oluşturmaktaydı. Podyum B'nin kuzeyinde ve ona neredeyse dik olarak yerleştirilmiş olduklarını söyleyebileceğimiz kuzeye bakan cepheleri aynı doğrultu üzerinde olan ve doğuya doğru küçülen üç podyum daha ortaya çıkarılmıştır (C, D, E) (Resim: 13).

Kireçtaşı Kaideler

Yine 2016 yılı çalışmalarında taban seviyesinin üstünde sadece bir köşesi görülen kireç taşı bir blok ortaya çıkarılmış ve bunun içbükey cepheli kireç taşı bir kaide olduğu anlaşılmıştı (K I). Cephesindeki yazıtı, alt ve üst profili ve bu bloğun kireçtaşından olması bir önceki döneme ait olduğunun göstergesi olarak değerlendirildi. Yazıtlı bloğun arkasındaki oyuğun kullanım amacı henüz saptanamadı. Formuna bakarak çok da uzak olmayan belki de bulunduğu yerde, batıdakiler gibi fakat onlardan farklı olarak oval bir *exedra*ya ait olabileceği varsayıldı. Kaidenin üstündeki zıvana yuvaları üstünde bir heykelin durduğunun göstergesi olduğu görüşünde birleşildi.

2017 yılında da aynı K I gibi sadece bir bölümü taban seviyesinin üstünde görülebilen kaidenin çevresinin açılması sonucunda, bu kez düz yüzlü, yazıtsız, alt ve üstü profilli yanları kapalı, altında içbükey büyük bir yuva (oyuk) olan ikinci bir kireçtaşı kaide saptandı (K II). Üstünde K I gibi heykel için zıvana yuvaları olan bloğun yüksekliği birincisi ile örtüşmekte ve aynı tip bir *exedra*ya ait olduğu izlenimini vermektedir. Çalışmalar sırasında yine bir bölümü taban seviyesinin üstünde görülebilen aynı nitelikte üç yüzü açık düz cepheli, alt ve üst profilli, üstünde zıvanaları olan üçüncü bir kireç taşı kaide daha ortaya çıkarıldı. Bu üç kaidenin ortak özellikleri kireçtaşı olmaları, aynı yükseklikte olmaları ve bir köşelerinin bugünkü yaban seviyesinin üstünde görünür durumda olmalarıydı ve bu ortak özellikler onların belki de tek bir *exedra*ya ait olabileceklerini gösteren kanıtlar olarak değerlendirilmeliydi.

Bu üç kaide büyük bir olasılıkla kireç taşı olmaları nedeniyle ortak bir podyum üzerinde duran ve Artemision'un bilinen yapılaşmasından önceki

bir sürece ait olmalıdırlar. Yazıtlı kaide I'deki iki isimden biri Athenios oğlu Thrasymedes özellikle dikkat çekicidir. Paroslu olarak bilinen heykeltıraş Thrasymedes ile bir bağlantısının olabileceği uzak bir olasılık gibi görünmemektedir. Thrasymedes'in Epidauros'daki Asklepios Tapınağı'nın altın ve fil-dişi heykelini yaptığını, Pheidias'ın göz bebeği bir heykeltıraş olduğunu Pausanias'dan öğreniyoruz (Paus. 2.27.1–2; SEG15.208; bkn. IG IV2 I 198). Fakat Epidauros'da bulunan bir yazıta göre söz konusu tapınak 4. yüzyıldandır ve bu durumda Thrasymedes'in Pheidias ile bir bağlantısı söz konusu olamaz. Bu durumda Thrasymedes'in Pheidias ile olan ilişkisi görmezden gelinirse hem Epidauros'da Asklepios heykelini hem de Magnesia'da bir akrolit olması gereken ahşap Artemis heykelini yapmış olma olasılığından söz edilip edilemeyeceğini gündeme getirmektedir. Eğer böyle bir durum söz konusuysa heykelinin dikilmiş olması da gayet doğaldır. Önemli olan yazıttaki bayanın kimliğinin saptanmasıdır. O zaman bu konuya bir açıklık getirilebilecektir.

İon Sunu Anıtı

Sunağın kuzeyinde ortaya çıkartılan bir temel ve bu temelin üstündeki anıta ait *toikhobatalı* bir kaide, üç duvar bloğu ve paye başlığı kutsal alandaki mobilyalardan en önemlilerinden biridir.

“Peri Ton Naon Stoas” Anıt Yazıtı

Güney *stoan*ın önündeki alanda ortaya çıkarılan 3,12 m. uzunluğundaki 72 satırlık yazıt son yıllarda ortaya çıkarılan yazıtlar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Yazıtın başlığı “Naos Çevresindeki *Stoalar*” olarak çevrilebilir. Tarafımızdan *naos* kelimesi ile tapınak iç yapısının; *stoa* kelimesiyle de iç yapı çevresindeki *pseudodipteral* sütun düzeninin tanımlandığı görüşü ileri sürülmüştür. Burada *stoa* tapınağın çevresindeki sütunları ifade etmektedir. Nitekim Vitruvius da *pseudodipteros* planı anlatırken iç yapı çevresindeki sütunları aynı şekilde tanımlamaktadır. Bu yorum belki de tapınağın tarihinin irdelenmesi çalışmalarında önemli bir rol oynayacaktır.

KUTSAL AGORA

*Artemision*dan *agoraya propylondan* geçilerek girilir. 1891–1893 yılları arasında bölümler halinde kazılmış, aradan geçen zaman içinde yeniden 3 m. yüksekliğindeki mil tabakası altında kalmıştır. 2000 yılında agorada başlatı-

lan kazılar bu yüksek dolgu nedeniyle tamamlanamamaktadır. 26000 m²lik bir alanı kapsayan *agorayı stoalar* çevreler. Alanın güneybatı/kuzeydoğu köşegeninin batısı hala kamulaştırılmamış şahıs arazisi niteliğindedir. Batı ve kuzey *stoaların* arkasında çeşitli amaçlarla kullanılan mekânlar yer almaktadır. Bloklarla kaplı meydan daha çok dini törenlere yönelik idi. Meydanın güneyinde şimdi toprak altında kalmış olan Zeus Tapınağı yer almaktaydı. Doğu *stoanın* altında şimdiye dek bilinmeyen bir *kriptoportikusun* varlığı 2002 yılında kısmen ortaya çıkarılmıştır.

Kriptoportikus

Agora meydanını dört yandan iki nefli Dor ve İon düzenindeki *stoalar* çevrelemektedir. 2001 yılında doğu *stoanın* bugüne kadar bilinmeyen bir özelliği gün ışığına çıkartılmıştır. Doğu *stoa stylobat* bloklarının ön yüzünde yer alan ve her iki Dor sütununun tam ortasına bir tane gelecek şekilde yerleştirilmiş, içeri doğru eğim yaparak açılan menfezlerin, *stoanın* altındaki mekanlara açılıyor oldukları sonucuna varılmış ve yapılan sondaj niteliğindeki kazı çalışmaları sonucunda burada *stoa* boyunca uzanan bir galeri (*kriptoportikus*) olduğunu gösteren bulgulara ulaşılmıştır. İç tarafta menfezlerin her iki yanında, uzunlukları iki menfez arası kadar olan konsollar yer almaktadır. Bu sondajda *stoanın* orta sırasına ait İon sütunlarından birini taşıyan çift yarım sütun fil ayaklarından biri de ortaya çıkarılmıştır. Böylece koridorun menfezli batı kesiti saptanmış olmaktadır. Fil ayakları koridorda birbirlerine ve menfez duvarındaki konsollara bağlanmalarını sağlayan ahşapların oturacakları yataklarla donatılmışlardır. Fil ayağının koridora bakan batı cephesinde boya ile betimlenmiş ve tanrıça Artemis olduğunu düşündüğümüz bir kadın figürü ortaya çıkarılmıştır.

Bu bulgular *agoranın* doğu *stoası kriptoportikusunun* 36 adet çift yarım sütun fil ayağının dışında, büyük bir olasılıkla arka duvarının da aynı şekilde fresklerle bezeli olduğundan hiçbir şekilde kuşku duyulamayacağını açık olarak göstermektedir. Diğer üç *stoanın* 85 adet çift yarım sütun fil ayağı ile arka duvarlarına yönelik bir yorumda bulunmak için henüz gerekli bilgimiz yoktur. Bu önemli sonuçlar, *agoranın* bir “pazaryeri” olmaktan çok kutsal bir alan olma niteliğini vurgulamaktadır. Alanın taban ve sel sularından arındırılıp kazı çalışmalarının devam ettirilmesi sonucunda büyük bir resim koleksiyonunun ortaya çıkacağından kuşku duyulmamalıdır.

DEVLET AGORASI

Kutsal agora ile kent *gymnasionunun palaestrası* arasında bomboş bir tarlanın ortasında Magnesia'nın en büyük yapılarından biri yer almaktadır (Resim: 14). Yapının dikkati çeken özellikleri arasında büyük tonoz ayaklarından oluşan iki uzun temel sırası gelmektedir. Çevresindeki geniş alanların *stoa*larla sınırlandırılmış olmasından yola çıkarak, niteliği kesin olarak bilinmeyen bu yapı tarafımızdan uzun süre yakıştırma bir isimle "*sebasteion*" olarak tanımlanmıştır. Doğu *stoa* sütunlarının 4 m. yüksekliğindeki dolgunun içinde dimdik ayakta durduklarının anlaşılması üzerine, burada yapılan deneme kazıları sonucunda beş sütun gerçekten dikili durumda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca vaftiz teknesi niteliğindeki büyük bir mermer havuzun yarısı, ayrı bir sütun sistemine ait yine ayakta duran ikinci bir monolit sütun, heykel kaideleri ve yazıtlar, yapının önemini açıkça göstermektedir. Sütunlardan birindeki yazıtın zeytinyağı ticareti ile ilgili olması yapının belki de bir devlet agorası olabileceğini düşündürmektedir.

STADİON

Kentin güneybatısında, kuzey güney doğrultusunda uzanan iki tepenin arasına yerleştirilmiştir (Resim: 15). İlk çalışmalar 2008 yılında başlatılmıştır. *Stadion* uzunluğu (pist boyutu) 189 m.dir ve yaklaşık 30.000 kişiliktir. *Spendonadaki* heyelan dolgusunun boşaltılması çalışmalarında 2018 yılında sona yaklaşmıştır. Heyelan dolgusu yoğun bitki örtüsü altında gizli kalmış olan tribünlerde doğanın; bitki örtüsü, deprem ve yağmur sularıyla bozduğu; insanoglunun kireç yapmak için kırdığı, ya da kullanmak üzere aldığı bloklara rağmen, özellikle heyelanla örtülen oturma sıralarının ortaya çıkarılmasıyla Türkiye'nin olduğu kadar Dünya'nın da en iyi korunmuş *stadion*larından biri durumundadır. Bilinenlerden çok farklı özelliklere sahiptir. Arena podyumunda kabartmalara yer verilmiş olmasıyla diğer *stadion*lardan çok farklı bir özellik taşır.

Leukophryena" olarak tanımlanan Magnesia olimpiik oyunlarının üç dalından ikisinin bu yapıda gerçekleştirildiğini arena podyumlarındaki kabartmalara bakarak söyleyebiliyoruz. Çeşitli koşular, boks karşılaşmaları, genç ve çocukların çember çevirme gibi yarışlarıyla at ve araba yarışlarının burada yapıldıkları söyleyebiliyoruz. Ayrıca podyumdaki kabartmalardan verilen ödüller konusunda da bilgi sahibi oluyoruz.

2014 yılından bu yana maddi olanakların yetersizliği nedeniyle *stadion* dışına taşınamayan, zaman zaman arenanın batı yarısı boyunca yayılan heyelan toprağı kendilerine teşekkür borçlu olduğumuz Aydın Büyükşehir Belediyesi'nin tahsis etmiş olduğu bir kepçe ve önce iki sonra üç kamyon ile *stadion* dışına taşınmıştır. 15 gün süren çalışmalar sonucunda *sphendonanın* alt yarısı ile arenanın batı kanadı boyunca önceki yıllarda biriktirilen heyelan toprağı böylece 15, 16, 17 ve 18 *kerkisler* önünden alınmış ve arena, taban seviyesinin 0,50-1 m. arasında değişen bir tabakaya kadar temizlenmiştir. Örnekleyecek olursak yirmişer tonluk iki kamyonla günde 24-27 üç kamyonla günde 50-60 kamyon toprak atıldığı ifade edilmelidir.

Sphendonanın 13. *kerkis*in alt *diazomasından* başlayarak 18. *kerkise* kadar oturma sıralarının üstüne heyelanla ve tarafımızdan üst sıraların açılması sırasında yığılan toprak yönlendirdiğimiz mini kazıcı ile arenaya indirilerek Büyükşehir Belediyesi araçlarıyla dışarı götürülen toprakla birleştirilmiş böylece çalışmanın kesilmeden sürmesi sağlanmıştır. Bu çalışmalar arena-da önceki yıllarda orta çıkarılan iki finiş ayağına ek olarak diğer iki ayağın da *in-situ* olarak bulunmasının yanı sıra aynı şekilde o yıllarda bulunan iki Herme'nin yeni ayakların üstünde duran iki benzerlerinin de ortaya çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece kabartmalardaki görüntüyü doğrular biçimde dört finiş ayağı üstlerinde duran dört Herme ile ortaya çıkarılmış olmaktadır. Burada Hermelerden birinin sakalsız oluşu 2006 da bulunan başsız Herme'nin de büyük bir olasılıkla sakalsız olduğunu varsaymamıza neden olmaktadır. Diğer bir ilginç durum sakalsız olan Herm'enin alnındaki haç işaretidir.

Podyumun önünde yukarıdaki galerilerden heyelanla arenaya kadar inmiş üç sütun ortaya çıkarılmıştır. Buradaki kazılar sürdürülecektir. Podyumun neredeyse tabanına kadar ulaşan toprak temizleme işlemleri *stadionun* başka bir özelliğinin araştırılması amacıyla ümitsiz bir şekilde de olsa sürdürülmüş ve podyum cephesinde kabartmaların olup olmadığının anlaşılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmalarda 14. *kerkis* podyumunun sol başında kaba yontu olarak bir kabartmanın ilk aşaması olarak değerlendirilebilecek bir taş işçiliği ile karşılaşılrken podyumun ortasında sola dönük alçak kabartma bir gladyatör figürü ile karşısında yer alacak figürün kaba yontu olarak bırakılmış görüntüsü ortaya çıkarılmıştır. Gladyatörün çevresinin de kaba yontu olduğu görülmektedir. En sağda ise çok daha ileri bir aşamaya getirilmiş, burada da yine

alçak kabartma olarak işlenmiş, birebirlerine dönük iki gladyatör figürünün olduğu saptanmıştır. Buradaki işçilik çok daha ileri bir aşamaya ulaşmış, figürler neredeyse tamamlanmış fakat yüzeyin tıraşlanarak perdelanması gerçekleştirilmemiştir. 16. *kerkisin* cephesinde tamamı ortaya çıkarılamayan bir yazıtın yer aldığı son gün saptanmıştır.

Stadionda, arenadan tribünlere çıkmanın, daha doğrusu kaçmanın önlenmesine yönelik hiçbir ayrıntı veya kanıtın olmaması, gladyatörlerin arenada, aralarında ya da vahşi hayvanlarla ölümüne dövuştüklerini varsaymamızı engelliyor. Bu nedenle podyumlardaki gladyatör kabartmalarının eğitime yönelik karşılaşmalar olduklarını varsayıyoruz. Üst *diazomad*kilerle birlikte tümünün yapılmadığını bildiğimiz yaklaşık 150 kabartmanın sergilenmesinin planlanmış olduğu yapı, bugün bir açık hava müzesi niteliğindedir. Toplam 27 *kerkisteki* kabartmaların sadece 27 tanesi ortaya çıkarılabilmektedir. Start yapısıyla, *sphendon*asındaki üç kata ulaşan galerileriyle, alt galerideki sütun sırasıyla dikkati çekmektedir. Oturma yerlerindeki yazıtlarının büyük bir arşiv olma özelliğiyle de antik dönemin en önemli yapılarından biri olduğunu göstermektedir.

ŞAPEL

Magnesia'yı bilimsel açıdan ön plana çıkarmanın yanı sıra kentin turistik açıdan önemini vurgulamak amacıyla da araştırmalar sürmektedir. Bu bağlamda gelecekte büyük bir turist potansiyeline neden olabilecek çalışmaların başında bu şapelin ortaya çıkarılması gelmektedir. Hristiyanlığın en önemli azizlerinden biri olan İgnatius, aslanlara atılmak üzere Roma'ya götürülürken, İzmir'de görüştüğü Magnesia'dan gelen temsilci rahiplere Magnesia'daki Hristiyan cemaatine verilmek üzere üç mektup verir. Bu nedenle en erken Hristiyan cemaatlerinden birine sahip olduğunu bildiğimiz Magnesia'daki bu şapelin, onun adına inşa edilmiş olabileceği varsayılabilir. Bu ilişki belki de bu şapelin kazısıyla ortaya çıkarılmış olacaktır.

Tüm duvarları korunmuş yapı kare planlı ve doğu tarafında apsisi bulunan tek nefli şapel tarzında bir yapıdır. Yapı duvarlarının iç kısmı oldukça kalın ve bazı yerlerde plasterli stuko ile kaplıdır. Yapı kuzey – güney doğrultusunda 10,80 m. ve doğu – batı doğrultusunda apse kadar olan bölümü 11,50 m. genişliğindedir. Duvar kalınlıkları yer yer değişkenlik gösterse de ortalama 0,70 m. genişliktedir. Buna karşılık apsis duvarı genişliği ise 0,90

cm. genişliğindedir. Apsisin tam ortasında dışa çıkıntılı mazgal açıklığı tarzında bir açıklık bulunmaktadır. 11,50 m. uzunluğundaki doğu – batı doğrultulu duvardan itibaren, doğuya doğru apsis derinliği 1,60 m.dir.

Tren yolu ile karayolu arasında, tahribata maruz kalma olasılığı çok fazla, koruma açısından son derece rizikolu bir bölgededir. Çevresinde güvenlik ve koruma önlemleri niteliğinde uygulamaların gerçekleştirilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Yapılacak çalışma sonrasında edinilecek bilgi doğrultusunda çalışmaların sürdürülmesine karar verilecektir.

Resim 1: Jeomorfolojik oluşum.

Resim 2: Kuyu.

Resim 3: Temenos duvarı 3.

Resim 4: Kuzey stoa restorasyon çalışmaları.

Resim 5: Latrina. Üst örtü ve sergilenen *opus sectile* duvar dekorasyonu.

Resim 6: Kütüphane. Üst örtü ve *opus sectile* taban ve mimarı sergileme.

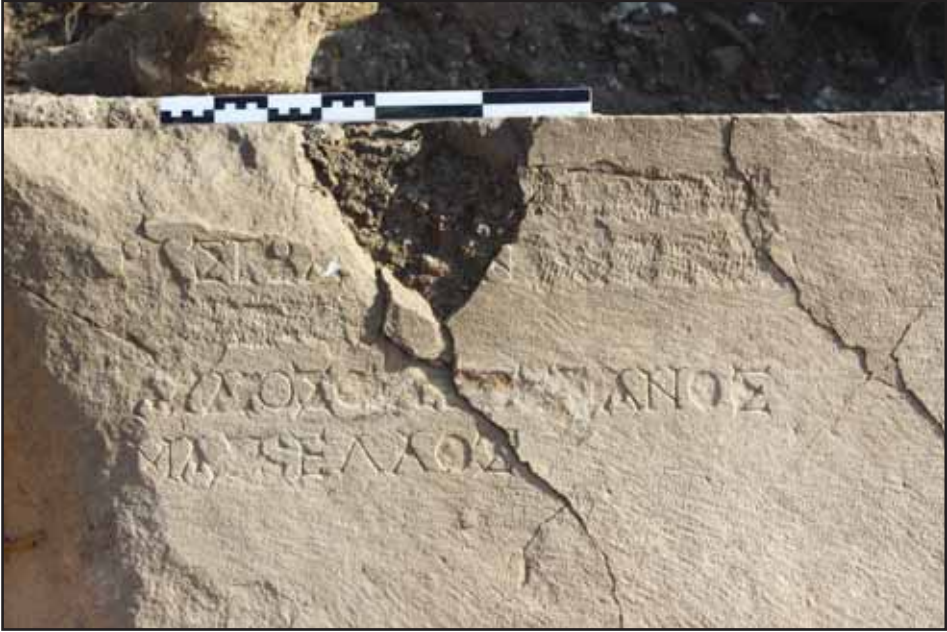
Resim 7: Heykellerin buluntu durumu.

Resim 8: Heykellerden dördünün kazı kampüsündeki konservasyon çalışmaları.

Resim 9: İmparatorlar Salonu genel görünüş.

Resim 10: Kazınmış Domitian Yazıtı.

Resim 11: İmparator heykeli buluntu durumu.

Resim 12: Üçlü kompleks.

Resim 13: Kireç taşı podyumlar ve kaideler.

Resim 14: Devlet Agorası.

Resim 15: Stadion 2018 kazısı sonu görünüşü.

TYANA 2018 YILI KAZILARI

Osman DOĞANAY*
Bülent İŞLER
Nesrin Aydoğan İŞLER

Niğde İli, Bor İlçesi, Kemerhisar Kasabası sınırları içerisinde bulunan Tyna Antik Kenti'nde 2018 yılı kazı çalışmalarına Niğde Müze Müdürü Fazlı Açıkgöz başkanlığında, Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölüm Başkanı, Doç. Dr. Osman Doğanay'ın bilimsel danışmanlığında ve Niğde Müzesi uzmanlarından Arkeolog Yakup Ünlüler'in katılımıyla 09.07.2018 tarihinde başlanmış ve çalışmalar 20.09.2018 tarihinde sona ermiştir¹.

Kazı ekibimizde ayrıca Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nden 1 arkeolog, 7 stajyer öğrenci, Mersin Üniversitesi'nden 1 doktora öğrencisi, 1 arkeolog, 1 öğrenci, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nden 1 sanat tarihçisi, Sinop Üniversitesi'nden 2 öğrenci, Aksaray Üniversitesi'nden 1 arkeolog, 1 öğrenci ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nden 1 öğrenci görev almıştır.

Kazı ekibinin konaklaması için Kemerhisar Belediyesi tarafından ekibimize belediye misafirhanesi tahsis edilmiştir. Ekip üyelerinin beldeye ulaşmasının ardından misafirhanede düzenlemeler yapılmış ve alan çalışmalarına başlanmıştır.

* Doç. Dr. Osman DOĞANAY, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aksaray/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Bülent İŞLER, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.

Dr. Öğr. Gör. Nesrin Aydoğan İŞLER, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.

¹ 2018 yılı kazı çalışmalarına ekip üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Hatice Körsulu, Doç. Dr. Bülent İşler, Arş. Gör. Dr. Nesrin Aydoğan İşler, Prof. Dr. Mehmet Kurt, Dr. Öğr. Üyesi Deniz Kaplan, Doç. Dr. Semiha Akçaözoğlu, Prof. Dr. Güngör Karauğuz, Doç. Dr. Kubilay Akçaözoğlu, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Tuncer, Prof. Dr. Fatih Başbuğ, Doç. Dr. Mustafa Korkanç, Doç. Dr. Mehmet Vehbi Gökçe, Dr. Öğr. Üyesi Burak Murat Demirçivi, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Alkan, Doç. Dr. Metin Hakan Severcan, Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Acar, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Evren, Öğr. Gör. Vildan Acar, Öğr. Gör. Dr. Gülfem Uysal, Dr. İsmail İnce, Arş. Gör. Emel Efe Yavaşcan ve Öğr. Gör. Hakan Eraslan katkı sağlamıştır.

09.07.2018-12.07.2018 tarihleri arasında Kemerhisar Belediyesi tarafından kazı ekibine tahsis edilen misafirhanede temizlik ve kazı öncesi hazırlık çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda kazı evinde mevcut olan malzemeler düzenlenmiş, eksikler tespit edilmiş ve kazı için gerekli ön hazırlıklar yapılmıştır.

Her kazı sezonu başında olduğu gibi bu yıl da öncelikle 2002-2014 yılları arasında İtalyan ekip tarafından, 2016 yılından bu yana ise tarafımızca sürdürülen kazılarda çalışılan alanlar ve çevresinde ot temizliği çalışmalarına başlanmıştır. Çalışmalar kapsamında su kemerlerinin ulaştığı alanda, sekizgen planlı kilise yapısı ve çevresinin yanı sıra Roma Hamamı'nda ot temizliği yapılmış ve ilerleyen yıllarda kazı evi olarak kullanılması için hazırlanan Etiler İlköğretim Okulu'nda ise tadilat çalışmaları sürdürülmüştür (Resim: 1).

Önceki yıllarda ortaya çıkartılan ve kazı deposunda muhafaza altına alınan etüdlük nitelikteki eserlerin envanter kaydının yapılması amacıyla, 2018 yılında veri tabanı programı satın alınmıştır. Programın kurulumunun ardından ekip üyelerimize programın tanıtımı yapılmış ve eserlerin veri girişine başlanmıştır. Böylelikle Tyana kazılarının bütün verilerinin digital ortamda muhafazası sağlanacaktır.

2016 yılında tescillenen ve 2018 yılı itibariyle projeleri onaylanarak kazı ekibimize kazı evi ve deposu olarak kullanım izni verilen Etiler İlköğretim Okulu binasının etkin kullanımına yönelik olarak da çalışmalar yapılmıştır. Yeni kazı evinde onaylı projesine göre ilk aşama temizlik ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda kazı deposu ve laboratuvar olarak kullanılması planlanan mekânların içerisinde tadilat çalışmaları gerçekleştirilmiş olup, okul büyük ölçüde kullanıma hazır hale getirilmiştir.

ALAN ÇALIŞMALARI

N16/7 ve 17A Açmaları

Kazı hazırlık ve alanda gerçekleştirilen ot temizlik çalışmalarının ardından geçtiğimiz yıllarda İtalyan ekip tarafından ve geçen yıl tarafımızca kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği octagonal planlı kilise yapısında çalışmalara başlanmıştır. Bu alanda 2018 yılında gerçekleştirilecek çalışmalarda önceliğimiz yapının içerisine sonradan eklendiği anlaşılan duvar kalıntılarının kaldırılması olmuştur. Söz konusu duvar yapısı, 50x50 m.lik N16 karelajının 7 ve 17A açmalarına denk düşmektedir (Resim: 2).

Kilisenin orta nefinde yer alan ve Geç Döneme ait Türk yapısına ait olduğu anlaşılan duvarların kaldırılmasına karar verilmiştir. Duvar kaldırma çalışmalarına 1146.85 metre seviyesinden başlanmıştır. 1146.85- 1146.65 m. kotları arasında gerçekleştirilen çalışmalardan devşirme olarak kullanılmış süslemeli mimari eleman parçaları, seramik parçaları ve cam bilezik parçası ele geçmiştir (Resim: 3).

Kilise içerisinde yer alan ve Türk Dönemi yapısına ait olan duvarın batı bölümü de kaldırılmıştır. Bu duvar uzantısı N16 karelağının 17A açmasına denk gelmektedir. Duvar kaldırma çalışmaları, 1147.32-1146.72 m. aralığında sürdürülmüş ve 1146.72 m. kotunda bir adet mezar yapısına rastlanmıştır. Ayrıca bu kot aralığında yapılan çalışmalardan seramik parçaları, bilezik parçası, tessera parçaları ve metal parçası ele geçirilmiştir.

Octagon Kilise Yapısındaki Kazı Çalışmaları

Octagonal planlı kilise yapısında 2017 yılı sezonunda kazı çalışmaları gerçekleştirilmişti. Bu yılki çalışmalarımızda öncelikle yapının orta nefinde N16/7 ile N16/ 17 A karelağları içerisinde kalan ve geç döneme ait olduğu anlaşılan duvar kalıntılarının kaldırılmasına ağırlık verilmiştir. Söz konusu iki açmada sürdürülen çalışmalarda 1146.52 m. kotunda kilise yapısına ait olduğu düşünülen temel seviyesine ulaşılmıştır. Buna ek olarak, çalışmalar kapsamında 2017 yılı kazı çalışmalarında bir bölümü açığa çıkarılan mezar yapısı, aynı açmada 1146.32 m. kotunda tamamen açığa çıkartılmıştır. Duvar kaldırma çalışmaları kapsamında seramik parçaları, cam ve taş tessera parçaları, cam bilezik ve yüzük parçaları ele geçirilmiştir. Ayrıca 1146.45-1146.25 m. kot aralığından seramik ve cam gibi küçük buluntuların yanı sıra yoğun korozyonlu bir adet bronz sikke de ele geçirilmiştir (Resim: 4).

Duvar kaldırma çalışmaları kapsamında N16/7 ve N16/17A açmalarının birleştiği alanda 1146.45-1146.25 m. kotları arasında iki adet mezar yapısına ulaşılmıştır. Aynı kot aralığından az sayıda seramik, cam parçası ve tessera parçaları ele geçirilmiştir. Kilisenin orta nefinde yer alan geç dönem duvarının kaldırılmasını amaçlayan çalışma, 1146.25 m. kotunda sonlandırılmış olup, kazı çalışmalarına yapının *narteks* bölümünün güney batısında ve kilisenin kuzeyi ile kuzeybatısında devam edilmesine karar verilmiştir.

02.08.2018 tarihi itibarıyla N16/14A ve M16/96 açmalarında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Bu karelağlarda kazı çalışması başlatılmasının temel nedeni ise *octagonal* planlı kilisenin ikinci evresini temsil eden bazilikal planlı

kilise yapısının *narteks* bölümünü ortaya çıkartmak ve yapının birinci ve ikinci evresinin planını tam olarak aydınlatmaktır.

N16/14A açmasında gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında bu alanda 5x5 m.lik bir sahada 1147.10 m. üst kotundan kazı başlatılmıştır. Açma çalışmalarında 1145.95 m. kotuna ulaşıldığında yanık bir tabaka ile karşılaşmıştır. 1147.10- 1145.30 m. kot aralığından farklı dönemlere ait seramik parçaları, mermer, metal ve mozaik parçaları ele geçirilmiştir.

M16/96 açması, 1146.10 m. üst kotundan başlatılmıştır. Bu açma *octagonal* planlı kilisenin çevre koridorunun kuzey batısına konumlanmaktadır. Burada açma başlatılmasının nedeni ise kilisenin sekizgen (*octagonal*) planlı tasarlanan ilk evresinin uzanımlarının aydınlatılmak istenmesidir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmalarda 1145.90- 1145.70 m. kotları arasında bir adet mezar yapısıyla karşılaşmıştır. 1145.70 m. kotunda açmadaki çalışmalar sonlandırılmıştır. Seviye indirme çalışmalarında 1146.10- 1145.70 m. kotları arasından az sayıda seramik, çatı kiremidi ve tessera parçaları ele geçirilmiştir.

Octagonal planlı kilise yapısının çevre koridorunda M16/96 açmasının kuzeydoğusunda M16/97 açmasında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. M16/96 açmasında olduğu gibi bu açmada da çalışılmasının asıl amacı, yapının birinci evresini temsil eden *octagonal* kilise yapısının uzanımlarını ortaya çıkartmaktır. Bu amaçla 1146.10 m. üst kotundan itibaren kazı çalışmalarına başlanmış, 1145.90 m. kotunda mermer kaplama bir zemin *in-situ* olarak ele geçirilmiştir. Söz konusu zemin yapının ilk evresinin orjinal zemini olup, yapının ikinci evresinde de aynı amaçla kullanılmıştır. Orjinal zemine ulaşılmasının ardından M16/97 açması 1145.90 m. kotunda sonlandırılmıştır. 1146.10- 1145.90 m. kotları arasından bir adet mimar süslemeli parça, az sayıda seramik, cam ve tessera parçaları ele geçirilmiş ve bu buluntular, her 20 cm.lik kot aralığında ayrı torbalarda toplanmıştır.

Kilise yapısının *narteks* bölümünün ortaya çıkartılmasını amaçlayan bir diğer açma, N16/14B açmasıdır. Söz konusu alanda 2017 yılında 2.5x3,5 m. ebatlarında bir açmada çalışmalar başlatılmıştı. Bu yılki çalışmalar, 1147.30 m. kotundan başlatılmış ve kontrollü seviye indirme çalışmalarında 1146.90- 1146.70 m. kotları arasında 50 cm. kalınlığında bir duvar yapısı ve yangın tabakasıyla karşılaşmıştır. 1146.50-1146.30 m. kotları arasında yangın tabakası izlenebilmektedir. N16/14 B açması 1146.10 m. kotunda sonlandırılmış olup, kazılan 1.20 m.lik tabakadan bir adet yoğun korozyonlu sikke, seramik,

mermer parçaları, boncuk, çatı kiremidi, cam parçaları ve *tessera* parçaları ele geçirilmiştir.

Octagonal planlı kilise yapısının çevre koridorunun dışında (yapının kuzeybatısında) M16/76 açmasında 1146.90 m. ile 1146.60 m. kotları arasında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş ve herhangi bir bulguya rastlanmadığı için çalışmalar sonlandırılmıştır.

Octagonal planlı kilisenin kuzeyinde yer alan mekânın batısında kilisenin ilk evresinin planını anlamak ve yapının ikinci evresinin *narteks* bölümünü ortaya çıkartmak amacıyla M16/86 açmasında seviye indirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu açmadaki çalışmalara 1147.05 m. üst kotundan başlanmış ve 1146.80 m. kotunda geç dönem yapılaşmasına ait olduğu düşünülen sıkıştırılmış zemin düzenlemesiyle karşılaşmıştır. Söz konusu alanda seviye indirme çalışmalarına devam edilmiş ve 1146.25 m. kotunda taş zemin döşemesine ulaşılmıştır. Zemine ulaşılmasının ardından bu açmadaki çalışmalara son verilmiştir.

Kilisedeki çalışmalar kapsamında N16/14B açmasının batısında N16/13A açmasında seviye indirme çalışmaları başlatılmıştır. Burada N16 plankaresinin bir bölümünü kapsayan 13 A karelaajında 1.5x3 m. boyutlarında küçük bir alanda çalışmalar sürdürülmektedir. 1147.20 m. üst kotundan başlanan çalışmalardan az sayıda seramik parçası ele geçirilmiştir. Söz konusu açmada seviye indirme çalışmaları devam edecektir.

M16/85D Açması Doğu Yarısı

Kilisenin kuzey nef kısmının kuzey yönünde kalan girişinde M16/85 açmasının doğu yarısı kısmında yapılan kazı çalışmalarına 09.08.2018 tarihinde başlanmıştır. Çalışmalarımız 1147,20 ile 1146-90 kodları arasında gerçekleştirilmiştir.

Çalışmalar esnasında 19-20 cm. boyutlarında sütun parçası, tandır kapağı, seramik parçaları, cam bilezik parçaları, çatı kiremitleri, metal içi oyulmuş küçük parça, mermer duvar kaplama parçası, mozaik parçası, modern dönem cam parçaları, farklı renklerde bez parçaları, ayakkabı parçaları, kırık cam şişeleri gibi materyallere rastlanmıştır. Bu veriler kazılan kod aralığının doğru olduğunu göstermektedir

M16/85D açmasında kazı çalışmaları 1146.20-1146.00 kot seviyeleri arasında yapılmıştır. *Narteks* duvarını ve zemini bulmaya yönelik yapılan kontrollü derinleştirme çalışmaları sonucunda kilisenin doğu bölümünün ikinci evre-

sine ait zemine ulaşılmıştır. 1146.20-1146.00 kot seviyeleri arasında mermer ve cam parçaların yanında üzeri kırmızı renk boyalı taş parçası, kırık cam bilezik parçası ele geçirilmiştir.

N16/95B Açması

Kilisenin *narteks* bölümünde yapılan diğeri bir çalışma, octagonal planlı kilisenin giriş kapısı olabileceğı düşünölen alanda M16/96 açmasında başlatılmıştır. Açmanın en yüksek kotu 1146.10 m. olup, 20 cm.lik derinleştirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1146.10-1145.90 m. kot aralığında gerçekleştirilen çalışmalardan cam parçası, seramik parçası, çatı kiremidi ve neredeyse bütüne yakın bir kap ele geçirilmiştir. 1145.80 m. kotunda yanık tabakasına rastlanmıştır. 1145.90-1145.70 m. kotları arasında yapılan çalışmalardan *tessera* ve seramik parçalarına ele geçirilmiştir (Resim: 5). Çalışmalar sırasında bir adet mezara ulaşılmış ve bu açmadaki çalışmalar 1145.70 m. kotunda sonlandırılmıştır.

2018 kazı sezonunda toplam sekiz açmada kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Seramikler, Demir Çağı ile Bizans ve hatta yakın tarihe ait malzemeleri de içeren bir dağılım göstermektedir (Resim: 6-7). Söz konusu çalışmalardan ele geçirilen malzemelerin homojen olmadığı ve dolayısıyla kazılan toprağın dolgu toprak olduğu anlaşılmaktadır. Bu sezon sürdürölen çalışmalardan yoğun korozyona uğramış iki adet bronz sikke ele geçirilmiştir.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

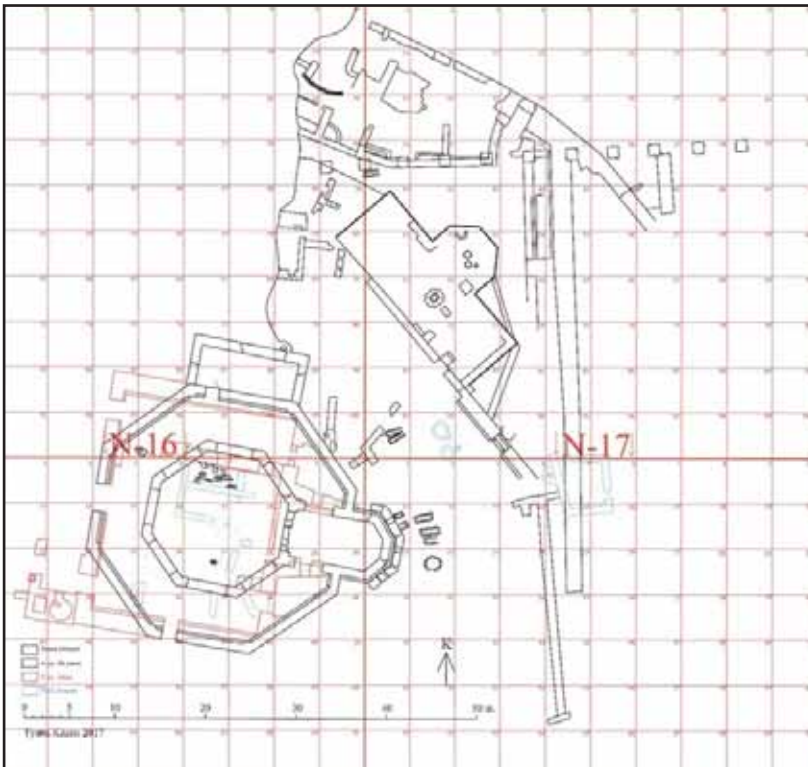
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim 8: 2018 yılı kazı alanı ve kalıntıların genel durumu

ALANYA KALESİ 2018 YILI ÇALIŞMALARI

Osman ERAVŞAR*
Lokman TAY

Ortaçağ yerleşmesi olan Alanya Kalesi'ndeki kazı çalışmaları 25 Haziran 2018 – 3 Eylül 2018 tarihlerini kapsayan sürede gerçekleştirilmiştir. Kazı ve araştırma çalışmalarının tamamlanmasının ardından, bölgedeki çalışmalara kazı başkanlığının ekip üyeleri ve müze müdürlüğünün denetiminde temizlik çalışmaları şeklinde devam etmiştir^{1 2}.

Kazı çalışmalarının tamamlanmasının ardından geçen yıllarda olduğu gibi kazı çalışmaları dışında arkeolojik sit alanı içinde koruma kurulu kararları ile istenilen onarım, sondaj çalışmaları ve çevre düzenleme çalışmaları gibi çalışmaları da kazı başkanlığımız denetim ve sorumluluğunda sürdürülmektedir. Kazı çalışmaları öncesinde bölgede koruma kurulu kararıyla yapılan kanalizasyon çalışmaları kapsamında kazı ve hafriyat inşa çalışmaları kazı başkanlığımızın kontrol ve denetimi altında sürdürülmüştür. Bu proje halen tamamlanmamış olup, önümüzdeki aylarda iç kale ve çevresindeki kısımlarda devam edecektir. Bu çalışmalar dışında “Ehmedek”-kale arasındaki ulaşımı sağlayan yaya yürüyüş yolu düzenleme çalışmalarına başlanması planlanmıştır. Aynı şekilde bu çalışmalarda kazı başkanlığımıza bağlı ekibin kontrolü altında sürdürülecektir.

Kalenin rölöve ve restorasyon projesi hazırlanması işi, Bakanlığımız Antalya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nce ihale edilmiş, bu çalışmalara bağlı olarak kazı alanının içinde ve kalenin çevresinde ot ve çalı temizlik çalışma-

* Prof. Dr. Osman ERAVŞAR, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Sanat Tarihi Bölümü Ortaçağ Arkeolojisi ABD. Konyaaltı-Antalya/TÜRKİYE, eravsar@yahoo.com
Dr. Öğr. Üy. Lokman TAY, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Sanat Tarihi Bölümü Ortaçağ Arkeolojisi ABD. Konyaaltı-Antalya/TÜRKİYE, lokmantay@gmail.com

¹ Kazılar, Bakanlığımız Kazılar Dairesi Başkanlığı tarafından sağlanan ödenek ile gerçekleştirilmiş, Bununla birlikte Antalya Valiliğinden sağlanan işçi desteği ile sürdürülmüştür. Bunun dışında Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Alanya Belediye Başkanlığı da kazımıza destek sağlamıştır. Alanya Teleferik Firması kazımızın işesi için bazı zamanlarda gıda desteği vermiştir. Georgetown Üniversitesinin Alanya'daki yurt-lojman binası Kazı Evi olarak önceki yıllarda olduğu gibi bu yılda kullanılmıştır.

² Kazı ekibimiz ve başkanlığımız başta Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Dairesi Başkanlığının uzmanları olmak üzere, Antalya İl Kültür Müdürlüğü, özellikle Alanya Müze Müdürü Seher Türkmen ve Müze çalışanları ile kazı bakanlık temsilcisi olarak görev yapan Antakya Müzesi Arkeoloğu Ali Beye içten teşekkürlerimizi sunarım.

ları yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında bazı yeni tespitler de yapılmış olup, bunlar raporun aşağıdaki bölümünde verilecektir³.

Alanya Kalesi kazı çalışmaları yaklaşık olarak 37 yıl kadar önce başlamıştır. Farklı tarih aralıklarında, iki farklı ekip tarafından yürütülen bu çalışmalar; iç kalede, saray ve çevresinde, iç kale kilisesinde, orta kale bölgesindeki burçların içinde, Tophane semtiyle, Kızıl Kule ve çevresinde yapılmıştır. Uzun süreli yapılan bu çalışmalar sonrasında ise ilk ekip 2008 yılında, ikinci ekip ise 2011 yılı içinde çalışmaları sonlandırmıştır. Bu çalışmalar dışında zaman zaman Alanya Müze Müdürlüğü tarafından yapılan ve ilk çalışmaları 1970 yılında başlayan kazılar ve her iki ekip tarafından yapılan çalışmalara ilişkin kazı belgeliği, rapor ve dosyaları ile yapılan çalışmaların sistematikliğini gösteren bir arşivin bulunmaması sebebiyle, kazı alanındaki bulguların arkeolojik kazı çalışmalarıyla bulunması ya da teyit edilmesi gibi bir yöntem izlenerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle ilk kazı ekibi tarafından sarnıç olduğu belirtilen bazı mekanların ne olduğunun anlaşılması amacıyla 2015 ve 2017 yıllarında tespit amaçlı kazılar yapılmış, neticede bu alanların bazılarında kazıların sonuçlandırılmasına karşılık altında başka katmanların olduğu önceki yıllarda yaptığımız kazı çalışmalarıyla tespit edilmiştir. Nitekim 2018 yılında daha öncesinde kazı ve araştırmaların tamamlandığı düşünülen alanda gerçekleştirilen çalışmalarda aşağıda anlatılacağı üzere yeni bir yapı ortaya çıkarılmıştır.

2018 yılı çalışmalarının odağında 2017 yılı kazı çalışmalarında bir kısım çalışmalara başlanılan iç kale yürüyüş yolu üzerindeki çini kalıntısına rastlanılan engelli asansörü ve çevresindeki çalışmaların tamamlanması, “Ehmedek” üçgen burç içinde Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu onaylı projesine göre kazı çalışmalarının tamamlanması ve iç kalenin halen kullanılan geçiş sağlayan güneydeki açıklığın yanında bulunan kalıntıların niteliğinin anlaşılması ve “arasta” olarak adlandırılan bölgelerdeki dükkanlarda temizlik yapılması bulunmaktadır (Şekil 1).

Ortaçağda bir çok olaya sahne olan Alanya kenti, Selçukluların bölgeye gelmesinden sonra yeni bir takım imar çalışmalarıyla gelişmiş ve kentsel yapı değişime uğramıştır. Selçuklu Döneminde, Alaeddin Keykubat tarafın-

³ Kazı çalışmalarına Akdeniz Üniversitesinden Prof.Dr.Yıldıray ÖZBEK, Prof.Dr.Abdullah KARACAĞ, Prof.Dr.Mustafa Hamdi SAYAR, Yard.Doç.Dr.Lokman TAY, Kastamonu Üniversitesinden Yard.Doç.Dr. Mustafa Bayrak, Nevşehir Üniversitesinden Arş. Gör. Enes KAVALÇALAN, Y.Mimar Nimet HACIKURAL, Arkeolog İlhami BİLGİN ile Yüksek Lisans ve Lisans öğrencileri katılmış yaklaşık olarak 25 işçi ile bu çalışmalar sürdürülmüştür.

dan kışlık başkent olarak kullanılan Alanya'da, sarayın bulunduğu iç kalede çeşitli yeni yapılarda inşa edilmiştir. Bu faaliyetlere karşılık günümüze sadece bir bölümü ulaşan yapılardan saray ve koğuşlar dışında başka yapılar günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte 1950'li yıllarda gerçekleştirilen onarım çalışmaları sırasında bazı yerlerde arkeolojik alanın katmanlarına da müdahale yapılarak, atıklar belirli yerlerde biriktirmek suretiyle yığınlar oluşturulmuştur. İç kalenin güneyinde 1970'li yıllarda kapı olarak kullanılmak üzere biçim verilen duvardaki delik, sarayın hemen yakınına açılıyordu. Bu çerçeve içinde sarayın batısında bir duvarla çevrili alanın içindeki kısma odaklanılmış gerekli çıkarımlar yayınlardan yapılmıştır.

2018 yılı kazı çalışmaları bakanlığımızın "koruma ve restorasyon" odaklı yapılmasını isteyen izni de dikkate alınarak yapılmıştır. Onarım, sağlamlaştırma, temizlik, depo düzenlemesi gerçekleştirilen çalışmalarda kazı çalışmaları zorunlu olarak belirlenen bölgelerde bakanlığımıza sunulan plan doğrultusunda yapılmıştır.

ALANYA KALESİ VE ÇEVRESİNİN KONUMU VE KAZI ÖNCESİNDEKİ DURUM

Alanya Kalesi, mevcut arkeolojik bilgilere göre antik çağda dik bir kayalık üzerine kurulmuştur. Ortaçağ öncesine ait kalede, en eski yerleşim yeri yapım tekniğinden dolayı Helenistik Döneme ait olduğu belirtilen "Ehmedek" ve çevresindeki sur duvarlarıdır. Bu bölümde kalenin giriş kapısının üzerinde bir Grekçe kitabe tespit edilmiştir. Orta kale olarak adlandırılan bölümde "Arap Evliyası Mescidi'nden" başlayarak kuzeye doğru devam eden duvarların alt kısımlarında da Antik Döneme tarihlenen sur duvarı izleri bulunur. Bu duvarlar dışında kalede Helenistik Döneme ilişkin bir kültür katmanı ya da objeye bu dönemki kazı çalışmalarına kadar rastlanılmamıştır.

Alanya Kalesi'nin iç kale bölümü farklı dönemlere ait kültür katmanları içermekle birlikte fiziki yapısının şekillendiği dönem Ortaçağdadır. İç kalede, I. Alaeddin Keykubat zamanında onarım ve değişim çalışmalarına başlanılmış ve döneminin ilk Selçuklu sarayı olarak inşa edilerek ya da yeniden düzenlenerek kullanılmaya başlanılmıştır (Şekil 2). İç kaledeki yapılar bu dönem içinde elden geçirilmiş, Karamanoğlu ve Osmanlı dönemlerinde kısıtlı kullanımının ardından buradaki yapı malzemeleri kalenin başka yerlerine taşınarak kullanılmaya başlanılmıştır.

Alanya'nın tarihi katmanlaşması İç Kale ve "Ehmedek" de izlenebilmektedir (Şekil 3). İç kale içinde gerçekleştirilen kazıların bulgularına dayanılarak bu katmanlaşmanın izleri kısmen takip edilebilmektedir. Buna karşılık kazılarda bir stratigrafi takip edilmemiş olması, buluntuların dönem ve ikinci dönem kullanımlarının birbirinin içine karışmış olmasına neden olmuştur. "Ehmedek" ise kısmen daha iyi bir durumdadır. "Ehmedek" üçgen burcun kademelenmesinde bozulma görülür. Onarımlar sırasında yapılan bazı hatalar sonraki dönemlerin eklemeleri gibi nedenlere bağlı olarak "Ehmedek" içinde belirleyici izlerin takibi yapılamamaktadır. Geçen dönem yapılan bir sondaj sonrasında elde edilen bilgilere bağlı olarak, bu dönem içinde alanın genelinde yeni birtakım bulgular ele geçirilmiş olup bu bilgilere aşağıda değinilecektir.

Antik Çağ yerleşiminde kentin tiyatro ve tapınak gibi mekanlarının nerede olduğu sorusunun cevabını da yine "Ehmedek" ve çevresinde aramak doğru bir yaklaşım olacaktır. "Ehmedek" de bulunan bazı mimari kalıntılar buradaki yapı kalıntılarının anlaşılması ya da değerlendirmesine yönelik gelecek yıllardaki kazılara yön verecektir.

1990'ların sonunda, saray ve çevresinde yapılan kazılar sonucunda belirli bir alanda korumaya yönelik restorasyon projesi hazırlanmıştır. Mevcut proje, gerek mimari buluntu ve kalıntıları, gerekse de 2015-2018 yılları arasında ortaya çıkarılan yeni kalıntıları dikkate almadığından günümüzde uygulanabilirliği pek kalmamıştır. Saray için yapılan bu projenin, uygulama sonrasında ortaya çıkan sorunlarına bağlı olarak tam olarak uygulanmadan olduğu gibi bırakılmıştır. Sarayda, 2016-2017 yıllarında kazıları tamamlanan alanların üzeri jeotekstil ile kapatılmıştır.

Daha önceki yıllardaki raporlarımızda da belirtildiği üzere Selçuklu kültürünü yansıtan Anadolu'daki kitabesi ve tarihi bilinen en eski saray olması, bu yapıyı ve çevresini Anadolu Selçuklu mimarisi içinde özel bir yere koymaktadır.

KAZI ÇALIŞMALARI

İç Kale Sarayın Batısında Giriş Açıklığının Yakınında Yapılan Kazı Çalışmaları (İç Kalede Hamam (?) Olduğu Düşünülen Yapı)

Selçuklu Döneminin Anadolu'da inşa edilmiş ilk saray yapısı olarak bilinen Alanya sarayı, iç kalenin kuzeyinde bulunmaktadır. Geçtiğimiz yıl sara-

yın üçüncü avlusunda kazı çalışması yapılmış, özgün zemin döşemesi ortaya çıkarılarak sarayın içindeki çalışmalar tamamlanmıştır.

Kalenin bugün kullanılan giriş açıklığını geçtikten sonra ulaşılan bölümde duvarlara bitiş vaziyette küçük bir kalıntı bulunuyordu (Şekil 2). Bu kalıntının bulunduğu alanın etrafını iç kalenin diğer kesimlerinden ayırtmak amacıyla bir çevre duvarı yapıldığı anlaşılmaktadır. 1957 yılında yapılan onarım ve düzenleme çalışmaları sırasında buradaki duvarın bir bölümünün yıkılarak ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Alanın doğusunda kazı çalışmalarının deposu olarak kullanılan surların bir burcu yer alır. 2017 yılında elektrik hattı döşemesi sırasında burcun kapısının önünde tuğla döşeme ve bununda altında ikinci bir kültür katmanına rastlanılmıştır. Bu nedenle bu bölgedeki elektrik topraklaması başka bir alana nakledilmiştir. Bütün bu bilgiler dikkate alındığında arkeolojik olarak bir yapının durumuna işaret ettiğini düşündürmüştür. İlk kazı ekibi tarafından deponun önündeki bu alanda 2002 yılında bir kazı çalışması yapılmıştır⁴.

Alanın kuzey kesiminde devam eden duvar, yaklaşık olarak iki metre yüksekliğinde ve harpuştalıdır. (Arık, 1988, 135). 1986-1987 yılı kazı sezonlarında, bu duvarın tuğla duvar ayağı ile birleştiği yerde büyük bir yapı kalıntısının varlığına işaret edilmiş ve burada yapılan kazılarda depo girişi önündeki ayaklar ve duvar izi bulunmuştur. Harpuştalı çevirme duvarı doğu yönde kazı deposunun önündeki kare kesitli ayaklara birleşir. Bu ayaklar iç kale duvarının güney ve doğu tarafında kalıntı olarak belirli kodlar da buluntular yer alıyordu. Kazı çalışmaları öncesinde görülen kemerli bölümün hemen yakınında da böyle bir kare kesitli ayağının izi de görülmekteydi (Şekil 4).

Bu kalıntının ne olduğunun anlaşılması ve doğudaki burcun hemen yakınındaki kalıntıyla ilişkisinin olup olmadığını anlamak amacıyla çalışmalara başlanılmıştır. Kazı, kale giriş açıklığındaki kalıntının çeperinden duvar takibi yapılarak başlanılmıştır. Bu alanın batısında iki adet su sarnıcı bulunuyordu. Bu sarnıklar ile kazı yapılan alan arasında belirgin bir kot farkı görülür. Kazı deposunun önünden başlayarak batıya doğru eğimlenen arazi sarnıcın başladığı yerde bir duvar ile set oluşturur. İç kalenin güney sur duvarının iç yüzünde yer yer üst örtü izlerinin leke olarak kaldığı izlenmekte ve burada bir yapının varlığına işaret etmektedir. Bazı yerlerde bulunan izler mekânın

⁴ Arık, 2004, 39, Kazı raporunda bu bölümde ana kayaya rastlanıldığı için kazı çalışmalarına son verildiği belirtilmektedir. Ancak alanın doğudan batıya doğru olan eğimi dikkate alınırsa, batı yönde kaya zeminin daha aşağıda olduğu topografik olarak anlaşılmaktadır. Burada daha önceki yıllarda yapılan kazılarda kırık çiniler ve sikke bulunduğu raporlarda ifade edilmiştir (Arık, 2004).

nasıl bir üst örtü sistemine sahip olduğunu gösterecek bilgiler de sunmaktadır. Bütün bu verilerden hareketle 2017 yılı kazı çalışmalarında bu alanda büyük bir yapı olabileceği düşüncesi ortaya çıkmış, 2018 yılı çalışmalarının bu alanda yapılmasına karar verilmiştir

Kazı çalışmalarında alandan çıkarılan toprak hafriyatı alanın batı ucundaki kısma nakledildi. Burada kurulan ayrıştırma sistemi ile hafriyatın içindeki iri kırık çatı örtüsü ve yapı elemanı tuğla parçaları ayrıştırıldı. Geri kalan toprak ise elekten geçirildi. Artık toprak surların dışına nakledildi. Burada toprağın altına jeotekstil örtü serilerek alt katmanlarla kaynaşmamasına dikkat edildi. Kazı çalışmalarının tamamlanmasından sonra buradaki toprak, işçiler tarafından başkanlığımız gözetiminde kaldırılacaktır.

Kare kesitli ayak ve kemerli bölüm etrafından başlanılarak batıya doğru devam eden kazılar duvar takibi şeklinde sürdürüldü. Bunun sonucunda alanın kuzey kesimine doğru yönelen temel seviyesinde bir duvar izi bulundu (Şekil 5). Girişin hemen yanındaki kemerli bölümün altında üzeri tonoz ile örtülü doğu-batı doğrultusunda uzanan bir mekânın olduğu tespit edilmiştir. Bu mekânın doğusu kemer üzengi seviyesine kadar tuğla duvar ile örtülüdür. Batı kısmında ise duvar devam etmesine karşılık yıkıntı halindedir. Yıkıntı halindeki tonozun tuğla örgülü olduğu anlaşılmaktadır. Mekânın üzerindeki kısmın duvarlarından sadece bir kısmı iz olarak görülmektedir. Geri kalan bölümleri ise tamamen yıkılmıştır.

Tonozlu mekânın bir kısmı kuzeydeki revak ayağı kalıntısına yaslanmış. Mekânın önünde ise kuzey-güney doğrultusunda devam eden duvarın bir başlangıcı bulunmuş, bu duvarın tonozlu mekanla aynı seviyedeki kısmında batı yöne doğru doğru çıkıntı yapan bir duvar başlangıcı olduğunu düşündüren kısma rastlanılmaktadır

Bu duvar izinin doğusunda yıkıntı halde bir takım tuğla döşeme izlenmeye başlandı. Döşemede tuğla ve harcın karışık şekilde yerleştirilmesi ile oluşturulmuş düzensiz bir birikinti şeklindeydi. Kırık tuğlalardan oluşan bu döküntü kireç harç içerisine yerleştirilen parçalar, herhangi bir düzeni takip etmeden dizilmişti. Harcın içerisinde ve çevresinde başka herhangi bir bulguya rastlanmadı. Bu harçlı bölümün kuzeydoğusunda etrafı tuğla ile belirlenmiş, dairevi bir birim açığa çıkartıldı. Bu dairevi planda tuğla dizili birimde gerekli kazı çalışmaları yapılarak derinleştirildi. Derinleştikçe yoğun bir kil tabakası ve içinde kırık çini parçaları ele geçirildi. Kazı çalışmaları sırasında burasının rögar şeklinde su toplama haznesi olduğu anlaşıldı. Öyle ki burasına su akıtmayı sağlamak amacıyla doğu yönden buradaki rögarın

içine açılan bir de kanal ağız açığa çıkarıldı. Bu kanala ulaşan su yolu üzerinden İç kale yaya yürüyüş yolu geçtiği için buradaki çalışmalar doğu yönüne ilerletilemedi. Önümüzdeki yıllarda iç kalenin gezi güzergahında yapılacak değişiklik sırasında güney yönündeki bu kale kapısı kapatılarak alanın alt kısmı ayrıca kazılacaktır.

Kazının ilerleyen aşamasında kuzey yönünde bulunan tuğla örgülü duvar takip edilmiş ve bu duvarın kuzey yönde belirli bir noktadan sonra batıya doğru döndüğü anlaşılmıştır. Başlangıçta yapının hemen yakınında yer alan röper noktası olarak ± 0.0000 kotu kabul edilmiştir. Bu kottan yaklaşık olarak -0.0000 kotu sabit olmak üzere belirli bir seviyede kazının devam etmesine karar verilmiştir. Duvarlar, yaklaşık olarak -0.50 m. kotundadır. Mekân ise değişmekle beraber ortalama -0.65 m. kotunda olup, bu kot seviyesi esas alınarak batı yönüne doğru mekânın içerisi boşaltılmıştır.

Batı yöne doğru devam edilirken belirli bir kot seviye takibi sonrasında kuzey-güney yönünde devam eden ikinci bir duvar ile karşılaşmıştır. Bu duvar da dış duvarlar gibi tuğla örgülüdür. Mekânın güney yönündeki kısmında ise sur duvarlarının önünde ve sura paralel devam eden ve kendi üst örtüsünü taşıyan tuğla duvar örgüsü ortaya çıkarılmıştır. Batı yönündeki bu duvarın üzerinde herhangi bir kapı eşik izine rastlanılmamıştır.

Mekânın batısına doğru devam edilince güney kesimi ile kuzey kesimindeki bölümü birbirinden ayıran doğu-batı doğrultusunda uzanan ikinci bir duvar ortaya çıkartılmıştır (Şekil 6). Bu duvarın kuzeyindeki mekanlar ile güneyindeki mekanlar tamamen birbirinden farklıdır. Ayrıca duvarın tam ortasında gelecek noktada bulunan ve duvarın içerisinde doğru girinti yapmış küçük bir açıklık da dikkat çekmiştir. Bu açıklığın zemine doğru önünde yaklaşık 1.00×1.00 m. ölçülerinde bir alanda sondaj yapılmış ve bunun neticesinde duvarın yanlardan iç yüzüne doğru daraldığı anlaşılan bir örgü sistemi olduğu tespit edilmiştir. Burada yapılan sondaj sonucunda alanın mevcut kotunun altında kalan kısmın, döşemenin altına inen ikinci bir katı olduğunu göstermektedir. Bütün bulgular, burasının bir hamam olduğuna işaret etse de hamam için gerekli olan külhan su deposu gibi plan elemanlarının olmayışı bu tespiti şimdilik tam olarak doğrulamamaktadır. Bulunan duvar yüzeyindeki girintili tüteklik benzeri alt kata inen bir kanal, duvar içerisinden başlayan girinti döşemeyi duvar içinde taşıyan yüzeylerin oturduğu kısımlar, zemin döşemesi altında bir cehennemlik katna işaret etse de yeterli bir ipucu vermez. Şu hâlde bu mekân eğer bir hamama aitse sıcaklık merkeziyle ilişkili olabilir.

Alanın doğusunda bulunan kalıntılar ise ortadan bir kanal ile ikiye bölünmüştür (Şekil 8). Bu su kanalı küçük bir ark şeklinde tasarlanmıştır. Arkın doğusunda bulunan kısım toprak yığıntı ile oluşturulmuş, duvar ile birleştirilmiş bir bölümdür. Burasının içinden künklerle gelen bir su iletim hattı da arkın içine akmaktadır. Künkli bölümün üzerinde düzgün tuğla döşemesi *in-situ* halinde bulunmuştur. Döşemeyle duvar arasındaki kısım incelendiğinde burasının çok küçük bir mekân olduğu anlaşılmaktadır.

Batısında bulunan bölüm ise kendi içerisinde kademelenen küçük bir mekândan oluşmaktadır (Şekil 8). Burası yaklaşık olarak 4.00x3.00 m. ölçülerinde ve ortasında kanala doğru yönelen küçük bir ark açıklığından müteşekkildir. Bu su arkının duvar yüzeyinde künk ile kanala bağlantı sağlanmıştır. Mekânın batı duvarı diğer duvarlarından daha kalındır.

Yapının kuzey dış duvarlarının önünde arkın açıldığı kısım da doğuya doğru devam eden bir duvar izi bulunmuş, ancak bu duvar izinin sadece belirli bir noktadan sonra devam etmemesi sebebiyle buradaki kısımda ilerlenmemiştir. Bu bölümdeki yapının pis su atık sisteminin bir parçası olduğu düşünülen kısmı mimari olarak yapının ikinci döneminde yapıldığını düşündürecek şekilde ilkel teknikler kullanılarak yapılmıştır. İlk dönem kullanımında burasının bir bütün halinde olduğu düşünülmektedir.

Arklı bu mekânın batısında kare planlı üçüncü bir mekân daha bulunur. Bu üçüncü mekânın güneyinde surların önünde devam eden duvarının köşeye yakın bir noktasında tüteklik şeklinde bir kanala rastlanılmıştır.

Batıdaki bu mekân, kuzey-güney doğrultusunda devam eden bir duvar ile sonlanır. Bu duvar yapının diğer bölümlerindeki duvarlarla aynı teknikte yani iki sıra tuğla örgülüdür. Yapının bütününde kullanılan tuğlalar 23,5x23,5 cm. ölçüsündedir. Batı yönündeki duvar sonrasındaki mekanlar 2019 yılı kazı çalışmalarında tamamlanacak ve tamamında cehennemlik katına kadar inecektir. Önümüzdeki yıl yapılacak kazı çalışmalarında duvar ile çevrili alan içerisinde döşeme kot seviyesinde kazı yapılması planlanmıştır.

Güneydeki sur duvarlarının batı yönünde uzanan üst kesiminde tuğla ile yapılmış bir tonoz kalıntısı devam eder (Şekil 5). Surun doğu ve güney duvarları boyunca devam eden tonozlu bu yapı elemanı zeminde kare kesitli ayaklara oturmaktaydı. Güney surlarında batıya doğru yönelen en son kare kesitli ayak bölümüne bitişik vaziyettedir. Buradan sonra batıya doğru yönelen tonozun surların üzerinde devam ettiği izlenmektedir. Lakin zeminde kare planlı bölümünün içinde bu yönde başka bir ayak ve ize rastlanılmamış-

tır. 2019 yılı kazı çalışmaları sırasında buradaki mekanların alt katına kadar kazısının yapılmasının ardından, burada ayak bulunup bulunmadığı anlaşılacaktır.

Alandaki kazı çalışmaları sırasında yoğun miktarda kırılmış firuze renkte çini parçaları ele geçirilmiştir. Bunların hiçbirisi form ve biçim vermemektedir. Diğer yandan alanın doğusunda bulunan ve rögar olarak kullanıldığı düşünülen dairevi bir hat ile sınırlanmış kuyu şeklindeki bölümler figürlü ve bitkisel süslemeli çinilere ait olduğu düşünülen form vermeyen, kırık duvar çini parçaları ele geçirilmiştir. Bunların buraya kanal içerisindeki akıntıyla taşındığı düşünülmektedir.

İç Kaledeki Sondaj Çalışmaları

İç kalenin içerisinde onaylı çevre düzenleme projesine göre yürüyüş yolları yapımı, elektrik tesisatının yenilenmesi ve kamera konulması işleri Antalya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün ihale projesi kapsamında 2017 yılı içinde kazı başkanlığımızın denetimi sorumluluğu altında yapılmaya başlanılmış, 2018 yılında da bu işler ödenek durumuna bağlı olarak devam etmiştir.

İç kale çevre düzenleme çalışmasının bir diğer ayağı da kuzey yöndeki seyir terasına çıkacak bir engelli asansörü için alan zemin tesviye çalışması yapılmasıdır. Bu amaçla onaylı projede işaretlenen bölgede gerçekleştirilen çalışmalarda alanın içinde yaklaşık 2.00x2.00 m. ölçüsünde surların önündeki mekânın güney duvarına bitişik alanda kazı yapılmıştır. Yapılan kazıda önceki duvarın inşası sırasında (1960'lı yıllarda yapılan restorasyonlarda) toprak istiflemesi yapıldığı, bunun sonucunda toprağın içinde karışık vaziyette sır altı tekniğinde çiniler olduğu görülmüş ve bunlar toprak elemesi ve seçim yapılarak ayrıştırılmıştı. Asansör kadar olan bir alanda gerçekleştirilen alan içindeki kazılar, 2018 yılında asansörün doğusunda ve batısında devam ettirilmesine karar verilmiştir.

Surun kuzey yönündeki mekanlar boyunca devam ettirilen çalışmalar sırasında yığıntı halindeki toprak kaldırılarak batı yöndeki doğal kayalıkların arasında istiflenmiştir. Bu alanda herhangi bir mimari ile karşılaşılmamış, sadece düzgün yonu bir taş bloğu bulunmuştur. Bu parçada buraya başka bir alandan getirilmiş olmalıdır.

Alanda kırık nitelikte çok sayıda küçük sırlı firuze renkte ve figürlü ya da bitkisel süslemeli parçalara ait olduğu düşünülen çini parçaları ele geçirilmiştir.

“Ehmedek” Üçgen (Beşgen) Burç İçi Çalışmaları

Teleferik projesinin hayata geçirilmesiyle birlikte, kaleye ulaşımı sağlayan yeni yol güzergahı üzerinde yer alan “Ehmedek” için yeni bir düzenleme yapılması Süleyman Camisi civarında bulunan bilet satış gişesinin “Ehmedek” içine taşınarak koordineli yeni bir ulaşım sistemi kurulması 2017 yılında planlanmış, bu kapsamda yol çalışması 2017 yılında tamamlanmıştır. 2017 yılında koruma kurulundan onaylanan projesine göre projenin merkezinde bulunan “Ehmedek” bölgesindeki üç ayrı burçtan doğudaki üçgen burcun içinin bilet satış gişesi olarak planlaması yapılmıştır. Bu sebeple 2018 kazılarının bundan sonraki bölümünde burada ağırlıklı olarak çalışılmıştır.

“Ehmedek” içindeki iki ve üç numaralı burçlar yaklaşık olarak 20 m. yüksekliğinde bir dolguya sahiptir. Bu dolgunun Alanya için bir höyük gibi katmanlaşma oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple önümüzdeki süreç içinde kazıların ağırlıklı olarak bu alan içinde yapılması planlanmaktadır.

Alanda kazı çalışmaları için en önemli sorun, kazıda çıkarılan toprak hafriyatının dışarıya nakli ve sur duvarlarının acilen sağlamlaştırmasının gerekliliğidir. Üçgen burç olarak tanımlanan bölümde kazı çalışmaları öncesinde bir statik uzmanından da görüşler alınmış, buradaki toprağın boşaltılmasının sur duvarlarındaki baskıyı azaltacağından faydalı olduğu belirtilmiştir. Toprak hafriyatı için burcun batı bölümüne makaralı ve motorlu bir sistem kurulmuştur. Ancak bu sistem efektif kullanımının olmaması sebebiyle çalışmalar ağır ilerlemiştir. Toprak hafriyatının yapıldığı batı yöndeki iki burç arasında kalan kısımda boşluk alana jeotekstil örtü serilmiş ve hafriyat buranın üzerine boşaltılmıştır.

Kazı öncesindeki başlangıç kotu olarak “Ehmedek” burç girişindeki eşik taşı ± 000 olarak kabul edilmiştir. Buradan itibaren geçtiğimiz yıl yaklaşık olarak -1.50 m. civarında alanın içinde toprak hafriyatı yapılmıştır.

Bir önceki yıl raporunda da tanımlandığı üzere üçgen burcu, zemininde büyük taş bloklarının olduğu ve duvar üzerinde en az dört farklı döneminin inşa tekniğinin izlenebildiği bir yapıdır. Bu yapının iç kısmı kuzey yöne doğru gönyeli bir biçimde uzanarak burcu beşgen bir hale getirmiş, buna karşılık, bu çıkıntıdan dolayı üçgen burç olarak tanımlanmıştır.

Üçgen burcun içinde batı tarafında tonozu ve duvarının yarısı yıkılmış bir sarnıç kalıntısı olduğu anlaşılan bir mekân izi bulunur (Şekil 3). 2017 yılında burcun içindeki zemin düzeltme çalışmalarında doğu-batı yönünde devam eden devşirme malzemelerden yapılmış, bir duvar izi tespit edilmiştir (Şekil 10).

2017 yılında burcun tam ortasında bir sondaj yapılmıştır. Bu sondaja göre toprak tabakası yaklaşık olarak 30 cm. kalınlığında bir tabaka oluşturmaktadır. Bu tabakanın altındaki diğer tabaka ise çakıl taşları ile doldurulmuş bir alandır. Bu ilk tabaka yüzey toprağı niteliğinde olup, burcun çukurda kalması sebebiyle akıntıyla yukarıdan gelen buluntuları içermekteydi. Geçen yıl yapılan kazılar sırasında bu tabakadaki toprak kaldırılmıştır. Sondajın derinliği 1.70 cm. civarındaydı. 2018 yılındaki kazı çalışmalarında alanın tamamında bu derinliğe ulaşılması hedeflenmiş, bu hedef büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Alanın içinde yapılan kazı çalışmalarında batı yöndeki sarnıcın yıkılmış olan doğu duvarıyla kuzey duvarının temel seviyesinde izleri bulunmuştur. Burcun doğu bölümünde geçtiğimiz yıl izi ortaya çıkarılan, doğu-batı doğrultusundaki kuru duvar temelde batıya doğru devam ederek bu yöndeki sarnıç ile birleşmektedir (Şekil 11). Bu duvarın hangi mekânın bir parçası olduğu anlaşılamamıştır.

Kazının ilerleyen döneminde üç farklı toprak tabakasından ilk tabaka geçtiğimiz yıl kaldırılmış, bunun altında bulunan tabakanın yoğun küçük taş parçalarından oluşan sıkıştırılmış bir dolgu olması işlerin yavaş ilerlemesine neden olmuştur. Bu tabakanın kaldırılmasının ardından üçüncü tabakanın yumuşak dokulu bir katmandan oluştuğu ve içinde bir takım küçük buluntuların olduğu gözlenmiştir. Bunun üzerine bu stratadaki toprak elekten geçirilmeye başlanmış, çok sayıda metal buluntu (çivi, ok ucu ve kurşun bilyeleri) tespit edilmiştir.

Alanın ortasında kapı olduğunu düşündüğüm açıklıktan yönelen bir sıra taş dizisiyle sura doğru yönelme sağlanmıştır. Bu yönelmenin olduğu bölümde zeminde kireç harçlı bir tabliye kısmı yer alır. Bu bölümün önünde duvarlarda burcun içindeki yağmur sularının tahliye eden, mazgal şeklinde bir su kanalı olduğu açıklığı tespit edilmiş ve bu açıklığın çalışması için içi boşaltılmıştır. Böylelikle duvarlardaki suyun oluşturduğu negatif etkinin önüne geçilmiştir.

Kazı çalışmalarının bu seviyesinde alanın içinde çok sayıda ok ucu, zırh parçaları, amorf metal buluntuları, biniş takımı parçaları ve top gülleri bulunmuştur. Taş top güllerinin yanı sıra demir-döküm güller de ele geçirilmiştir.

Buradaki kazı çalışmaları önümüzdeki yıl devam ettirilerek tamamlanması planlanmaktadır.

Arasta Kazı Çalışmaları

2018 yılı kazı çalışmaları programında bulunan bir diğer bölge ise arasta ve çevresidir. Bu bölge orta kale bölgesinde olup bu alanda daha öncesinde herhangi bir arkeolojik kazı çalışması yapılmamıştır (Arık, 1986). Kazı alanı olarak belirlenen bölgenin mülkiyeti Maliye Hazinesine aittir. Bugün “arasta” ve dükkanları mezarlık alanı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte alanın batısında bulunan bedesten ve arastanın devamı niteliğindeki alan Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetindedir ve yaklaşık olarak 20 yıl kadar önce onarım karşılığında kiralanmıştır. Ne yazık ki 1990’lı yıllarda bedestende yapılan onarım yapının tarihi kimliğine zarar verici boyutta olmuştur. Kiracının aradan geçen zamana karşılık bedesteni kullanmamasına bağlı olarak da yapı metruk bir hale gelmiştir.

Süleymaniye Camii’yle koordineli olarak inşa edilmiş olan yapı, kuzey-güney doğrultusundaki bir ana sokak ile bunu güney yönde surların önünde doğu-batı doğrultusunda dik olarak kesen ikinci bir sokaktan oluşmaktadır. Kuzey-güney doğrultusundaki bölüm arastanın en uzun kısmını oluşturur. Buradaki dükkanların neredeyse 1/3 lük kısmı Süleymaniye Camii tarafındakinin karşılıklı iki dış cephe duvarı dışında tamamen yıkık vaziyette olup üzeri de mezarlık alanı olarak kullanılmaktadır.

Arastanın güneyinde karşılıklı dükkanların bulunduğu alanda mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Bu alanda mezarların bir kısmının yeni olduğu buna karşılık en son definin yaklaşık olarak 40 yıl kadar önce yapıldığı tespit edilmiştir. Yaklaşık 40 civarında olan mezarların büyük bölümü tarihi niteliktedir. Bu mezarlardan bir tanesinin üzerinde kitabesi bulunur. 1676 yılına tarihlenen bu mezarın defin tarihi dikkate alındığında arastanın ilk inşa tarihi olarak kabul edilen 16. yy. ikinci yarısından yaklaşık olarak bir yüzyıl kadar sonra harap bir hale geldiği ve mezarlık olarak kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Buna karşılık yapının yeniden onarılmaması ve mezarın tarihi dikkate alındığında arastanın daha erken bir tarihte tahrip olduğu düşünülebilir.

Alanın içindeki mezarların taşınması ve yapının restorasyonunun yapılması için Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu’nun kararı bulunmaktadır. İlgili mevzuat gereğince mezarların Belediye Sağlık Tabibi ve Savcılık nezaretinde açılarak, yeni yerlerine defnedilmesi sonrasında bu alanın tamamında kazı yapılması planlanmaktadır.

Alanın güneyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan dükkanlardan iki tanesinin içinde mezar bulunmakta olup, bu mezarların kime ait olduğu belli

değildir. 2018 yılı kazı çalışmaları alanın güneyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan sokak üzerinde yer alan dükkanlarda yapılmıştır. Burada yapılan çalışmalar sonucunda dükkanların içi temizlenmiş, doğudaki bu dükkanların zemin döşeme kotuna kadar çalışmalar devam ettirilmiştir. Batı taraftaki dükkânın önüne, arka taraftaki tarlanın sahibi tarafından kuru duvar örülerek kapalı bir hale getirilmiş ve içine kırık taş parçaları doldurulmuştur. Buradaki kuru duvar örgüsü kaldırılmış, duvarların yan yüzlerinin sıvalı bir hale getirildiği ve zemininde diğer dükkanlara göre derinleştirildiği tespit edilmiştir. Bu dükkânın arkadaki bahçe sahibi tarafından havuz şeklinde kullanıldığı anlaşılmıştır.

Bu alanın çevresinde ve yapıların üzerinde bulunan çalı ve bitkiler temizlenmiştir. Yapının güneyinde bulunan ve dükkanlara yaslanan ve yapıyı yıkma tehlikesi bulunan içi kurumuş dut ağacı belediye yetkilileri tarafından kesilmiştir. Arastanın içinde ve çevresinde de ağaçlarda gerekli temizlik çalışması yapılmıştır (Şekil 12).

Kazılar sırasında elenen toprak içinde çok küçük bazı buluntular ele geçirilmiştir. Bunlar içinde özellikle renkli mermer üzerine yapılmış İskender tasvirini içeren *cameo* son derece ünik bir parçadır (Şekil 13). Bu parça, buraya akıntıyla gelmiş olmalıdır. Üzerinde siluetten görülen İskender, başında aslan postuyla resmedilmiştir. M.Ö. 3-2. yy.a ait olduğunu düşündüğümüz bu parça, kaledeki yerleşimin geçmişini aydınlatacak parçalardan birisidir.

Diğer buluntular arasında sikkeler, (Selçuklu ve Osmanlı Dönemi) ve 19. yy. sonuna tarihlenen bir muhtar mührü ele geçirilmiştir.

RÖLÖVE ÇALIŞMALARI

Bu dönem içinde yeni bulunan yapıda kazı çalışmaları tamamlanmadığından iç kalede rölöve çalışmasına başlanılmamıştır. Buna karşılık arasta bölgesinde mezarların naklinde elimizde veri oluşturması için lazer tarama çalışması yapılmış, alanın büyüklüğü sebebiyle sadece planı çıkarılmıştır. 2019 yılı içinde bu alanda mezarlıkların naklinden sonra rölöve çalışması yapılacaktır.

ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Kalenin içinde Süleymaniye Camii'nin çevresinde bulunan hazire ve mezarlık alanında mezarların iç kısmı temizlenmiş, devrilmiş olan mezar taşları sağlamlaştırılmıştır. Bu alanın kazıyla birlikte rekreatif alan olarak uygun

bir hale getirilmesi için çevre düzeni planı hazırlanmaktadır. Alanya Kalesi tarihi yarımadaının tamamı sit alanıdır. Bu alan içinde zaman zaman izin-siz uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamalar, kazı ekibinin müdahale-sine rağmen önlenememektedir. Zaman zaman istenilmeyen tartışmalar ve bazı durumlarda da sözlü tacize kadar uzayan münakaşalar yaşanmaktadır. Bunlar için etkili önlemlerin alınması, bu tür denetimlerin ilgili belediyesince sağlanması yerinde olacaktır.

DEPO DÜZENLEMESİ VE DİĞER ÇALIŞMALAR

Alanya Kalesi iç kale giriş kapısının doğusunda yer alan 1 numaralı depo-da öncelikle temizlik ve daha önceki yıllarda kullanılan malzemelerin düzen-lenmesi işlemi yapılmıştır. 2107 yılı buluntularından etütlük nitelikte olanlar 1. numaralı depoda koruma altına alınmıştır. Envanterlik eserler ise Alanya Müzesi'ne teslim edilmiştir.

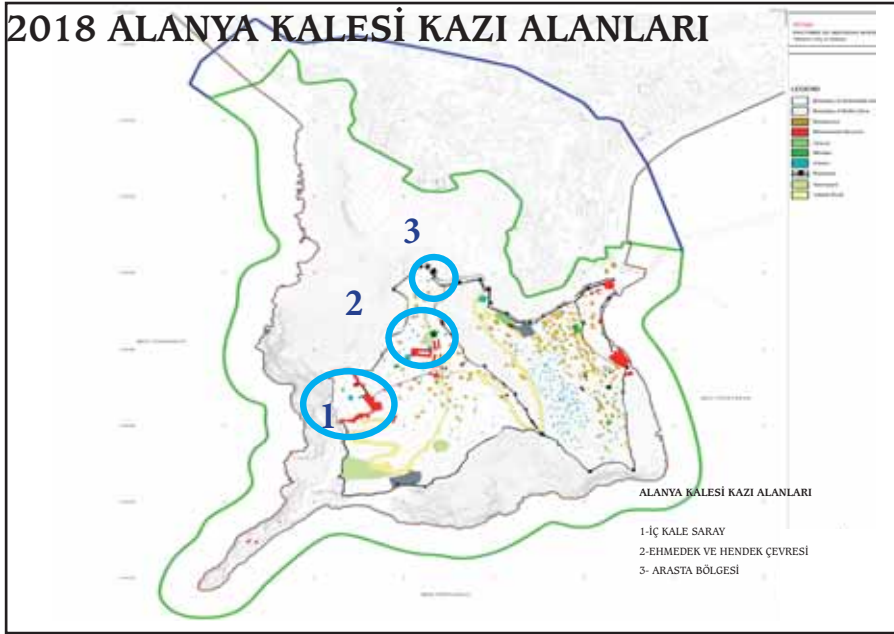
Alara kazısına ilişkin depoda bulunan malzemeler, kazı evinin 1. numaralı deposuna nakledilmiştir. 2007-2012 yılları arasında Alara kazısında ele geçirilen buluntular da burada ayrıştırılarak konservasyonu yapılacaktır. Kazı deposunda bulunan amorf vaziyetteki çok sayıdaki şeffaf sırlı firuze renkteki çini buluntuların kasaların içinde muhafazasının oluşturduğu güç-lük sebebiyle, bunların restorasyon sırasında kullanıma hazır hale getirmek için 30x30 cm. kalıpların içinde sabitlenerek muhafaza edilmesi amacıyla bir çalışma başlatılmıştır. Bu kapsamda çinilerin Akdeniz Üniversitesi Güzel Sa-natlar Fakültesi atölyelerine nakli sağlanarak burada konservasyonu yapı-lacak sonrasında ise Alanya Müze Müdürlüğü'ne ya da kazının deposuna nakledilecektir. Orta kalenin ziyaretçi yolu güzergahının teleferik ile ulaşım-a açılmasına bağlı olarak birçok noktada tehlike arz eden sur duvarları ile açık-lıklar ahşap desteklerle askıya alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Arık, M. O. (1986). Alanya Kalesi 1985 Yılı Kazı Çalışmaları. *VIII Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara.

Arık, M. O. (1988). 1988 Yılı Alanya İç kalesi'nde Yapılan Kazı Çalışmaları. *Höyük*, 1(1), 135-142.

Arık, M. O. (2004). Alanya Kalesi 2003 Yılı Çalışmaları. 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı [2004]* (s. 37-42). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Şekil 1: 2018 yılı Alanya Kalesi kazı alanları.

Şekil 2: İç kale kazı alanı.

Şekil 3: Ehmedek, kazı alanı.

Şekil 4: İç kale hamam (?) olduğu düşünülen kazı alanının havadan kazı öncesi görünüşü.

Şekil 5: İç kalede kazı alanının doğusunda ortaya çıkarılan bölüm.

Şekil 6: İç kalede ortaya çıkarılan yapının birinci mekânı.

Şekil 7: İç kalede ortaya çıkarılan yapının birinci mekânı ve kale duvarındaki tonoz izi.

Şekil 8: İç kalede ortaya çıkarılan yapının ikinci mekâna açılan küçük mekanlar.

Şekil 9: İç kalede ortaya çıkarılan yapının kazı sonrasındaki durumu.

Şekil 10: Ehmedek, üçgen burç kazı çalışmaları.

Şekil 11: Ehmedek, üçgen burç içindeki sarnıç kalıntısı ve ortadaki bölünmüş kuru duvarlı kısım.

Şekil 12: Arasta bölgesi kazı çalışmaları.

Şekil 13 Arastada bulunan Helenistik Döneme ait İskender tasvirli *cameo*.

2018 YILI PHOKAIA KAZI ÇALIŞMALARI

Ömer ÖZYİĞİT*

Phokaia antik kenti kazı çalışmaları, 13.07.2018 günü başladı ve 22.12.2018 tarihine kadar sürdü¹. Çalışmaları başlıca dört ana grupta toplayabiliriz²:

A) Athena Tapınağı'nın rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması.

B) Kazı Çalışmaları

1) Athena Kutsal Alanı kazı çalışmaları.

2) Phokaia Çandede Tepesi'nde yer alan *temenos* alanı çalışmaları.

C) Foça Osmanlı Dönemi Mezarlığı kazı, restorasyon ve çevre düzenlemesi projesi.

D) Bilimsel yayın çalışmaları.

A) *ATHENA TAPINAĞININ RÖLÖVE, RESTİTÜSYON VE RESTORASYON PROJELERİNİN HAZIRLANMASI*

Athena Tapınağı proje çalışmalarını dört ayrı grupta toplayabiliriz:

a- Büyük Mimari Parçaların Katalogları

Athena Tapınağı'nın mimari parçalarının katalog çalışmaları tamamlandı. 2017-2018 yılında çıkan tüm parçalar da çizildi. Rölöveleri yapılan parçaların

* Prof. Dr. Ömer ÖZYİĞİT, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova-İzmir/TÜRKİYE.

¹ Phokaia antik kenti 2018 yılı kazı çalışmalarında Bakanlık Temsilcisi olarak Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arkeoloğu Şükrü Akbulut ve Fethiye Arkeoloji Müzesi Arkeoloğu Yılmaz Yeşilyurt görev yaptı. Kazı ödeneği Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından karşıllandı. İzmir Büyükşehir Belediyesi çalışmaların sponsoru oldu. Çalışmalara Foça Belediyesi de katkı yaptı. Bu çalışmalara yardım eden tüm kişi ve kuruluşlara teşekkürü borç bilirim.

² Çalışmalarda Başkan Yardımcısı Dr. Öğretim Üyesi Cenker Atıla'ydı. Prof. Dr. Kadir Pektaş, Doç. Dr. Aynur Civelek, Doç. Dr. Murat Fırat, Doç. Dr. Emre Okan, M. A. Kenan Doğan, M.A. Gözde Uğuz, M.A. Güneş Girgin, M.A. Esin Aksoy, M.A. Mete Mutlu Şahan, M.A. Ayşegül Temel, Muhammer Demren, İlknur Kurum, Aslı Kökdemir, Nurhan Yıldırım, Serkan Ülbeği, Murat Ögren, Nedim Seçkin, Metin Çakır, Kuban Bedir, Tuncer Emre Erendağ çalışmalara arkeolog olarak katıldı. Şule Erkoca, Semih Maviduranlı ve Coşkun Hamarat sanat tarihçi olarak görev yaptı. Mimarlık çizimleri, mimar Tuğba Yetiş ve mimar Damla Ataman tarafından gerçekleştirildi. Küçük eser restorasyon ve konservasyon çalışmaları ise Melike Aslı Gördes ve Yeliz Öztuna tarafından yapıldı. Biyolog Prof. Dr. Hacer Sert tarafından da mimari parçalar üzerinde biyolojik araştırmalar yapıldı. Ayrıca çalışmalara Ege Üniversitesi, Düzce Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi ve Mersin Üniversiteleri arkeoloji bölümü öğrencileri katıldı.

restitüsyonları yapılarak tapınağın restitüsyonu oluşturulmaya başlandı. Katalogu yapılmamış mimarlık parçalarının katalogları da tamamlanmış oldu.

b- Arkaik Dönem Athena Tapınağı'nın Mimarlık Terracottaları

Arkaik Dönem Athena Tapınağı'na ilişkin mimarlık *terracotta* parçalarının Larisa'dan ele geçirilen mimarlık *terracottaları* ile aynı kalıptan çıkmış olmaları nedeniyle restitüsyonları tüme yakın olarak gerçekleştirildi. Frizler saptandı. Yayınlarda sima olduğu sanılan parçaların gerçekte *pronaosta* yerleştirilen friz oldukları anlaşıldı. Bu mimari *terracottaların* çatı kenarında kullanılmadıkları gerçeği ortaya çıkarıldı. Söz konusu bu renkli kabartmalı levhaların *pronaos* gibi yarı kapalı mekanlarda duvar üzerinde sergilenmiş oldukları doğrulandı. Böylelikle mimari *terracottalara* hem kullanıldıkları yer yönünden hem de kronolojik açıdan önemli yenilikler getirildi. Açık mekanda bulunan mimarlık *terracottalarının* yalnızca *akroter* ve alınlığa ait olduğu görüldü. Böylelikle tapınağın tarihi ile birlikte Phokaia Athena Tapınağı mimarlık *terracottalarının* kronolojilerinde önemli bir değişiklik gerçekleştirildi. Aynı bir "PHOKAIA" cildini oluşturacak olan Arkaik Dönem Athena Tapınağı'nın mimarlık *terracottaları* üzerinde oldukça önemli sonuçlara ulaşıldı.

c- Tapınağın Restitüsyon Çalışmaları

Tapınağın restorasyonuna esas olmak üzere tapınağın Antik Çağda nasıl olduğunun bilinmesi gerekiyordu; bunun için restitüsyon çalışmalarına başlandı. Athena Tapınağı'na ilişkin yayın çalışmalarına paralel olarak, proje çalışmaları da birlikte yürütüldü. Bununla ilgili olarak tüm parçaların katalogları ve çizimleri kontrol edildi. Bulunan yanlışlar düzeltilerek çizimlere son şekilleri verildi. Öncelikle *euthynteria* blokları, *steorabat* ve *stylobat* taşları yeniden çizildi. Daha sonra sütun tamburlarına geçildi. 32 ve 36 yivli tamburlar birbirlerinden ayrılarak önce katalogları kontrol edildi. Tapınağın içerisindeki sütunların 32 yivli, dışında ise hem 32 hem de 36 yivli oldukları saptandı. Böylelikle tapınağın yapıldığı tarihte yivlere ilişkin bir moda değişikliğinin olduğu ortaya kondu. Dışardaki sütunların kaideden başlığın üstüne kadar 8 m. olduğu hesaplandı. Bu ölçü, aynı zamanda *hekatompedon* (100 ayak) ölçüsüne sahip olan *stylobatın* ¼'ü olduğu ortaya kondu. Sütun boyunun hesaplanması tapınağın diğer yüksekliklerinin ortaya konması için önemli idi. Böylelikle tapınağın özgün tüm ölçülerine zamana ulaşıldı. Arkaik Dönem tapınağının restitüsyonu büyük ölçüde başarıyla tamamlandı.

Tapınağın sütunlarının ve *cella*sının yükseklikleri iç ve dış hacimleri ile bütün ayrıntılar saptanarak tapınak çizgisel olarak ayağa kaldırıldı. Ayrıca tapınağın ahşap çatısı ile çatı örtüsünü oluşturan kiremitler de gerçekte olduğu gibi uyum içerisinde yerleştirildi. *Cella* dış duvarlarının üzerinde ise griffon ve at *protom*larının yerleri belirlendi. Sütunların arasına gelecek biçimde bir griffon bir at biçiminde sırayla kazıda bulunuş şekilleriyle yerleştirildi. Ondandır önce de *cella* duvar bloklarının bir dikey bir yatay blok şeklinde birbirlerinin üzerlerine nasıl gelmiş olacağı saptandı. Tüm bunlardan sonra tapınağın doğruya yakın bir biçimde %99 oranında restitüsyonu gerçekleştirilmiş oldu.

d- Tapınağın Modelleme Çalışmaları

Hem restorasyon çalışmalarına esas olmak üzere, hem de halka Athena Tapınağı'nın nasıl olduğunu anlatmak amacıyla Athena Tapınağı'na ilişkin tüm mimarlık parçalarının (çatı, kiremitler, *geison*, dış kesimi, taç bloğu, arşitrav, İon sütun başlığı, Palm sütun başlığı, sütun boynu, tambur, *toruslu* tambur, sütun kaidesi, *speira*, yapraklı kaide, duvar başlığı, yatay ve dikey *cella* blokları, *toikhobate*, *cella* kapısı söve blokları, *cella* eşik taşı, *stylobate* ve *stereobate* blokları, griffon, at ...) tek tek modellemeleri bilgisayarda uygun programla gerçekleştirildi. Tapınağın üç boyutlu olarak ayağa kalkmış biçiminin sunulması, halkın bilinçlenmesi yönünden oldukça önem taşımaktadır. Bu çalışmalar, proje çalışmalarında da sorunların çözülmesi yönünden kolaylık sağlamış bulunmaktadır.

B) KAZI ÇALIŞMALARI

1) ATHENA KUTSAL ALANI KAZI ÇALIŞMALARI (Çizim: 1; Resim: 1)

Phokaia Athena Tapınağı çalışmaları, 13.10.2018 – 14.12.2018 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Tapınağın güney *podium* duvarının güneyinde A19 ve A20 plankarelerinde alanın temizliğinden sonra kazılara geçildi. A19 ve A20 plankarelerinde kazı çalışmaları daha önce ortaya çıkartılan kuzey-güney doğrultulu uzanan duvarın batı bölümünde, doğu bölümünde ve güneyinde yer alan modern lise binasının dolgusunda yapıldı.

Phokaia Athena Tapınağı kazıları, güney açmaları sektöründe yürütüldüğü çalışmaların büyük bir bölümü lise binasının modern dolgusunda gerçekleştirildi. Foça'da 2. dönem kazıları 1952 yılında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından başlatıldı. Ortaokul binasının bulunduğu kayalık kütlenin güneyinde yapılan kazılarda Athena Tapınağı'nın Arkaik Dönem güney *podium*

duvarı ve tapınağa ilişkin mimari buluntular ele geçmişti. Öte yandan Arkaik ve Klasik Dönem ait mimari yapılar da bu alanda ortaya çıkartılmıştı. Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından 1952 yılında başlatılan arkeolojik kazılar 1970 yılına kadar aralıklarla devam edildi. 1976 yılında söz konusu alanın hemen güneyinde lise binası inşa edildi. Lise binasının inşası sırasında uzun süre açıkta kalan açmalar, irili ufaklı taşlarla doldurularak kapatıldı. Açmaların doldurulması sırasında birçok mimari yapı yok edildi.

2018 yılı kazıları, lise binasının modern dolgusuyla kapatılan alanda gerçekleştirildi. Özellikle A1-A20-U1-U20 plankarelerinde yoğun bir modern dolguyla karşılaşıldı. 6.91 m. ile 2.90 m. deniz seviyesi yüksekliğinde 4 metre kalınlığındaki dolgu kaldırıldı. Modern dolgu içerisinde Arkaik Dönemden Osmanlı Dönemine kadar karışık malzeme ele geçirildi. Bunun yanı sıra Arkaik Dönem sütun tamburu ve Osmanlı Dönemine ait mimari parçalar da ele geçirilen malzeme arasındadır. Lise binasının modern dolgusu altında ana kaya kütlesiyle karşılaşıldı. U1 ve U20 plankarelerinde ana kayanın üç basamak şeklinde işlendiği ve düz bir zeminin olduğu görüldü. Söz konusu ana kaya üzerindeki bu oluşum, Tanrıça Kybele'ye ait bir kutsal alan olduğu izlenimi veriyor. 2019 yılı kazılarıyla bu alanda yapılacak çalışmalar sonucunda alanın niteliği hakkında daha net veriler elde edilecektir.

2) PHOKAIA ÇAN DEDE TEPESİNDE YER ALAN TEMENOS ALANI ÇALIŞMALARI (Çizim: 2; Resim:2-12)

2018 yılında ise Çan Dede Tepesi'nde 13.07.2018 tarihinde başlayan kazılar, 08.12.2018 tarihine kadar sürdü. B2, C2-5, D2-3, F1-2, F6-8, G1, G6-9, H1-3, H8-H9, I2-5 plankarelerinde bilimsel nitelikte yapılan kazılar sonucunda önemli bulgular elde edildi. 2017 kazıları sırasında bir oval tapınak ile *megaron* biçiminde iki tapınak ortaya çıkarılmıştı. Ayrıca bir rahip evi de bulundu. 2018 yılı kazıları ise 2017 yılı kazılarını daha doğru sonuçlara oturttu. Oval tapınakların sayısı ikiye çıktı. Çan Dede Tepesi Kutsal Alanı'nda en eski tapının Geç Tunç Çağından itibaren başladığı anlaşıldı.

I No.lu Oval Tapınak (İ.Ö. II. binin İkinci Yarısı) (Çizim: 2; Resim:2-3)

Çandede Tepesi'ndeki en eski tapınak budur. F7-F8, G7-G8 plankarelerinde yer alır. Uzunluğu yaklaşık 11,5 m., genişliği ise 7,5 m. kadardı. Duvar kalınlıkları da 60 cm. idi. Bu yapı, üzerinde yer alan ikinci ve üçüncü tapınak ile Bizans yapısının derin temelleri nedeni ile oldukça fazla tahrip olmuştu.

En iyi korunmuş duvarları, güney tarafında 137,58 m. seviyesinde ele geçirildi. Kuzey duvarlarının temellerine ise *megaron* biçimindeki üçüncü tapınağın altında rastlandı. Bu duvarlar üçüncü tapınağın *pronaosunun* ve *naosunun* altından geçiyordu. Athena Tapınağı'nın batısında ele geçirilen altı adet oval tapınaktan dördüncü ve beşinci oval tapınakların plan tipine yakın olup, İ.Ö. II. binin ilk yarısındaki oval tapınaklar gibi ince uzun değildi. Biraz daha genişti. Çatısı ise semerdam çatı biçiminde olmalıydı. Yapının ortasında yaklaşık 1 m. çapında daire biçimindeki taş bir kaide, ahşap sütunu taşıyordu. Bu kaide bugün, F7 plankaresinin tam ortasında yer alır. *In-situ* olarak yerinde değildir. Bizans Döneminde buraya getirilmiş olmalıdır. Belki de yapının ortasında çatıyı taşımak için çok daha fazla sütun vardı; ancak kesin olan bu sütunlar ahşap olmalıydı. I. ve II. Oval tapınakların seviyeleri çok yakın olduğu için birbirlerine girmişlerdi. I. oval tapınağın tabanı da II. oval tapınak tarafından tümenden yok edilmişti; bu nedenle taban altı ve taban üstü seramiklerinin ayrılması olanaksız oldu; ancak İ.Ö. II. binin ikinci yarısına ilişkin özellikle gri renkli perdahlı seramikler bu zamandandı.

I No.lu Oval Tapınağın Yönünün Belirlenmesi: Tapınak tam bir oval biçiminde değildir. Uzun duvarlarının gelişine göre doğu tarafı daha yuvarlak, batı dar bölümü ise daha sivricidir; bu nedenle elipsin biçimine göre tapınağa girişin batı tarafında olması uygundur. Öte yandan batı tarafında bir teras duvarı bulunur. Bu teras duvarı kuzey-güney doğrultusunda uzanır ve tapınağın uzunlamasına eksenile dik açı yapar konumdadır. Teras duvarının desteklediği teras, plaka taşlarla kaplıydı. *Megaron* biçimindeki üçüncü tapınağın içerisinde kuzeybatı köşesinin altında rastlanan bu döşemenin kodu ise 136,67 m. idi. Önünde bulunan teras nedeniyle açıkça batıya baktığı belli olan bu oval yapının kapısı, teras duvarından yaklaşık 6 m. geride yer alıyordu. Diğer bir deyişle, oval tapınağın önünde 6 m. genişliğinde taş döşeli bir teras vardı. Teras duvarının genişliği ise, yaklaşık 1,40 m. kadardı. Athena Tapınağı'nın batısında yer alan altı adet oval tapınağın yönlerinin batıya bakmış olmaları bir rastlantı olamaz. İ.Ö. II. bindeki tapınaklar, inanışa göre batıya bakar biçimde yapılmışlardı. Bu durum güneşin batışıyla ilgili olmalıydı. Gerek Athena Tapınağı'nın batısındaki tapınaklarda, gerekse Çan Dede Tepesi'ndeki oval tapınaklarda gördüğümüz üzere tam bir batı yönü yoktu. Yani tapınakların yönleri, güneybatı ile kuzeybatı arasında değişiyordu. Bunun nedeni de güneşin daima batıdan batmaması ile ilgili olmalıydı. Buna göre bu tapınağın yönü gerçek batı yönüne bakar biçimde yapılmıştı. O halde yapımına başlama ayı ise Mart veya Eylül ayı olmalıydı.

I No.lu Oval Tapınak Hangi Tapıma Aitti? Bu tapınak, ana tanrıçaya adanmış olmalıydı. Gerek bunun üzerindeki ikinci oval tapınakta ele geçirilen ana tanrıça figürinleri, gerekse Athena Tapınağı'nda bulunan libasyon çukurları bunu ortaya koyar. Nitekim yine bu kutsal alanın çevresinde görülen birtakım libasyon çukurları da yine aynı şeye işaret eder. Öte yandan öndeki teras tabanı üzerinde bulunmuş olan İ.Ö.II. binin ikinci yarısına ait olabilecek iki adet boğa figürini ise boğa kültünü işaret eder (Et.Ph.2017/21 ve Et.Ph.2018/18). Ayrıca tapınağın kuzeydoğu dışında bulunan tarihi daha geç olabilecek bir boğa figürini de bu görüşü destekler niteliktedir (Env. Ph.2017/69).

II. No.lu Oval Tapınak (İ.Ö.II.binin sonları – İ.Ö.630) (Çizim:2; Resim: 4-6)

İkinci oval tapınak da birinci oval tapınak gibi aynı plankarelerde, yani G7-8, F 7-8 plankarelerinde yer alır; ancak büyük bölümü, F7 ve F8 plankarelerindedir. Uzunluğu yaklaşık 10,5 m., genişliği ise 8.00 m. kadardır. Duvar kalınlığı ise, birinci oval tapınağa benzer biçimde 60 cm. kadardır. Bu tapınak, birinci oval tapınağın üzerinde ve Bizans yapılarının altında yer alır. Bizans yapılarının özellikle temellerinin derin ve yüksek yapılmış olması, bu yapıya oldukça zarar vermiş durumdadır. Yapının teras duvarlarına ilişkin taşlardan bazıları ele geçirilmiş olup, F8 plankaresindeki yaklaşık 6,5 m. uzunluğundaki tek sıra halindeki yay biçimindeki taş sırası, yapının en iyi kalmış duvarıdır. Her ne kadar duvarları son derece az korunmuş olsa da bu yapı hakkında yapılan kazılar sonucunda oldukça bilgiye sahibiz. II. oval tapınağın tabanı, III. tapınak ve Bizans yapıları tarafından tahrip edildi. Bir büyük yangınla sona ermiş olan II. oval tapınağın taban seviyesi, yangın katmanının başlangıç seviyesi olmalıdır. Buna göre II. oval tapınağın taban seviyesi, 137.60 m. seviyelerindeydi.

II No.lu Oval Tapınağın Yönünün Belirlenmesi: II. oval tapınak, I. oval tapınaktan biraz daha kısa olup, biraz daha geniştir. Athena Tapınağı alanındaki son oval tapınak olan VI. No.lu tapınak ile çağdaş olmalıdır. Doğu tarafı batı tarafına göre daha yuvarlaktır; bu nedenle tapınağa girişin batı yönünde olması gerekir. Öte yandan yine bu yapının da önünde birinci oval yapı gibi bir teras vardı. Bu terasın varlığı da tapınağın ön tarafının batı yönüne doğru olduğunu gösterir. Batısında bulunan teras duvarından tapınağın kapısı, yaklaşık 8 m. kadar geride idi. Diğer bir deyişle ikinci oval tapınağın önünde yaklaşık 8 m. genişliğinde taş döşeli bir teras vardı. Bu terasa ilişkin az sayıda korunmuş döşeme taşları, tapınağın güney tarafında 137,33 m. seviyesinde

olup, *megaron* biçimindeki üçüncü tapınağın kuzeydoğu iç köşesinde yapılan sondajda ise 136,96 m. seviyesinde ele geçirildi. Buna göre, taş döşeli terasın doğudan batıya doğru eğimli olduğu anlaşıldı. Tapınağın tam yönü kuzey-batıya doğrudur; ancak yönü I. oval tapınaktan daha farklıdır. Her iki oval yapının yönlerine güneşin batmış olduğu noktanın yön vermiş olduğunu sanıyoruz. Buna göre II. oval tapınağın yapımına Haziran ayında başlanmış olmalıdır. Her iki oval tapınağın uzunlamasına eksenleri, teras duvarlarıyla dik açı yapar konumdadır. II. Oval tapınağın teras duvarı da ona uygun olarak tam kuzeydoğu – güneybatı doğrultusunda uzanıyordu. Teras duvarının genişliği ise yaklaşık 1,40 m. idi.

Tapınağın, Protogeometrik Dönemde inşa edildiğini sanıyoruz. Yukarıda değindiğimiz gibi, tapınağın biçimi I. Oval tapınağa göre daha geniş olup, Athena Tapınağı'nın batısındaki VI No.lu oval tapınak planına oldukça yakındır. VI No.lu oval tapınak, bildiğimiz kadarıyla en eski *peripteros* tapınaklardan biridir. Çandede Tepesi'ndeki II. oval tapınak çevresinde sütun kaidesine rastlanmadı. Belki de bu tapınağın etrafı da bir sıra sütunla çevriliydi; fakat tahribat nedeniyle günümüze gelmedi. F7 plankaresinde Bizans yapısında duvar taşı olarak kullanılan 138,18 m. seviyesindeki daha küçük çaplı yuvarlak taş kaide belki de bu ikinci oval tapınağın içerisinde çatıyı taşımak için kullanılmıştı.

Yapının çatısı da ilk zamanda yapının biçiminde uygun olarak semerdam biçiminde olmalıydı ve daha yüksekti. Daha sonraları İ.Ö.7.yüzyılda yapının üstünün kiremit çatıyla örtülü olduğunu anlıyoruz; çünkü yapılan kazılarda çok sayıda İ.Ö.7.yüzyılın içine tarihlenebilecek *kalypter*, mahya ve *stroter* parçaları ele geçirildi. Yangınla birlikte çatı da tamamen çökmüş olmalıdır; ancak üçüncü tapınak ile Bizans yapılarının temelleri tüm çatı kiremitlerini büyük ölçüde tahrip etmiş durumdadır. Yapının ilk evrelerine ilişkin seramik pek ele geçmedi; çünkü kullanılan seramik atılmış olmalıdır; fakat yapının son dönemine ilişkin seramikler ise, diğer buluntularla birlikte kazılar sonucunda yoğun olarak günümüze geldi.

Yapılan kazılarda bu yapının büyük bir yangınla sona erdiğini görüyoruz. Bu yangın tabakasına yapının tüm çevresinde ve hatta 3 No.lu tapınağın altında da yoğun olarak rastlanıldı. Yangın tabakası içerisinde yoğun olarak ele geçirilen İ.Ö. 7. yüzyıl malzemesi (seramik, fayans ve pişmiş toprak heykelcikler), yapının İ.Ö.7. yüzyıl sonlarına doğru terk edildiğini gösterir. Söz konusu yangın tabakası da aynı zamanda üçüncü tapınağın başlangıcını ortaya koyar. Bu yangın tabakası içerisinde Oryantalizan Dönem seramik parçaları-

nın yanı sıra Attika ve Korinth seramik parçalarının da ele geçirilmiş olduğu görülür. Özellikle Mısır fayans figürin parçaları da bu zamandan olmalıdır.

Yangın tabakası içerisinde II. oval tapınağa ilişkin çok sayıda buluntu ele geçirildi. Tüm bu buluntular, tapınak alanının çevresinde ele geçirildiler. Özellikle fayans heykelcikler, Mısır ile ilişkileri ortaya koyması yönünden önemlidir. Bunlar içerisinde erkek figürini (Ph.2017/53, Ph.2018/7, Ph.2018/13, Et.2018/20), domuz (Ph.2018/2), doğan (Ph.2018/12), kaz veya kuğu (Ph.2017/52) heykelcikleri ayırt edilir. Ayrıca bronzdan fibula (Ph.2017/70, Ph.2017/71, Ph.2018/19, Et.Ph.2018/18), yine bronzdan *phiale* (Et.Ph.2018/19), kap kulbu (Ph.2017/17), bronz obje (Ph.2017/66) ele geçirildi. Pişmiş topraktan yapılmış siren *terracotta* parçalarının ele geçirilmesi de dikkate değerdir (Et.Ph.2018/ 4, 25, 27, 35). Ele geçirilen kandiller de tarihleyici malzemelerdir (Ph.2017/ 46, 47, 48, Et.Ph.2017/21). Yine yangın katmanı içerisinde bulunan Protokorinth alabastronları, II. oval tapınağın sonunu göstermesi yönünden büyük öneme sahiptir (Ph.2017/ 67, Ph.2018/ 4, Ph.2018/ 14). Bunlar İ.Ö. 640-630 yıllarından olmalıdırlar.

II No.lu Oval Tapınak Hangi Tapıma Aitti?: Öte yandan bulunan birtakım oturan ana tanrıça figürinleri de bu ikinci oval tapınağın ana tanrıçaya adanmış olduğunu kanıtlamış oldu (Et.2018/ 1, 2, 26, 36, 37 ve arslanbaşı Et.2018/ 24). Böylelikle İ.Ö. II. binde Phokaia'da batıya bakan oval tapınakların tümünün ana tanrıçaya adanmış olduğu anlaşıldı. Nitekim, çevredeki libasyon çukurları ile Athena Tapınağı'nın altında kayalıklar üzerinde ele geçirilen dikdörtgen ve daire biçimindeki libasyon çukurları oval tapınaklarla ilgili olmalıydı. Bunların da söz konusu oval tapınakların ana tanrıçaya adanmış olduğunun kanıtları olduğunu söyleyebiliriz.

2017 yılı çalışmaları sırasında III (Çizim: 2; Resim: 2-3, 7-9) ve IV (Çizim: 2; Resim: 11) No.lu tapınaklar büyük ölçüde kazılmıştı. Ayrıca bir yıl önceki raporda da sonuçları ayrıntılı olarak anlatılmıştı; bu nedenle bu tapınaklar, yeniden anlatılmadan yeni kazılan alanlar, burada ele alındı.

II No.lu Tapınağın Rahip Evi (İ.Ö. 7. yüzyıl) (Çizim:2; Resim: 10)

E5 ve E6 plankarelerinde dikdörtgen plana sahip bir başka yapının temellerine, dördüncü tapınağın altında rastlanıldı. Bu plankare, 1990 yılında yapılan su deposunun büyük çukuruna çok yakın olması nedeniyle büyük tahribat gördü ve planın büyük bölümü yok olmuş durumda günümüze geldi. Ele geçirilen izlerden yapının küçük bir yapı olduğu, boyunun yaklaşık

7.18 m. uzunluğa sahip bulunduğu anlaşıldı. İçerisinde bir ocak kalıntısı da bu yapının tapınaktan çok bir oturma mekanı olduğu izlenimini ortaya koydu. Çevresinde bulunan İ.Ö.7.yüzyıla ilişkin seramikler ve çatı kiremitleri, bunun II. oval tapınağın son yüzyılıyla aynı zamandan olduğunu gösterdi. Dördüncü tapınağın altında olması nedeniyle de ondan erkene tarihlenmesi gerekiyordu. Nitekim dördüncü tapınağın İ.Ö. 475-470 yıllarından olduğu anlaşıldı. Bu yapı da ondan çok daha önceki bir tarihtendi. 1.20 m. çapındaki ocak kalıntısı, yapının güneybatı köşesine yakın olarak ele geçti. Zamansal olarak ve yön olarak II. No.lu oval tapınak ile yakınlık gösterir. Bu yönden de bu yapının II. oval tapınak ile ilişkisi olması gerekir. Öte yandan bu alanda pişmiş topraktan oturan tanrı kadın heykelciğinin bulunmuş olması da yine bu görüşü destekler niteliktedir (Ph.2017/22). Kısaca bu küçük yapının, II. oval tapınağın bakımını da üstlenen, tapınağın geç döneminde yapılmış bir rahip evi olduğunu sanıyoruz.

IV No.lu Tapınağın Temenos Girişi

2018 yılı kazıları sırasında IV No.lu tapınağının *temenos*unun III. No.lu tapınakla aynı olduğu, ancak girişinin farklı olduğu anlaşıldı. III. No.lu Tapınağın *temenos* girişi, doğu *temenos* duvarının ortalarından olmalıydı. 2018 yılında C 4 plankaresinde yapılan kazılarda güney *temenos* duvarının doğu bölümünde *temenos* alanına bir giriş kapısı ortaya çıkarıldı. 1.99 m. genişliğindeki bu kapıyı sınırlayan taşların seviyeleri, 136.86 ve 136.93 m.dir. *Temenos* alanına bu giriş, IV No.lu tapınağına uygun bir konumda bulunuyordu. Kapının önü taş döşeli bir tabana sahipti. Ele geçirilen taban taşlarının seviyesi, 137.28 m. olup, güneye doğru alçalmaktadır. Daha sonraları bu *temenos* kapısının kapatılmış olduğunu görüyoruz. Bu giriş kapısının önünde *temenos* duvarına paralel olarak yapılmış teras duvarlarının bulunması ise, girişin önünün düzenlemesiyle ilgilidir. Yine *temenos* alanının güneydoğu köşesinden doğu *temenos* duvarının güney yönüne doğru devam ettirilmesi de bu şekilde açıklanabilir.

IV No.lu Tapınağın Rahip Evi (Çizim: 2; Resim: 12)

Giriş kapısının doğusunda C3 ve C4 plankarelerinde ortaya çıkarılan kısmen korunmuş yapı temelleri de IV No.lu tapınağın rahip evi olabilir. Bu yapının doğu dış duvarı yaklaşık 11.00 m. uzunluğunda korunmuş olup, yapının batı bölümleri günümüze gelmedi. Taş döşeli en az üç ayrı mekâna

sahipti. Kuzeydeki mekanın taş döşemesi, 137.68 m. seviyesindeyken, onun güneyindeki ortadaki mekanın taş döşemesinin seviyesi ise, 137.28 m. idi. Bu iki mekan 1.75 m. seviyesinde bir kapıyla birbirlerine bağlanıyorlardı. Bu yapının güneyindeki *temenos* duvarının olduğu yerde su kanalının bir bölümünün kurşun levha ile onarılmış olması oldukça ilginçtir. Geç Arkaik dönemde 67,5 cm. uzunluğunda yaklaşık 1 cm. kalınlığında kurşun bir levha (Env. Ph.2018/18) ile yapılan bu uygulama, belki de bir ilktir. Metalin levha biçiminde kullanımı, oldukça geç çağlardadır. Ele geçirilen yoğun biçimdeki çatı kiremitleri de bize bu mekanların üstlerinin kiremitli çatıyla örtülü olduğunu gösterir. Bu alanda bulunan İ.Ö. 7.yüzyıla ilişkin çatı kiremidi parçaları ise, E5 ve E6 plankarelerindeki II. oval tapınağa ilişkin rahip evine ait olmalıdır.

Çan Dede Tepesi Kazılarının Genel Sonucu: Askeri alanın kuzeyinde yapılan çalışmalarda M.Ö. II. binden Geç Osmanlı Dönemine kadar malzeme ile karşılaşıldı. 2017 ve 2018 yılı kazıları sonucunda erken dönemlere ilişkin dört ayrı tapınağın varlığıyla karşılaşıldı. Ayrıca Geç Bizans Döneminde de bu alanın kullanılmış olduğu anlaşıldı. Geç Osmanlı Döneminde ise, Çan Dede Türbesi'nin yanı sıra *temenos* alanının batısında yel değirmenlerinin olduğu görüldü. Yine bu yel değirmenlerine ilişkin bir konutun varlığı da *temenos* alanı içerisinde ortaya çıkarıldı. Tüm tapınakların izlerine askeri tel çitin kuzey dışındaki bitişik alanda rastlanıldı. Yukarıda kısaca ifade edilen büyük tahribatlara karşın, M.Ö. II. binin ikinci yarısı ve I. binin başlarından olan ana tanrıça kültüne ait iki oval tapınak ile iki erken İon tapınağına ilişkin önemli sonuçlara ulaşıldı

C) FOÇA OSMANLI DÖNEMİ MEZARLIĞI KAZI, RESTORASYON VE ÇEVRE DÜZENLEMESİ PROJESİ

Mezarlık alanında İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nden Prof. Dr. Kadir Pektaş başkanlığında çalışıldı. 1. paftada yer alan 756 adet baş taşı, 546 adet ayak taşı ve 2. paftada yer alan 242 adet baş taşı, 135 adet ayak taşının ölçülmesi alındı ve envanter fişleri dolduruldu. Tespit sırasında dikili durumda olan mezar taşlarının uzunluğu, toprağa gömülen bölümü hariç tutularak ölçülmesine dikkat edildi. Envanter fişleri doldurulan baş taşlarından 459 tanesi kadın, 539 tanesi erkek baş taşıdır. Mezar taşlarının malzemesi tüf taşı ve mermer olarak belirlendi. Mezar taşını yaptıran kişinin ekonomik durumuna bağlı olarak kaliteli mermer, ince işçilik, detaylı süsleme, taş boyutu değişiklik gösterir. Genel olarak kadın mezar taşlarında çiçek motifleri (zambak, lale, gül, vb.), kıvrık bitki dalları, hurma ağacı, selvi ağacı gibi zarif süsleme-

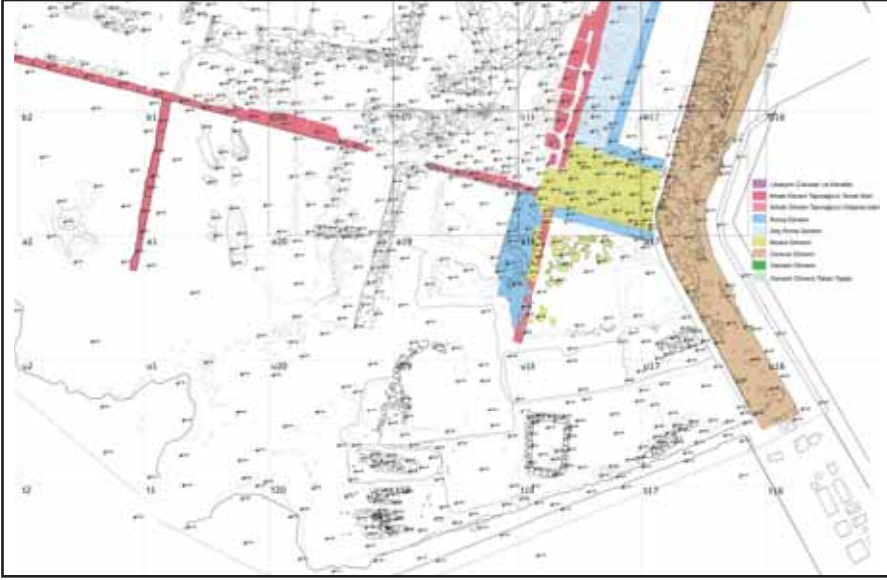
ler görülürken, erkek baş taşlarında çeşitli başlıklar yer alır. Bazı başlıklarda basit üslupta işlenmiş çiçek motiflerini görüyoruz. Erkek baş taşlarında boyun bölümünde ‘alem’ motifi ile çeşitli bitkisel kompozisyonlara rastlanır. Cami tasvirli baş taşları da mezarlık alanında mevcuttur.

Mezar taşlarının kitabe bölümünde yazı karakterleri sülüs, talik, nesih olarak saptandı. Yazı karakterleri bazı taşlarda tek bir dikdörtgen kartuş içerisinde yer alır. Bazı taşlarda da her satırın ayrı bir kartuş ile çevrelenmiş olduğu görülür. Baş taşlarının bazıları ise soldan sağa doğru eğik yazı ve kartuş ile çevrelenmiş durumdadır. Mezarlığın en eski tarihli taşı H.976/M.1568-1569 yılına ait olduğunu biliyoruz.

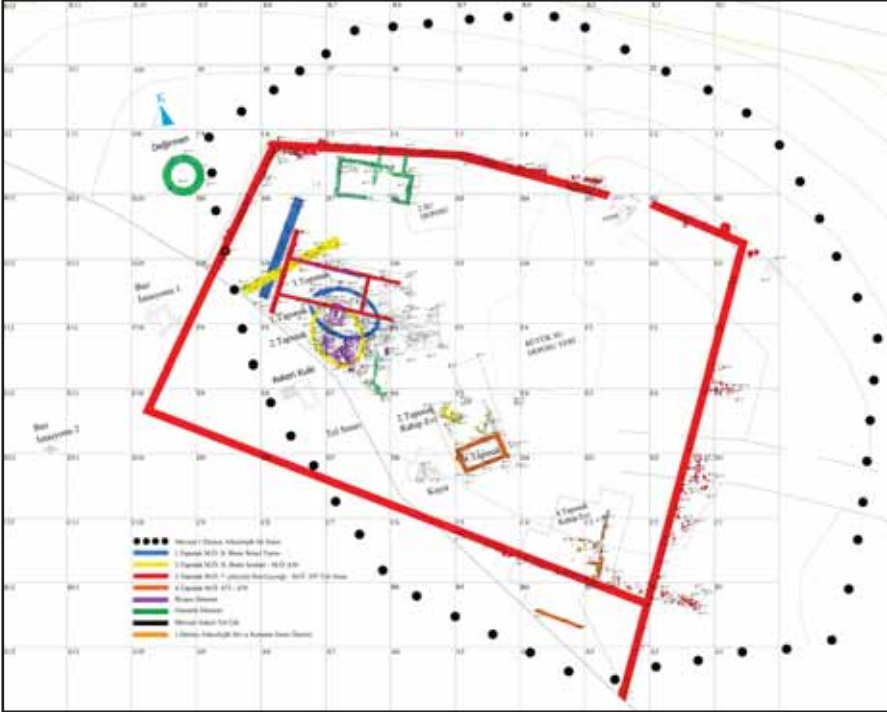
D) BİLİMSEL YAYIN ÇALIŞMALARI

Foça kazıları ile ilgili olarak “PHOKAIA” ciltlerinin bilimsel nitelikli kitaplar olarak yayınlanması hedefine ulaşmak için önemli çalışmalar yapıldı. “PHOKAIA I” ve “PHOKAIA II” ciltleri 2017 yılında yayınlandı. 2019 yılında da “PHOKAIA III – Arkaik Dönem Athena Tapınağı” cildinin bilim dünyasına sunulması hedefleniyor.

Öte yandan “PHOKAIA IV – Arkaik Dönem Athena Tapınağının Çatı Kiremitleri ve Anadolu Tipi Çatı Kiremitlerinin Kronolojisi” ve “PHOKAIA V - Arkaik Dönem Athena Tapınağının Mimarlık *Terracottaları* ve Anadolu’da Erken Dönem Mimarlık *Terracottaları*” başlıklı ciltlerin de bilim dünyasına sunulması için çalışmalar halen sürdürülüyor.

Çizim 1: Athena Tapınağı'nda 2018 yılında çalışılan alanın planı.

Çizim 2: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı kazılarının planı.

Resim 1: Athena Tapınağı'nın podium duvarlarının güneydoğu köşesinin önünde ortaya çıkarılan Bizans seramik atölyeleri katmanları.

Resim 2: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. *Megaron* biçimindeki III No.lu tapınak altındaki I. No.lu oval tapınağın duvarları.

Resim 3: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. *Megaron* biçimindeki III No.lu tapınak altındaki I. No.lu oval tapınağın duvarları.

Resim 4: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. II. No.lu oval tapınağın duvarları.

Resim 5: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. II. No.lu oval tapınağın sonunu belirleyen vazolardan biri. Korinth alabastronu. İ.Ö. 630 yılları.

Resim 6: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. II. No.lu oval tapınağa ilişkin boğa figürinleri.

Resim 7: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. *Megaron* biçimindeki III No.lu tapınak (İ.Ö. 7. yüzyıl son çeyreği - İ.Ö. 546).

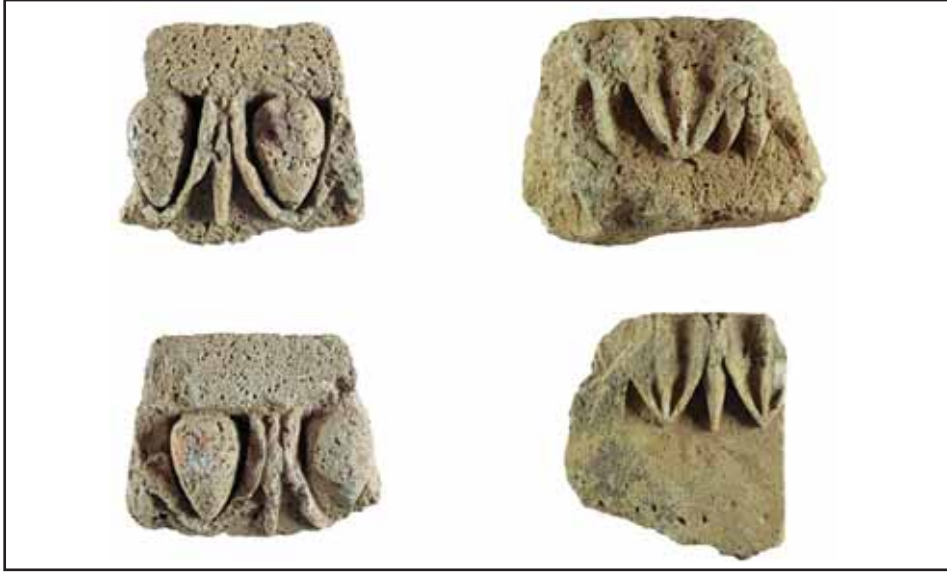
Resim 8: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. *Megaron* biçimindeki III No.lu tapınağın kuzey *temenos* duvarı.

Resim 9: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. III No.lu tapınağın tabanı üzerinde ele geçirilen Pers ve İon ok uçları ile bir *skyphos*. İ.Ö.546 yılları.

Resim 10: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. IV No.lu tapınağın altındaki II No.lu tapınağa ilişkin rahip evi (İ.Ö. 7. yüzyıl).

Resim 11: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. IV No.lu tapınağa ait İon ve Lesbos *kymation* parçaları.

Resim 12: Foça, Çan Dede Tepesi tapınaklar alanı. IV No.lu tapınağa ilişkin rahip evi (İ.Ö. 5. yüzyıl).